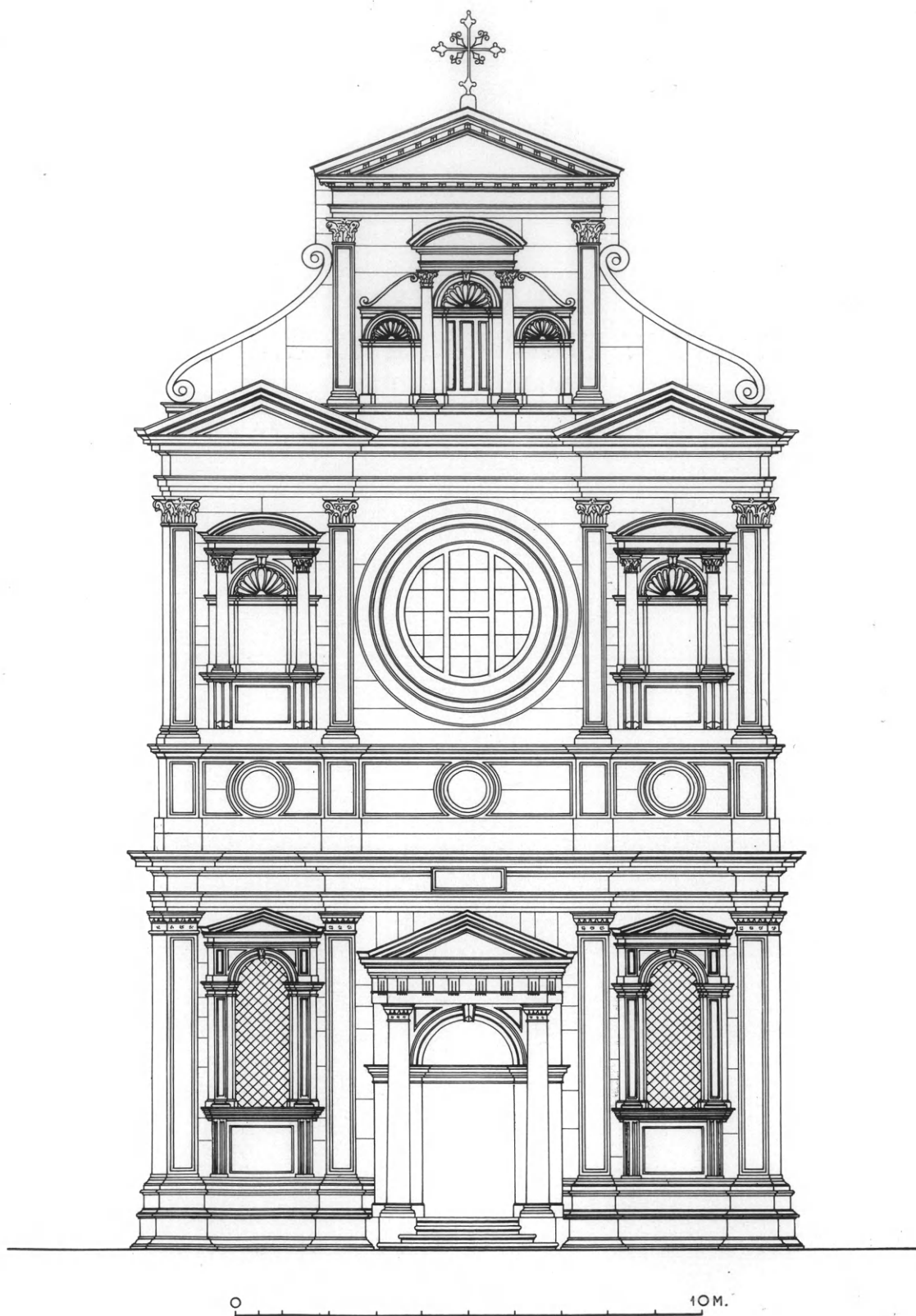

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ

Πρόσοψη τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων

ΕΡΣΗΣ ΜΠΡΟΤΣΚΑΡΗ

Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ

ISSN: 1105—7785

ISBN: 960—7036—50—6

© 'Η ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 106 72

FAX: (01) 3644 996

ΓΡΑΦΕΙΟ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΚΛΕΙΣΕ ΤΑ ΜΑΤΙΑ: ΤΟΤΕΣ ΜΠΡΟΣΤΑ ΣΟΥ
ΘΑ ΠΑΡΕΛΑΣΗ ΟΛΗ Η ΠΑΛΗΑ ΖΩΗ...

Περνοῦσα ἔτσι, ἀνύποπτος, μέσα στὴ γόνδολα, ὅταν μὲ
φώναξε:

— "Ἑλληνα. Ἐ, Ἑλληνα...

Στέκονταν, ὀρθιος, πίσω ἀπ' τὴ σιδερένια καγκελόπορτα
τοῦ χορταριασμένου περιβόλου, στὸν "Ἀη Γιώργη τῶν Γραικῶν,
πάνω στὸ κανάλι.

Ν. ΕΓΓΟΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Στὴν κοιλάδα μὲ τοὺς ροδῶνες*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	ια'
'Αρχειακές πηγές	ιε'
Συντομογραφίες	ιζ'
Εισαγωγή	1
'Η ιστορία τῆς ἐκκλησίας τοῦ 'Αγίου Γεωργίου τῶν 'Ελλήνων	5
Τὰ γεγονότα ἕως τὸ 1526	5
'Η ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου (1526)	11
Τὸ χρονικὸ τῆς οἰκοδομῆς (1526-1577)	14
α) 'Η περίοδος τῆς προετοιμασίας (1526-1539)	14
β) 'Η οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας (1539-1577)	16
Οἱ οἰκονομικοὶ πόροι τῆς Κοινότητος	22
α) 'Η περίοδος 1526-1536	22
β) 'Η περίοδος 1536-1577	23
'Η δαπάνη ἀνέγερσης τῆς ἐκκλησίας τοῦ 'Αγίου Γεωργίου	46
'Η ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ 'Αγίου Γεωργίου τῶν 'Ελλήνων	59
Εἰσαγωγικά	59
'Η πρώτη ἐκκλησία	63
'Η σημερινὴ ἐκκλησία τοῦ 'Αγίου Γεωργίου	67
α) 'Αρχιτεκτονικὴ περιγραφή	67
β) Εἰκονογραφικὸς διάκοσμος	74
Τὰ προπλάσματα καὶ οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς ἐκκλησίας	78
Μορφολογικὴ ἀνάλυση τοῦ κτιρίου	90
Συμπεράσματα	105
Παραρτήματα	
1. Τὰ ἔγγραφα	111
2. 'Απεικονίσεις καὶ σχέδια τοῦ 'Αγίου Γεωργίου (16ος-19ος αἰ.)	182
3. Τὸ οἰκοδομικὸ σύστημα τῆς Βενετίας	196
4. Χρονολογικὸς πίνακας	199
Riassunto	205
Εὗρετῆριο	211

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ ναός τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, «ἡ λαμπρότερη ὀρθόδοξη ἐλληνικὴ ἐκκλησία τῆς Εὐρώπης»¹ ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ ἄξονα, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο περιστρέφεται ἡ ζωὴ τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῆς Βενετίας καθ' ὅλο σχεδὸν τὸ 16ο αἶ. Οἱ ἐπανειλημμένες αἰτήσεις καὶ οἱ ἐνέργειες τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴ βενετικὴ πολιτεία (1510 καὶ 1514) καὶ τὸν πάπα² γιὰ τὴν ἀπόκτηση ἐνὸς δικοῦ τους τόπου λατρείας εἶναι ἀπὸ παλιὰ γνωστές. Παραμένει ὅμως σχεδὸν ἄγνωστη ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ἴδιου τοῦ μνημείου.

Κύριο θέμα τῆς ἐργασίας αὐτῆς εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐξιστόρηση τῶν περιπετειῶν τῆς οἰκοδόμησης τοῦ ναοῦ καὶ μιὰ γενικὴ περιγραφή τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του, καθὼς ἐπίσης ἡ ἔνταξή του στὸ πλαίσιο τοῦ μανιερισμοῦ.

Ἡ ὅλη διαδικασία — ἀπὸ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου (1526) μέχρι τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἐκκλησίας (1577) — διαρκεῖ περίπου μισὸν αἰῶνα. Τὰ χρόνια αὐτὰ εἶναι κρίσιμα γιὰ τὴν Ἀδελφότητα, πού τότε οὐσιαστικὰ διαμορφώνει τοὺς θεσμοὺς καὶ τὸ χαρακτήρα της. Οἱ διώξεις πού εἶχε ὑποστεῖ ἀρχικὰ ἀπὸ τὸν καθολικὸ κλῆρο τῆς Βενετίας σιγὰ-σιγὰ ἀτονοῦν (1527-28), τὸ ἴδιο καὶ οἱ ἐσωτερικὲς διαμάχες πού τὴν εἶχαν συνταράξει κυρίως στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ αἰῶνα. Ἔτσι ἡ ἀρχικὰ ἀδύναμη οἰκονομικὰ Κοινότητα ἀνθεῖ καί, στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα, φθάνει σὲ μεγάλῃ ἀκμῇ. Οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν ἐξέγερση οἰκονομικῶν πόρων στὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνα δὲν ἀργοῦν νὰ καταλήξουν στὸ συναγωνισμὸ τῶν μελῶν μεταξὺ τους, ποῖος θὰ δώσει περισσότερα χρήματα γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ ναοῦ. Ἔτσι ὁ ναός πού ἀρχίζει μὲ περιορισμένες οἰκονομικὲς δυνατότητες ἀποτελεῖ ἓνα μνημεῖο ἄξιο νὰ συναγωνιστεῖ ἄλλα μνημεῖα τῆς Βενετίας.

Τὴν περίοδο αὕτῃ προσπαθεῖ νὰ καλύψει ἡ παρούσα μελέτη, ἐπιχειρώντας, στὸ πρῶτο μέρος, μέσα ἀπὸ ἀνέκδοτες κυρίως πηγές, νὰ παρακολουθήσει τὸ χρονικὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ καὶ νὰ περιγράψει τὶς ἱστορικὲς συνθήκες πού συνδέονται μ' αὐτήν. Στὸ δεύτερο μέρος ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ μνημείου³, τοῦ ὁποῖου γίνεταί ὅσο τὸ δυνατόν

1. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971, 334.

2. Ἐνδεικτικὰ, βλ. ΒΕΛΟΓΔΟΥ 1872, 19, 24-25· G. FEDALTO 1968, 42-47· Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ 1970, 231, 238-239.

3. Ἡ μελέτη αὕτῃ ἀσχολεῖται μόνο μὲ τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μνημείου· ἡ εἰκονογράφησης του ἀποτελεῖ τὸ θέμα ἀντίστοιχων ἐργασιῶν ἄλλων ἐρευνητῶν: βλ. Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ 1971, 63-86 καὶ τοῦ ἴδιου 1978, 144-176· Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ 1977, 239-250· Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ-ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΟΥ 1988, ὅπου δημοσιεύονται οἱ εἰκόνες τοῦ Δαμασκηνοῦ πού κοσμοῦν τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ τέμπλου. Ἀντίστοιχὴ ἐργασία γιὰ τὸ ζωγράφου Λαμπάρδο ἔχει ἀναλάβει νὰ δημοσιεύσει ἡ Μ. Καζανάκη-Λάππα.

πληρέστερη περιγραφή και αξιολόγηση καθώς επίσης και σύγκριση με άλλες εκκλησίες της Βενετίας της ίδιας περίπου εποχής. Ακολουθεί το παράρτημα 1, όπου εκδίδονται επιλεκτικά έγγραφα σχετικά με το ναό, το παράρτημα 2 με τις απεικονίσεις της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων και το παράρτημα 3, όπου εκτίθεται το οικοδομικό σύστημα της Βενετίας.

Το υλικό για τη μελέτη αυτή, που ένεκρίθη ως διδακτορική διατριβή το 1990 από το Πανεπιστήμιο Αθηνών, συγκεντρώθηκε κατά το διάστημα της διετούς σχεδόν παραμονής μου στη Βενετία ως υποτρόφου του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών, το θέμα της δέ έπελέγη ύστερα από συζήτηση με τον ακαδημαϊκό Μ. Ι. Μανούσακα, τότε Διευθυντή του Ινστιτούτου. Τον εύχαριστώ θερμότατα τόσο για τις σοφές συμβουλές του, όσο και για την παραχώρηση προς δημοσίευση της προσωπικής του συλλογής χαλκογραφιών με θέμα την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, ή οποία αποτέλεσε τον πυρήνα του παραρτήματος 2. Ιδιαίτερες εύχαριστίες όφείλω στον καθηγητή κ. Βασίλειο Σφυρόερα, κύριο εισηγητή της διατριβής μου, ό οποίος, πέρα από τις χρήσιμες υποδείξεις του καθ' όλη σχεδόν την πορεία της εργασίας, με τις θαυμάσιες και ζωντανές πανεπιστημιακές παραδόσεις του με έστρεψε προς τη μελέτη του νεώτερου Έλληνισμού. Εύχαριστίες όφείλονται ακόμη στις καθηγήτριες Ελένη Κούγκου και Ελένη Δωρή, μέλη της αρχικής εισηγητικής επιτροπής, οι όποιες διάβασαν το κείμενο της διατριβής και συνέβαλαν με τις παρατηρήσεις τους στην άρτιότερη παρουσίασή της. Επίσης εύχαριστώ τις καθηγήτριες (μέλη της τελικής εισηγητικής επιτροπής) κ. Νατάσσα Παπαδία, Όλγα Κατσαρδής, και ιδιαίτερα την κ. Μαρία Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου, ή οποία, έχοντας βαθιά γνώση της τέχνης του 16ου αί. στη Βενετία, συζήτησε μαζί μου πολλά θέματα σχετικά με το Μανιερισμό. Εύχαριστώ επίσης την καθηγήτρια του Έθνικού Μετσοβίου Πολυτεχνείου κ. Α. Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη για τις συμβουλές της στο κεφάλαιο της αρχιτεκτονικής περιγραφής. Πολυτιμότες ήταν ακόμη οι υποδείξεις του κ. Ιορδάνη Δημακόπουλου, Διευθυντή της Αναστήλωσης Κλασικών Αρχαιοτήτων του Υπουργείου Πολιτισμού και ειδικού στην αρχιτεκτονική της Αναγέννησης και του Μανιερισμού.

Θερμές εύχαριστίες εκφράζονται ακόμη προς το Έλληνικό Ινστιτούτο της Βενετίας και ειδικά στον τ. Γενικό Γραμματέα κ. Σωτήριο Μεσσίνη και στη βιβλιοθηκάρια κ. Δέσποινα Βλάσση ενώ στις τελευταίες επισκέψεις μου με βοήθησε με τις σημαντικές συμβουλές του ό νυν Διευθυντής του Ινστιτούτου κ. Νικόλαος Παναγιωτάκης. Εύχαριστώ επίσης το φωτογράφο κ. Μ. Tosso, ό οποίος αντιμετώπισε με πολλή ύπομονη και χιούμορ τις αντίξοες συνθήκες της φωτογράφισης της εκκλησίας. Οι ύπόλοιπες φωτογραφίες προέρχονται κατά ένα μεγάλο μέρος από τη φωτοθήκη της βιβλιοθήκης Correr, οι προθυμότετοι υπάλληλοι της όποιας συνετέλεσαν στη γρήγορη συγκέντρωση του βιβλιογραφικού και φωτογραφικού υλικού, καθώς επίσης και από το Έλληνικό Ινστιτούτο, τη Μαρκιανή βιβλιοθήκη, το Royal Institute of British Architects και την King's Library του Βρετανικού Μουσείου, και το ιδιωτικό φωτογραφικό αρχείο Naya-Böhm· έλάχιστες τέλος φωτογραφίες έχουν ληφθεί από έμένα. Τα σχέδια που δημοσιεύονται προέρχονται από το αρχείο της Soprintendenza per i Beni ambientali e architettonici της Βενετίας, ενώ ή ιταλική μετάφραση όφείλεται στην κ. Ίλαρία Συμιακάκη από την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών.

4. Η προέλευση των φωτογραφιών σημειώνεται σε παρένθεση. Όπου δέν αναφέρεται πρόκειται για λήψεις της συγγραφώς.

Ἡ δημοσίευση τῆς μελέτης αὐτῆς ἔγινε δυνατὴ χάρις στὴν ἀμέριστη συμπαράσταση τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, πρὸς τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιον τῆς ὁποίας καὶ ἰδίως πρὸς τὸν Πρόεδρον κ. Γεώργιον Δοντᾶ καὶ τὸ Γενικὸν Γραμματέα κ. Βασίλειον Πετράκο θὰ ἤθελα νὰ ἐκφράσω τὶς πιὸ θερμὰς μου εὐχαριστίας. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία ἀνέλαβε ἐπίσης τὴν δαπάνην τῆς ἀντιγραφῆς τῶν σχεδίων καὶ τῆς φωτογραφήσεως τῆς ἐκκλησίας.

Τέλος, εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἀντώνη Χριστοδούλου, Προϊστάμενον τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων γιὰ τὴν συνεχὴ φροντίδα του καθ' ὅλη τὴ διάρκειαν τῆς ἐκτυπώσεως, τὸν κ. Εὐάγ. Ὀλύμπιο γιὰ τὴν ἐπιμελημένη ἀντιγραφή τῶν σχεδίων καὶ τὶς κυρίες Εὐγενία Παπαδημητρίου καὶ Λόλα Χαδιῶ γιὰ τὴν ἄρτια ἐμφάνισιν τοῦ βιβλίου αὐτοῦ.

ΑΡΧΕΙΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Α. 'Ελληνικὸ 'Ινστιτοῦτο Βενετίας (E.I.B.)

Παλαιὸ 'Αρχεῖο

B. 34, fasc. 487

Reg. 68 (1536-1547) Giornale

Reg. 69 (1544-1547) Giornale

Reg. 2 (1550-1554) Giornale

Reg. 3 (1554-1576) Giornale

Reg. 87 (1554-1575) Giornale

Reg. 4 (1576-1601) Giornale

Reg. 6 (1554-1576) Maestro

Reg. 7 (1576-1601) Maestro

Reg. 188 (1558-1601) Capitolare I

Reg. 219 Mariegola

Reg. 57 (λυτὰ ἔγγραφα)

Reg. 217 (testamenti)

Reg. 130 (Β' Μητρῶο 'Εγγραφῶν)

Reg. 134 (Γ' Μητρῶο 'Εγγραφῶν)

B. Archivio di Stato di Venezia (*ASVen*)

Provveditori di Comun b. 13 = F. 30, fasc. 20

Giudici del Piovego, b. 24

Dieci Savii sopra alle Decime a Rialto n. gen. 1473

Dieci Savii sopra alle Decime a Rialto n. gen. 1474

Dieci Savii sopra alle Decime a Rialto n. gen. 1475

Dieci Savii sopra alle Decime a Rialto n. gen. 1232

Provveditori alle Fortezze, Reg. 20

M. Barbaro, Reg. II B.C., vol. II "Contarini"

Γ. Biblioteca del Museo Correr (*BMC*)

Mss. cod. Cicogna 2583

Mss. cod. Cicogna 1823

Mss. cod. Cicogna 2448

Mss. cod. Cicogna 2978/2

Archivio J. McAndrew

Δ. Biblioteca Nazionale Marciana (BNM)

Classe VII, cod. 1653 (=9509)

Classe VII, cod. 1659 (=8541)

Classe VII, cod. 1656 (=9512)

Classe VII, cod. 310 (=8196)

Οἱ παραπάνω κώδικες τῆς βιβλιοθήκης Correr (πλὴν τοῦ Mss. cod. Cicogna 2978/2) καὶ τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης εἶναι συλλογὲς χειρογράφων σχετικὰ μὲ τοὺς "Ἕλληνες στὴ Βενετία καὶ ἀσχολοῦνται κυρίως μὲ τὴ θρησκευτικὴ ἱστορία τῆς Κοινότητος. Ἐδῶ ἀναφέρονται ἀπλῶς ἐνδεικτικὰ καὶ δὲν χρησιμοποιοῦνται στὸ κείμενο.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία

ΑΝΤΩΝΙΑΔΗΣ, Σ. Α.

1958. Πορίσματα ἀπὸ τὴν μελέτην προχείρων διαχειριστικῶν βιβλίων τῶν ἐτῶν 1544-47 τῆς Παλαιᾶς Κοινότητος Βενετίας, ΠΑΑ 33, 1958, 466-487.

1960. Νέα στοιχεῖα ἀπὸ τὰ κατάστιχα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας (16ου αἰ.) Ἀφιέρωμα στὴν μνήμην τοῦ Μανώλη Τριανταφυλλίδη (Ἀθήνα 1960) 63-67.

1958(;). Ἐκθεση ἐπισκευῆς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (δακτυλογραφημένο κείμενο στὸ Ε.Ι.Β.) 1958(;).

ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ, Α.

1974. Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων καὶ οἱ δοκιμασίαι τοὺς ὑπὸ τοὺς Τούρκους, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τ. Ι' (Ἀθήνα 1974).

ΒΕΛΟΥΔΟΣ, Ι.

1872. Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ἀποικία ἐν Βενετία (Βενετία 1872).

1854. Di alcuni restauri fatti nella chiesa di San Giorgio dei Greci in Venezia, *Osservatore Triestino*, 1854, no. 57, Venerdì, 10 Marzo.

ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ, Α.

1971. Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας, Ὁ ἐλληνισμὸς τοῦ ἑξωτερικοῦ, ἔτ. 23, τεύχ. 227, Δεκέμβριος 1971.

ΔΗΜΑΡΑΣ, Κ. Θ.

1962. Βενετία: 1477, 1828, ἀνέκδοτα κείμενα, *Θησαυρίσματα* 1, 1962, 1-13.

ΚΟΛΥΒΑ, Μ.

1973. Θεόδωρος Παλαιολόγος, ἀρχηγὸς μισθοφόρων «στρατιωτῶν» καὶ διερμηνέας στὴν ὑπηρεσία τῆς Βενετίας (1452-1532), *Θησαυρίσματα* 10, 1973.

ΚΟΥΚΚΟΥ, Ε.

1965. Ἡ ὀρθόδοξος μονὴ εὐγενῶν Ἑλληνίδων μοναχῶν Βενετίας (1599-1829) (Ἀθήναι 1965).

ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ-ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΟΥ, Μ.

1988. Μιχαὴλ Δαμασκηνὸς (1530/35-1592/93). Συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς ζωγραφικῆς του, ἀνέκδ. διδακτ. διατρ. (Ἀθήνα 1988).

ΚΩΤΤΑ, Β.

1936. 'Ο Ἅγιος Γεώργιος τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία, *Νέα Ἑστία* 1936, τ. 20, τεύχ. 239, 1612-1615.

ΛΙΑΤΑ, Ε. Δ.

1974. Μνεῖες θανάτων Ἑλλήνων τῆς Βενετίας ἀπὸ τὰ ταμιακὰ βιβλία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος 1536-1576, *Θησαυρίσματα* 11, 1974, 191-239.

1976. Ἱερεῖς τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας ἀπὸ τὸ 1412-1518 (Κατάλογος καὶ ἔγγραφα), *Θησαυρίσματα* 13, 1976, 85-110.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Μ. Ι.

1962. Ἡ πρώτη ἄδεια (1456) τῆς Βενετικῆς Γερουσίας γιὰ τὸ ναὸ τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας καὶ ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος, *Θησαυρίσματα* 1, 1962, 109-118.

1968α. Γράμματα πατριαρχῶν καὶ μητροπολιτῶν τοῦ ΙΣΤ' αἰ. ἐκ τοῦ ἀρχείου τῆς ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος, *Θησαυρίσματα* 5, 1968, 7-22.

1968β. Ἀνεκδότα πατριαρχικά γράμματα πρὸς τοὺς ἐν Βενετίᾳ μητροπολίτας Φιλαδελφείας καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν Ἀδελφότητα (1547-1806) (Βενετία 1968).

1969. Συλλογὴ ἀνεκδότων ἐγγράφων (1578-1685) ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἐν Βενετίᾳ μητροπολίτας Φιλαδελφείας, *Θησαυρίσματα* 6, 1969, 7-112.

1971. Τὰ κυριώτερα ἔγγραφα (1536-1599) γιὰ τὴν οἰκοδομὴ καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ Ἀγ. Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας, *Τόμος εἰς μνήμην Π. Α. Μιχελῆ* ('Αθήναι 1971) 334-355.

1973α. Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας. Μέρος Α': Γενικά, *Θησαυρίσματα* 10, 1973, 7-87.

1973β. La comunità greca di Venezia e gli arcivescovi di Filadelfia, *Italia sacra* 20-22, 1973, 45-87.

1974. Ἐπιτροπικὸν Μητροφάνους Καισαρείας, πατριαρχικοῦ ἐξάρχου εἰς Βενετίαν (1549), *Θησαυρίσματα* 11, 1974, 7-20.

1980. Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας. Συμπλήρωμα (1973-1980), *Θησαυρίσματα* 17, 1980, 7-21.

1981. Structure sociale de l'Hellénisme post-byzantin. XVI. *Internazionaler Byzantinistenkongress, Akten I/2, Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinistik* 31/2 (1981) Venise 805-808.

1982. Aperçu d'une histoire de la colonie grecque orthodoxe de Venise, *Θησαυρίσματα* 19, 1982, 12-13.

1984. Ὁ κώδικας διαθηκῶν καὶ δωρεῶν (Reg. 217) τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας (1563-1743) *Τόμος εἰς μνήμην Γ. Α. Πετροπούλου* ('Αθήνα 1984) 127-49.

ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Μ. Ι. - ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, Α. Δ.

1976. Ὁδηγὸς τοῦ Μουσείου τῶν εἰκόνων καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (Βενετία 1976).

ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, Φ.

1970. Οἱ πρῶτοι πρόεδροι τῆς ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας (1498-1558), *Θησαυρίσματα* 7, 1970, 172-181.

1976. Συμβολὴ στὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας στὸ 16ο αἰ. Ἐκδοσὴ τοῦ Β' Μητρώου Ἐγγραφῶν (1533-1562) ('Αθήνα 1976).

1978. Νέες ειδήσεις για την ελληνική παροικία της Βενετίας (1493-1499), *Θησαυρίσματα* 15, 1978, 66-79.

ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ-ΠΛΟΥΜΙΔΗ, Φ.

1971. Έγγραφα αναφερόμενα στις έριδες των Έλλήνων της Βενετίας στα τέλη του 15ου αϊ., *Θησαυρίσματα* 8, 1971, 115-187.

ΜΕΡΤΖΙΟΣ, Κ. Δ.

1967. Όκτώ διαθήκαι Έλλήνων της Βενετίας (1535-1549), *Μνημοσύνη Α'*, 1967, 174-198.

1970. Η παλαιότερη μικρά εκκλησία των Έλλήνων έν Βενετία, *Ηπειρωτική Έστία* 19, 1970, 664-665.

ΜΟΣΧΟΝΑΣ, Ν. Γ.

1967. I Greci a Venezia e la loro posizione religiosa nel XV sec., *Έρανιστής Ε'*, 1967, 105-137.

ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΣ, Γ.

1980. Οι Έλληνες της Βενετίας και Ίλλυρίας (1768-1797). Η μητρόπολη Φιλαδελφείας και ή σημασία της για τον Έλληνισμό της Β. Άδριατικής (Άθήνα 1980).

ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ, Α.

1978. Η ελληνική κοινότητα της Βενετίας 1797-1866· διοικητική και οικονομική οργάνωση, εκπαιδευτική και πολιτική δραστηριότητα (Θεσσαλονίκη 1978).

ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, Α. Δ.

1971. Η εικονογράφησης του τρούλλου του Άγ. Γεωργίου Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 8, 1971, 63-86.

1978. Τα ψηφιδωτά του Άγ. Γεωργίου των Έλλήνων της Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 15, 1978, 144-176.

ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, Α. Δ. - ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, Μ. Ι.

1976. Όδηγός του Μουσείου των εικόνων και του ναού του Άγ. Γεωργίου (Βενετία 1976).

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Κ.

1974. Έλληνες ναυτικοί και πλοιοκτήτες από τα παλαιότερα οικονομικά βιβλία της Έλληνικής Άδελφότητας Βενετίας, *Θησαυρίσματα* 11, 1974, 284-352.

ΠΑΠΑΔΙΑ, Α. Δ.

1977. Ο Άρσένιος Μονεμβασίας ό Άποστόλης και ή Έλληνική Άδελφότητα Βενετίας (1534-1535), *Θησαυρίσματα* 14, 1977, 110-126.

ΠΑΡΔΟΣ, Α. Δ.

1979 και 1980. Άλφαβητικός κατάλογος των πρώτων μελών της ελληνικής Άδελφότητας Βενετίας από το κατάστιχο 129 (1498-1530), *Θησαυρίσματα* 16, 1979, 299-386 και 17, 1980, 149-205.

ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Γ. Σ.

1970. Αί βοϋλλαι των παπών περι των Έλλήνων όρθοδόξων της Βενετίας (1445-1782), *Θησαυρίσματα* 7, 1970, 228-266.

1972. Considerazioni sulla popolazione greca a Venezia nella seconda metà del '500, *Studi*

veneziani XIV, 1972, 219-226.

ΣΚΟΡΔΑΤΗΣ, Ζ.

(x.x.) Περὶ τῶν τῆς συγγενείας βαθμῶν συνοπτικὴ συλλογὴ....συντεθεῖσα παρὰ Ζαχαρίου ἱερέως Σκορδυλίου κρητὸς τοῦ ἐπονομαζομένου Μαραφαῶ, *BH II*, ἀρ. 142.

ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ, Α.

1969. Ἡ διαθήκη τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου (1616), *Θησαυρίσματα* 6, 1969.

ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Γ.

1930. Ἡ ἐλληνικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ, *HME* 1930, 79-90.

ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ, Ν. Β.

1957. Ἐπισκοπὴ καὶ ἐπίσκοποι Κυδωνίας, *Κρητικὰ Χρονικά* 11, 1957, 35-36.

1970. Ciriaco Ioannou Melirrito e le notizie veneziane nella sua Cronologia, *Studi veneziani* XII, 1970, 616-618.

1971. Ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ, *Ἀθηνᾶ* 72, 1971, 332.

ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, Μ.

1977. Τὸ ἔργο τοῦ Θωμᾶ Μπαθᾶ καὶ ἡ divota maniera greca, *Θησαυρίσματα* 14, 1977, 239-250.

1962. *Icons de Saint Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut* (Venise 1962).

Ξενογλωσση Βιβλιογραφία

ACKERMAN, J. S.

1954. Architectural practice in the Italian Renaissance, *Journal of the Society of architectural historians* XIII, 1954, 3-11.

1977. Palladio e lo sviluppo della concezione della chiesa a Venezia, *Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio* XIX, 1977, 9-26.

1980. Observations on Renaissance church planning in Venice and Florence, 1470-1570, *Florence and Venice: Comparisons and relations II. Cinquecento* (Firenze 1980) 287-307.

1982. The Geopolitics of Venetian architecture in the time of Titian, *Titian: his world and his legacy*, ἐκδ. D. Rosand (New York 1982) 41-71.

ALBRIZZI, G. (ἐκδ.)

1740. *Il forestiero illuminato intorno le cose più rare e curiose antiche e moderne della città di Venezia e delle isole circonvicine* (Venezia 1740).

ANGELINI, L.

1961. *Bartolomeo Bono Guglielmo d'Alzano* (Bergamo 1961).

AYMARD, M.

1966. *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVI s.* (Paris 1966).

BALL, J.

1984. *The Greek Community in Venice 1470-1620*, διδακτ. διατρ. (London University, 1984).

- BARDI, G.
1587. *Delle cose notabili della città di Venezia* (Venezia 1587).
- BASSI, E.
1962. *L'architettura del sei e settecento a Venezia* (Napoli 1962).
1976. *Palazzi di Venezia* (Venezia 1976).
- BATTISTI, E.
1967. Storia del concetto di manierismo in architettura, *Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio* IX, 1967, 204-210.
- BECHERUCCI, L.
1958. Maniera e Manieristi, *Enciclopedia universale dell'arte*, vol. VIII (Roma 1958) 802-838.
- BELOCH, G. C.
1902. La popolazione di Venezia nei sec. XVI e XVII, *Nuovo Archivio Veneto* 3, 1902, 5-43.
- BELTRAMI, D.
1954. *Storia della popolazione di Venezia dalla fine del sec. XVI alla caduta della Repubblica* (Padova 1954).
- BENZONI, G.
1973. *Venezia nell'età della controriforma* (Milano 1973).
- BLUNT, A.
1966. *Le teorie artistiche in Italia dal Rinascimento al Manierismo* (Torino 1966).
- BOERIO, G.
1856. *Dizionario del dialetto veneziano* (Venezia 1856).
- BRANCA, V. (ἐκδ.)
1963. *Umanesimo europeo ed umanesimo veneziano* (Firenze 1963).
- BRAUDEL, F.
1958. La vita economica di Venezia nel sec. XVI, *La civiltà veneziana del Rinascimento* (Firenze 1958).
1979. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris 1979)⁴.
1979. *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XVe-XVIIIe siècle* (Paris 1979).
- CALABI
1931. *La gravure italienne au 18ème s.* (Paris 1931).
- CAPPELLETTI, G.
1853. *Le chiese d'Italia*, vol. IX (Venezia 1853).
- CAPPELLI, A.
1988. *Cronologia, cronografia e calendario perpetuo* (Milano 1988)⁶.
- CARLEVARIJS, L.
1703. *Le fabbriche e vedute di Venezia disegnate, poste in prospettiva et intagliate da Luca Carlevarijs con privilegii* (1703).

- CASSINI, G.
1971. *Piante e vedute prospettiche di Venezia (1479-1855)* (Venezia 1971).
- CECCHETTI, B.
1874. *La Repubblica di Venezia e la corte di Roma nei rapporti della religione* (Venezia 1874).
- CECCHINI, G. B. - MORO, M.
1861. *Venezia monumentale e pittoresca. Parte seconda: I templi più ragguardevoli con illustrazione italiano-francese disegnati in litografia da Gio. Batta Cecchini e M. Moro e pubblicati da Michele Kier* (Venezia 1861).
- CHATZIDAKIS, M.
1962. *Îcônes de Saint Georges des Grecs et de la Collection de l'Institut* (Venise 1962).
- CICOONA, E. A.
1824-1853. *Delle iscrizioni veneziane raccolte ed illustrate*, τόμοι 1-6 (Venezia 1824-1853).
- CICOGNARA, L. - DIEDO, A. - SELVA, G.
1815-1840. *Le fabbriche e i monumenti cospicui di Venezia* (Venezia 1815-1840).
- COMBATTI, B. - COMBATTI, G. - BERLAN, F.
1846. *Nuova planimetria della città di Venezia, divisa in venti tavole compilate e disegnate da Bernardo Combatti e da Gaetano Combatti, particolareggiata minutamente nel Casuggiato e nello stradale, nelle Chiese, negli Stabilimenti pubblici e Palagi, giuntavi la distinta della nomenclatura stradale secondo la progressione dei numeri anagrafici, con illustrazioni topografiche, statistiche e storiche di Francesco Berlan. Opera divisa in tre parti* (Venezia 1846).
- CORNELII, F.
1747. *Ecclesiae Venetae antiquis monumentis nunc etiam primus editis illustratae ac in decades distributae....* (Venetiis 1747).
- CORNER, F.
1758. *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia* (Padova 1758).
- CORONELLI, V.
1708-1709a. *Singularità di Venezia I. Le chiese* (Venezia 1708-1709).
1708-1709b. *Libro di molte singularità di Venezia* (Venezia 1708-1709).
- CRESTI, C.
1985. The wooden models of the florentine Duomo, *FMR* 10, April 1985.
- CRISTINELLI, B.
1972. *Baldassare Longhena, architetto del '600 a Venezia* (Padova 1972).
- CRUSIUS, M.
1585. *Germanograeciae libri sex* (Basileae 1585).
- DAMOSTO, A.
1937. *L'archivio di Stato di Venezia* (Roma 1937).
- DEFUSCO, R.
1981. *L'architettura del Cinquecento* (Torino 1981).

- DIPASQUALE, S.
1980. Scienza e tecnica del costruire, "Il potere e lo spazio - La scena del principe", *Firenze e la Toscana dei Medici nell'Europa del Cinquecento* (1980) 73-84.
- DIStEFANO, D. - FRANZOI, U.
1976. *Le chiese di Venezia* (Venezia 1976).
- DONATI, U.
1961. *Artisti ticinesi a Venezia dal XV al XVIII sec.* (Lugano 1961).
- DYGGVE, E.
1956. Il frontone ad arco e trilobato veneziano. Alcune osservazioni sulla sua origine, "Venezia e l'Europa", *Atti del XVIII Congresso Internazionale di Storia dell'Arte* (Venezia 1956).
- ETTLINGER, L. D.
1977. The emergence of the Italian architect during the fifteenth century, *The architect. Chapters in the history of the profession*, έκδ. Spiro Kostof (New York 1977).
- FEDALTO, G.
1968. *Ricerche storiche sulla posizione giuridica ed ecclesiastica dei Greci a Venezia nei secoli XV e XVI* (Firenze 1968).
1977. Le minoranze straniere a Venezia tra politica e legislazione (sec. XV-XVI), *IIème Congrès International d'Histoire de la Civilisation Venitienne: Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (sec. XV-XVI). Aspetti e problemi*, έκδ. H. G. Beck, M. Manussakas, A. Pertusi (Firenze 1977) 143-162.
- FERRO, M.
1847. *Dizionario del diritto comune e veneto*, 2 τόμοι (Venezia 1847).
- FLETCHER, B.
1967. *Storia dell'architettura secondo il metodo comparativo* (Milano 1967).
- FONTANA, V.
1979. Costruire a Venezia nel Cinquecento. Progetto, materiali, cantiere, teorie in Palazzo Grimani a San Luca, AA.VV. *Atti del Convegno di Storia dell'Arte del Consiglio Nazionale delle Ricerche* (Roma 1979).
- FORRSMAN, E.
1961. *Dorisch, Ionisch, Korinthisch: Studien über den Gebrauch der Säulenordnung in der Architektur des 16-18. Jh.* (Uppsala 1961).
1986. *Quattro secoli di vedutismo veneziano*, Centro tedesco di studi veneziani (1986).
- FRANZOI, U. - DIStEFANO, D.
1976. *Le chiese di Venezia* (Venezia 1976).
- GAETA, F.
1958 και 1960. *Nunziature d'Italia. Secoli XVI-XVIII, Nunziature di Venezia (1533-35)* vol. I (Roma 1958) και II (Roma 1960).
1960. *Un nunzio pontificio a Venezia nel Cinquecento (G. Aleandro)* (Venezia-Roma 1960).
1976. *Il Rinascimento e la Riforma (1378-1598)* (Torino 1976).

- GEANAKOPOLOS, D. J.
 1962. *Greek scholars in Venice: studies in the dissemination of Greek learning from Byzantium to Western Europe* (Cambridge, Mass. 1962).
 1966. La colonia greca di Venezia e il suo significato per il Rinascimento, *Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento*, έκδ. A. Pertusi (Venezia 1966) 183-203.
- GODINHO, M. V.
 1977. Venise: les dimensions d'une présence face à un monde tellement changé (XV-XVI s.), *IIème Congrès International d'Histoire de la Civilisation vénitienne: Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (sec. XV-XVI). Aspetti e problemi*, έκδ. H. G. Beck, M. Manussacas, A. Pertusi, vol. I (Firenze 1977), 11-50.
- GRAEVIVS, I.G.
 1722. *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae, regionum et urbium juris Veneti...* (Lugduni Batavorum 1722).
- GRASSI, L.
 1965. *Medioevo, Rinascimento, Manierismo, Barocco. Principi ed esperienze architettoniche* (Milano 1965).
- HAGER, W.
 1958. Zur Raumstruktur des Manierismus in der italienischen Architektur, *Wackernagel Festschrift*, 1958.
- HAUSER, A.
 1964. *Il manierismo* (1964).
- HOWARD, D.
 1975. *Jacopo Sansovino. Architecture and patronage in Renaissance Venice* (New Haven-London 1975).
 1977. Le chiese di Jacopo Sansovino a Venezia, *Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio* XIX, 1977, 49-67.
 1984. Jacopo Sansovino's house at San Trovaso, "Interpretazioni veneziane", *Studi di Storia dell'Arte in onore di Michelangelo Muraro*, έκδ. D. Rosand (Venezia 1984) 241-253.
- HUSE, N. - WOLTERS, W.
 1986. *Venedig, die Kunst der Renaissance. Architektur, Skulptur, Malerei 1460-1590* (München 1986).
- IMHAUS, B.
 1977. *Les émigrés balcaniques (Grecs, Dalmates, Albanais) à Venise de 1204 à 1453*, άνέκδ. διδαχτ. διατρ. (Toulouse-Mirail 1977).
- KOSTOF, S. (έκδ.)
 1977. *The architect. Chapters in the history of the profession* (New York 1977).
- LANCHORONSKA, M.
 1950. *Die venezianische Buchgraphik des 18. Jh.* (Hamburg 1950).
- LANE, F. C.
 1967. *Andrea Barbarigo, merchant of Venice* (New York 1967).

1977. *Venice, a maritime republic* (Baltimore - London 1977).
- LAZZARI, A. - TOSINI, A.
1829. *Vedute prospettiche degli interni dei migliori templi e delle situazioni piu pittoresche della città di Venezia disegnate da Andrea Tosini ed incise all'acquatinta da Antonio Lazzari* (Venezia 1829).
- LECOMTE, J.
1844. *Venezia. Colpo d'occhio letterario, artistico, storico, poetico e pittoresco sui monumenti e curiosità di questa città* (Venezia 1844).
- LEVEY, M.
1973. *The Venetian scene* (London 1973).
- LIEBERMAN, R.
1977. Venetian church architecture around '500, *Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio* XIX, 1977, 35-48.
1982. *L'architettura del Rinascimento a Venezia 1450-1540* (Firenze 1982).
1986. *The Church of Santa Maria dei Miracoli in Venice* (New York - London 1986).
- LORENZETTI, G.
1980. *Venice and its lagoon* (Trieste 1980).
- LOVISA, D.
1717. *Il gran teatro di Venezia ovvero raccolta delle principali vedute e pitture che in essa si contengono, diviso in due tomi* (1717).
- LUZZATTO, G.
1961. *Storia economica di Venezia, dallo XI al XVI sec.* (Venezia 1961).
1962-1963. Politica ed economia nella storia di Venezia, *Atti dell'Istituto Veneto* 121, 1962-1963, 495-511.
1967. L'economia veneziana nel sec. XVI, *Rinascimento europeo e Rinascimento veneziano*, éd. V. Branca (Venezia 1967).
- MANUSSACAS, M. I.
1973. La comunità greca di Venezia e gli arcivescovi di Filadelfia, *Italia sacra* 20-22, 1973, 45-87.
1981. Structure sociale de l'Hellénisme post-byzantin. XVI. *Internazionaler Byzantinistenkongress, Akten I/2, Jahrbuch der Oesterreichischen Byzantinistik* 31/2 (1981) Venise: 805-808.
1982. Aperçu d'une histoire de la colonie grecque orthodoxe de Venise, *Θησαυρίσματα* 19, 1982, 12-13.
- MARANINI, G.
1927 καὶ 1974. *La costituzione di Venezia* (1927 καὶ Firenze 1974).
- MARTINELLI, D.
1684. *Il ritratto di Venezia, diviso in due parti* (Venezia 1684).
- MCANDREW, J.
1969. Sant'Andrea della Certosa, *Art Bulletin*, 1969.

1974. *Catalogue of the drawings collection of the Royal Institute of British architects. Antonio Visentini*, vol. 16 (1974).
1983. *L'architettura veneziana del primo Rinascimento* (Venezia 1983).
- MALSBURG, R. VON DER
1976. *Die Architektur der Scuola Grande di San Rocco in Venedig*, διδακτ. διατρ. (Heidelberg 1976).
- MARTINIONI, G. - SANSOVINO, F.
1663. *Venetia, città nobilissima et singolare descritta in XIII libri da m. Francesco Sansovino...con aggiunte da D. Giustiniano Martinioni* (Venezia 1663).
- MEGISER, H.
1616. *Respublica Venetorum* (Francfort 1616).
- MESCHINI, A.
1981. *Michele Sofianos* (Padova 1981).
- MICHALSKI, E.
1933. Das Problem des Manierismus in der italienischen Architektur, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 1933.
- MILLON, H. A. - SMYTH, C. H.
1988. *Michelangelo architect. The facade of San Lorenzo and the drum and dome of St. Peter's* (Milan 1988).
- MIOZZI, E.
1957. *Venezia nei secoli - La città* (Venezia 1957).
- MOLMENTI, P. G.
1928. *La storia di Venezia nella vita privata* (Bergamo 1928).
- MONTI, G. M.
1923. *Ricerche su papa Paolo IV Carafa* (Benevento 1923).
- MORO, M.
1847. *Venezia in miniatura o principali vedute e pianta di questa città, disegnata da Marco Moro e brevemente descritte a lume del forestiero da Francesco Zanotto* (Venezia 1847).
- MOSCHINI, G.
1815. *Guida per la città di Venezia* (Venezia 1815).
1819. *Itinéraire de la ville de Venise et des îles circonvoisines* (Venise 1819).
1834. *Nuova guida per Venezia con XLVIII oggetti di arti incisi e un compendio della istoria veneziana* (Venezia 1834).
- MOSCHONAS, N. G.
1967. I Greci a Venezia e la loro posizione religiosa nel XV sec., *'Ερμυστῆς Ε'*, 1967, 105-137.
- MOTHES, O.
1859. *Geschichte der Baukunst und Bildhauerei Venedigs* (Leipzig 1859).
- MUMFORD, L.
1961. *The City in history* (New York 1961).

- MUIR, E.
1981. *Civic ritual in Renaissance Venice* (Princeton 1981).
- MURARO, M.
1970. *Palazzo Contarini a San Benetto* (Venezia 1970).
- MUSATTI, E.
1893. *I monumenti di Venezia* (Venezia 1893).
- MUTINELLI, F.
1841. *Annali urbani di Venezia* (Venezia (1838) 1841).
- NIERO, A.
1961. *I patriarchi di Venezia da Lorenzo Giustiniani ai nostri giorni* (Venezia 1961).
- PAGANUZZI, G. B.
1821. *Iconografia delle trenta parrocchie di Venezia pubblicate da Giovanni Battista Paganuzzi* (1821).
- PALLADIO, A.
1570 καὶ 1980. *I quattro libri dell'architettura* (Venezia 1570 καὶ Milano 1980).
- PANE, R.
1961. *Andrea Palladio* (Torino 1961).
- PAOLETTI, E.
1839. *Il fiore di Venezia* (Venezia 1839).
- PAOLETTI, P.
1893. *L'architettura e la scultura del Rinascimento in Venezia* (Venezia 1893).
- PEROCCO, G. - SALVADORI, A.
1973. *La civiltà di Venezia* (Venezia 1973).
- PEVSNER, N.
1943 καὶ 1979. *An outline of European architecture* (London 1943 καὶ 1979).
- PIGNATTI, T.
1964. *Die venezianischen Vedutenstecher des 18. Jh.* (Nürnberg 1964).
1978. *The origins of the Italian Veduta* (Providence 1978).
- PISANI, P.
1896. Les Chrétiens de rite oriental à Venise et dans les possessions venitiennes (1439-1791), *Revue d'histoire et de littérature religieuses* 1, 1896, 361-384.
1897. I cristiani di rito orientale a Venezia e nei possedimenti veneziani (1439-1791) *Ateneo Veneto* 20, 1897.
- PLANISCIG, L.
1922. *Venezianische Bildhauer der Renaissance* (Wien 1922).
- PLUMIDIS, G. S.
1972. Considerazioni sulla popolazione greca a Venezia nella seconda metà del '500, *Studi veneziani* XIV, 1972, 219-226.

POMMIER, E.

1959. La société venitienne et la Reforme protestante au XVI siècle, *Studi veneziani* 1, 1959, 3-26.

POSSOT, D.

1890. *Le voyage de la Terre Sainte 1532* (Paris 1890).

PULLAN, B.

1964. Wage-earners and the Venetian economy, 1550-1630, *Economic history review* 16, 1964, 407-426.

1971. *Rich and poor in Renaissance Venice. The social institutions of a catholic state to 1620* (Oxford 1971).

1973. The occupations and investments of the Venetian nobility in the middle and late sixteenth century, *Renaissance Venice*, έκδ. J. R. Hale (London 1973) 379-408.

PULLAN, B. - PIGNATTI, T.

1981. *Le Scuole di Venezia* (Milano 1981).

QUADRI, A.

1821. *Otto giorni a Venezia* (Venezia 1821).

SAGREDO, A.

1843. Notizie sugli ammglioramenti di Venezia, *Annali Universali di Statistica*, Ott.-Dic. 1843, 17-20.

1857. *Sulle consorterie delle arti edificative in Venezia* (Venezia 1857).

SANDRI, G. M.

(χ.χ.) *La chiesa di San Giorgio dei Greci* (ἀνέκδοτη διπλωματική ἐργασία στὴν Ἀρχιτεκτονική Σχολή τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία δὲν στάθηκε δυνατό νὰ βρεθεῖ).

SANSOVINO, F.

1581. *Venetia, città nobilissima et singolare descritta in XIII libri da m. Francesco Sansovino* (Venezia 1581).

SANSOVINO, F. - MARTINIONI, G.

1663. *Venetia, città nobilissima e singolare..., con aggiunta... da D. Giustiniano Martinioni* (Venezia 1663).

SANUDO, N.

1897-1902. *I diarii 1496-1533* (Venezia 1897-1902).

SELVATICO, P.

1847. *Sulla architettura e sulla scultura in Venezia* (Venezia 1847).

SELVATICO, P. - LAZZARI, A.

1852. *Guida di Venezia e delle isole circonvicine* (Venezia 1852).

SEMENTATO, C.

1954. *L'architettura di Baldassare Longhena* (Firenze 1954).

SERLIO, S.

1619 καὶ 1964. *Tutte le opere d'architettura et prospettiva di Sebastiano Serlio*

Bolognese... con un indice... da M. Gio. Domenico Scamozzi Vicentino (Venetia 1619 καὶ New Jersey 1964).

SIMONCINI, G.

1974. *Città e società nel Rinascimento* (Torino 1974).

SOHM, PH. L.

1978. *The Scuola Grande di San Marco, 1437-1550: The architecture of a Venetian lay confraternity*, διδακτ. διατρ. (The Johns Hopkins University 1978).

SUCCI, D. (ἐκδ.)

1983. *Da Carlevarijs al Tiepolo. Incisori veneti e friulani del Settecento* (Venezia 1983).

SUMMERSON, J.

1970. *Il linguaggio classico dell'architettura* (Torino 1970).

TAFURI, M.

1969a. *Jacopo Sansovino e l'architettura del '500 a Venezia* (Padova 1969).

1969b. *L'architettura dell'umanesimo* (Bari 1969).

1985. *Venezia e il Rinascimento* (Torino 1985).

TAFURI, M. - FOSCARI, A.

1983. *L'armonia e i conflitti. La chiesa di San Francesco della Vigna nella Venetia del '500* (Torino 1983).

TASSINI, G.

1885. *Edifici di Venezia distrutti o volti ad uso diverso, da cui furono in origine destinati* (Venezia 1885).

1863 καὶ 1964. *Curiosità veneziane* (Venezia 1863 καὶ 1964).

TEMANZA, T.

1778. *Vite dei più celebri architetti e scultori veneziani che fiorirono nel sec. XVI* (Venezia 1778).

TENENTI, A.

1980. *La formazione del mondo moderno, XIV-XVII sec.* (Bologna 1980).

THIEME, U. - BECKER, F.

1907-1950. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler* (Leipzig 1907-1950).

THIRIET, F.

1961. *Histoire de Venise* (Paris 1961).

1977. *Sur les communautés grecque et albanaise de Venise, IIème Congrès International d'Histoire de la Civilisation Venitienne: Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (sec. XV-XVI). Aspetti e problemi*, ἐκδ. H. G. Beck, M. Manussacas, A. Pertusi (Firenze 1977) 217-231.

TIEPOLO, M. F.

(χ.χ.) *Fonti per la storia dell'architettura nell'Archivio di Stato di Venezia* (δακτυλογραφημένο κείμενο στοὺς Κρατικὸς Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας).

TOSINI, A. - LAZZARI, A.

1829. *Vedute prospettiche degli interni dei migliori templi e delle situazioni più pittoresche della città di Venezia disegnate da Andrea Tosini ed incise all'acquatinta da Antonio Lazzari* (Venezia 1829).

TRINCANATO, R. E.

1948. *Venezia minore* (Venezia 1948).

VELUDO, G.

1854. Di alcuni restauri fatti nella chiesa di San Giorgio dei Greci in Venezia, *Osservatore Triestino*, 1854, no. 57, Venerdì, 10 Marzo.

VENTURI, A.

1901-1940. *Storia dell'arte italiana*, vol. XI/I (Milano 1901-1940) 854.

VIO, G.

1977. I "mistri" della chiesa di S. Fantin in Venezia, *Arte Veneta*, 1977, 225-231.

VISENTINI, A.

1771. *Osservazioni di Antonio Visentini architetto veneto che servono di continuazione al trattato di Teofilo Gallaccini sopra gli errori degli architetti* (Venezia 1771).

1777. *L'isolario veneto* (Venezia 1777).

WICHMAN, P.

1987. *Die Campi Venedigs. Entwicklungsgeschichtliche Untersuchungen zu den venezianischen Kirch- und Quartiersplätzen* (Augsburg 1987).

WILKINSON, C.

1977. The new professionalism in the Renaissance, *The architect. Chapters in the history of the profession*, ἐκδ. Spiro Kostof (New York 1977).

WILICH, H. - ZUCKER, P.

(χ.χ.) *Baukunst der Renaissance in Italien*, Handbuch der Kunstwissenschaft, Leipzig.

WIROBISZ, A.

1965. L'attività edilizia a Venezia nel XIV e XV sec., *Studi veneziani* VII, 1965, 307-343.

WITTKOWER, R.

1934. Biblioteca Laurenziana, *Art Bulletin* XVI, 1934, 205-216.

1944-1945. Principles of Palladio's architecture, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 7-8, 1944-1945, 102-122.

ZAMPETTI, P.

1978. *Venezia e i vedutisti del Settecento* (Urbino 1978).

ZANOTTO, F.

1856. *Nuovissima guida di Venezia* (Venezia 1856).

ZANOTTO, F. - MORO, M.

1847. *Venezia in miniatura* (Venezia 1847).

ZUCCHI, F.

(χ.χ.) *Teatro delle fabbriche più cospicue in prospettiva della città di Venezia*.

ZÜRCHER, R.

1947. *Stilprobleme der italienischen Baukunst des Cinquecento* (Basel 1947).

CRONACA

1736. *Cronaca Veneta sacra e profana* (Venezia 1736).

1793. *Cronaca Veneta sacra e profana* (Venezia 1793).

FORESTIERO

1765. *Forestiero illuminato intorno alle cose più rare e curiose antiche e moderne della città di Venezia*, έκδ. G. Albrizzi (Venezia 1765).

ITINERARIO

1831. *Itinerario interno e delle isole della città di Venezia inciso e descritto in quattro parti* (Venezia 1831).

UNESCO

1969. *Rapporto su Venezia*, Milano 1969.

Venezia e le sue lagune (Venezia 1847).

Venezia piante e vedute (Venezia 1982).

E.I.B. 'Ελληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας
HME 'Ημερολόγιο Μεγάλης Ἑλλάδος
Π.Α. Παλαιὸ Ἀρχεῖο
ΠΑΑ Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν
π. ἄρ. παλαιὰ ἀρίθμηση
ν. ἄρ. νέα ἀρίθμηση

ASP Archivio Storico Patriarcale di Venezia
ASVen Archivio di Stato di Venezia
BM British Museum
BNM Biblioteca Nazionale Marciana
BMC Biblioteca del Museo Civico Correr
FMR Franco Maria Ricci
RIBA Royal Institute of British Architects

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πολλά έχουν γραφεί κατά καιρούς για τον Έλληνισμό της Βενετίας, αυτό το ζωντανό, ξένο κύτταρο μέσα στο συμπαγή οργανισμό της Γαληνοτάτης Ένετικής Δημοκρατίας. Η ύπαρξη μιᾶς ενεργητικῆς ἐλληνικῆς μειονότητας μέσα στήν ἴδια τήν ἑδρα τοῦ βενετικοῦ κράτους ἀπό νωρίς κίνησε τὸ ἐνδιαφέρον περιηγητῶν καὶ μελετητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπὸ τὸ 16ο αἰ. κέ. συχνὰ ἀναφέρονται στὴν ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων σὲ Ἀδελφότητα ἀφιερωμένη στὸν Ἅγιο Νικόλαο (1498), στὰ θρησκευτικὰ τους ἔθιμα καὶ τὸ ὀρθόδοξο δόγμα τους καὶ τέλος στὴν ἐλληνικὴ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου.

Τὸ 16ο καὶ τὸ 17ο αἰ. ὅμως κανένα περιηγητικὸ κείμενο δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα ἢ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία συνήθως περιγράφεται μὲ μιὰ πρόταση: «ναὸς μὲ ὠραία ἀρχιτεκτονικὴ, διακοσμημένος στὴν πρόσοψη μὲ πέτρα τῆς Ἰστρίας» (Tempio di bella architettura, ornato nella sua faccia di pietre istriane)¹. Γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1758 ὁ Flaminio Corner στὸ ἔργο του *Notizie storiche delle chiese e monasteri di Venezia, e di Torcello* (Padova 1758, 168-172)² σημειώνει ὡς ἀρχιτέκτονα τοῦ ναοῦ τὸ Jacopo Sansovino, μολονότι ὁ γιὸς του Francesco Sansovino δὲν μνημονεύει κάτι τέτοιο στὸ βιβλίο του γιὰ τὴ Βενετία³. ἄλλοι συγγραφεῖς μετὰ τὸν Corner ἐμμένουν στὴν παλιὰ διατύπωση⁴. Τὸ 1771 ὁ γνωστὸς χαλκογράφος Antonio Visentini, ὁ ὁποῖος ἔχει σχεδιάσει κιόλας τὸ ναό, ἐμπορούμενος ἀπὸ ἓνα ἀκαδημαϊκὸ πνεῦμα, ἀσκεῖ κριτικὴ πάνω στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ναοῦ καὶ τὰ «λάθη» τῆς⁵. Λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1778, ὁ T. Temanza⁶ ἀναφέρεται ἐν ἐκτάσει στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ ναοῦ καί, ἐπαναλαμβάνοντας τὴν ἄποψη τοῦ Corner, καθιερώνει τὸ Sansovino ὡς ἀρχιτέκτονα τῆς ἐκκλησίας μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. περίπου⁷.

1. H. MEGISER 1616 (ἐκκλησίες τοῦ sestiere (τομέα) di Castello, χωρὶς σελιδαρίθμηση)· G. BARDI 1587, 203· F. SANSOVINO-G. MARTINIONI 1663, 82· D. MARTINELLI 1684, 211· I. G. GRAEVIVS 1722, tomus V, pars II, 112· G. ALBRIZZI 1740, 120· G. CAPPELLETTI 1853, vol. IX, 295.

2. Βλ. ἀκόμη τοῦ ἰδίου 1749, vol. XV, 357-382.

3. F. SANSOVINO 1581, 25^v-26^f.

4. G. ALBRIZZI ἐκδ., *Forestiero illuminato intorno alle cose più rare e curiose antiche e moderne della città di Venezia* (Venezia 1765) 120· CRONACA 1793, 246· BMC, Cod. Cic. 2978/2, Don Santo della Valentina, p. 1/II.

5. A. VISENTINI 1771, 75· βλ. καὶ παρακάτω, 96, σημ. 43 καὶ παράρτημα 2, 189.

6. T. TEMANZA 1778, 253.

7. Τὴν ἄποψη τοῦ Temanza ἀκολουθοῦν πολλοὶ συγγραφεῖς τῆς ἐποχῆς. Βλ. π.χ. G. MOSCHINI 1815, vol. I, parte I, 94-100· τοῦ ἰδίου 1819, 21· τοῦ ἰδίου 1834, 64· L. CICOGNARA-A. DIEDO-G. SELVA 1815-1840, vol. II· A. QUADRI 1821, 102· *Itinerario interno e delle isole dellà città di Venezia inciso e descritto in quattro parti* (Venezia 1831) 14· E. PAOLETTI 1839, vol. II, 254-255· F. MUTINELLI (1838) 1841, 89· J. LECOMTE 1844, 306, 423· P. SELVATICO 1847, 297· B. COMBATTI-G. COMBATTI-F. BERLAN 1846, 79-80· A. SACREDO, 1843, 18.

Τὸ 1847 ὁ Ι. Βελουῶδος, ἀντλώντας πρῶτος αὐτὸς πληροφορίες ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς ἐλληνικῆς Κοινότητος, δημοσιεύει στὸ ἔργο *Venezia e le sue lagune* μιὰ συνοπτικὴ ἱστορία τῆς Ἀδελφότητος καὶ ἀναφέρεται στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ἀναιρώντας τὴ μέχρι τότε συνηθισμένη ἀπόδοσή της στὸ Sansovino καὶ φέρνοντας στὸ φῶς τοὺς ξεχασμένους, πραγματικοὺς ἀρχιτέκτονες Sante Lombardo καὶ Zuanantonio Chiona⁸. Μιὰ ἀναλυτικὴ ἱστορία τῆς Κοινότητος ἀκολουθεῖ τὸ 1872⁹.

Στὶς πληροφορίες τοῦ Βελουῶδου θὰ στηριχθοῦν ὅλοι οἱ ἐπόμενοι κριτικοὶ τῆς τέχνης μέχρι τὶς μέρες μας¹⁰, μὲ ἐξάιρεση μόνον τὸ Γερμανὸ κριτικὸ τῆς τέχνης Ο. Mothes, ὁ ὁποῖος, συνδυάζοντας τὶς δυὸ ἀπόψεις, θεωρεῖ τὸν J. Sansovino «ἐμπνευστὴ» καὶ τὸν S. Lombardo «ἐκτελεστὴ» τοῦ ἔργου¹¹.

Ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία ἀσχολήθηκε κυρίως μὲ τὴ νομικὴ καὶ θρησκευτικὴ θέση τῆς Κοινότητος, τὴν ἱστορία της, ἰδίως κατὰ τὰ πρῶτα καὶ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς της, τὴν ἐσωτερικὴ της διάρθρωση κλπ., ὅχι ὅμως μ' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ μνημεῖο, τὴν ἱστορία του καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ του¹². Ἐξάιρεση ἀποτελεῖ ἡ μελέτη τοῦ Μ. Ι. Μανούσακα, «Τὰ κυριώτερα ἔγγραφα (1536-1599) γιὰ τὴν οἰκοδομὴ καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας»¹³. Μιὰ σύντομη ἀναφορὰ στὸ ναὸ βρίσκουμε στὴ διατριβὴ τῆς Φ. Μαυροειδῆ, «Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος Βενετίας στὸ 16ο αἰ.»¹⁴. Ἐπίσης ἡ μελέτη τῆς Κ. Παναγιωτοπούλου, γιὰ τοὺς Ἑλλήνες ναυτικούς καὶ πλοιοκτῆτες¹⁵ θίγει οἰκονομικὰ θέματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας.

Ἀναφορὲς στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐκκλησίας βρίσκουμε στὶς μελέτες τοῦ R. Wittkower, «Michelangelo's Biblioteca Laurenziana»¹⁶ καὶ τοῦ J. McAndrew, *Catalogue of the drawings collection of the Royal Institute of British Architects. Antonio Visentini*¹⁷ καθὼς καὶ στὶς ἀνέκδοτες σημειώσεις του ποὺ φυλάσσονται στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Museo Civico Correr¹⁸. Ἡ ὑπόλοιπη βιβλιογραφία, ἐλληνικὴ καὶ ξένη, εἶναι ἀπλῶς βοηθητικὴ.

Τὴν κυριότερη ὁμως πηγὴ γιὰ τὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀποτελεῖ ἡ πλούσια συλλογὴ ἐγγράφων ποὺ φυλάσσεται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν

8. *Venezia e le sue lagune* (Venezia 1847) vol. I, App. 84-85 καὶ vol. II/II, 236-237.

9. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 26.

10. Βλ. F. ZANOTTO-M. MORO 1847, parte III, 94-102· P. SELVATICO-A. LAZZARI 1852, 99· F. ZANOTTO 1856, 212, no. LVIII· G. TASSINI 1863 καὶ 1964, 331· P. PAOLETTI 1893, 252-255· E. MUSATTI 1893, 30.

11. Ο. MOTHES 1859, 182-183. Σύγχυση παρατηρεῖται ἐπίσης στὸ βιβλίο τῶν H. WILlich-P. ZUCKER, *Baukunst der Renaissance in Italien*. Handbuch der Kustwissenschaft (Leipzig x.x.) 130, 259, ὅπου ἀναφέρεται ὁ Sante Lombardo ὡς ἀρχιτέκτονας τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Giorgio dei Greci καὶ ὁ Jacopo Sansovino ὡς ἀρχιτέκτονας τοῦ San Giovanni dei Greci (ἐκκλησία ἀνύπαρκτη).

12. Τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία ἔχει δημοσιεύσει ὁ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1973α, 7-87· βλ. καὶ τοῦ ἰδίου 1980, 7-21. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, τοῦ ἰδίου 1981, 805-808· Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ἐπίσης G. FEDALTO 1968· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976· Α. ΞΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΡΙΑΚΟΥ 1978· J. BALL 1984· Γ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ 1980· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1973β, 45-87· Α. Δ. ΠΑΡΔΟΥ, 1979, 299-386 καὶ 1980, 149-205· Ε. ΚΟΥΚΚΟΥ 1965 καὶ 1988.

13. Δημοσιεύθηκε στὸν *Τόμο εἰς μνήμην Π. Α. Μιχαλῆ* ('Αθήναι 1971) 334-355.

14. *Ἐκδοσὴ τοῦ Β' Μητρώου Ἐγγραφῶν (1533-1562)* ('Αθήνα 1976)· βλ. καὶ σημ. 12.

15. Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ 1974, 284-352.

16. R. WITTKOWER 1934, 205-216.

17. J. MCANDREW 1974.

18. Archivio J. MCANDREW, b. 7.

καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας (στο ἐξῆς E.I.B.)¹⁹. Συμπληρωματικὲς ἀναφορὲς βρῖσκουμε ἀκόμη σὲ ἔγγραφα τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Βενετίας, τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης καὶ τοῦ Museo Civico Correr²⁰.

Οἱ ἀνέκδοτες πηγὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας, στὶς ὁποῖες κατ' ἐξοχὴν στηρίζεται ἡ παρούσα μελέτη²¹, εἶναι σίγουρα οἱ ἀσφαλέστερες, συγχρόνως ὅμως εἶναι καὶ οἱ πιὸ συνοπτικὲς. Πρόκειται γιὰ ταμιακὰ κυρίως βιβλία ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ τὸ 1536 καὶ ἀναφέρονται στὰ ποικίλα ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς Κοινότητος. Ἐκεῖ βρῖσκουμε πυκνὲς ἀλλὰ ὀλιγόλογες μαρτυρίες γιὰ πληρωμὲς τοῦ ἀρχιτέκτονα, τῶν ἐργατῶν, μαρτυρίες γιὰ εἰσφορὲς ναυτικῶν, μελῶν τῆς Ἀδελφότητος κλπ. Ἰδιαίτερα σημαντικὴ εἶναι ἀκόμη ἡ Mariegola — τὸ «καταστατικὸ» τῆς Κοινότητος, ἰδίως γιὰ τὰ χρόνια ὡς τὸ 1536, γιὰ τὰ ὁποῖα ἀποτελεῖ ἐξ ἄλλου καὶ τὴ μοναδικὴ σωζόμενη γραπτὴ πηγὴ τῶν ἀρχείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας γιὰ ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἐκκλησίαν· πληροφορίες μᾶς δίνουν ἀκόμη καὶ τὰ Capitolari, βιβλία ὅπου ἀναγράφονταν οἱ ἀποφάσεις τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων τῆς Ἀδελφότητος ἀπὸ τὸ 1558 κέ.

Τέλος, χαλκογραφίες, συχνὰ ἀπὸ γνωστοὺς καλλιτέχνες, ὅπως ὁ Peter van der Aa, D. Lovisa κ.ἄ. ἀπεικονίζουν τὸ ναὸ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ. κέ.²² καὶ προσθέτουν μερικὲς λεπτομέρειες στὶς γνώσεις μας γιὰ τὴ μορφή του στοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς λειτουργίας του. Ἀκόμη, παλιοὶ χάρτες, τοπογραφικὰ διαγράμματα καὶ φωτογραφίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναστήλωση τοῦ ναοῦ τὸ 1958 μᾶς βοηθοῦν νὰ ἀναπαραστήσουμε τὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ "Campro dei Greci".

Συνοψίζοντας λοιπὸν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ κυριότερες πηγὲς μας εἶναι οἱ ἐξῆς:

1. Ἀνέκδοτες πηγὲς (χειρόγραφα E.I.B., ASVen, BNM, BMC)
2. Περιηγητικὰ κείμενα ἀπὸ τὸ 16ο-19ο αἰ.
3. Χαλκογραφίες, σχέδια, τοπογραφικὰ διαγράμματα, χάρτες ἀπὸ τὸ 1500 κέ.
4. Σύγχρονη βιβλιογραφία.

19. Βλ. παραπάνω ιε', ἀνέκδοτες πηγές.

20. Ὁ.π.

21. Στὸ παράρτημα 1 δημοσιεύονται ἐπιλεκτικὰ τὰ κυριότερα ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴν ἐκκλησία.

22. Βλ. παρακάτω, 182, παράρτημα 2.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΕΩΣ ΤΟ 1526*

Ἡδη ἀπὸ τὸ 13ο αἰ. μαρτυρεῖται ἡ παρουσία Ἑλλήνων στὴ Βενετία¹. Ὁ ἀριθμὸς τους αὐξανόταν συνεχῶς, καθὼς ὁ τουρκικὸς κίνδυνος γινόταν ὁλοένα μεγαλύτερος στὸ ἐλληνικὸ ἔδαφος· ἡ μεγαλύτερη συρροὴ Ἑλλήνων στὴ Βενετία πραγματοποιήθηκε ὅμως, ὅπως ἐξ ἄλλου ἦταν ἐπόμενο, ὕστερα ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης τὸ 1453².

Ἡ μακροχρόνια παραμονὴ τῶν Βενετῶν στὴν Ἀνατολὴ τοὺς εἶχε ἐξοικειώσῃ μὲ τοὺς Ἕλληνες³· ὥστόσο ἡ διείσδυση τοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου μέσα στὴν ἴδια τὴ Βενετία καὶ οἱ προσπάθειές του νὰ μείνῃ πιστὸ στὸ ὀρθόδοξο δόγμα καί, ἀργότερα, νὰ ἀνεξαρτητοποιηθεῖ ἀπέναντι στὸν πατριάρχη τῆς Βενετίας, δημιουργοῦσε κάποιες ἀνησυχίες στὴ βενετικὴ πολιτεία⁴. Ἡ Βενετία ἤθελε νὰ ἐλέγχει τὴν πολυάριθμὴ ἐλληνικὴ μειονότητα⁵, ἰδίως ὅταν αὐτὴ ἐνώθηκε γύρω ἀπὸ ἓναν θρησκευτικὸ πυρήνα⁶. Συγχρόνως ὅμως δὲν ἐμπόδιζε τὴ δράση τῶν ἐπιφανῶν Ἑλλήνων προσφύγων, ὅπως τοῦ Μάρκου Μουσούρου, τοῦ Ἰαννοῦ Λασκάρεως, τοῦ Ἰωάννη Γρηγορόπουλου, τοῦ Ζαχαρία Καλλιέργη κ.ἄ., καθὼς αὐτοὶ ἔδιναν ὠθηση στὴν καλλιέργεια τῶν γραμμάτων⁷. Ὅταν λοιπὸν τὰ συμφέροντά της τὸ ἐπέτρεπαν, ἡ Γαληνοτάτη Δημοκρατία ἔδειχνε ἀνεκτικότητά ἢ ἀκόμη καὶ εὐνοία πρὸς τοὺς Ἕλληνες⁸.

*) Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ στηρίζεται στὴν πλούσια βιβλιογραφία τῇ σχετικῇ μὲ τὴ θρησκευτικὴ καὶ κοινωνικὴ θέση τῶν Ἑλλήνων τῆς Βενετίας. Ἡ πιὸ ἐμπεριστατωμένη καὶ συνολικὴ μελέτη γιὰ τὸ θέμα εἶναι τοῦ G. FEDALTO, 1968 (ὅπου καὶ ἡ ὑπόλοιπη βιβλιογραφία). Δὲν πρέπει ὥστόσο νὰ παραλείψουμε ἐργασίες πού ἐξετάζουν ἔστω καὶ ἐν μέρει τὸ θέμα. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται: P. PISANI 1896, 361-384· B. CECCHETTI 1874· N. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑ 1967, 105-137· Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ 1970.

1. B. IMHAUS 1977· M. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ-ΠΕΛΕΚΙΔΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. I', 238 κέ. (γενικὰ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ παροικία τῆς Βενετίας)· F. THIRIET 1977, 218· D. J. GEANAKOPOLOS 1966, 184.

2. G. FEDALTO, ὅ.π. 33· ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 12-13· F. THIRIET 1961, 87· D. J. GEANAKOPOLOS, ὅ.π. 184.

3. D. J. GEANAKOPOLOS 1962, 18.

4. G. FEDALTO, ὅ.π.

5. Κατὰ τὸν D. J. GEANAKOPOLOS (ὅ.π. 60, ἀρ. 22) γύρω στὸ 1478 ἡ ἐλληνικὴ παροικία ἀριθμεῖ περίπου 4000 μέλη· F. THIRIET, 1977, 219· ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὅ.π. 16. Τὸν ἴδιο ἀριθμὸ (4000) θεωρεῖ ὁ Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ σωστὸ καὶ γιὰ τὸ 16ο αἰ. (1972, 221). Τὴν ἴδια ἀποψὴ ἐκφράζει καὶ ὁ G. FEDALTO 1977, 148.

6. G. FEDALTO 1968, 33-34.

7. M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1982, 12-13· G. FEDALTO 1977, 158.

8. F. THIRIET, ὅ.π. 223-229.

“Ετσι, καθ’ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 15ου καὶ ἐν μέρει τοῦ 16ου αἰ., τὰ διατάγματα ποὺ ἐξέδωσε ἡ Βενετία γιὰ τοὺς “Ελλήνες ἦταν ἀλληλοσυγκρουόμενα καὶ ἀλληλοαναιρούμενα: στὶς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ. ἀπαγορεύθηκε σὲ ὁρθόδοξους ἱερεῖς νὰ λειτουργοῦν εἴτε σὲ σπίτια ἰδιωτῶν (1418, 1429), εἴτε στὴν ἐκκλησία τοῦ San Giovanni in Bragora (1412, 1437)⁹. Μετὰ τὴ Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας (1438, 1439) ἡ Βενετία ἐγίνε πιὸ ἐλαστική¹⁰: ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι “Ελλήνες ἱερεῖς λειτουργοῦσαν στὶς ἐκκλησίες San Servilio, San Lorenzo, San Biagio, San Severo, Santa Caterina delle Sacche, San Giovanni Crisostomo, Sant’Agata, San Giovanni in Bragora¹¹. ἀπαγορευόταν ὅμως πάντα ἡ τέλεση τῆς λειτουργίας σὲ ἰδιωτικούς χώρους.

Τὸ 1456 τὰ πράγματα μεταβάλλονται: ἡ μεσολάβηση τοῦ ἐνωτικοῦ καρδινάλιου Ἰσιδώρου, «Λατίνου» πατριάρχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι τὸ 1452¹², στὴ Βενετικὴ πολιτεία καὶ στὸν πάπα Κάλλιστο Γ’ ἔφερε τὸ ποθητὸ ἀποτέλεσμα: ἡ Βενετία, ἔχοντας καὶ τὴ σύμφωνη γνώμη τοῦ πατριάρχη Βενετίας Antonio Contarini, ἐπέτρεψε στοὺς “Ελλήνες νὰ χρησιμοποιοῦν κάποια ὑπάρχουσα ἤδη ἐκκλησία ἀποκλειστικὰ γιὰ τὴ λατρεία τους, ἢ ἐν ἀνάγκῃ, νὰ κτίσουν μιὰ καινούργια¹³. Πρόκειται γιὰ μιὰ σπάνια σύμπτωση συμφερόντων μεταξὺ τοῦ πάπα, τοῦ πατριάρχη τῆς Βενετίας καὶ τῆς βενετικῆς πολιτείας: ὁ Contarini εἶχε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ ἀνάγκη ἀπὸ τὴ βοήθεια τοῦ πάπα γιὰ νὰ σταθεροποιήσει τὴ θέση του στὸ νεοσυσταθὲν “patriarcato”¹⁴ τῆς Βενετίας καὶ νὰ ἐπιβάλλει κάποιες ἀναγκαῖες, κατὰ τὴ γνώμη του, μεταρρυθμίσεις, ἐνῶ ὁ πάπας ἀποκτοῦσε τὴ δυνατότητα νὰ ἐπεκτείνει τὴ σφαῖρα τῆς ἐπιρροῆς του μέσα στὴ Βενετία. Τέλος, ὁ καρδινάλιος Ἰσίδωρος ἔχαιρε τῆς ἐκτιμῆσεως καὶ τῶν τριῶν προαναφερθέντων παραγόντων καὶ ἡ ἐνωτικὴ του πολιτικὴ, τὴν ὁποία ἐνδεχομένως θὰ προωθοῦσε καὶ ἀνάμεσα στὴν ἐλληνικὴ παροικία¹⁵, συνέφερε τὴ Βενετία. Ἦταν λοιπὸν μιὰ καλὴ εὐκαιρία γιὰ τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα¹⁶ νὰ δείξει μεγαλοψυχία καὶ ἀνεξίθρησκεία χωρὶς νὰ δυσανεστῇ τις θρησκευτικὲς ἀρχές.

Ἀπὸ τὴν πρώτη αὐτὴ ἄδεια δὲν πρόλαβαν νὰ ἐπωφεληθοῦν οἱ “Ελλήνες καί, ἕνα χρόνον ἀργότερα, τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα τὴν ἀνακάλεσε μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι οἱ “Ελλήνες ἦταν σχισματικοί¹⁷, ἐνῶ μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἄρχισαν, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, οἱ ἀπαγορεύσεις:

9. G. FEDALTO 1968, 20-21.

10. “Ο.π. 25-26· F. THIRIET, ὁ.π. 223.

11. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 10-11· G. FEDALTO, ὁ.π. 26. Στὴν ἐκκλησία τοῦ San Giovanni in Bragora ὁ καθολικὸς ἐφημέριος δημιουργοῦσε δυσκολίες στοὺς “Ελλήνες.

12. M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1962, 109-118 καὶ ἰδίως 115.

13. “Ο Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ 1967, 115, ἀναφέρει ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς Βενετικῆς Γερουσίας (18 Ἰουνίου 1456) παραχωρεῖται στοὺς “Ελλήνες ἕνα οἰκόπεδο γιὰ νὰ κτίσουν μὲ δικά τους ἐξοδα μιὰ ἐκκλησία. Τὸ ἴδιο ὑποστηρίζει καὶ ὁ P. PISANI 1896, 366. Βλ. ἀκόμη ΒΕΛΟΥΔΟΥ, ὁ.π. 11, καὶ M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, ὁ.π. 113.

14. G. FEDALTO, ὁ.π. 31· M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ ὁ.π. 116-117.

15. Τὴν ἀποψη αὕτη ἐκφράζει ὁ M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ὁ.π. 115.

16. Τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα ἦταν τὸ ἀνώτατο διοικητικὸ ὄργανο τῆς Βενετίας. Γιὰ τὸ πολίτευμα τῆς Βενετίας βλ. G. MARANINI 1927.

17. M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1982, 9. “Ο Ν. Γ. ΜΟΣΧΟΝΑΣ, ὁ.π. 115, ὑποστηρίζει ὅτι εἶχε ἤδη ἀρχίσει ἡ κατασκευή μιᾶς ἐκκλησίας στὴν ἐνορία τοῦ San Giovanni in Bragora, ἡ ὁποία γκρεμίσθηκε μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα (31 Ἰουλίου 1457). Μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση ἀπαγορεύθηκε ἡ ἀνέγερση ἄλλης ἐλληνικῆς ἐκκλησίας σὲ ὁποιοδήποτε σημεῖο τῆς πόλεως. Τὸ ἴδιο ἀναφέρει ὁ F. THIRIET, 1977, 224. Ἀκόμη βλ. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, ὁ.π. 11.

τὸ 1470 ἡ Βενετικὴ πολιτεία, θορυβημένη ἴσως ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν Ἑλλήνων, ἀπαγόρευσε τὴν τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας σὲ ὅποιαδήποτε ἄλλη ἐκκλησία ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τοῦ San Biagio. Τὸ 1474 οἱ Ἕλληνες ἀναγκάσθηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν, ἔμμεσα ἔστω, τὴν ἐξουσία καὶ δικαιοδοσία τοῦ Βενετοῦ πατριάρχῃ σὲ ὑποθέσεις πού ἀφοροῦσαν στὶς σχέσεις Λατίνων καὶ Ἑλλήνων ἱερέων στὶς ἐκκλησίες ὅπου γινόταν ἡ ὀρθόδοξη λειτουργία (δηλαδὴ στὸ San Biagio)· παρόμοιες περιπτώσεις ἔχουμε τὸ 1477 καὶ τὸ 1481¹⁸. Συγχρόνως ὅμως οἱ Ἕλληνες ἐξαρτῶνταν καὶ ἀπὸ τὸν πάπα, ὁ ὁποῖος διόριζε τοὺς ἱερεῖς τοὺς¹⁹.

Τὸ 1479 οἱ Ἕλληνες ὑπέβαλαν νέα αἴτηση πρὸς τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα ζητώντας νὰ τοὺς ἐπιτραπεῖ ἡ ἀνέγερση δικῆς τους ἐκκλησίας. Ἡ ἀπάντηση ὅμως ἦταν ἀρνητικὴ: τὸ Συμβούλιο τοὺς προέτρεψε νὰ ἐκκλησιάζονται στοὺς καθολικοὺς ναοὺς, θεωρώντας ὅτι «γιὰ λόγους πολιτικοὺς δὲν ἦταν καλὸ νὰ συγκεντρώνονται σ' ἓνα χῶρο 600 περίπου ἀνθρώπων»²⁰.

Τὸ 1490, μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ ἱερέα Ἰωάννη Ρώσσου²¹ στὸν πάπα Ἰννοκέντιο Η', οἱ Ἕλληνες ἐπιχείρησαν γιὰ πρώτη φορὰ — καὶ πέτυχαν — νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχῃ τῆς Βενετίας καὶ νὰ ὑπαχθοῦν στὴ δικαιοδοσία τοῦ «Λατίνου» πατριάρχῃ τῆς Κωνσταντινούπολης, τὴ θέση τοῦ ὁποίου κατεῖχε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ Ἱερώνυμος Λάνδος²².

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Βενετικὴ πολιτεία συνέχιζε νὰ ἐκδίδει διατάγματα, πότε ὑπὲρ καὶ πότε κατὰ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ 1491 ὁ πατριάρχῃς τῆς Βενετίας στράφηκε ἐναντίον τοῦ παπᾶ - Ἰωάννη πού λειτουργοῦσε ἔξω ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ San Biagio. Δυὸ χρόνια ἀργότερα (1493), τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα δικαίωσε τοὺς Ἕλληνες ἀπέναντι στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Λατίνου ἐφημέριου τοῦ San Biagio. Τὸ 1495, ἐκδόθηκε νέο διάταγμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἀπαγορευόταν νὰ τελοῦν οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς τὶς κηδεῖες Ἑλλήνων στὶς βενετικὲς ἐνοριακὲς ἐκκλησίες χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ καθολικοῦ ἐφημέριου²³.

Τὸ 1498, οἱ Ἕλληνες ἀποπειράθηκαν καὶ πάλι νὰ ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Βενετοῦ πατριάρχῃ καὶ νὰ ὑπαχθοῦν στὸ «Λατίνου» πατριάρχῃ τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ τὸ κατόρθωσαν μὲ τὴ μεσολάβηση στὸν πάπα τοῦ ἱερέα Ἀνδρέα²⁴. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ προκάλεσε τὴν ἔντονη ἀντίδραση τῆς βενετικῆς πολιτείας, περισσότερο ἀκόμη καὶ ἀπὸ τοῦ Βενετοῦ πατριάρχῃ. Παρὰ ταῦτα, λίγους μῆνες ἀργότερα (τὸ Νοέμβριο τοῦ 1498), τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα ἔδωσε στοὺς Ἕλληνες τὴν ἄδεια²⁵, ὥστε ἀπὸ αἴτησή τους, νὰ ιδρύσουν

18. G. FEDALTO, ὁ.π. 33-35.

19. Ὁ.π. 35, 38. Ἡ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ (1976, 13) ὑποστηρίζει ἀντίθετα ὅτι ὁ πατριάρχῃς τῆς Βενετίας ἐξέλεγε τοὺς Ἕλληνες ἱερεῖς. Εἶναι πάντως πιθανὸν ὅτι οἱ Ἕλληνες, ἀνάλογα μὲ τὰ συμφέροντά τους, ἐπιζητοῦσαν τὴν ἐπέμβαση εἴτε τῆς μιᾶς εἴτε τῆς ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς.

20. G. FEDALTO, ὁ.π. 38. Ὁ ΒΕΛΟΥΔΟΣ ἀναφέρει (ὁ.π. 11) μιὰ ἀκόμη ἄδεια γιὰ ἀνέγερση ἐκκλησίας τὸ 1478 στὴ συνοικία "ai Forni", ἡ ὁποία ὅμως ἀνακλήθηκε ἀργότερα μὲ τὴν πρόφαση ὅτι οἱ Ἕλληνες ἦταν σχισματικοί.

21. Βλ. Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ 1976, 94.

22. G. FEDALTO, ὁ.π. 36-37, ὅπου καὶ περισσότερα γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ Λατίνου πατριάρχῃ Κωνσταντινούπολης.

23. Ὁ.π. 39.

24. Γιὰ τὸν ἱερέα Ἀνδρέα Σέρβο καὶ τὶς ταραχὲς πού προκλήθηκαν ἐξ αἰτίας του στὴν ἐλληνικὴ παροικία βλ. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ-ΠΛΟΥΜΙΔΗ 1971, 115-187. Τῆς ἰδίας 1978, 66-79· Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ, ὁ.π. 94-95.

25. G. FEDALTO, ὁ.π. 40-41· ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 15 κέ.

ἙΑδελφότητα (Scuola), δηλαδή ἓνα θρησκευτικό-ἔθνικό σωματεῖο²⁶.

Ἡ ἙΑδελφότητα αὐτή, ποὺ ἰδρύθηκε σύμφωνα μὲ τὰ βενετσιάνικα πρότυπα τῆς ἐποχῆς, ἦταν ἐπάνυμη τοῦ Ἁγίου Νικολάου καὶ ἀρχικά δὲν στεγαζόταν σὲ δικό της κτίριο, ἀλλὰ σ' ἓνα παρεκκλήσι τοῦ ναοῦ τοῦ San Biagio.

Ἡ ἙΑδελφότητα φαίνεται ὅτι ὁργανώθηκε γρήγορα²⁷ καὶ τὸ 1511 ἐπανῆλθε μὲ νέα αἵτηση πρὸς τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα, ζητώντας τὴν ἄδεια ἀνέγερσης δικῆς της ἐκκλησίας, γιὰ νὰ προστατευθεῖ ἀπὸ τὶς παρενοχλήσεις τοῦ δυτικοῦ κλήρου — καί, τέλος, πῆρε θετική ἀπάντηση ὑπὸ τὴν προϋπόθεση νὰ εἰδοποιήσει τὸ Συμβούλιο, ὅταν θὰ ἐπρόκειτο νὰ συντελεσθεῖ ἡ ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου, προκειμένου νὰ πάρει τὴν τελική ἔγκριση. Τὸ 1514 ἡ ἀγορὰ οἰκοπέδου στὴν ἐνορία San Cancian βρίσκει σύμφωνα τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα: μόνος ὁρος ποὺ ἐτέθη ἦταν νὰ ἐξασφαλίσει ἡ Κοινότητα καὶ τὴν ἔγκριση τοῦ πάπα²⁸.

Μέσα σὲ μερικοὺς μῆνες, οἱ Ἑλληγες ἐπέτυχαν νὰ ἐκδώσει ὁ πάπας Λέων Ι' δυὸ βουῖλλες, μὲ τὶς ὁποῖες ἐπέτρεπε τὴν ἀνέγερση ἐκκλησίας καὶ κωδωνοστασίου, τὴ δημιουργία κοιμητηρίου κλπ.²⁹ Τὸ κυριότερο ὅμως: ἡ Κοινότητα ἀποσπᾶσθηκε πλέον ὀριστικά ἀπὸ τὴ δικαιοδοσία τοῦ πατριάρχου Βενετίας καὶ ὑπῆχθη κατ' εὐθείαν στὴν παπική ἔδρα, γεγονόςς ποὺ προκάλεσε νέα ἰσχυρὴ ἀντίδραση ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου τῆς Βενετίας Antonio Contarini (1515), ὁ ὁποῖος ζήτησε νὰ ἀνακληθοῦν οἱ παπικὲς βουῖλλες³⁰. Συγχρόνως, ἡ ἀντίδραση τῶν περιοίκων συντελεῖ στὴ ματαίωση τῆς ἀγορᾶς τοῦ οἰκοπέδου στὸ San Cancian³¹, παρ' ὅλον ὅτι, κατὰ τὴ γενικὰ παραδεκτὴ ἀποψη, εἶχε ἤδη καταβληθεῖ τὸ σχετικὸ ποσό³². Τελικά,

26. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, ὁ.π.: ...«ἐπεθύμησαν οἱ Ἑλληγες ἓνα συστήσωσι καὶ αὐτοὶ ἙΑδελφότητα, ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Νικολάου, πρὸς περίθαλψιν τῶν ἀσθενῶν, καὶ βοήθειαν τῶν δυστηχησάντων καὶ πτωχευσάντων ὀρφανῶν καὶ χηρῶν, ὅσοι εἶχον ἀπολέσει καὶ πατέρας καὶ συζύγους εἰς ὑπηρεσίαν τῆς Ἀριστοκρατίας, καὶ πρὸς ἐκτέλεσιν δὲ καὶ ἄλλων θεοφιλῶν ἔργων». Ὅπως γράφει ἡ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ (1976, 7-11) «οἱ ἙΑδελφότητες ἦταν σύλλογοι ἀφιερωμένοι σὲ κάποιον Ἅγιο, μὲ σκοπὸ, καθωρισμένο ἀπὸ τὴν ἰδρυτικὴ τους πράξη, τὴν ἀσκήση φιλανθρωπίας καὶ ἀλληλοβοήθειας». Οἱ ἙΑδελφότητες ἰδρύονταν μὲ ἄδεια τῆς βενετικῆς πολιτείας καὶ ὑπάγονταν, οἱ μὲν τέσσερις (καὶ κατόπιν ἕξι) μεγαλύτερες καὶ πλουσιότερες (scuole grandi) στὴ δικαιοδοσία τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, ὅλες δὲ οἱ ὑπόλοιπες (scuole comuni), συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ἐλληνικῆς ἙΑδελφότητας, στοὺς Provveditori de Comun. Ὁ τρόπος ὁργάνωσης τῶν ἙΑδελφοτήτων μοιάζει ἀρκετὰ μὲ τὸν τρόπο ὁργάνωσης τῶν βενετικῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν, μὲ τὶς ὁποῖες ἄλλωστε εἶχαν στενὲς σχέσεις, ἀφοῦ συχνὰ φιλοξενοῦνταν σὲ παρεκκλήσιά τους· σὲ ἄλλες περιπτώσεις εἶχαν ἰδιόκτητο ναό.

Οἱ ἙΑδελφότητες ἦσαν τριῶν εἰδῶν: ἐπαγγελματικὲς (scuole artigiane ἢ degli artisti), φιλανθρωπικὲς-θρησκευτικὲς (confraternite di devozione) καὶ ἐθνικὲς (scuole nazionali) ὅπως ἡ ἐλληνική, ἡ ἀλβανική κλπ.

Γιὰ τὶς ἙΑδελφότητες γενικὰ βλ. καὶ τὸ ἔργο *Le scuole di Venezia*, a cura di TERISIO PIGNATTI, saggio storico di B. PULLAN (Milano 1981) 9-26, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἐπίσης, B. PULLAN 1971· Ph. L. SOHM 1978.

27. Περισσότερα γιὰ τὴν ὁργάνωση τῆς Κοινότητας βλ. στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, σ. 11. Γιὰ τὰ πρῶτα χρόνια (ποὺ δὲν ἔχουν ἐπαρκῶς μελετηθεῖ) βλ. ἐπίσης Α. ΠΑΡΔΟΥ, 1979, 299-386 καὶ 1980, 149-205· Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ 1976, 94-95.

28. G. FEDALTO, ὁ.π. 42-43· ΒΕΛΟΥΔΟΥ, ὁ.π. 25.

29. G. FEDALTO, ὁ.π. 44· ΒΕΛΟΥΔΟΥ, ὁ.π. 19, 20, 25· Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 1970, 238 κέ.

30. G. FEDALTO, ὁ.π. 53, 54, 56.

31. Σύμφωνα μὲ τὸ νόμο ὅταν ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἀγοραπωλησία ἢ ἄλλη συμβολαιογραφικὴ πράξη ἔπρεπε νὰ εἰδοποιηθοῦν ὅλοι ὅσοι τυχὸν εἶχαν συμφέρον ἢ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ὑπόθεση ὥστε νὰ ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ὑποβάλουν ἐνσταση, νὰ διαμαρτυρηθοῦν κλπ. Βλ. σχετικὰ G. BOERIO 1856, 715· M. FERRO 1847, vol. II, 755-756.

32. G. FEDALTO, ὁ.π. 56· ΒΕΛΟΥΔΟΥ, ὁ.π. 25· E.I.B., Π.Α., Mariegola, φ. 9^ο (π. ἀρ.).

οι παπικές βούλλες δὲν ἀνακλήθηκαν, δὲν τέθηκαν ὅμως καὶ σὲ ἐφαρμογή, πράγμα ποὺ εἶχε συμβεῖ καὶ μὲ τὶς εὐνοϊκὲς γιὰ τοὺς "Ελλήνες ἀποφάσεις τοῦ 1456, 1490 καὶ 1498. Ἔτσι, λίγα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1521, ἔχουμε πάλι δυὸ ἐπεμβάσεις τοῦ πατριάρχου Contarini ἐναντίον τοῦ ἱερέα τῆς Κοινότητος Σαβίνα³³. Τὸν ἴδιο χρόνο, ὁ φιλέλληνας πάπας Λέων Ι' ἐξέδωσε μιὰ τρίτη βούλλα ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων, ὅπου ἐπαναλαμβάνονταν τὰ προνόμια ποὺ τοὺς εἶχαν δοθεῖ μὲ τὶς δυὸ προηγούμενες.

Φαίνεται ὅμως ὅτι καὶ ἡ τρίτη αὐτὴ βούλλα δὲν εἶχε οὐσιαστικὴ ἰσχὺ διότι, γύρω στὸ 1525, οἱ "Ελλήνες ἐπιχείρησαν συμφιλίωση μὲ τὸν πατριάρχη τῆς Βενετίας, δῆλωσαν ὑποταγὴ σ' αὐτόν, παραιτούμενοι ἀπὸ τὰ προνόμια ποὺ τοὺς παρεῖχαν οἱ παπικὲς βούλλες, ζήτησαν ὅμως ὡς ἀντάλλαγμα νὰ τοὺς παραχωρηθεῖ ὁλόκληρος ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Βλασίου (San Biagio)³⁴. Ἡ Μαυροειδῆς, ποὺ δημοσιεύει τὴν εἰδηση, θεωρεῖ σχεδὸν βέβαιο ὅτι ὁ πατριάρχης τῆς Βενετίας συναίνεσε στὸ αἶτημα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ ὅτι ἡ ἀντίδραση τοῦ καθολικοῦ ἐφημερίου τοῦ Ἀγίου Βλασίου καθὼς καὶ τῆς Ἀδελφότητος τῶν Καλαθᾶδων ποὺ εἶχαν δικαιώματα στὸ χῶρο, ματαίωσε γιὰ μιὰν ἀκόμη φορὰ τὴν παραχώρηση. Τὸ πρόβλημα λύθηκε τελικὰ τὸ 1526, ὅταν οἱ "Ελλήνες ἀγόρασαν τὸ οἰκόπεδο ποὺ μέχρι σήμερα κατέχουν, στὴν ἐνορία τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίνου³⁵.

Σ' ὅλη τὴ διάρκεια λοιπὸν τοῦ 15ου καὶ στίς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰ. παρακολουθοῦμε τὸ συνεχῆ ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων νὰ συσπειρωθοῦν καὶ νὰ κατορθώσουν νὰ ἐπιβιώσουν σὲ μιὰ ξένη πόλιν διατηρώντας τὴν ἐθνικὴ καὶ θρησκευτικὴ τους ὀντότητα³⁶.

Παρ' ὅλον ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας (1438, 1439) οἱ "Ελλήνες θεωροῦνταν ἀπὸ τὸν πατριάρχη τῆς Βενετίας «καθολικοὶ ἀνατολικοῦ τυπικοῦ» ("cattolici di rito orientale")³⁷, οἱ ἴδιοι παρέμεναν προσκολλημένοι στὸ ὀρθόδοξο δόγμα, μὲ ἀποτέλεσμα συχνὰ νὰ κατηγοροῦνται ὡς αἰρετικοὶ καὶ σχισματικοί. Στὴν προσπάθειά τους αὐτὴ, νὰ διατηρήσουν ἔστω καὶ συγκεκαλυμμένα τὴν ὀρθόδοξη πίστη τους, βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μὲ τὴ βενετικὴ πολιτεία, τὸν πατριάρχη τῆς Βενετίας καὶ τὸν πάπα. Καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ παράγοντες, ἀνάλογα μὲ τὰ ἐκάστοτε πολιτικὰ ἢ θρησκευτικὰ συμφέροντά τους, κράτησαν ἀπέναντι στοὺς "Ελλήνες μιὰ στάση ἄλλοτε εὐνοϊκὴ, ἄλλοτε ἐχθρική³⁸.

Ἡ συγκεντρωτικὴ βενετικὴ πολιτεία ἦταν ἐπιφυλακτικὴ πρὸς τοὺς "Ελλήνες παροίκους καὶ ἤθελε νὰ ἐλέγχει τὶς δραστηριότητές τους· παρὰ ταῦτα ἔδειχνε ἀνεκτικὴτητα καὶ συχνὰ τοὺς ὑποστήριζε, χωρὶς ὅμως ποτὲ νὰ ἔρχεται σὲ βίαιη ρήξη μὲ τὶς καθολικὲς θρησκευτικὲς ἀρχές. Ἐντονότερη ἦταν ἡ ἀντίδραση τοῦ τοπικοῦ κλήρου καθὼς καὶ ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς πατριάρχες τῆς Βενετίας, ποὺ ἤθελαν νὰ ἐλέγχουν ἀπόλυτα τὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ ποιμνίου τους, γι' αὐτὸ καὶ προσπάθησαν, καὶ μέχρις ἐνὸς σημείου ἀρχικὰ ἐπέτυχαν, νὰ ἐντάξουν τὴν ἐλληνικὴ μειονότητα στὸ ἐνοριακὸ σύστημα τῆς Βενετίας.

33. G. FEDALTO, ὁ.π. 55.

34. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 14-15.

35. Περισσότερα γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, σ. 11.

36. Βλ. καὶ F. THIRIET 1977, 221· D. J. GEANAKOPOLOS 1966, 186, 190.

37. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 13· F. THIRIET, ὁ.π. 225.

38. Ὅπως γράφει ὁ G. FEDALTO (1977, 159 καὶ 162) "la storia di quegli anni è fatta di continue schermaglie tra Greci osteggiati dal patriarca vicino, protetti in qualche modo dal papa lontano, tutelati e controllati dalla liberale ed accorta signoria".

Ἡ παπικὴ ἔδρα ἀπὸ τὴν πλευρά της, θερμὸς ὑποστηρικτὴς μιᾶς σταυροφορίας, ποὺ θὰ ἀπελευθέρωνε τὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο ἀπὸ τοὺς Τούρκους, παραχωροῦσε συνήθως κάποια προνόμια στοὺς Ἕλληνες, πάντοτε μέσα στὸ πνεῦμα τῆς Ἑνώσεως τῶν ἐκκλησιῶν, κάθε φορά ποὺ ὁ τουρκικὸς κίνδυνος γινόταν ἀπειλητικότερος. Εἰδικότερα ἀκόμη, ὁ πάπας Λέων Ι΄, ποὺ τελικὰ παραχώρησε τὸ 1514 τὰ γνωστὰ προνόμια στὴν ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα, ἦταν ἐπὶ πλέον γνωστὸς φιλέλληνας καὶ οὐμανιστῆς³⁹.

Οἱ Ἕλληνες ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐλιχθοῦν ἀνάμεσα στὴ βενετικὴ πολιτεία, τὸν πάπα καὶ τὸν πατριάρχη τῆς Βενετίας καὶ νὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὶς περιπτώσεις συμφωνίας τῶν τριῶν αὐτῶν παραγόντων γιὰ τὴν προώθηση τῶν δικῶν τους συμφερόντων, τὴν ὀργάνωσή τους κατ' ἀρχὴν σὲ Ἀδελφότητα καί, κατόπιν, τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ ὑπαγωγή τῆς ἐλληνικῆς Κοινότητος στὴ δικαιοδοσία τοῦ πάπα καὶ ἡ σύσταση τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἀγίου Νικολάου τοὺς ἐπέτρεψε ἀφ' ἑνὸς νὰ ἐνταχθοῦν νόμιμα μέσα στὰ πλαίσια τῆς πολιτείας καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὴν καθημερινὴ φθοροποιὸ πίεση τοῦ τοπικοῦ κλήρου, ἔχοντας ἀπλῶς τὸν ἑλεγχό ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποστήριξη τοῦ παπικοῦ ἀπεσταλμένου⁴⁰ ποὺ εἶχε ἔδρα τὴ Βενετία. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τὶς εὐνοϊκὲς συνθῆκες ἡ Κοινότητα ἀναπτύχθηκε καί, τέλος, κατόρθωσε τὸ 1526 νὰ βρεῖ καὶ νὰ ἀγοράσει τὸ οἰκόπεδο ὅπου βρίσκεται μέχρι σήμερα ἡ ἐκκλησία.

39. G. FEDALTO 1968, 44-47.

40. Γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ παπικοῦ ἀπεσταλμένου στὴ Βενετία βλ. F. GAETA 1958 καὶ 1960 καὶ τοῦ ἰδίου 1960.

Η ΑΓΟΡΑ ΤΟΥ ΟΙΚΟΠΕΔΟΥ

α) Τρόπος διοίκησης τῆς Κοινότητας

Τὸ 1526, ὅταν ἡ ἐλληνικὴ Κοινότητα ἐτοιμαζόταν νὰ προβεῖ στὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου, εἶχαν πιά διαμορφωθεῖ οἱ βασικοὶ θεσμοί, οἱ ὁποῖοι ρύθμισαν τὴ λειτουργία τῆς καὶ οἱ ὁποῖοι, ἐξελισσόμενοι, προσδιόρισαν τὴ μορφή τῆς στοὺς ἐπόμενους αἰῶνες¹.

Οἱ βάσεις γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς Κοινότητας τίθενται συγχρόνως μὲ τὴν ἱδρυσή τῆς τὸ 1498. Σύμφωνα μὲ τὸ καταστατικὸ τῆς, ἡ Κοινότητα μποροῦσε νὰ ἔχει κατ' ἀνώτατο ὄριο 250 ἄνδρες-μέλη καὶ ἀπεριόριστο ἀριθμὸ γυναικῶν². Ὁ ἐλληνικὸς πληθυσμὸς τῆς Βενετίας ἦταν ὥστόσο πολὺ περισσότερος³. Τὰ μέλη συνέρχονταν σὲ Γενικὴ Συνέλευση (Capitolo General), ἡ ὁποία ἐξέλεγε τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (Banca). Τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ἀπετελεῖτο ἀπὸ τὸν πρόεδρο (gastaldo, γαστάλδο)⁴, τὸν ἀντιπρόεδρο (avicario, βικάριο), τὸ γραμματέα (scrivan, σκριβάνο) καὶ τοὺς 12 «γέροντες» (decani, δεκάνοι=σύμβουλοι). Ἀργότερα δημιουργήθηκε ὁ θεσμὸς τῶν συνδίκων δηλ. τῶν ἐλεγκτῶν τοῦ ταμείου (1534, sindici), τῶν ἐπιτρόπων (governatori, γοβερνατόροι, πρώτη μνεία πρὶν ἀπὸ τὸ 1524, ὀριστικὴ καθιέρωση τὸ 1543) καὶ τῆς «Προσθήκης» 21 ἀτόμων στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (Zonta, 1559).

Τὰ χρήματα τῆς Κοινότητας καὶ τῆς ἐκκλησίας διαχειριζόταν ἀρχικὰ ὁ πρόεδρος μαζὶ μὲ τὸν ἀντιπρόεδρο· ἀργότερα προστέθηκαν στὴ διαχειριστικὴ ἐπιτροπὴ οἱ ἐπίτροποι. Οἱ σύνδικοι πραγματοποιοῦσαν τὸν ἐλεγχὸ τῆς διαχείρισης ὕστερα ἀπὸ τὴ λήξη τῆς θητείας τοῦ κάθε προέδρου⁵.

β) Ἡ ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου

Τὸ 1526, μὲ αἴτηση ποὺ ὑπέβαλαν στὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα, οἱ Ἕλληνες ζήτησαν τὴν ἄδεια νὰ προχωρήσουν στὴν ἀγορὰ ἐνὸς οἰκοπέδου στὴν ἐνορία τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίνου καὶ πρόσφεραν (ὡς ἀντάλλαγμα;) 500 δουκάτα στὴ βενετικὴ πολιτεία⁶. Στις 11 Ἰουλίου 1526, τὸ Συμβούλιο ἐνέκρινε τὴν αἴτηση, ὅποτε μὲ τὴν ἄδεια πιά τῆς Βενετίας ἡ Κοινότητα προχώρησε (κατόπιν σχετικῆς πρότασης τοῦ προέδρου Ματθαίου Βάρελλη⁷) στὴν ἐκλογὴ πέντε ἀντιπροσώπων, ποὺ θὰ ἀνελάμβαναν τὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου⁸.

1. Ἡ ἱστορία τῶν θεσμῶν αὐτῶν καὶ ἡ σύγκρισή τους μὲ ἀντίστοιχους θεσμοὺς ἄλλων ἀδελφοτήτων τῆς Βενετίας ἔχει ἤδη γίνεи ἀπὸ τὴ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ (1976). Τὴν ἐργασία τῆς συμπληρώνει ὁ Α. Πάρδος στὸ ἄρθρο του γιὰ τὰ πρῶτα μέλη τῆς Κοινότητας. Ἐδῶ θὰ ἀναφερθοῦμε ἐντελῶς συνοπτικὰ στοὺς διοικητικὸς θεσμοὺς τῆς Κοινότητας ἐπιμένοντας μόνον σ' ὅτι ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας.

2. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 15.

3. Βλ. παραπάνω, 5 σημ. 5.

4. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1970, 172-181.

5. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 18-31.

6. Ε.Ι.Β., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 9^ν. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, δ.π. 26. Ἡ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ (δ.π. 47) ὑποστηρίζει τὴν ἄποψη ὅτι τὰ 500 δουκάτα καταβλήθηκαν ὡς προκαταβολὴ στὸν Contarini γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου.

7. Ε.Ι.Β., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 10^ν-11^ν. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, δ.π. 26.

8. Οἱ ἀντιπρόσωποι αὐτοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ φροντίσουν γιὰ τὴν ἐξεύρεση τῶν χρημάτων γιὰ τὴν ἀγορὰ, θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ εἰσπράξουν ἢ νὰ ζητήσουν χρήματα ἀπὸ τὰ μέλη καθὼς καὶ νὰ τὰ διαχειρισθοῦν. Ὁ πρόεδρος ὅμως διατηροῦσε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλέγχου τῆς διαχείρισής τους.

Στις 15 Αύγουστου 1526 εκλέχθηκαν οι εξής: ο ἴδιος ο πρόεδρος Ματθαῖος Βάρελλης, ο Θεόδωρος Παλαιολόγος (πού εκλέγεται παμψηφεί), ο Ἱερώνυμος Λεφαρᾶς, ο Παῦλος Κορέσσης καὶ ο Ἀνδρέας da Zeta. Καὶ οἱ πέντε ἦταν ἐνεργὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος καὶ εἶχαν κατὰ καιροὺς ἀναλάβει διάφορα ἀξιώματα: πρόεδρος ο Βάρελλης, ἐπίτροπος (procurator) ο Ἱερώνυμος Λεφαρᾶς (1524), ἀντιπρόεδρος ο Σέρβος Ἀνδρέας da Zeta (1517-18), ἐνῶ ο Θεόδωρος Παλαιολόγος, φημισμένος καπετάνιος «στρατιωτῶν» (stradioti), ἦταν εὐνοούμενος τῆς βενετικῆς πολιτείας⁹.

Τὴν ἴδια περίπου ἐποχή, στίς 5 Σεπτεμβρίου 1526, οἱ Ἕλληνες κατόρθωσαν νὰ ἐξασφαλίσουν, με βούλλα τοῦ πάπα Κλήμεντα Ζ', τὴν ἀνανέωση τῶν προνομίων πού τοὺς εἶχε παραχωρήσει τὸ 1514 ὁ πάπας Λέων Ι'¹⁰. Ἔτσι, με τὴν ἔγκριση τόσο τῆς πολιτείας ὅσο καὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἡ Ἀδελφότητα ὑπέγραψε ἐνώπιον τοῦ νοταρίου Sebastiano Pilotto τὰ συμβόλαια τῆς ἀγορᾶς¹¹. Πωλητὴς ἦταν ὁ Pietro Contarini de Augustin, μέλος τῆς γνωστῆς ἀριστοκρατικῆς οἰκογένειας τῶν Contarini¹².

Ἡ τιμὴ τοῦ οἰκοπέδου ἦταν 2168 χρυσὰ δουκάτα¹³, ὅροι δὲ τῆς ἀγορᾶς ἦταν οἱ εξής: οἱ Ἕλληνες ἔπρεπε νὰ περιμένουν ἓνα μῆνα καὶ ἐφ' ὅσον κανεὶς ἀπὸ τοὺς γείτονες δὲν προέβαλλε ἀντίρρηση¹⁴, ἔπρεπε ἡ Κοινότητα νὰ καταβάλει στὸν Contarini τὸ παραπάνω ποσόν, ἄλλως ἐκεῖνος εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀκυρώσει τὸ συμβόλαιο. Ἔως ὅτου ἐξοφληθεῖ τὸ ποσὸ ὀφείλε ἡ Ἀδελφότητα νὰ πληρώνει στὸν Contarini τὸ ἐνοίκιο μικροῦ σπιτιοῦ πού ὑπῆρχε στὸ οἰκόπεδο ἐὰν ἔφευγαν οἱ ἐνοικιαστές¹⁵. Ἀκόμη ὁ φόρος τῆς messetaria¹⁶ καὶ κάθε τυχόν ἄλλο ἐξοδο θὰ βάραινε τὴν Κοινότητα.

9. Γιά τὸ Ματθαῖο Βάρελλη βλ. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 121. Ἀκόμη τὸ ἔργο *Venezia e le sue lagune* I, App., 85. Γιά τὸν Ἱερώνυμο Λεφαρᾶ βλ. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 22 καὶ Α. ΠΑΡΔΟΥ 1979, 352. Γιά τὸν Παῦλο Κορέσση βλ. Α. ΠΑΡΔΟΥ, ὁ.π. 341. Ἀκόμη *Venezia e le sue lagune*, ὁ.π. Γιά τὸν Ἀνδρέα da Zeta (καὶ τὴ συμμετοχὴ τῶν Σέρβων στὴν ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα) βλ. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 68 καὶ Α. ΠΑΡΔΟΥ, ὁ.π. 326, σημ. 102 καὶ σ. 330. Γιά τὸ Θεόδωρο Παλαιολόγο βλ. Μ. ΚΟΥΤΣΑ 1973, ἰδίως σ. 160. Γενικὰ γιὰ τοὺς stradioti βλ. Κ. ΣΑΘΑ, Ἕλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει, *Νέα Ἑστία*, τ. 10, 371 κέ. καὶ Ι. ΧΑΣΙΩΤΗ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, τ. Ι, 18.

10. G. FEDALTO 1968, 57.

11. Περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου παρακάτω, σ. 111, ὅπου ἐκδίδεται τὸ ἔγγραφο τοῦ συμβολαίου.

12. Γιά τὸν Pietro Contarini de Augustin βλ. Μ. SANUDO 1897-1902, vol. XLV, 560: Piero Contarini da Londra quondam ser Agustin (ἔτος 1527), vol. XLVIII, 335 (Αύγουστος 1528), vol. XLIX, 407 (Ἰανουάριος 1529). *ASVen*, M. Barbaro, Reg. II, B.C., vol. II, 442, Contarini (D). *Venezia e le sue lagune*, ὁ.π. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 26.

13. Ἡ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 47, γράφει 1186 δουκάτα. Γιά τὴν ἀξία τοῦ δουκάτου καὶ τὴν ἀντιστοιχία του με ἄλλα βενετικὰ νομίσματα στὰ χρόνια πού μᾶς ἐνδιαφέρουν βλ. ὁ.π. 165-168. Ἡ Σ. Α. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ (1958, 470 καὶ 478-482) κάνει μιὰ πρόχειρη προσπάθεια σύγκρισης τῆς ἀξίας τοῦ δουκάτου με σημερινὰ νομίσματα. Γιά τὸν ἀκριβέστερο ὅμως προσδιορισμὸ τῆς ἀξίας τοῦ δουκάτου ἀπαιτοῦνται εἰδικότερες μελέτες.

14. Βλ. παραπάνω, 8, σημ. 31.

15. Βλ. παρακάτω, 111 κέ. καὶ ἰδίως 115, 135.

16. Messetaria: εἶδος φόρου πού ἐπέβαλε ἡ βενετικὴ πολιτεία στὰ συμβόλαια καὶ στὰ ἐμπορεύματα. Βλ. σχετικὰ G. BOERIO 1856, 413· Μ. FERRO 1847, vol. II, 262-263. Συνήθως οἱ συναλλασσόμενοι μοιράζονταν τὸ ποσὸ τοῦ φόρου αὐτοῦ πού ἐδῶ βάραινε μόνο τὴν Ἀδελφότητα.

Τελικά βέβαια τὸ ποσὸ δὲν καταβλήθηκε μονομιᾶς — ἦταν ἄλλωστε ὑπέρογκο σὲ σχέση μετὰ τὴν οἰκονομικὴν δυνατότητα τῆς νεοσύστατης 'Αδελφότητος¹⁷ — ἀλλὰ σὲ 6 δόσεις μέχρι τὸ 1528¹⁸. Τὸ ὀριστικὸ συμβόλαιο ἔγινε στὶς 20 Μαρτίου 1528¹⁹.

Ἡ ἐπίσημη μεταβίβαση τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τὴν ιδιοκτησία τοῦ Contarini στὴν κατοχὴ τῆς Κοινότητος ἔγινε δυὸ χρόνια ἀργότερα, στὶς 14 Μαρτίου 1530²⁰, ὁ νοτάριος δὲ Sebastiano Pilotto ἐξοφλήθηκε τὸ 1536²¹.

Τὸ οἰκόπεδο ποὺ ἀγόρασε ἡ 'Αδελφότητα ἦταν ὅπως ἴσως πολὺ μικρότερο ἀπὸ αὐτὸ ποὺ σήμερα κατέχει (καὶ ποὺ ἐπεκτάθηκε ἀπὸ τὴν ἀγορὴν τῶν διπλανῶν κτιρίων). Δυὸ εἶναι οἱ πηγὲς ποὺ μᾶς βοηθοῦν νὰ ἀναπαραστήσουμε τὴν ἀρχικὴ μορφή τοῦ οἰκοπέδου: ἡ πρώτη εἶναι ὁ χάρτης τοῦ Jacopo de' Barbari, σχεδιασμένος τὸ 1500 καὶ γνωστὸς γιὰ τὴν ἀκρίβειά του· στὸ χάρτη αὐτὸ φαίνεται τὸ οἰκόπεδο ὅπως ἦταν πρὶν νὰ κτισθεῖ ἡ ἐκκλησία²² (εἰκ. 5,6). Ἡ δευτέρα πηγὴ εἶναι τὰ συμβόλαια τῆς ἀγορᾶς, ὅπου ἀναφέρονται καὶ προγενέστερα συμβόλαια σχετικὰ μετὰ τὴν περιοχὴ τοῦ οἰκοπέδου²³. Ἀπὸ αὐτὰ συμπεραίνουμε ὅτι οἱ Contarini κατεῖχαν ὅλη τὴν περιοχὴ ποὺ ἐκτεινόταν ἀπὸ τὸ Rio San Lorenzo μέχρι τὸ Rio Sant' Antonin.

Ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο αὐτὸ ὁ Contarini πούλησε στὴν 'Αδελφότητα τὸ δυτικὸ τμήμα μονάχα, τὸ ὁποῖο ὀριζόταν στὰ δυτικὰ ἀπὸ τὸ Rio San Lorenzo, βόρεια ἀπὸ τὴν ιδιοκτησία Foscarini, νότια ἀπὸ τὴν ιδιοκτησίαν Valaresso, da Mosto καὶ τὴν calle de Grondal καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὸ ὑπόλοιπο οἰκόπεδο Contarini²⁴. Μεταξὺ τῆς ἐλληνικῆς ιδιοκτησίας καὶ τοῦ ἀκινήτου τοῦ ὁ Contarini ἀνέλαβε ν' ἀνοίξει ἓνα δρόμο, ὁ ὁποῖος θὰ ὀδηγοῦσε ἀπὸ τὸν κεντρικὸ δρόμο τοῦ Sant' Antonin πρὸς τὸ οἰκόπεδο τῆς 'Αδελφότητος. Μέσα στὸ οἰκόπεδο ὑπῆρχε ἐπίσης μιὰ ἰσόγεια μικρὴ κατοικία, μιὰ ξύλινη ἀποθήκη καὶ μιὰ ἐγκατάσταση λουτροῦ.

17. Βλ. καὶ παρακάτω, 22.

18. Βλ. παρακάτω, 138.

19. Βλ. παρακάτω, 123, φ. 32^ν κέ.

20. ASVen, Dieci Savii sopra alle Decime in Rialto (classe E, serie I, f. 2), no. gen. 1232: libro delle traslazioni 1524-1535, φ. 139. Γιὰ τὸ κείμενο τῆς μεταβίβασης τοῦ οἰκοπέδου βλ. 138, παράρτημα 1, ἀρ. 2.

21. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 5^τ. Δὲν γνωρίζουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους καθυστέρησε ἡ ἀποπληρωμὴ τοῦ Pilotto καὶ ἡ μεταγραφὴ τοῦ οἰκοπέδου.

22. Venezia piante e vedute (Venezia 1982) 25.

23. Βλ. παρακάτω, 130 κέ., φ. 55^τ-61^ν.

24. Βλ. παρακάτω, 136 κέ.

α) Ἡ περίοδος τῆς προετοιμασίας (1526 - 1539)

Ὑστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο, ὄχι ὀριστικό, συμβόλαιο ἀγορᾶς τοῦ οἰκοπέδου (1526), οἱ Ἑλλήνες κατασκεύασαν μέσα σὲ διάστημα ὀκτῶ μηνῶν μιὰ μικρὴ πρόχειρη ἐκκλησίᾳ¹ ἀφιερωμένη στὸν Ἅγιο Γεώργιο. Ἡ ἀποπεράτωση τοῦ πρώτου αὐτοῦ ναύσκου (1527) ἀκολουθεῖται ἀπὸ μιὰ περίοδο διωγμῶν γιὰ τὴν Ἀδελφότητα². Οἱ Ἕλληνες παρενοχλοῦνταν συνεχῶς ἀπὸ τὸν ἐφημέριο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίνου (Μάιος 1527). Ἀκόμη χειρότερα, ὁ δυναμικὸς πατριάρχης τῆς Βενετίας Girolamo Querini στράφηκε ἐναντίον τους μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι ἦταν σχισματικοὶ καί, μὲ διάφορα διαβήματα πρὸς τὸν πάπα Κλήμεντα Ζ', προσπάθησε νὰ περιορίσει τὴν ἀνεξαρτησία τῆς ἐλληνικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ τὴν ὑπαγάγει στὸν ἄμεσο ἔλεγχό του. Ἀρνήθηκε νὰ καθιερώσει τὴν ἐκκλησία (Αὐγούστος 1527), τὴν ἀφόρισε γιὰ τρεῖς ἡμέρες (Δεκέμβριος 1527) καὶ ἀπαγόρευσε τὴν τέλεση τῆς λειτουργίας (Δεκέμβριος 1527), ἐνῶ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1528 ἀπέιλησε μὲ ἀφορισμὸ ἐκεῖνον ποὺ θὰ τολμοῦσε νὰ εἰσελθεῖ στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου³.

Οἱ Ἕλληνες διαμαρτυρήθηκαν ἔντονα στὴ βενετικὴ πολιτεία, ἡ ὁποία τελικὰ πῆρε τὸ μέρος τους, προσπαθώντας ὅμως ταυτόχρονα νὰ μὴ συγκρουσθεῖ μὲ τὴς καθολικὲς θρησκευτικὲς ἀρχές. Ἡ Ἀδελφότητα εἶχε ἀκόμη καὶ τὴ συμπαράσταση τῶν παπικῶν ἀπεσταλμένων. Τὸ θέμα ἔληξε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1528 μὲ τὴν ἀνάκληση τοῦ ἀφορισμοῦ ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου Βενετίας⁴.

Παρ' ὅλα αὐτὰ οἱ Ἕλληνες προχωροῦσαν, μ' ἀργὸ ἔστω ρυθμὸ, στὴν ἐκτέλεση τοῦ σκοποῦ τους: τὸ 1528 ἐξοφλήθηκε τὸ οἰκόπεδο⁵, τὸ 1530 πραγματοποιήθηκε ἡ μεταβίβασή του ἀπὸ τὸν Contarini στὰ χέρια τῆς Κοινότητος⁶. Τὸ 1531 πῆραν τὴν ἄδεια ἀπὸ τοὺς Giudizi del Piovego γιὰ νὰ διαμορφώσουν τὴν ὄχθη τοῦ καναλιοῦ⁷. τὸ 1534 ὑπάρχουν λίγες ἐνδείξεις γιὰ προμήθειες ὑλικῶν καὶ κάποιες οἰκοδομικὲς ἐργασίες, ἴσως γιὰ τὴ διαμόρφωση τοῦ χώρου⁸.

*) Τὸ κεφάλαιο ποὺ ἀκολουθεῖ, φορτωμένο μὲ πλῆθος χρονολογιῶν καὶ ἀπαριθμήσεις ἀποφάσεων, κρίθηκε ἀπαραίτητο διότι ἡ ἐξιστόρηση τῶν γεγονότων θέτει τὶς βάσεις γιὰ τὴν περαιτέρω ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ. Τὰ γεγονότα περιγράφονται ἄλλοτε μὲ περισσότερες καὶ ἄλλοτε μὲ λιγότερες λεπτομέρειες· αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς μαρτυρίες ποὺ σώζονται στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ε.Ι.Β. καὶ δὲν ὀφείλεται σὲ ἀξιολόγηση τῶν πραγμάτων.

1. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 26-27· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 16· G. FEDALTO, 1968, 58.

2. Γ. ΦΕΔΑΛΤΟ, ὁ.π. 58 κέ· ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 57.

3. G. FEDALTO, ὁ.π. 58-69. Ἡ περίοδος 1527-1529 ἦταν γενικὰ δύσκολη γιὰ τὴ Βενετία: λιμὸς ἐπληξε τὴν πόλη καὶ ἀκολούθησε ἐπιδημία τύφου· ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 17 κέ.

4. G. FEDALTO, ὁ.π.· ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 57 κέ.

5. Ε.Ι.Β., Π.Α., b. 34, fasc. 487. Βλ. καὶ παραπάνω, 13 καὶ παράρτημα 1, 121 κέ.

6. Βλ. παραπάνω, 13 καὶ παρακάτω 138, παράρτημα 1, ἀρ. 2.

7. ASVen, Giudici del Piovego, b. 24: Sopraluoghi di misurazioni per fabbriche, 1526-1539, φ. 22^ο. Οἱ Giudici del Piovego ἔδιναν τὴν ἄδεια οἰκοδομῆς τῶν ἰδιωτικῶν κτιρίων, ἀφοῦ προηγουμένως μετροῦσαν λεπτομερῶς τὴν ἔκταση τῶν οἰκοπέδων ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ καταπάτηση τῶν κοινοχρήστων χώρων, δρόμων, καναλιῶν κλπ. ἀπὸ ἰδιῶτες (βλ. D. HOWARD 1975, 128· M. FERRO, 1847, vol. II, 439-440· P. WICHMAN 1987, 49-51).

8. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο μὲ χρονολογία 1534.

Τὸ 1533-1534 ὁμως ἄρχισαν πάλι ταραχές: ἀφορμὴ αὐτὴ τὴ φορὰ ἦταν ὁ φιλοκαθολικὸς ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας Ἀρσένιος Ἀποστόλης. Ἡ βενετικὴ πολιτεία, ποὺ στίς προηγούμενες διώξεις εἶχε ὑποστηρίξει τοὺς Ἑλλήνες, θορυβημένη τῶρα ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Λουθηρανισμοῦ ἀφ' ἑνός, καὶ ἀπὸ τὶς δραστηριότητες τῶν Ἑλλήνων ἀφ' ἑτέρου, διόρισε τὸν Ἀρσένιο ἱεροκέρυκα στὴν πρώτη μικρὴ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου χωρὶς κὰν νὰ ζητήσῃ τὴ σύμφωνη γνώμη τῆς Κοινότητος. Ἡ πράξη αὐτή, ποὺ θὰ ἔδινε στὴ Βενετία τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγχει «ἐκ τῶν ἔσω» τὰ πράγματα τῆς Ἀδελφότητος, προκάλεσε ἀμέσως τὴν ἀντίδραση τῶν Ἑλλήνων ποὺ χωρίσθηκαν σὲ φιλοκαθολικοὺς, ὁπαδοὺς τοῦ Ἀρσενίου, καὶ στοὺς ὀρθόδοξους. Ἡ διένεξη ἔληξε τὸ 1535 μὲ τὸ θάνατο τοῦ Ἀρσενίου⁹.

Τὴν ἴδια ἐποχὴ, λόγῳ τῶν ταραχῶν ποὺ παρατηροῦνταν στὴν Κοινότητα σχετικὰ μὲ τὴ διαχείριση τῶν χρημάτων τῆς ἐκκλησίας, οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ Σύμβουλίου τῶν Δέκα ἀνέθεσαν στοὺς *Provveditori di Comun*¹⁰ τὸν ἔλεγχο τῶν οἰκονομικῶν βιβλίων τῆς Κοινότητος¹¹. Εἶναι ἡ πρώτη μνεία (1534) ὅτι ἡ Ἀδελφότητα ἔχει ἀρχίσει νὰ τηρεῖ συστηματικὰ βιβλία καὶ λογαριασμοὺς καὶ ἐνδεχομένως νὰ συγκεντρώνει κάποια χρήματα γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας. Μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση καθιερώνεται ὁ θεσμὸς τῶν συνδίκων (*sindici*), τῶν ἐλεγκτῶν δηλαδὴ τῶν οἰκονομικῶν τῆς ἐκκλησίας, ὕστερα ἀπὸ τὴ λήξη τῆς θητείας τοῦ ἐκάστοτε προέδρου.

Τὸ 1536 βρίσκουμε στὴ *Mariegola* τὴν πρώτη ἀπόφαση σχετικὰ μὲ τὴν ἀνέγερση μιᾶς καινούργιας, μεγαλύτερης ἐκκλησίας¹². Ὁ Σέρβος πρόεδρος *Dionisio della Vecchia* προτείνει στὴ Γενικὴ Συνέλευση τὶς διαστάσεις τῆς ἐκκλησίας¹³ (μῆκος 17½ καὶ πλάτος 8 "passi"¹⁴), ἡ ὁποία θὰ κτιζόταν σύμφωνα μὲ πρόπλασμα ποὺ εἶχε κατασκευασθεῖ κατὰ τὴν «ἐλληνικὴ τεχνοτροπία» ("con li ordini et modi como si conviene alla greca"). Τὸ πρόπλασμα αὐτὸ κατασκευάσθηκε ἀπὸ κάποιον *Zuane Zelestro*¹⁵, μιὰ αἰνιγματικὴ μορφή τῆς βενετικῆς ἀναγέννησης γιὰ τὸν ὁποῖο θὰ μιλήσουμε παρακάτω. Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ πρόεδρος *Dionisio della Vecchia* ἀπηύθυνε παράκληση πρὸς τοὺς ἀξιωματούχους τῆς Κοινότητος νὰ διατηροῦν τακτικὰ τὰ βιβλία καὶ πρότεινε γιὰ τὸν ἔλεγχό τους νὰ ἐκλεγοῦν δυὸ ἢ τρεῖς ἐπίτροποι (*procuratori*) μὲ διετὴ θητεία¹⁶.

Ἀπὸ τὸ 1536, ὁπότε κατασκευάσθηκε τὸ πρόπλασμα, μέχρι τὸ 1539, ὁπότε ἔγινε ἡ

9. Α. ΠΑΠΑΔΙΑ 1977, 110-127. Κατὰ τὴ συγγραφά οἱ Ἀρσένιος Ἀποστόλης «ἐγκαινιάζει ἕνα νέο τύπο ἐπεμβάσεων. Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, τὶς λιγοστὲς εἶναι ἀλήθεια φορὲς ποὺ οἱ Βενετοὶ ἀναμειγνύονται στὰ πράγματα τῆς Ἀδελφότητος, τὴν ἀφορμὴ — ἢ καὶ τὴν πρόσκληση — τὴ δίνουν Ἑλλήνες». Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 145. G. FEDALTO 1968, 71-75.

10. *Provveditori di Comun*: δημόσια ἀρχὴ τῆς Βενετίας, ἀποτελούμενη ἀπὸ τρία μέλη (δικαστές). Ἐνα ἀπὸ τὰ καθήκοντά τους ἦταν ἡ ἐποπτεία τῶν Ἀδελφοτήτων (G. BOERIO 1856, 538).

11. E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 12^v-13^r. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὅ.π. 28.

12. E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 13^{r-v}. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971, 339. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 27.

13. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ σχῆμα τοῦ κτιρίου καὶ οἱ διαστάσεις του καθορίζονταν συνήθως ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε Ἀδελφότητα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα (βλ. καὶ Ph. L. SOHM 1978, 43).

14. Passo: μέτρο μῆκους (ca 1.75 μ.). G. BOERIO, ὅ.π. 479: termine mar. Misura per i cavi e manovre, lunga due braccia stese colla lunghezza del corpo; lo che viene a formare sei piedi reali. Τὸ passo ὑποδιαιρεῖται σὲ 5 βενετσιάνικους πόδες. Τὸ βενετσιάνικο «πόδι» (*piede veneziano*) ἰσοδυναμοῦσε μὲ 0.347 μ.

15. Βλ. παρακάτω, 81. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ὅ.π. 336, σμ. 2.

16. E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 13^v-14^r.

ἐναρξῆ τῶν ἐργασιῶν, δὲν ἔχουμε καμιὰ σχεδὸν εἰδηση σχετικὴ μὲ τὴν ἐκκλησίαν, ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ μαρτυρία τὸ Μάιο τοῦ 1537, ὅτι ἀγοράσθησαν πέτρες γιὰ τὰ θεμέλια¹⁷.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1539 ὁ πρόεδρος Μάρκος Σαμαριάρης τόνισε στὴ Γενικὴ Συνέλευση ὅτι γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ ἡ ἐκκλησία θὰ ἔπρεπε πρῶτα νὰ ἐδραιωθεῖ κάποια τάξη στὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἀδελφότητος. Στὴν ἴδια συνέλευση ὁ Σαμαριάρης πῆρε τὴν ἀδεια νὰ ἀρχίσει τὶς ἐργασίες θεμελίωσης τοῦ ναοῦ, νὰ βρεῖ ἀρχιτέκτονα καὶ συνεργεῖο κτιστῶν καὶ λιθοξόων, νὰ ἀγοράσει τοῦβλα καὶ πέτρες καὶ γενικὰ νὰ φροντίσει γιὰ ὅ,τι ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας¹⁸.

β) Ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας (1539-1577)

Πράγματι, λίγους μῆνες ἀργότερα, τὴν 1η Νοεμβρίου 1539, ἔγινε ἡ τελετὴ τῆς θεμελίωσης. Μιὰ ἡμέρα μετὰ, στίς 2 Νοεμβρίου 1539, ἔχουμε τὴν πρώτη μνεία τοῦ Sante Lombardo, πρῶτου ἀρχιτέκτονα τῆς ἐκκλησίας¹⁹. Δυστυχῶς δὲν ἔχει σωθεῖ τὸ συμβόλαιο ποὺ ὑπέγραψε μὲ τὴν Κοινότητα καὶ ἔτσι δὲν γνωρίζουμε ποιὲς ἀκριβῶς ὑποχρεώσεις εἶχε ἀναλάβει. Ἡ ἀμοιβὴ του ἦταν ἓνα χρυσὸ σκουδὸ τὸ μῆνα²⁰. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἄρχισε μέσα στὸ χειμῶνα δείχνει τὴ βιασύνη τῶν Ἑλλήνων νὰ ἀποκτήσουν δική τους ἐκκλησία δεδομένου ὅτι στὴ Βενετία συνήθως δὲν ἔκτιζαν χειμῶνα λόγῳ τῶν δύσκολων καιρικῶν συνθηκῶν²¹. Ἡ διάνοιξη τῶν θεμελίων ἔγινε τμηματικὰ: ξεκίνησε ἀπὸ τὸ ἱερὸ — συνήθεια ποὺ διατηρεῖται ἄλλωστε καὶ μέχρι σήμερα γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ λειτουργεῖται ἡ ἐκκλησία ἔστω καὶ πρόχειρα — καὶ κατέληξε στὴν πρόσοψη· ἡ ὅλη διαδικασία διήρκεσε μέχρι τὸ 1547. Συγχρόνως ὁμως ὑψωνόταν ἡ κόγχη καὶ οἱ πεσσοὶ τοῦ ἱεροῦ, ἐνῶ εἶχε ἀρχίσει ἐπίσης ἡ κατασκευὴ τῶν μακρῶν πλευρῶν²².

Στὸ διάστημα ὁμως 1539-1547 διαπιστώνουμε πολλὲς διακοπὲς στὸ κτίσιμο, ὀφειλόμενες εἴτε σὲ οἰκονομικὲς δυσχέρειες εἴτε σὲ ἐσωτερικὲς ἀναταραχές. Ἀπὸ τὸ 1540-1542 δὲν ἔχουμε καμιὰ μνεία προόδου τῆς οἰκοδομῆς. Αἰτία θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ κλοπὴ τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Κρυπτῆς, ποὺ συντάραξε τὴν Κοινότητα κατὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1540. Φαίνεται ὅτι οἱ ἀναταραχὲς στὴν Κοινότητα εἶχαν ἀρχίσει νωρίτερα, ἀπὸ τὸ Μάρτιο κιόλας τοῦ 1540²³. Ὑπεύθυνοι γιὰ τὴν κλοπὴ θεωρήθηκαν οἱ ἐφημέριοι τῆς ἐκκλησίας Νικόλαος Τριζέντος καὶ Ἀναστάσιος, οἱ ὁποῖοι εἶχαν δημιουργήσει καὶ ἄλλα ζητήματα στὴν Ἀδελφότητα καὶ στοὺς ὁποίους, ὕστερα ἀπὸ τὴν κλοπὴ, ἀπαγορεύθηκε ἡ τέλεση τῆς λειτουργίας στὸν Ἅγιο Γεώργιο²⁴. Ἡ ἐκκλησία σφραγίσθηκε μέχρι νὰ ἐπιλυθεῖ τὸ πρόβλημα,

17. Ὁ.π., Reg. 68, φ. 11¹-12¹.

18. Ὁ.π., Mariegola, π. ἀρ., φ. 14^v-15^v. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, δ.π. 339.

19. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 27¹. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, δ.π. 28· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, δ.π. 336.

20. Ε.Ι.Β., Π.Α., δ.π.· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, δ.π.· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 49.

21. J. McANDREW 1983, 245.

22. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 27¹ κέ. καὶ Reg. 69, φ. 2¹ κέ.

23. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 146-147· G. FEDALTO 1968, 77-80· Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ 1976, 97-98· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1968α, 8-16.

24. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1968β, 5-8.

ἐνῶ ὁ Τριζέντος προσέφυγε στὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα. Στὴν ἀναταραχὴ ποὺ ξέσπασε, τὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος διασπάσθηκαν, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τοῦ Ἀρσένιου Ἀποστόλη, σὲ δυὸ ομάδες, ὑπὲρ καὶ κατὰ τοῦ Τριζέντου. Στὴν ὑπόθεση ἀναμείχθηκε ὁ ἐπίσκοπος τῆς Πάδοβας Paolo Rotta, ὁ παπικὸς ἀπεσταλμένος Andreassi, ὁ πάπας Παῦλος Γ', οἱ Provveditori di Comun²⁵, ἡ Avogaria di Comun²⁶ καὶ οἱ ἐπικεφαλῆς τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα. Ἡ διένεξη ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ἀνακινήθῃ καὶ πάλι τὸ θέμα τῆς τήρησης τῶν θεσπισμάτων τῆς Φλωρεντινῆς Συνόδου ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων καὶ ἔτσι τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα, ὕστερα ἀπὸ δυὸ χρόνια ἀντεγκλήσεων, ἦταν ἡ ἔκδοση βούλλας ἀπὸ τὸν πάπα Παῦλο Γ' (6 Μαρτίου 1542)²⁷ μὲ τὴν ὁποία καταργοῦσε ἐν μέρει τὰ προνόμια ποὺ εἶχαν δοθεῖ στὴν Κοινότητα μὲ τὶς παπικὲς βούλλες τοῦ Λέοντος Ι' καὶ τοῦ Κλήμεντος Ζ' καὶ ἐπανέφερε τὸ θεσμὸ τῆς ἐξέτασης τῶν Ἑλλήνων ἐφημερίων ἀπὸ τὸν παπικὸ ἀπεσταλμένο²⁸. Ἀντίστοιχη ἀπόφαση πῆρε λίγο ἀργότερα (11 Μαΐου 1542) καὶ τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα²⁹.

Ὑστερα ἀπὸ τὴ λήξη τῶν ἀναταραχῶν, ἡ ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας συνεχίσθηκε μέχρι τὸ 1544, ὁπότε γιὰ δυὸ μῆνες (Ἰούνιος - Ἰούλιος) ἔχουμε πάλι διακοπὴ τῶν οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν, μᾶλλον λόγῳ κάποιας οἰκονομικῆς διαμάχης μὲ τοὺς βαρκάρηδες ποὺ μετέφεραν τὰ ὑλικά τῆς οἰκοδομῆς³⁰. Τὴν ἴδια χρονιά διορίσθηκαν πέντε ἐπίτροποι, ποὺ ὀνομάσθηκαν Governatori sopra la fabbrica, καθῆκον τῶν ὁποίων ἦταν νὰ ἀνεύρουν χρήματα γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας, νὰ ἀναζητήσουν τοὺς ὀφειλέτες κλπ.³¹ Τὸ 1545 γιὰ ἄγνωστους λόγους δὲν ἀναφέρεται καμιὰ ἐργασία· τὸ 1546 ἔχουμε μαρτυρίες γιὰ ἐργασίες ποὺ διήρκεσαν μόνο δυὸ μῆνες (Μάρτιο - Μάιο)³². Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ Κοινότητα ἀντιμετώπιζε οἰκονομικὲς δυσκολίες, προκειμένου μάλιστα νὰ βρεῖ χρήματα γιὰ τὴν οἰκοδομὴ ἀποφάσισε τὴν ἐπιβολὴ ὑποχρεωτικῆς εἰσφορᾶς στὰ ἑλληνικὰ πλοῖα ποὺ χρησιμοποιοῦσαν τὸ λιμάνι τῆς Βενετίας³³. Ὡστόσο ἡ οἰκοδομὴ παρέμεινε στάσιμη μέχρι τὸ Μάιο τοῦ 1547, ἐνῶ γιὰ τοὺς δυὸ ἐπόμενους μῆνες (Ἰούνιο - Ἰούλιο) ἔχουμε σχεδὸν καθημερινὲς καταχωρήσεις σχετικὰ μὲ τὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν στὴν ἐκκλησίαν³⁴.

Τὸν Αὐγούστο τοῦ 1547 γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ ὀξύνθηκε ἡ κατάσταση στὴν Κοινότητα: ἀμέσως μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μάρκου Σαμαριάρη (1546), ἀρχηγοῦ τῶν ὁπαδῶν τοῦ ἱερέα Τριζέντου, οἱ ἀντίπαλοί του βρῆκαν τὴν εὐκαιρία νὰ σβήσουν τὸ ὄνομά του ἀπὸ μιὰ πλάκα ποὺ εἶχε ἐντοιχισθεῖ τὸ 1540 (ἐποχὴ τῆς προεδρίας τοῦ Σαμαριάρη) στὸ ἐξωτερικὸ τῆς

25. Provveditori di Comun: βλ. παραπάνω, σημ. 10.

26. Avogaria di Comun: δημόσια (δικαστικὴ) ἀρχὴ τῆς Βενετίας.

27. Δημοσιευμένη στοῦ Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ 1970, 245· ΒΕΛΟΥΔΟΣ, δ.π. 62-63· G. FEDALTO, δ.π. 79-81.

28. G. FEDALTO, δ.π. 80· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 13-15. Οἱ Ἕλληνες ὀρθόδοξοι ἐφημέριοι (ὅπως καὶ οἱ καθολικοὶ) ἔπρεπε μετὰ τὴν ἐκλογὴ τους νὰ ἐξεταστοῦν ἀπὸ τὸν πατριάρχη τῆς Βενετίας ἢ τὸν παπικὸ ἀπεσταλμένο, φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ συνήθεια αὕτη εἶχε ἀτονήσει.

29. G. FEDALTO, δ.π.

30. E.I.B., Π.Α., Reg. 69, φ. 6', 7'.

31. Ὁ.π., Mariegola, π. ἀρ., φ. 25'-26'. Ὁ θεσμὸς τῶν governatori ἢ provveditori sopra la fabbrica ἦταν συνηθισμένος στὶς Ἀδελφότητες τῆς Βενετίας. Βλ. PH. L. SOHM 1978, 8 καὶ D. HOWARD 1975, 179 σημ. 34.

32. E.I.B., Π.Α., Reg. 69, φ. 11'-14'.

33. Βλ. παρακάτω, 33.

34. E.I.B., Π.Α., Reg. 69, φ. 15'-20'.

κεντρικῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ καὶ νὰ τὸ ἀντικαταστήσουν μὲ τὸ σύμβολο τοῦ Σταυροῦ³⁵. Ἐπίσης ἐπανεξετάσθηκε ἡ διαχείριση τοῦ Σαμαριάρη καὶ τοῦ καταλογίσθηκαν ὡς ἀδικαιολόγητα, ἔξοδα ποὺ εἶχε κάνει γιὰ τὴν ἐκκλησία, ὡς ἀντιπρόεδρος στὸ διάστημα ποὺ ὁ πρόεδρος Ἰωάννης ἀπὸ τὴν Κορώνη ἔλειπε ἀπὸ τὴ Βενετία. Τὰ χρήματα αὐτὰ ἀπαίτησαν νὰ τὰ πληρώσει ὁ ἀδελφός του Ἰάκωβος Σαμαριάρης. Ἡ διαμάχη ἔληξε τὸ 1549, ὅταν, ὕστερα ἀπὸ τὴ μεσολάβηση τοῦ μητροπολίτη Μητροφάνη Καισαρείας, ὁ πάπας Παῦλος Γ' ἀνακάλεσε τὴ βούλλα τοῦ 1542 ἀποδίδοντας στοὺς Ἕλληνες τὰ παλαιὰ τους προνόμια³⁶.

Στὰ δυὸ ἐπόμενα χρόνια, 1548-1549, ὑπάρχει κενὸ στὰ ταμιακὰ βιβλία καὶ ἔτσι δὲν γνωρίζουμε ἂν προχωρεῖ ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας³⁷.

Σημαντικὸ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησίας εἶναι ἓνα λυτὸ ἔγγραφο, ποὺ περιέχει τὸ συμβόλαιο τοῦ νέου ἀρχιτέκτονα Zuanantonio Chiona μὲ τὴν Κοινότητα μὲ χρονολογία 2 Ἰουλίου 1548³⁸. Δὲν ἔχουμε καμιὰ εἰδηση γιὰ τὸ λόγο ποὺ ὁ Chiona ἀντικατέστησε τὸ Lombardo, οὔτε καὶ ξέρουμε ἂν συνεχίζονταν οἱ ἐργασίες στὴν ἐκκλησία. Σύμφωνα μὲ τὸ συμβόλαιο ὁ Chiona εἶχε ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωση νὰ παρουσιάσει: χάρτινο πρόπλασμα τὸ ὁποῖο θὰ ἀναπαριστοῦσε τὴν ἐκκλησία ἀπὸ τὸ ἱερὸ μέχρι τὶς πλάγιες πόρτες καὶ νὰ ἐπιβλέπει τὴν πορεία τῶν ἐργασιῶν στὴν οἰκοδομὴ μιὰ φορὰ τὴν ἡμέρα. Ἡ ἀμοιβή του ἦταν ἐννέα λίρες τὸ μῆνα³⁹.

Τὸ 1550 ἐξελέγη πρόεδρος τῆς Κοινότητος ὁ Ματθαῖος Βεργῆς, στὸν ὁποῖο ἡ Γενικὴ Συνέλευση ἀποφάσισε νὰ παραχωρήσει ἀπόλυτο δικαίωμα διαχείρισης τῶν προσόδων τῆς Κοινότητος προκειμένου νὰ τελειώσει ἡ ἐκκλησία⁴⁰. Ἐτσι, κατὰ τὴν περίοδο τῆς προεδρίας τοῦ Βεργῆ, ὅλα τὰ ἔσοδα τῆς Κοινότητος ἀπορροφήθηκαν στὴ "fabbrica"⁴¹, πράγμα ποὺ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ δοθεῖ νέα ὥθηση στὴν κατασκευὴ τοῦ ναοῦ· πολυπληθὴ συνεργεῖα, γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, ἐργάζονταν στὴν ἐκκλησία ποὺ ὑψωνόταν μὲ γοργὸ ρυθμό⁴². Στὸ διάστημα 1550-1552 ἡ οἰκοδομὴ ἔφθασε καὶ ξεπέρασε τὸ ὕψος τῶν πλάγιων θυρῶν ἐνῶ στεγάσθηκε πλέον τὸ ἱερό⁴³.

Τὸ γεγονός ὅτι ὅλα τὰ ἔσοδα τῆς ἐκκλησίας ξοδεύονταν γιὰ τὴν οἰκοδομὴ, καθὼς καὶ ἡ κακὴ διαχείριση τοῦ Βεργῆ, δημιούργησαν γρήγορα ὀξὺ οἰκονομικὸ πρόβλημα στὴν Κοινότητα. Μιὰ προσπάθεια ποὺ ἔγινε τὸ 1551 γιὰ νὰ ἐπανέλθουν σὲ τάξη τὰ λειτουργήματα τῆς Κοινότητος (δηλαδή νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τὸν πρόεδρο ἡ ἀνεξέλεγκτη διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν) ἀπέτυχε λόγῳ τῆς ἀντίδρασης τοῦ Βεργῆ⁴⁴. Τὸ 1553 ὁμῶς ὁ Κανάκης Κουβλῆς κατόρ-

35. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 147-148· E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 34^γ. Βλ. καὶ 71 καὶ εἰκ. 33.

36. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π.· G. FEDALTO, ὁ.π. 81-82· Βλ. ἐπίσης M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1974, 15· τοῦ ἰδίου, 1968β, 5-8.

37. Γιὰ τὰ χρόνια αὐτὰ ὑπάρχει μόνον τὸ συμβόλαιο τοῦ Chiona μὲ τὴν ἐκκλησία καὶ μιὰ σημείωση γιὰ πληρωμὲς ὑλικῶν τὸ 1549 (E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὰ ἔγγραφα). Τὰ ἀκαταλογογράφητα φύλλα κατὰστιχοῦ ποὺ ἀναφέρει ἡ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ (ὁ.π. 28, σημ. 1) δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ βρεθοῦν.

38. Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1971, 340· E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο.

39. M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, ὁ.π. 337, 340· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 49-50.

40. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 38^γ-40^γ· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 143.

41. Fabbrica: ἔτσι ὀνομάζεται στὰ ταμιακὰ βιβλία ἡ οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ.

42. Βλ. παρακάτω, 48.

43. E.I.B., Π.Α., Reg. 2, φ. 9', 16', 32', 35'.

44. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 19 καὶ 144.

θωσε νὰ ἀποσπάσει τὴν προεδρία ἀπὸ τὸ Βεργῆ καὶ κατάργησε ἀμέσως τὴν ἀπόφαση τοῦ 1550⁴⁵, προβάλλοντας ὡς ἐπιχείρημα ὅτι ἦταν ἀντίθετη στοὺς κανονισμοὺς τῆς Ἀδελφότη-
τας, παρὰ τὶς διαμαρτυρίες τοῦ Βεργῆ⁴⁶. Σύμφωνα μὲ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Κουβλῆ τὰ
οἰκονομικὰ τῆς Κοινότητος ἦταν ἄθλια καὶ ὁ Βεργῆς εἶχε βάλει ὑποθήκη τὰ ἀκίνητα τῆς
Ἀδελφότητος ("ha fatto intrometter le case della scola")⁴⁷. Στὴν πραγματικότητα ὡστόσο ὁ
Βεργῆς εἶχε προσφέρει καὶ δικά του χρήματα, ὅπως ἔγινε φανερό ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῶν οἰκο-
νομικῶν βιβλίων⁴⁸. Τὸ ποσὸ αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ τοῦ τὸ καταβάλει ἡ Κοινότης, ἡ ὁποία
ὅμως τελικὰ καθυστέρησε τὴν ἀποπληρωμὴ του (τὸ 1559 τοῦ χρωστοῦσαν ἀκόμη 80 δουκά-
τα)⁴⁹.

Ἔτσι τὸ 1553 διακόπτονται καὶ πάλι οἱ ἐργασίες στὴν ἐκκλησία, γιὰ τὴν ὁποία ἔχουμε
μόνο κάποιες ἐντελῶς σποραδικές πληροφορίες⁵⁰. Οἱ οἰκονομικὲς δυσχέρειες τῆς Κοινότητος
φαίνεται ὅτι συνεχίζονταν ἀκόμη στὶς ἀρχές τοῦ 1555, ἐφ' ὅσον ὁ καινούργιος πρόεδρος
Νικόλαος Κεφαλᾶς ζήτησε πίστωση χρόνου γιὰ νὰ μπορέσει νὰ πληρώσει τοὺς πιστωτές
τῆς Κοινότητος· ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρεται στὴ Mariegola, ἐξ αἰτίας τῶν χρεῶν κινδύ-
νευαν νὰ πουληθοῦν τὰ ἀκίνητα τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ ἱερὰ σκεύη ("le case della gesia nostra,
li paramenti et cose sacre")⁵¹.

Τὸ 1556 ὅμως ὁ νέος πρόεδρος Ἐμμανουὴλ Κατακουζηνός, προσπαθώντας καὶ αὐτὸς
νὰ βρεῖ χρήματα γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἐκκλησίας, θέσπισε τὶς προσφορὲς χρημάτων
ποὺ ἀπὸ αὐθόρμητες ἔγιναν πλέον σχεδὸν ὑποχρεωτικὲς, ἓνα εἶδος ἑκτακτῆς φορολογίας ποὺ
ἐπαναλήφθηκε ἀρκετὲς φορὲς τὰ ἐπόμενα χρόνια⁵².

Ἔτσι στὰ χρόνια ποὺ ἀκολουθοῦν καὶ μέχρι τὸ 1577 ποὺ τελειώνει ἡ ἐκκλησία, τὸ
κτίσιμο συνεχίζεται ἀδιάκοπα⁵³. Ἡδη τὸ 1556 φαίνεται πὼς ὁ σκελετὸς τῆς ἐκκλησίας εἶχε
σχεδὸν τελειώσει, ὅπως γίνεται φανερό ἀπὸ τὴν εἰδηση ὅτι γκρεμίζεται ἡ πρώτη, πρόχειρη
ἐκκλησία⁵⁴. Τὸ 1558 ὁ ναὸς εἶχε ὀλοκληρωθεῖ μέχρι τὴ στέγη ὅπου καὶ τοποθετήθηκαν οἱ
καμπάνες⁵⁵. Στὴ συνέχεια (1558-1570) λαξεύθηκαν τὰ κιονόκρανα (1560) καὶ ἄλλα ἀρχιτε-
κτονικὰ στοιχεῖα τῆς πρόσοψης⁵⁶. Συγχρόνως κατασκευάσθηκαν τὰ παράθυρα, καλύφθηκαν οἱ
ἀψίδες τοῦ ἱεροῦ μὲ μολύβι (1563) κλπ.⁵⁷ Τὸ 1564 τοποθετήθηκε πάνω ἀπὸ τὴν κύρια

45. Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόφαση τοῦ 1550 ὁ Βεργῆς ἀποκτοῦσε τὸ δικαίωμα νὰ διαχειρίζεται ὅπως ἐκεῖνος
ἔκρινε σωστὸ τὰ ἔσοδα τῆς Ἀδελφότητος.

46. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 46^v-47^v. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὅ.π. 144.

47. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 46^v.

48. "Ο.π., Mariegola, π. ἀρ., φ. 47^r, Reg. 2, φ. 51^r, Reg. 6, φ. 31^r: τὸ 1554 τοῦ χρωστοῦν ἀκόμη 169 δουκάτα.

49. "Ο.π., Reg. 188 (Cap. I), φ. 8^v.

50. "Ο.π., Reg. 2, φ. 44^{r-v}, 45^{r-v}, 47^v.

51. "Ο.π., Mariegola, π. ἀρ., φ. 52^v.

52. "Ο.π., φ. 53^v. Βλ. καὶ παρακάτω 34.

53. Φαίνεται ὅτι ἡ βούλλα τοῦ πάπα Πίου Δ' (1564), μὲ τὴν ὁποία καταργήθηκαν πάλι ὁρισμένα ἀπὸ τὰ
προνόμια τῶν Ἑλλήνων, δὲν ἐπηρεάσε τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας. Βλ. G. FEDALTO 1968, 88.

54. E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 26^r. Βλ. καὶ παρακάτω, 65 σημ. 16.

55. "Ο.π., Reg. 3, φ. 14^v. Ἡ κατασκευὴ τῆς στέγης ἔχει ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τὸ 1556 (Reg. 87, φ. 39^r) καὶ
τελειώνει τὸ 1560 (Reg. 3, φ. 28^r).

56. "Ο.π., Reg. 3, φ. 12^r, 22^r, 27^r, 49^v, 53^r, 74^v, 76^v κλπ., Reg. 87, φ. 54^v, 58^r, 61^r, 62^r, 69^r κλπ.

57. "Ο.π., Reg. 87, φ. 42^v; Reg. 3, φ. 36^v, 41^v, 48^r, 55^v, 58^v, 74^r.

είσοδο της εκκλησίας ή αφιερωματική επιγραφή που είχε συνθέσει ο Μιχαήλ Σοφιανός, λαξευμένη από τον ίδιο τον Chiona⁵⁸.

Ο Chiona παρέμεινε αρχιτέκτονας ως το 1570 όποτε και έχουμε την τελευταία γι' αυτόν μαρτυρία⁵⁹. Το 1571 (5 Μαΐου) η Κοινότητα αποφάσισε την κατασκευή του τρούλλου και ζήτησε γι' αυτό τη συμβουλή του Protto alle Fortezze⁶⁰, ό οποίος συσκέφθηκε με τον mastro Innocente taiapiera, λιθοξόο ό οποίος εργαζόταν επί χρόνια στην εκκλησία⁶¹. Μερικές ημέρες αργότερα (25 Μαΐου) αναφέρονται δυό άνωνυμοι αρχιτέκτονες (protti), οι όποιοι δέν αποκλείεται νά ταυτίζονται με τον Protto alle Fortezze και τον Innocente⁶². Λίγες ημέρες αργότερα (2 Ιουνίου) στη συζήτηση για την κατασκευή του τρούλλου καλεΐται νά συμμετάσχει και ό Delibero murer (κτίστης)⁶³. Τόν Αύγουστο του 1571 αναφέρονται δυό πληρωμές ενός άνωνυμου αρχιτέκτονα (protto)⁶⁴.

Τό 1572 συναντούμε στά ταμιακά βιβλία τον Andrea protto που ό Βελουδός ταύτισε με τον Andrea Palladio χωρίς ώστόσο νά έχει αποδείξεις⁶⁵. Η κατασκευή του τρούλλου φαίνεται ότι τελείωσε τό 1573, ή επικάλυψη με μολύβι τό 1577⁶⁶.

Τό 1572-1573 τοποθετοΰνται οι ύαλοπίνακες όλων τών παραθύρων και του φεγγίτη από τον κατασκευαστή παραθύρων Baldassare⁶⁷, ένώ την ίδια χρονιά (1573) γίνεται και ή πλακόστρωση του άνατολικού τμήματος της εκκλησίας⁶⁸.

Ένα από τά τελευταΐα στην κατασκευή τμήματα του ναού είναι και ό γυναικωνίτης που άρχισε νά κτίζεται τό 1575. Για νά ληφθεΐ ή άπόφαση της κατασκευής του έγινε σύγκληση της Γενικής Συνέλευσης και προτάθηκαν τρία προπλάσματα⁶⁹, για τά όποια όμως και πάλι δέν μάς δίνονται πολλές λεπτομέρειες. Γνωρίζουμε πάντως ότι ό Νικόλαος Κουβλής πρότεινε νά γίνει ό γυναικωνίτης πέτρινος και νά έχει μορφή έξώστη, παρουσίασε δέ και τό σχετικό πρόπλασμα. Μιά δεύτερη πρόταση, πάλι βάσει προπλάσματος, που όμως δέν προσδιορίζεται ακριβέστερα, άπορρίφθηκε, ένώ ή τρίτη πρόταση, του συνδίκου Ίάκωβου Σαμα-

58. Βλ. και παρακάτω, 69· E.I.B., Π.Α., Reg. 3, φ. 53', Reg. 87, φ. 131'.

59. "Ο.π., Reg. 87, φ. 195'· ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 28.

60. E.I.B., Π.Α., Reg. 3, φ. 82'. Protto alle Fortezze όνομαζόταν ό αρχιτέκτονας ή συνθηέστερα μηχανικός που προσλαμβάνόταν από τους provveditori alle Fortezze για την έπισκευή ή κατασκευή τών όχυρώσεων του βενετικού κράτους. Οι μηχανικοί αυτοί, έπειδή ασχολοΰνταν με μεγάλα δημόσια έργα, είχαν συνήθως ικανές στατικές γνώσεις. Δυστυχώς δέν είναι δυνατόν νά εξακριβωθεΐ τό όνομα αυτού του protto alle Fortezze, διότι ή βενετική πολιτεία προσελάμβανε πολλούς protti alle Fortezze, άνάλογα με τό φρούριο που έπισκεύαζε ή κατασκεύαζε κατά περίπτωση (π.χ. βλ. ASVen, Provveditori alle Fortezze, Reg. 20, φ. 85", 29 Σεπτεμβρίου 1570, όπου όρίζεται ως αρχιτέκτονας για τις εργασίες στο Castel novo στο Lido ό Antonio da Ponte· άκόμη δ.π., Reg. 20, φ. 92", 23 Ιουλίου 1572, όρίζεται ως protto alle fabbriche delle forttezze στο Lido ό Bortolo Luran στη θέση του Antonio da Montechiaro).

61. E.I.B., Π.Α., Reg. 3, φ. 59' (1565 κέ.), Reg. 87, φ. 148' κέ. (1565 κέ.)

62. "Ο.π., Reg. 3, φ. 82", Reg. 87, φ. 211'.

63. "Ο.π.

64. "Ο.π., Reg. 87, φ. 212", 213".

65. "Ο.π., Reg. 87, φ. 226'· ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 29.

66. Η τελευταία μαρτυρία για τον τρούλλο σώζεται στο Reg. 4, φ. 4'.

67. E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτό έγγραφο.

68. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971, 342.

69. E.I.B., Π.Α., Reg. 188 (Cap. I), φ. 32"-". Βλ. και Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, δ.π. 343.

ριάρη ήταν να κατασκευασθεί ο γυναικωνίτης λίγο μακρύτερος από τον ήδη υπάρχοντα (του οποίου όμως δεν προσδιορίζεται η μορφή)⁷⁰.

Στις 13 Μαρτίου 1575 καταψηφίσθηκαν και οι τρεις προτάσεις και επαναλήφθηκε η ψηφοφορία. Οι σύνδικοι 'Ιάκωβος Σαμαριάρης και Δαμιανός Καλαβρός πρότειναν να γίνει ο γυναικωνίτης μακρύτερος από τον ήδη υπάρχοντα, ενώ ο Νικόλαος Κουβλῆς παρουσίασε ένα ακόμη πρόπλασμα εκτός από τα δυο προηγούμενα. Τελικά σε μια τρίτη ψηφοφορία επικράτησε το πρώτο πρόπλασμα, δηλαδή ο γυναικωνίτης σε έξωστη⁷¹, όπως είχε προτείνει ο Νικόλαος Κουβλῆς.

Τὴν κατασκευή τοῦ γυναικωνίτη επέβλεψε κάποιος Zuanmaria⁷², ἀρχιτέκτονας τῆς ἐκκλησίας τὴν ἐποχὴ αὐτή, μαρτυρία πού δὲν παραθέτει ὁ Βελοῦδος. Ἐνα μῆνα ἀργότερα, στίς 22 Μαΐου 1575, ἔχουμε μιὰ σημαντικὴ εἴδηση: ἡ Κοινότητα κατέβαλε στὸν Andrea Palladio τὸ ποσὸ τῶν 7 λιρῶν γιὰ μιὰ συμβουλὴ πού ἔδωσε γιὰ τὸ γυναικωνίτη ("contai al Palladio consiglio el loco delle donne")⁷³. Δυστυχῶς δὲν προσδιορίζεται τί εἶδους συμβουλὴ ἔδωσε ὁ Palladio. Ὁ Zuanmaria, γιὰ τὸν ὁποῖο τίποτα ἄλλο δὲν εἶναι γνωστὸ, παρέμεινε ἀρχιτέκτονας (protto) μέχρι τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἐκκλησίας τὸ 1576⁷⁴. Ἡ Κοινότητα ἐξακολούθησε μέχρι τὸ 1577 νὰ πληρώνει χρήματα γιὰ τὴν κάλυψη τοῦ τρούλλου με μολύβι⁷⁵.

Διαπιστώνουμε λοιπὸν ὅτι στὸ κτίσιμο τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἐπιστάτησαν διαδοχικὰ πολλοὶ ἀρχιτέκτονες. Κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ ἔχουμε τοὺς ἐξῆς:

1. Zuane Zelestro (1536)
2. Sante Lombardo (1539-1547)
3. Zuanantonio Chiona (1548-1570)
4. Δυὸ ἀνώνυμοι ἀρχιτέκτονες (Delibero? 1571)
5. Andrea protto
6. Andrea Palladio (1575)
7. Zuanmaria protto (1575-1576).

70. Σχετικὰ μετὰ τὴν πληροφορία πού μᾶς δίνει ἡ πρόταση τοῦ Καλαβροῦ, ὅτι δηλαδὴ ὑπῆρχε ἤδη κάποιος πρόχειρος γυναικωνίτης, ἔχουμε μιὰ ἀκόμη μαρτυρία: περίπου ἓνα μῆνα ἀργότερα κατεδαφίζονται ἓνα "pergolo". Μήπως πρόκειται γιὰ κάποια πρόχειρη κατασκευὴ γυναικωνίτη; Βλ. σχετικὰ E.I.B., Π.Α., Reg. 3, φ. 117'.

71. "Ο.π., Reg. 188 (Cap. I), φ. 32'.

72. "Ο.π., Reg. 3, φ. 116', 118', 120' καὶ Reg. 87, φ. 267', 269', 271', 277'.

73. "Ο.π., Reg. 3, φ. 117' καὶ Reg. 87, φ. 271'.

74. Τελευταία εἴδηση στίς 15 Ἰανουαρίου 1576 (δ.π., Reg. 3, φ. 122' καὶ Reg. 87, φ. 282').

75. Ἡ τελευταία μαρτυρία πληρωμῆς μολύβδου, καὶ γενικὰ ἡ τελευταία εἴδηση γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας σώζεται στὸ Reg. 4, φ. 4'.

α) Ἡ περίοδος 1526 - 1536

Μέχρι τὸ 1536, ὅταν ἐγκαινιάσθηκε ἀπὸ τὸν πρόεδρο Dionisio della Vecchia τὸ πρῶτο ταμιακὸ βιβλίον (Reg. 68), οἱ γνώσεις μας γιὰ τοὺς οἰκονομικοὺς πόρους τῆς Ἀδελφότητος εἶναι πενιχρὲς καὶ προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὴ Mariegola καὶ τὰ δυὸ Μητρῶα Ἑγγραφῶν¹. Ἀπὸ τὶς ἐργασίες τοῦ Α. Πάρδου καὶ τῆς Φ. Μαυροειδῆ², ποὺ βασίζονται στὰ παραπάνω κατάστιχα, γνωρίζουμε ὅτι τὰ ἔσοδα τῆς Κοινότητος προέρχονταν ἀπὸ χρήματα ποὺ κατέβαλλαν τὰ μέλη γιὰ τὴν ἐγγραφή τους καὶ ἀπὸ μιὰ τακτικὴ ἐτήσια συνδρομὴ, τὸ ὕψος τῆς ὁποίας δὲν ἦταν σαφῶς καθορισμένο. Τὰ μέλη πλήρωναν ἀκόμη τὶς "luminarie", ἓνα εἶδος προσφορᾶς γιὰ τὴν ἀγορὰ ψωμιοῦ καὶ κεριοῦ ποὺ μοιραζόταν στὰ μέλη κατὰ τὴ διάρκειά τῆς θείας λειτουργίας³. Τὰ ἔσοδα συμπληρώνονταν ἀπὸ δωρεές⁴, ὅπως π.χ. τοῦ πλούσιου ἐμπόρου Ἀρσένη Στελίνη καὶ τοῦ καπετάνιου Antonio Zenese, καὶ ἀπὸ τὴν περιφορὰ τοῦ δίσκου κατὰ τὴν τέλεση τῶν ἀκολουθιῶν, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὁποίου ὅμως ἔχουμε σαφεῖς μαρτυρίες μόνον μετὰ τὸ 1536⁵. Ἐλλείπει ἐπαρκῶν στοιχείων δὲν γνωρίζουμε τὸ ὕψος τοῦ ποσοῦ ποὺ συγκεντρωνόταν στὶς περιπτώσεις αὐτές. Τέλος εἶναι πιθανὸν ὅτι ἡ Κοινότητα εἰσέπραττε κάποιο ποσὸ ἀπὸ τὴν τέλεση τῶν κηδειῶν⁶, γάμων, βαπτίσεων κλπ.

Τὸ ποσὸ ποὺ συγκεντρωνόταν ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔσοδα ἦταν πάντα πολὺ χαμηλό, τουλάχιστον σὲ σχέση μὲ τὰ τεράστια ἔσοδα ποὺ ἀνέλαβε ἡ Κοινότητα ἀπὸ τὸ 1536 καὶ ἔπειτα. Οἱ ἐγγραφεῖς ἦταν ἓνα ἐφ' ἅπαξ καταβαλλόμενο καὶ ἐπομένως ὄχι σταθερὸ καὶ σημαντικὸ ἔσοδο⁷, ἐνῶ τὰ ποσὰ ἀπὸ τὶς συνδρομὲς σπανίως ξεπερνοῦσαν τὰ 16 δουκάτα τὸ χρόνο⁸. Ἔτσι, ἀκόμη καὶ ἂν προσθέσουμε ὅλα τὰ ἔσοδα τῶν συνδρομῶν ἀπὸ τὸ 1499 ἕως τὸ 1528 (χρονολογία ἀγορᾶς τοῦ οἰκοπέδου), σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο ποὺ δημοσιεύει ὁ Πάρδος⁹, τὸ ποσὸ τῶν 341 δουκάτων ποὺ συγκεντρώνεται¹⁰ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὸ ἀπαιτούμενο ποσὸν τῶν 2168 δουκάτων, τὸ ὁποῖο ἡ Κοινότητα εἶχε ἀναλάβει νὰ καταβάλλει τὸ 1526 γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου καὶ τὸ ἐπέτυχε μέσα στὰ δυὸ ἐπόμενα χρόνια (1526-1528). Στὸ ποσὸ τῶν 2168 δουκάτων θὰ πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὸ ποσὸ τῶν ἄλλων 500 ποὺ πρόσφερε ἡ Κοινότητα πρὸς τὴ Βενετικὴ πολιτεία¹¹.

1. Μνεία οἰκονομικῶν βιβλίων ἔχουμε γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 1534. Βλ. καὶ παραπάνω, 15· βλ. ἀκόμη Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 69.

2. Ὁ.π. 52· Α. ΠΑΡΔΟΥ 1979, 294 κέ.

3. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 42-45· Α. ΠΑΡΔΟΥ, ὁ.π. 307-311. Δὲν ἔχει διευκρινισθεῖ ἐντελῶς ἂν ἡ ἐτήσια συνδρομὴ καὶ οἱ luminarie εἶναι δυὸ διαφορετικὲς εἰσφορές· εἶναι πιθανὸν ὅτι ταυτίζονται.

4. Α. ΠΑΡΔΟΥ, ὁ.π. 317.

5. Στὸ Reg. 68 συναντοῦμε συνέχεια τὴ φράση ricolta per la fabrica.

6. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 52-53. Δὲν ἔχουμε μαρτυρίες ὅτι ἡ Κοινότητα εἰσέπραττε κάποια χρήματα ἀπὸ τὴν τέλεση τῶν γάμων καὶ βαπτίσεων τὰ χρόνια αὐτά, χωρὶς ὥστόσο νὰ αποκλείεται κάτι τέτοιο.

7. Ὁ.π. 52.

8. Ὁ.π.· Α. ΠΑΡΔΟΥ, ὁ.π. 312-313.

9. Α. ΠΑΡΔΟΥ, ὁ.π.

10. Τὸ ποσὸ αὐτὸ τῶν 341 δουκάτων δὲν εἶναι ἄλλωστε δυνατόν νὰ χρησιμοποιήθηκε αὐτοῦσιο γιὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου, διότι ἡ Κοινότητα ἔπρεπε νὰ καλύψει καὶ τὰ πάγια ἔξοδά της.

11. Βλ. παραπάνω, 11.

Ἡ ἔλλειψη στοιχείων μᾶς ὁδηγεῖ ἀναγκαστικά μόνον σὲ ὑποθέσεις, ὡς πρὸς τὴν προέλευση τῶν χρημάτων αὐτῶν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ πέντε ἀντιπρόσωποι ποὺ ἐκλέχθησαν γιὰ νὰ διαπραγματευθοῦν τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου¹², ὑποχρέωσαν ὅσα μέλη ὀφείλαν χρήματα στὴν Κοινότητα, νὰ τὰ καταβάλουν· εἶναι ἐπίσης πιθανὸν ὅτι ἔγιναν ἔρανοι καὶ δωρεές καὶ ὅτι ὑπῆρχαν κληροδοτήματα¹³. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ μαρτυρία ὅτι ἡ Κοινότητα εἶχε κάποιες ἐπενδύσεις ἢ ἐπιχειρήσεις στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς της¹⁴, γνωρίζουμε ὅμως ὅτι τουλάχιστον μέχρι τὸ 1530 εἰσέπραττε ἐνοίκιο 35 δουκάτων τὸ χρόνο ἀπὸ τὸ οἶκμα ποὺ βρισκόταν μέσα στὸ οἰκόπεδο¹⁵. Διέθετε ἀκόμη κινητὴ περιουσία¹⁶, ἓνα μέρος τῆς ὁποίας δὲν ἀποκλείεται νὰ πουλήθηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπὸ τὸ συμβόλαιο τῆς ἀγορᾶς γνωρίζουμε ὅτι ἡ Κοινότητα εἶχε δώσει ὡς ἐνέχυρο στὸν Contarini διάφορα σκεύη μέχρι τὴν ἀποπληρωμὴ τοῦ οἰκοπέδου¹⁷.

β) Ἡ περίοδος 1536-1577

Ὑστερα ἀπὸ τὸ 1536 οἱ γνώσεις μας γιὰ τὰ οἰκονομικὰ τῆς Κοινότητος πλουτίζουν. Τὰ οἰκονομικὰ βιβλία, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως, διαδέχονται κανονικὰ τὸ ἓνα τὸ ἄλλο (μὲ ἐξαιρεση ἓνα κενὸ ποὺ ὑπάρχει στὰ χρόνια 1548-1549), καὶ παρέχουν πλῆθος πληροφοριῶν, οἱ ὁποῖες, ἂν καὶ ἐπισημάνθηκαν ἤδη ἀπὸ τὴ Σ. Ἀντωνιάδη¹⁸, δὲν ἔχουν μέχρι σήμερα ἀξιοποιηθεῖ ἐπαρκῶς. Οἱ εἰδήσεις αὐτὲς συμπληρώνονται ἀπὸ τὴ Mariegola, τὰ Capitolari¹⁹ καθὼς καὶ διάφορα λυτὰ ἔγγραφα. Γιὰ τὴν περίοδο λοιπὸν ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει (1536-1577), οἱ πληροφορίες μας προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὰ παρακάτω κατὰστιχα:

1. Reg. 68 (1536-1547)
2. Reg. 69 (1544-1548)
3. Reg. 2 (1550-1554)
4. Reg. 3 (1554-1576)
5. Reg. 87 (1554-1576)
6. Reg. 6 (1554-1576)
7. Reg. 4 (1576-1601)
8. Reg. 7 (1576-1601)
9. Reg. 57 (λυτὰ ἔγγραφα)
10. Reg. 188 (1558-1604)
11. Reg. 219 (Mariegola)
12. Reg. 188 (Capitolare I, 1558-1601).

12. Βλ. παραπάνω, 12 σημ. 9.

13. Ἡ ἔρευνα στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας, στὴ σειρά Notai di Venezia, Testamenti, ἴσως θὰ φώτιζε κάπως τὸ θέμα (βλ. σχετικὰ καὶ Α. ΠΑΡΔΟΥ, δ.π. 321). Ἀκόμη μιὰ μελέτη ποὺ θὰ συγκέντρωνε ὅλα τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς θὰ βοηθοῦσε ἀναμφίβολα στὴ διαλεύκανση αὐτῶν τῶν προβλημάτων.

14. Α. ΠΑΡΔΟΥ, δ.π. 317.

15. Βλ. παραπάνω, 137 καὶ 138.

16. Βλ. καὶ Κ. Θ. ΔΗΜΑΡΑ 1962, 1-3.

17. Ε.Ι.Β., Π.Α., b. 34, fasc. 487, φ. 24^v-26^r, καὶ παρακάτω, παράρτημα 1, 111 κέ. καὶ ἰδίως 121 καὶ 138.

18. Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ 1958, 466-487· τῆς ἰδίας 1960, 63-67.

19. Βλ. παραπάνω, 3.

Τὰ registri 68, 69, 2, 3, 87, 4 εἶναι giornali, δηλαδή ἡμερολόγια ὅπου καταγράφονταν ὅλα τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῆς Κοινότητος καὶ τῆς ἐκκλησίας, κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ. Τὰ Reg. 6 καὶ 7 εἶναι maestri, δηλαδή βιβλία καταγραφῆς τῶν ὀφειλετῶν τῆς Κοινότητος καθὼς καὶ τῶν διαφόρων δοσοληψιῶν τῆς κατὰ θέμα. Μεταξὺ giornali καὶ maestri ὑπάρχει σχετικὴ ἀντιστοιχία. Ὑπάρχει τέλος καὶ τὸ Reg. 87, ἓνα πρόχειρο ἡμερολόγιο ποὺ ἀντιστοιχεῖ χρονικὰ μὲ τὸ Reg. 3, ἃν καὶ συχνὰ περιέχει περισσότερες πληροφορίες ἀπὸ αὐτό. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἀντίστοιχα πρόχειρα βιβλία ὑπῆρχαν καὶ γιὰ τὰ ἄλλα κατάστιχα, ἀλλὰ δὲν ἔχουν διασωθεῖ²⁰.

Οἱ καταγραφές τῶν ἐσόδων καὶ τῶν ἐξόδων γίνονταν ἀπὸ τὸ γραμματέα ἢ ἓναν ἀπὸ τοὺς ἐπιτρόπους (procuratori) ποὺ ὀριζόταν ταμίας ἢ καὶ ἀπὸ τοὺς δυὸ σὲ συνεργασία²¹.

Ὅπως εἶδαμε, οἱ οἰκονομικοὶ πόροι τῆς Κοινότητος ἦταν πενιχροὶ τὰ πρῶτα χρόνια. Ὅλα τὰ ἔσοδα ποὺ ἀναφέραμε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο²², οἱ ἐγγραφές, οἱ συνδρομές, ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἔρανος κλπ. ἐξακολουθοῦσαν νὰ ὑπάρχουν καὶ σ' αὐτὴν τὴν περίοδο (1536-1577) καὶ μὲ τὸ πέρασμα τοῦ χρόνου, καθὼς βελτιωνόταν ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση τῶν μελῶν, ἀποφέρουν περισσότερα χρήματα, πλὴν ὅμως δὲν θὰ μπορούσαν ποτὲ νὰ ἐπαρκέσουν γιὰ νὰ καλύψουν ὅλα τὰ ἔξοδα ποὺ ἀπαιτοῦσε ἡ ἀνοικοδόμησις τῆς ἐκκλησίας.

Ἡ Κοινότητα φαίνεται ὅτι στὴν ἀρχὴ ἀντιμετώπιζε τεράστιες δυσκολίες, γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας προχωροῦσε ἀργά. Παρ' ὅλον ὅτι ὀργανώθηκε γρήγορα, ἡ Ἀδελφότητα δὲν εἶχε πείρα καὶ ἡ ἀκαταστασία στὰ οἰκονομικὰ βιβλία ἦταν συχνὸ φαινόμενο. Πρῶτο μέλημά της, ὅπως διαπιστώνουμε φυλλομετρώντας τὴ Mariegola, ἦταν ἡ λήψη μιᾶς σειρᾶς μέτρων: στὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1534²³, ὅποτε ἔχουμε τὴν πρώτη διαπίστωση γιὰ κακὴ διαχείριση καὶ τὴν καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ τῶν συνδίκων, ὡς τὸ 1574 καταβλήθηκαν προσπάθειες γιὰ νὰ τεθεῖ τάξις στὰ οἰκονομικὰ βιβλία τῆς Ἀδελφότητος καὶ προβλέφθηκαν πρόστιμα ὑπὲρ τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἐκκλησίας γιὰ ὅσους δὲν θὰ συμμορφώνονταν· ἐπίσης ἡ Κοινότητα προχώρησε στὴ λήψη μιᾶς σειρᾶς ἀποφάσεων ποὺ ἀφοροῦσαν στὴ σωστὴ διαχείριση τῶν ἐσόδων τῆς καὶ στὴν ἀνεύρεση νέων χρηματικῶν πόρων.

Ὅπως προαναφέρθηκε²⁴, τὸ 1536 ὁ γαστάλδος Dionisio della Vecchia συνέστησε νὰ εἶναι τακτικὰ τὰ βιβλία (zornal e libretto ordinario) καὶ νὰ παραδίδονται στὸν ἐπόμενο πρόεδρο, διαφορετικά, ὅσοι δὲν συμμορφώνονταν θὰ ἔπρεπε νὰ καταβάλουν 25 δουκάτα ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας²⁵. Πρότεινε ἐπίσης νὰ ἐκλεγοῦν δυὸ ἢ τρεῖς ἐπίτροποι (procuratori), μὲ διετὴ θητεία, γιὰ νὰ ἐλέγχουν τὰ οἰκονομικὰ²⁶.

20. Ἐκτενέστερη ἀνάλυση τοῦ τρόπου λειτουργίας τῶν ταμιακῶν βιβλίων βλ. παρακάτω, παράρτημα 1, 139 ἀρ. 3. Περιγραφὴ τῶν ταμιακῶν βιβλίων δίνει καὶ ἡ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 27-28 καθὼς καὶ ἡ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ 1974, 290-293· βλ. ἀκόμη Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ 1958, 467.

21. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 24, 26.

22. βλ. παραπάνω, 22.

23. Ε.Ι.Β., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 12^v-13^r. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 28.

24. βλ. παραπάνω, 15.

25. Ε.Ι.Β., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 13^v-14^r. Τὸ 1544 ἔγινε νέα σύσταση στοὺς προέδρους νὰ παραδίδουν τὴ διαχείρισή τους ἐντὸς ὁκτώ ἡμερῶν ἀπὸ τὴ λήξιν τῆς θητείας τους γιὰ νὰ γίνεται ἐγκαίρως ὁ σχετικὸς ἔλεγχος. Ἐὰν ἀποδεικνύονταν χρεώστες ἔπρεπε νὰ πληρώσουν τὸ ἔλλειμμα ἐντὸς ὁκτώ ἡμερῶν, ἀλλιῶς θὰ τοὺς ἐπιβαλόταν πρόστιμο 25 δουκάτων καὶ ὑποχρεωτικὴ ἐξόφλησις τῶν χρεῶν τους. Ἐὰν δὲν γινόταν ἐξόφλησις τοῦ χρέους θὰ ἐπιβαλόταν καὶ στοὺς ἐπιτρόπους πρόστιμο 10 δουκάτων (βλ. ὁ.π., φ. 28^v).

26. Ὁ.π., φ. 13^v-14^r.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1539, ὁ πρόεδρος Μάρκος Σαμαριάρης τόνισε καὶ πάλι στὴ Γενικὴ Συνέλευση τῆς Κοινότητος ὅτι γιὰ νὰ θεμελιωθεῖ ἡ ἐκκλησία θὰ ἔπρεπε πρῶτα νὰ ὑπάρξει κάποια τάξη στὰ οἰκονομικὰ τῆς Ἀδελφότητος²⁷. γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ ἐκάστοτε πρόεδρος θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ξοδεύει καὶ νὰ εἰσπράττει χρήματα καὶ νὰ ἀποδέχεται κληροδοτήματα. Τὰ κληροδοτήματα ἀκινήτων ἢ κινητῶν ἀγαθῶν θὰ ἔπρεπε νὰ καταγράφονται ἐντὸς ὀκτῶ ἡμερῶν, ἀλλιῶς θὰ ἐπιβαλλόταν ποινὴ 10 δουκάτων στὸν πρόεδρο, τὸν ἀντιπρόεδρο καὶ τοὺς ἐπιτρόπους. Τὸ πρόστιμο θὰ ἦταν καὶ πάλι ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας²⁸.

Τὸ 1541 ὁ γαστάλδος Μάρκος Σαμαριάρης ζήτησε ἀπὸ τὴ Γενικὴ Συνέλευση νὰ τὸν ἐξουσιοδοτήσει νὰ παρουσιασθεῖ στὸ *Offizio del Mobele*²⁹ καὶ νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοση τῶν κληροδοτημάτων ποὺ κατὰ καιροὺς εἶχαν διατεθεῖ ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας. Τὰ χρήματα ποὺ θὰ εἰσέπραττε θὰ χρησιμοποιοῦνταν τόσο γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας ὅσο καὶ ἐνὸς πυλῶνα πρὸς τὸ δρόμο ("porta de fuori della strada")³⁰.

Δυὸ χρόνια ἀργότερα (1543), τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα παρέμενε ἄλυτο, καὶ ἔτσι ἡ Κοινότητα ἀναγκάσθηκε νὰ ἀπευθυνθεῖ στὴν εὐαισθησία τῶν μελῶν της: ὁποῖος θὰ συνέβαλλε οἰκονομικὰ στὴν οἰκοδόμησιν θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ χαράξῃ στὸν τοῖχο τὸ ὄνομα μὲ τὸ οἰκόσημό του, ὑπὸ τὸν ὅρο ὅμως ὅτι θὰ ἀκολουθοῦσε προκαθορισμένο σχέδιο. Ὁ πρόεδρος καὶ οἱ ἐπιβλέποντες τῆς οἰκοδομῆς θὰ διατηροῦσαν πάντοτε τὸ δικαίωμα τῆς ἐπέμβασης³¹.

Δὲν γνωρίζουμε πόσοι ἀνταποκρίθηκαν σ' αὐτὴ τὴν πρόταση· λίγο ἀργότερα ὅμως (Ἰούλιος 1543), ὁ Σαμαριάρης πρότεινε πάλι νὰ τοῦ δοθεῖ ἡ ἀρμοδιότητα νὰ ζητήσῃ τὴν ἐπιστροφή χρημάτων ποὺ διατέθηκαν ἄσκοπα, ὅπως καὶ ἐκείνων ποὺ ὀφείλαν ὀρισμένα μέλη εἶτε γιὰ τὴν ἐγγραφή καὶ τὴ συνδρομὴ τους εἶτε ἀπὸ κάποια "promessa alla fabbrica", δηλαδή ὑπόσχεση προσφορᾶς χρημάτων γιὰ τὴν οἰκοδομή³². Ἡ εἵδηση αὐτὴ εἶναι ἀξιόλογη, διότι σημαίνει ὅτι οἱ αὐθόρμητες προσφορὲς χρημάτων πρὸς τὴν ἐκκλησία, ποὺ θεσμοθετήθηκαν ἐπίσημα τὸ 1556, εἶχαν ἀρχίσει σποραδικὰ ἤδη ἀπὸ πολὺ παλιότερα. Ὁ πρόεδρος πρότεινε μάλιστα νὰ διοριστοῦν καὶ ἄλλοι γιὰ τὸν ἴδιο σκοπὸ, πράγμα ποὺ ἐγένετο τὸ 1544, ὅταν ὀρίσθηκαν πέντε *governatori sopra la fabbrica*, δηλαδή ἐπίτροποι τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ³³. Καθῆκον τους ἦταν νὰ βροῦν χρήματα γιὰ τὸ κτίσιμο, νὰ ἀναζητήσουν τοὺς ὀφειλέτες κλπ.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἴδια ἀπόφαση³⁴ οἱ ἐπίτροποι, μαζὶ μὲ τὸν πρόεδρο καὶ τὸν ἀντιπρόεδρο, ἀποφάσιζαν γιὰ τὸν τρόπο τῆς διαχείρισης τῶν χρημάτων τῆς ἐκκλησίας. Ὅταν ὑπῆρχε ὁμοφωνία μποροῦσαν νὰ ξοδεύουν ἀπεριόριστα ποσά· ὅταν διαφωνοῦσαν, γιὰ ποσὰ μέχρι 25 δουκάτα ἀποφάσιζαν μὲ πλειοψηφία, ἐνῶ γιὰ μεγαλύτερα ποσὰ ἔπρεπε νὰ ληφθεῖ ἀπόφαση

27. Βλ. παραπάνω, 16.

28. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 14^v-15^v.

29. Ufficio del Mobele: δημόσια ἀρχὴ ποὺ ἐκδίκαζε τὶς διαφορὲς σὲ θέματα κινητῆς περιουσίας. Βλ. καὶ G. Boerio, ὁ.π. 419.

30. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 22^v. Ὑποθέτουμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ δρόμο ποὺ εἶχε ἀναλάβει νὰ διανοίξῃ ὁ Contarini στὰ ἀνατολικά τοῦ οἰκοπέδου.

31. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 23^v.

32. Ὁ.π., φ. 24^f-25^f. Περισσότερα γιὰ τὶς προσφορὲς αὐτὲς παρακάτω, 26 καὶ 34.

33. Βλ. καὶ παραπάνω, 17· E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 25^f-26^f. Βλ. καὶ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 20-24. Ὁ θεσμὸς τῶν *provveditori sopra la fabbrica* ὑπῆρχε καὶ σὲ ἄλλες Ἀδελφότητες τῆς Βενετίας (βλ. σχετικὰ Ph. L. SOHM 1978, 8 καὶ D. HOWARD 1975, 179 σημ. 34).

34. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 25^f-26^f. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 20-24.

από τη Γενική Συνέλευση. Οί πληρωμές γίνονταν από τὸν ἴδιο τὸν πρόεδρο, ὁ ὁποῖος καὶ ἔφερε κυρίως τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν καλὴ διαχείριση τοῦ ταμείου. Ὅποιοσδήποτε ἐπιχειροῦσε νὰ παρεμποδίσει τὸ ἔργο τῶν ἐπιτρόπων, ἔπρεπε νὰ πληρώσει ὡς πρόστιμο 50 δουκάτα, ἀπὸ τὰ ὅποια καὶ μισὰ ἔπρεπε νὰ διατεθοῦν γιὰ τὴν ἐκκλησία καὶ τὰ ὑπόλοιπα νὰ δοθοῦν στοὺς *avogadori di comun*³⁵.

Τὸ 1546, λαμβάνεται ἡ εὐστοχη καὶ προσοδοφόρα ἀπόφαση γιὰ φορολογία τῶν ναυτικῶν, γιὰ τὴν ὁποία θὰ γίνῃ λόγος διεξοδικὰ παρακάτω³⁶.

Γιὰ τὰ χρόνια 1548-1549 δὲν ξέρουμε πολλὰ πράγματα³⁷. Μόνον ἡ *Mariegola* καλύπτει τὴν περίοδο αὐτή, δὲν περιέχει ὅμως καμιά σημαντικὴ πληροφορία, ἐκτὸς ἀπὸ δυὸ ἀποφάσεις τοῦ 1549 ποὺ ἀφοροῦν καὶ πάλι στὴ διαχείριση τῶν οἰκονομικῶν τῆς ἐκκλησίας: μόνον ὁ πρόεδρος θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ξοδεύει χρήματα τῆς ἐκκλησίας, παρουσίᾳ ὅμως τῶν ἐπιτρόπων καὶ τοῦ γραμματέα. Σὲ περίπτωσι ἀπουσίας τοῦ προέδρου, τὰ καθήκοντά του θὰ ἀνελάμβανε ὁ ἀντιπρόεδρος, ἐὰν ὅμως ὁ πρόεδρος ἀπουσίαζε περισσότερο ἀπὸ μῆνα, θὰ ἔπρεπε νὰ συγκληθεῖ Γενικὴ Συνέλευση γιὰ νὰ ἐκλέξει καινούργιο πρόεδρο³⁸.

Τὸν ἴδιο χρόνο ἀποφασίσθηκε καὶ πάλι ὅτι, κάθε φορὰ ποὺ ἐκλεγόταν νέος πρόεδρος, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποδίδῃ στὸν προηγούμενο ποσὰ ποὺ τυχὸν αὐτὸς εἶχε καταβάλλῃ ἐξ ἰδίων. Ἀντίθετα, ἂν ὁ παλιὸς πρόεδρος ὀφείλε χρήματα στὴν Κοινότητα, θὰ ἔπρεπε νὰ τὰ καταβάλλῃ στὸ διάδοχό του ὁκτὼ μέρες μετὰ τὴ λήξη τῆς θητείας του (σὲ περίπτωσι ἄρνησις θὰ τοῦ ἐπιβαλόταν πρόστιμο 50 δουκάτων)³⁹.

Ἀπὸ τὸ 1555, ὅταν ἐκλέχθηκε πρόεδρος ὁ Ἑμμανουὴλ Κατακουζηνός, ἄρχισε νέα ἐποχὴ γιὰ τὴν Ἀδελφότητα. Τὸ 1556 καθιερώνει προσφορὲς χρημάτων, στίς ὁποῖες θὰ ἀναφερθοῦμε ἐκτενέστερα παρακάτω⁴⁰.

Στίς 7 Ὀκτωβρίου 1565, ἐλήφθησαν νέα μέτρα εἰς βάρος τῶν ὀφειλετῶν τῆς ἐκκλησίας, οἱ ὁποῖοι ἔπρεπε νὰ καταβάλουν ἐντὸς τριῶν ἡμερῶν τὰ ὀφειλόμενα. Σὲ ἀντίθετη περίπτωσι θὰ ἀποβάλλονταν γιὰ δυὸ χρόνια ἀπὸ τὴν Ἀδελφότητα, δὲν θὰμποροῦσαν νὰ ἀναλάβουν κανένα ἀξίωμα καὶ θὰ διώκονταν δικαστικῶς⁴¹.

Τὸ 1574 ὁ πρόεδρος Νικόλαος Κουβλῆς πρότεινε, καὶ ἔγινε δεκτὸ ἀπὸ τὴ Γενικὴ Συνέλευση, τὴν πρόσληψι ἑνὸς ὑπαλλήλου ποὺ θὰ ἀνελάμβανε νὰ διεκδικήσῃ τὰ κληροδοτήματα, ποὺ κατὰ καιροὺς εἶχαν διατεθεῖ στὴν ἐκκλησία⁴².

35. Βλ. παραπάνω, 17 σημ. 26.

36. E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 30^r-31^r. Βλ. ἀκόμη Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ 1974, 284-352· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 61· Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ 1958, 468-470 καὶ 1960, 63. Γιὰ μιὰ διεξοδικὴ διαπραγμάτευσι τοῦ θέματος βλ. παρακάτω, 33.

37. Βλ. παραπάνω, 18.

38. E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 36^r κέ. Στὴν ἀπόφασιν διακρίνουμε ἕναν ὑπαινιγμὸ γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1542, ὅταν κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας τοῦ προέδρου *Zuan da Coron*, δαπανήθηκαν χρήματα τῆς ἐκκλησίας χωρὶς νὰ καταχωρηθοῦν στὰ ταμιακὰ βιβλία. Βλ. καὶ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 148.

39. E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 38^r. Βλ. καὶ παραπάνω, 24 σημ. 25 γιὰ τίς ἀντίστοιχες συστάσεις τοῦ 1536 καὶ 1544. Τὸ πρόβλημα τῆς ἔγκαιρης παράδοσις τοῦ ταμείου ἀπὸ τὸν ἕνα πρόεδρο στὸν ἐπόμενον ἀναφέρεται ἐπίσης σὲ ἀπόφασιν τοῦ 1572 (E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 64^{rv}) ὅπου γίνεται καὶ ὑπενηθύμιση τῶν κανονισμῶν τοῦ 1544.

40. Βλ. καὶ παρακάτω 34· E.I.B., Π.Α., *Mariegola*, π. ἀρ., φ. 53^v-54^v.

41. Ὁ.π., φ. 62^v.

42. Ὁ.π., Reg. 188 (Cap. I), φ. 30^r.

Ἐντύπωση προκαλοῦν τὰ πρόστιμα ποὺ ἐπιβάλλονταν συνεχῶς ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας καὶ ποὺ ξεκינוῦσαν ἀπὸ τὸ σημαντικὸ ποσὸ τῶν 10 δουκάτων γιὰ νὰ φθάσουν μέχρι τὴν κατά-σχεση περιουσίας⁴³. Τὰ πρόστιμα αὐτὰ ἀποτελοῦσαν ἴσως μιὰν ἀπελπισμένη προσπάθεια τῆς Κοινότητος νὰ ἐξασφαλίσαι χρήματα, δὲν ἔχουμε ὅμως ἐνδείξεις ὅτι ἐπιβλήθηκαν ποτέ, παρ' ὅλο ποὺ καὶ σχετικὴ ἀταξία ἐπικρατοῦσε στὰ βιβλία τῆς Κοινότητος καὶ πολλὰ μέλη δὲν ἐκπλήρωναν τὶς ὑποχρεώσεις τους⁴⁴.

Ἡ ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας δὲν προχώρησε βέβαια μόνο μὲ τὴν εἴσπραξη ὀφειλῶν καὶ τὴ συντηρητικὴ διαχείριση τοῦ ταμείου. Στὴ συνέχεια θὰ ἀναφερθοῦμε ἀναλυτικὰ στὰ ἔσοδα τῆς Κοινότητος ποὺ προορίζονταν γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας⁴⁵, παρ' ὅλον ὅτι συχνὰ εἶναι δύσκολο νὰ τὰ διακρίνει κανεὶς ἀπὸ τὰ τακτικὰ ἔσοδα. Ἐπίσης, δὲν ἀποκλείεται ἡ Ἀδελφότητα νὰ χρησιμοποιοῦσε ἓνα μέρος τουλάχιστον τῶν τακτικῶν ἐσόδων γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ.

Τὰ ἔσοδα ποὺ ἡ Κοινότητα χρησιμοποίησε γιὰ τὴν ἐκκλησίαν ἦταν τὰ ἑξῆς:

1. Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἔρνος («δίσκος τῆς ἐκκλησίας»).
2. Προσφορὲς ἰδιωτῶν, ναυτικῶν καὶ λοιπὰς δωρεάς, προσφορὲς ὑλικῶν, διαθῆκες, κληροδο-τῆματα κλπ.
3. Οἱ εἰσφορὲς τῶν ναυτικῶν (1546).
4. Οἱ μεγάλες χρηματικὲς προσφορὲς τῶν μελῶν (1556).

Ἀπὸ τὰ παραπάνω ἔσοδα, ἱκανὰ χρήματα ἀπέφεραν οἱ χρηματικὲς προσφορὲς τῶν μελῶν, οἱ εἰσφορὲς τῶν ναυτικῶν καὶ ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἔρνος. Τὰ ὑπόλοιπα ἔσοδα (δωρεάς, διαθῆκες κλπ.) συμπλήρωναν κατὰ καιροὺς τὰ οἰκονομικὰ τῆς Κοινότητος ἀλλὰ δὲν ἀποτε-λοῦσαν σταθερὸ καὶ ἀξιόλογο οἰκονομικὸ πόρο.

Ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἔρνος. Ἡ παμπάλαια συνήθεια τῆς περιφορᾶς τοῦ δίσκου στὴν ἐκκλησίαν ὀνομαζόταν *ricolta*. Ἀπὸ τὸ 1536 μέχρι τὸ 1553 συναντοῦμε στὰ Reg. 68, 69, 2 τὴν ἔκφραση *ricolta per la fabbrica*, ποὺ μᾶς βεβαιώνει ὅτι σκοπὸς τοῦ ἐράνου αὐτοῦ ἦταν ἡ συλλογὴ χρημάτων γιὰ τὸ κτίσιμο τῆς ἐκκλησίας ἐνῶ μετὰ τὸ 1553 χρησιμο-ποιεῖται ἀπλῶς ὁ ὅρος *ricolta*⁴⁶.

Ἡ *ricolta* γινόταν συχνότατα. Τὰ ποσὰ ποὺ ἀπέφερε ἦταν στὴν ἀρχὴ μικρά, δὲν ξεπερ-νοῦσαν ποτὲ τὰ 40 δουκάτα τὸ χρόνο. Ἀπὸ τὸ 1550 καὶ ἔπειτα ὅμως, καὶ ἰδίως στὰ χρόνια 1555, 1556, 1558-1560, 1569-1570 αὐξήθηκαν, πιθανὸν ἀντίστοιχα μὲ τὴν οἰκονομικὴ ἀνθηση τῆς Ἀδελφότητος καὶ κυμάνθηκαν ἀπὸ 200-475 δουκάτα τὸ χρόνο⁴⁷.

Δωρεές, προσφορὲς ὑλικῶν, διαθῆκες κλπ. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἐκκλησίας, ἡ Κοινότητα δέχθηκε σωρεῖα δωρεῶν καὶ προσφορῶν, οἱ ὁποῖες

43. Βλ. παρακάτω, 35.

44. Βλ. καὶ παρακάτω, 36.

45. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 52-63, ὅπου ὅμως ἐξετάζονται γενικὰ τὰ ἔσοδα τῆς Ἀδελφότητος.

46. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ ὅρος *per ricolta* χρησιμοποιοῖται χάριν συντομίας. Δὲν μπορούμε πάντως νὰ ἀπο-κλείσουμε τὸ ἐνδεχόμενον, ὅτι τὰ χρήματα ποὺ συγκεντρώνονται προορίζονται γιὰ ἄλλες ἀνάγκες τῆς Ἀδελφότητος.

47. Τὰ ποσὰ ποὺ ἀναφέρονται προέρχονται ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν ποσῶν ποὺ ἀναγράφονται στὰ σχετικὰ registri. Λόγω τῆς περιπτωσιακῆς ἀσάφειας τῶν δεδομένων, οἱ ὑπολογισμοί μας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι κατὰ προσέγγιση.

ἄρχισαν τὸ 1536 καὶ συνεχίστηκαν, παράλληλα μὲ τὴν καθιέρωση τῶν μεγάλων χρηματικῶν προσφορῶν, ὡς τὸ 1575⁴⁸. Οἱ προσφορὲς αὐτὲς κυμαίνονταν συνήθως ἀπὸ μιὰ λίρα ἕως δυὸ δουκάτα, παρὰ τὸ μικρὸ ὕψος τους ὅμως ἀποτελοῦσαν γιὰ τὴν Κοινότητα σημαντικὸ οἰκονομικὸ πόρο διότι ἦταν συνεχεῖς καὶ σχεδὸν καθημερινές. Πρόσφεραν οἱ πάντες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, περαστικοὶ ἢ μόνιμοι κάτοικοι τῆς Βενετίας. Οἱ προσφορὲς αὐτὲς μᾶς δίνουν τὸ μέτρο τοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅχι μόνον τῶν πλούσιων οἰκογενειῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν φτωχότερων μελῶν τῆς Κοινότητος γιὰ τὴν ἐκκλησίᾳ τους. Ἀποτελοῦν πρόδρομο τῶν μεγάλων προσφορῶν ποὺ θὰ ἀρχίσουν τὸ 1556 καὶ ἔχουν παρόμοια διατυπωμένη μορφή: ὁ δωρητὴς προσφέρει χρήματα "per conto della fabbrica, a rason di fabbrica, per fabbrica, per anima sua, per elemosina"⁴⁹ κλπ. Ἀπὸ τίς προσφορὲς αὐτὲς ἡ Κοινότητα συγκεντρώνει ἐλάχιστα ποσὰ τὰ πρῶτα χρόνια (2-20 δουκάτα)⁵⁰, ἐνῶ μετὰ τὸ 1553 τὸ ποσὸ ὑπερβαίνει τὰ 100 δουκάτα τὸ χρόνο (τὸ 1559 φθάνει τὰ 320 δουκάτα).

Συγκινητικὲς εἶναι ἀκόμη οἱ προσφορὲς εἰς εἶδος⁵¹, ὅπως κάποιας γυναίκας ποὺ ἀναγράφεται μὲ τὸ βαπτιστικὸ Λασκαρίνα (Lascarina), ἡ ὁποία δίνει ροῦχα, τοῦ Bello di Ambrosi⁵² ποὺ δίνει ἓνα σκεῦος (calese), τῆς Frosini Petrobua⁵³ (1561) κλπ. Σ' αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἡ Κοινότητα πωλεῖ τὰ δωριζόμενα ἀντικείμενα καὶ διαθέτει τὰ χρήματα γιὰ τὴν ἐκκλησίᾳ.

Τὰ πρῶτα χρόνια, ἀπὸ τὸ 1536 ἕως τὸ 1540, κάποια χρήματα συγκεντρώνονται καὶ στὴν caseletta della fabbrica (εἶδος κουμπάρᾳ), ἀπ' ὅπου ἡ Κοινότητα εἰσέπραττε μικροποσά, ποὺ κυμαίνονταν ἀπὸ 2-33 δουκάτα τὸ χρόνο⁵⁴.

48. Γιὰ τίς διαφορὲς ἀνάμεσα στὶς ἀπλὲς καθημερινές προσφορὲς βλ. παρακάτω, 34 σημ. 129.

49. Οἱ καθημερινές προσφορὲς ἔχουν συνήθως τὴν παρακάτω μορφή:

α) E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 34^v:

adi 31 Dizembre 1539

messer Marcho al incontro die dar // per contadi da messer | Lazaro Anania dal Zante qualli ducati per l'anima sua per conto dela fabricha val lire 18, soldi 16.

β) E.I.B., Π.Α., Reg. 69, φ. 1^v:

adi 5 Mazo (1544) per contadi da messer Piero Condoleo governador al conto delli danari promesse dar ala fabricha della gesia per l'anima soa dette per parte veneziani cechini n° 10 zoe dette diese cechini a lire 8 l'uno fano - lire 80, soldi —

γ) E.I.B., Π.Α., Reg. 2, φ. 44ⁱ:

Adi 15 ditto (Zener 1553, m.v. 1552)

Per cassa // a rason de fabrica contai da messer Lucio Centuri Cyprito | lire 18 per elemosina.....ducati 2; lire 5, soldi 12.

δ) E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 19ⁱ:

Adi 3 Novembro (1555)

Per cassa //A offerte et lassi conttadi | da messer Alessandro Nerulli dal Zante | per offerte della fabrichalire 5, soldi 12.

Βλ. ἐπίσης Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 164, 243-244, ὅπου ὁ Nicolo Minotti dal Zante κατέβαλε τὸ 1537 (μαζί μὲ τὴν ἐγγραφή του στὴν Ἀδελφότητα) 10 δουκάτα "per la fabricha". Γιὰ τὴ μορφή τῶν ἐπισήμων προσφορῶν βλ. παρακάτω, 35 σημ. 135.

50. Ἀπὸ τὸ 1536-1553 ἡ Κοινότητα συγκεντρώνει 2-20 δουκάτα τὸ χρόνο. Μόνο στὰ χρόνια 1539-1540, περίοδο θεμελίωσης τῆς ἐκκλησίας, τὸ ποσὸ φθάνει τὰ 54-56 δουκάτα τὸ χρόνο.

51. Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ 1974, 204.

52. E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 74^v.

53. "Ο.π.", φ. 103^v.

54. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 63.

Συχνά, όρισμένα μέλη πλήρωναν κατ' εϋθείαν τούς μαστόρους ή τὰ ύλικά για την άνέγερση τής έκκλησίας⁵⁵. Στόν κατάλογο πού άκολουθεϊ άναφέρονται οί κυριότερες άπό αύτές τίς προσφορές:

1. 'Ο καπετάνιος Todorin Chalenzo πληρώνει για πέτρες, ή μεταφορά τών όποίων σημειώνεται στις 2 Νοεμβρίου 1539⁵⁶.
2. Στις 7 Δεκεμβρίου 1539 ό όπλοποιός Marco Littino, κατὰ την έγγραφή του στην Κοινότητα, ύποσχέθηκε ότι θα δώσει χρήματα για την άγορά πέτρας για την έκκλησία⁵⁷.
3. Στις 2 'Απριλίου 1542 ό Θεόδωρος Κυριακούλης κατέβαλε, μαζί με την έγγραφή του, 1 δουκάτο για την άγορά τούβλων⁵⁸.
4. Τό 1545 ό Theodorin da Zante ύποσχέθηκε ότι θα κατέβαλε κάποια χρήματα για την άγορά τούβλων⁵⁹.
5. 'Η dona Maria Chanachalu προσφέρει στις 6 Δεκεμβρίου 1547 (ήμερομηνία έγγραφής της στην 'Αδελφότητα) 2 δουκάτα, 1 λίρα και 2 σολδία για την άγορά τούβλων⁶⁰.
6. Τό 1554 ό Μιχελής άπό τη Μήλο έδωσε 2 δουκάτα, 1 λίρα και 4 σολδία για την άγορά τούβλων και ό Θεόδωρος Κυριακούλης 2 δουκάτα για άσβέστη⁶¹.
7. Τό 1555 ό Zuane di Medicis quondam Serpiero di Atenes da Napoli de Romania κατέβαλε 360 δουκάτα στόν προμηθευτή πέτρας Antonio quondam Andrea di Luchadelli da Brescia⁶².
8. Τό 1560 ό 'Εμμανουήλ Κατακουζηνός έδωσε 20 δουκάτα για την άγορά ξυλείας πού προοριζόταν για τη στέγαση τής έκκλησίας⁶³.
9. Τό 1561 ό Πέτρος Μηνᾶς κατέβαλε στο λιθοξόο Giacomo 7 δουκάτα και 4 λίρες⁶⁴.
10. Τό 1562 ό καπετάνιος στρατιωτών Λάσκαρης Παλαιολόγος προσφέρει 50 δουκάτα για την άγορά μολύβδου, προκειμένου νά καλυφθεϊ ή στέγη τοϋ ιεροϋ, τής πρόθεσης και τοϋ διακονικοϋ⁶⁵.
11. Τό 1563 ό Ματθαῖος Βεργής έδωσε 25 δουκάτα για μολύβι⁶⁶ και ό 'Ιάκωβος Καραβέλλας 3 δουκάτα για την άγορά πέτρας⁶⁷. Την ἴδια χρονιά και τό 1564 οί Francesco d'Atenes, Manolli Savoiani (Μανώλης Ζαβογιάννης), Νικόλαος Κουβλής⁶⁸, Παναγιώτης 'Ηγούμενος, Γρηγόριος Μαλαξός, Θωμᾶς Μαρκόπουλος⁶⁹, 'Αντώνιος Ταρχανιώτης, Γεώργιος Τρύφων, Κορνήλιος Μόρμορης⁷⁰, 'Ιάκωβος Μόρμορης, 'Ηρακλής άπό την Κύπρο⁷¹, 'Αντώνιος Πανι-

55. Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ, δ.π. 204.

56. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 27^ε.

57. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 164, 261.

58. "Ο.π. 164, 272.

59. "Ο.π. 164, 286.

60. "Ο.π. 164, 294.

61. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 3, φ. 2^ε και Reg. 87, φ. 2^ε αντίστοιχα.

62. "Ο.π., Reg. 3, φ. 4^ε.

63. "Ο.π., φ. 28^ε.

64. "Ο.π., Reg. 87, φ. 103^ε.

65. "Ο.π., Reg. 3, φ. 41^ε.

66. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 3, φ. 45^ε.

67. "Ο.π., Reg. 87, φ. 121^ε.

68. "Ο.π., φ. 122^ε.

69. "Ο.π., φ. 123^ε.

70. "Ο.π., φ. 123^ε.

71. "Ο.π., φ. 124^ε, 125^ε.

πέρης⁷², Ματθαῖος Βεργῆς, Μάρκος dal Sur⁷³, καὶ Zorzi Delonda⁷⁴ δίνουν ἀπὸ 1 δουκάτο στοὺς λιθοξόους· τὸ 1564 ὁ Ἑμμανουὴλ Κατακουζηνὸς πλήρωσε σχεδὸν 2 δουκάτα γιὰ μιὰ πέτρα καὶ ἡ Ξένη Μιχαλίνα 3 δουκάτα, 1 λίρα καὶ 8 σολδία γιὰ προμήθεια τούβλων⁷⁵.

12. Τὸ 1573 ὁ Θόδωρος ἀπὸ τὸ Ναύπλιο προσφέρει 2 δουκάτα, 2 λίρες καὶ 12 σολδία γιὰ τὴν ἀγορὰ πέτρας⁷⁶ καὶ κάποιιοι ναῦτες (galiotti) δίνουν 30 δουκάτα ἀπὸ τὴν πώληση ἐνὸς ιστίου⁷⁷.

Ἐνα ἄλλο ἔσοδο στὸ ὁποῖο θὰ ἀναφερθοῦμε στὴ συνέχεια εἶναι τὰ κληροδοτήματα καὶ οἱ διαθήκες. Γιὰ τὰ χρόνια 1536-1577 ἔχουμε μόνο σποραδικές μνεῖες ἀπὸ τὰ ταμιακὰ βιβλία, ἐνῶ τὸ βιβλίο τῶν διαθηκῶν ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1598 κέ.⁷⁸ Ὁ ὑπολογισμὸς τοῦ ποσοῦ ποὺ συγκεντρώνεται ἀπὸ τὶς διαθήκες εἶναι ἰδιαίτερα δυσχερὴς διότι συχνά, κατὰ τὴν ἐκτέλεση τῆς διαθήκης, παρεμβάιναν οἱ συγγενεῖς ἢ τὸ βενετικὸ κράτος καὶ ἐμπόδιζαν τὴν Κοινότητα νὰ εἰσπράξει τὰ ὀφειλόμενα σ' αὐτὴν ποσά⁷⁹. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν reg. 68, 69, 2, 3, 87 (καὶ 217)⁸⁰ προέρχονται τὰ στοιχεῖα γιὰ τὶς διαθήκες ποὺ παραθέτουμε ἐδῶ κατὰ χρονολογικὴ σειρά:

1. Ἀνώνυμος (uno che mori da Marmazzer) ἄφησε 12 λίρες τὸ 1536 γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας⁸¹.

2. Bella: τὸ 1539 ἡ Κοινότητα διεκδίκησε ἀπὸ τὸ Uffizio del Proprio ἓνα σπῆτι, τὸ ὁποῖο ἡ Bella εἶχε κληροδοτήσει μὲ τὴ διαθήκη της στὴν ἐκκλησία⁸².

3. Μαρία Χαλεπᾶ⁸³: μνεῖα τῆς διαθήκης ἔχουμε τὸ 1539, ὅταν ἡ Κοινότητα ἄρχισε δικαστικὸ ἀγῶνα γιὰ τὴν διεκδίκηση τοῦ κληροδοτήματός της. Ἡ Χαλεπᾶ διέθεσε γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας 31 δουκάτα, 2½ λίρες καὶ 7 σολδία. Δὲν εἶναι σαφές ἂν ἡ Κοινότητα κατόρθωσε ποτὲ νὰ ἀποκτήσει τὸ ποσὸν αὐτό.

4. Ἐνας κωπηλάτης (galeazzo στὴ γαλέρα τοῦ Ettore Contarini) ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, μὲ τὴν προφορικὴ διαθήκη του, ποὺ ἔγινε τὸ 1540, ἄφησε στὴν Κοινότητα ὅλα τὰ χρήματα ποὺ τοῦ χρωστοῦσε ἡ Camera dell' Armamento⁸⁴ (δηλαδὴ 26 δουκάτα, 5 λίρες καὶ 7 σολδία), ὑπὸ τὸν ὅρο νὰ δοθεῖ ἓνα μέρος στοὺς ἱερεῖς τῆς ἐκκλησίας γιὰ νὰ τελοῦν λειτουργίες στὴ μνήμη του καὶ τὸ ὑπόλοιπο νὰ χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας. Ἡ Κοινότητα εἰσέπραξε τὰ χρήματα αὐτὰ τὸ 1546.

72. "Ο.π., φ. 126^τ.

73. "Ο.π., φ. 127^τ.

74. "Ο.π., φ. 127^ν.

75. "Ο.π., φ. 126^ν.

76. "Ο.π., φ. 136^ν.

77. "Ο.π., φ. 244^ν.

78. E.I.B., Π.Α., Reg. 217· Βλ. καὶ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1984, 127-149.

79. Βλ. παρακάτω, ἀρ. 2, 3, 4, 5, 20, 21, 33.

80. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς διαθήκες ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τὴ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 54-59.

81. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 6^ν.

82. "Ο.π., φ. 35^τ. Τὸ Uffizio del Proprio ἔλυνε διαφορὰς μεταξὺ ἰδιωτῶν, σχετικὲς μὲ ἀκίνητα μέσα στὴν πόλη τῆς Βενετίας. Βλ. καὶ *Pratica civile delle corti del palazzo Veneto, raccolta et compilata dal DFNAE et P.V.* (Venezia 1694) 159, 163.

83. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 25^τ. Βλ. καὶ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 55.

84. Camera dell'Armamento ὀνομαζόταν ἡ ὑπηρεσία ἀπ' ὅπου πληρώνονταν οἱ ναυτικοὶ τῶν βενετικῶν πλοίων. Ἡ καταβολὴ τοῦ μισθοῦ πολλὰς φορὲς καθυστεροῦσε, ἔτσι ὥστε τελικὰ νὰ συγκεντρώνεται ἓνα ὑψηλὸ ποσὸ (βλ. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 56 σημ. 6).

5. 'Ιζαμπέττα Γκουργκούραινα⁸⁵: ἡ διαθήκη της, πού χρονολογεῖται τὸ 1528(;), προέβλεπε, μεταξύ ἄλλων, τὴ χορήγηση 25 δουκάτων γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας, στὴν ὁποία ἐπιθυμοῦσε καὶ νὰ ταφεῖ⁸⁶. Ὡς τὸ 1540 ἡ Κοινότητα δὲν εἶχε ἀκόμη εἰσπράξει αὐτὰ τὰ χρήματα.
6. Dionisio della Vecchia⁸⁷: ἦταν πρόεδρος τῆς Κοινότητος τὸ 1536, ὅταν ἀποφασίσθηκε ἡ ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας. Ὄταν πέθανε τὸ 1539 ἡ σύζυγός του διέθεσε ὑπὲρ τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἐκκλησίας 15 δουκάτα σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία του.
7. Πέτρος Γιαννιώτης τοῦ ποτε Δημητρίου ἀπὸ τὴν Κορώνη: ναυτικός πού πέθανε τὸ 1540 στὴν Κύπρο. Ἡ Camera dell'Armamento⁸⁸ πρόσφερε στὴν Ἀδελφότητα 6 δουκάτα, τὰ ὁποῖα, σύμφωνα μὲ τὴ διαθήκη του, εἶχε ἀφήσει στὴν ἐκκλησία⁸⁹.
8. Ματθαῖος ἀπὸ τὰ Χανιά⁹⁰: ἀνηψιὸς τῆς Μπέλλα Καλαφάτενα (πού εἶχε ἀφήσει στὴν Κοινότητα ἓνα σπίτι). Πεθαίνοντας τὸ 1544, ἄφησε μερικὰ πράγματα (σύνεργα ραπτικῆς), ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ὁποίων ἡ Κοινότητα ἀποκόμισε 2 δουκάτα 3 λίρες καὶ 16 σολδία πού διατέθηκαν γιὰ τὴν ἐκκλησία.
9. Ὁ Zorzi Frisafi da Rodi ἄφησε 16 δουκάτα τὸ 1544 "per fabbrica"⁹¹.
10. Zuan Carvuni ἢ Carvuri⁹²: σύμφωνα μὲ τὴν ἐπιθυμία του ὁ Ἀνδρόνικος Κουβλῆς πρόσφερε 4 δουκάτα τὸ 1544 γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας.
11. Κανάλα Κανάλ⁹³: ἡ διαθήκη της, μὲ τὴν ὁποία μεταξύ τῶν ἄλλων ἄφησε 100 δουκάτα γιὰ τὴν ἀνοικοδόμηση τῆς ἐκκλησίας καὶ 10 δουκάτα τὸ χρόνο στὴν Κοινότητα, συντάχθηκε τὸ 1544 καὶ ἐπικυρώθηκε τὸ 1546. Τὸ κληροδότημα μαρτυρεῖται καὶ στὸ 17ο αἰ.
12. Ὁ Σταμάτης Ἀνδρώνης ἀπὸ τὸ Ναύπλιο ἄφησε 10 δουκάτα γιὰ τὴν ἐκκλησία⁹⁴.
13. Ὁ Ἀνδρέας della Vigna ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο⁹⁵ ἄφησε τὸ 1546 στὴν ἐκκλησία 6 δουκάτα.
14. Γκούμας ἀπὸ τὰ Γιάννενα⁹⁶: πεθαίνοντας τὸ 1546 ἄφησε γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας διάφορα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ὁποίων ἡ Κοινότητα εἰσέπραξε 9 δουκάτα.
15. Andrea Churmelli⁹⁷: τὸ 1550 ἡ Ἀδελφότητα εἰσέπραξε ἀπὸ τοὺς κληρονόμους του 50 δουκάτα γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας· δὲν γνωρίζουμε ἂν αὐτὸ τὸ ποσὸ ἀποτελοῦσε τὸ σύνολο ἢ μέρος τῆς κληροδοσίας.
16. Ἡ Bernardina⁹⁸, σύζυγος τοῦ Dimitri de Zuane ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο, ἄφησε τὸ 1551 10 δουκάτα γιὰ τὴν ἐκκλησία.

85. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 55.

86. Οἱ διαθέτες συχνὰ δίνουν χρήματα γιὰ νὰ τελοῦνται λειτουργίες στὴ μνήμη τους ἢ καὶ γιὰ νὰ ταφοῦν μέσα στὴν ἐκκλησία (ὅπως ὁ galeazzo ἀπὸ τὴν Κέρκυρα κ.ἄ.).

87. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 44^v. Βλ. καὶ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 70.

88. Βλ. παραπάνω, σημ. 84.

89. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 47^v. Βλ. καὶ Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ 1974, 205.

90. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 77^v.

91. Ὁ.π., φ. 79^v.

92. Ὁ.π., φ. 83^v. Βλ. καὶ Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ, δ.π. 230 σημ. 86· Ἐπίσης Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ 1967, 190-193.

93. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 57.

94. Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, δ.π. 175, 189-190.

95. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 95^f.

96. Ὁ.π., φ. 95^v.

97. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 58.

98. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 2, φ. 30^f.

17. 'Η Marietta Canza⁹⁹, συγγενής του Zorzi Athanassi, τὸ 1553 ἄφησε 10 δουκάτα στὴν ἐκκλησία.
18. Zuana Mustachina ἀπὸ τὴν Κέρκυρα¹⁰⁰: τὸ 1555 ὑποσχέθηκε ὅτι μετὰ θάνατον θὰ διέθετε τὴν κινητὴ περιουσία της γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας.
19. Τὸ 1556 ἀνώνυμη δωρήτρια ἄφησε ὅλη της τὴν περιουσία στὴν ἐκκλησία¹⁰¹.
20. Martin Combici¹⁰²: τὸ 1556 διέθεσε μὲ τὴ διαθήκη του ἓνα ποσὸ γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας καὶ γιὰ τὴν προικοδότηση τῶν ὀρφανῶν Ἑλληνίδων τῆς Κοινότητος. Ἡ Ἀδελφότητα, λόγῳ ἀντιδικίας μὲ τοὺς κληρονόμους του, μόλις τὸ 1558 κατόρθωσε νὰ εἰσπράξει μέρος τῶν χρημάτων (περίπου 150 δουκάτα).
21. Πέτρος Μόρμορης: μὲ τὴ διαθήκη του, ποὺ χρονολογεῖται τὸ 1556, ἄφησε ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας τὸ ποσὸ ποὺ ὀφείλε νὰ καταβάλει στοὺς κληρονόμους του τὸ Ufficio delle Inside¹⁰³. Ἡ Ἀδελφότητα ἀποφάσισε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ χρήματα αὐτὰ γιὰ ἀγορὰ πέτρας καὶ ἔκλεισε συμφωνία μὲ κάποιον Bressan ποὺ θὰ πληρωνόταν μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μόρμορη. Τὴ διαθήκη τοῦ Μόρμορη προσέβαλε τὸ 1563 ὁ Νικόλαος Καλαβρὸς (μέλος τῆς Ἀδελφότητος), ἰσχυριζόμενος ὅτι ὁ Μόρμορης τοῦ χρωστοῦσε χρήματα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ διασπασθεῖ τὸ κληροδότημα καὶ νὰ πληρώνει ἡ Κοινότητα τὸν Bressan ἐπὶ χρόνια.
22. Dona Paleologa, σύζυγος τοῦ Sebastian Trivisan: ἡ πρώτη μνεία τῆς διαθήκης της εἶναι τὸ 1557¹⁰⁴ καὶ ἡ δεύτερη τὸ 1559¹⁰⁵, ὅπου σημειώνεται καὶ τὸ ποσὸ τῶν 50 δουκάτων ποὺ ἄφησε στὴν ἐκκλησία. Ὁ σύζυγός της ὑποσχέθηκε νὰ τὰ καταβάλει τμηματικά, δίδοντας 10 δουκάτα τὸ χρόνο.
23. Nicollo Prossalendi¹⁰⁶: τὸ 1557 ὁ ράφτης Zorzi ἀπὸ τὸ Ναύπλιο ἔδωσε τὸ ποσὸ τῶν 7 δουκάτων καὶ 3 λιρῶν ποὺ ἀποτελοῦσαν τὸ 1/3 τῶν χρημάτων ἀπὸ τὴν πώληση τῆς κινητῆς περιουσίας ποὺ ἄφησε γιὰ τὴν ἐκκλησία ὁ Nicollo Prossalendi.
24. Marietta dal Despotato: ἄφησε στὴν ἐκκλησία κάποια σπίτια (ποὺ δὲν περιγράφονται λεπτομερέστερα) στὴν ἐνορία τοῦ San Giovanni in Bragora. Ἡ διαθήκη της ἀναφέρεται τὸ 1557¹⁰⁷.
25. Ξένη Καβοπένα ἀπὸ τὸ Ναύπλιο¹⁰⁸: ἡ διαθήκη συντάχθηκε τὸ 1560 ἀπὸ τὸ νοτάριο Paulo di Grandi, ἀλλὰ στὸ registro 87 καταγράφηκε τὸ 1563. Ἡ διαθέτις ἄφησε 200 δουκάτα γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας, τὰ ὁποῖα δόθηκαν στοὺς λιθοξόους Paulo καὶ Benetto Neper (κατόπιν συμφωνητικοῦ ποὺ ἔγινε ἀπὸ τὸ νοτάριο Francesco Regini).

99. "Ο.π., Reg. 2, φ. 44^ν.

100. "Ο.π., Reg. 87, φ. 15^ν.

101. "Ο.π., φ. 35^ν.

102. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 58.

103. "Ο.π. 59 σημ. 1 (τὸ Ufficio delle Inside ἤλεγχε τίς εἰσαγωγὰς καὶ ἐξαγωγὰς ἐμπορευμάτων). Ε.Ι.Β., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 55^ν.

104. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 87, φ. 44^ν.

105. "Ο.π., Reg. 3, φ. 16^ν καὶ Reg. 87, φ. 74^ν.

106. "Ο.π., Reg. 87, φ. 48^ν.

107. "Ο.π., φ. 52^ν.

108. "Ο.π., φ. 118^ν.

26. Zorzi de Zuane από τὸ Χάνδακα¹⁰⁹: τὸ 1563 ἄφησε 10 δουκάτα γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας.
27. Ἡ Στέλλα, σύζυγος τοῦ Francesco ἀπὸ τὴν Κύπρο, ἄφησε 5 δουκάτα τὸ 1564 ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας¹¹⁰.
28. Manolli Allamano¹¹¹: μὲ τὴ διαθήκη του, ποὺ χρονολογεῖται τὸ 1563 καὶ εἶναι ἐπικυρωμένη ἀπὸ τὸ νοτάριο Piero Renio, ἄφησε γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας 10 δουκάτα τὸ χρόνο ἐσαεὶ (in perpetuo). Ἡ πρώτη μνεῖα ἐφαρμογῆς τῆς διαθήκης εἶναι τὸ 1565.
29. Fiorenza Pariani¹¹²: τὸ 1568 ἄφησε 4 δουκάτα στὴν ἐκκλησία.
30. Balli Anargiro de Armenachi ἢ Balli Stratigo de Armenachi¹¹³: τὸ 1568 ἄφησε 10 δουκάτα.
31. Piero Velona¹¹⁴: τὸ 1571 ἄφησε γιὰ τὴν ἐκκλησία τρία χαλιά, ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ὁποίων ἡ Ἀδελφότητα εἰσπράττει 8 δουκάτα καὶ 2 λίρες.
32. Manusso Agiopanditi¹¹⁵: τὸ 1572 ἄφησε 25 δουκάτα γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας.
33. Zorzi Costopulo¹¹⁶: τὸ 1573 ἄφησε 25 δουκάτα στὴν ἐκκλησία, ἐπειδὴ ὅμως ἡ διαθήκη του δὲν ἦταν ἔγκυρη ἡ Κοινότητα συμβιβάσθηκε μὲ τὸ Ufficio del Proprio¹¹⁷ σὲ 20 δουκάτα.
34. Anesa del quondam papa Nertelli¹¹⁸: τὸ 1574 ἄφησε 10 δουκάτα στὴν ἐκκλησία.

Ἡ φορολογία τῶν ναυτικῶν (1546). Τὸ 1546 ἡ Γενικὴ Συνέλευση τῆς Ἀδελφότητος, βλέποντας ὅτι ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας προχωροῦσε μὲ πολὺ ἀργὸ ρυθμὸ, ἀποφάσισε νὰ ἐπιβάλλει φορολογία στὰ ἑλληνικὰ πλοῖα κάθε φορὰ ποὺ προσορμίζονταν στὴ Βενετία¹¹⁹.

Ἡ φορολογία, ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, ἀφοροῦσε τόσο στὸ πλοῖο (ἀνάλογα μὲ τὴ χωρητικότητά του) ὅσο καὶ στὸ μεταφερόμενο ἐμπόρευμα¹²⁰. στὴ Mariegola ἀναφέρονται λεπτομερῶς τὰ ποσὰ ποὺ ἔπρεπε νὰ καταβληθοῦν¹²¹. Ὁ πλοιοκτήτης ὀφείλε νὰ καταβάλλει τὸ ἥμισυ τοῦ ποσοῦ καὶ τὸ πλήρωμα τὸ ὑπόλοιπο. Τὰ χρήματα ποὺ θὰ συγκεντρώνονταν θὰ ξοδεύονταν γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησι τῆς ἐκκλησίας. Ἐὰν ὁ πρόεδρος παρέβαινε τὸν ὅρο αὐτὸν θὰ ἔπρεπε νὰ πληρώσει πρόστιμο 100 δουκάτα ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας¹²². Ἡ ἀπόφαση αὕτη θὰ ἴσχυε γιὰ δέκα χρόνια καὶ σὲ περίπτωσι ποὺ ἐν τῷ μεταξύ δὲν εἶχε ἀποπερατωθεῖ ὁ ναός, θὰ ἀνανεωνόταν γιὰ ἄλλα πέντε¹²³. Ἄν καὶ τὸ 1556 δὲν βρίσκουμε καμιά σχετικὴ ἀπόφαση,

109. Ὁ.π., φ. 121^ν.

110. Ὁ.π., φ. 138^ν καὶ Reg. 3, φ. 54^ν.

111. Ὁ.π., Reg. 87, φ. 145^ν, Reg. 3, φ. 58^ν καὶ Reg. 217, φ. 23^ν.

112. Ὁ.π., Reg. 87, φ. 185^ν καὶ Reg. 3, φ. 75^ν.

113. Ὁ.π., Reg. 3, φ. 76^ν καὶ Reg. 87, φ. 185^ν.

114. Ὁ.π., Reg. 87, φ. 207^ν.

115. Ὁ.π., Reg. 87, φ. 227^ν καὶ Reg. 3, φ. 92^ν.

116. Ὁ.π., Reg. 87, φ. 235^ν.

117. Βλ. σημ. 82.

118. E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 250^ν.

119. Τὴν ἀπόφαση αὕτη δημοσιεύει ἡ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ (1974, 284-352), ἡ ὁποία ὅμως στρέφει τὴν προσοχὴ τῆς στὴν ἔντονη παρουσία τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν στὴ Βενετία, τοποθετώντας ἔτσι σὲ δευτέρη μοῖρα τὴν οἰκονομικὴ σημασία τῆς φορολογίας αὐτῆς γιὰ τὴν Κοινότητα. Βλ. ἀκόμη Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 61· Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ 1958, 468-470 καὶ 1960, 63-67.

120. Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, δ.π. 288· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ 1958, δ.π.

121. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 30^ν-31^ν.

122. Ὁ.π.· βλ. καὶ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, δ.π. 289.

123. Ὁ.π.

είναι πιθανόν ότι ίσχυσε άτυπα ή ανανέωση έφ' όσον συναντούμε είσφορές ναυτικών και μετά τό 1556. Οί ναυτικοί όμως πρόσφεραν προαιρετικά χρήματα για τήν οίκοδομή τής έκκλησίας και πρίν από τό 1546, όπως βεβαιώνεται από τις σχετικές έγγραφές στά ταμιακά βιβλία. Μετά τήν καθιέρωση τών είσφορών από τόν πρόεδρο Έμμ. Κατακουζηνό τό 1556 οί ναυτικοί συμβάλλουν και με μεγάλες χρηματικές προσφορές στήν άνέγερση τής έκκλησίας¹²⁴.

Τό άποτέλεσμα τής απόφασης τοῦ 1546 έχει άσφαλώς υπερεκτιμηθεϊ. Παρ' όλο πού τά χρόνια 1546-1576 αναφέρονται περισσότεροι από 400 ναυτικοί¹²⁵ πού καταβάλλουν ποσά, τά χρήματα πού συγκεντρώνει ή 'Αδελφότητα δέν είναι πολλά. Κάθε ναυτικός δίνει κατά μέσον όρο λίγο περισσότερο από ένα δουκάτο¹²⁶. μ' αυτό τόν τρόπο συγκεντρώνονται κάθε χρόνο κατά μέσον όρο 20-30 δουκάτα¹²⁷ (μόνο τό 1552 τό ποσό έφθασε τά 50 δουκάτα). Η φορολογία τών ναυτικών απέφερε δηλαδή λιγότερα χρήματα άπ' όσα συγκεντρώνονταν από τήν περιφορά τοῦ δίσκου στήν έκκλησία, ήταν όμως ένα πρόσθετο και σχετικά σταθερό έσοδο.

'Από τούς 400 αυτούς ναυτικούς, όνομαστικό κατάλογο τών όποίων παραθέτει ή Κ. Παναγιωτοπούλου, 32 μόνον ήταν μέλη τής 'Αδελφότητας¹²⁸. 'Εντύπωση προκαλεϊ τό γεγονός, ότι προσφέρουν τά χρήματα αυτά με τόση προθυμία ενώ δέν ήταν μέλη τής 'Αδελφότητας ούτε, κατά πάσαν πιθανότητα, μόνιμοι κάτοικοι τής Βενετίας.

Οί μεγάλες χρηματικές προσφορές ("promesse", 1556). Οί μεγάλες χρηματικές προσφορές τών μελών άποτέλεσαν τόν βασικότερο οικονομικό πόρο τής Κοινότητας¹²⁹. Αύθόρμητες προσφορές χρημάτων συναντούμε στά ταμιακά βιβλία καθ' όλη τή διάρκεια τής οίκοδομής τής έκκλησίας, καθιερώθηκαν όμως έπίσημα τό 1556¹³⁰ με τήν πρόταση τοῦ προέδρου Έμμανουήλ Κατακουζηνού. Πραγματικά, στις 31 Μαρτίου 1556, ό Κατακουζηνός έθεσε στή Γενική Συνέλευση τό πρόβλημα τής εξεύρεσης νέων χρηματικών πόρων για τήν άποπεράτωση τής έκκλησίας πού ήταν άκόμη, όπως αναφέρεται στή Mariegola, "disco-perta", χωρίς δηλαδή στέγη, και πρότεινε συγκεκριμένα νά έκλεγούν 30 άδελφοί-μέλη, οί όποιοι θά άνελάμβαναν τό δύσκολο αυτό έργο¹³¹. Τά μέλη πού εκλέχθηκαν ήταν τά έξής:

124. Βλ. πίν. 1. Ναυτικοί είναι οί Zuane Vatrano, Piero Condolignotti, Zorzi Malachi, Zuan Drandafilo κλπ.

125. Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π. 303.

126. "Ο.π. 298 και Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ό.π.

127. Θεωρούμε υπερβολικό τό ποσόν τών 25 δουκάτων τό μήνα πού άναφέρει ή Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ό.π. 'Η Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ (1960, 63) υποστηρίζει πώς ή φορολογία τών ναυτικών απέφερε στήν Κοινότητα τό άκόμη μεγαλύτερο ποσό τών 36 δουκάτων κάθε μήνα. Οί ένδείξεις τών ταμιακών βιβλίων καθώς και οί ύπολογισμοί τής Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ (ό.π. 298, 303) μάς οδηγούν σέ πολύ μικρότερα ποσά. Γι' αυτό τό λόγο πιστεύουμε ότι ή άποψη πού εκφράζει ό F. THIRIET (1977, 226) ότι ή έκκλησία κτίστηκε από τις προσφορές τών ναυτικών, δέν είναι άπόλυτα σωστή.

128. Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, ό.π. 300.

129. Οί χρηματικές αυτές προσφορές διαφέρουν από τις συνηθισμένες καθημερινές προσφορές πού συναντούμε στά ταμιακά βιβλία. 'Ονομάζονται "promesse" (δηλαδή ύποσχέσεις) και όχι "offerte" (προσφορές) όπως συνήθως. Τά ποσά πού καταβάλλονται είναι μεγαλύτερα, και τό κυριότερο, οί ύποσχόμενοι ύποχρεώνονται νά εκπληρώσουν τήν ύπόσχεσή τους (βλ. και σ. 35). "Ηδη όμως από τό 1555 ύπάρχουν κάποιες προσφορές (όπως τών Giacomo Brendano, Manoel Catacusino, Zuan Gionoma, Manolli Zavoianini κλπ.) πού μοιάζουν άρκετά ως πρός τή μορφή με τις προσφορές τοῦ 1556. Βλ. σχετικά Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 87, φ. 15^γ, 16^γ, 17^γ, 18^γ, 22^γ, 23^γ, 24^γ.

130. Για τό κείμενο τής σχετικής απόφασης βλ. παρακάτω, παράρτημα 1, άρ. 5, 175 κέ.

131. "Ο.π. (Mariegola, π. άρ., φ. 53").

Pre Basilio Barelli
 Canachi Cuvli
 Dimitri Verghi
 Piero Mormori
 Zuan de Medicis
 Nicolo Chiefala
 Dimitri Lascari governor de Cipro
 Zuan Paleologo
 Theodoro Demonogianni
 Nicolo Mortato
 Piero Mina
 Iacomo Samariari
 Iacomo Mormori
 Constantin Siguro
 Leandro Zebetton

papa Tomaso Aulonitti
 Ercule Cipriotto ditto Galata
 Iacomo Caravella
 Lunardo Messeri
 Dimitri Chalasari
 Zorzi Armeniotti
 Antonio Paniperi
 Cornelio Mormori
 Zorzi Maurizi
 Dimitri de Nicolo
 Zuane Metrio
 Nicolo Xanthopullo
 Dimitri Clada
 Piero Clada

Στὴν ἐπόμενη Γενικὴ Συνέλευση (7 Ἰουνίου 1556)¹³², οἱ ἐκλεγέντες μαζί με τὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, ἀποφάσισαν νὰ προσφέρουν οἱ ἴδιοι χρήματα, ὅρισαν μάλιστα καὶ τέσσερις ἀντιπροσώπους (Πέτρος Μηνᾶς, Ἰάκωβος Σαμαριάρης, Ἰάκωβος Μόρμωρης καὶ Ζανέ Ιονομα) ποὺ θὰ φρόντιζαν ὥστε νὰ πραγματοποιηθοῦν αὐτὲς οἱ προσφορές. Κατὰ τὴ σχετικὴ ἀπόφαση, ἐὰν κάποιος ὑπαναχωροῦσε στὴν ὑπόσχεσή του ἢ ποινὴ θὰ ἦταν κατὰ-σχεση ὅλων τῶν κινήτων καὶ ἀκινήτων του ἀγαθῶν.

Μαρτυρίες καταβολῆς αὐτῶν τῶν χρημάτων βρίσκουμε καὶ στὰ δύο registri 3 καὶ 87¹³³, τὰ ὁποῖα, μαζί με τὰ registri 4, 6 καὶ 7, εἶναι καὶ οἱ βασικὲς πηγές μας γιὰ τὶς ἐπόμενες προσφορές. Ὅπως ἀναφέρεται τόσο στὴ Mariegola, ὅσο καὶ στὰ δύο registri 3 καὶ 87, ὁ κάθε δωρητὴς ἔδινε ἐγγράφως τὴν ὑπόσχεση γιὰ τὸ ποσὸ ποὺ σκόπευε νὰ δώσει. Στὴ συνέχεια, οἱ «ὑποσχέσεις» αὐτὲς ἀντιγράφονταν σὲ κατάστιχο ποὺ ὑπῆρχε εἰδικὰ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ ποὺ ὀνομαζόταν «libro delle promesse»¹³⁴, καθὼς καὶ στὰ ταμιακὰ βιβλία. Οὔτε τὸ παραπάνω κατάστιχο, οὔτε καὶ οἱ πρωτότυπες ἰδιόχειρες προσφορές ἔχουν σωθεῖ. Μόνο στὰ ταμιακὰ βιβλία βρίσκουμε ἴχνη τῶν προσφορῶν αὐτῶν¹³⁵.

132. "Ο.π., φ. 54'.

133. "Ο.π., Reg. 3, φ. 6' κέ. καὶ Reg. 87, φ. 28' κέ.

134. "Ο.π., Reg. 87, φ. 32', 1556, 28 Ἰουνίου: *Per cassa // A offerte et lassi conttadi / da messer Theodoro Demonogiani ducatti 10 soldi —, / li qualli sono per resto de una promessa / fatta per lui per havanti come appar / nel libro delle promesse. Val lire 62 soldi —*. Πρώτη μνεία ἐνδὸς «libro delle promesse» ἔχομε ἤδη τὸ 1546 (Reg. 69, φ. 8', 13'), ὅπου πιθανότατα σημειώνονταν οἱ αὐθόρμητες προσφορές.

135. Οἱ μεγάλες χρηματικὲς προσφορές ἔχουν τὴν παρακάτω μορφή:
 α) E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 28':

Adi ditto (7 Ἰουνίου 1556)

Per ser Dimitri Verghi // A offerte ditte / ducati 15 i qualli sono per una promessa / fatta alla fabrica della giesia de / sua spontanea volonta come per / sua sottoscrizione appar sotto nel presente / giorno sopra uno foglio. Val.....lire 93.

β) Ἡ ἴδια ὑπόσχεση στὸ ἐπίσημο Reg. 3, φ. 6', ἔχει πρὸς περὶτεχνη μορφή:

Per ser Dimitri Verghi // A offerte ditte et e che vien fatto debitor de ducati 15, lire - / a lire 6 soldi 4 per ducato il qual cussi spiratto dalla divina maesta spontaneamente / a promesso et se a obligatto come per sua sottoscrizione appar sotto il presente giorno / sopra una foglio. Val.....ducati 15.

Τὴν πρώτη «ὑπόσχεση» τοῦ 1556 ἀκολούθησαν πολλές ἄλλες. Ἔχουμε δυὸ κατηγορίες: τὶς ὑποσχέσεις ποὺ ἔγιναν — ἢ τουλάχιστον καταχωρήθηκαν — ὁμαδικά, καὶ τὶς μεμονωμένες περιπτώσεις. Οἱ ὁμαδικές εἶναι περισσότερες καὶ συχνότερες καὶ ταυτίζονται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὰ ἀντίστοιχα κατάστιχα, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς μεμονωμένες περιπτώσεις. Καθ' ὅσον μπορούμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὶς ἡμερομηνίες τῶν ὁμαδικῶν ὑποσχέσεων, οἱ περισσότερες ἀπὸ αὐτὲς γίνονται συνήθως ἀνήμερα ἢ λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ κάποια μεγάλη θρησκευτικὴ ἑορτὴ¹³⁶:

1. 7 Ἰουνίου 1556, 2η Κυριακὴ τῆς Πεντηκοστῆς¹³⁷.
2. 16 Ἀπριλίου 1557¹³⁸, Μεγάλῃ Παρασκευῇ (καταχώρηση στὶς 20 Ἰουνίου 1557 ἢ στὶς 27 Αὐγούστου 1559).
3. 28 Νοεμβρίου 1559¹³⁹, προπαραμονὴ τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου (καταχώρηση στὶς 30 Νοεμβρίου 1559).
4. 1 Φεβρουαρίου 1561¹⁴⁰, παραμονὴ τῆς Ὑπαπαντῆς (καταχώρηση στὶς 6 Ὀκτωβρίου 1561).
5. 6 Δεκεμβρίου 1565¹⁴¹, ἑορτὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου (στὸ Reg. 87 καταχωρήθηκε στὶς 16 Δεκεμβρίου 1565).
6. 8 Ὀκτωβρίου 1570¹⁴² (καταχώρηση στὶς 25 Φεβρουαρίου 1571).
7. 20 Σεπτεμβρίου 1573¹⁴³.
8. 2 Ἰανουαρίου 1575¹⁴⁴, ἐπομένη τῆς Πρωτοχρονιάς.
9. 15 Μαρτίου 1576¹⁴⁵.

Ἀπὸ τὶς παραπάνω καταχωρήσεις μόνον ἡ δευτέρη δὲν ταυτίζεται στὰ δυὸ Reg. 3 καὶ 87. Στὸ Reg. 3 μάλιστα φαίνεται ὅτι ἦταν εἰκονικὴ καὶ οὐδέποτε πραγματοποιήθηκε, ἐφ' ὅσον στὸ κατάστιχο δὲν βρίσκουμε στοιχεῖα γιὰ τὴν καταβολὴ χρημάτων.

Ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῶν καταστίχων προκύπτουν 210 δωρητὲς σὲ διάστημα περίπου εἴκοσι ἐτῶν (βλ. πίν. 1, σ. 40). Τὸ ποσὸ ποὺ συγκεντρώνεται ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὑποσχέσεις δὲν εἶναι εὐκολο νὰ ὑπολογισθεῖ. Τὸ κυριότερο πρόβλημα ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ μελετητὴς εἶναι οἱ εἰκονικὲς ὑποσχέσεις ποὺ ἀναφέρθηκαν παραπάνω: ὑπάρχουν δηλαδὴ ἀρκετὲς περιπτώσεις ποὺ ἔνα μέλος ἔδωσε τὴν ὑπόσχεση, δὲν ἀναφέρεται ὅμως πουθενὰ καὶ ἡ καταβολὴ χρημάτων. Μιὰ δευτέρη δυσκολία προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ὑποσχέσεις δὲν ἐξοφλοῦντο σὲ μιὰ «δόση», ἀλλὰ σὲ περισσότερες, ποὺ ἐκτείνονταν μάλιστα σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο μερικῶν ἐτῶν. Ἡ ἀνίχνευση τῶν «δόσεων» αὐτῶν εἶναι συχνὰ περίπλοκη καὶ ἀμφίβολη. Οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ κατάστιχα — ποὺ ἐνδεχομένως ὀφείλονται σὲ ἀμέλεια τοῦ ἐκάστοτε γραμματέα, ὁ ὁποῖος ἀντέγραφε τὶς ὑποσχέσεις μέχρι καὶ ἕνα χρόνον ἀργότερα (βλ. ὑπόσχεση 4) — δυσκολεύουν ἀκόμη περισσότερο τὴν ἔρευνα. Ἔτσι συμβαίνει μιὰ ὑπόσχεση νὰ

136. Τὴν ὑπόδειξη αὐτὴ ὀφείλω στὴν καθηγήτρια κ. Ἑλένη Κούκου, τὴν ὁποία καὶ εὐχαριστῶ θερμὰ.

137. Βλ. σημ. 133. Οἱ ἡμερομηνίες ταυτίζονται βάσει τοῦ A. Cappelli 1988⁶.

138. E.I.B., Π.Α., Reg. 3, φ. 16^v-18^r καὶ Reg. 87, φ. 47^v-48^r.

139. Ὁ.π., Reg. 3, φ. 20^r καὶ Reg. 87, φ. 77^{r-v}.

140. Ὁ.π., Reg. 3, φ. 38^r-39^r καὶ Reg. 87, φ. 106^{r-v}.

141. Ὁ.π., Reg. 3, φ. 59^r-63^r καὶ Reg. 87, φ. 148^r-157^r.

142. Ὁ.π., Reg. 3, φ. 78^v-79^v, 92^{r-v} καὶ Reg. 87, φ. 205^r-206^r, 227^v.

143. Ὁ.π., Reg. 3, φ. 99^v-100^v καὶ Reg. 87, φ. 241^v-243^r.

144. Ὁ.π., Reg. 3, φ. 113^v-114^r καὶ Reg. 87, φ. 263^v-264^r.

145. Ὁ.π., Reg. 7, φ. 14^r.

φαίνεται στο ένα ταμιακό βιβλίο ότι έχει εκτελεσθεί αλλά όχι στο άλλο, ή ακόμη στο κάθε ταμιακό βιβλίο να αναγράφεται διαφορετικό ποσό. Το πιο αξιόπιστο είναι το registro 6 που στηρίζεται στα registri 3 και 87 αλλά και σε άλλες, χαμένες για μας, πηγές (όπως το libro delle promesse ή οι ιδιόχειρες προσφορές). Μια τρίτη περίπτωση αναφέρεται σε άτομα που κάνουν πολλές προσφορές (όπως π.χ. ο 'Ιάκωβος Σαμαριάρης κ.ά.), οι οποίες όμως καταγράφονται αποσπασματικά σε περισσότερα από ένα Registri. Τέλος, πολλές φορές οι προσφορές αυτές συγχέονται με τις αυθόρμητες καθημερινές προσφορές για τις οποίες μιλήσαμε προηγουμένως.

Λαμβάνοντας υπ' όψη τα παραπάνω πιστεύουμε ότι το ποσό που αποκόμισε ή Κοινότητα από τις προσφορές μπορεί να υπολογισθεί μόνο κατά προσέγγιση. Συνδυάζοντας όλα τα ταμιακά βιβλία, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το πραγματικό ποσό που συγκεντρώθηκε από αυτές τις προσφορές, στο διάστημα 1556-1577, έφθανε τις 4000 δουκάτα¹⁴⁶, και κατά συνέπειαν αποτελούσε το σημαντικότερο έσοδο της Κοινότητας (βλ. πίν. 2, σ. 45).

Το έρώτημα που τίθεται είναι ποιοι συμμετείχαν σε αυτές τις προσφορές. 'Η έρευνα στο Β' και Γ' Μητρώο 'Εγγραφών της Κοινότητας (Reg. 130 και 134) έδειξε ότι στις προσφορές δεν συμμετείχαν μόνο τα μέλη της Κοινότητας αλλά και πολλοί άλλοι 'Ελληνες, ένδεχομένως περαστικοί από τη Βενετία: από τους 210 δωρητές μόνον 122 ήταν μέλη της 'Αδελφότητας. Οι ναυτικοί συμμετείχαν ενεργά και σ' αυτές τις προσφορές, ενώ αναγράφονται ακόμη και κάποιες προσφορές χρημάτων από ξένους, όπως του Olivier Bonastro¹⁴⁷ κλπ.

'Από τη συγκριτική μελέτη των καταστίχων διαπιστώνεται ότι οι δωρητές, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους (66, 1%, βλ. πίν. 4, σ. 45), πρόσφεραν μόνο μια φορά, και το ποσό δεν υπερέβαινε για τόν καθένα τα 10 δουκάτα (βλ. πίν. 3, σ. 45). Είναι αισθητά λιγότεροι εκείνοι που πρόσφεραν 2 έως 5 φορές και ελάχιστοι εκείνοι που έδωσαν χρήματα 6 έως 10 φορές.

Περισσότερες φορές και μεγαλύτερα ποσά κατέβαλαν όπωσδήποτε οι πιο εύποροι, καθώς επίσης και όσα μέλη διαδραμάτιζαν ενεργό ρόλο στη διοίκηση της 'Αδελφότητας. 'Ετσι μεγάλα ποσά πρόσφεραν οι εξής:

1. 'Εμμ. Κατακουζηνός¹⁴⁸: 80 δουκάτα (1559).
2. 'Ιάκωβος Καραβέλλας¹⁴⁹: στο διάστημα 1556-1573 έδωσε συνολικά 307 δουκάτα¹⁵⁰.
3. Γεώργιος Κοκκίνης¹⁵¹: έδωσε 75 περίπου δουκάτα από το 1556 ως το 1573¹⁵².

146. Στους υπολογισμούς μας έχουμε λάβει υπ' όψη μόνο τις υποσχέσεις που φαίνεται ότι έχουν εκτελεσθεί. 'Εάν συνυπολογίσουμε και τις προσφορές για τις οποίες δεν έχουμε σαφείς ενδείξεις ότι καταβλήθηκαν ποτέ, το ποσόν είναι αρκετά μεγαλύτερο.

147. Μέλος της Προσθήκης (Zonta) το 1566 (E.I.B., Π.Α., Cap. I (Reg. 188), φ. 18').

148. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 133. E.I.B., Π.Α., Reg. 6, φ. 51'. Στις επόμενες σημειώσεις αναφέρεται μόνο το Reg. 6, διότι θεωρούμε πιο ασφαλείς τις πληροφορίες του.

149. 'Ο 'Ιάκωβος Καραβέλλας διετέλεσε επίτροπος (governator) κατά τα έτη 1560, 1565, 1573 και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου (Banca) το 1570 (E.I.B., Π.Α., Cap. I (Reg. 188), φ. 10', 16', 18', 25').

150. 'Ο.π., Reg. 6, φ. 39', 119', 130', 137', 149', 169', 185'.

151. 'Υπήρξε μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου το 1561, 1562, 1565, υποψήφιος σύνδικος το 1565 και υποψήφιος επίτροπος το 1566 (E.I.B., Π.Α., Reg. 188, φ. 12', φ. 16', 17').

152. 'Ο.π., Reg. 6, φ. 41', 120', 141', 186'.

4. Μανουῖσος Χρυσῆς¹⁵³: πρόσφερε 70 δουκάτα στὸ διάστημα 1575-1576¹⁵⁴.
5. Ἀνδρόνικος Κουβλῆς¹⁵⁵: περίπου 200 δουκάτα στὰ χρόνια 1556-1575¹⁵⁶.
6. Ἰωάννης Τριαντάφυλλος¹⁵⁷: 40 δουκάτα ἀπὸ τὸ 1566-1571¹⁵⁸.
7. Στάθης Γκιόλμας: ἔδωσε 40 δουκάτα ἀπὸ τὸ 1572 ἕως τὸ 1573¹⁵⁹.
8. Θεόδωρος Γκιόλμας¹⁶⁰: 80 δουκάτα στὸ διάστημα 1573-1577¹⁶¹.
9. Θεόδωρος Λομπάρδος¹⁶²: πρόσφερε 80 δουκάτα στὴ δεκαετία 1567-1577¹⁶³.
10. Κωνσταντῖνος Μαυρίτσης¹⁶⁴: στὰ χρόνια 1567-1575 ἔδωσε 135 δουκάτα¹⁶⁵.
11. Πέτρος Μηνᾶς¹⁶⁶: 226 δουκάτα ἀπὸ τὸ 1556 ἕως τὸ 1576¹⁶⁷.
12. Ἀνδρέας Νεγρεπόντης¹⁶⁸: πρόσφερε 40 δουκάτα στὸ διάστημα 1557-1563¹⁶⁹.
13. Μιχαὴλ Πάνδημος¹⁷⁰: 30 δουκάτα ἀπὸ τὸ 1571 ἕως τὸ 1575¹⁷¹.
14. Ἀνάργυρος Πασχάλης¹⁷²: κατέβαλε 68 δουκάτα στὰ χρόνια 1556-1571¹⁷³.
15. Ἰάκωβος Σαμαριάρης¹⁷⁴: πρόσφερε 525 δουκάτα ἀπὸ τὸ 1556 μέχρι τὸ 1577¹⁷⁵.
16. Φραγκίσκος Σοδερίνης: 50 δουκάτα τὸ 1577¹⁷⁶.
17. Λεάνδρος Τζεμπετώνης¹⁷⁷: προσφέρει 310 δουκάτα στὰ χρόνια 1557-1568¹⁷⁸.

153. Ὑποψήφιος πρόεδρος τὸ 1574, ἐπίτροπος τὸ 1574, ὑποψήφιος ἐπίτροπος τὸ 1577 (Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 188, φ. 28^v, 29^r, 38^r).

154. "Ο.π., Reg. 87, φ. 263^v καὶ Reg. 4, φ. 2^r-3^r.

155. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 140.

156. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 6, φ. 43^v, 53^v, 128^v, 216^v.

157. Ὁ Ἰωάννης Τριαντάφυλλος ἦταν μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τὸ 1562 καὶ τὸ 1565, μέλος τῆς Προσθήκης (Zonta) τὸ 1566, ἐπίτροπος τὸ 1570, ὑποψήφιος ἐπίτροπος καὶ σύνδικος τὸ 1561 καὶ 1565 (Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 188, φ. 12^v, 16^r, 17^r, 18^r, 21^r).

158. "Ο.π., Reg. 6, φ. 122^v, 141^v, 150^v.

159. "Ο.π., φ. 171^v, 188^v.

160. Μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου (Banca) τὸ 1570 καὶ 1573, ὑποψήφιος ἐπίτροπος τὸ 1566, 1570, 1574 (Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 188, φ. 18^v, 21^r, 26^r, 29^r).

161. "Ο.π., Reg. 6, φ. 194^v, 218^v καὶ Reg. 4, φ. 3^r.

162. Διετέλεσε μέλος τῆς Προσθήκης τὸ 1565, τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου (Banca) τὸ 1570 καὶ τὸ 1573, ὑποψήφιος ἐπίτροπος τὸ 1566, 1570 καὶ 1574 (Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 188, φ. 17^r, 18^v, 21^r, 26^r, 29^r).

163. "Ο.π., Reg. 6, φ. 131^r, 139^v, 149^v, 186^v, 217^v καὶ Reg. 7, φ. 9^r.

164. Ὁ Κωνσταντῖνος Μαυρίτσης διετέλεσε μέλος τῆς Προσθήκης (Zonta) τὸ 1565, τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τὸ 1570 καὶ πρόεδρος τῆς Ἀδελφότητος τὸ 1571 (Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 188, φ. 17^r, 18^v, 22^r).

165. "Ο.π., Reg. 6, φ. 128^v, 149^v.

166. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 138.

167. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 6, φ. 42^v, 144^v, 153^v, 214^v καὶ Reg. 7, φ. 9^r.

168. Ὑποψήφιος σύνδικος τὸ 1558 ("Ο.π., Reg. 188, φ. 7^r).

169. "Ο.π., Reg. 6, φ. 56^v.

170. Μέλος τῆς Προσθήκης τὸ 1566, ὑποψήφιος πρόεδρος τὸ 1570, ἐπίτροπος τὸ 1570, μέλος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τὸ 1573 (Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 188, φ. 18^v, 26^r).

171. "Ο.π., Reg. 6, φ. 150^v, 171^v, 187^v, 217^v.

172. Τὸ 1560, 1561, 1562, 1570 ἐκλέγεται στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο (Banca), τὸ 1561 εἶναι ὑποψήφιος ἀντιπρόεδρος καὶ τὸ 1565 ἀντιπρόεδρος (Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 188, φ. 10^r, 12^v, 16^v, 18^v).

173. "Ο.π., Reg. 6, φ. 44^v, 135^r, 119^v, 139^v, 152^v.

174. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 136.

175. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 6, φ. 42^v, 52^v, 119^v, 127^v, 137^v, 150^v, 181^v, 185^v καὶ Reg. 4, φ. 3^r.

176. "Ο.π., Reg. 4, φ. 2^r-3^r.

177. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, δ.π. 135.

178. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 6, φ. 61^v, 141^v καὶ Reg. 3, φ. 71^r.

Ἀπὸ τοὺς παραπάνω, ὁ Ἑμμ. Κατακουζηνός, ὁ Ἰάκωβος Καραβέλλας, ὁ Ἀνδρόνικος Κουβλῆς, ὁ Πέτρος Μηνᾶς, ὁ Ἰάκωβος Σαμαριάρης καὶ ὁ Λεάνδρος Τζεμπετώνης ἦταν ἀπὸ τὰ πιὸ ἰσχυρὰ οἰκονομικῶς μέλη τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος, τῆς ὁποίας τὴ διοίκηση εἶχαν ἀναλάβει κατὰ καιροὺς¹⁷⁹.

Ὁ J. Ball, ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε μὲ τὴν ἱστορία τῆς Κοινότητος στὴ διδακτορικὴ του διατριβή, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ «Προσθήκη» (Zonta) τοῦ 1559 εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ συμπεριληφθοῦν στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ὅλα τὰ σημαίνοντα μέλη τῆς Ἀδελφότητος καὶ ἔτσι ἡ διοίκηση τῆς Κοινότητος νὰ περάσει στὰ χέρια λίγων οἰκογενειῶν¹⁸⁰. Ὁ ἴδιος ἐρευνητὴς πιστεύει ἀκόμη ὅτι ἡ προθυμία τῶν οἰκογενειῶν αὐτῶν νὰ συμμετάσχουν στὶς προσφορὲς ἦταν, ἐν μέρει τουλάχιστον, ἐξαρτημένη ἀπὸ τὸ ἀξίωμα τὸ ὁποῖο κατεῖχαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη: τὸ 1574, ὅταν ἦταν πρόεδρος ὁ Νικόλαος Κουβλῆς, ἡ οἰκογένεια Κουβλῆ πρόσφερε 150 δουκάτα, ἐνῶ ὁ Φραγκίσκος Σοδερίνης 10 δουκάτα. Ἀντίθετα, ὅταν τὸ 1577 ἔγινε πρόεδρος ὁ Σοδερίνης, ἔδωσε 50 δουκάτα, ἐνῶ ἡ οἰκογένεια Κουβλῆ δὲν ἔδωσε τίποτα. Εἶναι λοιπὸν πιθανὸν ὅτι ὁρισμένα μέλη τῆς Κοινότητος προσπάθησαν μὲ τὴν προσφορὰ χρηματικῶν ποσῶν νὰ ἐπηρεάσουν ὑπὲρ αὐτῶν τὴν Ἀδελφότητα ὥστε νὰ διατηρήσουν τὴν ἐξουσία. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι καὶ σὲ ἄλλες Ἀδελφότητες τῆς Βενετίας τὰ οἰκονομικὰ βάρη ἐπωμίζονταν κυρίως οἱ διοικοῦντες¹⁸¹.

Πραγματικὰ ἦταν συνηθισμένη τακτικὴ στὶς Ἀδελφότητες τῆς Βενετίας νὰ κτίζουν τίς ἐκκλησίες καὶ τὰ κτίρια ὅπου στεγάζονταν (scuole) μὲ χρήματα ἀπὸ τίς ἐγγραφές καὶ τίς συνδρομὲς τῶν μελῶν, καθὼς καὶ μὲ χρήματα ἀπὸ διάφορα κληροδοτήματα καὶ δωρεές¹⁸². Ἀκόμη καὶ ἐνοριακὲς ἐκκλησίες τῆς Βενετίας κτίζονταν ἀπὸ τίς προσφορὲς τῶν ἱερέων τοὺς καὶ τῶν κατοίκων τῆς ἐνορίας ἢ κάποιων εὐεργετῶν¹⁸³.

Ὑπάρχουν ὅμως διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος καὶ τῶν ἄλλων Ἀδελφοτήτων τῆς Βενετίας. Τὸ Βενετικὸ κράτος, ποὺ γενικὰ εὐνοοῦσε τὴν πολιτιστικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ δράση τῶν Ἀδελφοτήτων (καὶ ἰδίως τῶν scuole grandi)¹⁸⁴, ἐπιχορηγοῦσε σὲ πολλὲς περιπτώσεις τὴν ἀνοικοδόμησι τῶν πολυτελῶν αὐτῶν κτιρίων, ποὺ συνέβαλλαν στὴν αὐξηση τῆς αἰγλης τῆς Βενετίας καὶ στὴν ἐδραίωσι τῆς φήμης της ὡς «εὐνομούμενης καὶ ἀήττητης» δημοκρατίας¹⁸⁵. Ἡ Βενετία ἐπέτρεπε ἐπίσης κατὰ καιροὺς στὶς scuole grandi νὰ αὐξάνουν τὸν ἀριθμὸ τῶν μελῶν τοὺς καὶ νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ χρήματα ἀπὸ τίς ἐγγραφές γιὰ τὸ κτίσιμο τῆς ἐκκλησίας τοὺς, ἀντὶ νὰ τὰ διανέμουν στοὺς φτωχοὺς, ὅπως προέβλεπε τὸ καταστατικὸ τοὺς¹⁸⁶.

Ἀντίθετα, στὴν ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα τὸ κράτος τῆς Βενετίας δὲν ἔδωσε ποτὲ ἐπιχορήγηση καὶ δὲν ἐπέτρεψε τὴν αὐξηση τῶν μελῶν της¹⁸⁷, δὲν ἐπενέβη ὅμως καὶ στὸν τρόπο

179. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗΣ, ὁ.π. 133, 135-138, 140-141· Βλ. ἐπίσης σημ. 149.

180. J. BALL 1984, 119. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶχε καὶ ἓνα θετικὸ ἀποτέλεσμα, διότι μειώθηκαν οἱ διαμάχες μεταξὺ τῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν, ἐφ' ὅσον ὅλες σχεδὸν συμμετεῖχαν στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀδελφότητος.

181. D. HOWARD 1975, 178 σημ. 32.

182. PH. L. SOHM 1978, 10-11.

183. D. HOWARD, ὁ.π. 81-85.

184. Ὁ.π. 144 σημ. 12.

185. PH. L. SOHM ὁ.π. 22.

186. Ὁ.π. 12.

187. Σιωπηρὰ ὥστος ἀνέχθηκε τὴν αὐξηση τῶν μελῶν: τὸ 1563 τὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος εἶναι 613 ἄνδρες καὶ 128 γυναῖκες (συνολικὰ 741 ἄτομα). Βλ. Ε. Δ. ΛΙΑΤΑ 1974, 193.

διαχείρισης τῶν χρημάτων τῆς 'Αδελφότητος¹⁸⁸.

Παρατηροῦμε λοιπὸν ὅτι μόνο ἡ φορολογία τῶν ναυτικῶν διαφέρει ἀπὸ τοὺς συνηθισμένους τρόπους προσπορισμοῦ χρημάτων τῶν 'Αδελφοτήτων. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ λεχθεῖ ὅτι ἀντικαθιστᾷ μὲ ἐπιτυχία τὴν αὐξηση τῶν μελῶν στὶς ἄλλες 'Αδελφότητες, ἐφ' ὅσον ἓνας ναυτικὸς μπορούσε νὰ προσεγγίσει ἐπανειλημμένως στὸ λιμάνι τῆς Βενετίας καὶ ἐπομένως νὰ καταβάλλει πολλὰς φορὰς τὸ φόρο, ἐνῶ ἡ ἐγγραφή ἦταν ἓνα ἐφ' ἅπαξ καταβαλλόμενον ποσό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΔΩΡΗΤΕΣ

Achelli Andrea da Rettimo (reg. 6, 87)·
 Allamano Pollo (reg. 3, 6)·
 Anttonizi Zorzi de Candia (reg. 3, 6, 87)·
 Antippa Mattio (reg. 3, 6)·
 Armachi Zorzi de Candia (reg. 3, 6, 87)·
 Armeriotti Zorzi dalla Gianina (reg. 3, 6, 87)·
 Atanassi Alessio da Chorfu (reg. 3, 6)·
 Athanassi Zorzi (reg. 6)·
 Aulonitti Thomaso (reg. 3, 6, 87)·
 Balano Stefo (reg. 87)·
 Ballian de Alvise cipriotto (reg. 3, 6)·
 Balsamo Dimitri dal Zante (reg. 3, 6, 87)·
 Barberin Piero spicier al cedro (da Cipro) (reg. 3, 6, 87)·
 Barelli Basilio (reg. 3, 6, 87)·
 Barelli Inpollito (reg. 3, 6, 87)·
 Barelli Nicolo (reg. 3, 6)·
 Bello di Ambrosi (reg. 3, 4, 6, 7, 87)·
 Bernardo de Alvise (reg. 87)·
 Bonastro Olivier (reg. 3, 6, 87)·
 Bossichi Repossi capetanio de cavagli (reg. 6)·
 Brendano Jacomo (reg. 3, 6, 87)·
 Brendano Theodoro da Corfu (reg. 3, 6, 87)·
 Buchari Vincenzo (reg. 3, 6)·
 Cadacoxino Manuel (reg. 3, 6, 87)·
 Calauro Damian (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Callogerà Manolli da Napoli (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Calopullo da Chorfu (reg. 6)·
 Calvo Coressi Antonio (reg. 3, 6, 87)·
 Caravella Jacomo de Candia (reg. 3, 6, 87)·
 Caravella Piero de Candia (reg. 3, 6, 87)·
 Cartofilaca Nicolo (reg. 4, 7)·

188. Μία μοναδική μνεία ἐπεμβάσεως ἔχουμε τὸ 1534, βλ. καὶ παραπάνω, 15.

Cartofilaca Stefano (reg. 6)·
 Catichura Manoli (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Chachotrafitti Thoma (reg. 3, 6, 87)·
 Chalchia Dimo (reg. 3, 6, 87)·
 Challogera Zuane da Napoli (reg. 3, 6)·
 Challothetto Giacomo da Chorfù (reg. 3, 6)·
 Challottefani Dimitri da Napoli (reg. 3, 6)·
 Chatticura Zuane da Napoli de Romania (reg. 3, 6, 87)·
 Chefalla Michiel (reg. 87)·
 Chochalla Piero dal Zante (reg. 3, 6)·
 Chornaro Zorzi (reg. 3, 6)·
 Chrasso Nicolo il dottor (reg. 3, 6)·
 Churtopullo Zorzi (reg. 3, 6)·
 Cigalla Dimitri (reg. 3, 6, 87)·
 Ciliano Zuane (reg. 6)·
 Cimbli Michiel (reg. 3, 6, 87)·
 Clada Dimitri (reg. 3, 6, 87)·
 Clada Piero capetanio de stradiotti (reg. 3, 6, 87)·
 Cochalli Andrea da Rettimo (reg. 3)·
 Cochini Zorzi da Chorfù (reg. 3, 6, 87)·
 Cocoli Dracho sartor (reg. 3, 6, 87)·
 Coccolli Nicolo (reg. 3, 4, 6, 7, 87)·
 Colletti Marc'Antonio (reg. 3, 6, 87)·
 Condoleo Piero (reg. 3, 6, 87)·
 Condolignotti Piero (reg. 3, 6)·
 Constantini Zuane (reg. 3, 6, 87)·
 Corcomelli Andrea (reg. 3, 6, 87)·
 Coressi Dimitri (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Cornaro (reg. 3, 6, 87)·
 Corogona Zorzi (reg. 3, 6, 87)·
 Crissi Lambriano (reg. 3, 6, 87)·
 Crissi Manusso (reg. 3, 4, 87)·
 Crissi Zorzi (reg. 6, 87)·
 Crisso Piero (reg. 3, 6)·
 Cucchiessi Zorzi (reg. 3, 6, 87)·
 Cuduna Gabriel (reg. 3, 6)·
 Cuvli Andronico da Napoli (reg. 3, 6, 87)·
 Cuvli Canachi da Napoli (reg. 3, 6, 87)·
 Cuvli Nicollo da Napoli (reg. 3, 6, 87)·
 Dalonda Zorzi da Napoli (reg. 3, 6, 87)·
 Damalla Zuane (reg. 3, 6)·
 Da Paris Antonio spader (reg. 3, 6, 87)·
 Da Paris Zorzi spader (reg. 3, 87)·
 Darmaro Zuane (reg. 6, 87)·
 Dimitri (reg. 87)·
 Dimitri da Patrasso sartor (:Dimo) (reg. 3, 6, 87)·
 Dorotheo episcopo (reg. 87)·
 Dorotheo episcopo da Legena (reg. 87)·
 Drandafillo Zuan da Corfù (reg. 3, 6, 87)·
 Eparco Michiel (reg. 3, 4, 6, 7, 87)·
 Faraclo Zuane (reg. 3, 6, 87)·

Franchi de Athenes (di Medicis) (reg. 3, 6, 87)·
 Gabriel curazer (reg. 6, 87)·
 Galatha Erculle da Cipro (reg. 3, 6, 87)·
 Galata Giacomo (reg. 3, 4, 6, 7, 87)·
 Galata Zuane (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Germani Andrea (reg. 3, 6, 87)·
 Giacomi Theodoxio da Napoli (reg. 3, 6)·
 Gianachopullo Zorzi (reg. 3, 6, 87)·
 Giolma Stathi (reg. 3, 6, 87)·
 Giolma Theodorin (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Giolma Zorzi (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Giolma Zuane (reg. 87)·
 Gionoma Zuan dalla Gianina (reg. 3, 6, 87)·
 Gollemi Lucha da Napoli de Romania (reg. 6)·
 Gregos Nicolo (reg. 87)·
 Gumeno Panagiotti (reg. 3, 6, 87)·
 Lambopullo Zuane (reg. 3, 6)·
 Laschari Andrea (reg. 4, 7)·
 Laschari Dimitri (reg. 3, 6, 87)·
 Lazarin de Lazarin (reg. 4)·
 Lombardo Theodorin (reg. 3, 6, 87)·
 Lutretina Marina (reg. 4, 7)·
 Malachi Zorzi (reg. 3, 6, 87)·
 Mallevitti Nicollo da Napoli (reg. 3, 6)·
 Manoluso Nicolo (reg. 87)·
 Marchiano Manoli ditto Mavrodi (reg. 3, 6, 87)·
 Marcopullo Thoma (reg. 87)·
 Marcura Todorin (reg. 4, 7)·
 Marmaretto Dimitri (reg. 3, 6)·
 Maurici Constantin (reg. 3, 6, 87)·
 Maurizi Francesco (reg. 3, 6)·
 Maurizi Manoli (reg. 3, 6, 87)·
 Maurizi Zorzi de Candia patron de navillio (reg. 3, 6, 87)·
 Meseri Lunardo (reg. 3, 6, 87)·
 Metrio Zuane (reg. 3, 6, 87)·
 Mina Piero (reg. 3, 6, 87)·
 Miro Stavro (reg. 87)·
 Mormori Cornelio (reg. 3, 6, 87)·
 Mormori Giacomo da Napoli (reg. 3, 6, 87)·
 Mormori Zorzi (reg. 3, 87)·
 Mortato Nicolo cipriotto (reg. 3, 6, 87)·
 Moschovichio Zorzi (reg. 3, 6, 87)·
 Muazo Manolli sanser (reg. 3, 6, 87)·
 Nassin Zorzi prior al Lazaretto novo (reg. 3, 6, 87)·
 Nassin Zuane (reg. 3, 6, 87)·
 Negroponte Andrea da Cipro (reg. 3, 6)·
 Negroponte Livio (reg. 6, 87)·
 Negroponte Marcanttonio (reg. 3, 6, 87)·
 Nomicho Zuane (reg. 3, 6)·
 Nuntio Theophilo (reg. 3, 6, 87)·

Paidi Zorzi dal Zante (reg. 3, 6).
 Paleologo Zuane da Napoli (reg. 3, 6, 87).
 Paluri Ciprian (reg. 6).
 Palluri Jeronimo de Cipro (reg. 3, 6).
 Pana Nicolo (reg. 3, 6, 87).
 Pandimo Michiel (reg. 3, 6, 87).
 Paniperi Antonio da Corfu (reg. 3, 6, 87).
 Papaianopulo Marco (reg. 4, 7).
 Parchilli Marco (reg. 3, 6).
 Pascalli Anargiro da Napolli sartor (reg. 3, 6, 87).
 Pavliotti Theodosio da Napolli (reg. 3, 6, 87).
 Peculli Dimo dalla Gianina (reg. 3, 6, 87).
 Pellechassi Nicollo dal Zante (reg. 3, 6).
 Perdichari Zorzi (reg. 3, 6).
 Perdiculli Zorzi (reg. 87).
 Petrolia(n) de Candia (reg. 6).
 Pignatopullo Nichollo de Zorzi dalla Cania (reg. 3, 6).
 Piscopopullo Costantin (reg. 3, 6, 87).
 Quarttano Antonello da Chorfu (reg. 3, 6).
 Ralli Dimitri (reg. 3, 6).
 Remussati Zorzi capetanio (reg. 87).
 (di)Riedes Benetto (reg. 3, 6).
 (di)Riedes Bortollo (reg. 3, 6).
 (di)(E)Riedi Marco (reg. 3, 6, 87).
 Risicari Dimo (reg. 6).
 Rosso Nicolo (reg. 4).
 Ruzier Francho da Napoli (reg. 3, 6, 87).
 Sachulla Constantin de Candia (reg. 3, 6, 87).
 Sagnano Nicolo spader (reg. 3, 4, 6, 87).
 Salerno Zuane (reg. 6).
 Samariari Giacomo (reg. 3, 4, 6, 87).
 Samariari Michiel (reg. 4).
 Sarvo Piero de Cipro (reg. 3, 4, 6, 87).
 Savoian Manolli (reg. 3, 6, 87).
 Scharpogiorgi Zuan (reg. 3, 6).
 Scollari Caritto (reg. 6).
 Sidereno Francesco (reg. 3, 6, 87).
 Siguro Constantin (reg. 3, 6, 87).
 Siguro Giacomo (reg. 3, 6, 87).
 Siguro Marco (reg. 3, 6, 87).
 Siguro Zorgi (reg. 3, 4, 6, 7, 87).
 Simon de Florio (reg. 3, 6, 87).
 Sinadino Triphon (reg. 3, 4, 6, 7, 87).
 Soderino Francesco (reg. 4).
 Someritti Zuan sartor (reg. 3, 4, 6, 87).
 Sotolo Stathi (reg. 87).
 Stamigni Simon (reg. 87).
 Stefano di Rossi (reg. 3, 4, 6, 87).
 Stratigo Zacaria (reg. 3, 6, 87).
 Sugduri Luca (reg. 3, 4, 6, 87).

Sumachi Antonio (reg. 3, 6, 87)·
 Sumachi Michiel (reg. 4, 6, 87)·
 (dal) Sur Marco (reg. 3, 6, 87)·
 Tandi Pollo da Napoli (reg. 3, 6)·
 Tracagnotti Antonio (reg. 3, 6, 87)·
 Trivolli Nicolo (reg. 3, 4, 6, 7)·
 Vassilà Dimo (reg. 3, 6, 87)·
 Vatica Giacomo (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Velonni Zuan (reg. 3, 6, 87)·
 Vendramo Zuane da Napoli (reg. 3, 6)·
 Vergghi Antonio (reg. 3, 4, 6, 7, 87)·
 Vergghi Dimitri (reg. 3, 6, 87)·
 Vergghi Mattio (reg. 87)·
 Vergghi Zuan (reg. 3, 6, 87)·
 Vergi Zuan Antonio (reg. 4)·
 Vergici Piero (reg. 4)·
 Voltera Zorzi (reg. 3, 4, 6, 87)·
 Vurgari Dimitri (reg. 3, 6)·
 Vuruni Dimitri (reg. 3, 6, 87)·
 Xanthopullo Nicolo dalla Gianina (reg. 3, 6, 87)·
 Xeno Zorgi da Pattino (reg. 3, 6)·
 X.... (ὄνομα δυσανάγνωστο) Luca (reg. 4)·
 Zebetton Aleandro (reg. 3, 6, 87)·
 Zebetto Piero (reg. 4, 7)·
 Zorzi da Legena (reg. 3, 6)·
 Zorzi Rodiotto (reg. 3, 6, 87)·
 Zuane da Patrasso (reg. 4, 87)·
 Zuane da Scio (reg. 87)·

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΠΡΟΣΦΟΡΕΣ ΚΑΤ' ΕΤΟΣ (ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟ ΠΟΣΟ)

Έτη	Δουκάτα	Λίρες	Σολδία
1556	277	1	16
1557	186	5	12
1558	101	5	
1559	191	3	
1560	163	5	10
1561	140		14
1562	8	4	16
1563	105	2	7
1564	1		
1565	67		
1566	262	1	4
1567	183		10
1568	419	4	
1569	5		
1570	30		
1571	115	3	2
1572	288		12
1573	409	3	14
1574	60	2	18
1575	407	4	2
1576	60		
1577	437		

ΠΙΝΑΚΑΣ 3: ΥΨΟΣ ΠΡΟΣΦΟΡΩΝ

Από συνολικό αριθμό 350 προσφορών προσφέρουν:

Από 1-5 δουκάτα: 34,6%

Από 6-10 δουκάτα: 33,4%

Από 11-20 δουκάτα: 16%

Από 21-50 δουκάτα: 13,7%

Από 51-100 δουκάτα: 2%

Πάνω από 100 δουκάτα προσφέρει μόνον ο Ίάκωβος Σαμαριάρης (0,3%)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Από τους 210 δωρητές προσφέρουν:

1 φορά : 139 δωρητές (66,1%)

2 φορές : 41 δωρητές (19,5%)

3 φορές : 15 δωρητές (7,1%)

4 φορές : 7 δωρητές (3,3%)

5 φορές : 2 δωρητές (0,9%)

6 φορές : 3 δωρητές (1,4%)

7 φορές : 1 δωρητής (Πέτρος Μηνᾶς, 0,4%)

9 φορές : 1 δωρητής (Ίάκωβος Καραβέλλας, 0,4%)

12 φορές : 1 δωρητής (Ίάκωβος Σαμαριάρης, 0,4%)

Η ΔΑΠΑΝΗ ΑΝΕΓΕΡΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἐξετάσαμε μέχρι τώρα τοὺς τρόπους πὺ μετῆλθε ἡ Κοινότητα γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τακτικῶν καὶ κατὰ τὸ δυνατόν, ὑψηλῶν ἐσόδων· στὴ συνέχεια θὰ δοῦμε ποιά ἦταν τὰ ἐξοδα πὺ ἀπαιτοῦσε ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ 1558 οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες, σὲ ἐπιστολὴ τους πρὸς τοὺς Provveditori di Comun, δήλωναν ὅτι εἶχαν δαπανήσει γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας 14000 δουκάτα¹, ποσὸ τεράστιο γιὰ τὰ χρόνια ἐκεῖνα² — καὶ ἡ οἰκοδομὴ δὲν εἶχε ἀκόμη τελειώσει. Ὁ Ι. Βελοῦδος, βασιζόμενος προφανῶς στὸ registro 6³, ὑπολόγισε ὅτι μέχρι τὸ 1573, ὅταν περατώθηκε ἡ κατασκευὴ τοῦ τρουλλοῦ, τὸ συνολικὸ κόστος τῆς ἐκκλησίας ἔφθασε τὰ 15000 δουκάτα⁴ καὶ τὴν ἀποψὴ του υἱοθέτησαν καὶ ἄλλοι⁵. Σύμφωνα δὲ μὲ τὸ registro 7⁶, ἕως τὸ 1577, ὁπότε ἀναφέρεται ἡ τελευταία ἀγορὰ μολύβδου γιὰ τὴν κάλυψη τοῦ τρουλλοῦ, τὸ κόστος τῆς ἐκκλησίας εἶχε φθάσει σχεδὸν τὰ 18000 δουκάτα⁷.

Τὴν ἐποχὴ πὺ κτίσθηκε ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἡ Βενετία βρισκόταν σὲ περίοδο ἀνάκαμψης καὶ νέας οἰκονομικῆς ἀνθησης⁸. Σ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 16ου αἰ. καὶ ἰδίως ἀπὸ τὸ 1530 κέ., παρατηρεῖται μιὰ αὐξημένη οἰκοδομικὴ δραστηριότητα, τόσο στὸ δημόσιο ὅσο καὶ στὸν ἰδιωτικὸ τομέα⁹. Στὸ διάστημα 1540-1570 ἡ Βενετικὴ οἰκονομία ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀναπτύσσεται καὶ ἡ πόλη ἦταν πλουσιότερη ἀπὸ ποτὲ¹⁰. Ἡ «Γαληνοτάτη Δημοκρατία» εἶχε συνέλθει ἀπὸ τοὺς πολέμους τῆς συμμαχίας τοῦ Cambrai, πὺ πρὸς στιγμὴν ἀπειλήσαν σοβαρὰ τὴν ἀνεξαρτησία της (1508-1516/7), οἱ θρησκευτικὲς ταραχὲς πὺ ξέσπασαν στὴν Εὐρώπη μὲ τὴν ἐξάπλωση τοῦ Λουθηρανισμοῦ δὲν τὴν ἐπηρέασαν ἀμέσως, ἐνῶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση, πὺ ἄρχισε μὲ τὴν εἰσροὴ τοῦ χρυσοῦ τῆς Ἀμερικῆς στὴν Εὐρώπη καὶ τὴ μετατόπιση τοῦ κέντρου βάρους τοῦ ἐμπορίου ἀπὸ τὴ μεσογειακὴ λεκάνη πρὸς τὴ δυτικὴ ἀκτὴ τῆς

1. ASVen, Provveditori di Comun, b. 13=Reg. 30, fasc. 20, χωρὶς σελιδαρίθμηση· Βλ. καὶ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 61. Τὸ ποσὸν τῶν 1400 δουκάτων πὺ ἀναφέρει ἡ Μαυροειδῆ ὀφείλεται, ὑποθέτουμε, σὲ τυπογραφικὸ λάθος.

2. Ἡ Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΗ (1958, 470-471 καὶ 476-481) κάνει διάφορους ὑπολογισμοὺς προσπαθώντας νὰ βρεῖ τὴν ἀντιστοιχία τοῦ δουκάτου μὲ τὴ σημερινὴ λίρετα. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι οἱ ὑπολογισμοὶ αὐτοὶ δὲν ὀδηγοῦν σὲ ἀσφαλὲς συμπέρασμα· ἀντίθετα ἡ σύγκριση τῆς δαπάνης γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας μὲ τίς τιμὲς ἄλλων ἀγαθῶν πιθανόν νὰ δώσει μιὰ καλύτερη εἰκόνα.

3. E.I.B., Π.Α., Reg. 6, φ. 180^v-181^r.

4. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 29.

5. Ἐνδεικτικὰ βλ. B. COMBATTI - G. COMBATTI - F. BERLAN 1846, 81· F. ZANOTTO - M. MORO 1847, 97· Venezia e le sue lagune, vol. I, App., 84.

6. E.I.B., Π.Α., Reg. 7, φ. 11^v.

7. Δοκιμάζοντας νὰ προσθέσουμε τὰ ἐξοδα πὺ σημειώνονται στὰ ταμιακὰ βιβλία ὡς ἀφορῶντα τὴν ἐκκλησία συγκεντρώνουμε ἓνα ποσὸν περίπου 14.000 δουκάτων, πολὺ μικρότερο δηλαδὴ ἀπὸ αὐτὸ πὺ ἀναφέρεται στὸ registro 7. Ἡ διαφορὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι συγκεντρώσαμε μόνο τὰ ἐξοδα τὰ ὁποῖα ρητῶς ἀναφέρονται στὴν ἐκκλησία, ἐνῶ δὲν ἀποκλείεται ἡ πιθανότητα κάποια ἄλλα ἐξοδα νὰ ἔχουν καταχωρηθεῖ μὲ ἄλλη ἐνδειξη.

8. F. BRAUDEL 1958, 84· τοῦ ἰδίου 1979, vol. I, 354-361· G. LUZZATTO 1961, 262· F.C. LANE 1977, 297, 305.

9. F. LANE, ὁ.π. 439· D. HOWARD 1975, 67.

10. F. LANE, ὁ.π. 297-305· B. PULLAN 1973, 381· F. BRAUDEL, ὁ.π.

Ευρώπης δὲν εἶχε γίνει ἀκόμη αἰσθητή¹¹. Ὡστόσο, στὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰ., οἱ τάσεις πληθωρισμοῦ ποὺ σημειώθηκαν σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη, ἄρχισαν σταδιακὰ νὰ ἐπηρεάζουν καὶ τὴν οἰκονομικὴ κατάσταση τῆς Βενετίας¹².

Παρ' ὅλον ὅτι ἡ Βενετικὴ οἰκονομία παρουσίαζε ἀκόμη σχετικὴ ἀνθηση, τὸ κόστος τῶν οἰκοδομῶν ἦταν ὑψηλό. Τὸ κόστος αὐτό, συνάρτηση τοῦ μεγέθους τοῦ κτιρίου, τοῦ ὕψους τῶν ἡμερομισθίων καὶ τῆς τιμῆς τῶν ὑλικῶν, αὐξανόταν ἐπὶ πλεόν λόγῳ τοῦ ιδιόμορφου καὶ δαπανηροῦ οἰκοδομικοῦ συστήματος τῆς πόλης (π.χ. τὸ κόστος τῆς θεμελίωσης ἑνὸς κτιρίου ἔφθανε σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις μέχρι καὶ τὸ 1/3 τοῦ συνολικοῦ κόστους τῆς κατασκευῆς του)¹³, τῆς συντεχνιακῆς ὀργάνωσης τῶν ἐπαγγελημάτων καὶ τοῦ αὐστηροῦ κρατικοῦ ἐλέγχου.

Στὸ ὑψηλὸ κόστος τῶν οἰκοδομῶν συνέτεινε καὶ ὁ τρόπος λειτουργίας τῶν ἐπαγγελημάτων στὴ Βενετία¹⁴. Ὅλα σχεδὸν τὰ ἐπαγγέλματα, πλὴν τῶν ἀρχιτεκτόνων γιὰ τοὺς ὁποίους θὰ γίνει διεξοδικὰ λόγος σὲ ἐπόμενο κεφάλαιο, ἦσαν ὀργανωμένα σὲ συντεχνίες, μὲ σαφῶς καθορισμένα δικαιώματα καὶ καθήκοντα. Οἱ συντεχνίες ὑπάγονταν στὴ δικαιοδοσία τῶν *Provveditori di Comun*¹⁵ ποὺ ἀσκοῦσαν αὐστηρὸ ἔλεγχο, μὲ σκοπὸ νὰ τὶς κρατήσουν μέσα στὰ πλαίσια τῶν δικαιωμάτων τους καὶ νὰ μὴν τὶς ἀφήσουν νὰ ἀποκτήσουν περισσότερὴ δύναμη ἀπὸ ἐκείνη ποὺ συνέφερε στὸ βενετικὸ κράτος. Τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση ἦταν ὁ πλήρης καὶ σαφὴς διαχωρισμὸς τῶν ἀρμοδιοτήτων τῆς κάθε συντεχνίας: ἄλλη συντεχνία προμήθευε ὑλικά καὶ ἄλλη τὰ μετέφερε· ἡ συντεχνία τῶν κτιστῶν δὲν ἐπιτρέπεται νὰ πωλεῖ καὶ ὑλικά οἰκοδομῆς. Μόνον οἱ λιθοξόοι εἶχαν τὸ δικαίωμα καὶ νὰ λαξεύουν πέτρα καὶ νὰ τὴν προμηθεύουν στοὺς ἐκάστοτε πελάτες τους γιὰ νὰ μποροῦν νὰ ἐλέγχουν τὴν ποιότητά της. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἀφ' ἑνὸς περιοριζόταν ἡ κερδοσκοπία ἐπὶ τῶν ὑλικῶν (ποὺ ἦταν οὕτως ἢ ἄλλως ἀκριβὰ, ἐφ' ὅσον εἶχαν μεταφερθεῖ ἀπὸ μακριά)¹⁶, ἀφ' ἐτέρου δέ, καὶ ἂν ἀκόμη κάποια συντεχνία ἀποφάσιζε νὰ διεκδικήσει περισσότερα δικαιώματα, ἡ δύναμή της ἦταν ἐλεγχόμενη καὶ δὲν μποροῦσε νὰ παρεμποδίσει ὅλο τὸ οἰκοδομικὸ πρόγραμμα τῆς Βενετίας¹⁷. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, καθὼς τὰ ὑλικά περνοῦσαν ἀπὸ πολλὰ χέρια μέχρι νὰ φθάσουν στὸν τελικὸ προορισμὸ τους, ἡ τιμὴ τους αὐξανόταν.

Μέλη τῶν συντεχνιῶν ἦσαν μόνον οἱ πρωτομάστορες (*maestri*) κάθε τέχνης. Ὁ καθένας εἶχε τὸ δικό του ἐργαστήριο (*bottega*), ὅπου δούλευαν μερικοὶ μαθητευόμενοι (*fanti, garzi*). Οἱ μαθητευόμενοι, ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια μαθητείας (ποὺ ποίκιλλε ἀνάλογα μὲ τὸν κλάδο), ἔδιναν ἐξετάσεις καὶ γίνονταν καὶ αὐτοὶ πρωτομάστορες καὶ μέλη τῆς συντεχνίας. Σύμφωνα μὲ τὴ βενετικὴ νομοθεσία ἀπαγορευόταν τὰ ἐργαστήρια νὰ ἔχουν περισσότερους ἀπὸ τρεῖς μαθητευόμενους, προφανῶς γιὰ νὰ μὴν ἀποκτήσουν δύναμη. Ὁ νόμος αὐτὸς ὥστόσο δὲν φαίνεται νὰ τηρήθηκε κατὰ γράμμα, καθὼς μάλιστα οἱ *maestri* προσλάμβαναν καὶ τοὺς συγγενεῖς τους, τὰ ἐργαστήρια ἔφθαναν νὰ ἀπασχολοῦν, κατὰ περιόδους, μέχρι καὶ εἴκοσι μαθητευόμενους¹⁸.

11. Ἐνδεικτικὰ βλ. F. BRAUDEL 1958, 83-102· E. POMMIER 1959, 3-5· G. LUZZATTO 1962-1963, 504, 509· τοῦ ἰδίου 1967, 345-355· F. GAETA 1976, 626-630· F. LANE, ὁ.π. 242-245, 299, 394· V.M. GODINHO 1977, vol. I, 25, 46· J. S. ACKERMAN 1980, 293· τοῦ ἰδίου 1982, 42.

12. F. LANE, ὁ.π. 333-334.

13. Βλ. παράρτημα 3, 196.

14. A. WIROBISZ 1965, 336-339· V. FONTANA 1979, 41-53· B. PULLAN 1964, 407-426.

15. Βλ. παραπάνω, 15 σημ. 10.

16. Βλ. παρακάτω, παράρτημα 3, 196-198.

17. A. WIROBISZ, ὁ.π. 330, 339.

18. A. WIROBISZ, ὁ.π. 321, 324-327, 330-331· B. PULLAN, ὁ.π. 414.

Τὸ γεγονός ὅτι δὲν ὑπῆρχαν μεγάλα ἐργαστήρια καὶ ὀργανωμένες «ἐργολαβίες» εἶχε δυὸ συνέπειες: ἅφ' ἑνὸς μὲν σὲ μιὰ οἰκοδομὴ ἐργάζονταν πολλὰ συνεργεῖα τῆς ἴδιας εἰδικότητος, διότι δὲν ἦταν δυνατόν νὰ οἰκοδομηθεῖ μιὰ ἐκκλησία ἢ ἓνα palazzo¹⁹ ἀπὸ ἓναν μόνο κτίστη μὲ δυὸ ἢ τρεῖς βοηθοὺς· ἅφ' ἑτέρου δὲ στὴν ἴδια οἰκοδομὴ ἐναλλάσσονταν, ἀνάλογα μὲ τὸ στάδιο τῶν ἐργασιῶν, πολλὲς εἰδικότητες²⁰. Συγκεκριμένα, σὲ μιὰν οἰκοδομὴ ἔπαιρναν κυρίως μέρος:

Προμηθευτὲς ξυλείας, πέτρας, τούβλων, ἀσβέστη, ἄμμου κλπ. (calcinieri, sabioneri)

Μεταφορεῖς ὑλικῶν (burchieri, piatteri)

Κτίστες (murieri)

Λιθοξόοι (taiapietri ἢ tagiapieri)

Ἐργάτες (lavoranti, manoalli)

Μαθητευόμενοι τῶν κτιστῶν καὶ λιθοξόων (fanti, garzoni)

Σιδεράδες (fauri)

Μαραγκοὶ (marangoni)

Κατασκευαστὲς παραθύρων (fenestreri)

Ἡ συνύπαρξη πολλῶν διαφορετικῶν συνεργειῶν σὲ μιὰ οἰκοδομὴ δημιουργοῦσε προβλήματα συντονισμοῦ τῶν ἐργασιῶν. Τὸ συντονισμὸ ἀνελάμβανε συνήθως ὁ ἐργοδότης, ἢ, σὲ περίπτωσιν πού αὐτὸς δὲν ἦταν φυσικὸ πρόσωπο ἀλλὰ Ἀδελφότητα ἢ τὸ κράτος, ἡ εὐθύνη περιερχόταν στὸν ἀρχιτέκτονα τῆς οἰκοδομῆς ἢ σὲ κάποιον ἀρχιεργάτη²¹. π.χ. τὰ χρόνια 1547, 1550-1552, 1554 καὶ 1556 ἐργαζόταν στὴν οἰκοδομὴ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἓνας κτίστης Sante de Domenego, ὁ ὁποῖος δὲν ταυτίζεται μὲ τὸν ἀρχιτέκτονα Sante Lombardo. Ὁ κτίστης αὐτὸς πληρώνονταν πάντοτε παραπάνω ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους καὶ εἶναι πιθανὸν ὅτι ἦταν ἀρχιεργάτης²². Τὰ ὑπόλοιπα χρόνια, τὴν εὐθύνη τοῦ ἔργου εἶχε ὁ ἐκάστοτε ἀρχιτέκτονας (ὅπως ἄλλωστε ἀναφέρεται στὸ συμβόλαιο πού ὁ Chiona συνάπτει μὲ τὴν Κοινότητα).

Ἡ συνεχὴς λοιπὸν προσπάθεια τῆς ἐλληνικῆς Κοινότητος νὰ ἐξευρίσκει χρήματα δὲν ἦταν ἀδικαιολόγητη. Στὰ σαράντα χρόνια πού διήρκεσε ἡ οἰκοδόμησις τῆς ἐκκλησίας ἓνας ὁλόκληρος κόσμος παρελαύνει μέσα στὰ ταμιακὰ βιβλία: προμηθευτὲς ὑλικῶν, λιθοξόοι, κτίστες, σιδεράδες, μαραγκοὶ, ἀρχιτέκτονες ἐναλλάσσονταν στὴν οἰκοδομὴ. Οἱ συναλλαγὲς ὅλων αὐτῶν μὲ τὴν Κοινότητα σημειώνονται μέρα μὲ τὴ μέρα²³.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν κατὰ περιόδους ἀπασχολουμένων μαστόρων στὸν Ἅγιο Γεώργιο ποίκιλλε ἀνάλογα μὲ τὰ χρήματα πού διέθετε ἡ Κοινότητα καὶ μὲ τὶς ἀνάγκες τῆς οἰκοδομῆς. Τὰ πολυπληθέστερα συνεργεῖα σημειώνονται κατὰ τὴ διάρκειά τῆς προεδρίας τοῦ Ματθαίου Βεργῆ²⁴.

19. Palazzo ὀνομάζονται οἱ μεγάλες, πλούσιες κατοικίες τῆς Βενετίας.

20. A. WIROBISZ, ὁ.π. 319. Ἡ ἐναλλαγὴ αὐτῶν συνεργειῶν καὶ οἱ αὐξομειώσεις τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ἀνάλογα μὲ τὶς ἐκάστοτε ἀνάγκες τῆς οἰκοδομῆς φαίνονται καθαρά, ἂν συγκρίνει κανεὶς τοὺς πίνακες 5-8.

21. Ὁ.π. 332.

22. E.I.B., Π.Α., Reg. 69, φ. 15', 16', 17', 18', 19', 20' καὶ Reg. 2, φ. 5'-39', 57', καὶ Reg. 87, φ. 22', 26'. Τὸ 1550, 1551, 1552 ὁ κτίστης Santo πληρώνεται 30 σολδία τὴν ἡμέρα. Τὸ 1554 ὁ ἴδιος κτίστης μαζὶ μὲ τὸ μαθητευόμενό του παίρνει 40 καὶ 50 σολδία ἡμερομίσθιο, ἐνὼ τὸ 1556 48 σολδία.

23. Ἡ καθημερινὴ καταχώρησις ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιμέλεια τοῦ ἐκάστοτε γραμματέα· ἔχουμε καὶ περιπτώσεις πού μιὰ εἴδησις καταχωρεῖται μέχρι καὶ δυὸ χρόνια ἀργότερα (βλ. καὶ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ 1974, 292).

24. Βλ. παραπάνω, 18.

Στὰ ταμιακὰ βιβλία, οἱ πρωτομάστορες (maestri: λιθοξόοι, κτίστες κλπ.) ἀναφέρονται συνήθως ὀνομαστικῶς, ἐνῶ γίνεται μόνον ἀπλὴ μνεία τοῦ ἀριθμοῦ τῶν μαθητευομένων²⁵. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ συνεργεῖα παρέμειναν ἐπὶ ἀρκετὰ χρόνια στὴν οἰκοδομὴ, ὅπως ὁ κτίστης Sante (1547-1556), τὸν ὁποῖο προαναφέραμε, ἢ ὁ λιθοξόος Innocente de Silvestro, ὁ ὁποῖος ἦταν καὶ ὑπεύθυνος γιὰ τὴν κατασκευὴ μεγάλου μέρους τῆς πρόσοψης καὶ τοῦ τρούλλου²⁶. Ἄλλοι πάλι τεχνίτες ἀνελάμβαναν μόνον μιὰ συγκεκριμένη ἐργασία στὴν οἰκοδομὴ, ὅπως οἱ Tomaso de Christofalo Daverna καὶ Hyeronimo de Zuanpiero, λιθοξόοι, οἱ ὁποῖοι τὸ 1544 ἀνέλαβαν νὰ κατασκευάσουν ἕναν ἀπὸ τοὺς πεσσούς τοῦ ἱεροῦ²⁷, ἢ οἱ λιθοξόοι Varischo de Marcello καὶ Nicollo de Antonio ποὺ ἐπένδυσαν ἐξωτερικὰ τὸ ἱερὸ μὲ πέτρα (1546)²⁸. Ἡ ἀμοιβὴ δινόταν στὸ maestro τοῦ κάθε συνεργείου καὶ συνήθως συμπεριελάμβανε καὶ τὴν ἀμοιβὴ τῶν μαθητευομένων (fanti) ποὺ ἐργάζονταν μαζί του στὴν οἰκοδομὴ· σπάνια ὁ πρωτομάστορας καὶ οἱ μαθητεύομενοὶ του πληρώνονταν χωριστὰ²⁹.

Ὁ τρόπος τῆς ἀμοιβῆς ἦταν σχετικὸς μὲ τὸ εἶδος τῆς «σύμβασης» ποὺ εἶχε κάνει ὁ ἐκάστοτε πρωτομάστορας (maestro) μὲ τὴν Κοινότητα. Δυὸ ἦσαν οἱ τρόποι πρόσληψης προσωπικοῦ στὴν οἰκοδομὴ: οἱ ἐργάτες προσλαμβάνονταν ὡς ἡμερομίσθιοι (ad diem), ὁπότε πληρώνονταν καθημερινὰ (ἢ ἀκόμη, κατὰ περίπτωσιν, μιὰ φορὰ τὴν ἐβδομάδα) ἢ ἀνελάμβαναν κατ' ἀποκοπὴν (supra se) τὴν ἐκτέλεση ἑνὸς συγκεκριμένου ἔργου³⁰. Στὴν τελευταία

25. Βλ. παρακάτω, σημ. 30.

26. E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὰ ἔγγραφα. Βλ. καὶ παρακάτω, παράρτημα 1, 177 κέ. ὅπου ἐκδίδονται σχετικὰ ἔγγραφα.

27. Ὁ.π., Reg. 69, φ. 12'.

28. Ὁ.π., φ. 12', 13', 14'.

29. A. WIROBISZ 1965, 333.

30. Ὁ.π. 327, 334.

Οἱ πληρωμὲς τῶν συνεργείων καταχωροῦνται συνήθως μὲ τὴν παρακάτω μορφή:

α) Στὴν περίπτωσιν ἐβδομαδιαίας πληρωμῆς:

E.I.B., Π.Α., Reg. 2, φ. 3^v

1550 adi primo Marzo

Per raxon de fabrica della giesia de messer San Zorzi della nazio grecha et serva / a chassa conttadi fo desburso per messer Matio Vergi gastaldo de la dita / per pagar le maistaze de ttagiapiera che ano lavoratto la segonda / settimana come qui sotto apar et prima

mastro Varischo zornate 5 a soldi 24 al di lire 6 soldi —

mastro Vizenzo zornate 5 a soldi 26 al di lire 6 soldi 10

fante del ditto zornate 5 a soldi 16 al di lire 4 soldi —

mastro Pedro da Bresa zornate 5 a soldi 26 al di lire 6 soldi 10

mastro Jeronimo Bresan zornate 5 a soldi 26 al di lire 6 soldi 10

fante del ditto zornate 5 a soldi 10 al di lire 2 soldi 10

mastro Piero di Castiniol zornate 5 a soldi 26 al di lire 6 soldi 10

mastro Francesco da Verona zornate 4½ a soldi 26 al di lire 5 soldi 16

fante del ditto zornate 4½ a soldi 10 al di lire 2 soldi 15

mastro Batista Bresan zornate 5 a soldi 26 al di lire 6 soldi 10

mastro Isepo zornate 5 a soldi 26 al di lire 6 soldi 10

mastro Zuane di Quadro zornate 4 a soldi 26 al di lire 5 soldi 4

per el pre Benedeto e Dimitrio per la prima setemana lira 1 soldi —

che sono in ttuto lire 71 soldi 3 fo presenti messer Canachi Chuvlli et messer Nicolo Chefalla ducati 11 lire 2 soldi 19.

Οἱ καταχωρήσεις καθημερινῶν πληρωμῶν ἔχουν παρόμοια μορφή.

β) Στὴν περίπτωσιν σύμβασης ἔργου:

αὐτὴ περίπτωσι, ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος τῆς ἐργασίας, πληρώνονταν εἴτε μὲ τὸ μέτρο (ὅπως οἱ Zuanpiero Furlan καὶ Zuanmaria ποὺ ἔσκαψαν ἓνα μέρος τῶν θεμελίων τῆς ἐκκλησίας καὶ πληρώθηκαν 10 σολδία τὸ κάθε "passo")³¹ εἴτε γιὰ τὴν ἐκτέλεση ὀρισμένου ἔργου (π.χ., τὸ 1568, ὁ λιθοξόος Innocente πληρώθηκε 20 δουκάτα γιὰ κάθε κόγχη ποὺ λάξευσε καὶ 30 λίρες γιὰ κάθε πεσσό³²). Ἡ πληρωμὴ στὴν κατ' ἀποκοπὴν ἐκτέλεση κάποιου ἔργου γινόταν συνήθως μὲ δόσεις ("a bon conto") καὶ σπανιότερα σὲ μιὰ δόση, μετὰ τὸ πέρασ τῆς ἐργασίας.

Οἱ πληρωμὲς γίνονταν ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πρόεδρο τῆς Ἀδελφότητος, παρουσίᾳ ὅμως δυὸ τουλάχιστον ἐπιτρόπων καὶ τοῦ γραμματέα, ὥστε τὰ ἔξοδα νὰ καταχωροῦνται κατ' εὐθείαν στὸ ἀντίστοιχο βιβλίό³³. Συχνὰ ὅμως παρατηροῦνται καθυστερημένες καταχωρήσεις, ποὺ σημειώνονται συνήθως μὲ τὴν ἡμερομηνία ποὺ γίνεται ἡ καταχώρηση, ἐνῶ δίπλα ἀναφέρεται ἡ ἡμερομηνία ποὺ θὰ ἔπρεπε κανονικὰ νὰ ἔχει καταχωρηθεῖ ("e fo adi...")³⁴. Ὑπάρχει ἐπίσης πληθὸς ἀποδείξεων γιὰ τὴν ἐξόφληση ἢ μερικὴ πληρωμὴ μαστόρων καὶ προμηθευτῶν ὑλικῶν³⁵.

Ἡ Κοινότητα δὲν φαίνεται νὰ εἶχε προτίμηση πρὸς κάποιον ὀρισμένο τρόπο πρόσληψης προσωπικοῦ, ἂν καὶ στὰ πρῶτα χρόνια εἶναι συνηθέστερη ἡ κατ' ἀποκοπὴν ἀνάθεση ἔργου. Ἔτσι κατασκευάσθηκαν τὸ 1539 τὰ θεμέλια τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ τὸν κτίστη Zuanmaria de Pizigatto³⁶, τῶν μακρῶν πλευρῶν ἀπὸ τοὺς Zuanpiero Furlan καὶ Zuanmaria τὸ 1544³⁷. Οἱ λιθοξόοι Giacomo di Mafio, Piero de Zuane, Zuanmaria di Giacomo κατασκεύασαν τὴν ἀνωδομὴ τοῦ ἱεροῦ (1540, 1543-44) καὶ κάποιους πεσσούς κλπ.³⁸ Συχνὰ ἐργάζονται ταυτόχρονα καὶ ἐργάτες ἡμερομίσθιοι καὶ ἐργάτες μὲ κατ' ἀποκοπὴν ἀνάληψη. Ἐπίσης ὁ ἴδιος ἐργαζόμενος ἄλλοτε ἦταν ἡμερομίσθιος καὶ ἄλλοτε ἐργαζόταν κατ' ἀποκοπὴν.

Οἱ ἐργαζόμενοι συνήπταν συνήθως συμβόλαιο μὲ τὸν ἐργοδότη τους. Ἡ ὑποχρέωση σύναψης συμβολαίου βάραινε τοὺς τεχνίτες καὶ ὄχι τοὺς ἐργοδότες. Οἱ ἐργαζόμενοι δὲν μπο-

E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 29^r

Adi 19 ditto [19 Νοεμβρίου 1539] contadi a mastro Zuanmaria de Pizigatto / murer che a ttolto la fabricha dela jexia / sopra di lui a pasa 8½ al ducato chome apar / per uno instrumento fatto in questo giorno per / mano de messer Alvixe di Zorzi nodaro sotto / al champaniel di San Marcho chome in quello / apar a bon conto ducati 10 a chonto deli qualli / me [Μάρκος Σαμαριάρης] feze boni lire 34 i qualli detti a mastro / Alvixe murer per chontto dele fose val lire 62.

"Ἐνα δεύτερο παράδειγμα:

E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 47^r

Adi ditto [8 Μαΐου 1546] contadi a mastro Giacomo ttagiapiera ett / chompagni a bon conto della sua manifa/ttura per el basamento dele chapele lire 6.

31. E.I.B., Π.Α., Reg. 69, φ. 2^r, 3^r, 4^r, 6^r, 7^r.

32. Βλ. παρακάτω, παράρτημα 1, 177, ἀρ. 7.

33. Βλ. π.χ., ὁ.π., Reg. 69, φ. 15^v (6 Ἰουνίου 1547):

Al nome delo omnipotente Idio fabricha principiata dela giesia de messer Santo / Zorzi e scola de messer San Nicolo de la nation de i Greci governata per el spectabile / messer Chanachi Chuvli governor et al presente chasier de dita fa/bricha con la volonta de i altri governatori gastaldo et avichario.

34. Γιὰ τὴ μορφὴ αὐτῶν τῶν καταχωρήσεων βλ. παραπάνω, 142 σημ. 30.

35. E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὰ ἔγγραφα.

36. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 29^r, 30^r.

37. Ο.π., Reg. 69, φ. 2^r, 3^r, 4^r, 6^r, 7^r.

38. Ο.π., Reg. 68, φ. 45^r, 46^r, 47^r, 48^r, 70^r, 71^r. Ὁ Maffeo di Giacomo πληρώνεται 126 λίρες καὶ 12 σολδία γιὰ τὸ ἱερὸ καὶ τὴν ἀρχὴ τῶν μακρῶν πλευρῶν.

ροῦσαν νὰ προσφύγουν στὴ δικαιοσύνη ἂν δὲν εἶχαν στὰ χέρια τους ἐπίσημο συμβόλαιο. Ὁ ἐργοδότης ἀντίθετα εἶχε συμφέρον νὰ μὴν ὑπάρχει συμβόλαιο, διότι ἔτσι εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἀθετήσῃ τὶς συμφωνίες του μὲ τοὺς ἐργάτες³⁹.

Ἡ μορφή τῶν συμβολαίων γενικὰ ποικίλλει: ὑπάρχουν ἐπίσημα ποὺ εἶχαν συνταχθεῖ ἀπὸ νοτάριο, καὶ ἄλλα ἀπλούστερα, προχειρογραμμένα σὲ κατάστιχα, ὅπου καταγράφονταν οἱ λογαριασμοὶ τῆς οἰκοδομῆς, ἢ σὲ διάφορα χαρτιά⁴⁰. Στὸ ἀρχεῖο τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας δὲν ἔχουν σωθεῖ παρὰ πολὺ λίγα παρόμοια συμβόλαια, ποὺ ὅπωςδήποτε ἀνήκουν στὴν τελευταία κατηγορία: πρῶτο στὴ σειρά ἔρχεται τὸ συμβόλαιο τῆς Κοινότητος μὲ τὸ δεύτερο ἀρχιτέκτονα Zuanantonio Chiona (1548)⁴¹. Σώζεται ἀκόμη ἓνα ἰδιωτικὸ συμφωνητικὸ ἀνάμεσα στὸν πρόεδρο Ἑμμανουὴλ Κατακουζηνὸ καὶ τὸν Nicolo Malipiero γιὰ προμήθεια τοῦ βλῶν καὶ ἀσβέστη μὲ χρονολογία 1556⁴². ἡ πληρωμὴ τοῦ Malipiero ἔπρεπε νὰ πραγματοποιηθεῖ μέσα σ' ἓνα χρόνο. Δυὸ ἀκόμη συμβόλαια τοῦ 1572 καὶ 1573 μὲ τὸν κατασκευαστὴ παραθύρων Baldassare (fenestrer a Sant'Antonin) ἀφοροῦν στὴν κατασκευὴ χάλκινου πλέγματος γιὰ τὴν προστασία τοῦ στρογγυλοῦ φεγγίτη τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴν κατασκευὴ τῶν παραθύρων⁴³.

Στὰ κατάστιχα ὑπάρχουν ἀκόμη μαρτυρίες καὶ γιὰ ὑπογραφή ἐπισήμων συμβολαίων, ἐπικυρωμένων ἀπὸ νοτάριο, ὅπως γιὰ τὸν κτίστη Zuanmaria de Pizigatto, ὁ ὁποῖος τὸ 1539 ἀνέλαβε νὰ σκάψῃ μέρος τῶν θεμελίων τῆς ἐκκλησίας⁴⁴. τὸ συμβόλαιό του μὲ τὴν Κοινότητα εἶχε γίνῃ ἀπὸ τὸν νοτάριο Alvise de Zorzi (nodaro sotto el campaniel di San Marco). Ἀπὸ τὸν ἴδιο νοτάριο συντάχθηκε ἀργότερα καὶ τὸ συμβόλαιο τῶν Zuanpiero Furlan καὶ Zuanmaria⁴⁵ ποὺ ἀνέλαβαν νὰ σκάψουν τὰ θεμέλια τῶν μακρῶν τοίχων. Συμφωνητικὸ ὑπῆρχε ἀκόμη μεταξὺ τῆς Ἀδελφότητος καὶ τοῦ λιθοξόου Silvestro de Antonio⁴⁶, ὁ ὁποῖος τὸ 1558 κατασκεύασε τὴ μεγάλη κορνίζα τῆς ἐκκλησίας ἢ ἀκόμη τοῦ προμηθευτῆ πέτρας Ieronimo Bresan di Moreschi (1563)⁴⁷.

Διαφωνίες ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς ἀνάμεσα στὴν Κοινότητα καὶ τὰ διάφορα συνεργεῖα. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρουμε διαμάχη μὲ τοὺς μεταφορεῖς ὕλικῶν τὸ 1544 (ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐνδεχομένως σταμάτησε ἡ οἰκοδομὴ)⁴⁸, γιὰ τὴν ἐπίλυση τῆς ὁποίας ἡ Κοινότητα κατέφυγε στὴν Giustizia vecchia⁴⁹. Τὸ 1553 ὁ λιθοξόος καὶ προμηθευτὴς πέτρας Zuanpiero di Zanchi κατέφυγε στὸ Uffizio del Consolo di Mercandanti⁵⁰, τὸ ὁποῖο ὑποχρέωσε τὴν Ἀδελφότητα νὰ ὑποθηκεύσῃ μέρος τῆς περιουσίας της ὥσπου νὰ πληρώσῃ περίπου 400 δουκάτα

39. A. WIROBISZ 1965, 328-329.

40. Ὁ.π. 328.

41. E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο. Ἐκδεδομένο ἀπὸ τὸν Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1971, 341-342.

42. E.I.B., Π.Α., Reg. 57 (λυτὸ ἔγγραφο)· βλ. καὶ παρακάτω, παράρτημα 1, 174, ἀρ. 4 καθὼς καὶ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ, ὁ.π. 341.

43. E.I.B., Π.Α., Reg. 57 (λυτὸ ἔγγραφο).

44. Ὁ.π., Reg. 68, φ. 29^ρ, 30^ρ.

45. Ὁ.π., Reg. 69, φ. 2^ρ.

46. E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 54^ρ.

47. E.I.B., Π.Α., Mariegola, φ. 61^ρ (π. ἀρ.).

48. Ὁ.π., Reg. 69, φ. 6^ρ, 7^ρ.

49. Giustizia vecchia: δικαστικὴ ἀρχὴ τῆς Βενετίας.

50. Uffizio del consolo di mercandanti: δημόσια (δικαστικὴ) ἀρχὴ ποὺ ἐπέλυε ὁρισμένες ἐμπορικὲς ἀντιδικίες.

πού τοῦ χρωστοῦσε ἀπὸ τὴν προμήθεια πέτρας γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας⁵¹. Ἡ Ἀδελφότητα μόλις τὸ 1558 κατόρθωσε νὰ ἐξοφλήσῃ τὸ χρέος. Ἀργότερα, τὸ 1573, ἄλλη διαφορά τῆς Κοινότητος μὲ τὸ λιθοξόο Innocente ἐπιλύθηκε μὲ διαιτησίαν⁵².

Ἡ Κοινότητα μόνον οἰκονομικὰ στήριζε τὸ ἔργο τῆς οἰκοδομῆς τῆς ἐκκλησίας πού κτίσθηκε σχεδὸν καθ' ὁλοκληρίαν ἀπὸ Βενετούς ἀρχιτέκτονες καὶ τεχνίτες. Οἱ Ἕλληνες δὲν διακρίθηκαν σὰν κτίστες στὴ Βενετία, πιθανὸν λόγῳ τοῦ ἰδιορρύθμου τρόπου κτισίματος⁵³ καὶ στίς ἐλάχιστες περιπτώσεις πού συμμετεῖχαν ἦταν πάντοτε ἀνειδίκευτοι καὶ πληρώνονταν περίπου ὅσο οἱ μαθητευόμενοι (παρ' ὅλο πού ὀνομάζονται συνήθως *manoalli*, δηλαδὴ ἐργάτες)⁵⁴. Οἱ Ἕλληνες ἐργάτες ἀναφέρονται πάντοτε ὀνομαστικά: Zacharia Megaianni, Vetturo Cipriotto, Stamati Mavroidi, Iani dalla Cania, Piero da Napoli, Nanachi da Malvasia, Manolli da Napoli, Michali da Napoli, Logara, Achini Manessi, Zorzi Lauda, Gini κλπ.⁵⁵ Κανεὶς ἀπὸ αὐτοὺς (πλὴν τοῦ Logara;) δὲν ἦταν μέλος τῆς Κοινότητος καὶ γιὰ κανένα δὲν γνωρίζουμε τίποτα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ὀνομαστικὴ ἀναφορά. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ κάποιους ἰδιαίτερα φτωχοὺς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι βοηθοῦσαν περιπτωσιακὰ τὴν Κοινότητα, πού τοὺς ἔδινε ἕνα ἐλάχιστο χρηματικὸ ποσὸ ὡς ἀμοιβή. Ἐντύπωση προκαλεῖ ἀκόμη τὸ γεγονός ὅτι ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς τοὺς ἐργάτες εἶναι καὶ ἕνας καλόγερος καὶ δυὸ ἱερεῖς⁵⁶. φαίνεται ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸ λειτούργημα τοῦ ἱερωμένου δὲν θεωρεῖται ἀσυμβίβαστο μὲ ἄλλα ἐπαγγέλματα⁵⁷.

Τὸ μεγάλο χρονικὸ διάστημα —σαράντα χρόνια— πού χρειάστηκε γιὰ νὰ κτισθεῖ ὁ Ἅγιος Γεώργιος, ἀλλὰ κυρίως ἡ λεπτομερὴς ἀναγραφὴ τῶν ἐξόδων μᾶς δίνουν πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν καὶ τίς τιμὲς τῶν ὑλικῶν, τὰ ὁποῖα ὅμως θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσουν τὸ ἀντικείμενο εἰδικῆς ἐργασίας· ἐδῶ θὰ περιοριστοῦμε μόνον στὴν παράθεση κάποιων στοιχείων. Στους πίνακες πού ἀκολουθοῦν γίνεται μιὰ πρώτη παρουσίαση τῶν ἡμερομισθίων πού ἀναφέρονται στὰ ταμιακὰ βιβλία⁵⁸.

51. E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο.

52. Ὁ.π.: βλ. καὶ παράρτημα 1, 178 ἀρ. 8.

53. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 82· Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ 1972, 223.

54. Οἱ Ἕλληνες ἐργάτες ἔπαιρναν ὡς ἡμερομίσθιο 10-14 σολδία ἐνῷ οἱ Βενετοὶ 16-24 σολδία.

55. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 43', 77', 78' καὶ Reg. 69, φ. 5', 14'-15'.

56. Τὸ ἴδιο ἐπισημαίνει ἡ Κ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ 1974, 300.

57. Τὸ πιθανότερο εἶναι βέβαια ὅτι οἱ ἱερωμένοι αὐτοὶ δὲν εἶχαν καμιὰ θέσιν ἢ ἀξίωμα στὴν Κοινότητα καὶ γι' αὐτὸ ὑποχρεώθηκαν νὰ ἐργασθοῦν στὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας.

58. Οἱ πίνακες ἔχουν συνταχθεῖ μὲ βάση τὴ μελέτη τοῦ B. PULLAN (1964) γιὰ τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν στὴ Scuola di San Rocco. Ἐχουν συνυπολογισθεῖ ὅλα τὰ ἡμερομίσθια πλὴν ἐκείνων ὅπου δὲν ἦταν δυνατόν νὰ ξεχωρισθεῖ ἡ ἀμοιβὴ τῶν μαθητευομένων ἀπὸ τὴν ἀμοιβὴ τῶν μαστόρων (βλ. καὶ παραπάνω, 49 καὶ σημ. 29). Τὰ ποσὰ ἀναγράφονται σὲ σολδία.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5. ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ ΚΤΙΣΤΩΝ

Έτη	Συνολικός αριθμός ήμερομισθίων	Συνολική άμοιβή	Ελάχιστο ήμερομίσθιο	Μέγιστο ήμερομίσθιο	Μέσος όρος
1539	9	270	30	30	30
1540	16½	519	30	32	31,4
1541					
1542					
1543	2	84			42
1544	10	300			30
1545					
1546					
1547	67	1823	22	30	27,2
1548					
1549					
1550	98	2799	26	30	28,5
1551	20½	647	30	30	30
1552	40	1200	30	30	30
1553					
1554	16	480	30	30	30
1555					
1556	70½	2073	24	30	29,4
1557					
1558	132	4631	30	40	35,08
1559	89½	3337	34	40	37,2
1560	121	4203	30	40	34,7
1561	47	1598	34	34	34
1562					
1563					
1564	105½	3346	30	34	31,7
1565	14	476	34	34	34
1566	68½	2387	34	36	34,8
1567	61	2196	36	36	36
1568	99	3564	36	36	36
1569					
1570	2	64	32	32	32
1571	55	1944	24	36	35,3
1572	82½	3002	36	40	36,3
1573	94	3560	36	40	37,8
1574					
1575	121½	6630	28	60	54,5
1576	3	108	36	36	36

ΠΙΝΑΚΑΣ 6. ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ ΛΙΘΟΞΕΩΝ

Έτη	Συνολικός αριθμός ήμερομισθίων	Συνολική άμοιβή	Ελάχιστο ήμερομίσθιο	Μέγιστο ήμερομίσθιο	Μέσος όρος
1539					
1540	21½	497	20	26	23,1
1541					
1542					
1543					
1544	9	216	24	24	24
1545					
1546	30½	854	28	28	28
1547	33½	1059	22	28	27,1
1548					
1549					
1550	980	25334	24	26	25,8
1551	250½	6517	26	30	26,01
1552	281½	7319	26	26	26
1553	24	624	26	26	26
1554	72	1922	26	36	26,6
1555	401½	9173	24	40	27,2
1556	481½	12212	14	34	25,3
1557	187½	4713	22	30	25,1
1558	54	1620	30	30	30
1559	17	510	30	30	30
1560	54	1620	30	30	30
1561	34	1020	30	30	30
1562					
1563					
1564	89½	2707	28	36	30,2
1565					
1566	42½	1275	30	30	30
1567	57	1710	30	30	30
1568	73½	2205	30	30	30
1569	6½	210			32,3
1570	7	210	30	30	30
1571	40	1229	30	40	30,7
1572					
1573	4	144	36	36	36
1574					
1575					

ΠΙΝΑΚΑΣ 7. ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ ΕΡΓΑΤΩΝ

Έτη	Συνολικός αριθμός ήμερομισθίων	Συνολική άμοιβη	Έλάχιστο ήμερομίσθιο	Μέγιστο ήμερομίσθιο	Μέσος όρος
1539	182	2270	10	16	12,4
1540	103	1338	10	18	12,9
1541					
1542					
1543	33	364	6	18	11,03
1544	104½	1516	7	24	14,6
1545					
1546					
1547	157	2434	14	20	15,5
1548					
1549					
1550	163,6	3208	18	20	19,6
1551	15½	212	12	16	13,6
1552	34½	638	15	20	18,4
1553					
1554	70½	1463	17	24	20,7
1555					
1556	478	8661	12	24	18,1
1557					
1558	267	5499	8	26	20,5
1559	153½	3598	18	26	23,4
1560	299½	5891	12	26	19,6
1561	153	3472	12	24	22,6
1562					
1563					
1564	168½	3823	18	26	22,6
1565	14	364	26	26	26
1566	226	5041	12	28	22,3
1567	249	5778	20	26	23,2
1568	241½	5852	24	26	24,2
1569					
1570	9	166	16	19,6	18,4
1571	110½	2567	20	26	23,2
1572	167	4272	16	28	25,5
1573	161½	4126	16	28	25,5
1574	13	340	20	30	26,1
1575	100	2762	20	30	27,6

ΠΙΝΑΚΑΣ 8. ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ ΜΑΘΗΤΕΥΟΜΕΝΩΝ

Έτη	Συνολικός αριθμός ήμερομισθίων	Συνολική ἀμοιβή	Ελάχιστο ήμερομισθίο	Μέγιστο ήμερομισθίο	Μέσος δρος
1539	8	160	20	20	20
1540	27	472	12	20	17,4
1541					
1542					
1543					
1544					
1545					
1546	9	72	8	8	8
1547					
1548					
1549					
1550	323	4910	10	18	15,2
1551	259½	4261	12	18	16,4
1552	276½	4734	8	20	17,1
1553	19	342	18	18	18
1554	105	1547	10	20	14,7
1555	53	530	10	10	10
1556	93½	1317	12	18	14,08
1557	63	922	10	16	14,6
1558	55	770	14	14	14
1559	6	60	10	10	10
1560					
1561					
1562					
1563					
1564	15½	217	14	14	14
1565					
1566					
1567					
1568	93½	1344	14	16	14,3
1569					
1570					
1571	53	1260	12	24	23,7
1572	73½	1756	16	24	23,8
1573	54	1272	18	24	23,5
1574					
1575					
1576	3	72	24	24	24

Ἀπὸ τοὺς παραπάνω πίνακες διαπιστώνουμε ὅτι, παρὰ κάποιες ἀύξομειώσεις⁵⁹, σὲ γενικὲς γραμμὲς τὰ ἡμερομίσθια παρουσιάζουν συνεχή ἄνοδο στὸ διάστημα 1540-1575. Ἡ ἄνοδος αὐτὴ δὲν εἶναι στὰ ἴδια ἐπίπεδα σ' ὅλες τὶς κατηγορίες τῶν οἰκοδόμων: ἡ μεγαλύτερη αὐξηση παρατηρεῖται στὰ ἡμερομίσθια τῶν ἀπλῶν ἐργατῶν, τὰ ὁποῖα διπλασιάζονται, ἐνῶ φαίνεται μικρότερη στὶς ἀμοιβὲς τῶν λιθοξόνων, τῶν μαθητευομένων καὶ τῶν κτιστῶν (οἱ τελευταῖοι εἶχαν γενικὰ τὰ ὑψηλότερα ἡμερομίσθια). Δὲν πρέπει ὥστόσο νὰ ξεχνοῦμε ὅτι τὰ συμπεράσματα τῶν πινάκων εἶναι μόνον ἐνδεικτικὰ ἐφ' ὅσον ἐξαρτῶνται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὰ διασωθέντα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι πάντοτε ἐπαρκή. Ἐπίσης ἡ διαφορὰ στὸ ὕψος τῶν ἡμερομισθίων ποὺ παρατηρεῖται μέσα στὸν ἴδιο χρόνον (λ.χ. τὸ 1566 τὰ ἡμερομίσθια τῶν ἐργατῶν κυμαίνονται ἀπὸ 12 ἕως 28 σολδία) ὀφείλεται κατὰ πάσαν πιθανότητα στὸ εἶδος τῆς δουλειᾶς, ἡ φύση τῆς ὁποίας δὲν διαφαίνεται ἀπὸ τὰ κατάστιχα, ἢ καὶ σὲ ἄλλα αἷτια, ποὺ δὲν ἀναφέρονται πάντοτε στὰ βιβλία τῆς Κοινότητος⁶⁰. Ὡστόσο ἀύξομειωση τῶν ἡμερομισθίων ἀνάλογα μὲ τὴν ἐποχὴ τοῦ χρόνου, δηλαδὴ μικρότερα τὸ χειμῶνα (Ὀκτώβριο-Φεβρουάριο) καὶ μεγαλύτερα τὸ καλοκαίρι (Μάρτιο-Σεπτέμβριο), σύμφωνα μὲ μιὰ διάταξη ποὺ ἴσχυε τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1576 κέ., ἴσως ὅμως καὶ νωρίτερα⁶¹, δὲν διαφαίνεται στὰ κατάστιχά μας.

Ἐνῶ ἡ ἄνοδος τῶν ἡμερομισθίων στὰ χρόνια ποὺ ἐξετάζουμε εἶναι ἀναμφισβήτητη, εἶναι δύσκολο νὰ προσδιοριστεῖ ἡ ἀγοραστικὴ τους ἀξία. Ἡ ἔλλειψη σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ δημοσιεύσεων, ποὺ θὰ μᾶς ἔδιναν κάποια στοιχεῖα γιὰ τὶς τιμὲς τῶν εἰδῶν διατροφῆς καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, καθιστᾷ σχεδὸν ἀδύνατη τὴν ἐξαγωγή συμπερασμάτων⁶². Ἀπὸ τὶς μελέτες τοῦ M. Aymard γιὰ τὸ ἐμπόριο τοῦ σιταριοῦ⁶³ καὶ τοῦ B. Pullan γιὰ τὰ ἡμερομίσθια τῶν κτιστῶν στὴν Ἀδελφότητα τοῦ San Rocco⁶⁴ φαίνεται ὅτι ἡ αὐξηση τῶν ἡμερομισθίων εἶναι μικρότερη ἀπὸ τὴν ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν διαφόρων ἀγαθῶν καὶ ἐπομένως ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία τῶν ἡμερομισθίων οὐσιαστικὰ μειώνεται.

Ἡ πληθώρα τῶν πληροφοριῶν ποὺ ὑπάρχει στὰ ταμιακὰ βιβλία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας μένει ἀνεκμετάλλευτη, εἴτε διότι οἱ πληροφορίες τους εἶναι συχνὰ ἐλλιπεῖς, εἴτε διότι λείπουν ἀντίστοιχες μελέτες ποὺ θὰ ἔδιναν τὴ δυνατότητα συγκρίσεων. Ἐτσι, ἐπὶ παραδείγματι, ἐνῶ γνωρίζουμε τὴν τιμὴ τοῦ οἰκοπέδου (2168 δουκάτα) ποὺ ἀγοράζουν οἱ Ἕλληνες, ἐπειδὴ στὸ συμβόλαιο δὲν ἀναφέρονται οἱ διαστάσεις του, δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ κάνουμε συγκρίσεις μὲ τιμὲς ἄλλων οἰκοπέδων τῆς Βενετίας τὴν ἴδια ἐποχὴ. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς ἀμοιβὲς τῶν λιθοξόνων: γνωρίζουμε πόσο πληρώνονται γιὰ νὰ κατασκευάσουν μιὰ κόγχη ἢ ἓνα κιονόκρανο, ἀλλὰ καθὼς δὲν ξέρουμε πῶς καθοριζόταν γενικὰ ἡ τιμὴ σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις (δηλαδὴ ἀνάλογα μὲ τὸ εἶδος — δωρικό, κορινθιακὸ — τοῦ κιονοκράνου ἢ

59. Σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις ἡ ἀπότομη αὐξηση τοῦ ἡμερομισθίου ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ ἀναφερόμενη ἀμοιβὴ προοριζόταν γιὰ τὸ maestro μαζί μὲ τὸ βοηθό του, παρ' ὅλο ποὺ κάτι τέτοιο δὲν ἀναφέρεται στὰ registri μας.

60. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι στὰ ταμιακὰ βιβλία ἀναφέρονται πολλὲς φορὲς (ἀλλὰ ὄχι πάντοτε) δύο κατηγορίες μαθητευομένων: οἱ garzoni grandi μὲ ἡμερομίσθιο 18 σολδία καὶ οἱ garzoni piccoli μὲ ἡμερομίσθιο γύρω στὰ 10 σολδία.

61. B. PULLAN, ὁ.π. 425.

62. A. WIROBISZ 1965, 335· B. PULLAN 1971, 178. Γενικὰ γιὰ τὴν ἄνοδο τῶν τιμῶν βλ. F. BRAUDEL 1979, vol. I, 468 κέ.

63. M. AYMARD 1966, 111. Γενικὰ γιὰ τὸ ἐμπόριο καὶ τὶς τιμὲς τοῦ σιταριοῦ στὴ Βενετία βλ. F. BRAUDEL, ὁ.π. 538 κέ.

64. B. PULLAN 1964, 423.

ανάλογα με τὸ μέγεθός του) δὲν μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἂν ὑπῆρχε καὶ ἐδῶ αὐξηση τιμῶν.

Ἡ οἰκονομικὴ ἱστορία τῶν κτιρίων τῆς Βενετίας δὲν ἔχει μελετηθεῖ ἐπαρκῶς, παρ' ὅλον ὅτι ἀσφαλῶς ὑπάρχει πολὺ ἀρχαιολογικὸ ὕλικό⁶⁵. Τὸ θεμελιῶδες ἔργο τοῦ P. Paoletti, *L'architettura e la scultura del Rinascimento in Venezia* (Venezia 1893), ὅπου δημοσιεύονται σποραδικὰ στοιχεῖα γιὰ διάφορα κτίρια τῆς Βενετίας, παραμένει μέχρι σήμερα μοναδικὸ στὸ εἶδος του.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται ἐπομένως ἀντιληπτὸ πόσο δύσκολη καὶ παρακινδυνευμένη εἶναι ἡ σύγκριση τοῦ κόστους τῆς οἰκοδομῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου με ἄλλα κτίρια. Ἐνδεικτικὰ μόνον ἀναφέρουμε μερικὰ παραδείγματα: ἡ οἰκοδομὴ τοῦ Νομισματοκοπείου τῆς Βενετίας (1537-1547 καὶ 1558) κόστισε περίπου 30.000 δουκάτα, τὸ ἴδιο περίπου καὶ ἡ Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη (τὸ τμήμα ποὺ εἶχε κατασκευάσει ὁ J. Sansovino ἀπὸ τὸ 1537 μέχρι τὸ 1556)⁶⁶· καὶ τὰ δυὸ αὐτὰ κτίρια εἶναι ὅμως πολὺ μεγαλύτερα καὶ πολυτελέστερα ἀπὸ τὸν Ἁγιο Γεώργιο. Ὁ τροῦλλος καὶ ἡ πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Geminiano ἐπιχορηγοῦνται ἀπὸ τὴ βενετικὴ πολιτεία με 2400 δουκάτα⁶⁷· ὁ τροῦλλος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κόστισε τουλάχιστον 1200 δουκάτα⁶⁸ (καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν τελικὴ τιμή). Γιὰ τὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Giuliano ὁ οὐμανιστὴς Tommaso Rangone πληρώνει 1000 δουκάτα⁶⁹· ἡ πρόσοψη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ξέρουμε ὅτι κοστίζει τουλάχιστον 350 δουκάτα⁷⁰.

Ὁ Ἁγιος Γεώργιος εἶναι βέβαια ἓνα μικρὸ κτίριο σὲ σχέση με ἄλλα κτίρια τῆς Βενετίας, ἡ Ἀδελφότητα ὅμως δὲν ἐφείσθη χρημάτων γιὰ τὴν ἄρτια κατασκευὴ του. Ἡ ἐπένδυση ὅλης τῆς ἐκκλησίας με πέτρα, φαινόμενο σπάνιον στὴ Βενετία, ἡ κατασκευὴ τῆς ἡμικυλινδρικήσ τεύχης καὶ κυρίως τοῦ τροῦλλου σίγουρα αὐξήσαν σημαντικὰ τὸ κόστος τῆς οἰκοδομῆς. Δὲν πρέπει τέλος νὰ ξεχνοῦμε ὅτι πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου ποὺ κτίζεται ὁ Ἁγιος Γεώργιος ἀρχίζει σταδιακὰ ἡ οἰκονομικὴ κρίση στὴ Βενετία, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς ἐπιβράδυνε τὴν οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ.

65. M. F. TIEPOLO, *Fonti per la storia dell'architettura nell'Archivio di Stato di Venezia* (δακτυλογραφημένο κείμενο στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς Βενετίας).

66. D. HOWARD 1975, 41, 43.

67. Ὁ.π. 82.

68. E.I.B., Π.Α., Reg. 4, φ. 4'.

69. D. HOWARD, ὁ.π. 84.

70. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἀφορᾷ μόνον τὴν ἐπένδυση τμήματος τῆς πρόσοψης με πέτρα τῆς Ἱστρίας, ἐργασία ποὺ ἐκτελέσθηκε ἀπὸ τὸν λιθοξόο Innocente (βλ. λυτὰ ἔγγραφα στὸ Reg. 57).

Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

At the close of the Middle Ages, one city in Europe stood out above every other because of its beauty and its wealth... Golden Venice has a special claim on our attention. No other city shows, in more diagrammatic form, the ideal components of the medieval urban structure. In addition, none gave a better indication in its own internal development of a new urban constellation that promised to transcend the walled container, as it had existed from the end of the neolithic phase.

L. MUMFORD, *The city in history*¹

Ἡ Βενετία δημιουργεῖται σταδιακὰ τὸν 5ο καὶ 6ο μ.Χ. αἰ.², ὅταν οἱ κάτοικοι τῶν παραλίων πόλεων τῆς Ἀδριατικῆς, ἀπὸ τὴν Πάδοβα μέχρι τὴν Ἀκηνύια, καταφεύγουν στὰ νησάκια τῆς λιμνοθάλασσας προσπαθώντας νὰ ἀποφύγουν τὶς ἐπιδρομὲς τοῦ Ἀττίλα καὶ τῶν Λογγοβάρδων. Ἡ σχετικὴ ἀσφάλεια ποὺ παρεῖχε ἡ λιμνοθάλασσα ὥθεϊ τοὺς ἀνθρώπους σὲ μιὰ μονιμότερη κατοίκηση τοῦ χώρου. Τυπικὰ βέβαια ἡ πόλη ἀποτελοῦσε τμῆμα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι τὸν 9ο αἰ., τότε ὅμως εἶναι ποὺ ἡ βυζαντινὴ κυριαρχία ἀτонеῖ σιγὰ-σιγὰ καὶ ἡ πόλη γίνεται οὐσιαστικὰ ἀνεξάρτητη. Μετὰ τὸ 10ο αἰ. ἡ πόλη ἔχει μιὰ συνεχῆ ἀνοδικὴ πορεία, διαμορφώνει τοὺς θεσμούς της καὶ ἀναπτύσσει ἕνα ἰδιόμορφο «δημοκρατικὸ» πολιτειακὸ σύστημα.

Ἀπὸ τὴ μιὰ ἡ θέση τῆς Βενετίας μέσα στὴ λιμνοθάλασσα καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ δημοκρατικὸ της πολίτευμα τὴν διαφοροποιοῦν ἀπὸ τὶς ἄλλες ἰταλικὲς πόλεις καὶ δημιουργοῦν τὶς προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀνάπτυξής της ποὺ κορυφώνεται τὸ 15ο καὶ 16ο αἰ.

Ἡ πόλη κτίζεται ἀρχικὰ πάνω στὰ νησάκια μὲ τὸ σταθερότερο ἔδαφος καὶ ἀναπτύσσεται γύρω ἀπὸ τὶς ἐνοριακὲς ἐκκλησίες³, ἐνῶ σταδιακὰ δημιουργοῦνται οἱ ἔξι μεγάλες συνοι-

1. L. MUMFORD 1961, 368-369.

2. F. LANE 1977, 1 καὶ U. FRANZOI - D. DI STEFANO 1976, σ. IX.

3. L. MUMFORD, β.π. 370· N. HUSE-W. WOLTERS 1986, 3.

κίες που υπάρχουν μέχρι σήμερα (San Marco, Dorsoduro, Cannareggio, Castello, S. Croce, S. Polo). Η έλλειψη σταθερού εδάφους (και κατά συνέπεια η έλλειψη οικοδομήσιμου χώρου) σε συνδυασμό με την αύξηση του πληθυσμού που φθάνει στο δεύτερο μισό του 16ου αϊ. στο μέγιστο ύψος του (168.000 κάτοικοι)⁴ έχει ως αποτέλεσμα την εκμετάλλευση και του ελάχιστου ωφέλιμου χώρου. Φτωχόσπιτα και palazzi, δημόσια κτίρια και ιδιωτικά, περιορίζονται γύρω από ασύμμετρα campielli (μικρές πλατείες), κανάλια και δρομάκια⁵. Το 16ο αϊ. ωστόσο, δημιουργούνται στην πόλη διάφορα «κέντρα» ανάλογα με τις πολιτικές και κοινωνικές ανάγκες (το πολιτικό κέντρο στην πλατεία του Αγίου Μάρκου, το εμπορικό στο Rialto, το θρησκευτικό στην απομακρυσμένη περιοχή του Castello, όπου η εκκλησία του San Pietro αποτελεί την έδρα του πατριάρχη της Βενετίας), ενώ ταυτόχρονα περιορίζονται έξω από την πόλη οι δραστηριότητες που κατά κάποιον τρόπο ένοχλούσαν ή έβλαπταν το ρυθμό της ζωής της (π.χ. η ύαλουργία, που ήταν πρόξενος πυρκαϊών, περιορίζεται στο νησί του Murano κλπ.)⁶. Τα σπίτια των πλούσιων ευγενών Βενετικών οικογενειών συγκεντρώνονται κυρίως κατά μήκος του Canal Grande, οι κατοικίες των υπολοίπων ευγενών κτίζονται συνήθως στο δυτικό και βόρειο τμήμα της πόλης, ενώ οι υπάλληλοι, οι γιατροί κλπ. μένουν γύρω από τον Άγιο Μάρκο. Ο λαός είναι σκορπισμένος σε φτωχόσπιτα σ' όλη την έκταση της Βενετίας ενώ οι Έβραίοι περιορίζονται στη συνοικία Canareggio⁷.

Το 16ο αϊ. η Βενετία είναι πλουσιότερη από ποτέ. Παρ' όλη την πολιτική άβεβαιότητα που δημιούργησε ο πόλεμος της συμμαχίας του Cambrai, τις θρησκευτικές ζυμώσεις και τις οικονομικές ανακατατάξεις, είναι μια εποχή πολιτικής, οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης για τη Βενετία⁸. Η τέχνη, η εξέλιξη της οποίας είχε κάπως επιβραδυνθεί με τις ταραχές των αρχών του αιώνα⁹, γνώρισε νέα άνθηση. Η Βενετία εγκατέλειψε την Αναγέννηση (που ήταν αναμειγμένη και με υστερογοτθικά στοιχεία) και πέρασε γρήγορα στο Μανιερισμό¹⁰. Το βενετικό κράτος, σε μια προσπάθεια επιβεβαίωσης του «μύθου» της Βενετίας ως αήττητης δημοκρατίας, αρχίζει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα ανανέωσης και εξωραϊ-

4. G. C. BELOCH 1902, 41· D. BELTRAMI 1954, 31, 32, 36· G. FEDALTO 1977, 147.

5. J. McANDREW 1983, 157-158· J. S. ACKERMAN 1980, 290· A. WIROBISZ 1965, 311· F. LANE, δ.π. 11.

6. L. MUMFORD, δ.π. 371.

7. G. SIMONCINI 1974, vol. 1, 172.

8. F. LANE, δ.π. 297 και 305· F. BRAUDEL 1958, 84. Μια πολύ καλή εικόνα της εποχής δίνει ο M. TAFURI 1985· Επίσης M. TAFURI - A. FOSCARI 1983. Μια συνοπτική θεώρηση της βενετικής ιστορίας στο β' μισό του 16ου αϊ. βρίσκουμε στο βιβλίο του G. BENZONI 1973· βλ. και παραπάνω, 46.

9. J. S. ACKERMAN 1982, 42.

10. Ο όρος «Μανιερισμός» χρησιμοποιείται εδώ για να δηλώσει μια περίοδο στην ιστορία της αρχιτεκτονικής που οι περισσότεροι ιστορικοί της τέχνης τοποθετούν ανάμεσα στο 1530-1630, καθώς και για να χαρακτηρίσει μια συγκεκριμένη τεχνοτροπία που αποτελεί την εξέλιξη της αναγεννησιακής τέχνης. Ο όρος «Μανιερισμός» κατά καιρούς άμφισβητήθηκε από τους μελετητές ενώ συχνά ήταν ταυτόσημος με τους όρους Ύστερη Αναγέννηση (High Renaissance) και Μπαρόκ. Έντελώς ένδεικτικά, για την αρχιτεκτονική του Μανιερισμού βλ. E. MICHALSKI 1933· R. ZÜRCHER 1947· L. BECHERUCCI 1958, vol. VIII, 802-838· W. HAGER 1958· R. WITTKOWER, *Principi architettonici nell'età dell'Umanesimo* (Torino 1964)· A. HAUSER 1964· L. GRASSI 1965· A. BLUNT 1966· B. FLETCHER 1967· E. BATTISTI 1967, 204-210· R. DE FUSCO, *L'architettura del Cinquecento* (Torino 1981). Έξιστόρηση των περιπετειών του Μανιερισμού δίνει ο I. E. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Τα σπίτια του Ρέθεμνου (Συμβολή στη μελέτη της αναγεννησιακής αρχιτεκτονικής της Κρήτης του 16ου και του 17ου αιώνα) (Αθήνα 1977) 254 κέ· βλ. και N. PEVSNER, *An outline of European architecture*, London 1979 (1943), 209 κέ.

σμοῦ τῆς πόλης ("renovatio urbis")¹¹. Τὴν περίοδο αὐτὴ ἄρχισαν μεγάλα δημόσια ἔργα, διαμορφώθηκε ἡ πλατεία τοῦ Ἀγίου Μάρκου, κτίσθηκαν ἐκκλησίες καὶ palazzi¹² ποὺ λάμπρυναν τὴν πόλιν¹³. Στὰ ἔργα αὐτὰ πρωτοστατεῖ ὁ ἀρχιτέκτονας Jacopo Sansovino, ποῦ, μαζὶ μὲ τοὺς ἀρχιτέκτονες Sebastiano Serlio καὶ Michele Sammicheli, ἐγκαθίσταται στὴν πόλιν ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τῆς Ρώμης (1527) καὶ εἰσάγει ἓνα νέο πνεῦμα στὴ βενετσιάνικη ἀρχιτεκτονικὴ¹⁴.

Ὡστόσο, ἡ συχνὰ ἐκπληκτικὴ σὲ ποιότητα ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Βενετίας σὲ λίγα μόνον σημεῖα μπορεῖ νὰ ἀναδειχθεῖ (piazzas San Marco, Rialto κλπ.)· στὶς περισσότερες περιπτώσεις ὁμως ἡ αἴσθησις τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ ὄγκου χάνεται καθὼς ἡ στενότητα τοῦ χώρου καὶ ἡ κακὴ ὀπτικὴ γωνία ἀλλοιώνουν τὴν αἴσθησις τῆς προοπτικῆς καὶ τοῦ βάθους. Ἔτσι, μεγάλες ἐντυπωσιακὲς ἐκκλησίες ἔχουν σ' ἐπαφὴ μὲ τοὺς πλευρικοὺς τοὺς τοίχους κτίρια (ὅπως π.χ. ἡ ἐκκλησία τοῦ Santo Stefano, San Salvador, Santa Maria Formosa κλπ.) ἡ βρίσκονται μέσα σ' ἓνα τόσο στενόχωρο campo (πλατεία) ὥστε ὁ θεατὴς νὰ μὴν μπορεῖ νὰ συλλάβει μὲ μιὰ ματιὰ οὔτε τὴν πρόσοψη, οὔτε — πολὺ λιγότερο — τὸ συνολικὸ ὄγκο τῆς ἐκκλησίας (π.χ. στὴν ἐκκλησία τοῦ San Giuliano, San Giovanni Crisostomo κλπ.). Ἄλλοτε πάλι, λόγοι θρησκευτικοὶ (ὅπως λ.χ. ἡ προὔπαρξις ναοῦ σὲ κάποιο χῶρο) ὁδηγοῦν στὴν ἀνέγερσις καινούργιου λαμπρότερου στοῦ ἴδιου ἀκριβῶς σημείου, ἔτσι ὥστε, ἐνῶ ὑπάρχει ἓνα τεράστιο campo, ἡ ἐκκλησία εἶναι τοποθετημένη ἐντελῶς ἔκκεντρα στοῦ χῶρου¹⁵. Ἀπὸ τὴ συνήθεια αὕτῃ δὲν ξεφεύγουν οὔτε οἱ ἐκκλησίες τῶν Ἀδελφοτήτων (βλ. π.χ. τὴν ἐκκλησία τοῦ San Rocco, San Giovanni Evangelista), οἱ ὁποῖες ἐξ ἄλλου ἐντάχθηκαν ἐκ τῶν ὑστέρων στον ἴστο τῆς πόλεως¹⁶.

Ὁ Ἅγιος Γεώργιος παρουσιάζει, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω, κάποιες διαφορὲς ἀπὸ τὶς υπόλοιπες ἐκκλησίες τῆς Βενετίας. Παρ' ὅλο ποῦ, στὴν ἀπόφασιν τοῦ 1536 ἀναφέρεται ὅτι τὸ πρόπλασμα εἶχε κατασκευασθεῖ «κατὰ τὴν ἑλληνικὴ τεχνοτροπία» (con li ordini et modi como si conviene alla greca),¹⁷ τὸ κτίριον εἶναι δυτικῆς τεχνοτροπίας, χωρὶς βυζαντινὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα. Οἱ διαστάσεις καὶ ὁ τύπος τῆς βασιλικῆς ἐπιλέχθηκαν βέβαια ἀπὸ τὴν Κοινότητα, σίγουρα ὁμως ὑπαγορεύθηκαν καὶ ἀπὸ τὸ σχῆμα τοῦ οἰκοπέδου καὶ τὶς οἰκονο-

11. M. TAFURI - A. FOSCARI 1983, 70 κέ.

12. Palazzi ὀνομάζονται οἱ πολυτελεῖς κατοικίες τῆς Βενετίας.

13. D. HOWARD 1975, 1-7· R. LIEBERMAN 1982, 30· M. TAFURI 1969, 179· G. LUZZATTO 1967, 351· M. TAFURI - A. FOSCARI 1983, 70 κέ· G. SIMONCINI 1974, 186 κέ.

14. Κατὰ τὸν J. S. ACKERMAN (1982, 42-54) ἡ γρήγορη μετάβασις τῆς βενετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησις στὸ Μανιερισμὸ καὶ ὁ παραμερισμὸς τῆς τοπικῆς τέχνης ὀφείλονται στὴν ἐπιρροὴ τῶν ἀρχιτεκτόνων J. Sansovino καὶ M. Sammicheli ποὺ ἐγκατέλειψαν τὴ Ρώμην μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς, τὸ 1527, ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Καρόλου τοῦ Ε' καὶ κατέφυγαν στὴ Βενετία, ὅπου μεταφύτευσαν τὶς καινούργιες ιδέες ποὺ εἶχαν ἐπικρατήσῃ στὴ Ρώμην τὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 16ου αἰ. Βλ. ἐπίσης τοῦ ἰδίου 1980, 294, καθὼς καὶ τοῦ ἰδίου 1977, 17· R. LIEBERMAN 1982, 30· D. HOWARD, ὁ.π. 1-7· R. DE FUSCO, ὁ.π. 131.

15. Ἐχομε τριῶν εἰδῶν ἐκκλησίες στὴ Βενετία: τὶς ἐνοριακὲς, τὶς μοναστηριακὲς καὶ τὶς ἐκκλησίες τῶν Ἀδελφοτήτων. Ἡ πόλιν ἀναπτύχθηκε ἀρχικὰ γύρω ἀπὸ τὶς ἐνοριακὲς ἐκκλησίες· τὸ 13ο αἰ. ἄρχισαν νὰ κτίζονται οἱ ἐκκλησίες τῶν μοναστικῶν ταγμάτων καὶ δημιουργήθηκαν οἱ διάφορες Ἀδελφότητες ποὺ τὸ 16ο αἰ. εἶχαν παρῇ τὴν ὀριστικὴ μορφή τους (βλ. καὶ D. HOWARD, ὁ.π. 62-64, 96).

16. A. WIROBISZ 1965, 311· βλ. καὶ BMC, Archivio J. McANDREW, b. 1.

17. Βλ. παραπάνω, 15.

μικρές δυνατότητες της 'Αδελφότητας¹⁸. 'Η ἐκκλησία, πού γιά τόν ἐλληνικό χῶρο, τήν ἴδια ἐποχή, θά ἦταν μεγάλη, εἶναι μικρή γιά τὰ βενετικά δεδομένα. 'Η πρώτη ἐντύπωση πού ἀποκομίζει ὁ ἐπισκέπτης, ἰδίως ἂν τήν ἐπισκεφθεῖ τις ὥρες πού ὁ ἀπογευματινός ἥλιος φωτίζει τήν πρόσοψη, εἶναι ὅτι πρόκειται γιά μιὰ χαριτωμένη ἐκκλησία πού αἰωρεῖται πάνω ἀπό τὸ κανάλι, καθῶς ὁ περίβολος κρύβει ἀπό τὴ θέα τὸ κάτω μισό της.

'Η ἐκκλησία, μαζί μὲ τὸ κτίριο τῆς 'Αδελφότητας καὶ τοῦ Φλαγγινείου ἀποτελοῦν ἓνα κλειστό σύνολο, κοντὰ στὴν καρδιά τῆς πόλης καὶ ταυτόχρονα λίγο ἀπόμερο. 'Ο "Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ἀπὸ τὰ λίγα δείγματα «τριδιάστατης» βενετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς: ὁ ναὸς στέκει μόνος του στὸ κέντρο ἑνὸς χώρου ὀργανωμένου γύρω ἀπὸ αὐτὸν καὶ γι' αὐτόν, μὲ ὅλες του τις πλευρὲς ἐξ ἴσου ὁρατὲς καὶ φροντισμένες¹⁹. 'Εδῶ ἡ τάση ἐκμετάλλευσης τοῦ χώρου ὑποχώρησε ἐμπρὸς στὴν περηφάνεια τῆς Κοινότητος γιά τὴν ἐκκλησία της, πού συμβόλιζε τὴ θρησκευτικὴ καὶ πνευματικὴ της ἀνεξαρτησία.

18. 'Η 'Αδελφότητα δὲν εἶχε τὰ ἀπαιτούμενα οἰκονομικὰ μέσα ὥστε νὰ μιμηθεῖ τις πολυτελεῖς κατασκευές ἄλλων 'Αδελφοτήτων τῆς Βενετίας πού συναγωνίζονταν μεταξύ τους, ποιά θὰ κτίσει τὴν πλουσιότερη καὶ λαμπρότερη "scuola" καὶ ἐκκλησία (βλ. σχετικὰ B. PULLAN 1971, 119, 125-126· R. LIEBERMAN 1982, 24-25· D. HOWARD, ὁ.π. 96-97· καὶ PH. L. SOHM 1978, 7, 25-26· M. TAFURI 1985, 125 κέ.). 'Εκτὸς τούτου, ἡ Βενετικὴ πολιτεία προσπαθοῦσε γενικὰ νὰ περιορίζει τὴ δύναμη τῶν μειονοτήτων καὶ ἐπομένως δὲν θὰ ἐπέτρεπε στὴν Κοινότητα νὰ κτίσει μιὰ τεράστια ἐκκλησία. Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ οἱ ἐθνικὲς 'Αδελφότητες (scuola degli Armeni, degli Schiavoni, degli Albanesi) συναγωνίζονταν μεταξύ τους ἂν καὶ σὲ μικρότερη βέβαια κλίμακα (βλ. σχετικὰ PH. L. SOHM, ὁ.π. 28).

19. 'Εκτὸς ἀπὸ τὸν "Ἅγιο Γεώργιο τέσσερις ἐκκλησίες μόνον σ' ὁλόκληρη τὴ Βενετία εἶναι κτισμένες ἔτσι ὥστε νὰ εἶναι ὁρατὲς ὅλες οἱ πλευρὲς τους: San Fantin, San Giuliano, Sant'Angelo Raffaele, Santa Maria dei Miracoli.

Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Γιὰ τὴν πρώτη ἐκκλησία τῶν Ἑλλήνων λίγα εἶναι γνωστά. Ξέρουμε ὅτι ἀμέσως ὕστερα ἀπὸ τὸ πρῶτο συμβόλαιο ἀγορᾶς τοῦ οἰκοπέδου, ποὺ δὲν ἦταν τὸ ὀριστικὸ (1526), οἱ Ἕλληνες κατασκεύασαν μιὰ πρόχειρη ἐκκλησία, «ἔργον ἄκομψον καὶ προσωρινόν», ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει ὁ Βελοῦδος¹. Ἡ μικρὴ αὕτὴ ἐκκλησία ποὺ ἐξυπηρέτησε τὴν Κοινότητα στὰ πρῶτα τριάντα χρόνια (1527-1556), χτίστηκε γρήγορα, μέσα σὲ διάστημα ὀκτῶ μηνῶν περίπου: στὶς 4 Μαρτίου 1527 τελέσθηκε ἡ πρώτη λειτουργία ἀπὸ τὸν ἱερέα Ἰωάννη Αὐγερινό², τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1527 ὁ πατριάρχης τῆς Βενετίας ἀπηύθυνε ἐπίπληξη πρὸς τὸν παπὰ Σαβίνα, ἱερέα τῆς «προσφάτως ἀνεγερθείσης ἑλληνικῆς ἐκκλησίας»³, ἐνῶ τὸ Μάιο τοῦ ἴδιου ἔτους ἔγινε ἡ ἐκλογή τοῦ ἐφημερίου τῆς⁴. Οἱ μαρτυρίες τῶν καταστίχων μας εἶναι λίγες, σποραδικές, ὡς συνήθως λιγόλογες, καὶ ἀφοροῦν πάντα σὲ πρακτικὰ θέματα: στὴν κατασκευὴ τοῦ δαπέδου (ἀπὸ ξύλινες σανίδες), τοῦ ἄμβωνα ἢ τοῦ γυναικωνίτη, τὴν ἀγορὰ κεραμιδιῶν γιὰ τὴ στέγη, τὴν ἐπισκευὴ τῶν ὑδρορροῶν, τῶν σπασμένων ὑαλοπινάκων τῶν παραθύρων, ἢ τέλος, τὸ στολισμὸ τῆς ἐκκλησίας στὶς γιορτές⁵. Ξέρουμε ἀκόμη ὅτι μέσα

1. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 27.

2. Ὁ.π. 26-27.

3. ASP, Acta generalia 1741-1750, s.n., copia ex libro mandatorum, δημοσιευμένο στοῦ G. FEDALTO 1968, 128, App., doc. XVI: ...ecclesia vestra nuper erecta et constructa....

4. E.I.B., Π.Α., Mariegola, π. ἀρ., φ. 11'.

5. Παραθέτουμε, κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ, ὅλες τὶς πληροφορίες ποὺ κατορθώσαμε νὰ συγκεντρώσουμε σχετικὰ μὲ τὴν πρώτη αὕτὴ ἐκκλησία:

1536, 24 Σεπτεμβρίου: ἐξοφλεῖται ὁ Zuan taiapiera (λιθοξόος) γιὰ ὅλες τὶς ἐργασίες ποὺ ἔχει κάνει στὴν ἐκκλησία (E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 6').

1537, 16 Ἀπριλίου: ἀγοράζονται σανίδες γιὰ τὸ δάπεδο τῆς ἐκκλησίας (δ.π. φ. 11').

1537, 18 Ἀπριλίου: ἀγοράζονται καρφιά γιὰ τὸ δάπεδο (δ.π. φ. 11').

1537, 20 Ἀπριλίου: ἀμείβονται οἱ μαραγκοὶ γιὰ τὸ δάπεδο τῆς ἐκκλησίας (δ.π. φ. 12').

1538, 13 Ἰουλίου: ἡ Ἀδελφότητα στολίζει τὴν ἐκκλησία (δ.π. φ. 18').

1539, 2 Μαρτίου: ἀγορὰ ὑφάσματος γιὰ τὸ στολισμὸ τῆς ἐκκλησίας (δ.π. φ. 19').

1539, 25 Ὀκτωβρίου: τοποθέτηση ὑδρορροῶν (δ.π. φ. 26').

1540, 27 Μαρτίου: ἡ Ἀδελφότητα τοποθετεῖ ὑαλοπίνακες στὰ παράθυρα τῆς ἐκκλησίας (δ.π. φ. 45').

1543, 9 Ἀπριλίου: ἐπισκευὴ γυναικωνίτη (δ.π. φ. 65'. βλ. καὶ σχετικὴ εἰδηση στὴ Mariegola, π. ἀρ., φ. 15':

1539, 20 Αὐγούστου: ὁ Zuane da Coron εἶχε δανείσει στὴν ἐκκλησία χρήματα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ γυναικωνίτη ποὺ εἶχε γίνει τὸ 1534-1535 ἐπὶ τῆς προεδρίας του).

1543, 18 Ἀπριλίου: ἀγορὰ κεραμιδιῶν κλπ. γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῆς ἐκκλησίας (δ.π. Reg. 68, φ. 65').

1543, 21 Ἀπριλίου: ἐπισκευὴ ἐπάνω τμήματος τῆς ἐκκλησίας (δ.π.).

1544, 6 Δεκεμβρίου: ἐπισκευὴ γυναικωνίτη (δ.π. φ. 85').

1546, 19 Ἀπριλίου: ἀλλαγὴ ὑαλοπινάκων (δ.π. φ. 95').

1546, 4 Σεπτεμβρίου: ἐπισκευὴ ὑδρορροῶν (δ.π. φ. 100').

1546, 10 Σεπτεμβρίου: ἐπισκευὴ ὑδρορροῶν (δ.π.).

1546, 26 Σεπτεμβρίου: ἐπισκευὴ τῆς στέγης τῆς ἐκκλησίας (δ.π. φ. 101').

1550, 1 Μαΐου: πληρώνεται ὁ Μάρκος Μπαθᾶς γιὰ ἐπισκευὴς ποὺ ἔκαμε ἐπὶ προεδρίας Zorzi Paidi (σταυρὸς ἱεροῦ, ἐπισκευὴ παραθύρου κλπ., δ.π. Reg. 2, φ. 8').

1555, 3 Μαρτίου: συγκεντρώνονται χρήματα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ἄμβωνα (δ.π. Reg. 87, φ. 7').

Ἀπὸ τὶς παραπάνω πληροφορίες ἡ ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 16 ἀναφέρονται καὶ ἀπὸ τὴ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 48.

στην ἐκκλησία γίνονται ταφές Ἑλλήνων, ὅπως μαρτυρεῖται τόσο στὰ ταμιακὰ βιβλία, ὅσο καὶ σὲ διαθῆκες μελῶν τῆς Ἀδελφότητος⁶.

Ἡ ἔρευνα στὶς βιβλιοθήκες τῆς Βενετίας ἔφερε σὲ φῶς δυὸ ἀκόμη στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνουν μιὰ πληρέστερη καὶ παραστατικότερη εἰκόνα τῆς πρώτης αὐτῆς ἐκκλησίας: ἓνα χάρτη τοῦ Α. Vavassore (εἰκ. 9)⁷, μὲ χρονολογία 1525-1530 περίπου, ὅπου ἀπεικονίζεται ἡ παλαιὰ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ ἓνα, ἄγνωστο μέχρι σήμερα, περιγητικό κείμενο τοῦ 1532, γραμμένο ἀπὸ τὸν D. Possot⁸.

Ὁ Possot ὀνομάζει τὴν ἐκκλησία "Ἅγιο Βλάσιο, συγγέοντάς τὴν προφανῶς μὲ τὸν καθολικὸ ναό, ὅπου ὅπως ἀναφέραμε σὲ προηγούμενο κεφάλαιο⁹, γινόταν ἀρχικὰ ἡ ὀρθόδοξη λειτουργία, κατὰ τὴν ἀποψὴ μας ὅμως ἡ περιγραφή ἀναφέρεται στὴν πρώτη μικρὴ ἐκκλησία τῶν Ἑλλήνων. Σ' αὐτὸ συνηγοροῦν τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: ἀναφέρεται στὸ κείμενο ὅτι ὁ "Ἅγιος Βλάσιος (San Biagio) εἶναι κοντὰ στὴν ἐκκλησία San Giovanni e Paolo, πράγμα ποὺ δὲν εὐσταθεῖ· ἡ ἑλληνικὴ ἐκκλησία ὅμως βρίσκεται ὄντως σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ αὐτήν. Ἀκόμη εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐκκλησιάζονται σὲ καθολικὸ ναὸ μέχρι τὸ 1532, ὅταν εἶχαν κάνει τόσους ἀγῶνες γιὰ νὰ ἀποκτήσουν δικό τους καὶ γιὰ νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὶς συνεχεῖς παρενοχλήσεις τῶν καθολικῶν ἐφημερίων. Ἀπὸ τὸ 1526-27 καὶ ὕστερα δὲν ἔχουμε πουθενὰ μνεῖα ὅτι ἐξακολουθοῦσε νὰ τελεῖται ὀρθόδοξη λειτουργία στὸν "Ἅγιο Βλάσιο¹⁰. Τέλος, ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Possot ἀποκομίζει κανεὶς τὴν ἐντύπωση μιᾶς ταπεινῆς μικρῆς ἐκκλησίας καὶ ὄχι βέβαια μιᾶς γοτθικῆς ἐκκλησίας ὅπως ἦταν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ὁ "Ἅγιος Βλάσιος¹¹.

Ὅπως φαίνεται, τόσο ἀπὸ τὴν περιγραφή τοῦ Possot ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν χάρτη τοῦ Vavassore, ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ μικρὴ, χαμηλὴ, μονόκλιτη βασιλική. Τὸ ἱερὸ ἦταν κλειστό, χωρισμένο ἀπὸ τὸ κλίτος κατὰ τὸ ὀρθόδοξο τυπικὸ, μὲ τὴν Ὁραία Πύλη στὸ κέντρο καὶ μιὰ μικρὴ πόρτα δεξιὰ (διακονικό;). Φαίνεται ὅτι τὸ 1532 δὲν ὑπῆρχε γυναικωνίτης καὶ οἱ γυναῖκες στέκονταν χωριστὰ ἀπὸ τοὺς ἄνδρες, στὸ βάθος τῆς ἐκκλησίας¹².

Ὁ Possot μᾶς δίνει ἀκόμη πληροφορίες γιὰ τὴ διακόσμηση τῆς ἐκκλησίας μὲ εἰκόνες τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ τοῦ Ἑσταυρωμένου, καθὼς καὶ γιὰ τὸν τρόπο τέλεσης τῆς λειτουργίας, τὸν Ἐπιτάφιο κλπ.

Οἱ μελετητὲς διατύπωσαν στὸ παρελθὸν δισταύμενες ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὸ ὕλικὸ μὲ τὸ ὁποῖο ἦταν κτισμένη ἡ πρόχειρη αὐτὴ ἐκκλησία, καθὼς καὶ γιὰ τὴ θέση της μέσα στὸ

6. Βλ. M. SANUDO 1897-1902, vol. LVI, 1532, περιγραφή τῆς κηδείας τοῦ Θεόδωρου Παλαιολόγου· E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 18^ν: 1538, 22 Δεκεμβρίου ταφὴ τοῦ Nicollo ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο· K. Δ. MEPTZIOY 1967, 174-197.

7. Δημοσιεύεται στὸ βιβλίο τοῦ G. CASSINI 1971, 35 ἀρ. 7: Pianta prospettica della città in legno da Giovanni Andrea Vavassore, detto Vadagnino, Venezia. Ὁ Cassini χρονολογεῖ τὸ χάρτη γύρω στὸ 1525, τὸ γεγονός ὅμως ὅτι ἀπεικονίζει τὴν πρώτη ἑλληνικὴ ἐκκλησία μεταθέτει τὴ χρονολόγησή του τουλάχιστον στὸ 1527.

8. D. POSSOT 1890, vol. XI, 79 κέ. καὶ κυρίως 94-95. Παρ' ὅλο ποὺ τὸ κείμενο εἶναι ἐκδεδομένο, δὲν εἶναι, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, γνωστὸ στὴν ἔρευνα. Τὸ κείμενο παρατίθεται στὸ τέλος αὐτοῦ τοῦ κεφαλαίου.

9. Βλ. παραπάνω, 7.

10. Ἡ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ (δ.π. 16) ἀναφέρει ὅτι τὸ 1533 ἐγγράφεται στὴν Ἀδελφότητα ὁ ἱερέας τοῦ Ἀγίου Βλασίου, δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ κάποιον Ἕλληνα ἱερέα ποὺ εἶχε χρηματίσει στὸ παρελθὸν ἱερέας τῆς προαναφερθείσης ἐκκλησίας.

11. U. FRANZOI - D. DI STEFANO 1976, 501.

12. Βλ. καὶ 63, σημ. 5, 1543, 9 Ἀπριλίου.

οικόπεδο¹³. Στὸ χάρτη τοῦ Vanassore δὲν μποροῦμε βέβαια νὰ διακρίνουμε τὸ ὕλικὸ κατασκευῆς τῆς ἐκκλησίας. Ἡ ταχύτης ὅμως μὲ τὴν ὁποία κατασκευάστηκε μᾶς πείθει ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἦταν μιὰ μικρὴ, ἐλαφριά, μάλλον ξύλινη κατασκευή¹⁴, χωρὶς ἰδιαίτερη θεμελίωση ποὺ καὶ πολυέξοδη καὶ χρονοβόρα θὰ ἦταν· ἐφ' ὅσον δὲ τὸ οἰκόπεδο δὲν ἀνῆκε ἀκόμη ὀριστικὰ στὴν Ἀδελφότητα, εἶναι ἀπίθανο νὰ δαπανήθηκαν πολλὰ χρήματα γιὰ τὸ κτίσιμο.

Ἡ πρώτη ἐκκλησία θὰ πρέπει νὰ βρισκόταν στὸ χῶρο τῆς σημερινῆς. Ἐνας ναὸς θεωρεῖται χῶρος ἱερὸς καὶ καθαγιασμένος καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ εὐκολὰ νὰ κατεδαφισθεῖ, ἐκτὸς ἂν πρόκειται νὰ δώσει τὴ θέση του σ' ἄλλο ναό. Ἐπειτα, στὸ μακρόστενο οἰκόπεδο τῆς Ἀδελφότητος, δύσκολα θὰ χωροῦσαν δυὸ ἐκκλησίες, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἡ μιὰ ἦταν μικρῶν διαστάσεων¹⁵.

Ἡ κατεδάφιση τῆς ἐκκλησίας αὐτῆς ἔγινε τὸ 1556¹⁶, πράγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ σημερινὸς ναὸς ἦταν κατὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ τελειωμένος καὶ μποροῦσε νὰ λειτουργήσει κανονικά.

13. Ἡ ἀσάφεια τῶν πηγῶν ὁδήγησε τοὺς μελετητὲς σὲ διστάμενες ἀπόψεις: Βλ. σχετικὰ Φ. ΜΑΤΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 48· Κ. Δ. ΜΕΡΤΖΙΟΥ, ὁ.π. 176· τοῦ ἰδίου 1970, 664-665· Σ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ 1958, 482.

14. Παρόμοιες ξύλινες ἐκκλησίες δὲν ἦταν ἀσυνήθιστες στὴ Βενετία: πρβ. τὴν ἐκκλησία τοῦ San Salvatore degli Incurabili (γύρω στὸ 1523, βλ. D. HOWARD 1975, 90) καὶ τῆς Santa Maria dei Miracoli (R. LIEBERMAN 1986, 74, 92, 139).

15. Παρόμοια εἶναι ἡ περίπτωση τῆς ἐκκλησίας τῆς Santa Maria dei Miracoli, ὅπου στὸ ὁμώνυμο campo (=πλατεῖα), κατασκευάστηκε ἀρχικὰ μιὰ μικρὴ ξύλινη ἐκκλησία. Ἡ ἐκκλησία αὕτη βρισκόταν στὸ μέσον τοῦ χώρου ποὺ ἐπρόκειτο νὰ καταλάβει ὁ κανονικὸς ναὸς καὶ κατεδαφίσθηκε μετὰ τὴν ἀποπεράτωσή του. Σχετικὰ βλ. R. LIEBERMAN, ὁ.π.

16. E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 26'.

Στις 3 Μαΐου 1556 σημειώνεται στὸ Reg. 87 ἡ κατεδάφιση τῆς πρώτης, μικρῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου: *Contadi spisi in manualli per ruinar la giesia vecchia come qui sotto appar et prima:*

<i>per Pietro manual zornade 4</i>	<i>lire 2 soldi 8</i>
<i>per Zorzi manual zornade 4</i>	<i>lire 2 soldi 8</i>
<i>per quattro fachini per manoali</i>	<i>lire 3 soldi 4</i>
<i>per el fratte per manual</i>	<i>lire 2 soldi 3</i>
<i>per piu manual per zornade 5</i>	<i>lire 5</i>
<i>per Zuane manual zornade 4</i>	<i>lire 4</i>
<i>per Dimitri manual zornade 3</i>	<i>lire 1 soldi 16</i>
<i>per Nicolo marangon per aver gita zo il colmo da cordo</i>	<i>lire 13 soldi 16</i>
<i>per dite stiore</i>	<i>lire 2 soldi 10</i>
<i>per portar via el ruinazo</i>	<i>lire 2 soldi 8</i>
	<i>summa lire 39 soldi 16</i>

'Απόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ D. Possot, *Le voyage de la Terre Sainte 1532*, éd. Paris 1890, vol. XI, 94-95, ἀναφερόμενο στὴν πρώτη ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων:

Le XXVII d'Aprvil, allasmes à Saint Blaise qui est l'église des Grecz près de Saint Jehan et Paule et est la dicte eglise petite et basse et ne y a qu'ung autel au chevet de l'église auquel nul n'entre que le prestre qui est marié, et y entre par une grande porte au devant et par ung huyq à costé dextre. Il y fut allumé X ou XII lampes d'ung lampier lequel contenoit trente lampes, hors l'autel qui estoit clos et n'y avoit point d'eaue beniste en ladicte eglise. L'ymaige du crucifix y estoit en paincture, car aultres ymaiges sinon painctures n'y en a en ladicte eglise. A costé gaulche estoit l'ymaige Saint Georges: deux petites cloches au pignon de devant et deux croix en la place. Les hommes qui assisterent a vespres, en entrant faisoient chascun tout debout troys inclinations de teste et se seignoient du signe de la croix depuis le chef jusques aux piedz, sans s'agenouller, et de là prenoient place et furent tous debout le long des vespres qui furent chantées en grec. Lesdictz hommes faisoient bonne reverence et monstroient signe de devotion. Et ne parloient l'ung à l'autre en facon du monde, mesmes ne proferoient mot, mais oyoiient les vespres. Les femmes estoient en dessoubz de l'église en petit nombre.

...Retournasmes à l'église grecque où vismes toutes les ceremonies que ilz tiennent, entre lesquelles la maniere de monstrier le corps de Notre Seigneur est de sortir hors l'autel et venir à la nef et avec plusieurs parolles et inclinations l'adorer. Toutesfois, il est couvert soubz un lenge et ne le voit on que ainsi comme le prestre le descouvre un peu. Et après la messe ouye, tous viennent devant crucifix, en bonne ordre recevoir du pain beniste que le prestre prend en un plat et leur baille à la bouche. Après, baisent ses deux doigtz du milieu de la main. Et sitost que le prestre a baillé le dicte pain aux hommes, il descend plus bas pour le bailler aux femmes.

Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ

α) Ἀρχιτεκτονικὴ περιγραφή¹ (σχ. προμετωπίδας καὶ σχ. 1-3, εἰκ. 10-55)

Ὁ ναὸς τοῦ Ἀγίου Γεωργίου εἶναι μιὰ μονόκλιτη βασιλική, μὲ τρούλλο τοποθετημένο στὸ κέντρο τοῦ ὀρθογωνίου κλίτους. Ἡ ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ καθὼς καὶ οἱ δυὸ μικρότερες ἀψίδες τοῦ Διακονικοῦ καὶ τῆς Πρόθεσης βρίσκονται ἐκτὸς τοῦ ὀρθογωνίου αὐτοῦ κλίτους.

Ἡ ἐκκλησία ἔχει μιὰ κεντρικὴ πύλη στὴν πρόσοψη καὶ ἀπὸ μιὰ θύρα στὶς πλάγιες ὀψεις. Στὴν πρόσοψη ἔχουμε ἀκόμη δυὸ παράθυρα (ποὺ φωτίζουν ὁμῶς τὶς σκάλες πρὸς τὸ γυναικωνίτη) καί, ψηλότερα, ἓνα φεγγίτη. Σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς πλάγιες ὀψεις ἀνοίγονται τέσσερα παράθυρα συμμετρικὰ πρὸς τὴν πύλη.

Ὁ νάρθηκας-γυναικωνίτης βρίσκεται στὸ δυτικὸ τμήμα τῆς ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ ἄμβωνας πάνω ἀπὸ τὴ βόρεια πύλη. Τὸ Ἱερό χωρίζεται ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ μὲ τέμπλο.

Οἱ διαστάσεις τοῦ κτιρίου εἶναι οἱ ἑξῆς:

Μῆκος (ἐξωτερικά, χωρὶς τὴν ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ): 30 μ.

Μῆκος (ἐξωτερικά, μαζί μὲ τὸ Ἱερό): 33.20 μ.

Πλάτος ἐξωτερικό: 14.40 μ.

Ύψος ἐξωτερικό (συμπεριλαμβανομένου τοῦ τρούλλου): 35 μ.

Ύψος πρόσοψης: 25 μ.

Ύψος πλάγιων τοίχων: 17.80 μ.

Μῆκος (ἐσωτερικά, μαζί μὲ τὸ Ἱερό): 30.70 μ.

Μῆκος Ἱεροῦ (ἐσωτερικά): 4.40 μ.

Πλάτος (ἐσωτερικά): 10.60 μ.

Ύψος (ἐσωτερικά, μαζί μὲ τὸν τρούλλο): 26.70 μ.

Ύψος τρούλλου (μὲ τὸ τύμπανο): 9.25 μ.

Διάμετρος τρούλλου: 10.40 μ.

Ὁ προσανατολισμὸς τῆς ἐκκλησίας ἔχει μιὰ ἐλαφρὴ ἀπόκλιση πρὸς τὰ νοτιοανατολικά.

Τὸ ἐξωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας. Ὁ ναὸς εἶναι ὁλόκληρος ἐπενδεδυμένος μὲ πέτρα τῆς Ἰστρίας, φαινόμενο σπάνιο στὴ Βενετία, ὅπου συνήθως ἐπένδυση ἀπὸ πέτρα ἔχουν μόνον οἱ προσόψεις τῶν κτιρίων².

Ἡ πρόσοψη διαρθρώνεται καθ' ὕψος σὲ τρία μέρη (εἰκ. 11, 12). Τὸ κατώτερο τμήμα εἶναι δωρικοῦ ρυθμοῦ³, ὅπως ἀρμόζει σὲ στρατιωτικὸ ἅγιο ὅπως εἶναι ὁ Ἀγιὸς Γεώργιος,

1. Ὑπάρχουν ἀρκετὲς (σύντομες) περιγραφὲς τοῦ ναοῦ, τόσο σὲ μελέτες γιὰ τὴν ἱστορία τῆς βενετσιάνικης ἀρχιτεκτονικῆς, ὅσο καὶ σὲ ταξιδιωτικὸς ὁδηγοὺς στοὺς ὁποίους θὰ ἀναφερθοῦμε ἐν ἐκτάσει παρακάτω. Τὴν πληρέστερη — γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς — περιγραφή δίνει καὶ πάλι ὁ ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 30 κέ.

2. Βλ. παραπάνω, 62 σημ. 19.

3. Διευκρινίζουμε ὅτι χρησιμοποιοῦμε τὶς ἑννοίες «δωρικὸς ρυθμός», «κορινθιακὸς ρυθμός» κλπ. ὅπως ἔχουν διαμορφωθεῖ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Μανιερισμοῦ. Βλ. σχετικὰ S. SERLIO 1619 καὶ 1964, libro IV, φ. 126¹ κέ.· A. PALLADIO, *I quattro libri dell'architettura* (Venezia 1570 καὶ Milano 1980) libro primo· ἐπίσης E. FORRSMAN 1961.

στον όποιο είναι αφιερωμένη ή εκκλησία⁴, ένω τώ μεσαίο και τώ άνώτερο τμήμα είναι κορινθιακού ρυθμού⁵. Τώ άνώτερο τμήμα, στενότερο κατά πολύ άπό τά άλλα δύο, ύψώνεται πάνω άπό τή στέγη, κρύβοντας σχεδόν τόν όγκο του τρούλλου. Πλαισιώνεται με δυό έλικωτά πτερύγια (volute) που καλύπτουν τις κλίσεις τής στέγης και τώ συνδέουν με τήν υπόλοιπη πρόσοψη.

Ό ναός είναι τοποθετημένος επάνω σε χαμηλή βάση (είκ. 13, 14). Η βάση αυτή είναι χωρισμένη καθ' ύψος σε πέντε ζώνες, άπό τις όποίες οι τρεις διαμορφώνονται με άπλά κοίλα και κυρτά κυμάτια, και έναλλάσσονται με τις υπόλοιπες δύο που είναι έντελώς επίπεδες και σε έσοχή σε σχέση με τις προηγούμενες.

Τώ κατώτερο άπό τά τρία μέρη τής πρόσοψης υποδιαιρείται κατά πλάτος με τέσσερις παραστάδες σε τρία τμήματα (είκ. 11, 12). Τά ύψηλά βάθρα τών παραστάδων άποτελούν ένα έναίο σύνολο με τή βάση του ναού, άπό τήν όποία όμως προεξέχουν (είκ. 14). Οι παραστάδες άπολήγουν σε ύποτραχήλιο με ανάγλυφους ρόδακες και σε δωρικού ρυθμού επίκρανο που άποτελείται άπό έχίνο με ίωνικά ώά και άπλό άβακα.

Ένδιαφέρον παρουσιάζει⁶ τώ μεσαίο τμήμα του κάτω μέρους τής πρόσοψης, όπου βρίσκεται ή δωρικού ρυθμού κεντρική πύλη, στην όποία όδηγούν τέσσερα σκαλοπάτια (είκ. 11, 12, 15, 16). Τώ υπέρθυρο τής εισόδου επεκτείνεται σάν επίκρανο τών παραστάδων που πλαισιώνουν τώ θύρωμα. Έπάνω άπό τώ υπέρθυρο ύπάρχει ανακουφιστικό τόξο, τώ τύμπανο του όποιου κοσμεύται με ψηφιδωτή παράσταση του Παντοκράτορα (1564; είκ. 16)⁷. Μπροστά άπό κάθε παραστάδα τής πύλης ύπάρχει άρράβδωτος ήμικίονας δωρικού ρυθμού με βάση που πατά πάνω σε όρθογώνια πλίνθο. Στο άνώτερο τμήμα του ήμικίονα έχουμε ανάγλυφους ρόδακες στο ύποτραχήλιό του και άπόληξη σε έχίνο με ίωνικά ώά και άπλό άβακα με ανάγλυφους ρόδακες στην κάτω επιφάνειά του. Οι δύο ήμικίονες και οι παραστάδες τής πύλης (που συνεχίζουν και επάνω άπό τώ επίκρανο) ύποβαστάζουν θριγκό (άποτελούμενο άπό επίστυλιο και ζωφόρο) που έφάπτεται τής κορυφής του τόξου με τήν παράσταση του Παντοκράτορα. Τώ κλειδί του τόξου κοσμεύται με ανάγλυφο φυτικό διάκοσμο.

Η ζωφόρος (είκ. 15) χωρίζεται με έξι τρίγλυφα σε πέντε μεγάλες κεντρικές και δυό μικρές άκριανές μετόπες, που φέρουν (άπό βορρά προς νότον) τις έξής ανάγλυφες παραστάσεις: α) ρόδακα, β) "Άγιο Γεώργιο, γ) Δισκοπότηρο, δ) (κεντρική μετόπη) τά Σύμβολα του Πάθους (σταυρό, λόγχη κλπ.), ε) Κάθοδο στον "Άδη, στ) "Άγιο Νικόλαο και ζ) ρόδακα. Κάτω άπό κάθε τρίγλυφο ύπάρχουν τρεις κωνικές σταγόνες. Τώ επίστυλιο και ή ζωφόρος με τις μετόπες συνεχίζουν (σε ύποχώρηση) και πάνω άπό τις παραστάδες τής εισόδου.

4. Σύμφωνα με τόν S. SERLIO (δ.π., φ. 139') ό δωρικός ρυθμός χρησιμοποιείται σε εκκλησίες αφιερωμένες "a Giesu Christo Redentor nostro, o a San Paolo, o a San Pietro, o a San Giorgio, o ad altri simili santi". Βλ. και E. FORRSMAN, δ.π. 20.

5. Η ύπερεπίθεση τών ρυθμών στις προσόψεις τών εκκλησιών άκολουθεϊ κάποιους κανόνες: στο κάτω τμήμα ό δωρικός, στο μεσαίο ό ίωνικός και στο άνώτερο τμήμα ό κορινθιακός ρυθμός (βλ. E. FORRSMAN, δ.π. 32 κέ.). Βλέπουμε ώστόσο ότι στην πρόσοψη του "Αγίου Γεωργίου έχει παραλειφθεϊ ό ίωνικός ρυθμός στο μεσαίο τμήμα και ό άρχιτέκτονας πέρασε κατ' ευθείαν άπό τώ δωρικό στον κορινθιακό ρυθμό. Ό κορινθιακός ρυθμός άρμόζει κυρίως σε παρθένες "Αγίες (S. SERLIO, δ.π. φ. 169'), και έπομένως είναι πιθανόν ότι έδώ έχουμε μιá άναφορά στην Παναγία. Δέν άποκλείεται ώστόσο ή παρατυπία αυτή νά όφείλεται στη γνωστή προτίμηση τών Βενετών προς τόν κορινθιακό ρυθμό (E. FORRSMAN, δ.π. 34).

6. Βλ. 93.

7. Για τή χρονολόγηση του ψηφιδωτού βλ. Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ 1978, 163-164.

Δεξιά και άριστερά τής κεντρικής πύλης υπάρχει από ένα τοξωτό παράθυρο (είκ. 17), τὸ ὁποῖο στηρίζεται σὲ δυὸ ἀπλά, ἴσια, ἐπιμήκη φουρούσια μὲ κάθετες γλυφές πὺ φθάνουν μέχρι τὴ βάση τοῦ ναοῦ (ἀνάμεσα στὰ φουρούσια πίνακας). Τὰ παράθυρα πλαισιώνονται ἀπὸ παραστάδες πὺ διακόπτονται στὸ ὕψος τῆς γένεσης τοῦ τόξου τοῦ παραθύρου ἀπὸ ἐπίκρανο καὶ ὕστερα συνεχίζουν μέχρι τὸ ἐπιστύλιο, πὺ ἐφάπτεται τῆς κορυφῆς τοῦ τόξου (μὲ τὸ ὁποῖο συνδέεται μὲ κλειδί). Τὸ ἐπιστύλιο πατᾶ πάνω στὶς παραστάδες χωρὶς τὴ μεσολάβηση ἐπικράνου. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιο τὰ παράθυρα ἐπιστέφονται μὲ τριγωνικὸ ἀέτωμα.

Τὸ κατώτερο αὐτὸ τμήμα τῆς πρόσοψης τελειώνει σὲ θριγκὸ (είκ. 17-18, 20, 21) πὺ δένει περιμετρικᾶ ὅλο τὸ κτίριο. Τὸ ἐπιστύλιο πὺ διαμορφώνεται μὲ ταινίες σὲ τρεῖς διαδοχικὲς βαθμίδες, διακόπτεται σὲ δύο σημεῖα ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ αετώματος τῶν παραθύρων ἐνῶ στὸ κέντρο τοῦ μεσαίου ἀδιαμόρφωτου διαζώματος τοῦ θριγκοῦ καὶ πάνω ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ αετώματος τῆς κεντρικῆς πύλης υπάρχει πλάκα μὲ τὴν ἐξῆς ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή:

*Χριστῷ Σωτῇρι
καὶ τῷ Ἀγίῳ Μάρτυρι Γεωργίῳ οἱ μέτοικοι
καὶ οἱ αἰεὶ καταίροντες Ἐνετίαζε τῶν Ἑλλήνων
ὅπως ἔχοιεν κατὰ τὰ πάτρια τῷ Θεῷ θρησκεύειν
ἐκ τῶν ἐνόντων φιλοτιμησάμενοι τὸ Ἱερὸν
ἀνέθηκαν ἀφ' ἑδ'*

Ἡ ἐπιγραφή (είκ. 18) εἶναι σύνθεση τοῦ Μιχαὴλ Σοφιανοῦ⁸ καὶ λαξεύθηκε ἀπὸ τὸν Zuanantonio Chiona⁹.

Ὁ θριγκὸς τελειώνει σὲ ἓνα ἔντονα προεξέχον γεῖσο μὲ κυμάτια, πάνω στὸ ὁποῖο πατᾶ ἡ μεσαία ζώνη τῆς πρόσοψης.

Ἡ μεσαία ζώνη τῆς πρόσοψης χωρίζεται ἐπίσης κατὰ πλάτος μὲ τέσσερις παραστάδες σὲ τρία τμήματα πὺ ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ κάτω (είκ. 11, 12, 19-21). Τὸ κατώτερο τμήμα τῆς μεσαίας ζώνης κοσμεῖται, ἀνάμεσα στὶς ὑψηλὲς βάσεις τῶν κορινθιακῶν παραστάδων, μὲ τρία μετᾶλλια μὲ ψηφιδωτὴ παράσταση Δεήσεως: στὸ κέντρο ὁ Παντοκράτορας, δεξιά ὁ Ἰωάννης καὶ ἄριστερά ἡ Θεοτόκος¹⁰ (1564-1574;). Ἡ ζώνη μὲ τὰ μετᾶλλια περιβάλλει ὅλο τὸ κτίριο.

Τὸ κεντρικὸ τμήμα τῆς μεσαίας ζώνης καταλαμβάνεται ἀπὸ τὸ φεγγίτη. Δεξιά καὶ ἄριστερά του (στὰ πλάγια τμήματα) υπάρχει ἀπὸ μιὰ κόγχη (είκ. 20, 21) πὺ πλαισιώνεται ἀπὸ λεπτοὺς ἀρράβδωτους κορινθιακοὺς ἡμικίονες. Στὸ σημεῖο γένεσης τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς κόγχης υπάρχει κορνίζα μὲ κυμάτια ἐνῶ τὸ τεταρτοσφαίριο εἶναι διαμορφωμένο σὲ ἀχιβάδα. Οἱ ἡμικίονες πατοῦν ἐπάνω σὲ δυὸ ὀγκῶδη ἐλικοειδῆ φουρούσια μὲ κάθετες γλυφές (ἀνάμεσα στὰ φουρούσια υπάρχει πίνακας) καὶ μὲ τὴ σειρά τους ὑποβαστάζουν ἐπιστύλιο καὶ καμπύλο ἀέτωμα. Τὸ ἐπιστύλιο συνδέεται μὲ τὴν κόγχη μὲ κλειδί.

Ἡ μεσαία ζώνη ἐπιστέφεται μὲ θριγκὸ πὺ περιβάλλει καὶ σφίγγει ὅλο τὸ κτίριο. Τὰ μὲν πλάγια τμήματα ἀπολήγουν σὲ τριγωνικὸ ἀέτωμα ἐνῶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ κεντρικὸ τμήμα

8. Βλ. A. MESCHINI 1981, 82, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία· βλ. ἀκόμη N. B. ΤΩΜΑΔΑΚΗ 1957, 35-36· τοῦ ἰδίου 1970, 616-618· τοῦ ἰδίου 1971, 332.

9. Βλ. παραπάνω, 20.

10. Βλ. ἀκόμη A. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ, ὁ.π. 164-166.

υψώνεται ή τελευταία ζώνη τής πρόσοψης (εικ. 11, 12, 19). Πρόκειται για μιὰ ὀρθογώνια κατασκευή πού πλαισιώνεται ἀπὸ δυὸ ἐλικωτὰ πτερύγια πού τὴ συνδέουν μὲ τὰ ἄκρα τής πρόσοψης. Ἡ κατασκευή ὀρίζεται ἀπὸ δυὸ γωνιακὲς κορινθιακὲς παραστάδες πού ὑποβαστάζουν θριγκὸ καὶ τριγωνικὸ ἀέτωμα (μὲ διακοσμημένους γεισίποδες στὶς τρεῖς πλευρὲς τοῦ τριγώνου). Στὸ κέντρο τοῦ τμήματος αὐτοῦ ἀνοίγεται μεγάλη, ὑψηλή, κόγχη (παρόμοια ὡς πρὸς τὴ μορφή μὲ τὶς κόγχες τής μεσαίας ζώνης, δηλαδὴ πλαισιωμένη μὲ κορινθιακοὺς ἡμικίονες πού φέρουν ἐπιστύλιο καὶ καμπύλο ἀέτωμα κλπ.), πού πλαισιώνεται, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, ἀπὸ μιὰ μικρότερη ρηχὴ κόγχη μέσα σὲ ἐλαφρὰ ἀνάγλυφο ὀρθογώνιο πλαίσιο. Τὸ πλαίσιο αὐτὸ συνδέεται μὲ τὴν κεντρικὴ κόγχη μὲ ἐλικωτὰ στοιχεῖα (ἐπίσης σὲ χαμηλὸ ἀνάγλυφο) πού ἔχουν ὅμως ἀντίθετη φορὰ ἀπὸ τὰ ἐλικωτὰ πτερύγια πού ἐνώνουν ὁλόκληρη τὴν ἐπάνω ζώνη μὲ τὴ μεσαία ζώνη τής πρόσοψης.

Πίσω ἀπὸ τὸ ἀνώτερο τμῆμα τής πρόσοψης κρύβεται μικρὸς χῶρος ὅπου στεγάζονταν οἱ καμπάνες¹¹ (ὁ χῶρος αὐτὸς φωτιζόταν ἀπὸ δυὸ μακρόστενα παράθυρα πού εἶχαν ἀνοιχθεῖ στὴν κεντρικὴ κόγχη).

Οἱ πλάγιες πλευρὲς κτίστηκαν πρὶν ἀπὸ τὴν πρόσοψη¹² καὶ χωρίζονται, ὅπως ἀναφέραμε προηγουμένως, σὲ δυὸ καθ' ὕψος τμήματα (εικ. 13, 26). Τόσο τὸ ἐπάνω ὅσο καὶ τὸ κάτω τμῆμα ἔχουν στὶς γωνίες παραστάδες, οἱ ὁποῖες μαζὶ μὲ τὶς παραστάδες τής πρόσοψης προσδίδουν δύναμη στὸ οἰκοδόμημα. Ὅπως καὶ στὴν πρόσοψη οἱ κάτω παραστάδες εἶναι δωρικοῦ καὶ οἱ ἐπάνω κορινθιακοῦ ρυθμοῦ.

Στὸ κέντρο τοῦ κάτω τμήματος ὑπάρχει θύρα, ἡ διαμόρφωση τής ὁποίας ἀποτελεῖ παραλλαγὴ τοῦ σχεδίου τής κεντρικῆς πύλης (εικ. 23-25). Ἡ θύρα πλαισιώνεται μὲ παραστάδες, μπροστὰ ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὑψώνονται ἀρράβδωτοι ἡμικίονες. Τὸ ὀριζόντιο ὑπέρθυρο τής εἰσόδου ἐπεκτείνεται πάνω ἀπὸ τὶς παραστάδες καὶ τοὺς ἡμικίονες δημιουργώντας εἶδος ἐπικράνου καὶ κιονοκράνου. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ ὑπέρθυρο ὑπάρχει ἀνακουφιστικὸ τόξο, στὸ τύμπανο τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει στὴ μὲν νότια θύρα ψηφιδωτὴ παράσταση τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (εικ. 24, 16ου-17ου αἰ.),¹³ στὴ δὲ βόρεια θύρα ζωγραφισμένη παράσταση τοῦ Ἀγίου Νικολάου¹⁴. Τὸ ἀνακουφιστικὸ τόξο πλαισιώνεται ἀπὸ δυὸ μικρὲς παραστάδες πού πατοῦν πάνω σὲ βάση πού ὑψώνεται πάνω ἀπὸ τὰ κιονόκρανα τῶν ἡμικίωνων. Οἱ μικρὲς αὐτὲς παραστάδες ὑποβαστάζουν θριγκὸ ἀποτελούμενο ἀπὸ ἐπιστύλιο καὶ ζωφόρο μὲ ἐλαφρὰ ἀνάγλυφη σπεῖρα. Τὸ ἀνακουφιστικὸ τόξο συνδέεται μὲ τὸ ἐπιστύλιο μὲ κλειδί. Ἐπάνω ἀπὸ τὴ ζωφόρο ὑψώνεται τριγωνικὸ ἀέτωμα.

Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῶν θυρῶν ὑπάρχουν ἀπὸ δυὸ ἀπλὰ τοξωτὰ παράθυρα (εικ. 22).

Ἀνάμεσα στὸ ἐπάνω καὶ τὸ κάτω τμῆμα τῶν πλάγιων ὀψεων ὑπάρχει ἡ προαναφερθεῖσα στέψη· ἀπὸ πάνω, στὴ βάση τής ἀνώτερης ζώνης ὑπάρχουν πέντε μετὰλλια μὲ ζωγραφισμένες παραστάσεις Ἀποστόλων¹⁵ (τέλος 17ου αἰ.).

11. Ἡ τοποθέτησή τους ἐκεῖ ἔγινε τὸ 1558. Βλ. καὶ παραπάνω, 19.

12. Στὰ Reg. 68, 69, 2 φαίνεται καθαρὰ ὅτι πρῶτα κτίσθηκε τὸ ἱερό, ὕστερα οἱ μακρὲς πλευρὲς καὶ τελευταία ἡ πρόσοψη. Ἡ πρόσοψη κτιζόταν πάντα τελευταία· ἡ οἰκοδομὴ τῶν ἐκκλησιῶν ἀρχίζει πάντα ἀπὸ τὸ ἱερό γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ τελεῖται ἡ λειτουργία ὅσο διαρκοῦσαν οἱ ἐργασίες στὸ ὑπόλοιπο κτίριο (βλ. καὶ J. MCANDREW 1983, 44· βλ. ἀκόμη παραπάνω, 16).

13. Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ, ὁ.π. 166.

14. Ἡ παράσταση δὲν σώζεται πλέον σήμερα. Βλ. σχετικὰ καὶ Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ, ὁ.π. 166 σημ. 68.

15. Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ, ὁ.π. 164 σημ. 66. Οἱ παραστάσεις τῶν Ἀποστόλων σήμερα σχεδὸν δὲν διακρίνονται.

Στὸ ἐπάνω τμήμα ἔχουμε πέντε κόγχες ποὺ ἀντιστοιχοῦν μὲ τὰ παράθυρα καὶ τὴν πύλη κάτω (εἰκ. 26, 27). Οἱ κόγχες πλαισιώνονται ἀπὸ λεπτὲς κορινθιακὲς παραστάδες οἱ ὁποῖες πατοῦν ἐπάνω σὲ ἐπιμήκη, ἐλαφρὰ καμπύλα, φουρούσια ποὺ καταλήγουν σὲ ἑξὶ κωνικὲς σταγόνες. Ἀνάμεσα στὰ φουρούσια ὑπάρχει πίνακας.

Στὴ γένεση τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῶν κογχῶν ὑπάρχει ἔντονα προεξέχον ὀριζόντιο γεῖσο, τὸ ὁποῖο δὲν πατᾶ ἀπ' εὐθείας πάνω στὰ ἐπίκρανα τῶν παραστάδων: μεταξὺ τοῦ γείσου καὶ τῶν ἐπικράνων μεσολαβεῖ ἀνάγλυφο στοιχεῖο διαμορφωμένο σὲ τρεῖς βαθμίδες. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ γεῖσο τὸ τεταρτοσφαῖριο τῆς κόγχης εἶναι διακοσμημένο μὲ ἀνάγλυφο σὲ μορφὴ ἀχιβάδας. Οἱ κόγχες ἐνώνονται μὲ τὰ κυμάτια τῆς ἐπίστεψης (τοῦ ναοῦ) μὲ τὸ διακοσμημένο κλειδί τοῦ τόξου.

Ἡ πίσω ὄψη χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὲς τρεῖς ἡμικυκλικὲς κόγχες, τοῦ Ἱεροῦ, τοῦ Διακονικοῦ καὶ τῆς Πρόθεσης ποὺ προεξέχουν τοῦ ὀρθογωνίου τοῦ κυρίως ναοῦ. Ἡ κόγχη τοῦ ἱεροῦ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὲς ἄλλες δύο· καὶ οἱ τρεῖς κόγχες ἔχουν ἀπὸ δυὸ παράθυρα ἡ κάθε μιὰ (εἰκ. 31, 32).

Στὸ κάτω τμήμα τῆς κεντρικῆς κόγχης ὑπάρχει ἐντοιχισμένη πλάκα μὲ ἀνάγλυφο σταυρό, τὸ μονόγραμμα « Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ » γύρω ἀπὸ τὰ σκέλη τοῦ σταυροῦ καὶ μὲ ἕναν ἀνάγλυφο ρόδακα στὲς τέσσερις γωνίες¹⁶ (εἰκ. 33).

Οἱ κόγχες τοῦ Διακονικοῦ καὶ τῆς Πρόθεσης ἀπολήγουν σὲ τεταρτοσφαῖριο (μὲ ἐπένδυση ἀπὸ μολύβι) ποὺ εἶναι κάτω ἀπὸ τὴν κορνίζα καὶ τὰ μετάλλια, ἀντίθετα μὲ τὸ τεταρτοσφαῖριο τῆς κεντρικῆς ἀψίδας (ἐπίσης ἐπενδεδυμένο μὲ μολύβι) ποὺ διεισδύει στὴ ζώνη αὐτὴ καταλαμβάνοντας τὴ θέση τοῦ κεντρικοῦ μεταλλίου (εἰκ. 29, 31). Ἐπάνω ἀπὸ τὴν ἀψίδα τῆς Πρόθεσης καὶ τοῦ Διακονικοῦ ὑπάρχει μετάλλιο μὲ ζωγραφισμένη μορφὴ Ἀποστόλου¹⁷. Στὰ δυὸ ἄκρα τῆς ὄψης ὑπάρχουν παραστάδες δωρικοῦ ρυθμοῦ.

Τὸ ἐπάνω τμήμα χωρίζεται κατὰ πλάτος, ὅπως καὶ ἡ πρόσοψη, σὲ τρία μέρη μὲ τέσσερις παραστάδες κορινθιακοῦ ρυθμοῦ. Στὸ κεντρικὸ τμήμα ἔχουμε πάλι μεγάλο ρόδακα (φεγγίτη), ἐνῶ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κόγχες ὅμοιες μὲ τὲς κόγχες τῶν πλαγίων ὄψεων (εἰκ. 30).

Ὁ ναὸς στεγάζεται μὲ δίρριχτη στέγη (ξύλιнос σκελετὸς μὲ κεραμίδια) ποὺ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐπίστεψη τῆς πρόσοψης. Στὸ μέσον τοῦ ὀρθογωνίου τῆς ἐκκλησίας ὑψώνεται ὁ τροῦλλος πάνω σὲ τύμπανο μέσα στὸ ὁποῖο ἀνοίγονται τέσσερα τοξωτὰ παράθυρα (εἰκ. 28). Ἐχει ἐπένδυση ἀπὸ μολύβι· ἐπάνω ἀπὸ τὸν τροῦλλο ὑψώνεται κορύφωμα μὲ σταυρό.

Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ἀπλὸ ὀρθογωνικὸ κλίτος, στεγασμένο στὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα του μὲ ἡμικυλινδρική καμάρα, ἐνῶ στὸ κέντρο του ὑψώνεται ὁ τροῦλλος. Τὸ Ἱερὸ χωρίζεται ἀπὸ τὸ ναὸ μὲ μαρμάρινο τέμπλο.

Στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ ναοῦ, ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο (ποὺ ἐπιστέφεται μὲ ἀέτωμα¹⁸,

16. Ἡ πλάκα αὐτὴ τοποθετήθηκε τὸ 1547 σ' ἀντικατάσταση μιᾶς ἄλλης τοῦ 1540 μὲ τ' ὄνομα τοῦ προέδρου Μάρκου Σαμαριάρη.

17. Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ, ὁ.π.

18. Καὶ ἡ ἐσωτερικὴ διαμόρφωση τῆς κεντρικῆς εἰσόδου (ὅπως καὶ τῶν πλαγίων θυρῶν) θεωρεῖται ἀπὸ τὸν S. Serlio (ὁ.π., φ. 77') δωρική.

είκ. 36), βρίσκεται ο γυναικωνίτης (είκ. 34-35), κατασκευασμένος το 1575-1576 με τις οδηγίες του Andrea Palladio και υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Zuanmaria¹⁹. Έχει μορφή εξώστη στηριγμένου σε δυο πεσσούς που συνδέονται μεταξύ τους και με τους πλάγιους τοίχους με τρία ημικυκλικά τόξα (που ξεκινούν πάνω από τα επίκρανα των πεσσών). Στο σημείο επαφής με τον εξώστη υπάρχει κλειδί. Στην ανατολική παρειά τους οι πεσσοί έχουν «συμφυή» παραστάδα που πατᾶ σε ψηλό βάθρο και στέφεται από ιωνικού ρυθμού επίκρανο²⁰. Η ανάβαση στο γυναικωνίτη γίνεται από σκάλες που βρίσκονται δεξιά και αριστερά της εισόδου, μέσα σε κουβούκλιο· ο χώρος ανάμεσα στις δυο σκάλες καλύπτεται με καμάρα.

Ο χώρος που δημιουργείται κάτω από το γυναικωνίτη αποτελεί το νάρθηκα της εκκλησίας και καλύπτεται με τρία σταυροθόλια. Στους πλάγιους τοίχους του νάρθηκα υπάρχει ένα μικρό τοξωτό παράθυρο, κάτω από το γυναικωνίτη. Έσωτερικά το τόξο του παραθύρου ακολουθεί την καμπύλη του σταυροθολίου· έξωτερικά το παράθυρο αυτό είναι όμοιο με τα άλλα που περιγράψαμε προηγουμένως. Δύο ακόμη παράθυρα βρίσκονται στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα (που χωρίζει το κουβούκλιο της σκάλας του γυναικωνίτη από το νάρθηκα), ιδίων διαστάσεων και σχήματος με τα πλάγια παράθυρα (είκ. 34-35). Δεξιά και αριστερά των παραθύρων η Κοινότητα έχει τοποθετήσει μετάλλια στρογγυλά και ορθογώνια με επιγραφές στη μνήμη ευεργετών της εκκλησίας²¹ (είκ. 34-35).

Μετά το νάρθηκα βρισκόμαστε στο χώρο του κυρίως ναού. Έδω οι μακρές πλευρές χωρίζονται καθ' ύψος με κορνίζα σε δυο τμήματα²² (είκ. 37-38). Στο κέντρο του κάτω τμήματος υπάρχει σε κάθε μακρά πλευρά μια θύρα (όπως περιγράψαμε προηγουμένως στις πλάγιες όψεις). Έπάνω από τη βόρεια (είκ. 40) βρίσκεται ο άμβωνας (είκ. 39), έργο του Giovanni Grapiglia (1597)²³, επάνω από τη νότια το μνημείο για τον πρώτο μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριήλ Σεβήρο (είκ. 41), κατασκευασμένο από το γνωστό Βενετό αρχιτέκτονα Baldassare Longhena το 1619²⁴. Στο κέντρο του μνημείου υπάρχει επιγραφή στη μνήμη του ιεράρχη, έργο του καθηγητή της Πάδοβας Αλέξανδρου Συγκλητικού²⁵. Οι θύρες πλακισώνονται από τα παράθυρα που είναι τοξωτά όπως και στο έξωτερικό του ναού (τα παράθυρα έχουν ύψος 3.10 μ. και πλάτος 1.10 μ., είκ. 42). Έπάνω από το τόξο τους, αν και όχι σ' επαφή με την κορυφή του, περνάει η κορνίζα με τα πολλαπλά κυμάτια που χωρίζει τον τοίχο καθ' ύψος σε δυο τμήματα (είκ. 37, 38). Τα παράθυρα, ο άμβων και το μνημείο του Σεβήρου επιστέφονται με αετώματα εναλλάξ τριγωνικά και καμπύλα που πατούν επάνω στην κορνίζα. Τα αετώματα αυτά στηρίζονται επάνω σε λεπτά έλικοειδή φουρούσια (που διακόπτουν την κορνίζα), διακοσμημένα με ταινία ώων που συνεχίζει προς τα κάτω πλακισώνοντας παράθυρα και μνημεία (είκ. 42).

19. Βλ. 21 και 87.

20. Η ύψηλή βάση των κίωνων συνθίζεται στη Βενετία (βλ. BMC, Archivio J. MCANDREW, b. 2). Ο ιωνικός ρυθμός χρησιμοποιείται έδω προφανώς έπειδή πρόκειται για γυναικωνίτη (ο ιωνικός ρυθμός ταιριάζει με τη γυναικεία υπόσταση, βλ. S. SERLIO, δ.π., φ. 158').

21. Τις επιγραφές αυτές δημοσιεύει ο Βελούδος (1872) στο τέλος του βιβλίου του (χωρίς σελιδαρίθμηση).

22. Η έσωτερική κορνίζα αντιστοιχεί περίπου με την έξωτερική κορνίζα που βρίσκεται μεταξύ της κατώτερης και της μεσαίας ζώνης της πρόσοψης. Η κορνίζα αυτή κατασκευάστηκε το 1586 (βλ. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, δ.π. 37).

23. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, δ.π. 38· U. THIEME - F. BECKER vol. XVI 1921, 522.

24. ΒΕΛΟΥΔΟΥ, δ.π.· C. SEMENZATO 1954, 52· B. CRISTINELLI 1972, 19· E. BASSI 1962, 178 σημ. 70.

25. Α. ΣΤΕΡΓΕΛΛΗΣ 1969, 193.

Τὸ ἐπάνω τμήμα τῶν μακρῶν πλευρῶν στέφεται ἀπὸ ἐπιστύλιο-γεῖσο με ὀγκώδεις γεισίποδες (εἰκ. 37, 38)²⁶. Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῶν τριγωνικῶν ἀετωμάτων τῶν παραθύρων ξεκινοῦν βαριά, ἐλικοειδῆ φουρούσια, πλασιωμένα ἀπὸ ταινίες ὠν, πού φθάνουν μέχρι τὸ ἐπιστύλιο-γεῖσο, τὸ ὁποῖο στὸ σημεῖο ἐπαφῆς σχηματίζει προχωρήσεις²⁷ (εἰκ. 37, 38, 51). Πάνω ἀπὸ αὐτὲς τίς προχωρήσεις δημιουργοῦνται τὰ σφαιρικά τρίγωνα πάνω στὰ ὁποῖα κάθετα τὸ τύμπανο τοῦ τροῦλλου. Ἀκόμη κάθετες ταινίες ὠν ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιο-γεῖσο καὶ καταλήγουν στὶς γωνίες τῶν καμπύλων ἀετωμάτων τοῦ ἄμβωνα καὶ τοῦ μνημεῖου τοῦ Σεβήρου. Ἀνάμεσα στὶς ταινίες τῶν ὠν ὑπάρχει ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἄμβωνα παράσταση τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ζωγραφισμένη μέσα σὲ ὠσειδὲς πλαίσιο, ἐνῶ ἐπάνω ἀπὸ τὸ μνημεῖο τοῦ Γ. Σεβήρου ὑπάρχει ἀντίστοιχη παράσταση τοῦ Ἀγίου Νικολάου²⁸.

Ἐπάνω ἀπὸ τὰ καμπύλα ἀετώματα τῶν ἀνατολικῶν παραθύρων, πού εἶναι στριμωγμένα δίπλα στὸ τέμπλο, ξεκινοῦν, ἀπὸ μὲν τὴ δυτικὴ γωνία τοῦ ἀετώματος, ταινία ὠν, ἀπὸ δὲ τὴν ἀνατολική, φουρούσι πού καταλήγουν ἐπίσης στὸ γεῖσο με τοὺς γεισίποδες (εἰκ. 43)²⁹.

Ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἐπιστύλιο-γεῖσο τοῦ ἀνώτερου τμήματος ἀρχίζει ἡ κάλυψη τῆς ἐκκλησίας. Τὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα τῆς ἐκκλησίας καλύπτεται με ἡμικυλινδρική καμάρα. Στὸ κέντρο ὑψώνεται ὁ τροῦλλος πάνω σὲ σφαιρικά τρίγωνα πού ἐμφανίζονται στὸ σημεῖο πού τὸ καμαροσκεπὲς ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ τμήμα συναντᾷ τοὺς πλάγιους τοίχους πού συνεχίζουν πρὸς τὰ ἐπάνω σχηματίζοντας ἡμικυκλικό, τυφλὸ ἀψίδωμα. Ὁ τροῦλλος ἔχει σχῆμα ἡμισφαιρικὸ (εἰκ. 44-45) καὶ πατᾷ ἐπάνω σὲ τύμπανο, στὸ ὁποῖο ἀνοίγονται τέσσερα τοξωτὰ παράθυρα (καὶ τέσσερα τυφλὰ παράθυρα).

Τὸ Ἱερὸ χωρίζεται ἀπὸ τὸν κυρίως ναὸ με τὸ τέμπλο, χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ ὀρθόδοξου τυπικοῦ (εἰκ. 48-49). Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ του μορφή ὅμως δὲν εἶναι ἡ συνηθισμένη στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο. Τὸ τέμπλο εἶναι κατασκευασμένο στὸν τύπο τῆς θριαμβικῆς ἀψίδας, δηλαδὴ με ἓνα κεντρικὸ, ὑψηλὸ, τόξο καὶ δυὸ χαμηλότερα πλευρικά. Τὸ ἐπίκρανο τῶν παραστάδων, ἐπάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται τὸ κεντρικὸ τόξο, ἐπεκτείνεται ὡς κορνίζα με κυμάτια ἐπάνω ἀπὸ τὰ πλευρικά τόξα καὶ ἐνώνεται με τὴν κορνίζα τῶν μακρῶν πλευρῶν πού περνάει πάνω ἀπὸ τὰ παράθυρα (εἰκ. 48-49). Ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἀψίδα τοῦ τέμπλου συνεχίζει τὸ ἐπιστύλιο-γεῖσο πού περιτρέχει καὶ τίς ὑπόλοιπες τρεῖς πλευρὲς τοῦ ναοῦ (εἰκ. 48-49). Ἐπάνω ἀπὸ τὸ γεῖσο καὶ μέχρι τὴν ἡμικυκλικὴ καμάρα τῆς στέγης ὑπάρχει ψηφιδωτὴ παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ (εἰκ. 50) πού ἀναπτύσσεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ κεντρικοῦ ρόδακα-φεγγίτη (ὁ φεγγίτης αὐτὸς ἀντιστοιχεῖ με τὸ φεγγίτη πού βρίσκεται στὴν πίσω ὄψη, σχ. 3)³⁰.

26. Τὸ ἐπιστύλιο αὐτὸ δὲν ἀντιστοιχεῖ με τὰ κυμάτια τῆς ἐξωτερικῆς ἐπίστεψης τοῦ ἀνώτερου τμήματος τῶν πλαγίων ὀψεων.

27. Κατὰ τὴ γνώμη τοῦ κ. Ι. Δημακόπουλου, Διευθυντῆ Ἀναστήλωσης Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, εἶναι πιθανὸν ὅτι τὰ βαριά αὐτὰ φουρούσια λειτουργοῦν ὡς ἀντηρρίδες γιὰ τὸν τροῦλλο.

28. Βλ. παρακάτω, 77.

29. Ἀντίστοιχο φουρούσι ὑπάρχει στὴ συμβολὴ τῆς πρόσοψης με τίς μακρὲς πλευρὲς (πάνω ἀπὸ τὸ γυναικωνίτη). Πιστεύουμε ὅτι ἀρχικὰ οἱ μακρὲς πλευρὲς τοῦ ναοῦ θὰ πρέπει νὰ εἶχαν πιὸ συμμετρικὴ διάρθρωση, με δυὸ παράθυρα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ κάθε πύλης, ὅπως φαίνονται στὴν ἐξωτερικὴ ὄψη. Ἡ προσθήκη τοῦ νάρθηκα-γυναικωνίτη καὶ τοῦ τέμπλου δημιούργησε δυσαρμονία στὴν ἐσωτερικὴ ὄψη τῶν μακρῶν πλευρῶν διότι τὸ δυτικότερο παράθυρο μίκρυνε, ἄλλαξε σχῆμα καὶ γενικὰ σχεδὸν ἐξαφανίστηκε κάτω ἀπὸ τὸ γυναικωνίτη, ἐνῶ τὸ ἀνατολικότερο εἶναι σ' ἐπαφὴ με τὸ τέμπλο.

30. Βλ. παρακάτω, 103.

Τὸ ἱερὸ καὶ τὸ τέμπλο εἶναι ἐλαφρὰ ὑπερυψωμένα σὲ σχέση μετὸν ὑπόλοιπο ναό. Ἡ ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ εἶναι μεγαλύτερη ἀπὸ τὶς δυὸ πλάγιες ἀψίδες.

Οἱ δυὸ χῶροι, τοῦ Διακονικοῦ καὶ τῆς Πρόθεσης (εἰκ. 52), καλύπτονται ἀπὸ μικροῦς, χαμηλοῦς τρούλλους, χωρὶς τύμπανο πού κρύβονται ἀνάμεσα στὸν ἀνατολικὸ τοῖχο καὶ τὸ τέμπλο. Ἀντίθετα, ὁ κεντρικὸς χῶρος (εἰκ. 53) τοῦ ἱεροῦ καλύπτεται μετὰ καμάρα καὶ ὄχι τρούλλο. Στὴ γένεση τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῆς ἀψίδας τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ὑπάρχει κορνίζα μετὰ κυμάτια πού συνεχίζει ἐπάνω ἀπὸ τὰ ἡμικυκλικὰ τόξα (πού συνδέουν τὶς ἀψίδες μετὰ τὸ τέμπλο) καὶ γύρω ἀπὸ τοὺς πεσσούς τοῦ κεντρικοῦ τόξου τοῦ τέμπλου μέχρι τοὺς πλάγιους τοίχους τοῦ κυρίως ναοῦ. Πρόκειται οὐσιαστικὰ γιὰ τὴ συνέχεια τῆς κορνίζας μετὰ τὰ κυμάτια πού χωρίζει τοὺς πλάγιους τοίχους σὲ δυὸ τμήματα. Τὰ ἐπικράνα τῶν ἐσωτερικῶν παραστάδων τοῦ ἱεροῦ, ἀπ' ὅπου ξεκινοῦν τὰ τόξα πού συνδέουν τὶς ἀψίδες μετὰ τὸ τέμπλο ἐπεκτείνονται ἐπίσης στοὺς πλάγιους τοίχους δημιουργώντας χαμηλότερα μιὰ δεύτερη κορνίζα μετὰ κυμάτια, ἡ ὁποία τονίζει τὴ γένεση τοῦ τεταρτοσφαιρίου τῶν χαμηλότερων πλάγιων ἀψίδων τοῦ Διακονικοῦ καὶ τῆς Πρόθεσης.

Τὸ Ἱερὸ φωτίζεται ἀπὸ δυὸ μεγάλα τοξωτὰ παράθυρα στὴν κεντρικὴ ἀψίδα καὶ ἀπὸ δυὸ μικρότερα, ἐπίσης τοξωτὰ, πού ὑπάρχουν στὴν Πρόθεση καὶ τὸ Διακονικό.

Τὸ δάπεδο τοῦ ναοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ μαρμάρινες λευκὲς καὶ ἐρυθρὲς πλάκες (1822)³¹. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ τέμπλο ὑπάρχουν τάφοι³². Ὁ τάφος τῶν μητροπολιτῶν Φιλαδελφείας βρίσκεται μέσα στὸ ἱερό³³.

β) Ὁ εἰκονογραφικὸς διάκοσμος

Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ εἶναι ἐκτὸς τοῦ κυρίου ἀντικειμένου αὐτῆς τῆς ἐργασίας πού ἀφορᾷ κυρίως στὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μνημείου· κρίθηκε ὅμως σκόπιμο νὰ μὴν παραλειφθεῖ γιὰ νὰ δοθεῖ ὀλοκληρωμένη ἡ μορφή τῆς ἐκκλησίας ὅπως παρουσιάζεται σήμε-
ρα. Οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ μιὰ ἀπλὴ ἀναφορά τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ψηφιδωτῶν καὶ βασί-
ζεται ἀποκλειστικὰ σὲ δημοσιευμένο ὕλικό³⁴.

Τὰ κυριότερα ἔγγραφα γιὰ τὴ διακόσμηση τῆς ἐκκλησίας ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸν Μ. Ι. Μανούσακα³⁵, τὰ ψηφιδωτὰ καὶ οἱ τοιχογραφίες τοῦ τρούλλου ἀπὸ τὸν Ἀθαν. Δ. Παλιού-
ρα, ὁ ὁποῖος μαζί μετὰ τὸν Μ. Ι. Μανούσακα ἔχει ἐκδώσει καὶ ἕνα σύντομο ὁδηγὸ τοῦ ναοῦ³⁶.
οἱ εἰκόνες τοῦ τέμπλου καὶ τῆς ὑπόλοιπης ἐκκλησίας ἔχουν δημοσιευθεῖ ἀπὸ τὸ Μ. Χατζηδά-
κη³⁷. Τὶς εἰκόνες τοῦ Μ. Δαμασκηνοῦ πού κοσμοῦν τὸ τέμπλο ἔχει μελετήσει καὶ ἡ Μαρία

31. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 35.

32. Ὁ.π. στὸ τέλος τοῦ βιβλίου (χωρὶς σελιδαρίθμηση).

33. Ὁ.π. 54.

34. Αἰσθητικὲς παρατηρήσεις δὲν περιλαμβάνονται στὸ κείμενο, ἰδίως ὅταν ὑπάρχει περίπτωση νὰ θίξουν τὸ ἀντικείμενο μελέτης ἄλλων ἐρευνητῶν καὶ παλιότερων ὑποτρόφων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βενετίας (βλ. καὶ ἰα' σημ. 3).

35. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971, 339-355.

36. Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1971, 63-86· τοῦ ἰδίου 1978, 144-176· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ 1976.

37. ΜΑΝΟΛΗΣ CHATZIDAKIS 1962.

Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου στη διδακτορική της διατριβή³⁸. Τέλος μιὰ έκτενὴ περιγραφή τοῦ εἰκονογραφικοῦ διακόσμου τῆς ἐκκλησίας δίνει καὶ ὁ Ι. Βελουῖδος³⁹.

Ἡ διακόσμηση τοῦ ναοῦ, ὅπως καὶ ἡ οἰκοδόμησή του, ἄρχισε ἀπὸ τὸ Ἱερὸ καὶ τὸ τέμπλο. Τὸ 1574 (συγχρόνως μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ γυναικωνίτη), ἡ Κοινότητα προσκάλεσε ἀπὸ τὴν Κρήτη τὸ ζωγράφο Μιχαὴλ Δαμασκηνό, ὁ ὁποῖος στὰ ὀκτὼ χρόνια ποὺ παρέμεινε στὴ Βενετία (1574-1582), ζωγράφισε τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν εἰκόνων τοῦ τέμπλου (εἰκ. 48-49) καὶ τὴν κόγχη τοῦ ἱεροῦ (σήμερα ἐπιζωγραφισμένη, εἰκ. 54).

Ἄν καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ τέμπλου ἔχει ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὰ συνήθη ὀρθόδοξα δεδομένα, οἱ εἰκόνες γενικὰ ἀκολουθοῦν βυζαντινὰ πρότυπα. Ὁ Δαμασκηνὸς ζωγράφισε τὴ Γέννηση τοῦ Χριστοῦ ἐπάνω ἀπὸ τὴν πύλη τῆς Πρόθεσης καὶ τὴ Βάπτισις ἐπάνω ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Διακονικοῦ· στὰ στενὰ διάχωρα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς Ὁραίας Πύλης ἀπεικόνισε τὸν Ἅγιο Κοσμά καὶ τὸν προφήτη Ἡλία καὶ ἀντίστοιχα τὸν Ἅγιο Δαμιανὸ καὶ τὸ Μωυσῆ. Ἡ Μαρία Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου θεωρεῖ ἀκόμη ὡς βέβαια ἔργα τοῦ Δαμασκηνοῦ καὶ τὶς τρεῖς μικρὲς εἰκόνες ἐπάνω ἀπὸ τὸ βημόθυρο τῆς Πρόθεσης (Εὐαγγελισμός, Γέννησις καὶ Μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ), τὶς ἀντίστοιχες ἐπάνω ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Διακονικοῦ (τὸ Μαρτύριο τοῦ πρωτομάρτυρος Στεφάνου, τὴν Ὑπαπαντὴ καὶ τὸν Ἀρχάγγελο Μιχαὴλ) καθὼς καὶ τὶς τέσσερις εἰκόνες πάνω ἀπὸ τὸ βημόθυρο τῆς Ὁραίας Πύλης, τῆς Βασιλοφόρου, τῆς Καθόδου στὸν Ἄδη, τῆς Ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Πεντηκοστῆς ποὺπλασιάζουν εἰκόνα τοῦ Μυστικοῦ Δείπνου (1517) ἀγνώστου ζωγράφου⁴⁰.

Τὸ ἔργο τοῦ Δαμασκηνοῦ συμπλήρωσε ὁ Ἑμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς, ἐφημέριος τοῦ Ἁγίου Γεωργίου ζωγραφίζοντας (1686) στὰ βημόθυρα τῆς Ὁραίας Πύλης τοὺς Ἁγίους Νικόλαο καὶ Μελχισεδέκ. Ὁ ἴδιος διακόσμησε (1663-1664) μὲ τοιχογραφίες τῶν Στυλιτῶν Ἁγίων Συμεῶνος καὶ Ἀλυπίου τὸ πάνω τμήμα τῶν πεσσῶν τῆς Ὁραίας Πύλης (σήμερα ἐπιζωγραφισμένο)⁴¹. Ὅλες οἱ ὑπόλοιπες τοιχογραφίες τῶν πεσσῶν τοῦ τέμπλου ἀνήκουν σὲ ἐπισκευὴ τοῦ 1834 καὶ εἶναι ἔργα ἀσήμαντου ζωγράφου⁴².

Ἰδιαίτερα σημερινὴ εἶναι ἡ κωνσταντινουπολίτικὴ εἰκόνα τοῦ 14ου αἰ. μὲ τὸ Χριστὸ Παντοκράτορα⁴³. Οἱ ὑπόλοιπες εἰκόνες δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῆς Ὁραίας Πύλης (Ἅγιος Γεώργιος, Παναγία Ὁδηγήτρια καὶ Ἅγιος Νικόλαος) εἶναι δυτικοῦ τύπου καὶ χρονολογοῦνται στὸ 18ο καὶ 19ο αἰ.⁴⁴

Τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ τέμπλου κορυφώνεται μ' ἓνα σταυρὸ (εἰκ. 55) μὲ ζωγραφικὴ παράσταση τοῦ Ἑσταυρωμένου (17ου αἰ.)· στὶς ἀπολήξεις τῶν κεραίων ἡ Παναγία, ὁ Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ⁴⁵. Ὁ σταυρὸς στηρίζεται ἐπάνω σὲ εἰκόνα τῶν ἀρχῶν τοῦ

38. Βλ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ-ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΟΥ 1988.

39. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 30 κέ.

40. Βλ. Μ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΥΔΑΚΗ-ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΟΥ, ὁ.π. 175. Ὅλες οἱ παραπάνω εἰκόνες μέχρι πρότινος ἀποδίδονταν στὸ Δαμασκηνό μὲ ἀρκετὲς ἀμφιβολίες καὶ ἐπιφυλάξεις. Βλ. σχετικὰ Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 51-54, 57-69· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑ, ὁ.π. 49-53.

41. Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 128-129· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, ὁ.π. 48, 51, 55.

42. ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 44· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, ὁ.π. 53.

43. Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 4-5· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, ὁ.π. 55.

44. Ὁ.π.

45. Ὁ.π. 51· Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 186.

16ου αϊ. που βρισκόταν αρχικά στον πρώτο, μικρό ναό του 'Αγίου Γεωργίου' ή εικόνα φέρει παράσταση των προφητών Δαυΐδ και 'Ησαΐα καθώς και του Μωϋσή⁴⁶.

Στο 'Ιερό ο Δαμασκηνός ζωγράφισε στην κόγχη της Πρόθεσης τον 'Επιτάφιο Θρήνο και στην κόγχη του ιεροῦ την Παναγία με το Χριστό και τους 'Αγγέλους και από κάτω τους 'Αγίους Νικόλαο, 'Αθανάσιο, Χρυσόστομο, Γρηγόριο, Βασίλειο και Σπυρίδωνα· στο κέντρο υπάρχει άρτοφόριο (εἰκ. 54) με παράσταση 'Αγγέλων που κρατούν το "Άγιο Ποτήριο, μέσα στο οποίο απεικονίζεται ο Χριστός (ή τοιχογραφία της κόγχης επιζωγραφίσθηκε το 1853)⁴⁷.

Ο Δαμασκηνός ἔφυγε το 1582 για την Κρήτη· το 1586 ἡ Κοινότητα αποφάσισε τὴ συνέχιση τῆς τοιχογράφησης τῆς ἐκκλησίας⁴⁸, πάντα σύμφωνα «με τὴν ἑλληνικὴ τεχνοτροπία» (*secondo la maniera greca*) καὶ δυὸ χρόνια ἀργότερα (1588) προσκάλεσε καὶ πάλι τὸ Δαμασκηνό. Ἡ ἀδυναμία τοῦ Δαμασκηνοῦ νὰ ἀνταποκριθεῖ στὴν πρόσκληση ὁδήγησε σὲ νέα ἀπόφαση (1589) τῆς Κοινότητος νὰ ἀναθέσει τὴν τοιχογράφηση τοῦ τρουλλοῦ ἐξ ὁλοκλήρου στὸ ζωγάφο 'Ιωάννη τὸν Κύπριο, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ ἐπρόκειτο ἀπλῶς νὰ συνεργασθεῖ μετὰ Δαμασκηνό. Ὁ Βενετὸς ζωγράφος J. Tintoretto ἀνέλαβε τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ἔργου⁴⁹.

Μέσα σ' ἓνα χρόνο (1589-90), ὁ 'Ιωάννης ὁ Κύπριος ἀποπεράτωσε τὴ διακόσμηση τοῦ τρουλλοῦ: στὸ κέντρο ἀπεικονίζεται ὁ Παντοκράτορας καὶ γύρω του, σὲ δυὸ ζῶνες, ἡ 'Ετοιμασία τοῦ Θρόνου μαζὶ μετὰ τὴ μεγάλη Δέηση καὶ τὶς Οὐράνιες Δυνάμεις καθὼς καὶ τοὺς Δώδεκα 'Αποστόλους (εἰκ. 46, 47). Γιὰ τὸ ἔργο αὐτὸ ὁ Κύπριος ἀμείφθηκε ἀπὸ τὴν Κοινότητα μετὰ 220 δουκάτα⁵⁰.

Στὸ ὑπόλοιπο διάστημα τῆς παραμονῆς του στὴ Βενετία (μέχρι τὸ 1593), ὁ 'Ιωάννης ὁ Κύπριος ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν τοιχογράφηση τμημάτων τοῦ 'Ιεροῦ. Ἔργα του εἶναι ἡ 'Ετοιμασία τοῦ Θρόνου στὸ θόλο τῆς Πρόθεσης, τὸ «Μὴ μοῦ ἄπτου» στὸ βόρειο τόξο (ἐπιζωγραφισμένο), ὁ 'Ιησοῦς ἔμπροσθεν τοῦ Πιλάτου, ἡ 'Ανάληψη τοῦ Χριστοῦ στὴν κόγχη τοῦ Διακονικοῦ καὶ ἡ Πεντηκοστὴ στὸ θόλο τοῦ Διακονικοῦ⁵¹.

Μέσα στὸ 'Ιερό σημαντικὴ εἶναι ἀκόμη ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας τῆς 'Οδηγήτριας τῆς λεγόμενης Κρυπτῆς⁵², τοῦ 14ου-15ου αἰ., ποὺ βρίσκεται στὸ βόρειο τοῖχο τῆς Πρόθεσης καθὼς καὶ ὁ ἀμφιπρόσωπος 'Επιτάφιος τοῦ Ἑμμ. Τζάνε Μπουνιαλῆ⁵³. Ὑπάρχουν ἀκόμη πολλὰ ἔργα τοῦ Βενέδικτου Ἐμπορίου, τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ., ὅπως ἡ Πεντηκοστὴ, ἡ εἰς "Αδου Κάθοδος καὶ ἡ 'Ανάληψη τοῦ Χριστοῦ, ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος, ἡ Βάπτισμα τοῦ Χριστοῦ, ἡ 'Ανάσταση τοῦ Λαζάρου κλπ.⁵⁴. Ἐπάνω ἀπὸ τὴν 'Ωραία Πύλη, ἐσωτερικά, βρίσκονται ἡ Παναγία ἡ 'Οδηγήτρια, ἡ λεγόμενη Μεσοπαντίτισσα (τέλη 17ου αἰ.)⁵⁵.

46. "Ο.π. 20· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ ὁ.π. 51.

47. "Ο.π. 57-58· Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 69-72· ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ὁ.π. 48-49· τοῦ ἰδίου 1854.

48. Τὰ χρήματα γιὰ τὴν τοιχογράφηση προέρχονταν ἀπὸ τὸ κληροδότημα τοῦ Ι. Καρβελά (Βλ. ΒΕΛΟΥΔΟΥ 1872, 37).

49. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971, 344-350.

50. "Ο.π. 351· Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1971, 63-86· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, ὁ.π. 61· Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 98.

51. "Ο.π. 98-99· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, ὁ.π. 57-59.

52. "Ο.π. 56· Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 11.

53. "Ο.π. 134· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, ὁ.π. 59.

54. "Ο.π. 57-59· Μ. CHATZIDAKIS, ὁ.π. 100, 103-105.

55. "Ο.π. 156· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, ὁ.π. 58.

Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1597, ἡ Ἀδελφότητα ἀποφάσισε νὰ συνεχίσει τὴ διακόσμηση τῆς ἐκκλησίας μὲ ψηφιδωτά⁵⁶. Τὸ πρῶτο ψηφιδωτὸ ποὺ ἔγινε εἶναι ὁ Ἑνθρονος Χριστὸς στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ. Ἀρχικὰ τὸ σχέδιο εἶχε ἀνατεθεῖ στὸ Βενετὸ ζωγράφο Jacopo Palma, τελικὰ ὅμως ἡ εἰκόνα του δὲν ικανοποίησε τὴν πιὸ συντηρητικὴ μερίδα τῆς Ἀδελφότητος ποὺ ἤθελε νὰ μείνει πιστὴ στὴν «ἐλληνικὴ τεχνοτροπία» καὶ ἔτσι, μετὰ ἀπὸ διαγωνισμό στὸν ὁποῖο συμμετεῖχαν ὁ Jacopo Palma, ὁ Ἰωάννης Βλαστὸς Μπουνιαλέττος καὶ ὁ Θωμᾶς Μπαθᾶς, προτιμήθηκαν τὰ σχέδια τοῦ τελευταίου, ὁ ὁποῖος καὶ ἀμείφθηκε τὸ 1598 μὲ 20 δουκάτα γιὰ νὰ ἐτοιμάσει τὰ τελικὰ σχέδια⁵⁷.

Ἡ κατασκευὴ τοῦ ψηφιδωτοῦ ἔγινε ἀπὸ δυὸ Βενετοὺς τεχνίτες, τὸν Alvise Gaitano καὶ τὸν Zuanantonio Marini στὸ χρονικὸ διάστημα 1598-99· γι' αὐτὴ τὴν ἐργασία ἀμείφθηκαν μὲ 172 δουκάτα ὁ καθένας. Τὸ 1599-1600 οἱ ἴδιοι τεχνίτες κατασκεύασαν στὸ ἐσωρράχιο τοῦ τόξου τοῦ ἱεροῦ τὶς ψηφιδωτὲς παραστάσεις τῆς Παναγίας καὶ τοῦ Προδρόμου, συμπληρώνοντας ἔτσι τὴν παράσταση τῆς Δεήσεως. Γιὰ τὰ σχέδια τῶν δύο μορφῶν πληρώθηκαν τὸ 1599 ὁ Ἰωάννης Βλαστὸς καὶ τὸ 1600 ὁ Ἀντώνιος Βασιλάκης· δὲν εἶναι ἐπομένως σαφὲς ποιά σχέδια ἀκολουθοῦνται. Ἀμέσως ὕστερα, τὸ 1601-1602, ὁ Gaitano καὶ ὁ Marini ψηφοθέτησαν τὴ μεγάλη ψηφιδωτὴ παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐπάνω ἀπὸ τὸ τέμπλο (εἰκ. 50). Ἡ παράσταση ἀναπτύσσεται δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ μεγάλου, στρογγυλοῦ φεγγίτη ποὺ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτὸν ποὺ κοσμεῖ τὸν πίσω τοῖχο ἐξωτερικὰ. Ὁ ζωγράφος τοῦ προτύπου τῆς δυτικότροπης αὐτῆς παράστασης μᾶς εἶναι ἄγνωστος. Ὑστερα ἀπὸ τὸ 1602, γιὰ ἀρκετὰ χρόνια, ἡ Κοινότητα ἔδειξε κάποια ἀδράνεια ὥς τὸ 1664, ὅταν ὁ Κύπριος Βερνάρδος Ἀκρης ἐκδήλωσε τὴν πρόθεση νὰ χρηματοδοτήσει τὴν κατασκευὴ ψηφιδωτοῦ πίσω ἀπὸ τὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο στὸ νότιο τοῖχο: μέσα σὲ δυὸ χρόνια, ἕως τὸ 1666, ψηφοθετήθηκε τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ἄγνωστο Ἰταλὸ τεχνίτη τοῦ ὁποῖου γνωρίζουμε μόνον τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματός του P^oMR^o.

Τὸ τελευταῖο ψηφιδωτό, στὸ βόρειο τοῖχο, κατασκευάσθηκε δυὸ αἰῶνες ἀργότερα, τὸ 1886, ἀπὸ τὴν «ἐταιρία» Fabbris καὶ ἀπεικονίζει τὴν εἰς Ἀδου Κάθοδο μὲ πρότυπο μιὰ μικρὴ εἰκόνα τοῦ Βενέδικτου Ἐμπορίου⁵⁸.

Ὁ υπόλοιπος ναὸς εἶναι διακοσμημένος μὲ φορητὲς εἰκόνες. Στὴ βόρεια πλευρὰ ἔχουμε τὴν Ψηλάφηση τοῦ Θωμᾶ, ἔργο τοῦ Φραγκίσκου Σαρακηνόπουλου (1560-1570), τὸν Ἅγιο Γεώργιο καὶ σκηνὲς ἀπὸ τὸ μαρτύριό του (ἀρχὲς 16ου αἰ.), τὴ Σταύρωση τοῦ Ἑμμανουὴλ Λαμπάρδου (1613-1618) καὶ μιὰ νεότερη εἰκόνα (19ου αἰ.) τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη τοῦ Προδρόμου· ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἄμβωνα ὑπάρχει εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Στὴ νότια πλευρὰ ὑπάρχει εἰκόνα τῶν Ἀγίων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ (19ου αἰ.), τῆς Παναγίας τοῦ Πάθους (μέσα 16ου αἰ.), τοῦ Χριστοῦ Παντοκράτορος (16ος-17ος αἰ.) καὶ Δεήσεως μὲ ἀφιερωτὲς (1546)· ἐπάνω ἀπὸ τὸ μνημεῖο τοῦ Σεβήρου εἰκονίζεται ὁ Ἅγιος Νικόλαος⁵⁹.

Στὴν ἀνατολικὴ παρεῖα τῶν πεσσῶν τοῦ νάρθηκα ὑπάρχουν παραστάσεις Ἀγγέλων (17ος αἰ.)⁶⁰.

56. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, δ.π. 352· Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1978, 144-145.

57. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, δ.π. 353· Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ 1977, 239-250· Α. Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ 1978, 145-148.

58. Ὁ.π. 148-176· Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ, δ.π. 354-355.

59. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ - Δ. ΠΑΛΙΟΥΡΑΣ, δ.π. 55-56, 60· Μ. CHATZIDAKIS 1962, 21-23, 38-40, 186.

60. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 35.

Καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 15ου καὶ τοῦ 16ου αἰ. οἱ ἀρχιτέκτονες ἦσαν ἀρχικὰ γλύπτες ἢ ζωγράφοι καί, σπανιότερα, λιθοξόοι¹. Τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιτέκτονα (protto) τὸν ἔπαιρναν ὅταν ἀνελάμβαναν τὴν πρώτη τους ἀρχιτεκτονικὴ ἐργασία — συνήθως σὲ προχωρημένη σχετικὰ ἡλικία — καὶ ἀφοῦ πρῶτα εἶχαν καταξιωθεῖ στὸ προηγούμενο ἐπάγγελμα τους².

Ὁ ρόλος τοῦ ἀρχιτέκτονα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἦταν εὐρύτερος ἀπ' ὅσο σήμερα: ὁ ἀρχιτέκτονας ἦταν καὶ ἐργολάβος, ἐργοδηγὸς καὶ προμηθευτὴς ὕλικου (κυρίως πέτρας κλπ.)³. Ἡ τελευταία ἰδίως ἰδιότητα, τοῦ προμηθευτῆ ὕλικου, προσήλκυε πολλοὺς πελάτες, οἱ ὁποῖοι ζητοῦσαν ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες ὄχι τόσο ἰδιαίτερες γνώσεις στατικὰς ἢ θεωρητικὰς, ὅσο νὰ μποροῦν νὰ ἐκτιμήσουν τὴν ποιότητα τῆς πέτρας, πράγμα πού μποροῦσε νὰ κάνει ἕνας γλύπτης ἢ ἕνας λιθοξόος⁴.

Οἱ ἀρχιτέκτονες ἦσαν ἴσως τὸ μόνο ἐπάγγελμα πού δὲν ἦταν ὀργανωμένο σὲ συντεχνία, γεγονός πού εἶχε ὡς συνέπεια νὰ μὴ μποροῦν νὰ μαθητεύσουν πουθενά, οὔτε γιὰ τὴν ἀπόκτηση θεωρητικῆς κατάρτισης οὔτε γιὰ πρακτικὴ ἐξάσκηση⁵. Ἡ θεωρητικὴ τους κατάρτιση συνήθως συνοψιζόταν στὴ γνώση τῶν ρωμαϊκῶν ἐρειπίων καὶ τοῦ Βιτρούβιου⁶ — στὴν περίπτωση τῶν Βενετῶν ἀρχιτεκτόνων, ἐφ' ὅσον δὲν ὑπῆρχαν ὁρατὰ ρωμαϊκὰ ἐρείπια στὴ γύρω περιοχὴ, ἡ κατάρτιση γινόταν ἀπὸ κάποιες συλλογὲς σχεδίων (sketch-books), πού κυκλοφοροῦσαν εὐρέως. Τὰ στατικὰ προβλήματα ἔλυναν συνήθως οἱ κτίστες (ὅπως π.χ. συνέβη κατὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τρούλλου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου), πού εἶχαν μακρὰ πείρα καὶ παράδοση, ἡ ὁποία ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ μεσαιωνικὴ ἐποχὴ⁷. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἄλλωστε ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ τολμηρὰ ἀρχιτεκτονήματα τῆς ἐποχῆς συχνὰ κατέρρεαν ἢ χρειάζονταν ὑποστύλωση καὶ ἐνίσχυση⁸.

1. R. LIEBERMAN 1982, 12· J. S. ACKERMAN 1954, 3· J. MCANDREW 1983, 119. Στὴν περίπτωση τῆς δικῆς μας ἐκκλησίας ὁ Z. Chiona ἀναφέρεται ὡς tiaiopera (δηλαδὴ λιθοξόος, βλ. E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο μὲ τὸ συμβόλαιο πού κάνει μὲ τὴν Κοινότητα) ἐνῶ ὁ Sante Lombardo ὡς scultor (γλύπτης, βλ. σχετικά ASVen, Dieci Savi sopra alle Decime a Rialto, classe E, serie VII, filza 6 (n. gen. 1474), Quaderno Trasporti detto Fia, φ. 64).

2. Ὁ.π.

3. Βλ. καὶ παραπάνω, 47 καὶ παρακάτω, 84· J. S. ACKERMAN, ὁ.π. 5.

4. R. LIEBERMAN 1986, 100-101· τοῦ ἰδίου 1982, 12· PH. L. SOHM 1978, 43. Εἰδικὰ στὴ Βενετία τὸ ρόλο τοῦ ἀρχιτέκτονα-protto εἶχαν πολὺ συχνὰ οἱ λιθοξόοι ἢ οἱ γλύπτες· τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀρχιτέκτονα καταξιώνεται ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Sansovino καὶ ἔπειτα. Βλ. σχετικά καὶ M. TAFURI - A. FOSCARI 1983, 62.

5. J. S. ACKERMAN, ὁ.π. 3· J. MCANDREW, ὁ.π. 119· L. D. ETTLINGER 1977, 96, 121. Στὸν ἴδιο τόμο βλ. C. WILKINSON 1977, 133-134.

6. J. S. ACKERMAN, ὁ.π. 4.

7. Ὁ.π. 3-4· L. D. ETTLINGER, ὁ.π. 121. Γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τρούλλου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (ὁ ὁποῖος πιθανὸν δὲν προβλεπόταν στὸ ἀρχικὸ σχέδιο, βλ. καὶ παρακάτω, 99) ἡ Κοινότητα ζήτησε τὴ συμβουλὴ τοῦ protto alle Fortezze, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια συζήτησε ἀρκετὲς φορές μὲ τὸ λιθοξόο Innocente καὶ τὸν κτίστη Delibero (βλ. καὶ παραπάνω, 20), προκειμένου νὰ ἐπιλύσουν τὰ στατικὰ προβλήματα τῆς κατασκευῆς. Μία παρόμοια περίπτωσις ἀναφέρει ὁ L. D. ETTLINGER (ὁ.π. 107 σημ. 11) στὴν ἐκκλησίαν τῆς Santa Maria del Fiore στὴ Φλωρεντία.

8. J. S. ACKERMAN, ὁ.π. 4· βλ. καὶ D. HOWARD 1975, 20: τὸ 1545 κατέρρευσε τμήμα τῆς στέγης τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης πού μόλις εἶχε κατασκευασθεῖ. Ὑπεύθυνος θεωρήθηκε ὁ ἀρχιτέκτονας J. Sansovino, ὁ ὁποῖος καὶ φυλακίσθηκε. C. WILKINSON, ὁ.π. 126-127.

Οἱ ἀρχιτέκτονες δὲν δημιουργοῦσαν ἐλεύθερα, ἀλλὰ δεσμεύονταν ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τῶν ἐργοδοτῶν — τῶν ἰδιωτῶν εἴτε τοῦ κράτους — ποὺ τοὺς εἶχαν ἀναθέσει τὸ ἔργο καὶ οἱ ὁποῖοι συχνὰ ἐπενέβαιναν στὰ σχέδια⁹. Ὁ ἀρχιτέκτονας ὅταν ἀνελάμβανε ἓνα ἔργο ἦταν συνήθως ὑποχρεωμένος νὰ παρουσιάσει κάποιον πρόπλασμα (ιδίως ἂν ἐπρόκειτο γιὰ μεγάλο κρατικό ἔργο) ἢ σχέδια πρὸς ἔγκριση¹⁰. Τὸ πρόπλασμα σκοπὸ εἶχε νὰ προσφέρει, στὸν συνήθως ἀδαῆ ἐργοδότη, σαφέστερη εἰκόνα τοῦ σχεδίου ποὺ εἶχε κατὰ νοῦ ὁ ἀρχιτέκτονας καὶ — ἐνδεχομένως — νὰ παρουσιάσει περίπου τὸν ὄγκο τοῦ κτιρίου καὶ τὴν ποσότητα τῶν ἀπαραιτήτων ὑλικῶν γιὰ τὴν ἀνοικοδόμησή του¹¹. Τὰ ἐλάχιστα προπλάσματα ποὺ ἔχουν σωθεῖ ὡς τὶς ἡμέρες μας (ὅπως π.χ. στὴ Ρώμη τὸ πρόπλασμα τοῦ τρούλλου τοῦ Ἀγίου Πέτρου¹², στὴ Φλωρεντία τῆς πρόσφυγας τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Lorenzo καὶ τῆς Santa Maria del Fiore¹³, τοῦ Ἀγίου Πετρωνίου στὴ Bologna καὶ τοῦ palazzo Strozzi¹⁴) δὲν εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ μᾶς δώσουν μιὰ γενικὴ εἰκόνα γιὰ τὴ μορφή τῶν συνηθισμένων προπλασμάτων. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ἀκόμη ὅτι στὴ Βενετία, σύμφωνα μὲ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν, πρόπλασμα εἶχε κατασκευάσει ὁ ἀρχιτέκτονας M. Gambello γιὰ τὴν ἐκκλησία τοῦ San Zaccaria¹⁵, ἐνῶ ἄλλα εἶχαν γίνει γιὰ τὸ palazzo Grimani a San Luca¹⁶, τὴν ἐκκλησία τῆς Santa Maria dei Miracoli¹⁷, τὴν Scuola Grande della Misericordia¹⁸, τὸ πτωχοκομεῖο Cà di Dio¹⁹, τὴν ἐκκλησία τοῦ San Salvatore²⁰ κλπ.

Τὸ πρῶτο πρόπλασμα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, σὲ σχετικὴ ἀντίθεση μὲ τὴ συνηθισμένη διαδικασία, δὲν προσφέρθηκε στὴν Κοινότητα ἀπὸ τὸν ἐπιλεγέντα ἀρχιτέκτονα, ἀλλὰ ἀντίστροφα ἡ Κοινότητα τὸ εἶχε ἐτοιμάσει προτοῦ ἐπιλέξει ἀρχιτέκτονα²¹. Δὲν γνωρίζουμε τὴν ἀκριβὴ μορφή αὐτοῦ τοῦ προπλάσματος, οὔτε ἂν εἶχε ἀρχιτεκτονικὲς λεπτομέρειες. Ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῶν καταστίχων ξέρουμε ὅτι ἦταν ξύλινο, χρωματισμένο καὶ τοποθετημένο σὲ βάθρο²². ἀκόμη ὅτι ἦταν ἀρκετὰ μεγάλο, ἐφ' ὅσον χρειάστηκε βάρκα γιὰ τὴ μεταφορά του²³. Συνολικὰ κόστισε περίπου 20 δουκάτα²⁴.

9. J. MCANDREW, ὁ.π. 120.

10. J. S. ACKERMAN, ὁ.π. 8· S. DiPASQUALE 1980, 80-81· C. WILKINSON, ὁ.π. 142· J. MCANDREW, ὁ.π. 154.

11. "Ο.π. 108· S. DiPASQUALE, ὁ.π. 80-81. "Ἐτσι καὶ στὸ συμβόλαιο ποὺ ὑπογράφει ὁ Z. Chiona μὲ τὴν Κοινότητα (Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο) ἀναφέρεται ὅτι τὸ χάρτινο πρόπλασμα θὰ κατασκευασθεῖ "*accio li spectabili sopraditti governatori et gastaldo possino veder a che modo die venir ditta giesia et veder etiam la portion delle piere vive e piere cotte che accadera per tal efecto*".

12. H. A. MILLON - C. H. SMYTH 1988.

13. "Ο.π.· βλ. ἀκόμη C. CRESTI 1985, 57-68.

14. L. D. EITLINGER 1977, 109.

15. J. MCANDREW, ὁ.π. 39.

16. V. FONTANA 1979, 45.

17. J. MCANDREW, ὁ.π. 154.

18. D. HOWARD 1975, 101.

19. "Ο.π. 114.

20. M. TAFURI 1985, 39.

21. Βλ. παραπάνω, 15.

22. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 6^f. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ συμφωνοῦν καὶ μὲ τὰ γνωστὰ προπλάσματα: π.χ. τὰ προπλάσματα τῆς ἐκκλησίας τῆς Santa Maria del Fiore εἶναι ἀρκετὰ μεγάλα, ξύλινα, καὶ διατηροῦν ἔχνη χρώματος (βλ. σχετικὰ C. CRESTI, ὁ.π.).

23. "Ο.π.

24. Ἀκριβέστερα κόστισε 20 δουκάτα, 3 λίρες καὶ 11 σολδία· τὸ ποσὸ αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν ἀμοιβῶν τοῦ μαραγκοῦ, τοῦ Z. Zelestro καὶ τῶν μεταφορέων τοῦ προπλάσματος.

Τὸ δεύτερο, χάρτινο πρόπλασμα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου κατασκευάσθηκε τὸ 1548 ἀπὸ τὸ Zuanantonio Chiona, ὁ ὁποῖος τὸ ἀνέλαβε ὡς μέρος τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ συμβολαίου του καὶ δὲν πληρώθηκε ἰδιαίτερα γι' αὐτό. Τὸ πρόπλασμα ἀφοροῦσε τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἐκκλησίας καὶ τίποτε ἄλλο δὲν εἶναι γνωστὸ γι' αὐτό²⁵. Τέλος, ἓνα τρίτο πρόπλασμα κατασκευάστηκε γιὰ τὸ γυναικωνίτη²⁶.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ πρόπλασμα οἱ ἀρχιτέκτονες ἔκαναν καὶ σχέδια γιὰ τὸ ἐκάστοτε ἔργο. Γιὰ τὸν Ἅγιο Γεώργιο δὲν ἔχει σωθεῖ κανένα τέτοιο σχέδιο, λιγοστὲς ὁμῶς ἀναφορὲς στὰ κατὰ-στιχα μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξή τους²⁷. Ἀπὸ σωζόμενα σχέδια ἄλλων κτιρίων διαπιστώνεται ὅτι πρόκειται συνήθως γιὰ ἰδέες σχεδιασμένες πρόχειρα στὸ χαρτί, λεπτομέρειες παραθύρων, θυρῶν, κιονοκράνων κλπ. Ὀλόκληρες προσόψεις ἢ κατόψεις (ἔστω καὶ χωρὶς διαστάσεις ἢ κλίμακα) σπάνια βρίσκονται καί, ὅταν ὑπάρχουν, δὲν ἀντιστοιχοῦν μὲ τὸ κτίριο, ὅπως τελικὰ κτίζεται²⁸.

Τὰ κτίρια λοιπόν, τὴν ἐποχὴ αὐτή, δὲν κτίζονται μόνον βάσει συγκεκριμένων σχεδίων ἀλλὰ οἰκοδομοῦνται καὶ ἀναπτύσσονται μὲ σχετικὴ ἐλευθερία²⁹. Εἶναι βέβαιο ὅτι ὁ ἀρχιτέκτονας ἐξηγοῦσε καὶ προφορικὰ στὰ συνεργεῖα τί ἔπρεπε νὰ κατασκευάσουν ἢ σχεδίαζε καὶ συμπληρωματικὰ σχέδια («σκίτσα») ἐπὶ τόπου³⁰. Ἀκόμη, τὰ συνεργεῖα τῶν κτιστῶν καὶ λιθοξόνων διαδραμάτιζαν ἐνεργὸ καὶ σημαντικὸ ρόλο στὴν τελικὴ διαμόρφωση τῆς μορφῆς ἐνὸς κτιρίου, ἀναπληρώνοντας μὲ τὴ φαντασία καὶ τὴν ἔμπνευσή τους τὴν ἔλλειψη τῶν σχεδίων³¹.

Ἀνάλογη περίπτωση ἀποτελεῖ καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος. Στὸ διάστημα τῆς οἰκοδομῆς του ἐναλλάχθηκαν ἑπτὰ ἀρχιτέκτονες³². Ἡ σημερινὴ μορφή τῆς ἐκκλησίας ὀφείλεται στὸν Sante Lombardo καί, κυρίως, στὸν Zuanantonio Chiona, ὁ ὁποῖος ἐργάστηκε ὡς *protto* τῆς οἰκοδομῆς σὲ χρόνια ἀποφασιστικὰ γιὰ τὴ διαμόρφωσή της. Οἱ ὑπόλοιποι ἀρχιτέκτονες ἐξέτελεσαν δευτερεύουσες ἢ συμπληρωματικὰ ἐργασίες, ἐνῶ ὁ Zelestro ὑπῆρξε ὁ ἐμπνευστὴς τοῦ ἀρχικοῦ προπλάσματος. Ἡ ἐναλλαγὴ αὐτὴ τῶν ἀρχιτεκτόνων δικαιολογεῖ κάποιες ἀνομοιομορφίες στὸ ὕψος, ἐνδεχομένως δὲ καὶ τὶς ἀτέλειες στὴν κατασκευὴ τοῦ κτιρίου γιὰ τὶς ὁποῖες θὰ γίνεῖ λόγος διεξοδικὰ παρακάτω³³. Στὴ συνέχεια θὰ καταβληθεῖ προσπάθεια νὰ

25. Βλ. σ. 18.

26. Βλ. σ. 20.

27. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 28^r, 38^r, 40^r. Γνωρίζουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἐσωτερικὴ κορνίζα καὶ ὁ διάκοσμος τῶν παραθύρων ἔγιναν βάσει σχεδίου (Mariogola, φ. 69^r, καὶ Reg. 188, φ. 68^{r-v}).

28. J. S. ACKERMAN 1954, 8-9· C. WILKINSON 1977, 143.

29. L. D. ETTLINGER 1977, 114.

30. J. S. ACKERMAN, ὁ.π. 9· βλ. καὶ E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 38^r. J. MCANDREW 1983, 108· A. FOSCARI - M. TAFURI 1983, 139.

31. Ὁ.π. 119· R. LIEBERMAN 1982, 12· L. D. ETTLINGER, ὁ.π. 111. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι τὸ Ospedale degli Innocenti στὴ Φλωρεντία, ὅπου κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας τοῦ ἀρχιτέκτονα Brunelleschi, οἱ λιθοξόοι κατασκεύασαν τὶς διακοσμητικὲς λεπτομέρειες τοῦ κτιρίου ὅπως ἐκεῖνοι ἔκριναν σωστό.

32. Βλ. παραπάνω, 21· ἡ ἀνάμειξη ἢ ἐναλλαγὴ πολλῶν ἀρχιτεκτόνων σ' ἓνα κτίριο εἶναι συχνὸ φαινόμενο τὴν ἐποχὴ αὐτή. Ἐνῶ ὁμῶς οἱ ἐναλλαγὲς τῶν ἀρχιτεκτόνων εἶναι φανερὲς ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν πηγῶν, ἡ συμβολὴ τους στὸ ἐκάστοτε κτίριο δὲν εἶναι πάντα σαφής· ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ἀρχιτέκτονα δὲν σημαίνει πάντα καὶ ἀλλαγὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ κτιρίου. Ὁ καινούργιος «*protto*» ποὺ ἀνελάμβανε τὴν ἀποπεράτωση ἐνὸς ἡμιτελοῦς κτιρίου ἀκολουθοῦσε τὶς ἐπιθυμίες τῶν πελατῶν, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε τὸν ἄφηναν ἐλεύθερο νὰ ἐφαρμόσει κάποιες δικές του ἰδέες καὶ ἄλλοτε τοῦ ἐπέβαλλαν νὰ ἀκολουθήσει κάποιον προγενέστερο σχέδιο (βλ. σχετικὰ R. LIEBERMAN, ὁ.π. 13, ὅπου καὶ ἄλλα παραδείγματα καὶ R. VON DER MALSBURG 1976, 1-5).

33. Βλ. σ. 90 κέ.

συγκεντρωθούν, τόσο από γνωστές όσο και μέχρι σήμερα ανέκδοτες πηγές, όλα τα στοιχεία που υπάρχουν για τους αρχιτέκτονες του 'Αγίου Γεωργίου και να αναλυθεί ή συμβολή τους στο κτίριο.

Κατ' αρχήν, όπως προαναφέραμε, η Κοινότητα παρήγγειλε ένα πρόπλασμα, ή αρχιτεκτονική μορφή του οποίου δεν μας είναι γνωστή³⁴. Γνωρίζουμε όμως κάτι πολύ σημαντικό, τον έμπνευστή του, που δεν είναι ο Sante Lombardo, όπως συνήθως αναφέρεται μέχρι σήμερα, αλλά ο Zuane Zelestro, μια μορφή της βενετικής 'Αναγέννησης, για την οποία ελάχιστα είναι γνωστά³⁵.

'Από τις σποραδικές πληροφορίες που έχουμε για τον Zelestro συμπεραίνουμε ότι πιθανότατα καταγόταν από την Τοσκάνη και ένδεχομένως πρέπει να ταυτισθεί με τον Zuane de Tedaldo Toscan³⁶. Δεν γνωρίζουμε τη χρονολογία της γέννησης και του θανάτου του. 'Η παρουσία του στη Βενετία ήταν μέχρι τώρα μαρτυρημένη στα χρόνια 1510-1533³⁷: το 1513 συμφώνησε με το μοναστήρι του San Giorgio Maggiore την κατασκευή ενός προπλάσματος³⁸ και το 1514 παρουσίασε στη βενετική πολιτεία ένα πρόπλασμα για το κτίριο των Procuratie vecchie³⁹ στην πλατεία του 'Αγίου Μάρκου. Λίγο νωρίτερα είχε παρουσιάσει σχέδια, σήμερα χαμένα, για τη γέφυρα του Rialto ή για κτίρια αγοράς⁴⁰. 'Ακόμη είχε προσληφθεί για ένα μικρό χρονικό διάστημα στην 'Αδελφότητα του San Rocco (1524-1525 και 1533) και μάλιστα την ίδια εποχή που εργαζόταν εκεί ο Sante Lombardo. 'Εκεί αμείφθηκε για ένα ξύλινο πρόπλασμα σκάλας και υποτίθεται ακόμη ότι διόρθωσε πολλά από τα λάθη του προηγούμενου αρχιτέκτονα Antonio Bon⁴¹. Με την κατασκευή του προπλάσματος του 'Αγίου Γεωργίου ή δράση του εκτείνεται τουλάχιστον μέχρι το 1536⁴².

34. Βλ. παραπάνω, 79.

35. 'Ο Zelestro δεν ταυτίζεται με το μαραγκό του προπλάσματος (E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 6') που ήταν ο "Borttolamio marangon de sotil" στην ένορία της Santa Maria del Zobenigo (ή del Giglio κατά την επίσημη ονομασία της. 'Η εκκλησία αυτή βρίσκεται στο sestier (τομέα) di San Marco).

Δεν υπάρχει καμιά ένδειξη ότι ο Sante Lombardo άναμείχθηκε στην οίκοδομή της εκκλησίας πριν από το Νοέμβριο του 1539 (Reg. 68, φ. 27'). Παρ' όλα αυτά η σύγχρονη έρευνα, βασιζόμενη ίσως στο ΒΕΛΟΥΔΟ, δ.π. 28 («το σχέδιον του ιεροῦ οίκοδομήματος παρεσκεύασε Σάντης ο Λομβαρδός...») επαναλαμβάνει μέχρι σήμερα τη θεωρία ότι τα σχέδια της εκκλησίας έγιναν από τον Sante Lombardo (βλ. σχετικά U. FRANZOI - D. DI STEFANO, 1976, 480· G. PEROCO - A. SALVADORI 1973, vol. II, 783-784· R. WITTKOWER 1934, 210· J. MCANDREW 1974, άρ. 109· G. LORENZETTI 1980, 321). 'Ηταν συχνό φαινόμενο στη Βενετία ο αρχιτέκτονας που σχεδίαζε ένα κτίριο να μην επιβλέπει την κατασκευή του. Οί σύγχρονοι έρευνήτες συγχέοντας αυτές τις δυο ξεχωριστές φάσεις στη δημιουργία ενός κτιρίου θεώρησαν, λανθασμένα, ότι ο "protto" που έκτελούσε ένα έργο, ήταν ταυτόχρονα και αυτός που έκαμε τα σχέδια, έστω και αν λείπουν οι σχετικές μαρτυρίες (βλ. R. LIEBERMAN 1982, 12-13).

36. G. LORENZETTI, δ.π. 899.

37. 'Ο.π.

38. PH. L. SOHM 1978, 11 σημ. 18.

39. J. MCANDREW 1983, 389-391, 393, 396, 471.

40. 'Ο.π. 389· U. FRANZOI - D. DI STEFANO 1976, 16.

41. J. MCANDREW, δ.π. 389-482· N. HUSE - W. WOLTERS 1986, 127· βλ. ακόμη P. PAOLETTI 1893, 124-125 άρ. 151 και 160· PH. L. SOHM, δ.π. 105-106, 345, έγγραφο άρ. 215: για το πρόπλασμα αυτό πληρώνεται 50 δουκάτα. M. TAFURI 1985, 131-133.

42. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 6', 7'. Μήπως ωστόσο ταυτίζεται και με τον Joanne Celestro που παρίσταται το 1541 ως μάρτυρας σε συμφωνητικό αγοράς τούβλων για το μοναστήρι του San Salvatore; (Βλ. M. TAFURI, δ.π. 64 και 77).

Ἡ ἀποσπασματικότητα τῶν πληροφοριῶν δὲν μᾶς ἐπιτρέπει νὰ σχηματίσουμε καθαρὴ εἰκόνα γιὰ τὸν Zelestro καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἔχει σωθεῖ κανένα ἀπὸ τὰ σχέδιά του ἢ τὰ κτίρια ποὺ κατασκεύασε δὲν ἀφήνει περιθώρια γιὰ ὑποθέσεις σχετικὰ μὲ τὴν τεχνοτροπία του. Ὁ ρόλος του στὸ San Rocco δὲν εἶναι σαφής, ἐφ' ὅσον τὴν ἴδια ἐποχὴ εἶχε ὀρίσθῃ "protto" ὁ Sante Lombardo, οὔτε εἶναι γνωστὸ ποιά εἶναι τὰ λάθη τοῦ A. Bon τὰ ὁποῖα διόρθωσε. Τέλος, παρ' ὅλον ὅτι ἡ ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα παρήγγειλε σ' αὐτὸν τὸ πρόπλασμα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ ἀμοιβή του ἦταν 10 δουκάτα περίπου⁴³, δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη ἐνδειξὴ ὅτι τὸν προόριζε γιὰ ἀρχιτέκτονα τῆς ἐκκλησίας⁴⁴.

Ἐπομένως, ὅταν τὸ 1539 ἐμφανίσθηκε στὸ προσκόνιο ὁ Sante Lombardo, ὁ ναὸς ἦταν ἤδη καθορισμένος ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, τὶς διαστάσεις⁴⁵ καί, μέχρις ἐνὸς σημείου τουλάχιστον, ὡς πρὸς τὴ μορφή του. Βέβαια δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ Sante Lombardo ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τοῦ πρόπλασμα τοῦ Zelestro, μιὰ καὶ ἡ ἀλλαγὴ σχεδίου ἦταν φαινόμενο πολὺ συνηθισμένο τὴν ἐποχὴ αὐτή⁴⁶. Τὸ γεγονὸς ὅμως ὅτι ἡ Κοινότητα δὲν ζήτησε ἄλλο πρόπλασμα (ὅπως συνέβη τὸ 1548 μὲ τὸ διάδοχο τοῦ Lombardo Zuanantonio Chiona) ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀρχικὰ τουλάχιστον πρέπει νὰ ἔγιναν ἀποδεκτὲς οἱ ιδέες τοῦ Zelestro.

Ἡ ἀνεύρεση ἀρχιτέκτονα καὶ μαστόρων καθὼς καὶ ἡ προμήθεια ὕλικῶν εἶχαν ἀνατεθεῖ, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἀπὸ τὴ Γενικὴ Συνέλευση τῆς Ἀδελφότητος (Ἰούνιος 1539) στὸν πρόεδρο⁴⁷. Ἐπειδὴ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπόφαση αὐτὴ δὲν ἀναγράφεται στὴ Mariogola τίποτα σχετικὸ, ὑποθέτουμε ὅτι ἡ πρόσληψὴ ἀρχιτέκτονα καὶ συνεργείων ἔγινε ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν πρόεδρο χωρὶς τὴν περαιτέρω ἔγκριση καὶ ἀνάμειξη τῆς Γενικῆς Συνέλευσης. Ἔτσι δὲν γνωρίζουμε μὲ ποιά κριτήρια⁴⁸ καὶ μὲ ποιὸς ὁρους προσλήφθηκε ἀπὸ τὴν Κοινότητα ὁ

43. Τὸ παραπάνω ποσὸ τῶν 10 δουκάτων, 3 λιρῶν καὶ 11 σολδίων ἀποτελεῖ μέρος τοῦ συνολικοῦ κόστους (20 δουκάτα, 3 λίρες καὶ 11 σολδία) τοῦ προπλάσματος (βλ. καὶ παραπάνω, 79 σημ. 24). E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 6^r, 7^r.

44. Ἡ πιθανότητα συνεργασίας μεταξὺ Sante Lombardo καὶ Zelestro, τόσο στὴ scuola di San Rocco ὅσο καὶ στὸν Ἀγίον Γεώργιον, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκλεισθεῖ, μέχρι στιγμῆς ὅμως δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο ποὺ νὰ τὴν στηρίξει. Ὅλες οἱ μαρτυρίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸν Zelestro ἔχουν σχέση μὲ ξύλινα προπλάσματα.

45. Βλ. παραπάνω, 15.

46. Βλ. παραπάνω, 80 καὶ σημ. 32· βλ. ἀκόμη L. D. ETTLINGER 1977, 109.

47. Βλ. παραπάνω, 16. Ἡ ἀγορὰ τῶν ὕλικῶν γινόταν συνήθως ἀπὸ τὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο ἢ τοὺς Provveditori sopra la Fabbrica (βλ. PH. L. SOHM 1978, 43).

48. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ ἐννοια τοῦ «αἰσθητικοῦ κριτηρίου» δὲν ἦταν τόσο ἀνεπτυγμένη. Οἱ Ἀδελφότητες προσλάμβαναν ἀρχιτέκτονες ὄχι τόσο γιὰ τὴν πρωτοτυπία τῶν ἔργων τους ἢ τὸ στυλ τους, ἀλλὰ λόγῳ τῆς φήμης ἢ τῆς πείρας τους. Συνήθως προτιμοῦσαν ἀρχιτέκτονες ποὺ εἶχαν προηγουμένως λάβει μέρος σὲ κρατικὰ ἔργα ἢ εἶχαν ἤδη προσληφθεῖ ἀπὸ ἄλλη Ἀδελφότητα. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ κριτήριον ἔπαιζε ρόλο καὶ ὁ συναγωνισμὸς μεταξὺ τῶν Ἀδελφοτήτων: ἕνας ἀρχιτέκτονας ποὺ εἶχε κτίσει γιὰ μιὰν Ἀδελφότητα ἕνα συγκεκριμένο κτίριον (ἢ τμῆμα κτιρίου), τὸ ὁποῖο εἶχε θαυμασθεῖ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του, προσλαμβανόταν ἀπὸ μιὰν ἄλλη Ἀδελφότητα γιὰ νὰ κατασκευάσει, εἰ δυνατόν, ἕνα παρόμοιον ἔργο (βλ. σχετικὰ PH. L. SOHM, ὁ.π. 28).

Σημαντικὸ ρόλο γιὰ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ Sante Lombardo καὶ τοῦ Zuanantonio Chiona ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα πρέπει ἀκόμη νὰ ἔπαιξε τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἀμοιβή τους ἦταν πολὺ χαμηλότερη ἀπὸ τὴν ἀμοιβὴ τῶν γνωστότερων ἀρχιτεκτόνων τῆς ἐποχῆς: ὁ Jacopo Sansovino ἀμείβεται τὸ 1532 μὲ πέντε δουκάτα τὸ μῆνα στὴν scuola (ἀδελφότητα) della Misericordia καὶ μὲ 200 δουκάτα τὸ χρόνο τὸ 1539 γιὰ τὴν κατασκευὴ τῶν κτιρίων στὴν πλατεῖα τοῦ Ἀγίου Μάρκου (F. LANE 1977, 334 καὶ D. HOWARD 1975, 102). Τὸ 1549 ὁ Andrea Palladio πληρῶνεται 5 χρυσὰ σκοῦδα τὸ μῆνα (βλ. R. PANE 1961, 22).

Sante Lombardo. Σημαντικό ρόλο πρέπει να έπαιξε το γεγονός ότι καταγόταν από φημισμένη οικογένεια καλλιτεχνών: τόσο ο παππούς του Pietro όσο και ο πατέρας του Tullio Lombardo είχαν διακριθεί ως αρχιτέκτονες και γλύπτες στη Βενετία, είχαν μεγάλο εργαστήριο ("bottega") και είχαν δημιουργήσει ολόκληρη σχολή ("stile lombardesco")⁴⁹.

Ο Sante Lombardo (1504-1560)⁵⁰ άρχισε από νεαρή ηλικία το επάγγελμα του αρχιτέκτονα: ήταν μόλις 20 ετών, όταν το 1524 ανέλαβε protto (αρχιτέκτονας) στη Scuola di San Rocco, με μισθό 4½ δουκάτα το μήνα, διαδεχόμενος τον Antonio Bon. Στο έργο αυτό, όπου συνεργαζόταν και με τον πατέρα του Tullio, δεν έμεινε όμως πολύ: ήδη το 1527 απολύθηκε γιατί θέλησε να επιφέρει κάποιες αλλαγές στα υπάρχοντα σχέδια⁵¹. Στα τρία χρόνια που παρέμεινε αρχιτέκτονας δεν είναι σαφές ποιό τμήμα του κτιρίου κατασκεύασε: ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν το σκελετό του κτιρίου⁵², ενώ άλλοι την πίσω όψη⁵³ ή το υπόστεγο⁵⁴ ή τα παράθυρα της πίσω όψης⁵⁵ (επικρατέστερη είναι η άποψη ότι κατασκεύασε όλη την πίσω όψη). Το 1539-1547 εργάστηκε στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου⁵⁶ και το 1548-1549 στην εκκλησία του San Samuele, όπου όμως ήταν προμηθευτής πέτρας⁵⁷ (στην ίδια εκκλησία λίγα χρόνια αργότερα συναντούμε και τον Chiona)⁵⁸. Το 1554 υπέβαλε υποψηφιότητα για το αξίωμα του Protto al Sal⁵⁹, χωρίς όμως επιτυχία. Τέλος, είναι πιθανόν ότι ταυτίζεται με το λιθοξόο Santo, που εργαζόταν το 1547-1550 στην εκκλησία και το μοναστήρι της Santa Maria delle Vergini⁶⁰.

Στον Sante Lombardo έχουν ακόμη αποδοθεί κατά καιρούς τα palazzi Corner-Spinelli⁶¹,

49. Για τους Pietro και Tullio Lombardo βλ. J. MCANDREW 1983, 119-120, 424-452 και 517, όπου και έκτεταμένη βιβλιογραφία.

50. Όπως μαρτυρείται από το νεκρολόγιο της ενορίας του San Samuele ο Sante Lombardo πέθανε στις 16 Μαΐου 1560 σε ηλικία 56 ετών. Αυτό καθορίζει τη γέννησή του στο έτος 1504. Στις 15 Μαΐου 1560 χρονολογείται η διαθήκη του, δημοσιευμένη από τον P. PAOLETTI 1893, 113. Βλ. ακόμη δ.π. 255, όπου αναφέρει ότι ο Lombardo πέθανε μία ημέρα μετά τη σύνταξη της διαθήκης του.

51. T. TEMANZA 1778, 121-124· G. A. MOSCHINI 1815, vol. II, 212· του ίδιου 1819, 282· του ίδιου 1834, 160· A. QUADRI 1821, 260· F. MUTINELLI 1838 (1841), 77· J. LECOMTE 1844, 462· P. SELVATICO 1847, 206· *Venezia e le sue lagune*, vol. I/II, 391-392 και II/II, 205-207· P. SELVATICO - A. LAZZARI 1852, 188· F. ZANOTTO 1856, 444· O. MOTHES 1859, vol. II, 115· E. MUSATTI 1893, 133· P. PAOLETTI, δ.π. 125, άρ. 154· J. MCANDREW, δ.π. 483· R. LIEBERMAN 1982, πίν. 86· U. DONATI 1961, 27· PH. L. SOHM 1978, 106-108, 211-214, 346.

52. O. MOTHES, δ.π. vol. II, 115.

53. N. HUSE - W. WOLTERS 1986, 108· M. TAFURI 1985, 132-134.

54. P. PAOLETTI, δ.π. 280-281· L. ANGELINI 1961, 39.

55. PH. L. SOHM, δ.π. 107-108.

56. Βλ. παραπάνω 16, και Reg. 68, 69. Άκόμη F. ZANOTTO - M. MORO 1847, 97· *Venezia e le sue lagune*, vol. II/II, 236-237· P. SELVATICO - A. LAZZARI, δ.π. 99· F. ZANOTTO, δ.π. 212· O. MOTHES, δ.π. 182· G. TASSINI 1885, 331· P. PAOLETTI, δ.π. 253· E. MUSATTI, δ.π. 30· ΒΕΛΟΥΔΟΥ 1872, 28· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 48-49· J. MCANDREW 1974, άρ. 109· R. WITTKOWER 1934, 210· G. LORENZETTI 1980, 323· U. FRANZOI - D. DISTEFANO 1976, 480· G. PEROCO - A. SALVADORI 1973, 782· N. HUSE - W. WOLTERS, δ.π. 108· M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1971, 336· U. DONATI 1961, 27· B. FLETCHER 1967, 797· U. THIEME - F. BECKER 1907-1950, XXIII (1929) 344.

57. P. PAOLETTI, δ.π. 135 και 253.

58. Ο.π.

59. Ο.π. 255 σημ. 1. Το αξίωμα του protto al sal ήταν σημαντικό για έναν αρχιτέκτονα γιατί οι Provveditori al Sal χρηματοδοτούσαν κυρίως μεγάλα δημόσια έργα: τα έσοδά τους προέρχονταν από το φόρο που επέβαλε η βενετική πολιτεία στο άλατι (βλ. και D. HOWARD 1975, 38 και A. DAMOSTO 1937, vol. I, 142. Άκόμη F. LANE 1977, 447).

60. U. THIEME - F. BECKER, δ.π. 344· P. PAOLETTI, δ.π. 293.

61. Βλ. T. TEMANZA 1778, 124-125. Την άποψή του επαναλαμβάνει ο G. A. MOSCHINI 1815, vol. II, 538.

Malipiero-Trevisan a Santa Maria Formosa⁶² (είκ. 72), Gradenigo⁶³, Vendramin-Callergi⁶⁴, Piovene al Canal Grande⁶⁵, ή capella Giustiniana στην εκκλησία του San Francesco della Vigna, ή εκκλησία του San Felice⁶⁶ και του San Salvatore⁶⁷. Για τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ κτίρια ὅμως ή σύγχρονη ἔρευνα ἔχει ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἔργα ἄλλων ἀρχιτεκτόνων, ὅπως τὸ palazzo Vendramin-Callergi ή ή εκκλησία του San Salvatore (ποὺ κατασκευάσθηκαν πρὶν ἀκόμη γεννηθεῖ ὁ S. Lombardo), ἐνῶ ἄλλα τοῦ ἀποδίδονται ἀκόμη ἀλλὰ μὲ πολλὰ ἐρωτηματικά (ὅπως τὸ palazzo Malipiero-Trevisan a Santa Maria Formosa και τὸ palazzo Contarini a San Benetto)⁶⁸. Τελευταῖο τοῦ ἔργο θεωρεῖται τὸ palazzo Contarini a San Benetto⁶⁹ (1559-1560, εἰκ. 73).

Στὰ οἰκονομικὰ βιβλία τῆς Κοινότητος ὁ Sante Lombardo παρουσιάζεται ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1539 ἕως τὸν Ἰούνιο τοῦ 1547⁷⁰. Ὁ μισθός του ἦταν ἓνα χρυσὸ σκουῖδο τὸ μῆνα⁷¹, λιγότερο δηλαδὴ ἀπὸ ὅσο στὸ San Rocco. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει σωθεῖ τὸ συμβόλαιό του μὲ τὴν Ἀδελφότητα δὲν ξέρουμε ποιὲς ἦσαν οἱ ὑποχρεώσεις του στὴν οἰκοδομή. Ἀπὸ τὶς πληροφορίες τῶν καταστίχων συμπεραίνουμε ὅτι ἀμειβόταν μὲ ἓνα χρυσὸ σκουῖδο τὸ μῆνα γιὰ νὰ ἐπιβλέπει καὶ νὰ συντονίζει τὰ συνεργεῖα καὶ νὰ σχεδιάζει λεπτομέρειες τοῦ κτιρίου πρὸς χρῆση τῶν μαστόρων⁷². Ὅταν ἀνελάμβανε καὶ ἄλλες πρόσθετες ἐργασίες, ὅπως τὰ θεμέλια (basamenti) τοῦ ἱεροῦ, ὅπου εἶχε καθήκοντα ἐργολάβου⁷³ ή τὴν ἐκτίμηση καὶ τὴν προμήθεια πέτρας⁷⁴ πληρωνόταν ἐπὶ πλέον τοῦ κανονικοῦ μισθοῦ του.

Ἡ ἐργασία του στὸν Ἅγιο Γεώργιο δὲν ἦταν συνεχῆς ἀλλὰ ἀκολουθοῦσε τοὺς ρυθμοὺς τοῦ κτισίματος. Τὸν πρῶτο καιρὸ, ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1539 μέχρι καὶ τὸ Μάιο τοῦ 1540 ἀμειβόταν τακτικὰ κάθε μῆνα⁷⁵. Ἐξ αἰτίας τῆς κλοπῆς τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Κρυ-

62. T. TEMANZA, δ.π. Τὴν ἀποψή του ἀκολουθεῖ ὁ P. PAOLETTI, δ.π. 253· G.-A. MOSCHINI, δ.π., vol. I, 198· τοῦ ἴδιου 1819, 52· A. QUADRI 1821, 327· *Venezia e le sue lagune*, vol. II/II, 440· F. ZANOTTO, δ.π. 270, n. LXXX· O. MOTHES 1859, 133· E. MUSATTI, δ.π., 107· G. LORENZETTI, δ.π. 370· U. DONATI, δ.π. 27· E. BASSI 1976, 493.

63. Για τὸ palazzo Gradenigo a San Samuele βλ. T. TEMANZA, δ.π.· O. MOTHES, δ.π. 134.

64. T. TEMANZA, δ.π.· G.-A. MOSCHINI 1815, vol. II, 551.

65. Για τὸ palazzo Piovene al Canal Grande βλ. G. LORENZETTI, δ.π. 653· U. THIEME - F. BECKER 1907-1950, vol. XXIII (1929) 344· U. DONATI, δ.π.

66. Για τὴν capella Giustiniana καὶ τὴν ἐκκλησία τοῦ San Felice βλ. F. ZANOTTO 1856, 230 καὶ 263.

67. Για τὴν ἐκκλησία τοῦ San Salvatore βλ. T. TEMANZA, δ.π. 120· G.-A. MOSCHINI 1834, 119· E. PAOLETTI, δ.π., vol. II, 161· G. TASSINI 1885, 73· E. MIOZZI 1957, vol. I, 510 σημ. 13.

68. Βλ. π.χ. J. MCANDREW 1983, ὅπου τὸ palazzo Corner-Spinelli (σ. 303, 316-326, 332) καὶ τὸ palazzo Vendramin-Callergi (σ. 327-335) ἀποδίδονται στὸν Mauro Codussi, ή ἐκκλησία τοῦ San Salvatore στὸν Giorgio Spavento καὶ τὸν Tullio Lombardo (σ. 419-423) καὶ ή πρώτη φάση τῆς capella Giustiniana στὸν Pietro καὶ Tullio Lombardo (σ. 61). Ἐπίσης R. LIEBERMAN 1982, πίν. 63 (palazzo Corner-Spinelli), πίν. 64 (palazzo Vendramin-Callergi), πίν. 42· E. BASSI, δ.π. 196 (palazzo Vendramin-Callergi).

69. M. MURARO 1970, ὅπου καὶ ή παλιότερη βιβλιογραφία. Τὴν ἴδια ἀποψή ἐκφράζει καὶ ή E. BASSI 1976, 258.

70. Πρῶτη μνεία στὸ Reg. 68, φ. 27'. Τελευταία μνεία στὸ Reg. 69, φ. 15'.

71. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 27', 29', 32', 36', 38', 39', 42' κλπ. καὶ Reg. 69, φ. 15' κλπ.

72. Ὁ.π., Reg. 68, φ. 40'.

73. Ὁ.π., Reg. 68, Φεβρουάριος - Μάρτιος 1540, φ. 40', 41', 42', 43', 44'. Συνολικὰ ἀμείφθηκε μὲ 175 λίρες.

74. Ὁ.π., Reg. 69, φ. 11', 1546, 20 καὶ 27 Μαρτίου: πληρώνεται 113 λίρες περίπου γιὰ προμήθεια πέτρας. Προμηθευτὴς καὶ ἐκτιμητὴς πέτρας ἦταν ἐπίσης καὶ στὴν ἐκκλησία τοῦ San Samuele (P. PAOLETTI 1893, 135) καὶ τοῦ San Fantin (βλ. G. VIO 1977, 231 σημ. 45).

75. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 27', 29', 32', 36', 38', 39', 42', 45', 49'.

πτῆς (1540), φαίνεται ὅτι σταμάτησε τόσο τὸ κτίσιμο ὅσο καὶ οἱ πληρωμὲς τοῦ Lombardo μέχρι τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1543. Στὴ συνέχεια πληρωνόταν «ἐναντι» (*a bon conto*) ὡς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1544⁷⁶ καὶ κατόπιν πάλι τὸ Μάιο καὶ Ἰούνιο τοῦ ἴδιου ἔτους⁷⁷. Ἀκολουθεῖ ἕνα μεγάλο κενὸ μέχρι τὸ Μάρτιο τοῦ 1546⁷⁸ καὶ ὕστερα πάλι μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ 1547, ὁπότε ἀναφέρεται γιὰ τελευταία φορὰ⁷⁹.

Ἄν κρίνουμε λοιπὸν ἀπὸ τὶς περιόδους κατὰ τὶς ὁποῖες ἀμειβοῦνταν (βλ. 88 πίν. 9), παρ' ὅλο πὺν παρέμεινε ἐπὶ ὀκτὼ χρόνια ἀρχιτέκτονας τῆς ἐκκλησίας, οὐσιαστικὰ δὲν πρέπει νὰ ἐργάσθηκε περισσότερο ἀπὸ δυὸ χρόνια συνολικά. Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα ἡ οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ προχωρήσει πολὺ — ἂν μάλιστα συνυπολογίσει κανεὶς καὶ τὴν οἰκονομικὴ ἀδυναμία τῆς Κοινότητος πὺν δὲν ἐπέτρεπε ἀκόμη τὴ χρησιμοποίηση πολυπληθῶν συνεργείων. Ἀπὸ τὶς μαρτυρίες τῶν ταμιακῶν βιβλίων γνωρίζουμε ὅτι, στὰ χρόνια αὐτὰ (1539-1547), μόνο τὸ ἱερὸ βρισκόταν σὲ ἐπίπεδο ἀνωδομῆς καὶ ἴσως οἱ πεσσοὶ τοῦ, ἐνῶ οἱ μακρὲς πλευρὲς τοῦ κτιρίου ἦταν στὸ στάδιο τῆς θεμελίωσης ἢ τὸ πολὺ-πολὺ στὴν πρώτη σειρὰ τῆς ἀνωδομῆς⁸⁰.

Οἱ μαρτυρίες γιὰ τὴν παρουσία τοῦ Sante Lombardo στὴν οἰκοδομὴ τοῦ ναοῦ διακόπτονται ξαφνικὰ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1547, ἄγνωστο γιὰ ποιοὺ λόγους⁸¹. Ἐνα χρόνος μετὰ, τὸ 1548 τὸν διαδέχθηκε ὁ Zuanantonio Chiona, ἀρχιτέκτονας γιὰ τὸν ὁποῖο ἐλάχιστα πράγματα εἶναι γνωστά.

Φαίνεται ὅτι καταγόταν ἀπὸ τὸ ὁμώνυμό του χωριὸ τῆς Λομβαρδίας⁸², κοντὰ στὴ λίμνη Carona, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προερχόταν καὶ ἡ οἰκογένεια Lombardo, μὲ τὴν ὁποία θεωρεῖται συγγενής. Οἱ ἡμερομηνίες τῆς γέννησης καὶ τοῦ θανάτου τοῦ δὲν εἶναι γνωστές. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ταυτίζεται μὲ τὸν Zuanantonio di Charona πὺν ἐργάζεται ὡς λιθοξόος τὸ 1526-1527 στὴ Scuola di San Rocco⁸³. Ἡ πρώτη σίγουρη μαρτυρία γιὰ τὴν παρουσία τοῦ στὴ Βενετία εἶναι τὸ 1548, ὅταν ἀνέλαβε τὸ ναὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Κατὰ τὸν Francesco Sansovino⁸⁴ τὸ Colleggio dei Mercanti di vino κοντὰ στὴν ἐκκλησία τοῦ San Silvestro εἶχε κτισθεῖ σύμφωνα μὲ τὰ σχέδιά του (τὸ Colleggio dei Mercanti di vino ἔχει κατεδαφισθεῖ)⁸⁵. Ὁ E. A. Cicogna⁸⁶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Chiona λάξευσε τὸ βωμὸ (*altare*) τῆς Ἀδελφότητος τῶν Ἱερῶν τοῦ

76. Ὁ.π., φ. 70', 72', 73', 78'.

77. Ὁ.π., Reg. 69, φ. 2', 6'.

78. Ὁ.π., φ. 11'.

79. Ὁ.π., φ. 15'. Γιὰ τὶς ἀμοιβὲς τοῦ Sante Lombardo βλ. παρακάτω, 211 πίν. 9.

80. Βλ. ἀφ' ἐνὸς χρονολογικὸ πίνακα καὶ ἀφ' ἐτέρου E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 49', 50', 80' καὶ Reg. 69, φ. 2'-7', 11'-14', 15'-20'.

81. Ἡ ἔλλειψη ἀσφαλῶν μαρτυριῶν μᾶς ὁδηγεῖ στὴ δημιουργία κάποιων ὑποθέσεων, καμιά ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὁμως δὲν εἶναι ἐπικρατέστερη τῆς ἄλλης: θὰ μπορούσαμε π.χ. νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ πρόσληψη τοῦ Chiona ἐκφράζει κάποια δυσανεμία τῆς Ἀδελφότητος πρὸς τὸν Sante Lombardo. Ὡστόσο ὅποιαδήποτε διαφορὰ τῆς Κοινότητος μὲ τὸν Sante Lombardo δὲν εἶναι βέβαιο ὅτι εἶχε σχέση μὲ τὴ μορφή τοῦ κτιρίου· εἶναι ἴσως πιθανότερη ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ Κοινότης θεώρησε ὅτι τὸ ἔργο δὲν προχωροῦσε ἀρκετὰ γρήγορα ἢ ὅτι ὁ Lombardo σπαταλοῦσε χρήματα σὲ ἐργάτες καὶ ὕλικά (μὲ τὸ ἴδιο πρόσχημα ὁ Lombardo εἶχε ἀπολυθεῖ καὶ ἀπὸ τὴ Scuola di San Rocco). Τέλος, εἶναι ἐπίσης πιθανὸν ὅτι ὁ Lombardo ἀποχωρεῖ οἰκιοθελῶς ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

82. G. LORENZETTI 1980, 899· U. THIEME - F. BECKER 1912, vol. VI, 511.

83. PH. L. SOHM 1978, 346-347· M. TAFURI 1985, 134 σημ. 23.

84. F. SANSONINO - G. MARTINIONI 1663, 185.

85. Βλ. U. FRANZOI - D. DI STEFANO 1976, 19· G. TASSINI 1885, 58.

86. E. A. CICOGNA 1824-1853, vol. 3 (1827) 283-285, vol. 5, 581.

‘Αγίου Βίκτωρος (Confraternità dei Preti di San Vettor), που βρισκόταν σὲ παρεκκλήσι τῆς ἐκκλησίας τῆς Santa Maria Nuova (1552), ἡ ὁποία, κατὰ τὸν F. Corner⁸⁷, κτίσθηκε σύμφωνα μὲ σχέδια τοῦ Jacopo Sansovino (ἡ ἐκκλησία τῆς Santa Maria Nuova ἔχει ἐπίσης κατεδαφισθεῖ καὶ ὅλοι οἱ βωμοὶ τῆς πουλήθηκαν)⁸⁸. Τέλος ὁ P. Paoletti⁸⁹ σημειώνει ὅτι ἐργάστηκε στὴν ἐκκλησία τοῦ San Samuele ἀπὸ τὸ 1552-1554, τὴν ἴδια δηλαδὴ ἐποχὴ πού ἐργαζόταν ἐκεῖ ὁ Sante Lombardo. Οἱ περισσότεροι ὅμως ἱστοριογράφοι τῆς Βενετίας δὲν τὸν ἀναφέρουν καθόλου, ἐνῶ ἄλλοι ἐπαναλαμβάνουν ἀπλῶς τὸν F. Sansovino καὶ τὸν P. Paoletti⁹⁰. Ἡ Φ. Μαυροειδῆ πιστεύει ὅτι ὁ Chiona ἦταν μαθητὴς τοῦ J. Sansovino⁹¹, θεωρία ἡ ὁποία ἂν καὶ δὲν στηρίζεται σὲ γραπτὲς μαρτυρίες ἔχει ἀρκετὲς πιθανότητες ἀληθείας. Τὴν ἴδια ἀποψη ἐκφράζει καὶ ὁ ἱστορικὸς τῆς τέχνης τοῦ περασμένου αἰῶνα A. Diedo σὲ γράμμα τοῦ πρὸς τὸν I. Βελούδο⁹². “Ἀλλωστε, ὅπως θὰ ἰδοῦμε πιὸ ἀναλυτικὰ στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ἡ ἐργασία τοῦ στὴν ἐκκλησία φανερώνει ὅτι δὲν ἦταν ἐντελῶς τυχαῖος⁹³”.

Τὴν πλουσιότερη πηγὴ γιὰ τὸν Chiona ἀποτελοῦν τὰ ἀρχεῖα τοῦ ‘Ελληνικοῦ ‘Ινστιτούτου Βενετίας⁹⁴. Ἡ συνεργασία τοῦ μὲ τὴν Κοινότητα ἄρχισε μὲ ἓνα συμβόλαιο πού συνῆψαν τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη στὶς 2 ‘Ιουλίου 1548⁹⁵. Ἐκεῖ καθορίζονται, μὲ κάθε λεπτομέρεια, οἱ ὑποχρεώσεις τοῦ: κατ’ ἀρχὴν ὀφείλε νὰ κατασκευάσει δωρεὰν καὶ νὰ παρουσιάσει στὴν Κοινότητα πρόπλασμα ἀπὸ χαρτόνι. Τὸ πρόπλασμα αὐτὸ θὰ ἔδειχνε τὸ ἀνατολικὸ τμήμα τῆς ἐκκλησίας μέχρι τὶς πλάγιες πόρτες ὥστε νὰ μπορέσει ἡ διοίκηση τῆς ἐκκλησίας νὰ ἀντιληφθεῖ τί σκόπευε νὰ κτίσει ὁ Chiona καὶ νὰ ὑπολογίσει τὴν ἀπαιτούμενη ποσότητα τῶν ὑλικῶν (τοῦβλα καὶ πέτρες)⁹⁶. Ἐκτὸς τούτου ὁ Chiona ἀνέλαβε τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐπισκέπτεται δυὸ φορὲς τὴν ἡμέρα τὴν οἰκοδομὴ, νὰ ἐπιβλέπει, νὰ καθοδηγεῖ καὶ νὰ συντονίζει τὰ συνεργεῖα. Ἡ ἀμοιβή τοῦ ὀρίσθηκε σὲ ἐννέα λίρες τὸ μῆνα, λίγο παραπάνω δηλαδὴ ἀπὸ τὸν προκάτοχό τοῦ Lombardo.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ συμβόλαιο τοῦ 1548 δὲν ἔχουμε ἄλλες μαρτυρίες γιὰ τὸν Chiona μέχρι τὸ 1550. Ἀπὸ τὸ 1550 μέχρι τὸ 1570 οἱ πληρωμὲς καὶ ἄλλες πληροφορίες εἶναι συχνές⁹⁷.

87. F. CORNER 1758, 272· U. FRANZOI - D. DISTEFANO, ὁ.π. 161· Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 49.

88. U. FRANZOI - D. DISTEFANO, ὁ.π. 161· G. TASSINI, ὁ.π. 127.

89. P. PAOLETTI 1893, 135 (καὶ 253), ὅπου ἀναφέρει ὅτι ὁ Chiona κατασκεύασε στὴν ἐκκλησία τοῦ San Samuele μιὰ πόρτα “per mezzo al choro”, ἴσως δὲ καὶ τὴν ἐξωτερικὴ κεντρικὴ πόρτα. Βλ. καὶ παραπάνω, 83.

90. G.-A. MOSCHINI 1815, vol. II, 155, 576· τοῦ ἰδίου 1819, 266· F. ZANOTTO - M. MORO, 1847, vol. III, 97 κέ.· *Venezia e le sue lagune*, vol. II/II, 237 καὶ I, App., 84· P. SELVATICO - A. LAZZARI 1852, 99· F. ZANOTTO 1856, 212, no. LVIII· O. MOTHES 1859, 182· G. TASSINI 1885, 82· τοῦ ἰδίου, 1863, 336· E. MUSATTI 1893, 30.

91. Βλ. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 49.

92. Τὸ γράμμα σώζεται μετὰξὺ τῶν ἀνέκδοτων καταλοίπων τοῦ I. Βελούδου πού φυλάσσονται στὸ E.I.B. (φάκελλος Β’).

93. Βλ. καὶ παρακάτω, 90 κέ.

94. E.I.B., Π.Α., Reg. 57, 2, 3, 87 καὶ 6.

95. “Ο.π., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο. Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν M. I. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1971, 340-341.

96. Ἡ παρουσίαση τοῦ δεύτερου, χάρτινου, προπλάσματος σήμαινε ἴσως ὅτι ἡ Κοινότητα δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὸ πρόπλασμα τοῦ Zelestro ἢ μὲ κάποια ἄλλα σχέδια τοῦ Lombardo. Ἐξ ἴσου λογικὴ καὶ δικαιολογημένη θὰ ἦταν ὡστόσο ἡ ὑπόθεση ὅτι, ἀντίθετα, ὁ Chiona δὲν συμφωνοῦσε μὲ τὶς ἐνδεχομένως πεπαλαιωμένες ιδέες τοῦ Lombardo καί, προκειμένου νὰ ἐφαρμόσει κάποιες δικές του ἀρχιτεκτονικὲς λύσεις, παρουσίασε στὴν Κοινότητα ἓνα πρόπλασμα ὅπου φαίνονταν καὶ πόσο θὰ κόστιζε ἡ ἀλλαγὴ τοῦ σχεδίου.

97. Τὸ Reg. 2 καλύπτει τὴν περίοδο 1550-1554, χωρὶς ὅμως πολλὰ λεπτομέρειες. Τὰ Reg. 3 καὶ 87 (1554-1576) ἀπὸ τὰ ὁποῖα κυρίως ἀντλοῦμε πληροφορίες, δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα μετὰξὺ τους. Ἔτσι στὸ Reg. 3 βρῖσκουμε πληρωμὲς τοῦ Chiona ἀπὸ τὸ 1559-1568 ἐνῶ στὸ πρόχειρο Reg. 87 (πού εἶναι γενικὰ πιὸ λεπτομερειακὸ καὶ ἀξιόπιστο) ἀπὸ τὸ 1555-1570.

Παρά τή σχετική βελτίωση τῶν οἰκονομικῶν τῆς Κοινότητος ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ αἰῶνα καὶ ὕστερα⁹⁸, οἱ πληρωμὲς τοῦ Chiona ἦταν ἀκατάστατες (βλ. 88 πίν. 10). Σπάνια πληρωνόταν γιὰ ὅλους τοὺς μῆνες τοῦ χρόνου⁹⁹ (1568), πολὺ συχνὰ πληρωνόταν ἀναδρομικὰ (π.χ. 1562-1564)¹⁰⁰ ἢ ἔναντι¹⁰¹ (a bon conto) ὅλα σχεδὸν τὰ χρόνια. Ἡ συμβολή του στὴν οἰκοδομὴ δὲν περιορίσθηκε ὅμως μόνον στὴν ἐπίβλεψη. Ὁ Chiona ἦταν καὶ ὁ ἴδιος λιθοξόος, ὅπως ἀναφέρεται στὸ συμβόλαιον¹⁰², καὶ ἔχουμε πληροφορίες ὅτι λάξευσε κιονόκρανα, κόγχες, ἐπίκρανα πεσσῶν (1558 κέ.), λεοντοκεφαλές γιὰ τὶς ὑδρορροές (1558), τὰ γράμματα τῆς ἐπιγραφῆς ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πύλη τῆς ἐκκλησίας (1564), τὰ ἐπίκρανα τῶν πεσσῶν τοῦ ἱεροῦ (1566), κάποιες ἀπὸ τὶς ἀχιβάδες τῶν κογχῶν (1566), τὰ κλειδιά τοῦ τόξου τῶν κογχῶν (1568) κλπ.¹⁰³ Γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐργασίες πληρωνόταν ξεχωριστὰ καὶ συνήθως παραπάνω ἀπὸ ὅσο γιὰ τὴν ἐπίβλεψη. Συνολικὰ, ἀπὸ τὸ 1550-1570 ὁ Chiona εἰσέπραξε (ἐπίβλεψη ἔργου, λαξεύσεις κλπ.) ποσὸ πού κυμαινόταν ἀπὸ 196-310 δουκάτα¹⁰⁴.

Μετὰ τὸ 1570¹⁰⁵ λείπει ὁποιαδήποτε πληροφορία σχετικὴ μὲ τὸν Chiona χωρὶς νὰ γνωρίζουμε τὸ λόγο. Ἡ οἰκοδομὴ βρισκόταν πιά στὸ τέλος της: οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι καὶ ἡ πρόσοψη εἶχαν γίνει, τὸ ἴδιο καὶ τὰ διάφορα διακοσμητικὰ στοιχεῖα. Μόνον ὁ τροῦλλος καὶ ὁ γυναικωνίτης δὲν εἶχαν ἀκόμη κατασκευασθεῖ. Οἱ ἀρχιτέκτονες πού προσέλαβε ἡ Κοινότητα γιὰ τὴν ἐκτέλεση τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εἶναι ἄγνωστοι· μοναδικὴ ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ σύντομη παρουσία τοῦ Andrea Palladio τὸ 1575, στὴν κατασκευὴ τοῦ γυναικωνίτη¹⁰⁶. Δὲν εἶναι ἀπίθανο οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ ἀρχιτέκτονες τῆς οἰκοδομῆς (Andrea protto, Zuanmaria protto) νὰ μὴν ᾔσαν ἀρχιτέκτονες, ἀλλὰ λιθοξόοι ἢ κτίστες, οἱ ὁποῖοι ἐργάζονταν στὴν ἐκκλησία καὶ ἀνέλαβαν τὸ ρόλο τοῦ protto μόνο γιὰ τὸ συγκεκριμένο ἔργο.

98. Βλ. παραπάνω, 23 κέ.

99. E.I.B., Π.Α., Reg. 87, 1568, φ. 175^v, 176^r, 178^r, 180^r, 181^r, 182^v, 182⁽²⁾, 182⁽²⁾, 183^r, 184^r, 185^v.

100. Ὁ.π., 1564, φ. 131^r, καὶ Reg. 3, 1564, φ. 53^r.

101. Ἐνδεικτικὰ βλ. δ.π., Reg. 87, 1556, φ. 35^v, 1559, φ. 67^r, 77^v, 1560, φ. 82^r, 83^r, 84^r, 1569, φ. 194^v, καὶ Reg. 3, 1559, φ. 15^v, 19^v, 1560, φ. 23^r, 24^v, 1561, φ. 31^r, 33^v, 34^v, 36^r.

102. Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ 1971, 341. Βλ. καὶ παραπάνω, 78 σημ. 1.

103. Ἐνδεικτικὰ βλ. E.I.B., Π.Α., Reg. 3, φ. 22^r-25^v, 53^r, 63^v, 66^r, 68^v, 69^v, 73^v καὶ Reg. 87, φ. 55^v, 57^r, 59^r, 61^r, 69^v, 80^v, 86^r, 131^r, 159^r, 168^v, 169^v, 179^v.

104. Δὲν προκύπτει ἀκριβὲς ποσὸ λόγῳ ἀσυμφωνίας τῶν Reg. 3 καὶ 87. Γιὰ τὶς ἀμοιβές τοῦ Chiona βλ. ἀναλυτικὸ πίνακα 10, σ. 88.

105. E.I.B., Π.Α., Reg. 87, φ. 195^r.

106. Βλ. παραπάνω, 21.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9. ΑΜΟΙΒΕΣ ΤΟΥ SANTE LOMBARDO

Έτη	Δουκάτα	Λίρες	Σολδία
1539	3	1	13
1540	13	2	4
1541			
1542			
1543	4	3	4
1544	2	5	12
1545			
1546	1	5	16
1547	1		14

Άθροισμα: 27 δουκάτα, 11 σολδία

Τὰ παραπάνω ποσὰ ἀποτελοῦν τὶς ἀμοιβὲς τοῦ Sante Lombardo ὡς ἀρχιτέκτονα καὶ προέρχονται ἀπὸ τὰ Reg. 68 (φ. 27^r-78^r σποραδικὰ) καὶ 69 (φ. 2^r-15^v σποραδικὰ). Ἐὰν συμπεριληφθοῦν οἱ ἀμοιβὲς τοῦ γιὰ τὴν προμήθεια πέτρας κλπ., τὸ συνολικὸ ποσὸ σχεδὸν τριπλασιάζεται (ἐπειδὴ ὅμως ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ Lombardo πλήρωνε καὶ ἐργάτες μ' αὐτὰ τὰ χρήματα, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφερθεῖ μὲ βεβαιότητα ἡ συνολικὴ ἀμοιβή του ἀπὸ τὴν Κοινότητα).

ΠΙΝΑΚΑΣ 10. ΑΜΟΙΒΕΣ ΤΟΥ ZUANANTONIO CHIONA

Reg. 2 (φ. 5 ^r -56 ^v)			
Έτη	Δουκάτα	Λίρες	Σολδία
1550	10	1	2
1551	6	3	3
1552	2	1	12
1553	24	3	12
1554	2	5	12

Άθροισμα: 46 δουκάτα, 2 λίρες καὶ 13 σολδία

Reg. 87 (φ. 16^v-195^r σποραδικὰ)

Έτη	Δουκάτα	Λίρες	Σολδία
1555	5	5	
1556	3	5	12
1557	5	4	2
1558	48	5	10
1559	17	3	2
1560	14		10
1561	7		16
1562			
1563	66		1
1564			
1565	2	1	2
1566	16	5	6
1567	27	4	12

1568	41	5	16
1569	5	6	
1570		3	

"Αθροισμα: 264 δουκάτα, 13 σολδία.

Reg. 3 (φ. 15^v-75^v σποραδικά)

"Ετη	Δουκάτα	Λίρες	Σολδία
1559	5	5	2
1560	14		2
1561	7		12
1562			
1563	54	1	19
1564			
1565	1	2	16
1566	17	6	2
1567	24	5	4
1568	22	4	12

"Αθροισμα: 150 δουκάτα, 1 λίρα και 5 σολδία

Παρατηρούμε ότι τὰ Reg. 3 και 87 δὲν συμφωνοῦν μεταξύ τους. Τὸ ποσὸ πὺ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν Reg. 2 + 3 εἶναι 196 δουκάτα, 3 λίρες και 4 σολδία ἐνῶ τὸ ἀντίστοιχο ποσὸ ἀπὸ τὸ ἄθροισμα τῶν Reg. 2 + 87 εἶναι 310 δουκάτα, 3 λίρες και 6 σολδία. Ἀπὸ τὸ τελευταῖο αὐτὸ ποσὸ, 200 περίπου δουκάτα εἶναι οἱ μισθοὶ τοῦ Chiona ὡς ἀρχιτέκτονα και τὸ ὑπόλοιπο εἶναι τὰ ποσὰ πὺ εἰσέπραξε γιὰ λιθοξοϊκὲς ἐργασίες.

Εκτός από την κατασκευή των προπλασμάτων, δεν έχουμε άλλες μαρτυρίες ότι η Κοινότητα είχε παρέμβει στην οικοδομή της εκκλησίας, αλλάζοντας τα σχέδια ή διατυπώνοντας συγκεκριμένες προτιμήσεις. Ο "Άγιος Γεώργιος κτίσθηκε καθ' ολοκληρίαν από Βενετούς αρχιτέκτονες και τεχνίτες, στον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής που είναι πολύ συνηθισμένος στις μικρότερες και πιό συντηρητικές ένοριακές εκκλησίες της Βενετίας¹. "Όπως διαπιστώνεται από αναπαραστάσεις σε χαλκογραφίες² και από τα βιβλία της Κοινότητας³, ο "Άγιος Γεώργιος δεν έχει ύποσσει παρά ελάχιστες και άσημαντες αλλαγές στη διάρκεια των τετρακοσίων χρόνων της ζωής του. Σε αντίθεση με τις περισσότερες εκκλησίες της Βενετίας, που λόγω των συχνών ανακαινίσεων, παρουσιάζουν θολή και συγκεχυμένη μορφή, ο "Άγιος Γεώργιος είναι ένα «καθαρό προϊόν» της εποχής που κτίσθηκε και επομένως ένα καλό δείγμα της αρχιτεκτονικής του Μανιερισμού, παρ' όλον ότι οι αρχιτέκτονες που επέλεξε η Κοινότητα δεν ήταν κάποιοι από τους κορυφαίους⁴. Έδω μπορεί να παρατηρήσει ο μελετητής την επίρροή των σημαντικών αρχιτεκτόνων της πόλης πάνω στους ήσσονες μαθητές τους, που εφαρμόζουν το «λεξιλόγιο» και τα διδάγματα του Μανιερισμού⁵.

Τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας για τα άλλα έργα του Sante Lombardo και του Zuanantonio Chiona είναι, όπως διαπιστώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, αρκετά άσπλη. Γι' αυτό, ή απόπειρα να αποδώσουμε στο Sante Lombardo ή στο Zuanantonio Chiona κάποιο συγκεκριμένο τμήμα του ναού με βάση την τεχνοτροπία τους, όπως αυτή παρουσιάζεται σε άλλα τους έργα, είναι μάταιη. Αντίθετα, είναι καλύτερα να βασισθούμε στον ίδιο το ναό του 'Αγίου Γεωργίου και στο αρχαιολογικό υλικό του 'Ελληνικού 'Ινστιτούτου Βενετίας που μάς δίνει τις περισσότερες πληροφορίες γι' αυτούς (και για τα μέρη του ναού που έκτισε ο καθένας τους), προκειμένου να προσδιορίσουμε, κατά το δυνατόν, την τεχνοτροπία τους⁶.

Παρατηρώντας το ναό, διαπιστώνουμε ότι ο πλούσιος ανάγλυφος πλαστικός διάκοσμος, που χαρακτηρίζει το εργαστήριο των Lombardo και ειδικά τον Pietro Lombardo⁷, έχει περιοριστεί στο ελάχιστο (κιονόκρανα, κόγχες κλπ.), ενώ τονίζονται ιδιαίτερα τα αρχιτεκτονικά στοιχεία. Δεν αποκλείεται ότι ή ορθόδοξη ελληνική 'Αδελφότητα απέκλεισε το γλυπτό εικονιστικό διάκοσμο που συνηθίζεται στις καθολικές εκκλησίες και είναι αρκετά συχνός και

1. J. MCANDREW 1969, 15· του ίδιου 1983, 486· U. FRANZOI - D. DiSTEFANO 1976, 89· R. LIEBERMAN 1982, 20.

2. Βλ. παρακάτω, παράρτημα 2, 182.

3. Από την έρευνα των μεταγενέστερων βιβλίων της Κοινότητας (Reg. 188-200, 1558-1822) δεν εντόπισα έπισκευές που να αλλάζουν τη μορφή της εκκλησίας. Οι περισσότερες έπισκευές γίνονται στον τρούλλο, όπου ή Κοινότητα αντικαθιστά τα φύλλα του μολύβδου.

4. Όπως είπαμε και στη σ. 82 μόνον εικασίες μπορούμε να εκφράσουμε ως προς τους λόγους που ώθουν την 'Αδελφότητα στην έπιλογή αυτών των συγκεκριμένων αρχιτεκτόνων: πιθανότεροι είναι οι οικονομικοί λόγοι (ό Chiona άμειβόταν με 9 λίρες το μήνα την ίδια εποχή που ο A. Palladio έπαιρνε 5 δουκάτα) και ίσως ή διάθεση άμιλλας προς τις άλλες 'Αδελφότητες.

5. Βλ. R. LIEBERMAN, ό.π. 11: "L'architettura è un linguaggio, e in quanto tale si deve considerare fondato su due elementi: un vocabolario e una sintassi".

6. Βλ. παραπάνω, 16 κέ., 81 κέ.

7. Για τον Pietro Lombardo και το εργαστήριό του βλ. J. MCANDREW, ό.π. 119 κέ.

στη Βενετία (βλ. π.χ. τὶς ἐκκλησίες τοῦ San Zaccaria, San Giuliano κλπ.). Ἡ προτίμηση ὅμως στὸν τονισμό τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ὀφείλεται κυρίως στὴν ἐπίδραση μιᾶς σειρᾶς Βενετῶν ἀρχιτεκτόνων, ὅπως ὁ Mauro Codussi⁸, ὁ Tullio Lombardo⁹ κ.ἄ., οἱ ὁποῖοι ἀπομακρύνθηκαν ἀπὸ τὴν τοπικὴ διακοσμητικὴ τεχνοτροπία καὶ εἰσήγαγαν στὴ Βενετία μιὰ πιὸ αὐστηρή, «κλασσικὴ» ἀρχιτεκτονικὴ τάση, ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὶς ἀντίστοιχες τάσεις στὴ Ρώμη καὶ τὴ Φλωρεντία. Ἡ νέα αὐτὴ ἀρχιτεκτονικὴ τάση, ποὺ διατήρησε ὅπωςδὴποτε καὶ ὁρισμένα τοπικὰ στοιχεῖα, ἔφθασε στὴ μεγαλύτερη ἀκμὴ της, ὅταν ἐγκαταστάθηκαν στὴ Βενετία οἱ ἀρχιτέκτονες Sebastiano Serlio, Michele Sammicheli καὶ Jacopo Sansovino¹⁰. Τὸ ἔργο τοῦ θεωρητικοῦ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς S. Serlio, "Tutte le opere di architettura et prospettiva..."¹¹ ἐπηρέασε βαθύτατα τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς ἐποχῆς (καὶ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων), ἐνῶ καὶ ὁ M. Sammicheli καὶ ὁ J. Sansovino ἀναγνωρίστηκαν πολὺ σύντομα ἀπὸ τὴ βενετικὴ πολιτεία. Ἔργο τοῦ Sansovino εἶναι ἡ λαμπρὴ διαμόρφωση τῆς πλατείας τοῦ Ἀγίου Μάρκου¹²: τὰ χρόνια αὐτὰ (1537-1576) οἰκοδομήθηκαν ἡ Μαρκιανὴ βιβλιοθήκη, τὸ Νομισματοκοπεῖο, τὸ κτίριο τῶν Procuratie nuove καὶ ἀποπερατώθηκε ἡ ἐκκλησία τοῦ San Geminiano (εἰκ. 58)¹³. Συγχρόνως ὁ Sansovino ἔκτιζε ἰδιωτικὰ palazzi καὶ ἐνοριακὲς καὶ μοναστηριακὲς ἐκκλησίες σ' ὅλη τὴ Βενετία¹⁴.

Τὴν ἴδια περίοδο (1548-1570) ἀρχιτέκτονας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἦταν ὁ Zuanantonio Chiona, ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ ὁποῖου κτίσθηκε τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ναοῦ¹⁵. Ἡ ὑπερεπίθεση τῶν ρυθμῶν (δωρικός στὸ κάτω τμήμα καὶ κορινθιακὸς στὰ δυὸ ἀνώτερα τμήματα) φανερώνει ὅτι ὁ ἀρχιτέκτονας εἶχε γνώση τοῦ προαναφερθέντος βιβλίου τοῦ Serlio. Κατὰ τὴν ἄποψη τῆς Μαυροειδῆ ὁ Chiona ἦταν μαθητὴς τοῦ Sansovino¹⁶. Ἡ θεωρία αὐτὴ δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὶς πηγές, εἶναι ὥστόσο πολὺ πιθανὸν ὅτι τὰ «ἐργοτάξια»¹⁷ ποὺ γιὰ πολλὰ χρόνια ἦταν ἐγκατεστημένα στὴν πλατεία τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἐπηρέασαν τὸν Chiona¹⁸. Ὅπωςδὴποτε ἡ πρόσοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου παρουσιάζει ἐντονὴ ἐπίδραση τῆς τεχνοτροπίας τοῦ Sansovino (στὸν ὁποῖο ἄλλωστε γιὰ δυὸ περίπου αἰῶνες (180-190 αἰ.) ἀπέδιδαν ὅλοι τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας)¹⁹.

8. Ὁ.π. 223 κέ.

9. Ὁ.π. 424 κέ.

10. J. S. ACKERMAN 1982, 42· D. HOWARD 1977, 49, 51· τῆς ἰδίας 1975, 1-7.

11. Τὸ ἔργο αὐτὸ ἀρχίζει νὰ ἐκδίδεται στὴ Βενετία τὸ 1537 καὶ ἀποτελεῖ, ὅπως γράφει ὁ JOHN SUMMERSON (1970, 20), τὴν πρώτη γραμματικὴ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς Ἀναγέννησης.

12. M. TAFURI 1969α.

13. D. HOWARD, ὁ.π. 15· M. TAFURI 1969β, 179· τοῦ ἰδίου 1969α, 46.

14. Ὁ Jacopo Sansovino ἔκτισε στὴ Βενετία ἑξὶ ἐκκλησίες, τρεῖς ἐνοριακὲς (τὴν ἐκκλησία τοῦ San Geminiano, ποὺ βρισκόταν στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς πλατείας τοῦ Ἀγίου Μάρκου, τὴν ἐκκλησία τοῦ San Martino καὶ τοῦ San Giuliano), δυὸ μοναστηριακὲς (San Francesco della Vigna καὶ Santo Spirito in Isola) καθὼς καὶ τὴν ἐκκλησία τοῦ San Salvatore degli Incurabili (ποὺ ἦταν ἡ ἐκκλησία τοῦ νοσοκομείου γιὰ τοὺς πάσχοντες ἀπὸ σύφιλη). Βλ. σχετικὰ D. HOWARD 1977, 49-67· τῆς ἰδίας 1975, 63-64.

15. Ὁ προκατόχος τοῦ S. Lombardo εἶχε κατασκευάσει μόνον τὸ ἱερὸ καὶ τὴν ἀρχὴ τῶν μακρῶν πλευρῶν.

16. Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 49.

17. J. MCANDREW 1983, 388.

18. Ἡ ἀνέγερση κτιρίων στὴν πλατεία τοῦ Ἀγίου Μάρκου θὰ ἀπασχόλησε ἀσφαλῶς καὶ πολλὰ συνεργεῖα λιθοξόνων, τὰ ὁποῖα θὰ ἐπηρεάσθηκαν ἐπίσης ἀπὸ τὴν τεχνοτροπία τοῦ Sansovino.

19. Βλ. καὶ παραπάνω, 1.

Ἡ ιδιόρρυθμη διαίρεση τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου σὲ τρεῖς ζῶνες κατὰ πλάτος καὶ τρεῖς καθ' ὕψος (ἡ ἀνώτερη ζώνη εἶναι στενότερη ἀπὸ τὶς ἄλλες δύο καὶ συνδέεται μ' αὐτὲς μὲ ἐλικωτὰ στοιχεῖα) εἶναι ἀσυνήθιστη στὴ Βενετία καὶ τὴ συναντοῦμε μόνο σὲ δυὸ ἐκκλησίες τοῦ Sansovino, τοῦ Santo Spirito in Isola καὶ τοῦ San Geminiano, σήμερα γκρεμισμένες καὶ γνωστὲς μόνον ἀπὸ κάποιες χαλκογραφίες²⁰.

Ἡ ἐκκλησία τοῦ Santo Spirito in Isola (εἰκ. 56) ἦταν σχεδὸν κτισμένη ὅταν ἀνέλαβε τὴν ἀποπεράτωσή της ὁ Sansovino γύρω στὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. (1542)²¹. Ἀπ' ὅσο μποροῦμε νὰ ἀντιληφθοῦμε εἶχε ὀρθογώνια κάτοψη. Ἡ πρόσοψη ἦταν χωρισμένη σὲ τρία τμήματα καθ' ὕψος καὶ κατὰ πλάτος· τὸ ἀνώτερο τμῆμα ἦταν στενότερο ἀπὸ τὰ ἄλλα δύο μὲ τὰ ὁποῖα συνδεόταν μὲ ἐλικοειδῆ πτερύγια. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ἐνῶ στὸ Santo Spirito in Isola τονίζεται τὸ πλάτος, στὸν Ἀγιο Γεώργιο τονίζεται τὸ ὕψος²².

Πλησιέστερη πρὸς τὸν Ἀγιο Γεώργιο εἶναι ἡ πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Geminiano (εἰκ. 57, 58) ποὺ ἄρχισε τὸ 1557. Καὶ αὕτῃ ἡ ἐκκλησία ἦταν σχεδὸν κτισμένη ὅταν ἀνέλαβε ὁ Sansovino τὴν κατασκευὴ τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου καὶ τῆς πρόσοψης²³, ὅπου ἐπανάλαβε καὶ πάλι τὴ διαίρεση σὲ τρία τμήματα καθ' ὕψος καὶ πλάτος καθὼς καὶ τὰ ἐλικωτὰ πτερύγια ποὺ πλαισιώνουν τὸ ἀνώτερο τμῆμα.

Ἡ ὁμοιότητα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Santo Spirito καὶ τοῦ San Geminiano μὲ τὸν Ἀγιο Γεώργιο περιορίζεται στὸν τρόπο διάρθρωσης τῆς πρόσοψης· διατηρεῖ τὴν κεντρικὴ ιδέα, δὲν φαίνεται ὅμως νὰ ἐπεκτεινόταν καὶ σὲ οὐσιαστικὴ συγγένεια, παρ' ὅλον ὅτι αὐτὸ δύσκολα μποροῦμε νὰ τὸ κρίνουμε, ἐφ' ὅσον ἀπὸ τὶς δυὸ ἐκκλησίες τοῦ Sansovino δὲν σώζονται παρὰ μόνον κάποιες ἀπεικονίσεις (ἡ πιστότητα τῶν ὁποίων εἶναι ἀμφίβολη ὅσον ἀφορᾷ στὶς λεπτομέρειες τοῦ κτιρίου). Ἡ ιδέα ὅμως τῆς διάρθρωσης τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου σὲ τρεῖς ζῶνες (εἰκ. 11), ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ἀνώτερη πλαισιώνεται ἀπὸ ἐλικωτὰ στοιχεῖα, πιστεύουμε ὅτι πηγάζει ἀπὸ τὶς δυὸ προαναφερθεῖσες προσόψεις τοῦ Sansovino.

Ἐνα ἄλλο ἐνδιαφέρον σημεῖο εἶναι τὸ μεσαῖο καὶ ἀνώτερο τμῆμα τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Στὴν ἐκκλησία τοῦ San Martino βρίσκεται σήμερα μιὰ Ἀγία Τράπεζα (altare) ποὺ θεωρεῖται ἔργο τοῦ Tullio Lombardo, πατέρα τοῦ Sante, καὶ κοσμοῦσε ἀρχικὰ τὴν ἐκκλησία τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ San Sepolcro, κτισμένη ἀπὸ τὸν ἴδιο ἀρχιτέκτονα (εἰκ. 64, 65)²⁴. Ὁ J. McAndrew²⁵ συνδέει αὕτῃ τὴν Ἀγία Τράπεζα μὲ τὴν πρόσοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ τὴν ἀποψή του ἀκολουθοῦν καὶ οἱ N. Huse καὶ W. Wolters²⁶. Ἡ χρονολόγησή της ὅμως εἶναι προβληματικὴ· τὸ κάτω τμῆμα, ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερις γονατισμένους Ἀγγέλους ποὺ ὑποβαστάζουν μιὰ τράπεζα, ἄρχισε τὸ 1484 καὶ φέρει τὴν ὑπογραφή

20. Γιά ἀπεικονίσεις τῆς ἐκκλησίας τοῦ Santo Spirito βλ. D. HOWARD, ὁ.π. 74 σημ. 64. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε *Il forestiero illuminato intorno le cose più rare e curiose antiche e moderne della città di Venezia* (Venezia 1740) 279· A. VISENTINI 1777, XX.

21. N. HUSE - W. WOLTERS 1986, 104· D. HOWARD 1977, 52· τῆς ἰδίας 1975, 76-77.

22. Στὸ σχέδιο τοῦ βιβλίου *Il forestiero illuminato...* (Venezia 1765) φαίνεται καὶ ἡ βόρεια πλευρὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Santo Spirito μὲ σειρὰ παραθύρων.

23. D. HOWARD 1977, 59· τῆς ἰδίας 1975, 81-82· U. FRANZOI - D. DI STEFANO 1976, 314-316· N. HUSE - W. WOLTERS, ὁ.π., 104-105.

24. BMC, Archivio J. MCANDREW, b. 4· L. PLANISCIG 1922, 228-229· G. LORENZETTI 1980, 320.

25. BMC, Archivio J. MCANDREW, ὁ.π.

26. N. HUSE - W. WOLTERS, ὁ.π. 108.

του Tullio Lombardo. Τὸ ἐπάνω ὅμως τμήμα, πού μοιάζει με τὸ μεσαῖο καὶ ἀνώτερο τμήμα τῆς Πρόσοψης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ὡς πρὸς τὴν τριμερῆ διαίρεση, τὰ χαρακτηριστικὰ πλάγια αὐτώματα καὶ τὸ ἀνώτερο, στενότερο τμήμα, τελείωσε τὸ 1511 ἢ ἀκόμη ἀργότερα²⁷, καὶ ἡ πατρότης τοῦ Tullio Lombardo ἀμφισβητεῖται ἀπὸ τὴν ἔρευνα²⁸. Ὁ J. McAndrew καταλήγει σὲ δύο ὑποθέσεις²⁹: ἐὰν μὲν τὸ ἐπάνω τμήμα τῆς Ἀγίας Τράπεζας στὴν ἐκκλησία τοῦ San Martino εἶναι μεταγενέστερο, δὲν ἀποκλείεται ἡ ὁμοιότης του μετὰ τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου νὰ ὀφείλεται σὲ κάποια ἐπέμβαση τοῦ Sante Lombardo στὸ ἔργο τοῦ πατέρα του. Ἀντίστροφα, ἐὰν ἡ Ἀγία Τράπεζα ἔχει κατασκευασθεῖ ὁλόκληρη ἀπὸ τὸν Tullio Lombardo, δὲν ἀποκλείεται νὰ χρησίμευσε σὰν πρότυπο γιὰ τὸν Ἅγιο Γεώργιο.

Καὶ ἡ μία καὶ ἡ ἄλλη θεωρία προϋποθέτουν ὅτι ὁ Sante Lombardo ὄντως κατασκεύασε τὴν πρόσοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ὅπως ὅμως ἀναφέρθηκε παραπάνω δὲν ὑπάρχουν ἀρκετὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ ὑποστηριχθεῖ αὐτὴ ἡ ἄποψη: τὸ πρόπλασμα εἶχε γίνεи ἀπὸ τὸν Zuane Zelestro, ἐνῶ ὅταν ἄρχισε ἡ κατασκευὴ τῆς πρόσοψης (1563) ὁ Sante Lombardo εἶχε πεθάνει (1560)³⁰. Ἡ θεωρία ὅτι ἡ πρόσοψη (μετὰ τὴν σημερινή της μορφή) εἶχε σχεδιασθεῖ ἀπὸ τὸν Sante Lombardo δὲν φαίνεται πολὺ πιθανή, ἐὰν δεχθοῦμε τὴ σχέση τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου μετὰ τὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Geminiano (ἡ ὁποία διαμορφώθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ S. Lombardo ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως ὁ Chiona, ὁ ὁποῖος ὡς πρὸς τὴ διάρθρωση τῆς πρόσοψης εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὶς προαναφερθεῖσες προσόψεις τοῦ Sansovino, νὰ χρησιμοποίησε ἴσως καὶ ὁρισμένες ιδέες τοῦ S. Lombardo.

Οἱ λεπτομέρειες τῆς πρόσοψης, ἓνα μέρος τῶν ὁποίων γνωρίζουμε ὅτι λάξευσε προσωπικὰ ὁ ἴδιος ὁ Chiona, ἐντάσσονται γενικὰ στὰ πλαίσια τῆς βενετικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐποχῆς. Ὅπως δὴποτε ὑπάρχει ἐπίδραση τοῦ Sansovino: τὰ κιονόκρανα καὶ τὰ ἐπίκρανα μετὰ τὰ ἰωνικὰ ὠὰ στὸν ἐχίνο καὶ τοὺς ρόδακες στὸ ὑποτραχήλιο εἶναι σχεδὸν πιστὴ ἀντιγραφή τῶν ἀντίστοιχων τῆς ἀνατολικῆς κιονοστοιχίας τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης (εἰκ. 59-61)³¹ καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Giuliano³², ἐπίσης ἔργου τοῦ Sansovino. Ἡ ζωφόρος μετὰ τὰ τρίγλυφα καὶ τὶς μετόπες εἶναι ἓνα θέμα (μοτίβο), τὸ ὁποῖο, ἀπ' ὅσο γνωρίζουμε, εἰσήγαγε στὴ Βενετία ὁ Sansovino, ὁ ὁποῖος τὸ χρησιμοποίησε ἐπάνω ἀπὸ τὴν κιονοστοιχία τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης (εἰκ. 59, 61). Τὸ ἴδιο θέμα χρησιμοποιοῦται γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐκκλησία τῆς Βενετίας στὴν κεντρικὴ πύλη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου³³. Ἐπίδραση τοῦ Sansovi-

27. BMC, Archivio J. McANDREW, ὁ.π.

28. Ὁ.π.

29. Ὁ.π.

30. Βλ. παραπάνω, 83 κέ.

31. Κατασκευάσθηκε ἀπὸ τὸν Sansovino ἀπὸ τὸ 1537-1556 (βλ. καὶ D. HOWARD 1975, 17-28). Σὲ τελικὴ ἀνάλυση ὡστόσο, τόσο ἡ κιονοστοιχία τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ὅσο καὶ ἡ κεντρικὴ πύλη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (καθὼς καὶ ἄλλες ἐκκλησίες) εἶναι στίς λεπτομέρειές τους ἐπηρεασμένες ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ S. SERLIO, *Tutte le opere di architettura et prospettiva di Sebastiano Serlio Bolognese*, libro IV, πού τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Βενετία τὸ 1537 καὶ προκάλεσε μεγάλῃ ἐντύπωση (βλ. καὶ D. HOWARD, ὁ.π. 4· βλ. ἀκόμη εἰκ. 70, 71).

32. Ἡ ἐκκλησία ἀνακαινίζεται μετὰ τὸ 1553 (D. HOWARD 1977, 59).

33. Ἡ ζωφόρος ἐπάνω ἀπὸ κεντρικὴ πύλη ἐκκλησίας δὲν συνηθίζεται στὴ Βενετία. Δὲν ὑπάρχει σὲ καμιὰ ἐκκλησία τῆς Βενετίας προγενέστερη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ ἐμφανίζεται ξανά μόνο σὲ δυὸ-τρεις, πολὺ μεταγενέστερες ἐκκλησίες (π.χ. San Lio).

πο μπορούν ακόμη να θεωρηθούν τὰ ἐλικωτά πτερύγια πού πλαισιώνουν τὴν ἀνώτερη ζώνη τῆς πρόσοψης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου³⁴.

Σύμφωνα μὲ τοὺς N. Huse-W. Wolters τὸ πλῆθος τῶν κογχῶν στὴν πρόσοψη (καὶ τὶς πλάγιες ὀψεις) τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (εἰκ. 11, 12, 26, 27, 30) εἶναι ἔμπνευση τοῦ Sante Lombardo, πού τὶς εἶχε χρησιμοποιήσει καὶ στὴν πίσω ὀψη τῆς Scuola di San Rocco³⁵ (εἰκ. 66-69). Οἱ N. Huse καὶ W. Wolters φαίνεται ὅμως νὰ ἀγνοοῦν ἀφ' ἑνὸς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Zelestro, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Sante Lombardo ἔφυγε ἀπὸ τὴν οἰκοδομὴ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου προτοῦ προλάβει νὰ θέσει ὁποιαδήποτε ἰδέα του σὲ ἐφαρμογὴ. Παρ' ὅλα αὐτά, καὶ ἂν ἀκόμη δεχθοῦμε ὅτι ἡ ἰδέα τῶν κογχῶν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ὀφείλεται στὸ S. Lombardo, ἡ μορφή τους εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ μορφή τῶν κογχῶν στὴ Scuola di San Rocco, ἡ λάξευσή τους δὲ ὀφείλεται στὸν Chiona. Πρέπει ἀκόμη νὰ τονισθεῖ ὅτι τὸ θέμα (μοτίβο) τῆς κόγχης μὲ τὴν ἀνάγλυφη ἀχιβάδα στὸ τεταρτοσφαίριό της χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα ἀπὸ τὰ ρωμαϊκὰ κιόλας χρόνιά³⁶ καὶ γίνεται τέλος κοινὸς τόπος στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Μανιερισμοῦ. Κοινὸς τόπος εἶναι ἐπίσης τὰ πολλαπλὰ κοῦλα, κυρτὰ καὶ κοιλόκυρτα κυμάτια καθὼς καὶ οἱ κορνίζες μὲ τὸ ἔντονα προεξέχον γείσο, πού υἱοθετοῦνται ἀπὸ ὅλους σχεδὸν τοὺς ἀρχιτέκτονες τῆς Βενετίας τοῦ 16ου αἰ., ἔτσι ὥστε ἡ ἐμφάνισή τους στὸν Ἀγιο Γεώργιο δὲν σημαίνει ὅπωςδὴποτε συγκεκριμένη ἐπίδραση ἐνὸς ἀρχιτέκτονα.

Ἡ πρόσοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου διατηρεῖ ἀκόμη κάποια στοιχεῖα πού θυμίζουν παλαιότερες τεχνοτροπίες, ὅπως τὴ ζώνη μὲ τὰ μετάλλια, ἀνάμνηση τοῦ πρῶιμου στυλ τοῦ ἐργαστηρίου τῶν Lombardo³⁷, ἡ ἀκόμη καὶ τὸν κεντρικὸ φεγγίτη (εἰκ. 11, 12), πού ὑπάρχει σὲ πολλὲς ἐκκλησίες τῆς Βενετίας ἀπὸ τὴ γοτθικὴ ἐποχὴ καὶ ὕστερα. Εἶναι γεγονὸς ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, πού οἱ οἰκοδομὲς συνεχίζονταν γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ἀναπτύσσονταν σὰν ἐλεύθεροι ζωντανοὶ ὀργανισμοί, ἐξελισσόμενες ἀδιάκοπα κατὰ τὴν πορεία τῆς δημιουργίας τους, ἡ συνύπαρξη παλαιότερων καὶ νεότερων στοιχείων ἦταν συχνὸ φαινόμενο.

Ἀσυνήθιστη γιὰ τὸ 16 αἰ. θὰ μπορούσε ἀκόμη νὰ θεωρηθεῖ ἡ ψηφιδωτὴ παράσταση τοῦ Παντοκράτορα, πού διακοσμεῖ τὸ τύμπανο τῆς κεντρικῆς πύλης (εἰκ. 16), καὶ τῆς Δεήσεως στὰ μετάλλια τῆς πρόσοψης καθὼς καὶ ἡ ἀντίστοιχη ζωγραφικὴ παράσταση τοῦ Ἀγίου Γεωργίου στὸ τύμπανο τῆς νότιας πύλης (εἰκ. 24) καὶ οἱ ζωγραφικὲς ἀπεικονίσεις τῶν Ἀποστόλων στὰ μετάλλια τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν. Ὁ ψηφιδωτὸς διάκοσμος μπορεῖ νὰ ἔχει ὡς πρότυπό του τὸν ἀνάλογο τοῦ Ἀγίου Μάρκου, εἶναι ὅμως πιὸ πιθανὸ ὅτι ἡ ἐλληνικὴ Κοινότητα ἀκολούθησε τὴν ὀρθόδοξη παράδοση, ἡ ἐπίδραση τῆς ὁποίας φαίνεται καὶ στὰ ψηφιδωτὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας, πού κατασκευάσθηκαν ἕναν αἰῶνα ἀργότερα³⁸.

34. Παρόμοια ἐλικοειδῆ στοιχεῖα βρίσκουμε καὶ σὲ ἄλλες ἐκκλησίες (ὅπως στὴν ἐκκλησία τῆς Santa Maria Maggiore, ἡ ὁποία ἀποδίδεται στὸν Tullio Lombardo (1505), Santa Maria Mater Domini (περίπου 1535), San Martino κλπ.), ἔχουν ὅμως ἐντελῶς ἄλλο ὕφος. Βλ. σχετικὰ U. FRANZOI - D. DISTEFANO, 1976, 92-93· J. MCANDREW 1983, 446· R. LIEBERMAN 1982, πίν. 41.

35. N. HUSE - W. WOLTERS, 1986, 108 καὶ 128: "Ähnlichkeiten mit S. Giorgio...bestehen vor allem in der Verwendung der leeren Nische als einer Schmuckform". Οἱ ἴδιοι πιστεύουν ὅτι ἡ ἀνώτερη ζώνη τῆς πρόσοψης μοιάζει μὲ ἕνα μνημεῖο στὴν ἐκκλησία τοῦ San Francesco della Vigna, ἔργο τοῦ Alessandro Vittoria (1561, ὁ.π. εἰκ. 149). Οἱ N. Huse καὶ W. Wolters ὅμως θεωροῦν ὡς δεδομένο ὅτι ὁ Sante Lombardo ἔκτισε τὸ ναό. Γιὰ τὴν ἀπόδοση τῆς πίσω ὀψης τῆς Scuola di San Rocco στὸ Sante Lombardo βλ. καὶ M. TAFURI 1985, 132-134.

36. J. MCANDREW, ὁ.π. 50.

37. BMC, Archivio J. MCANDREW, b. 7.

38. Βλ. παραπάνω, 77.

Παρ' όλες τις «ἀρχαΐζουσες» λεπτομέρειές της ή πρόσοψη εκφράζει μια νέα αρχιτεκτονική τάση. Ἐνῶ ή κεντρική ιδέα, δηλαδή ή διαίρεση τῆς πρόσοψης σέ τρία τμήματα κατὰ πλάτος και καθ' ύψος, είναι κοινή και στις τρεις εκκλησίες (San Geminiano, Santo Spirito και Ἁγιο Γεώργιο), τὸ ύψος και ή διάταξη τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων είναι ἐντελῶς διαφορετικά: μέσα στο μικρό σχετικά χρονικό διάστημα που μεσολάβησε ἀπὸ τὴν κατασκευή τῶν δυὸ προσόψεων τοῦ Sansovino μέχρι τὴν κατασκευή τῆς πρόσοψης τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ή αρχιτεκτονική ἔκφραση εἶχε ἐξελιχθεῖ σημαντικά.

Οἱ προσόψεις τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Santo Spirito και τοῦ San Geminiano (τουλάχιστον ἔτσι ὅπως μᾶς παραδίδονται ἀπὸ τις χαλκογραφίες) είναι στατικές και ἀκίνητες καθὼς ὅλα τους τὰ τμήματα βρίσκονται σέ ἰσορροπία μεταξύ τους. Ἀντίθετα, στὴν πρόσοψη τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τὸ κεντρικό τμήμα, με τὸ μεγάλο φεγγίτη, μοιάζει νὰ ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀναπτύσσεται τὸ κτίριο.

Ἐνῶ στις ἐκκλησίες τοῦ San Geminiano και τοῦ Santo Spirito ή πρόσοψη ἔχει ἀναπτυχθεῖ με βάση τὸν ὀριζόντιο ἄξονα, στὸν Ἁγιο Γεώργιο τονίζεται, ἀντίθετα, ὁ κατακόρυφος ἄξονας³⁹. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἐπιτείνεται με τὴ χρήση τῶν ἐλίκων, που ξεκινοῦν ἀπὸ τὰ ἄκρα τῆς πρόσοψης, και καθὼς λεπταίνουν στο ἀνώτερο τμήμα τους, δείχνουν νὰ ἔλκουν ὅλο τὸ κτίριο πρὸς τὰ ἑπάνω.

Τόσο ὁ R. Wittkower ὅσο και ὁ J. McAndrew που ἀσχολήθηκαν με τὴν ἐκκλησία, τὴ θεωροῦν κλασικό δείγμα ἐφαρμογῆς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μανιερισμοῦ. Ὁ R. Wittkower⁴⁰ μάλιστα θεωρεῖ ὅτι στὸν Ἁγιο Γεώργιο ἐφαρμόζεται ἓνας κανόνας τοῦ Μανιερισμοῦ, ή Inversion, που συνίσταται οὐσιαστικά στὸν τρόπο σύνδεσης τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς πρόσοψης μεταξύ τους: στο κάτω τμήμα τοῦ ναοῦ οἱ δυὸ ἐξωτερικές, γωνιακές παραστάδες ἔχουν τὴ δική τους ἐπίστεψη, ἐνῶ οἱ δυὸ μεσαῖες ἐνώνονται με ἐνιαῖο ἐπιστύλιο. Ἀντίθετα, στο μεσαῖο τμήμα οἱ δυὸ μεσαῖες παραστάδες ἐνώνονται μέσω τῶν ἀετωμάτων με τις γωνιακές, δημιουργώντας κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἓνα μεσαῖο ἀνοικτὸ και δυὸ πλάγια κλειστὰ τμήματα. Ἐπάνω ἀπὸ αὐτὸ τὸ μεσαῖο τμήμα ὑψώνεται ή ἀνώτερη ζώνη τῆς πρόσοψης, που κλείνει με ἀέτωμα τὸ οἰκοδόμημα. Ἐτσι δημιουργεῖται ἓνας ρυθμὸς που ἀποδίδεται σχηματικά ὡς a, b, a για τὴν κάτω ζώνη, b, a, b για τὴν μεσαία και b για τὴν ἀνώτερη (a= «ἀνοικτὰ» και b= «κλειστὰ» τμήματα). Παρατηροῦμε ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὰ «κλειστὰ» τμήματα ἔχουμε «ἀνοικτὰ» και τὸ ἀντίστροφο. Ἡ διαίρεση αὐτὴ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα, κατὰ τὴν ἄποψη πάντα τοῦ R. Wittkower, νὰ μὴν μπορεῖ τὸ μάτι νὰ συλλάβει τὴν πρόσοψη συνολικά, ἀλλὰ νὰ σταματᾷ πότε στο ἓνα τμήμα και πότε στο ἄλλο, δημιουργώντας με τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν ἐντύπωση μιᾶς «ἀνήσυχης ἰσορροπίας».

Τὴν ἴδια περίπου ἄποψη ἐκφράζει, κάπως πιὸ παραστατικά, και ὁ J. McAndrew⁴¹, παρομοιάζοντας τὰ διάφορα στοιχεῖα τῆς πρόσοψης με «ἀνόμοια κομμάτια ἐπίπλωσης, τοποθετημένα τὸ ἓνα κοντὰ στο ἄλλο... Πραγματικά στὸν ὕστερο 16ο αἰ. ή ἀρχιτεκτονική θυμίζει συχνὰ κάτι ἄλλο, ὅπως ἐπιτύμβια μνημεῖα, κορνίζες κλπ. Οἱ κόγχες τοῦ ἐπάνω τμήματος ὀρίζονται ἀπὸ ἡμικίονες και ἀέτωμα, που μόλις χωροῦν ἀνάμεσα στοὺς διαχωρι-

39. Μιὰ πρώτη προσπάθεια νὰ βρεθοῦν οἱ ἀναλογίες τοῦ ναοῦ δὲν ἀπέδωσε καρπούς· ἴσως ὅμως ή ἐνασχόληση κάποιου μαθηματικοῦ με τὸ θέμα νὰ ἦταν πιὸ ἀποτελεσματική.

40. R. WITTKOWER 1934, 210.

41. J. MCANDREW 1974, 31 ἀρ. 109· BMC, Archivio J. MCANDREW, b. 1, 2, 7.

στικούς πεσσούς· οί πεσσοί αὐτοί ἐπιστέφονται μὲ ἀέτωμα, ἀλλὰ καὶ αὐτοί εἶναι παραμερισμένοι στὰ ἄκρα τῆς πρόσοψης, ἐνῶ ταυτόχρονα στηρίζουν ἓνα ἀκόμη ἀέτωμα ποὺ γεφυρώνει τὴν ἀπόσταση ἀνάμεσά τους· οἱ πεσσοί τοῦ ἀετώματος δείχνουν ἔτοιμοι νὰ γλυστρήσουν ἐπάνω στὰ μικρότερα πλάγια ἀετώματα».

Πραγματικὰ ἐδῶ τὸ «ἄνετο καὶ πρόσχαρο»⁴² πρῶμο ἀναγεννησιακὸ στὺλ τῶν Lombardo μετατρέπεται σὲ μανιεριστικὸ μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πρόσοψη νὰ παρουσιάζει πολλὰς ἀντιθέσεις: ὁ κεντρικὸς ρόδακας εἶναι δυσανάλογα μεγάλος σὲ σχέση μὲ τὶς πλάγιες κόγχες καὶ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι αὐτὲς γλυστροῦν πρὸς τὰ ἔξω. Τὰ πλάγια ἐλικοειδῆ στοιχεῖα εἶναι ἐπίσης πολὺ βαριὰ σὲ σχέση μὲ τὴν ὑπόλοιπη πρόσοψη. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἀκόμη ἡ ἀντίθεση τῶν ὀλόγλυφων αὐτῶν στοιχείων, μὲ τὰ λαξευμένα σὲ πρόστυπο ἀνάγλυφο μικρὰ ἐλικοειδῆ στοιχεῖα μὲ ἀντίθετη φορά, ποὺ συνδέουν τὴ μεσαία κόγχη τοῦ ἀνώτερου τμήματος μὲ τὶς δυὸ πλάγιες. Καὶ ἀνάμεσα στὶς κόγχες ὅμως ὑπάρχει ἀντίθεση: ἡ μεσαία εἶναι βαθιὰ ἐνῶ οἱ ἄλλες δυὸ ρηχὰ σκαλισμένες, ὥστε μόλις διακρίνονται ἐπάνω στὴν πέτρα (εἰκ. 11, 12, 19).

Ἡ κορυφὴ τῶν ἀετωμάτων τῶν παραθύρων στὸ κατώτερο τμήμα τοῦ ναοῦ εἰσχωρεῖ στὴν κορνίζα (εἰκ. 17)⁴³. Οἱ παραστάδες τῶν παραθύρων καὶ οἱ ἡμικίονες τῶν κογχῶν εἶναι λεπτοὶ σὲ σχέση καὶ μὲ τὰ ἀετώματα ποὺ σηκώνουν καὶ μὲ τὰ φουρούσια ποὺ τοὺς ὑποβάσταζουν.

Ἡ πληθώρα τῶν παραστάδων, τῶν κογχῶν, τῶν παραθύρων, ἡ ποικιλία τῶν μοτίβων (θεμάτων), ἡ ἐναλλαγὴ ὀριζόντιων καὶ κάθετων στοιχείων, καμπύλων καὶ τριγωνικῶν ἀετωμάτων, ἡ χρῆση τῶν πολλαπλῶν κυματίων κλπ. δίνουν στὴν πρόσοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἔντονη πλαστικότητα. Τὴν ἐντύπωση τῆς πλαστικότητος ἐνισχύουν οἱ φωτοσκιάσεις ποὺ δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ἐναλλαγὴ ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ποὺ εἰσέχουν (ὅπως π.χ. οἱ κόγχες) καὶ ἄλλων ποὺ ἐξέχουν (κορνίζες, γείσα κλπ.). Οἱ φωτοσκιάσεις τονίζονται καὶ ἀπὸ τὴν χρωματικὴ ποικιλία τῆς πέτρας τῆς Ἰστρίας, ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὸν καιρὸ καθὼς μαυρίζει ἀπὸ τὴν ὑγρασία, ὅπου δὲν τὴ βλέπει ὁ ἥλιος (ὅπως στὶς ἐσοχὰς ποὺ σχηματίζουν ἐπιστύλια καὶ ἀετώματα), ἐνῶ ἀντίθετα παραμένει λευκὴ στὶς λεῖες ἐπιφάνειες (ὅπως στοὺς κίονες)⁴⁴.

Τέλος, πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ ὅτι σὲ ὅλη τὴν Ἰταλία, καὶ τὴ Βενετία βέβαια, οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγέννησης καὶ τοῦ Μανιερισμοῦ δημιουργοῦν προσόψεις διακοσμητικὰς, ποὺ δὲν ἀποτελοῦν τὴν πρὸς τὰ ἔξω προβολὴ τῆς ἐσωτερικῆς ὀργάνωσης τοῦ χώρου, ὅπως συμβαίνει στὶς βυζαντινὰς ἐκκλησίας, ὅπου ἡ ἐξωτερικὴ μορφή εἶναι τὸ περίβλημα τῆς ἐσωτερικῆς⁴⁵. Ἡ πρόσοψη ἐδῶ κτίζεται μπροστὰ ἀπὸ τὸν τούβλινο ἐσωτερικὸ τοῦχο καὶ δὲν ἔχει

42. J. MCANDREW 1974, 6.π.

43. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη εἶναι ἐντελῶς μέσα στὸ πνεῦμα τοῦ Μανιερισμοῦ. Ὁ Antonio Visentini, μὲ τὸ «στεῖρο ἀκαδημαϊσμὸ» του (βλ. παρακάτω, 189), στὸ βιβλίο του *Osservazioni di Antonio Visentini architetto veneto che servono di continuazione al trattato di Teofilo Gallaccini sopra gli errori degli architetti* (Venezia 1771) 75, κάνει λόγο γιὰ τὰ παράθυρα αὐτὰ καὶ ἐπικρίνει τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ ἐπέτρεψε νὰ εἰσχωρήσει ἡ κορυφὴ τοῦ ἀετώματος στὴν κορνίζα.

44. Βλ. παρακάτω, 198 σημ. 11.

45. J. S. ACKERMAN 1977, 9, 10, 14· E. DYGGVE 1956, 226-230· R. WITTKOWER 1944-1945, 102.

Ἡ πρόσοψη συνήθως κατασκευάζεται τελευταία (καὶ συχνὰ μένει ἡμιτελὴς ἐλλείψει χρημάτων). Οἱ ἀρχιτέκτονες τῆς Ἀναγέννησης προσπαθοῦν, ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ νὰ ἐφαρμόσουν τὴν πρόσοψη ἐνὸς ἀρχαίου ναοῦ στὶς χριστιανικὰς ἐκκλησίας, ἐγχείρημα δύσκολο, ἐφ' ὅσον ἄλλες λειτουργίες ἐξυπηρετοῦσε ὁ ἀρχαῖος ναὸς καὶ ἄλλες ἡ ἐκκλησία.

καμιά οργανική σχέση με την εκκλησία, αντίθετα μάλιστα, θα μπορούσε να λεχθεί ότι είναι παραπλανητική, έφ' όσον δίνει την εντύπωση μιᾶς τρίκλιτης βασιλικῆς (λόγω τῆς τριμεροῦς διαίρεσης)⁴⁶.

Τὴν πολυπλοκότητα καὶ ποικιλία τῶν ρυθμῶν τῆς πρόσοψης διαδέχεται στὶς πλάγιες πλευρὲς ἡ μονοτονία καὶ ἡρεμία. Τὴ μόνη διακοπὴ στὴ μονοτονία ἀποτελοῦν οἱ πλάγιες πόρτες τῆς βόρειας καὶ νότιας πλευρᾶς.

Οἱ πλάγιες πλευρὲς κτίσθηκαν πρὶν ἀπὸ τὴν πρόσοψη καὶ πρέπει καὶ αὐτὲς νὰ ἀποδοθοῦν στὸν Zuanantonio Chiona, έφ' όσον, ὅπως ἀναφέρεται στὸ συμβόλαιό του, έφτιαξε πρόπλασμα ἀπὸ χαρτόνι γιὰ νὰ δείξει στὴ Γενικὴ Συνέλευση τῆς Ἀδελφότητος τί έσκόπευε νὰ κτίσει⁴⁷. Εἶναι ὥστόσο καὶ πάλι πιθανόν ὅτι ἀκολούθησε μέχρις ἐνὸς σημείου προηγούμενα σχέδια τοῦ Sante Lombardo (ἐὰν δεχθοῦμε ὅτι οἱ κόγχες ἦταν χαρακτηριστικὲς τῆς τεχνοτροπίας του).

Τὰ στοιχεῖα ποὺ συνθέτουν τὶς πλάγιες ὀψεις εἶναι ἐπίσης μανιεριστικά⁴⁸, ὁ ρυθμὸς τους ὅμως εἶναι πιὸ ἡρεμὸς ἀπὸ τὸ ρυθμὸ τῆς πρόσοψης. Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ λεπτὲς παραστάδες τῶν κογχῶν, ποὺ στηρίζονται σὲ ὑψηλὰ φουρούσια καὶ στηρίζουν μὲ τὴ σειρά τους γεῖσο (κορνίζα) ἔντονα σκιασμένο καὶ κόγχη.

Οἱ κόγχες συνεχίζονται καὶ στὴν ὀπίσθια ὀψη (τὴν ἀνατολική), ὅμοιες μὲ τὶς κόγχες τῶν πλευρῶν. Ἡ κατώτερη ζώνη τῆς πλευρᾶς αὐτῆς εἶναι τὸ μόνο τμῆμα τῆς εκκλησίας ποὺ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα ὅτι τὸ ἔχει κατασκευάσει ὁ Sante Lombardo⁴⁹. Ὅμως οἱ τρεῖς ἡμικυκλικὲς ἀψίδες (εἰκ. 31, 32) τοῦ ἱεροῦ καὶ μερικοὶ πεσσοὶ δὲν εἶναι στοιχεῖα ἀρκετὰ γιὰ νὰ προσδιορίσουν τὴν τεχνοτροπία ἐνὸς ἀρχιτέκτονα⁵⁰, ἰδίως μάλιστα ὅταν ἡ συμμετοχὴ του στὰ ἄλλα κτίρια, ποὺ τοῦ ἀποδίδονται εἶναι ἐξ ἴσου συγκεχυμένη⁵¹. Τέλος καὶ ἐὰν ἀκόμη δεχθοῦμε ὅτι ὁρισμένα ἀπὸ τὰ κτίρια ποὺ προαναφέραμε εἶναι δικὰ του ἔργα, εἶναι καὶ πάλι ἀδύνατον νὰ συγκρίνουμε δυὸ τόσο ἀνόμοια στοιχεῖα, ὅπως τὴν πρόσοψη ἐνὸς palazzo μὲ τὸ ἱερὸ μιᾶς εκκλησίας, ποὺ δὲν παρουσιάζει κανένα ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο⁵².

46. Ἴσως γι' αὐτὸ ὁ Ἅγιος Γεώργιος σὲ πολλοὺς χάρτες τῆς ἐποχῆς ἀπεικονίζεται λανθασμένα ὡς τρίκλιτη βασιλική, μὲ ὑπερυψωμένο τὸ μεσαῖο κλίτος καὶ χωρὶς τροῦλλο, ὅπως π.χ. στὸ χάρτη τοῦ Salvioni, τοῦ Forlani (βλ. καὶ G. CASSINI 1971, 46 ἀρ. 13) κλπ.

47. Βλ. παραπάνω, 18, 80.

48. Ὁ J. McAndrew (BMC, Archivio J. MCANDREW, b. 7) θεωρεῖ ἀντίθετα, ὅτι οἱ πλάγιες ὀψεις ἔχουν πιὸ πρῶιμη ἀναγεννησιακὴ ὄψη ἀπὸ τὴν πρόσοψη καὶ ὅτι θυμίζουν περισσότερο τὴν τεχνοτροπία τῶν Lombardo. Ὅπως δὲ ποτε ὑπάρχει μιὰ μικρὴ χρονικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴν πρόσοψη καὶ στὶς πλάγιες ὀψεις ποὺ κατασκευάσθηκαν πρῶτες. Πιστεύουμε ὅμως ὅτι οἱ πλευρὲς δὲν ἔχουν ἰδιαίτερα πρῶιμη ἀναγεννησιακὴ ὄψη, ἀλλ' ὅτι ἡ ἐντύπωση αὐτὴ δημιουργεῖται ἐπειδὴ ἡ διακόσμησή τους δὲν εἶναι τόσο πυκνὴ ὅσο αὐτὴ τῆς πρόσοψης (ἡ διακόσμησή τους εἶναι ἀπλούστερη, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι πλάγιες ὀψεις). Ἀπόδειξη ὅτι δὲν ὑπάρχει ὅμως διαφορὰ ὕψους εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ στοιχεῖα τῶν πλάγιων ὀψεων (κόγχες κλπ.) ἐπαναλαμβάνονται σχεδὸν αὐτοῦσια στὴν πρόσοψη.

49. Βλ. παραπάνω, 85.

50. BMC, δ.π., b. 1.

51. Βλ. παραπάνω 83-84.

52. Δὲν πρέπει ἀκόμη νὰ λησμονοῦμε ὅτι τὸ ἐργαστήριό τῶν Lombardo —ποὺ διατηροῦσαν ἓνα πολυπληθὲς συνεργεῖο καὶ εἶχαν δημιουργήσει μιὰ παράδοση στὴ Βενετία ποὺ διατηρήθηκε ἐν ζωῇ καὶ ἀπὸ τοὺς μαθητὲς καὶ συνεργάτες τους— εἶχε ἴσως λάβει ἐνεργὸ μέρος στὴν κατασκευὴ τῶν palazzi καὶ τῶν εκκλησιῶν.

‘Ο G. Bardi⁵³, περιηγητής τοῦ 16ου αἰ., θεωρεῖ τὸ Sante Lombardo ἕναν ἀπὸ τοὺς τέσσε-
 ρις ἀξιολογότερους ἀρχιτέκτονες τῆς Βενετίας (μαζί με τοὺς Andrea Palladio, Alessandro
 Vittoria καὶ Michele Sammicheli) καὶ γενικὰ πολλοὶ μεταγενέστεροι συγγραφεῖς τὸν ἐκτι-
 μοῦν. “Αν καὶ σήμερα θὰ μπορούσε νὰ ἀναρωτηθεῖ κανεὶς, πῶς τελικὰ ἀπέκτησε τέτοια
 λαμπρὴ ὑστεροφημία χωρὶς νὰ τοῦ ἔχει ἀποδοθεῖ με βεβαιότητα ἕνα κτίριο, θὰ πρέπει νὰ
 ληφθεῖ ὑπ’ ὄψη τὸ ἐνδεχόμενο ὅτι δὲν γνωρίζουμε τὰ ἔργα γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε «διάσημος».
 Ὡστόσο εἶναι ἐξ ἴσου πιθανὸ ὅτι ἡ φήμη τοῦ εἶναι ἀπλῶς ὁ ἀπόηχος τῆς φήμης τῶν Lom-
 bardo καὶ ὅτι ὁ Sante εἶναι μόνον ὁ «ἐπίγονος»⁵⁴ μιᾶς γνωστῆς οἰκογένειας γλυπτῶν καὶ
 ἀρχιτεκτόνων.

“Ὅπως ἔχουν ἐπισημάνει ἀρκετοὶ μελετητές, στὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 1480 ἕως τὸ 1530,
 παρατηρεῖται στὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Βενετίας μία «βυζαντινὴ ἀναγέννηση» (byzantine
 revival), ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εἶναι μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἐκκλησίες στὸν τύπο τοῦ σταυροειδοῦς
 ναοῦ με τρούλλο⁵⁵ (βλ. π.χ. San Giovanni Crisostomo (1497), Santa Maria Formosa (1492),
 Santa Maria Mater Domini (1504), San Geminiano (1505), San Giovanni Elemosinario (περί-
 που 1527), San Felice (1532) κλπ.).

Ἡ ἐλληνικὴ Κοινότητα ὥστόσο δὲν φαίνεται ὅτι ἐπηρεάσθηκε ἀπὸ αὐτὴ τὴ «βυζαντινί-
 ζουσα» τάση καὶ ἐπέλεξε γιὰ τὸν “Ἅγιο Γεώργιο τὸ ἀπλὸ σχῆμα τῆς μονόκλιτης βασιλικῆς
 ποὺ ἦταν ἀρκετὰ συνηθισμένο στίς μικρότερες ἐκκλησίες τῆς Βενετίας. Ὁ “Ἅγιος Γεώργιος
 ὅμως ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ παράδειγμα βασιλικῆς με τρούλλο πάνω ἀπὸ τὸ κύριο κλίτος
 στὴ Βενετία⁵⁶.

Ὁ τύπος αὐτὸς τοῦ τρούλλου ποὺ πατὰ ἐπάνω σὲ σφαιρικὰ τρίγωνα καὶ στηρίζεται σὲ
 τμήματα τοίχων καὶ ὄχι σὲ πεσσούς, ὑπάρχει σὲ μιὰ σειρὰ ἐκκλησιῶν τοῦ τέλους τοῦ 15ου
 καὶ τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 16ου αἰ., ὅπου ὅμως χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ στέγαση τοῦ ἱεροῦ
 καὶ παρεκκλησιῶν, γιὰ χώρους δηλαδὴ συνήθως μικρότερους καὶ κατὰ κάποιον τρόπο δευτε-
 ρεύοντες σὲ σχέση με τὸ κύριο κτίριο τῆς ἐκκλησίας.

Πρῶτος στὴ σειρὰ αὐτὴ τῶν τρούλλων ἔρχεται ἐκεῖνος ποὺ κατασκεύασε ὁ Pietro Lom-
 bardo στὴν ἐκκλησία τοῦ San Giobbe⁵⁷, στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ 15ου αἰ., καὶ ἀκολουθεῖ ὁ
 τρούλλος τοῦ ἱεροῦ στὴν ἐκκλησία τῆς Santa Maria dei Miracoli⁵⁸ (1481-1489, εἰκ. 70-71)
 καὶ ἡ capella Gussoni στὴν ἐκκλησία τοῦ San Lio⁵⁹ (περίπου 1490), καὶ τὰ δύο ἔργα τοῦ P.
 Lombardo, ἡ capella Corner (1483, εἰκ. 74)⁶⁰ στὴν ἐκκλησία τῶν Santi Apostoli, ὁ τρούλλος

53. G. BARDI 1587, 79.

54. H. WILICH - P. ZUCKER, Baukunst der Renaissance in Italien, *Handbuch der Kunstwissenschaft* (Leipzig) 130.

55. Βλ. J. MCANDREW 1969, 1 κέ. R. LIEBERMAN 1982, 20· τοῦ ἴδιου 1977, 35, 39.

56. Ὁ M. MCANDREW (δ.π. 15) ὑποστηρίζει ὅτι “domes on pendentives crown not only the byzantinizing crosses-in squares, but also most of the aisleless box-like churches built in the same years”, δὲν ἀναφέρει ὅμως κανένα συγκεκριμένο παράδειγμα. Ὁ B. FLETCHER (1967, 797) θεωρεῖ ὅτι ἡ κάτοψη τοῦ “Ἁγίου Γεωργίου θυμίζει λίγο τὴν κάτοψη τῆς ἐκκλησίας τῆς Santa Maria dei Miracoli.

57. J. MCANDREW, δ.π. 15· τοῦ ἴδιου 1983, 142· R. LIEBERMAN 1982, πίν. 25. Ὁ τρούλλος κάθεται κατ’ εὐθείαν ἐπάνω στὴ στεφάνη.

58. J. MCANDREW, δ.π. 172· R. LIEBERMAN 1986· τοῦ ἴδιου 1982, πίν. 28. Ὁ τρούλλος ἔχει τύμπανο· U. FRANZOI - D. DiSTEFANO 1976, 167.

59. J. MCANDREW, δ.π. 51-54· R. LIEBERMAN, δ.π. πίν. 48.

60. J. MCANDREW, δ.π. 56· R. LIEBERMAN, δ.π. πίν. 49. Τὴ χρονολογεῖ τὸ 1495· U. FRANZOI - D. DiSTEFANO, δ.π. 156.

του ἱεροῦ στὴν ἐκκλησία τοῦ San Rocco⁶¹ (8' τέταρτο 15ου αἰ.), οἱ τροῦλλοι τοῦ ἱεροῦ καὶ τῶν παρεκκλησιῶν τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Michele in Isola (περίπου 1480, εἰκ. 75)⁶², οἱ τροῦλλοι τῶν παρεκκλησιῶν τῆς γκρεμισμένης σήμερα μοναστηριακῆς ἐκκλησίας τοῦ Sant' Andrea della Certosa (τέλος 15ου-ἀρχὲς 16ου αἰ.)⁶³, ὁ τροῦλλος τοῦ ἱεροῦ στὴν ἐκκλησία τοῦ San Sebastiano⁶⁴ (1508 κέ., εἰκ. 76) καὶ τοῦ San Fantin⁶⁵. Ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐκκλησίες περισσότερη τυπολογικὴ συγγένεια μὲ τὸν τροῦλλο τοῦ Ἀγίου Γεωργίου παρουσιάζουν τὰ παρεκκλήσια τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Michele in Isola καὶ τοῦ Sant' Andrea della Certosa (ὅπως τὰ γνωρίζουμε ἀπὸ σχέδια). Καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις ἔχουμε τροῦλλο ποὺ στηρίζεται σὲ πλευρικοὺς τοίχους ἐνὸς ἐπιμήκους χώρου, ἔστω καὶ ἂν πρόκειται γιὰ παρεκκλήσια καὶ ὄχι γιὰ τὸ κύριο κλίτος τῆς ἐκκλησίας ὅπως στὸν Ἀγιο Γεώργιο.

Σύμφωνα μὲ τὸν J. McAndrew, ὁ τροῦλλος τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀντιγράφει τὸν τροῦλλο τοῦ Ἀγίου Μάρκου⁶⁶. Παρουσιάζει ὥστόσο μιὰ σημαντικὴ διαφορὰ: κάθεται ἐπάνω σὲ τύμπανο, στὸ ὁποῖο ἔχουν ἀνοιχτεῖ τέσσερα εὐμεγέθη παράθυρα (στὸ ἐσωτερικὸ φαίνονται ὀκτώ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ τέσσερα εἶναι τυφλά). Ἀντίθετα, ὁ τροῦλλος τοῦ Ἀγίου Μάρκου, ὁ ὁποῖος, σημειωτέον, εἶχε ἐπηρεάσει, μέχρι τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. τουλάχιστον, ὅλους τοὺς κεντρικοὺς τροῦλλους τῶν ἐκκλησιῶν, εἶναι κατασκευασμένος χωρὶς τύμπανο⁶⁷.

Ἡ κατασκευὴ παραθύρων στὸ τύμπανο τοῦ κεντρικοῦ τροῦλλου μαρτυρεῖ τὴν ἀρχὴ μιᾶς ἀλλαγῆς στὴν αἰσθητικὴ ἀντίληψη τῆς ἐποχῆς. Ἐνῶ στὶς ἀρχὲς τοῦ 16ου αἰ., οἱ ἐκκλησίες ἦταν σχετικὰ σκοτεινές, χωρὶς πολλὰ παράθυρα, ἀκολουθώντας πιθανὸν κάποια βυζαντινὰ πρότυπα, ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. κέ. ἐπικρατεῖ μιὰ τάση φωτισμοῦ τῶν ἐκκλησιῶν⁶⁸. Ὁ Ἀγιος Γεώργιος εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐκκλησίες ποὺ ἔχουν παράθυρα στὸν τροῦλλο.

Ὁ McAndrew θεωρεῖ τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικότερα δείγματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μανιερισμοῦ στὴ Βενετία⁶⁹. Δὲν εἶναι σίγουρο ἂν ὁ τροῦλλος προβλεπόταν στὸ ἀρχικὸ σχέδιο· οἱ τοῖχοι δὲν δείχνουν πάντως καμιὰ προετοιμασία γιὰ τὴ στήριξή του.

Ὁ τρόπος σύνδεσης τοῦ τροῦλλου μὲ τὴν ὑπόλοιπη ἐκκλησία εἶναι ἐντελῶς μανιεριστικός. Ἐπάνω ἀπὸ τὰ χαριτωμένα τριγωνικὰ αἰετώματα τῶν παραθύρων (εἰκ. 37, 38, 51) ξεπηδοῦν τεράστια, βαριὰ φουρούσια, τὰ ὁποῖα ξεκινοῦν ξαφνικά, χωρὶς καμιὰ προετοιμασία, στὸ βόρειο καὶ νότιο τοῖχο τῆς ἐκκλησίας. Στὰ φουρούσια πατοῦν σφαιρικὰ τρίγωνα, ἐπάνω στὰ ὁποῖα κάθεται τὸ τύμπανο τοῦ τροῦλλου. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ βαριὰ φουρούσια στηρίζονται φαινομενικὰ ἐπάνω στὰ αἰετώματα τῶν παραθύρων καὶ κατ' ἐπέκταση στὰ παράθυρα, δηλαδὴ σὲ ἀνοιγμα τοῦ κτιρίου καὶ ὄχι σὲ πεσσό, ὅπως θὰ περίμενε κανεὶς, δημι-

61. U. FRANZOI - D. DiSTEFANO, ὁ.π. 48-49· L. LIEBERMAN, ὁ.π. πίν. 33. Τροῦλλος μὲ τύμπανο.

62. R. LIEBERMAN, ὁ.π. πίν. 15.

63. J. McANDREW 1969, 1 κέ.

64. R. LIEBERMAN, ὁ.π. πίν. 34. Τροῦλλος μὲ τύμπανο.

65. M. TAFURI 1969α, 135 κέ. Τροῦλλος μὲ χαμηλὸ τύμπανο.

66. BMC, Archivio J. McANDREW, b. 7.

67. R. LIEBERMAN 1977, 44. Ὁ συγγραφέας ὑποστηρίζει ὅτι τροῦλλοι μὲ τύμπανο ὑπάρχουν στὴ Βενετία ἀπὸ τὸ 1480 κέ. (Santa Maria dei Miracoli, San Rocco) δὲν ἀποτελοῦν ὅμως ποτὲ τὸν κεντρικὸ τροῦλλο τῆς ἐκκλησίας. Ὁ κεντρικὸς τροῦλλος εἶναι πάντα χωρὶς τύμπανο, μιμούμενος τὸν τροῦλλο τοῦ Ἀγίου Μάρκου.

68. Ὁ.π. 35-48.

69. J. McANDREW 1974, ἀρ. 109.

ουργει την έντύπωση ότι ο τροῦλλος ὑψώνεται στὸν ἀέρα χωρὶς στηρίγματα, ὅτι δὲν ἔχει βάρος⁷⁰.

Ἐνῶ ὁ τροῦλλος βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ κτιρίου, ὁ ἐπισκέπτης δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀντιληφθεῖ, καθὼς ὁ γυναικωνίτης στὸ δυτικὸ τοῖχο καὶ τὸ τέμπλο στὸ ἀνατολικὸ τμήμα ἀλλοιώνουν τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τοῦ κτιρίου, ἔτσι ὥστε ὁ τροῦλλος νὰ φαίνεται τοποθετημένος ἐλαφρῶς ἔκκεντρα πρὸς τὴ μεριὰ τοῦ γυναικωνίτη.

Ὅπως ἀναφέρεται σὲ προηγούμενο κεφάλαιο, ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ γυναικωνίτη ἐλήφθη τὸ 1575, ἀφοῦ εἶχε πιά τελειώσει ἡ ὑπόλοιπη ἐκκλησία⁷¹. Ὡς συνήθως, στὸ Capitolare I δὲν ἀναφέρονται οἱ λόγοι πού ὤθησαν τὴν Κοινότητα σὲ μιὰ τέτοια πολυέξοδη ἀπόφαση. Εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ ὑπάρχων πρόχειρος γυναικωνίτης ἦταν μικρὸς καὶ δὲν κάλυπτε τὶς ἀνάγκες τῆς Ἀδελφότητος ἢ ἀκόμη ὅτι δὲν ταίριαζε ἡ πρόχειρη μορφή του μὲ τὴν καινούργια ἐκκλησία, γιὰ τὴν ὁποία ἦσαν τόσο περήφανοι οἱ Ἀδελφοί. Δὲν γνωρίζουμε τὴ μορφή τοῦ πρόχειρου αὐτοῦ γυναικωνίτη, ὑποθέτουμε ὅμως ὅτι θὰ πρέπει νὰ ἦταν μιὰ χαμηλὴ, ξύλινη ἐξέδρα, τοποθετημένη κατὰ μῆκος μιᾶς ἀπὸ τὶς μακρὲς πλευρὲς⁷².

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ γυναικωνίτης δὲν περιλαμβανόταν στὸ ἀρχικὸ σχέδιο τῆς ἐκκλησίας (εἴτε αὐτὸ ἦταν τοῦ Zelestro, εἴτε τοῦ Lombardo ἢ τοῦ Chiona). Ὁ γυναικωνίτης δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Βενετίας καὶ μάλιστα τὸ 16ο αἰ. Συνηθίζεται νωρίτερα, ὅχι ὅμως τόσο στὶς ἐνοριακὲς ἐκκλησίες, ὅσο στὶς μοναστηριακὲς, ὅπου χρησιμεύει γιὰ τὴ σύναξη τῶν μοναχῶν, ὅχι τῶν γυναικῶν. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε συνήθως ὀνομάζεται *barco* ἢ *cogo* καὶ σπανιότατα *gineceo*⁷³. Ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ἴσως ἡ μοναδικὴ ἐκκλησία τῆς Βενετίας, ὅπου ὁ γυναικωνίτης κτίζεται ἀποκλειστικὰ γιὰ τὶς γυναῖκες, μοναδικότητα πού ὀφείλεται, ὅπως καὶ τὸ τέμπλο, στὶς συνήθειες τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας.

Ἡ μορφή ἐνὸς *barco* τοῦ 15ου αἰ. εἶναι μιὰ ἐξέδρα, πού διασχίζει κατὰ πλάτος τὴν ἐκκλησία ἢ ἓνας ξύλινος ἐξώστης πού στηρίζεται στὸ δυτικὸ τοῖχο τοῦ ναοῦ⁷⁴ (ὅπως στὴν ἐκκλησία τῆς Santa Maria dei Miracoli, Sant'Andrea della Zirada, Sant'Alvise, chiesa della Croce (στὸ νησάκι τῆς Giudecca), San Giuseppe di Castello, Santa Marta). Πρὸς τὰ τέλη τοῦ αἰῶνα τὸ *barco* καταργεῖται στὶς περισσότερες ἐκκλησίες, ἐνῶ σὲ μερικὲς ἄλλες ἀντικαθίσταται μὲ πέτρινο ὅπως στὴν ἐκκλησία τῆς Santa Maria dei Servi (εἰκ. 79) καὶ στὸ Sant'Antonio di Castello (εἰκ. 80, πρῶτο μισὸ τοῦ 16ου αἰ.)⁷⁵. Σὲ ἐλάχιστες περιπτώσεις τέλος κτίζεται ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅπως στὴν ἐκκλησία τοῦ San Michele in Isola (εἰκ. 77), τῆς Santa Maria delle Vergini καὶ τοῦ San Sebastiano (εἰκ. 78)⁷⁶.

Ἡ σύγκριση τοῦ *barco* τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Michele in Isola, τοῦ San Sebastiano, τῆς Santa Maria dei Servi καὶ τοῦ Sant'Antonio di Castello (οἱ δυὸ τελευταῖες ἐκκλησίες δὲν σώζονται πιά σήμερα, σώζονται γι' αὐτὲς ὅμως σχέδια τοῦ ἐργαστηρίου Visentini)⁷⁷ μὲ τὸ

70. J. MCANDREW 1974, ἀρ. 109· BMC, Archivio J. MCANDREW, b. 7. Ἀντίθετα ὁ τροῦλλος τῶν περισσότερων ἐκκλησιῶν πού ἀναφέραμε στὴ σ. 98-99 στηρίζεται καὶ σὲ παραστάδες πού προεξέχουν ἐλαφρὰ τοῦ τοίχου.

71. Βλ. παραπάνω, 20.

72. Αὐτὸ τὸ συμπεραίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Σαμαριάρη εἶναι νὰ γίνη ὁ καινούργιος γυναικωνίτης λίγο μακρύτερος ἀπὸ τὸν ἤδη ὑπάρχοντα.

73. J. MCANDREW 1983, 243, 249· R. LIEBERMAN 1982, πίν. 17.

74. U. FRANZOI · D. DiSTEFANO 1976, 89, 130, 167, 194, 264, 516· R. LIEBERMAN δ.π. πίν. 17.

75. J. MCANDREW 1974, 27 ἀρ. 88, 34 ἀρ. 124.

76. J. MCANDREW 1983, 243, 249· R. LIEBERMAN, δ.π. πίν. 17.

77. Γιὰ τὸ ἐργαστήριό Visentini βλ. παρακάτω 183 κέ., παράρτημα 2.

γυναικωνίτη του 'Αγίου Γεωργίου μάς οδηγεί στο συμπέρασμα ότι και έδω ακολουθήθηκε ή τυπική μορφή ένός αναγεννησιακού *barco*. 'Η όμοιότης είναι ιδιαίτερα έντονη στην περίπτωση τής έκκλησίας τής Santa Maria dei Servi και του Sant'Antonio (έν έμπιστευθούμε τά σχέδια Visentini). 'Η μόνη διαφορά είναι ότι στόν "Άγιο Γεώργιο έχουμε στην ανατολική παρειά τών πεσσών που στηρίζουν τó γυναικωνίτη συμφυείς παραστάδες (και όχι ήμικίονες όπως στις άλλες δυό έκκλησίες) που έπιστέφονται με ίωνικού ρυθμού επίκρανα, και όχι κορινθιακού ή δωρικού ρυθμού κιονόκρανα όπως στα άλλα παραδείγματα.

'Ιδιαίτερα ένδιαφέρουσα είναι ή μαρτυρία τών δυό ταμιακών βιβλίων 3 και 87 τής Κοινοτήτας για τήν ανάμειξη του Andrea Palladio στην κατασκευή του γυναικωνίτη. Τή μαρτυρία αυτή έπεσήμανε και δημοσίευσε πρώτος ó Βελούδος⁷⁸, καθώς όμως δέν ανέφερε τις πηγές του, ή παρατήρηση αυτή έπαναλήφθηκε με άρκετή δυσπιστία και άμφιβολία από τους παλαιότερους μελετητές (και περιηγητές) τής Βενετίας, ένω άγνοήθηκε, ως άπίθανη, από τους νεότερους. 'Η συστηματική μας έρευνα στα ταμιακά βιβλία δικαίωσε τελικά τó Βελούδο. "Όπως προκύπτει από τή σχετική άναγραφή στο ταμιακό βιβλίο, ή 'Αδελφότητα, στις 22 Μαΐου 1575 έδωσε στόν Palladio έπτá λίρες ως άμοιβή για τή συμβουλή που έδωσε για τó γυναικωνίτη τής έκκλησίας⁷⁹.

'Από τó 1570 ó γνωστός άρχιτέκτονας Andrea Palladio είχε αναλάβει άνεπίσημα τó άξίωμα του pubblico consultore architetonico (συμβούλου άρχιτέκτονα) τής βενετικής δημοκρατίας, διαδεχόμενος τó Sansovino, που μόλις είχε πεθάνει. 'Η παρουσία του στη Βενετία και σ' όλο τó Veneto ύπήρξε έντονη, όπως διαπιστώνεται από τó πλήθος τών έκκλησιών, τών δημοσίων και ιδιωτικών κτιρίων που έκτισε. Ποιά ήταν όμως ή συμμετοχή του στην κατασκευή του γυναικωνίτη του 'Αγίου Γεωργίου;

Γνωρίζουμε ότι τó Μάρτιο του 1575 είχε ληφθεί ή άπόφαση για τήν κατασκευή του γυναικωνίτη, τήν όποία επέβλεπε ó protto Zuanmaria⁸⁰, για τόν όποιο λείπουν άλλα στοιχεία. 'Η συμμετοχή του Andrea Palladio σημειώνεται δυό μήνες άργότερα, άφου είχαν άρχίσει κάποιες έργασίες.

'Η ύπόθεση ότι ó Palladio εργάσθηκε για τά σχέδια ή άκόμη και τó πρόπλασμα του γυναικωνίτη είναι ιδιαίτερα έλκυστική, ιδίως μάλιστα άν σκεφθούμε ότι δέν είχε κατασκευάσει άλλους γυναικωνίτες σέ έκκλησίες, όποτε ó "Άγιος Γεώργιος θά ήταν ένα μοναδικό παράδειγμα. 'Η άμοιβή όμως τών έπτά λιρών είναι πολύ μικρή και μάλιστα για έναν περιώνυμο άρχιτέκτονα όπως ó Palladio. Τó πιθανότερο είναι ότι έδωσε κάποια συμβουλή σχετική με όρισμένες λεπτομέρειες τής κατασκευής, πράγμα που γνωρίζουμε ότι έκαμε και σέ άλλα οικοδομήματα⁸¹.

'Όπωςδήποτε, ó γυναικωνίτης δημιούργησε προβλήματα στη διαμόρφωση του έσωτερικού χώρου τής έκκλησίας. Κατ' άρχήν κατέστρεψε τή συμμετρία τών παραθύρων, που ήσαν ανά δυό ανατολικά και δυτικά τών πλαγίων θυρών: τó δυτικότερο παράθυρο τής βόρειας και νότιας πλευρής κυριολεκτικά «έξαφανίστηκε» κάτω από τó γυναικωνίτη, μίκρυνε, ένω τó

78. ΒΕΛΟΥΔΟΣ 1872, 29: «καθότι, κατά τó 1575, μόνος αυτός (ó Palladio) έγνωμοδóτει περί του πώς γίγνεσθαι τó εις έν έτος παρά Βερναρδίνου του Κομίνου φιλοτεχνηθέν γυναικείον».

79. Βλ. παραπάνω, 21.

80. Βλ. παραπάνω, 21.

81. Βλ. R. PANE 1961, 30, 31, 35, 37.

τόξο του ακολουθούσε τη γραμμή της γένεσης των σταυροβολίων (σημειώνεται ότι η έξωτερική μορφή του παραθύρου δεν άλλαξε). Επίσης τα δυο παράθυρα της πρόσοψης, που προφανώς είχαν σκοπό να φωτίζουν την εκκλησία, αχρηστεύθηκαν ουσιαστικά και κατέληξαν να φωτίζουν τις σκάλες του γυναικωνίτη. Στο δυτικό τοίχο του νάρθηκα (που αποτελεί ταυτόχρονα τον ανατολικό τοίχο του κουβουκλίου των κλιμακοστασίων) ανοίχθηκε από ένα παράθυρο, βόρεια και νότια της εισόδου, ίδιο με τα πλευρικά παράθυρα. Τα παράθυρα αυτά έχουν μάλλον διακοσμητικό χαρακτήρα, έφ' όσον βλέπουν και αυτά στις σκάλες και δεν δίνουν παρά ελάχιστο φως· μειώνουν όμως κάπως τον όγκο του κλιμακοστασίου και παραπλανούν το μάτι του επισκέπτη που νομίζει ότι το έξωτερικό παράθυρο είναι ίδιο με το έσωτερικό.

Άλλη, λιγότερο αισθητή δυσαρμονία δημιουργείται στη συμβολή του τέμπλου με τους πλάγιους τοίχους (είκ. 43). Το ανατολικότερο παράθυρο της βόρειας και νότιας μακρᾶς πλευρᾶς εφάπτεται του τέμπλου. Το καμπύλο αέτωμά του κόβεται στο ανατολικό άκρο του και το μικρό φουρούσι που το στήριζε καταργείται έντελῶς. Ἐπάνω από το δυτικό άκρο του αετώματος κατεβαίνει ταινία ὠν, ἑπάνω από το ανατολικό φουρούσι. Πρόκειται για μιὰ δυσεξήγητη ἀσυμμετρία, ἡ ὁποία ἐνδεχομένως ἀποτελεῖ μιὰν ἀποτυχημένη προσπάθεια σύνδεσης τῆς κορνίζας τοῦ τέμπλου με τὴν κορνίζα τῶν μακρῶν πλευρῶν. Ἡ προσθήκη τοῦ γυναικωνίτη στὸ ἀντίθετο ἄκρο τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ συνακόλουθη σμίκρυνση τῶν παραθύρων ἀλλοιώνουν τὴν ἀρχικὴ μορφή τῆς ἐκκλησίας.

Τὸ τέμπλο (είκ. 48, 49) ἐπίσης ἀποτελεῖται ἀπὸ στοιχεῖα ἀντιφατικά: ἡ ὑπαρξὴ τοῦ αὐτῆ καθ' ἑαυτὴ ὀφείλεται στὸ ὀρθόδοξο τυπικὸ (μιὰ καὶ οἱ καθολικὲς ἐκκλησίαις ἔχουν ἀνοικτὸ ἱερό). Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ μορφὴ ὅμως εἶναι δυτικὴ, στὸν τύπο τῆς θριαμβικῆς ἀψίδας, με ἓνα ὑψηλὸ κεντρικὸ τόξο καὶ δυὸ πλάγια χαμηλότερα. Ἡ διακόσμηση τοῦ τέμπλου ἐξ ἄλλου ἔχει γίνεи σύμφωνα με τὴν ὀρθόδοξη παράδοση. Ἡ πυκνὴ εἰκονογράφηση ἀποσπᾷ τὴν προσοχὴ τοῦ ἐπισκέπτη καὶ κρύβει τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφή τοῦ τέμπλου. Ἐὰν ὅμως κανεὶς προσπαθῇ νὰ φαντασθεῖ τὸ τέμπλο ἀνοικτό, ὅπως στὶς καθολικὲς ἐκκλησίαις, καὶ χωρὶς εἰκονογράφηση, νὰ ξεχωρίσει δηλαδὴ τὸ ἀρχιτεκτονικὸ ἀπὸ τὸ διακοσμητικὸ μέρος, τότε διαπιστώνει ὅτι τὸ τέμπλο ἔχει τὴν ἴδια περίπου δομὴ με τὸν τοῖχο τοῦ ἱεροῦ τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Rocco ἢ τοῦ San Sebastiano κλπ.

Ὅταν ἡ Ἀδελφότητα τὸ 1536 παρήγγειλε τὸ πρόπλασμα τῆς ἐκκλησίας ὅρισε ὅτι αὐτὸ ἔπρεπε νὰ κατασκευασθεῖ σύμφωνα με τὴν «ἐλληνικὴ τεχνοτροπία» (*"con li ordeni et modi como si conviene alla greca"*)⁸². Ὁ ὅρος αὐτὸς ἐπαναλήφθηκε ἀκόμη μιὰ φορὰ, ὅταν ἀποφασίσθηκε ἡ διακόσμηση τοῦ ἱεροῦ με ψηφιδωτὸ (1597)⁸³. Στὴ δεύτερη αὐτὴ περίπτωση ἡ Κοινότητα πραγματοποίησε τὸ σκοπὸ της, ὅταν οἱ Ἕλληνες προτίμησαν τὰ «βυζαντινὰ» σχέδια τοῦ ζωγράφου Θωμᾶ Μπαθᾶ ἀντὶ τοῦ δυτικοῦ σχεδίου τοῦ Βενετοῦ ζωγράφου Jacopo di Palma⁸⁴.

Τὸ πρόπλασμα τοῦ Zelestro ὅμως, παρ' ὅλον ὅτι, ὅπως φαίνεται, δὲν ἀνταποκρινόταν στὴ σημερινὴ μορφή τοῦ κτιρίου (πού ἔχει καὶ μεταγενέστερα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα) θὰ παρουσίαζε ἀσφαλῶς ἓνα δυτικῆς τεχνοτροπίας οἰκοδόμημα. Παρὰ ταῦτα, ἡ Κοινότητα φαίνεται ὅτι ἔμεινε ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὸ πρόπλασμα τοῦ Zelestro καὶ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου

82. Βλ. παραπάνω, 15.

83. Βλ. Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ 1977, 239.

84. Ὁ.π.

Γεωργίου κτίσθηκε σύμφωνα με τὰ βενετσιάνικα πρότυπα τῆς ἐποχῆς. Τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ φράση "alla greca" ἐδῶ δὲν ἐκφράζει κάποιο αἰσθητικὸ κριτήριο, ἀλλὰ ἀναφέρεται συγκεκαλυμμένα στὶς συνήθειες τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, τὶς ὁποῖες ἔπρεπε νὰ ἐξυπηρετεῖ ἡ καινούργια ἐκκλησία. Ὁ γυναικωνίτης, τὰ ψηφιδωτά, οἱ βυζαντινὲς εἰκόνες, ἀντὶ τοῦ συνηθισμένου γλυπτοῦ διακόσμου, ἀλλὰ κυρίως ἡ ὕπαρξη τοῦ κλειστοῦ τέμπλου ποὺ χωρίζει τὸ ἱερὸ ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο ναό, εἶναι στοιχεῖα χαρακτηριστικὰ τοῦ ὀρθόδοξου τυπικοῦ. Πιστεύουμε λοιπὸν ὅτι ἡ φράση "alla greca" προδίδει τὴ διάθεση τῶν Ἑλλήνων γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐλληνικῆς τους συνείδησης καὶ παράδοσης καὶ ὅτι ἀναφέρεται ἀκριβῶς στὴν κατασκευὴ μιᾶς ἐκκλησίας σύμφωνης μετὰ τὴν ὀρθόδοξη τέλεση τῆς Θείας Λειτουργίας.

Τέλος, ἡ προσοχὴ τοῦ ἐπισκέπτη σταματᾷ γιὰ λίγο μόνο στὸ ἐπιτύμβιο μνημεῖο τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας Γαβριὴλ Σεβήρου, δεῖγμα τῆς νεανικῆς τέχνης τοῦ γνωστοῦ Βενετοῦ ἀρχιτέκτονα καὶ γλύπτη Baldassare Longhena (1619, εἰκ. 41)⁸⁵ καὶ στὸν ἄμβωνα (εἰκ. 39), ἔργο τοῦ Giovanni Grapiglia (1589)⁸⁶.

Πίσω ἀπὸ τὸ τέμπλο καὶ ἀνάμεσα σ' αὐτὸ καὶ τὸν πίσω τοῖχο τῆς ἐκκλησίας κρύβεται ἡ χαμηλὴ στέγη τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ὕπαρξη τοῦ ρόδακα πάνω ἀπὸ τὸ τέμπλο παραπλανᾷ καὶ πάλι τὸ μάτι δημιουργώντας τὴ λανθασμένη ἐντύπωση ὅτι ὁ τοῖχος τοῦ τέμπλου ταυτίζεται μετὰ τὸν ἐξωτερικὸ τοῖχο.

85. Βλ. παραπάνω, 72.

86. Βλ. παραπάνω, 72.

ΣΤΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σκοπός τῆς ἐργασίας αὐτῆς δὲν ἦταν μόνον ἡ ἀνάλυση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀνασύνθεση τοῦ προγράμματος ποὺ τὴ δημιούργησε, ἀφοῦ ἓνα κτίριο δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀποτέλεσμα τῆς ἔμπνευσης ἑνὸς ἀρχιτέκτονα, ἀλλὰ καὶ ἔκφραση τῆς κοινωνικῆς ομάδας, ἡ ὁποία τὸ παρήγγειλε καὶ τὸ χρηματοδότησε. Τὸ κτίριο ἀντανακλᾷ τὶς συγκεκριμένες ἀνάγκες καὶ ἐπιθυμίες τῶν ἐργοδοτῶν, οἱ ἰδέες τῶν ὁποίων διαμορφώνονται ἀνάλογα μὲ τὸ κοινωνικὸ σύνολο τοῦ ὁποίου ἀποτελοῦν μέλη· εἶναι λοιπὸν προῖόν ἑνὸς προγράμματος στὸ ὁποῖο συμμετέχει τόσο ὁ πελάτης-ἐργοδότης (μὲ τὸ ἐκάστοτε κοινωνικὸ του ὑπόβαθρο), ὅσο καὶ ὁ ἀρχιτέκτονας (μὲ τὴ δημιουργικὴ του ἔμπνευση). Στὴν περίπτωση τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου σημαντικότερο ρόλο ἔπαιξε καὶ ἡ ἀνάγκη τῶν Ἑλλήνων γιὰ ἓνα δικό τους θρησκευτικὸ κέντρο.

Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἡ παρούσα μελέτη δὲν ἀρχίζει ἀπὸ τὸ 1536, ὅταν κατασκευάσθηκε τὸ πρόπλασμα τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ ἀπὸ πολὺ νωρίτερα, μὲ συνοπτικὴ ἀναδρομὴ στὴν ἱστορία τῶν Ἑλλήνων στὴ Βενετία καὶ στὴ δημιουργία τῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἀγίου Νικολάου, τὸ 1498. Ἡ ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων σὲ Ἀδελφότητα σήμαινε οὐσιαστικὰ τὴν ἀναγνώριση, ἐκ μέρους τῆς Βενετικῆς πολιτείας, τῆς ἐλληνικῆς παρουσίας, τῶν ἀναγκῶν καὶ μέχρι ἑνὸς σημείου τῶν ἀπαιτήσεών της, καὶ ἀποτέλεσε τὴ βάση γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῆς Κοινότητος. Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα ἀκολούθησε, ὡς πρὸς τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴ λειτουργία της, τὰ δοκιμασμένα πρότυπα ἄλλων Ἀδελφοτήτων τῆς Βενετίας, δημιούργησε τὶς ἀπαραίτητες προϋποθέσεις, ἀφ' ἑνὸς μὲν γιὰ τὴν ταχεία ἀνάπτυξή της, ἀφ' ἑτέρου δὲ γιὰ τὴν καλύπτερη συνεννόηση μὲ τὶς βενετικὲς ἀρχές, οἱ ὁποῖες μετὰ τὴν ἀρχικὴ τους ἐπιφυλακτικότητά, ἄφησαν τὴν Κοινότητα ἀνεμπόδιστη οὐσιαστικὰ στὴν ἐκτέλεση τῶν σχεδίων της.

Ἡ πρώτη ἀνάγκη τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἡ ἀνοικοδόμησις μιᾶς ἐλληνικῆς, ὀρθόδοξης, ἐκκλησίας ἡ ὁποία θὰ ἱκανοποιοῦσε τὶς θρησκευτικὰς ἀνάγκες καὶ θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀνεξαρτητοποίησίν της ἀπὸ τὸν τοπικὸ κλῆρο, ποὺ δημιουργοῦσε συνεχῶς προβλήματα στὴν τέλεση τῆς ὀρθόδοξης λειτουργίας. Συγχρόνως, μὲ διάφορες προσφυγὰς στὸν πάπα καὶ τὴ βενετικὴ πολιτεία, ἡ Ἀδελφότητα κατόρθωσε νὰ ἀποσπασθεῖ ἀπὸ τὴν ἄμεση καὶ ἄγρυπνη ἐπίβλεψη τοῦ πατριάρχου τῆς Βενετίας καὶ νὰ ὑπαχθεῖ στὴ δικαιοδοσία τοῦ πάπα.

Μετὰ τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου, τὸ 1526, καὶ γιὰ πενήντα περίπου χρόνια ἡ ζωὴ τῆς Ἀδελφότητος συνδεόταν ἄρρηκτα μὲ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας καὶ ἡ ὁμαλὴ ἢ ταραγμένη πορεία της εἶχε ἄμεσο ἀντίκτυπο στὴν οἰκοδομὴ. Ἡ ἀνάγκη τῶν Ἑλλήνων γιὰ ἓνα δικό τους τόπο λατρείας ἦταν ὅμως τόσο ἔντονη, ὥστε παρ' ὅλες τὶς διώξεις τοῦ πατριάρχου τῆς Βενετίας, τὴν ἀνάκληση τῶν προνομίων τους μὲ τὴν παπικὴ βούλλα τὸ 1542, τὶς κατὰ καιροὺς ἐσωτερικὲς διαμάχες (οἱ ὁποῖες ὅμως ποτὲ δὲν εἶχαν σχέση μὲ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας) καὶ τὴν ἔλλειψη οἰκονομικοῦ ὑπόβαθρου, ἡ Ἀδελφότητα ἐπέμενε στὴν ὀλοκλήρωση ἑνὸς ἔργου, ποὺ ἀρχικὰ φαινόταν νὰ ὑπερβαίνει τὶς δυνάμεις της.

Στά σαράντα χρόνια που κτιζόταν ή έκκλησία, την 'Αδελφότητα διοικούσαν κυρίως ναυτικοί και έμποροι και αυτοί στήριξαν οικονομικά τὸ ἔργο. Δὲν πρέπει ὥστόσο νὰ ξεχνοῦμε τὴ συμβολὴ τῶν ὑπολοίπων μελῶν τῆς κοινότητος καθὼς καὶ τῶν 'Ελλήνων τῆς Βενετίας γενικότερα· ἂν μάλιστα λάβουμε ὑπ' ὄψη μας ὅτι ἡ ἑλληνικὴ παροικία τῆς Βενετίας ἀπετελεῖτο κατὰ πλειοψηφίαν ἀπὸ ἄτομα μικρῶν οἰκονομικῶν δυνατοτήτων, ἡ πρόθυμη προσφορὰ χρημάτων γιὰ τὴν οἰκοδόμησιν τῆς ἐκκλησίας γίνεται ἀκόμη πιὸ ἀξιοθαύμαστη.

Οἱ τρόποι τοὺς ὁποίους ἐπινόησε ἡ Κοινότητα γιὰ τὴν αὔξησιν τῶν ἐσόδων της, εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὰς ἀνάλογοι μὲ τῶν ἄλλων ἀδελφοτήτων: διαθῆκες, δωρεές, ἐγγραφές καὶ συνδρομὲς τῶν μελῶν· ἦταν ἐπίσης συνηθισμένο φαινόμενο στὴ Βενετία ἡ ἐκάστοτε διοίκηση μιᾶς 'Αδελφότητος νὰ ἐπωμίζεται τὸ μεγαλύτερο βάρος τῶν ἐξόδων γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς scuola ἢ τῆς ἐκκλησίας της. Μόνον ἡ φορολογία τῶν 'Ελλήνων ναυτικῶν διαφέρει ἀπὸ τὴς συνηθισμένης μεθόδου προσπορισμοῦ χρημάτων τῶν ἄλλων 'Αδελφοτήτων.

Ἡ συχνὴ προσφορὰ χρημάτων βοήθησε τὴν Κοινότητα νὰ ξεπεράσει τὴν οἰκονομικὴ κρίσιν ποὺ ἄρχισε νὰ παρουσιάζεται στὴ Βενετία τὸ δεύτερο μισὸ τοῦ 16ου αἰῶνα. Ἀκόμη, ἡ σταθερὴ πολιτικὴ ποὺ ἀκολουθοῦσε ἡ Κοινότητα στὸ θέμα τῆς ἐκκλησίας, ἡ ἐλευθερία ποὺ ἐπέτρεπε στοὺς ἀρχιτέκτονες καὶ ἡ ἀποφυγὴ, σὲ γενικὲς γραμμὰς, χρονοβόρων διαμαχῶν μὲ τοὺς ἐργαζόμενους στὴν οἰκοδομὴ, ἦταν οἱ βασικοὶ λόγοι ποὺ συντέλεσαν στὸ αἴσιο πέρας τοῦ ἔργου. Ἐνῶ, σὲ ἄλλες 'Αδελφότητες, κάθε ἀλλαγὴ προέδρου καὶ διοικητικοῦ συμβουλίου, σήμαινε καὶ τὴν ἀλλαγὴ σχεδίου τοῦ ὑπὸ ἐκτέλεσιν ἔργου, στὴν ἑλληνικὴ 'Αδελφότητα ὑπῆρχε μιὰ σπάνια, γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς, σταθερότητα. Τὸ διοικητικὸ συμβούλιο δὲν ἀναμείχθηκε (ἢ τουλάχιστον δὲν ἔχουν σωθεῖ σχετικὲς μαρτυρίες) στὸ ἔργο τῶν ἀρχιτεκτόνων· κύριον μέλημά του ἦταν ἡ ἀνέυρεση χρημάτων γιὰ τὴν περάτωση τῆς οἰκοδομῆς.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ 'Αδελφότητα ἄφηνε σχετικὴ ἐλευθερία στοὺς ἀρχιτέκτονες Sante Lombardo καὶ Zuanantonio Chiona, δὲν μᾶς διευκολύνει ἰδιαίτερα στὸν προσδιορισμὸ τοῦ στυλ (τεχνοτροπίας) αὐτῶν τῶν τελευταίων. Ἡ ἀνάμειξη πολλῶν ἀρχιτεκτόνων σὲ μιὰ οἰκοδομὴ, φαινόμενο πολὺ συνηθισμένο στὴ Βενετία, δημιουργεῖ στὸ μελετητὴ προβλήματα, στὰ ὁποῖα οὔτε ἡ παλαιότερη οὔτε ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία εἶναι σὲ θέσιν νὰ δώσῃ λύσεις. Σὲ ὅλο τὸ 18ο αἰ. καὶ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. οἱ ἱστοριογράφοι τῆς Βενετίας ἐπανελάβαν μηχανικὰ τὴ θεωρίαν τοῦ T. Temanza, ποὺ ἀπέδιδε τὴν ἐκκλησίαν τοῦ 'Αγίου Γεωργίου στὸν J. Sansovino. Ὁ μύθος αὐτὸς διαλύθηκε, ὅταν ὁ I. Βελουῖδος, ἐρευνώντας τὸ ἀρχεῖο τῆς ἑλληνικῆς Κοινότητος, ἔφερε στὸ προσκῆνιον τὴν προσωπικότητα τοῦ Sante Lombardo καὶ τὸν ἄγνωστο σχεδὸν Zuanantonio Chiona. Στὴ συνέχεια, οἱ ἱστορικοὶ μέχρι σήμερα ἀκολουθήσαν τὸν Βελουῖδο καὶ ἀπέδωσαν τόσο τὸ σχέδιον, ὅσο καὶ τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ἐκτέλεσης τοῦ ναοῦ στὸν γνωστότερον Sante Lombardo, ἀγνοώντας ἐντελῶς τὸν Zelestro, μειώνοντας δὲ στὸ ἐλάχιστον τὸ ρόλον τοῦ Chiona. Ἡ σύγχρονη βιβλιογραφία, τέλος, ἔχει τὴν τάσιν, παρασυρόμενη ἴσως ἀπὸ τὰ σημερινὰ δεδομένα, νὰ ταυτίζει τὸν ἀρχιτέκτονα ποὺ ἐπιβλέπει μιὰν οἰκοδομὴ μὲ αὐτὸν ποὺ ἐμπνεύσθηκε τὸ σχέδιόν της.

Τὰ πράγματα ὅμως δὲν εἶναι τόσο ἀπλά: στὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε ὁ ἀρχιτέκτονας ποὺ προσλαμβάνονταν ὡς protto μιᾶς οἰκοδομῆς συχνὰ ἐπέβλεπε μόνον τὴν ἐκτέλεσιν τῶν σχεδίων κάποιου ἄλλου ἀρχιτέκτονα. Ἐτσι, ἡ ἀλλαγὴ ἀρχιτέκτονα δὲν σημαίνει ἀπαραίτητα καὶ ἀλλαγὴ σχεδίου. Ἀκόμη, τεχνοτροπικὲς διαφορὲς στὸ ἴδιο κτίριον δὲν σημαίνουν ἀπαραίτητως περισσότερους ἀρχιτέκτονες, ἀλλὰ πιθανότατα τὴν ταυτόχρονη συνύπαρξιν συνεργείων μὲ διαφορετικὴν τεχνοτροπία.

Συνοψίζοντας, θὰ μπορούσαν νὰ λεχθοῦν τὰ ἑξῆς: ἡ Κοινότητα καθόρισε τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἐκκλησίας ἐνῶ τὸ πρῶτον πρόπλασμα κατασκευάσθηκε ἀπὸ τὸ Zuane Zelestro τὸ 1536. Ὁ Sante Lombardo ἐργάσθηκε στὴν ἐκκλησίαν ἀπὸ τὸ 1539-1547 καί, εἴτε ἀκολου-

θησε τὰ σχέδια τοῦ Zelestro, εἴτε ἄλλα, δικά του σχέδια, ὅταν ἔφυγε τὸ 1547, εἶχε κατα-
 σκευάσει μόνο τὸ ἱερό καὶ τμῆμα τῶν μακρῶν πλευρῶν. Μὲ τὴν πρόσληψη τοῦ Zuanantonio
 Chiona ποὺ ἦταν ἀρχιτέκτονας τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου στὸ διάστημα 1548-
 1570, ὑποπτευόμαστε κάποιες τροποποιήσεις στὰ σχέδια. Ἡ ἐξάρτηση τῆς πρόσοψης ἀπὸ
 τὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Geminiano, τόσο ὡς πρὸς τὴ γενικὴ σύλληψη ὅσο καὶ
 ὡς πρὸς τὴν ἐκτέλεση κάποιων λεπτομερειῶν, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ πρόσοψη
 εἶναι ἔργο τοῦ Chiona (ἐφ' ὅσον ὁ Sante Lombardo ἔφυγε πολὺ πρὶν κατασκευασθεῖ ἡ πρό-
 σοψη τοῦ San Geminiano), ὁ ὁποῖος ὡστόσο ἔλαβε ἐνδεχομένως ὑπ' ὄψιν του κάποια σχέδια
 ἢ ιδέες τοῦ Lombardo. Ὁ τροῦλλος εἶναι, ὡς πρὸς τὴν ἐπίβλεψη τῆς κατασκευῆς του, ἔργο
 κάποιου mastro Andrea, τὸ σχέδιο ὅμως δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀνήκει στὸν protto alle Fortezze.
 Τέλος, στὴν κατασκευὴ τοῦ γυναικωνίτη, συμμετέχει ὁ Andrea Palladio καὶ ὁ ἄγνωστος
 ἀρχιτέκτονας Zuanmaria.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

1. ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Τὰ ἔγγραφα ποὺ ἐκδίδονται παρακάτω ἀποτελοῦν μικρὸ μόνον μέρος τοῦ συνόλου τῶν ἐγγράφων ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἀνοικοδόμησι τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ἐπιλέξαμε νὰ ἐκδώσουμε τὸ συμβόλαιο τῆς ἀγορᾶς τοῦ οἰκοπέδου, τὴ μεταβίβασή του ἀπὸ τὸν Contarini στὴν ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα (1530), τὸ Reg. 69, ταμιακὸ βιβλίο τῶν ἐτῶν 1544-1547, ἓνα πρόχειρο συμφωνητικὸ τῆς Κοινότητος μετὰ τὸ Βενετὸ ἐργοστασιάρχῃ Nicolo Malipiero¹ (1556), τὶς δύο ἀποφάσεις τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος σχετικὰ μετὰ τὴν καταβολὴ χρηματικῶν προσφορῶν γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἐκκλησίας (1556), ἀπόδειξη πληρωμῆς μαζί μετὰ κατάλογο ἐκτελεσθεισῶν ἐργασιῶν τοῦ λιθοξόου Inocente καθὼς ἐπίσης καὶ τρία ἔγγραφα σχετικὰ μετὰ μιὰ ὑπόθεση διαιτησίας μεταξὺ τοῦ παραπάνω λιθοξόου καὶ τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος (1568-1573).

Κατὰ τὴν ἐκδοσὴ τῶν ἐγγράφων τηρήθηκαν οἱ ἐξῆς κανόνες: οἱ βραχυγραφίες ἀναλύονται σιωπηρά, τὸ ἴδιον καὶ οἱ συντομογραφίες τῶν νομισμάτων. Τηρεῖται ἡ ὀρθογραφία τοῦ πρωτοτύπου², διορθώνεται ὅμως ἡ στίξις, χωρίζονται οἱ λέξεις (ὅπου χρειάζεται) καὶ κεφαλαιογραφοῦνται τὰ κύρια ὀνόματα (καὶ ἀντίστροφα). Λέξεις ποὺ ἔχουν παραλειφθεῖ ἀπὸ τὸ γραφεῖα δηλώνονται μετὰ ***, λέξεις ποὺ ἔχουν διαγραφεῖ ἀπὸ τὸ γραφεῖα μέσα σὲ ὀρθογώνιες ἀγκύλες []· τέλος μετὰ // σημειώνονται οἱ προσθηκὲς λέξεων πάνω ἀπὸ τὴ σειρὰ. Σὲ ὅλα τὰ ἔγγραφα προτάσσεται περίληψις καὶ περιγραφή πληρὴ τῶν ἐγγράφων ποὺ ἀποτελοῦν ἀπόσπασμα ἀπὸ τὰ ἐπίσημα κατὰστιχα τῆς Ἀδελφότητος ἢ τῆς Βενετικῆς πολιτείας, ὅπου παρατίθεται μόνον περίληψις· ἀκόμη, στὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔγγραφα, ἡ ἀρίθμηση τῶν στίχων τοὺς ἀρχίζει ἀπὸ τὸ (1) (δὲν ἀκολουθεῖ δηλαδὴ τὴν ἀρίθμηση τῶν στίχων τῶν καταστίχων ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται).

1. Τὰ συμβόλαια τῆς ἀγορᾶς

Ἡ ἐκδοσὴ αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου κρίθηκε σκόπιμη διότι ἡ ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον βῆμα στὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου. Ἀκόμη εἶναι ἡ πρώτη μεγάλῃ ἀγορὰ τῆς νεοσύστατης Ἀδελφότητος, ἡ ὁποία ἐπιπλέον καθορίζει ὀριστικὰ καὶ τὸν τόπον ὅπου θὰ ἀναπτυχθοῦν οἱ κατοπινὲς δραστηριότητες τῆς Κοινότητος.

Τὸ συμβόλαιο ποὺ σώζεται στὸ ἀρχεῖον τοῦ Ε.Ι.Β., ἀποτελεῖ μεταγενέστερον ἀντίγραφο τοῦ ἀρχικοῦ συμβολαίου. Εἶναι ἄγνωστο τί ἀπέγινε τὸ πρωτότυπο ἀπὸ περγαμινῇ, γιὰ τὸ ὁποῖον ἔχουμε πάντως μιὰ εἰδησιν στὸ Reg. 68³.

Ἡ ἔρευνα στὸ Κρατικὸ Ἀρχεῖον τῆς Βενετίας ἔδειξε ὅτι τὸ πρωτότυπον συμβόλαιο δὲν ὑπάρχει ἀνάμεσα στὶς πράξεις τοῦ νοταρίου Sebastian Pilotto⁴. Τὸ 1987 ὡστόσο ἡ Διεύθυν-

1. Περίληψις τοῦ συμφωνητικοῦ αὐτοῦ ἐκδίδεται ἀπὸ τὸν Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1971, 341-342.

2. Τὰ συνθέστερα λάθη τῶν Ἑλλήνων γραφέων εἶναι ἡ συνένωσις λέξεων (π.χ. dellariso, ettaole), ἡ χρῆσις διπλῶν συμφώνων (datto, sollo) ἀκόμη καὶ στὴν ἀρχὴ λέξεων (tutto) ἢ ἀντίστροφα ἡ ἀτάκτως τῶν διπλῶν συμφώνων (π.χ. apar, dito, tuto κλπ.). Βλ. καὶ Μ. Ι. ΜΑΝΟΥΣΑΚΑ 1969, 10 σημ. 6.

3. Ε.Ι.Β., Π.Α., Reg. 68, φ. 5': "11. Mazo 1536. Contadi a messer Sebastian Pilotto per li brevi et comprida / dal terren per la sua marze i qual sono in charta ber/gamina ligado in taule choverte chon chorame rosso / come appar. Val per resto e saldo lire 10 soldi 17. / El qual libro el chonseigno messer Dionixio de la Vechia gasta/do della bancha".

4. ASVen, Notai di Venezia, b. 6617: Sebastian Pilotto, atti 1504-1538.

ση τοῦ Ε.Ι.Β. πληροφορήθηκε ἀπὸ τὴν τέως διευθύντρια τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας κ. Bianca Lanfranchi τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς «πρωτοτύπου» συμβολαίου ποὺ εἶχε περιέλθει στὴν κατοχὴ ιδιώτη. Ἀπὸ τὸ «πρωτότυπο» αὐτὸ (τὸ ὁποῖο δὲν ἔχει ἰδεῖ κανεὶς πρὸς τὸ παρὸν) ὑπάρχει στὸ Ἰνστιτοῦτο μόνον ἓνα φωτοαντίγραφο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο δὲν εἶναι βέβαια δυνατόν νὰ πιστοποιηθεῖ ἡ γνησιότης ἢ μὴ τοῦ παραπάνω ἐγγράφου. Ἡ προσεκτικὴ ἀντιπαραβολὴ τοῦ φωτοαντιγράφου μὲ τὸ ἀντίγραφο τοῦ Ε.Ι.Β. ἔδειξε ὅτι τὰ δύο κείμενα δὲν ἔχουν καμμία οὐσιαστικὴ διαφορὰ. Ἡ σύγκριση ἔδειξε ἐπίσης κάποια μικρὰ λάθη, παρανοήσεις καὶ μερικὲς παραλείψεις στὸ κείμενο τοῦ Ε.Ι.Β., οἱ ὁποῖες ὀφείλονται σὲ ἀπροσεξία τοῦ ἀντιγραφέα καὶ καμιά φορὰ σὲ ἀδυναμία κατανόησης τοῦ λατινικοῦ κειμένου. Θεωροῦμε λοιπὸν ὅτι τὸ ἔγγραφο ποὺ βρίσκεται στὰ χέρια τοῦ ιδιώτη πιθανὸν εἶναι τὸ πρωτότυπο συμβόλαιο, ἴσως αὐτὸ ποὺ θὰ εἶχε κρατήσῃ ὁ πωλητὴς τοῦ οἰκοπέδου Pietro Contarini. Ἐδῶ, θὰ ἐκδοθεῖ τὸ ἔγγραφο τοῦ Ε.Ι.Β., ὡς ἐπέχον θέση πρωτοτύπου. Στὶς ἐλάχιστες περιπτώσεις ποὺ τὸ φωτοαντίγραφο συμπληρώνει τὸ κείμενο τοῦ Ε.Ι.Β., αὐτὸ θὰ σημειωθεῖ σὲ ὑποσημείωση, δὲν θὰ προχωρήσουμε ὅμως σὲ διορθώσεις καταλήξεων, λέξεων κλπ.⁵

Τὸ τεῦχος περιέχει 14 συμβολαιογραφικὰς πράξεις, ἀπὸ τίς ὁποῖες 9 ἀναφέρονται στὴν ἀγορὰ καὶ ἀποπληρωμὴ τοῦ οἰκοπέδου, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες 5 ἐξιστοροῦν τὴν ἱστορίαν τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τὸ 1295 μέχρι τὴν ἀγορὰν τοῦ ἀπὸ τὸν Pietro Contarini τὸ 1495.

ΤΑ ΕΓΓΡΑΦΑ

Περίληψη. Στὶς 27 Σεπτεμβρίου 1526 ἡ ἑλληνικὴ Ἀδελφότης ἀγοράζει ἀπὸ τὸ Βενετὸ Pietro Contarini ἓνα οἰκόπεδο στὴν ἐνορία τοῦ Ἀγίου Ἀντωνίνου ἀντὶ τοῦ ποσοῦ τῶν 2168 δουκάτων. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἐξοφλεῖται σὲ 6 δόσεις μέχρι τὸ 1528 ὅποτε γίνεται καὶ τὸ ὀριστικὸ συμβόλαιο. Παρουσιάζονται ἀκόμη παλαιότερα συμβόλαια ἀπὸ τὸ 1295 μέχρι τὸ 1495 ποὺ τὸ οἰκόπεδο αὐτὸ περιέρχεται στὴν ἰδιοκτησίαν τοῦ P. Contarini.

Ε.Ι.Β., Π.Α., b. 34, fasc. 487, ἀντίγραφο.

Τὸ ἔγγραφο περιβάλλεται ἀπὸ χάρτινο ἐξώφυλλο ποὺ φέρει στὴν ἐπάνω ἀριστερὴ γωνίαν τὸν ἀριθμὸ No. 487. Ἀπὸ κάτω σὲ τέσσερις σειρὰς μὲ καλλιγραφικὰ γράμματα: "27 Settembre 1526. Acquisto del terreno ove è stata fabbricata la chiesa / nostra fatto da Pietro Querini quondam Agostino per il prezzo di ducatti 2168 da / lire 6 soldi 4, e cio da Teodoro Paleologo, Andrea de Zeta, Paolo Coressi e / Matteo Barelli procuratori elletti dal capitolo di san Nicolo della nazione nostra".

Μέσα ἀπὸ τὸ χάρτινο ἐξώφυλλο ὑπάρχει τὸ ἀρχικὸ χαρτονένιο ἐξώφυλλο. Στὸ κέντρο τοῦ πρόσθιου ἐξωφύλλου σταυρὸς ☩ καὶ ἀπὸ κάτω ἡ χρονολογία MCCCCLXXXVIII. Ἀκολουθεῖ κείμενο σὲ πέντε σειρὰς: "Copia delli acquisti delle case et terre / over vigna fatti per la nation grecca / sopra il qual e stata fabricata / la chiesa de San Zorzi in contra / de Santo Antonino".

Τὸ κείμενο τοῦ συμβολαίου εἶναι γραμμένον σὲ δυὸ τεύχη, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ πρῶτο ἔχει 36 φύλλα καὶ τὸ δεύτερο 30 φύλλα, διαστ. 315 × 212 χιλ. Τὰ τεύχη συνδέονταν μὲ τὸ χαρτονένιο

5. Ἡ ἔκδοση τοῦ κειμένου γίνεται μὲ τὴ διπλωματικὴ μέθοδο (βλ. καὶ παραπάνω, 111).

ἐξώφυλλο με κλωστή, τῆς ὁποίας διατηροῦνται μικρὰ μόνον κομμάτια. Ἡ κατάσταση διατήρησης τοῦ ἐγγράφου εἶναι καλή. Ἰχνη ὑγρασίας παρατηροῦνται στὸ κάτω δεξιὸ μέρος ὅλων τῶν φύλλων καθὼς καὶ κάποιες ὁπές ἀπὸ ἔντομα. Τὸ καστανόχρωμο μελάνι εἶναι κατὰ τόπους ἐξίτηλο.

Ἡ ἀντιγραφή τοῦ συμβολαίου ἐγίνε ἀπὸ δύο γραφεῖς. Ὁ πρῶτος ἀντέγραψε τὰ φ. 1^r-36^r/4, 37^r/1-5, 38^r-41^v/3, 43^v-47^r, 47^v/9-52^r, 54^v/2-55^r/3, 58^v/8-63^r/1, ἐνῶ ὁ δεύτερος τὰ φ. 36^r/5-36^v, 37^r/5-37^v, 41^v/4-43^r, 47^v/1-8, 52^v-54^v/1, 55^r/4-56^v/8, 63^r/2-64^v.

Μέσα στὴ filza βρέθηκαν ἔνθετα:

1. Σημείωμα σὲ χαρτὶ διαστ. 206 × 145 χιλ. μετὰ τὸ γραφικὸ χαρακτῆρα τοῦ I. Βελούδου. Περιέχει περίληψη τοῦ συμβολαίου.

2. Τετράφυλλο διαστ. 298 × 212 χιλ. μετὰ ἀντίγραφο περίληψης τοῦ συμβολαίου.

Τὰ δύο παραπάνω κείμενα ἐκδίδονται στὸ τέλος τοῦ κειμένου τοῦ συμβολαίου (μετὰ τίς ἐνδείξεις A καὶ B ἀντίστοιχα).

(φ. 1^r) *exemplum*

1526

^{/2} *In nomine Dei aeterni amen. Anno ab in^{/3} carnatione domini nostri Iesu Christi ^{/4} millesimo quingentesimo vigesimo ^{/5} sexto, die vigesimo septimo ^{/6} mensis Septembris, indictione ^{/7} XV^a Rivoalti. Manifestum facio ego ^{/8} Petrus Contareno quondam domini ^{/9} Agustini cum meis successoribus ^{/10} quia in Dei et Christi nomine ^{/11} do, vendo atque transacto ^{/12} vobis dominis Theodoro Paleologo, ^{/13} Andrea de Zeta, Paulus ^{/14} Coressi et Matheo Barelli, ^{/15} tanquam procuratoribus electis ^{/16} ut aseritur per capitulum ^{/17} scole sancti Nicolai nationis ^{/18} Grecorum et Servorum, valet straciotarum, ^{/19} mercatorum et nautarum et ^{/20} cuiuscunque alterius persone ^{/21} nationum predictarum, vestrisque // (φ. 1^v) successoribus cunctam et supertotam ^{/2} quandam proprietatem terrae ^{/3} et casae copertam et discopertam, ^{/4} quae est unum terrenum ^{/5} vacuum cum una tegete ^{/6} a lignamine coperta cupis ^{/7} et cum una domuncula ^{/8} a sergentibus posita super ^{/9} callem comunem ut infra ^{/10} dicetur quae compravendit ^{/11} tam subtus se quam supra ^{/12} se a terra usque ad tectum ^{/13} tota insimul coniuncta ^{/14} posita est in confinio ^{/15} Santi Antonini; quam ^{/16} quidem proprietatem ^{/17} vos procuratores ante ^{/18} dicti dicitis et afirmatis ^{/19} emere pro construendo ^{/20} templum ad honorem // (φ. 2^r) domini nostri Iesu Christi ^{/2} et beati Gieorgii martiris.*

^{/3} *Secundum quod ipsa proprietas ^{/4} firmat ab uno suo capite ^{/5} partim cum dicta sua domun^{/6}cula a sergentibus a terra usque ^{/7} ad testum cum suis muro ^{/8} porta et fenestra propriis ^{/9} in calli comuni huic proprietati ^{/10} et proprietati restanti mihi ^{/11} Petro Contareno quondam domini ^{/12} Augustini et partim firmat ^{/13} cum dicto suo terreno vacuo ^{/14} in calli fiendo sive dimittendo ^{/15} communi huic proprietati, et ^{/16} proprietati restanti michi ^{/17} suprascripto Petro Contareno, ^{/18} qui callis discurit ad viam ^{/19} publicam discurentem ad Sant^{/20} Antoninum et ad San Laurentium // (φ. 2^v) et alio per quem callem hec proprietas ^{/2} habet introitum et exitum.*

^{/3} *Et ab alio suo capite firmat ^{/4} partim cum suis fundamento, ^{/5} ripa sive gradata et latrinis ^{/6} propriis ac parete proprio ^{/7} in rivo sive canale communi ^{/8} discurrente ad San Laurentium ^{/9} et ad canale maius et alio ^{/10} unde haec proprietas habet ^{/11} introitum et exitum iunctorum ^{/12} et iaglatorum et partim firmat ^{/13} cum dicto suo terreno vacuo ^{/14} in callicelle de Grondalibus communis ^{/15} huic proprietati et propri^{/16}etati de cha Valaresso.*

^{/17} *Ab uno suo latere firmat partim ^{/18} cum dicta sua domuncula ^{/19} a sergentibus a terra usque ^{/20} ad tectum in muro communi // (φ. 3^r) huic proprietati et proprietati ^{/2} heredum quondam domini Georgii Fuscarenno ^{/3} et partim firmat cum ^{/4} dicto suo terreno vacuo ^{/5} in*

murro communi huic /⁶ proprietati et proprietati /⁷ dictorum heredum et partim /⁸ firmat cum dicta sua /⁹ tegete a lignamine in /¹⁰ dicto muro communi ut supra /¹¹ et partim firmat cum /¹² dicta sua terra vacua /¹³ et latrina propria in murro /¹⁴ communi ut supra.

/¹⁵ Et ab alio suo latere firmat /¹⁶ partim cum dicto suo terreno /¹⁷ vacuo in callicello de Grondalibus, /¹⁸ communi huic proprietati, /¹⁹ que ad presens est de cha /²⁰ Valaresso, et partim firmat // (φ. 3^v) cum suo murro proprio in /² curia discoperta de cha Vala/³resso et partim firmat con/⁴tinuando cum dicto suo terreno /⁵ vacuo in callicello de Grondalibus, /⁶ communi huic proprietati /⁷ et proprietati domini Andree de /⁸ Musto, qui callicellus de /⁹ Grondalibus habet fieri per /¹⁰ totum pro quanto com/¹¹preendit proprietas, quae /¹² fuit de cha Busello et /¹³ nunc est de cha Valaresso /¹⁴ et de cha de Musto pro ut /¹⁵ apparet quadam divi/¹⁶sionis carta completa /¹⁷ et roborata manu domini /¹⁸ presbiteris Natalis Colona /¹⁹ plebani ecclesiae Sancti /²⁰ Leonis notarii curiae // (φ. 4^r) proprii de anno 1466, die /² XXVIII mensis Maii, indictione /³ XV^a Rivoalti, facta inter viros /⁴ nobiles dominos Ioanem /⁵ Contareno et fratres /⁶ quondam domini Petri et dominos /⁷ Cosman et Agustinum /⁸ Contareno quondam domini Fran/⁹cisci a notario infrascripto /¹⁰ visa et lecta.

/¹¹ Et est sciendum quod porticus cooperta, quae /¹² ad presens est in capite dicti callis /¹³ communis huic proprietati /¹⁴ et proprietati restanti michi /¹⁵ Petro Contareno, debet /¹⁶ destrui ita quod callis predictus /¹⁷ remaneat apertus et disocupatus; /¹⁸ quae porticus firmat unum suum /¹⁹ latus in muro communi cum /²⁰ proprietate dictorum heredum // (φ. 4^v) de cha Fuscarenno, qui tamen callis /² debet fieri et dimitti cum modis /³ et condicionibus contentis et /⁴ annotatis in mercato inferius /⁵ registratto. Hanc autem /⁶ suprascriptam et predesi /⁷ gnatam proprietatem vobis /⁸ dictis nominibus do, vendo /⁹ atque transacto cum omni /¹⁰ longitudine et latitudine /¹¹ sua, cum capitibus et late/¹²ribus suis, cum callibus quoque /¹³ et viis suis, cum ascensibus /¹⁴ et egressibus suis per terram /¹⁵ et per aquam atque cum /¹⁶ omnibus habentiis et per/¹⁷tinentiis seu universsis /¹⁸ adiacentis suis que tam /¹⁹ subtus terram quam supra terram /²⁰ ibidem adesse noscuntur. // (φ. 5^r) Amodo cum plenissima virtute /² et potestate habendi, tenendi, /³ dandi, donandi, dominandi, ve/⁴ndendi, alienandi, commuttandi /⁵ et perpetuo possidendi vel /⁶ quicquid vobis aut successoribus /⁷ vestris perpetuo placuerit /⁸ faciendi cum omnibus suis /⁹ cartis novis et veteribus /¹⁰ ac illarum vigore et robore /¹¹ ad suprascriptam proprietatem /¹² quomodolibet spectantibus /¹³ et pertinentibus, nemine /¹⁴ vobis contradiscente. Precium /¹⁵ autem ducatti duomillia /¹⁶ centum sexsaginta octo ad /¹⁷ rationem librarum sex et sol/¹⁸torum qatuor pro quolibet /¹⁹ ducatto iuxta formam mer/²⁰catti tenoris infrascripti valet // (φ. 5^v) 1526 adi 17 Settembre in Venetia. Compra /² el magnifico messer Theodoro Paleologo, /³ messer Andrea de Zeta, messer Paulo /⁴ Coressi et messer Mathio Barelli, /⁵ come procuratori facti per /⁶ el capittulo della scolla de /⁷ messer san Nicolo della nation /⁸ Greca et Servi, zoe stradioti, /⁹ mercadanti, marinari et /¹⁰ ogni altra perssona delle dicte /¹¹ nation, dal magnifico messer Pietro /¹² Contarini fo del magnifico et /¹³ generoso messer Agustin uno /¹⁴ terren vacuo posto in /¹⁵ la contra de Santo Antonin /¹⁶ cum una teza de legname /¹⁷ còverta de copi et una /¹⁸ casetta a pe pian còverta /¹⁹ de copi; confine de uno suo /²⁰ capo el rio over canal de San Lorenzo, // (φ. 6^r) da uno ladi li heredi fo del /² quondam messer Zorzi Foscari over altri /³ che possedesseno da quel ladi /⁴ in muro comun, dal altro /⁵ ladi li Valaressi, li Buselli /⁶ over Inzegneri over altri /⁷ in calle de Grondal come /⁸ per le carte dal dicto messer Piero /⁹ venditor appar; dal'altro /¹⁰ capo die haver la sua intrada /¹¹ sopra la strada comune /¹² che descrorre a Sant' Antonin dove /¹³ se die far una calle over /¹⁴ strada discoperta communa /¹⁵ a tutte do le parte tra el /¹⁶ muro comun confina cum /¹⁷ il detto messer Piero venditor /¹⁸ li

preditti Foscari; la qual /¹⁹ calle die esser fatta larga /²⁰ fin al muro della casa // (φ. 6^v) over bottega a pe pian dove /² al presente sta il fauro che partisse /³ la bottega dove al presente sta /⁴ el varoter; dali qual muri se /⁵ hanno a tirrar una trezuola /⁶ recto tramite fin al muro /⁷ de li sopraditti Buselli over /⁸ Inzegneri o sia altri dovendo /⁹ et ditto messer Piero far ruinar /¹⁰ over desfar el loco che al presente /¹¹ et coperto, talmente che sempre /¹² la dicta calle stagi aperta /¹³ et discoperta. Sopra la qual /¹⁴ calle cadauna de le parte /¹⁵ predictae possino far porte, /¹⁶ balchoni, gorne et altro /¹⁷ come loro parrera et /¹⁸ piacera et come se suol /¹⁹ far in le calle che sono /²⁰ commune a tutte do le parte // (φ. 7^r) et non ad altri, possendo alzar /² tutte do le parti dale bande sue /³ quanto a loro parrera et /⁴ piacera senza contradiction /⁵ de alcuna perssona, et la /⁶ longeza de dicto terreno /⁷ venduto se intendi esser /⁸ dal dicto calle da esser fatto /⁹ fin al canal de San Lorenzo /¹⁰ et questo per pretio de /¹¹ ducatti do millia cento /¹² sexanta otto a rason /¹³ de lire sei et soldi quatro /¹⁴ per ducatto, da esser pagati /¹⁵ per li ditti compradori de boni /¹⁶ danari d' oro over monede /¹⁷ per li pretii che coreno ali /¹⁸ officii della illustrissima /¹⁹ Signoria nostra de contadi /²⁰ fuora de banco a stride // (φ. 7^v) quiete del mese; intendendo che /² in caso vel fusse passato le /³ stride quiete del mese et /⁴ chel dicto messer Piero non fusse /⁵ integralmente sattsifatto de /⁶ tutta la quantita de ditti /⁷ ducati 2168, sia in liberta del /⁸ dicto messer Piero cassar, revocar /⁹ et annullar il presente /¹⁰ mercado over vendida, /¹¹ talmente che la resti de /¹² nium valor et ogni spese /¹³ che per questo fosse seguita /¹⁴ over seguira, sia per conto /¹⁵ delli detti compratori et /¹⁶ che li ditti compradori siano /¹⁷ obligati pagar al dicto messer /¹⁸ Piero et fitto che paga li /¹⁹ affictuali, se partisseno de /²⁰ le sue affitationi avanti // (φ. 8^r) che pagasse integralmente /² la ditta quantita de danari /³ al dicto messer Piero venditor; li /⁴ qual tutti compradori di sopra /⁵ nominati se intendino esser obligati /⁶ in sua spetialita, et in parte /⁷ et in tutto fino ad integro paga/mento de ditti ducati 2168 ut supra /⁹ et li ditti compradori siano obli/gati a pagar tutta la messetaria /¹¹ et tutte spese che potesseno /¹² seguir per la presente vendition; /¹³ li qual compradori se sottoscri/verano de man propria et cosi /¹⁵ contenti et similiter se /¹⁶ sottoscriveva el sopradetto /¹⁷ magnifico messer Piero.

/¹⁸ E mi Alvise de Zorzi ho scritto per /¹⁹ nome del sopraditto magnifico messer /²⁰ Theodoro Paleologo la presente // (φ. 8^v) sottoscription perche el dixit non poter /² scriber.

/³ Item ho sottoscritto per nome de messer /⁴ Andrea de Zeta perche et dixit non /⁵ saper scriber.

/⁶ Io Mathio Barelli son contento /⁷ et prometto quanto di sopra /⁸ e scritto.

/⁹ Io Paulo Coressi son contento et prometto /¹⁰ quanto di sopra.

/¹¹ E di 27 Settembre 1526 io Piero Contarini /¹² fo de messer Agustin son contento a /¹³ quanto e soprascritto et che est /¹⁴ finis dicti mercati. Qua propter /¹⁵ plenam et inrevocabilem securitatem /¹⁶ facio ego Petrus Contareno supra/criptus cum meis successoribus /¹⁸ vobis suprascriptis dominis Theodoro /¹⁹ Paleologo, Andree de Zeta, Paulo /²⁰ Coressi et Matheo Barelli tanquam // (φ. 9^r) procuratoribus ellettis ut asseritur /²¹ per capitulum scolae santi Nicolai /³ nationis Grecorum et Servorum, /⁴ valet stratiotarum, mercatorum et /⁵ nautarum et cuiuscunque alterius /⁶ perssone nationum predictarum, /⁷ vestrisque successoribus quatenus /⁸ soluta dicta denariorum quan/titate tam de suprascripta /¹⁰ proprietate quam de predicto /¹¹ eius pretio securi et quieti /¹² remaneatis in perpetuum. /¹³ Si igitur contra hanc vendi/tionis et securitatis cartam /¹⁵ ire tentavero, tunc emendare /¹⁶ debeam cum meis successoribus /¹⁷ vobis aut vestris successoribus /¹⁸ auri libras quinque et nichil /¹⁹ ominis presens venditionis /²⁰ et securitatis carta in sua // (φ. 9^v) perpetuo maneat firmitate. /² Signum suprascripti viri nobilis /³ domini Petri Contareno quondam

domini /⁴ Augustini qui hec fieri /⁵ rogavit.

/⁶ Ioanes Philipus Barbarico iudex examinatum,

/⁷ Ioanes Bondimerio iudex examinatum.

/⁸ Millesimo, mense, die et indictione /⁹ quibus supra Rivoalti. Testificor /¹⁰ ego Aloisius Brocheto prato /¹¹ et curiae palatii ministeri /¹² alis quod die eodem propter /¹³ preceptum nostri serenissimi /¹⁴ principis domini Andreae Gritti /¹⁵ Dei gratia incliti Venetiarum /¹⁶ ducis et per legem dominorum /¹⁷ iudicum examinatum investivi /¹⁸ sine proprio ad nomen supra /¹⁹ scriptorum dominorum Theodori Paleologo, // (φ. 10^r) Andrea de Zeta, Pauli Coresse et /² Mathei Barelli tanquam procuratorum /³ electorum ut asceritur per /⁴ capitulum scole sancti Nicolai /⁵ nationis Grecorum et Servorum, valet /⁶ stratotarum, mercatorum et /⁷ nautarum et cuiuscunque alterius /⁸ personae nationum predictarum, /⁹ cunctam et supertotam supra /¹⁰ scriptam proprietatem positam /¹¹ et confinatam ut supra pro /¹² pter superscriptam venditionis /¹³ et securitatis cartam completam /¹⁴ et roboratam manu notarii /¹⁵ infrascripti qua manifestum /¹⁶ facit vir nobilis dominus /¹⁷ Petrus Contareno quondam domini Augu /¹⁸ stini cum suis successoribus, /¹⁹ quia in Dei et Christi nomine /²⁰ dedit et vendedit superscriptis // (φ. 10^v) procuratoribus scole predictae sancti /² Nicolai suisque successoribus /³ cunctam et super totam supra /⁴ scriptam proprietatem positam /⁵ et confinatam ut supra. Pretium /⁶ autem est ducatti duomilia /⁷ centum sexaginta octo ad ratio /⁸ nem librarum sex solidorum quatuor /⁹ pro quolibet ducatto ut in ea /¹⁰ legitur. Hac autem investitio /¹¹ sine proprio antequam poneretur /¹² cognita facta fuit et stridata /¹³ quibus quando et ubi fieri /¹⁴ debuit secundum formam /¹⁵ statuti. Ad hec autem testificamur /¹⁶ nos Nicolaus Rizo et Dominicus /¹⁷ Strazarolus ambo precones per /¹⁸ nos tunc in curia eramus /¹⁹ quando superscriptus dominus /²⁰ dux per legem superscriptorum // (φ. 11^r) dominorum iudicum examinatum supra /² scriptam investitionem sine /³ proprio poni precepit et /⁴ cum eodem ministeriale /⁵ fuimus quando ipse de mandato /⁶ superscripti domini ducis et per /⁷ legem prefactorum dominorum iudicum /⁸ examinatum superscriptam /⁹ investitionem sine proprio /¹⁰ posuit ad nomen superscriptorum /¹¹ procuratorum scole predictae /¹² sancti Nicolai super superscripta /¹³ proprietate posita et confinata /¹⁴ ut supra propter superscriptam /¹⁵ venditionis et securitatis /¹⁶ cartam et hoc per verum dicimus /¹⁷ testimonium signum superscri /¹⁸ ptorum ministerialis et testium /¹⁹ qui hec fieri roga /²⁰ verunt.

// (φ. 11^v) Ioanes Philipus Barbadico iudex examinatum

/² Ioanes Bondimerio iudex examinatum

/³ Ego Sebastianus Pillotus quondam ser Lazari /⁴ Venetiarum curiaeque examinatum /⁵ notarius complevi et roboravi.

/⁶ Ioanes Philipus Barbadico

/⁷ Domini Iudices Ioanes Andreas de Musto examinatum

/⁸ Ioanes Bondimerio

/⁹ In nomine Dei eterni amen. Anno /¹⁰ ab incarnatione domini nostri /¹¹ Iesu Christi millesimo quingentesimo /¹² vigesimo octavo, die vigesimo /¹³ octavo mensis Martii, indictione /¹⁴ prima, Rivoalti. Testificor ego Aloisius /¹⁵ Brochetto, prece et curie palatii /¹⁶ ministerialis, quod die eodem /¹⁷ propter preceptum nostri /¹⁸ serenissimi principis domini // (φ. 12^r) Andree Gritti die gratia incliti /² Venetiarum ducis et per legem /³ dominorum iudicum examinatum, /⁴ investivi ad proprium ad nomen /⁵ dominorum Theodori

Paleologo, Andree /⁶ de Zeta, Pauli Coressi et Mathei /⁷ Barelli tanquam procuratorum /⁸ electorum ut asseritur per capitulum /⁹ scole sancti Nicolai nationis Grecorum /¹⁰ et Servorum, valet stratiotarum, merca/¹¹torum et nautarum et cuiuscunque /¹² alterius perssone nationum /¹³ predictarum, cunctam et /¹⁴ super totam suprascriptam /¹⁵ proprietatem positam et /¹⁶ confinam ut supra propter /¹⁷ suprascriptam venditionis /¹⁸ et securitatis cartam com/¹⁹pletam et roboratam manu /²⁰ suprascripti nottarii anno // (φ. 12^v) ab incarnatione domini nostri Iesu /² Chrisphi millesimo quingentesimo /³ vigesimo sexto, die XXVII mensis /⁴ Septembris, indictione XV^a, Rivoalti; /⁵ qua manifestum facio vir nobilis /⁶ dominus Petrus Contareno quondam /⁷ domini Augustini cum suis successo/⁸ribus quia in Dei et Christi nomine /⁹ dedit et vendidit suprascriptis /¹⁰ procuratoribus scolae predictae /¹¹ santi Nicolai suisque successoribus /¹² cunctam et supertotam /¹³ suprascriptam proprietatem /¹⁴ positam et confinam ut /¹⁵ supra. Pretium autem est ducati /¹⁶ duomilia centum sexaginta octo /¹⁷ ad rationem librarum sex et /¹⁸ soldorum quatuor pro quolibet /¹⁹ ducatto ut in ea legitur. /²⁰ Hec autem investitio ad proprium // (φ. 13^r) antequam poneretur cognita facta /² fuit et stridacta quibus quando /³ et ubi fieri oportuit secundum /⁴ formam statuti. Ad hec autem /⁵ testificamur nos Nicolaus /⁶ Rizo et Dominicus Strazarolus /⁷ ambo precones quod nos tunc in /⁸ curia eramus quando supra/⁹scriptus dominus dux per legem /¹⁰ suprascriptorum dominorum iudicum /¹¹ examinerum suprascriptam /¹² investitionem ad proprium /¹³ poni precepit et cum eodem /¹⁴ ministeriale fuimus quando /¹⁵ ipse de mandato suprascripti /¹⁶ domini ducis et per legem dominorum /¹⁷ iudicum examinerum supra-scri/¹⁸ptam investitionem ad proprium /¹⁹ posuit ad nomen suprascriptorum /²⁰ procuratorum scolae predictae // (φ. 13^v) sancti Nicolai super suprascripta /² proprietate posita et confinata /³ ut supra propter suprascritam /⁴ venditionis et securitatis cartam. /⁵ Et hoc per verum dicimus testi/⁶monium signum suprascriptorum /⁷ ministerialis et testium qui hac /⁸ fieri rogaverunt.

/⁹ Marcantonio Barbo zudese de examinador

/¹⁰ Onofrio quondam Longo iudese de examinador

/¹¹ Ego Sebastianus Pillotus quondam ser Lazari /¹² Venetiarum curiaeque examinerum /¹³ nottarius complevi et roboravi.

/¹⁴ Aloisius Barbadico

/¹⁵ Domini iudices Marcus Antonius Barbo

/¹⁶ Onofrius Gradenico

/¹⁷ In Christi nomine amen. Anno /¹⁸ nativitati eiusdem millesimo /¹⁹ quingentesimo vigesimo sexto, // (φ. 14^r) indictione XIII^a, die vero tertio mensis /² Decembris. Plenam et irevocabilem /³ securitatem finis quietationis /⁴ et remissionis fecit ac facit /⁵ magnificus dominus Petrus /⁶ Contareno quondam magnifici et generosi /⁷ domini Augustini cum suis /⁸ heredibus et successoribus /⁹ egregiis et sapientibus viris /¹⁰ dominis Theodoro Paleologo, /¹¹ Andrea de Zeta, Paulo Coressi /¹² et Matheo Barelli tamquam pro/¹³curatoribus factis per /¹⁴ capitulum scole sancti Nicolai /¹⁵ nationis Grecorum et Servorum, /¹⁶ valet stratiotarum, mercatorum, /¹⁷ nautarum et alterius cuiuscunque /¹⁸ personae dictarum nationum, /¹⁹ licet absentibus aliis sed pre/²⁰sentibus suprascriptis dominis // (φ. 14^v) Andrea de Zeta et Matheo Barelli /² stipulantibus et acceptantibus /³ prose et nomine aliorum sociorum suorum /⁴ et suis successoribus de ducatis /⁵ mille quinquaginta ad rationem /⁶ librarum sex solidorum quatuor /⁷ pro quolibet ducatto qui sunt /⁸ pro parte et ad bonum computum /⁹ unius terreni sive

proprietatis /¹⁰ vendite per prefactum magnificum /¹¹ dominum Petrum Contareno prefatis /¹² procuratoribus pretio ducatorum /¹³ duorum milium centum sexaginta /¹⁴ octo pro ut in mercato suo /¹⁵ apparet ad quod habeatur relatio; /¹⁶ quod quid mercatum in qua /¹⁷ libet sui parte remaneat /¹⁸ firmum et validum ac in suo /¹⁹ vigore et robore et hoc ideo /²⁰ fecit ac facit prefactus magnificus // (φ. 15^r) dominus Petrus Contareno quia /² suprascripti domini Andreas /³ de Zeta et Matheus Barelli /⁴ dicto nomine dederunt /⁵ et numeraverunt prefacto /⁶ magnifico domino Petro dictam /⁷ quantitatem denariorum in /⁸ presentia mei nottarii et /⁹ testium infrascriptorum in /¹⁰ auro partim et partim in /¹¹ monetis. De quibus quidem /¹² ducatis mille quinquaginta /¹³ sicut supra habitis et re /¹⁴ ceptis pro parte et ad bonum /¹⁵ computum dictorum ducatorum /¹⁶ duorum millium centum sexaginta /¹⁷ octo prefactus magnificus dominus /¹⁸ Petrus Contareno supra /¹⁹ scriptis procuratoribus rogavit /²⁰ et rogat cartam securitatis // (φ. 15^v) finis et quietationis quia nichil /² inde remansit unde amplius /³ requiri aut molestari valeant /⁴ occasione dictorum denariorum sic ut /⁵ supra exburssatorum per ullum /⁶ ingenium sive modum. Quam /⁷ quidem securitatem et omnia /⁸ ac singula suprascripta et /⁹ in presenti instrumento con /¹⁰ tenta promissit atque promittit /¹¹ prefactus magnificus dominus Petrus /¹² Contareno firma, rata et grata /¹³ habere, tenere, attendere et /¹⁴ observare et non contrafacere /¹⁵ vel contravenire per se vel /¹⁶ alium seu alios aliqua ratione /¹⁷ vel causa de iure vel de facto /¹⁸ sub pena emendationis omnium /¹⁹ damnorum, expensarum et interesse /²⁰ littis et extra. Quibus solutis // (φ. 16^r) vel non nichilominus presens /² instrumentum cum omnibus /³ in eo contentis in sua perpetuo /⁴ maneat firmitate. Et pro /⁵ maiori observatione omnium /⁶ premissorum obligavit et hipothe /⁷ cavit sese et heredes ac /⁸ successores suos et omnia /⁹ ac singula eius bona mobilia /¹⁰ et stabilia presentia et futura.

/¹¹ Actum Venetiis in Revoalto ad ancillum /¹² mei nottarii infrascripti presentibus /¹³ ser Nicolao Magnagallo a cecha /¹⁴ quondam ser Petri, ser Aloisio Georgii /¹⁵ nottario curiae examinatorum /¹⁶ et ser Aloisio Surgino massario /¹⁷ officii magnificorum dominorum decem /¹⁸ sapientum testibus rogatis.

/¹⁹ Ego Sebastianus Pilotus quondam /²⁰ ser Lazari, civis Venetus, // (φ. 16^v) publicus imperiali et Venetiarum /² auctoritatibus nottarius premissis /³ omnibus et singulis interfui /⁴ eaque rogatus scripsi et publicavi /⁵ atque in hanc publicam formam /⁶ redegi et in fidem manu /⁷ propria me subscripsi signumque /⁸ meum apposui consuetum.

/⁹ In Christi nomine amen. Anno /¹⁰ nativitatis eiusdem millesimo /¹¹ quingentesimo vigesimo sexto, /¹² indictione XIIIJ, die vero quinto /¹³ mensis Decembris. Planam /¹⁴ et inrevocabilem securitatem /¹⁵ finis, quietationis et remissi /¹⁶ onis fecit ac facit magnificus /¹⁷ dominus Petrus Contareno /¹⁸ quondam magnifici et gienerosi domini /¹⁹ Augustini cum suis heredibus // (φ. 17^r) et successoribus egregiis et sapientibus /² viris dominus Theodoro Paleologo, /³ Andree de Zeta, Paulo Coressi et /⁴ Matheo Barelli stipulantibus /⁵ et acceptantibus pro se et /⁶ suprascripto domino Theodoro /⁷ socio suo et suis heredibus /⁸ et successoribus de ducatis /⁹ tercentis ad rationem /¹⁰ librarum sex et solidorum quatuor /¹¹ pro quolibet ducatto qui /¹² sunt pro parte et ad /¹³ bonum computum unius /¹⁴ terreni sive proprietatis /¹⁵ positae in confinio Sancti Antonini /¹⁶ venditae per prefactum /¹⁷ magnificum

φ. 17^r/4: μεταξύ τῶν λέξεων Barelli καὶ stipulantibus πρέπει (σύμφωνα με τὸ φωτοαντίγραφο) νὰ παρεμβληθῶν τὰ παρακάτω: "tanque procuratoribus factis per capitulum scolae sancti Nicolai nationis Graecorum et Servorum, valet stratiotarum, mercatorum, nautarum et alterius cuiuscunque personae dictarum nationum licet absente praefato domino Theodoro, sed praesentibus suprascriptis dominis Andrea de Zeta, Paulo Coressi et Matheo Barelli".

dominum /¹⁸ Petrum Contareno prefatis /¹⁹ procuratoribus pretio /²⁰ ducatorum duorum millium // (φ. 17^v) centum sexaginta octo pro /² ut in mercato suo apparet /³ ad quod habeantur relatio. /⁴ Quod quidem mercatum in/⁵ qualibet sui parte re/⁶ maneat firmum et vali/⁷ dum ac in suo vigore /⁸ et robore. Qui quidem /⁹ cucatti tercenti sunt /¹⁰ ultra alios ducattos /¹¹ mille quinquaginta per /¹² ipsum dominum Petrum habitos /¹³ et receptos a prefatis /¹⁴ procuratoribus pro parte et /¹⁵ ad bonum computum pro/¹⁶ prietatis predictae ut supra, /¹⁷ vendite pro ut aparet /¹⁸ carta quietationis rogata /¹⁹ manu mei notarii infra/²⁰ scripti sub die tertio // (φ. 18^r) mensis presentis ad quam habeant /² relatio. Et hoc ideo fecit /³ ac facit prefatus magnificus /⁴ dominus Petrus Contareno /⁵ quia re vero habuit /⁶ et recipit dictam quanti/⁷ tatem ducattorum tercentorum /⁸ ad rationem librarum sex /⁹ et solidorum quatuor pro /¹⁰ quolibet ducato a prefatis /¹¹ dominis procuratoribus in auro /¹² in presentia mei notarii /¹³ et testium infrascriptorum. /¹⁴ De quibus eisdem dominis /¹⁵ procuratoribus rogavit et /¹⁶ rogat cartam securitatis /¹⁷ finis et quietationis quia /¹⁸ nichil inde remansit unde /¹⁹ amplius occasione denariorum /²⁰ ut supra solutorum molestari // (φ. 18^v) aut inquietari voleant per ulum /² ingenium sive modum. /³ Quam quidem securitatem /⁴ et omnia hac singula /⁵ superscripta et in presenti /⁶ instrumento contenta /⁷ promissit atque promittit /⁸ prefatus magnificus dominus Petrus /⁹ Contareno firma, rata /¹⁰ et grata habere, tenere, /¹¹ attendere et observare /¹² et non contrafacere vel /¹³ contravenire per se vel /¹⁴ alias aliqua ratione /¹⁵ vel causa de iure vel /¹⁶ de facto sub pena emenda/¹⁷ tionis omnium et singulorum /¹⁸ damnorum expensarum et /¹⁹ interesse litis et extra. /²⁰ Quibus solutis vel non // (φ. 19^r) nichilominus presens instru/² mentum cum omnibus in eo /³ contentis in sua perpetuo /⁴ maneat firmitate et pro /⁵ validiori observatione /⁶ omnium premissorum obligavit /⁷ et hypothecavit se et heredes /⁸ et successores suos et omnia /⁹ ac singula eius bona mobilia /¹⁰ et stabilia presentia et futura. /¹¹ Actum Venetiis in Rivoalto /¹² ad cancellum mei notarii /¹³ infrascripti presentibus domino /¹⁴ fratre Aloisio in giostro /¹⁵ Veneto ordinis heremitarum /¹⁶ et ser Aloisio Gieorgii nottario /¹⁷ curiae examinerum testibus /¹⁸ rogatis.

/¹⁹ Ego Sebastianus Pilotus quondam ser Lazari, /²⁰ civis Venetus, publicus imperiali // (φ. 19^v) et Venetiarum auctoritatibus /² notarius premissis omnibus /³ et singulis interfui eaque /⁴ rogatus scripsi et in hanc /⁵ publicam formam redigi /⁶ et in fidem me subscripsi /⁷ signumque meum apposui /⁸ consuetum.

/⁹ In Christi nomine amen. Anno /¹⁰ nativitatis eiusdem millesimo /¹¹ quingentesimo vigesimo sexto, /¹² indictione XIIIJ, die vero /¹³ duodecimo mensis Decembris. /¹⁴ Plenam et irrevocabilem /¹⁵ securitatem finis, quietatio/¹⁶ nis et remissionis fecit /¹⁷ ac facit magnificus dominus /¹⁸ Petrus Contareno quondam magnifici /¹⁹ et generosi domini Augustini // (φ. 20^r) cum suis heredibus et suce/² ssoribus egregiis et sapientibus /³ viris dominis Theodoro Paleologo, /⁴ Andreae de Zeta, Paulus Coressi /⁵ et Mattheo Barelli tanquam procurato/⁶ ribus factis per capitulum /⁷ scole sancti Nicolai nationis Grecorum /⁸ et Servorum, valet stratiotarum, mercatorum /⁹ nautarum, et alterius cuiuscunque /¹⁰ personae dictarum nationum, /¹¹ licet absente prefato domino /¹² Theodoro sed presentibus superscriptis /¹³ dominis Andrea de Zeta, Paulo /¹⁴ Coresse et Mattheo Barelli /¹⁵ stipulantibus et acceptantibus /¹⁶ pro se et superscripto domino /¹⁷ Theodoro socio suo et suis /¹⁸ successoribus de ducatis centum /¹⁹ quinquaginta ad rationem /²⁰ librarum sex et solidorum quatuor // (φ. 20^v) pro

φ. 18^v/14: στὸ φωτοαντίγραφο μεταξὺ τῶν λέξεων *alias* καὶ *aliqua* ὑπάρχει: *alium* seu *alios*.

quolibet ducato qui sunt /² pro parte et ad bonum computum /³ unius terreni sive proprie/⁴tatis positae in confinio sancti /⁵ Antonini venditae per prefatum /⁶ magnificum dominum Petrum Contareno /⁷ procuratoribus predictis pretio /⁸ ducatorum duorum millium centum /⁹ sexaginta octo pro ut in /¹⁰ mercato suo aparet ad quod /¹¹ habeatur relatio. Quod /¹² quidem mercatum in /¹³ qualibet sui parte re/¹⁴maneat firmum et validum /¹⁵ ac in suo vigore et robore. /¹⁶ Qui quidem ducatti centum /¹⁷ quinquaginta sunt ultra /¹⁸ alios ducattos mille /¹⁹ tercentum quinquaginta /²⁰ habitos et receptos a prefatis // (φ. 21^r) procuratoribus pro parte et /² ad bonum computum proprie/³tatis predictae et supra /⁴ vendite prout apparet /⁵ instrumentis annotatis /⁶ in actis mei nottarii /⁷ infrascripti. Qui quidem /⁸ denariis sumant in totum /⁹ ducattos mille quinquaginta. /¹⁰ Et hoc ideo fecit hac facit /¹¹ prefactus magnificus dominus /¹² Petrus quia re vera habuit /¹³ et recepit dictam quanti/¹⁴tatem denariorum, valet dictos /¹⁵ ducattos centum quinquagi/¹⁶nta ad rationem librarum /¹⁷ sex solidorum quatuor pro /¹⁸ quolibet ducato a prefatis /¹⁹ dominis procuratoribus /²⁰ in auro partim et partim // (φ. 21^v) in monetis in presentia mei /² nottarii et testium infra/³scriptorum. De quibus rogavit /⁴ et rogat cartam securitatis, /⁵ finis et quietationis qui /⁶ nichil inde remansit /⁷ unde amplius occasione /⁸ dictorum denariorum ut supra /⁹ solutorum molestari aut /¹⁰ inquietari voleant per /¹¹ ullum ingenium sive modum. /¹² Quam quidem securitatem /¹³ et omnia ac singula /¹⁴ suprascripta et in presenti /¹⁵ instrumento contenta /¹⁶ promissit atque promittit /¹⁷ prefactus magnificus dominus /¹⁸ Petrus Contareno firma, /¹⁹ rata et grata habere, /²⁰ tenere, attendere et observare // (φ. 22^r) et non contrafacere vel /² contravenire per se /³ vel alium seu alios aliqua /⁴ ratione vel causa de /⁵ iure vel de facto sub /⁶ poena emendationis omnium /⁷ et singulorum damnorum /⁸ expensarum et interesse litis /⁹ et extra. Quibus solutis /¹⁰ vel non nichilominus /¹¹ presens instrumentum /¹² cum omnibus in eo contentis /¹³ in sua perpetuo maneat /¹⁴ firmitate. Et pro validiori /¹⁵ observatione omnium /¹⁶ premissorum obligavit et /¹⁷ hypothecavit se et heredes /¹⁸ et sucessores suos et omnia ac /¹⁹ singula eius bona mobilia /²⁰ et stabilia presentia et futura. // (φ. 22^v) Actum Venetiis in contrata /² Sante Marine in domo habi/³tationis prefacti domini /⁴ Mathei Barelli presentibus /⁵ magistro Luca aurifice ad /⁶ signum adamantis, et ser /⁷ Ioanne quondam Dominici aromatario /⁸ de dicta contratta testibus /⁹ rogatis.

/¹⁰ Ego Sebastianus Pillotus quondam ser Lazari, /¹¹ civis Venetus, publicus impe/¹²riali et Venetiarum autori/¹³tatibus nottarius premissis /¹⁴ omnibus et singulis interfui /¹⁵ eaque rogatus et in hanc /¹⁶ publicam formam redigi et /¹⁷ in fidem me subscripsi signumque /¹⁸ meum apposui consuetum.

/¹⁹ In Christi nomine amen. Anno // (φ. 23^r) nativitatis eiusdem millesimo /² quingentesimo vigesimo sexto, /³ indictione XIIIJ, die vero duodecimo /⁴ mensis Decembris. Cum sit quod magnificus /⁵ dominus Petrus Contareno quondam /⁶ magnifici et generosi domini Augustini /⁷ sub die XXVII mensis Septembris /⁸ nuper elapsi vendiderit /⁹ et alienaverit spectabilibus /¹⁰ et [generosis] egregiis viris /¹¹ dominis Theodoro Paleologo, /¹² Andree de Zeta, Paulo Coressi /¹³ et Matheo Barelli tanquam /¹⁴ procuratoribus factis per /¹⁵ capitulum scole sancti Nicolai /¹⁶ nationis Grecorum et Servorum, /¹⁷ valet stratiotarum, mercatorum, /¹⁸ nautarum et alterius cuiuscumque /¹⁹ perssonae dictarum nationum /²⁰ quoddam terrenum vacuum // (φ. 23^v) sive proprietatem cum omnibus /² suis habentiis et pertinentiis /³ positam in confinio Sancti Antonini /⁴ pretio ducatorum duorum millium /⁵ centum sexaginta octo modis /⁶ omnibus et conditionibus in suo /⁷ mercato descriptis et aumen/⁸tatis; et prout apparet /⁹ ad curiam examinatorum /¹⁰ de quibus quidem denariis /¹¹

prefatus magnificus dominus /¹² Petrus solum habuerit et /¹³ receperit ducatos mille /¹⁴ quingentos ad rationem /¹⁵ librarum sex solidorum qua /¹⁶ tuor pro quolibet ducato /¹⁷ pro parte et ad bonum /¹⁸ computum dicte proprie /¹⁹ tatis ut supra vendite /²⁰ in pagis tribus pro ut apparet // (φ. 24^r) in actis mei nottarii infrascripti /² de mense presenti, adeo quod prefati /³ domini procuratores restant /⁴ et sunt veri et liguidi /⁵ debitores prefati magnifici /⁶ domini Petri Contareno /⁷ venditoris de ducatis sexcentis /⁸ sexaginta octo ad rationem /⁹ librarum sex et soldorum quatuor /¹⁰ pro quolibet ducatto pro /¹¹ resto et finali computo /¹² totius dictae summae ducatorum /¹³ duorum millium centum /¹⁴ sexaginta octo. Pro quo quidem /¹⁵ restate prefati domini /¹⁶ procuratores cum instantia /¹⁷ petierint sibi commoditatem /¹⁸ sive abilitatem fieri à /¹⁹ dicto magnifico domino Petro /²⁰ creditore quia sunt prompti // (φ. 24^v) et parati ipsum redere cautum /² et securum de predicta summa /³ restante. Cui quidem petitioni /⁴ annuens ipse magnificus dominus /⁵ Petrus et cupiens ex sui /⁶ urbanitate et manfientia /⁷ rem gratam facere prefatis /⁸ dominis procuratoribus debi/⁹toribus suis, fuit et est con/¹⁰tentus tenore presentis instru/¹¹menti prorogate et sic cum /¹² effectu prorogavit eis /¹³ terminum solutionis /¹⁴ dictorum ducatorum sexcentorum /¹⁵ sexaginta octo a modo usque /¹⁶ ad festum Ascensionis domini /¹⁷ nostri Iesu Christi proxime /¹⁸ future de anno 1527. Pro /¹⁹ cautione, securitate /²⁰ et speciali pignore quorum // (φ. 25^r) denariorum prefati domini /² Andreas de Zeta, Paulus Coressi /³ et Matheus Barelli tanquam pro/⁴curatores ut supra et quilibet /⁵ eorum in solidum et in sui spetie /⁶ dederunt et consignaverunt /⁷ sepe dicto magnifico domino Petro /⁸ Contareno in presentia mei /⁹ nottarii et testium infra/¹⁰scriptorum argenta laborata /¹¹ pro ut in infrascripto inventario, valet /¹² uno bazil grando lavorato et dorado, /¹³ un ranin grando lavorato /¹⁴ et dorado, una verga d' oro, /¹⁵ do bocali, taze no° 25 de piu /¹⁶ sorte et uno thuribul grando. /¹⁷ Que quidem argenta /¹⁸ remaneant et remanere /¹⁹ debeant penes ipsum magnificum /²⁰ dominum Petrum Contareno // (φ. 25^v) pro sua cautione et pignore /² donec fuerit integraliter /³ perssolutus et satisfactus. /⁴ Et casu quo prefati debito/⁵res non persolverent ad dictum /⁶ terminum, valet usque ad festum /⁷ Assensionis Domini proxime /⁸ futurum, sit in libertate /⁹ ipsius magnifici domini Petri /¹⁰ creditoris dicta argenta /¹¹ vendi facere iuxta legem /¹² et ordines civitatis Venetiarum, /¹³ remanentibus semper prefatis /¹⁴ dominis Andrea de Zeta, Paulo /¹⁵ Coressi et Matheo Barelli /¹⁶ simul et in solidum obli/¹⁷gatis in sui spetie usque /¹⁸ ad integram satisfactionem /¹⁹ omnium premissorum obligante /²⁰ propterea se et heredes ac // (φ. 26^r) successores suos et omnia /² ac singula eorum bona mobilia /³ et stabilia presentia et futura.

/⁴ Actum Venetiis in contracta /⁵ Sancte Marine in domo /⁶ habitationis prefati domini /⁷ Mathei Barelli presentibus /⁸ magistro Luca aurefice /⁹ ad signum adamantis et ser /¹⁰ Ioanne quondam Dominici aromatario /¹¹ de dicta contracta testibus /¹² rogatis.

/¹³ Ego Sebastianus Pillotus quondam ser /¹⁴ Lazari, civis Venetus publicus /¹⁵ imperiali et Venetiarum auc/¹⁶toritatibus notarius premissis /¹⁷ omnibus et singulis interfui /¹⁸ eaque rogatus scripsi et in hanc /¹⁹ publicam formam redegi signo /²⁰ meo appposito consueto.

// (φ. 26^v) In Christi nomine amen. Anno /² nativitatis eiusdem millesimo /³ quingentesimo vigesimo /⁴ octavo, indictione prima, /⁵ die vero vigesimo mensis /⁶ Martii. Plenam et inrevo/⁷cabilem securitatem finis, /⁸ quietationis et remissionis /⁹ fecit ac facit magnificus /¹⁰ et generosus dominus /¹¹ Petrus Contareno quondam magnifici /¹² domini Augustini cum /¹³ suis heredibus et successoribus /¹⁴ egregiis et sapientibus viris /¹⁵ dominis Andree de Zeta et /¹⁶ Matheo Barelli quondam domini /¹⁷ Nicolai tanquam procurato/¹⁸ribus elletis, ut asseritur, /¹⁹ per capitulum scolae sancti Nicolai /²⁰ nationis Grecorum et Servorum, valet // (φ. 27^r)

stratiorum, mercatorum, nautarum /² et cuiuscunque alterius personae /³ nationum predictarum, nomine /⁴ suo ac vice et nomine magnifico /⁵ domini Theodori Paleologo /⁶ etiam procuratoris ut supra /⁷ licet absentis ac etiam /⁸ egregio viro domino Luca /⁹ de Rocha de Siio quondam domini Oberti /¹⁰ tanquam procuratori domini /¹¹ Pauli Coressi domini Demetrii /¹² habitatoris in contracta /¹³ sancte Marie Formose pro ut /¹⁴ de instrumento procure /¹⁵ apparet manu ser Bernardi /¹⁶ de Thomasiis notarii publici /¹⁷ de anno 1528 a Nativitate, /¹⁸ die 7mo mensis Ianuarii a me /¹⁹ notario infrascripto viso /²⁰ et lecto ac eorum successoribus // (φ. 27^v) de ducatis sexcentis sexaginta /² octo ad rationem librarum sex /³ et soldorum quatuor pro quo /⁴ libet ducato; qui sunt pro /⁵ resto et finali computo /⁶ ducatorum duorum milium /⁷ centum sexaginta octo /⁸ ad rationem ut supra /⁹ qui sunt totum precium /¹⁰ et amontare unius /¹¹ proprietatis sive terreni /¹² positi in confinio sancti /¹³ Antonini pro ut apparet /¹⁴ ad curiam examinatorum. /¹⁵ Et hoc ideo fecit ac facit /¹⁶ quia prefatus magnificus dominus /¹⁷ Petrus Contareno in presentia /¹⁸ mei notarii et testium /¹⁹ infrascriptorum confessus /²⁰ est habuisse et recepisse // (φ. 28^r) per antea a dicto domino /² Matheo Barelli nominibus /³ quibus supra, ducatos /⁴ centum ad rationem /⁵ librarum sex et soldorum quatuor /⁶ pro quolibet ducato, prout /⁷ apparet de receptione /⁸ dictorum ducatorum centum /⁹ chirographo manu suprascripti /¹⁰ magnifici domini Petri de anno /¹¹ 1527, die tertio mensis /¹² Octobris, quod quidem chiro /¹³ graphum in presentia mei notarii /¹⁴ et testium infrascriptorum /¹⁵ restitutum fuit ipsi magnifico /¹⁶ domino Petro et per ipsum /¹⁷ laceratum. Item confessus /¹⁸ est habuisse et recepisse /¹⁹ die XIII mensis presentis à /²⁰ prefatis dominis procuratoribus // (φ. 28^v) in contatis a domino Manolli /² Chiephala tanquam gastaldione /³ ut dicitur scole predictae /⁴ ducatos sexaginta octo. /⁵ Item eodem die a bancheto /⁶ de Obitis ad computum /⁷ predictum ducatos trecentos /⁸ et die hodierno dixit et /⁹ confessus est habuisse et /¹⁰ recepisse à banchetto // predicto de Obitis nomine suprascriptorum procuratorum ducatos centum viginti et à banchetto // ser /¹¹ Ioannis Francisci Zanolini /¹² nomine suprascripto ducatos /¹³ [centum viginti et a /¹⁴ banchetto se] octuaginta /¹⁵ qui omnes denarii summant /¹⁶ in totum ducatos sexcentos /¹⁷ sexaginta octo, qui sunt /¹⁸ pro resto et finali computo /¹⁹ dictorum ducatorum duorum millium /²⁰ centum sexaginta octo. De quibus // (φ. 29^r) quidem denariis sic ut supra /² pro resto habitis et receptis /³ rogavit et rogat eisdem /⁴ dominis procuratoribus cartam /⁵ securitatis, finis et quie /⁶ tationis quia nichil inde /⁷ remansit unde amplius /⁸ occasione predicta requiri /⁹ aut molestari voleat /¹⁰ per ullum ingenium sive /¹¹ modum, converso autem /¹² prefati domini Andreas /¹³ de Zeta et Matheus Barelli /¹⁴ tanquam procuratores electi /¹⁵ ut supra per capitulum /¹⁶ scole sancti Nicolai nationum /¹⁷ predictarum ac etiam /¹⁸ egregius vir dominus Lucas /¹⁹ de Rocha tanquam procurator /²⁰ suprascripti domini Pauli // (φ. 29^v) Coressi rogaverunt et /² rogant eidem magnifico domino /³ Petro Contareno cartam /⁴ securitatis, finis et quie /⁵ tationis de omnibus et sin /⁶ gulis argenti laboratis que /⁷ alias data et consignata /⁸ fuerunt eidem magnifico /⁹ domino Petro pro pignore /¹⁰ et cautione sua, prout /¹¹ apparet instrumento /¹² manu mei notarii infra /¹³ scripti sub die XII mensis /¹⁴ Decembris 1526 iuxta for /¹⁵ mam et continentiam /¹⁶ inventariis infrascripti, /¹⁷ valet uno bazil grando lavorato /¹⁸ et dorado, uno ramin grando /¹⁹ lavorato et dorado, una /²⁰ verga d'oro, do bochali, // (φ. 30^r) tace n° 25 de piu sorte et uno /² thuribulo grande. Et hoc ideo /³ fecerunt et faciunt prefati /⁴ domini Andreas de Zeta, Matheus /⁵ Barelli et Lucas de Rocha /⁶ nominibus suprascriptis quia /⁷ in presentia mei notarii et /⁸ testium infrascriptorum /⁹ prefatus magnificus dominus /¹⁰ Petrus Contareno dedit et /¹¹ consignavit et liberam ac /¹² actualem restitutionem fecit /¹³ eisdem procuratoribus nomi /¹⁴ nibus quibus interveniunt /¹⁵ de omnibus et singulis bonis /¹⁶

predictis contentis, descriptis /¹⁷ et annotatis in predicto /¹⁸ inventario; dicentes et /¹⁹ affirmantes prefacti domini /²⁰ procuratores nominibus // (φ. 30^v) suprascriptis se esse et fuisse /² bene ac integraliter satisfactos /³ et persolutos de omnibus ac /⁴ singulis bonis predictis sibi /⁵ inter aliter restitutis in eo /⁶ statu, gradu et esse quibus /⁷ erant tempore consignationis /⁸ sibi domino Petro facta prout /⁹ in instrumento preallegato /¹⁰ apparet. De quibus quidem /¹¹ omnibus argenti et bonis /¹² in dicto inventario descriptis /¹³ et annotatis prefacti domini /¹⁴ procuratores nominibus quibus /¹⁵ interveniunt rogaverunt /¹⁶ et rogant eidem magnifico domino /¹⁷ Petro cartam securitatis, /¹⁸ finis et quietationis quia /¹⁹ nichil inde remansit unde /²⁰ amplius requiri aut molestari // (φ. 31^r) valeat per ullum ingenium /² sive modum. Quam quidem /³ securitatem et omnia ac /⁴ singula suprascripta et /⁵ in presenti instrumento contenta /⁶ promisserunt atque promittunt /⁷ ambo partes nominibus /⁸ premissis sibi in vicem /⁹ vicissim firma, rata et /¹⁰ grata habere, tenere, atten/¹¹dere et observare et non /¹² contrafacere vel contra/¹³venire per se vel alium /¹⁴ seu alios aliqua ratione /¹⁵ vel causa de iure vel /¹⁶ de facto sub pena emenda/¹⁷tionis omnium et singulorum /¹⁸ damnorum, expensarum et interesse /¹⁹ litis et extra. Quibus solutis /²⁰ vel non nichilominus presens // (φ. 31^v) instrumentum cum omnibus in eo /² contentis in sua perpetua /³ maneat firmitate; et pro /⁴ validiori observatione omnium /⁵ premissorum obligaverunt /⁶ et hypothecaverunt sibi /⁷ in vicem et vicissim nominibus /⁸ quibus intervenit sese et /⁹ heredes ac successores suos /¹⁰ et omnia ac singula eorum /¹¹ bona mobilia et stabilia /¹² presentia et futura omnibus /¹³ iuris vel facti legumque ac /¹⁴ statutorum auxiliis omnino /¹⁵ cessantibus et remotis.

/¹⁶ Atum Venetiis in Rivoalto ad /¹⁷ cancellum mei nottarii in/¹⁸frascripti presentibus domino Ioanes /¹⁹ Romario quondam domini Egidii nottario /²⁰ et cive Montagnane, domino // (φ. 32^r) Augustino Trivisano notario quondam /² domini Jacobi et domino Jacobo de /³ Thomasiis quondam domini Christho/⁴phori habitatore Venetiis /⁵ in confinio Sanctorum Apostolorum /⁶ testibus rogatis:

/⁷ Ego Sebastianus Pilotus quondam ser Lazari, /⁸ civis Venetus, publicus imperiali /⁹ et Venetiarum auctoritatibus /¹⁰ notarius premissis omnibus /¹¹ et singulis interfui eaque /¹² rogatus scripsi et in hanc /¹³ publicam formam redegi /¹⁴ et in fidem me subscripsi /¹⁵ signumque meum apposui /¹⁶ consuetum.

/¹⁷ In Christi nomine amen. /¹⁸ Anno nativitatis eius/¹⁹dem millesimo quingentesimo // (φ. 32^v) vigesimo octavo, indictione /² prima, die vero vigesimo /³ mensis Martii. Cum sit ut /⁴ asseritur quod alias spectabilis dominus /⁵ Paulus Coressi quondam domini Deme/⁶trii promisserit et se daturum /⁷ obligaverit egregiis viris /⁸ dominis procuratoribus scolle /⁹ santi Nicolai nationis /¹⁰ Grecorum et Servorum, valet straciotarum, /¹¹ mercatorum, nautarum et /¹² alterius cuiuscunque personae /¹³ dictarum nationum ducatos /¹⁴ ducentos ad rationem /¹⁵ librarum sex et solidorum /¹⁶ quatuor pro quolibet /¹⁷ ducatto et hoc pro sim/¹⁸plici et pure elimosina /¹⁹ per ipsos dominos procurato/²⁰res distribuendo et // (φ. 33^r) dispensando pro edificatione /² seu fundatione ecclesiae sive /³ templi fiendi seu edificandi /⁴ in honorem domini nostri Iesu /⁵ Christi et santi Georgii /⁶ in contrata Sancti Antonini /⁷ Venetiarum. Quam quidem /⁸ promissionem impleverit /⁹ et satisfecerit egregius /¹⁰ vir dominus Lucas de /¹¹ Rocha de Siio per solutionem /¹² et actualement exburssa/¹³tionem ducattorum ducentorum /¹⁴ ad rationem librarum sex /¹⁵ et soldorum quatuor /¹⁶ pro quolibet ducatto /¹⁷ re vera factam egregio /¹⁸ viro domino Matheo Barelli /¹⁹ uni ex procuratoribus /²⁰ dictae scolae nomine suo // (φ. 33^v) et aliorum sociorum suorum; prout /² idem dominus Matheus /³ in

presentia mei nottarii et /⁴ testium infrascriptorum /⁵ verum esse confessus est /⁶ et
 actualiter recepisse /⁷ dictam denariorum summam /⁸ solutam et exburssatam /⁹ per ipsum
 dominum Lucam /¹⁰ in sui specie et de suis /¹¹ propriis denariis. De quibus /¹² quidem denariis
 sic ut /¹³ supra a dicto domino /¹⁴ Luca habitis et receptis /¹⁵ prefatus dominus Matheus /¹⁶
 nominibus quibus supra /¹⁷ eidem domino Luca rogavit /¹⁸ cartam securitatis, finis /¹⁹ et
 quietationis. Et conversso /²⁰ autem prefatus dominus // (φ. 34^r) Lucas de Rocha tanquam
 procurator /² et procuratorio nomine /³ prefati domini Pauli Coressi /⁴ pro ut de instrumento
 /⁵ procure apparet manu /⁶ ser Bernardi de Thomasiis /⁷ notariis publici anno a /⁸ nativitate
 domini nostri /⁹ Iesu Christi 1528 die 7mo /¹⁰ mensis Ianuarii a me nottario /¹¹ infrascripto
 viso et lecto /¹² rogavit et rogat cartam /¹³ securitatis, finis et quie/¹⁴tationis suprascripto /¹⁵
 egregio et sapienti viro /¹⁶ domino Matheo Barelli /¹⁷ tanquam uni ex procuratoribus /¹⁸ scola
 predictae sancti Nicolai /¹⁹ presenti stipulanti et /²⁰ acceptanti nomine suo // (φ. 34^v) et
 aliorum sociorum suorum de /² infrascriptis argenti labo/³ratis et bonis descriptis /⁴ et
 annotatis in inventario /⁵ infrascripto, valet uno bacil /⁶ grando lavorato et dorado, /⁷ uno
 ramini grando lavorato /⁸ et dorado, una verga d' oro, /⁹ do bocali et taze tredese; /¹⁰ que
 omnia argenta et /¹¹ bona fuerunt et sunt /¹² de ratione suprascripti /¹³ domini Pauli Coressi
 prout /¹⁴ ambe partes nominibus /¹⁵ quibus supradixerunt /¹⁶ et confessae fuerunt /¹⁷ et que
 alias data et /¹⁸ consignata fuerunt /¹⁹ magnifico domino Petro /²⁰ Contareno quondam
 magnifici domini // (φ. 35^r) Augustini pro cautione /² et securitate sua de ducatis /³
 sexcentis sexaginta octo /⁴ una cum aliis argenti /⁵ sive bonis prout apparet /⁶ publico
 instrumento /⁷ manu mei notarii infra/⁸scripti de anno 1526 die XII /⁹ mensis Decembris. Et
 hoc /¹⁰ ideo fecit ac facit prefatus /¹¹ dominus Lucas dicto pro/¹²curatorio nomine quia /¹³
 prefatus dominus Matheus /¹⁴ Barelli nominibus quibus /¹⁵ supra dedit et actualiter /¹⁶
 consignavit eidem domino /¹⁷ Lucae prout etiam dixit /¹⁸ et confessus est in presentia /¹⁹ mei
 nottarii et testium /²⁰ infrascriptorum habuisse // (φ. 35^v) et re vera recepisse dicta /²
 argenta laborata et /³ bona descripta in supra/⁴scripto inventario, dicens /⁵ et affirmans
 prefatus dominus /⁶ Lucas dicto procuratorio /⁷ nomine ista fuisse arge/⁸nta et bona de
 ratione /⁹ suprascripti domini Pauli /¹⁰ Coressi principalis sui que /¹¹ alias cum aliis argenti
 /¹² et bonis fuerunt consi/¹³gnata et data pro pignore /¹⁴ pefacto magnifico domino Petro /¹⁵
 Contareno, prout superius /¹⁶ dictum est. De quibus quidem /¹⁷ argenti et bonis sic ut supra
 /¹⁸ habitis et receptis prefatus /¹⁹ dominus Lucas dicto pro/²⁰curatorio nomine eidem // (φ.
 36^r) domino Matheo nominibus quibus /² supra rogavit et rogat /³ cartam securitatis, finis /⁴
 et quietationis quia /⁵ nihil inde remansit unde amplius /⁶ requiri aut molestari valeat per /⁷
 ullum ingenium sive modum. /⁸ Hoc declarato, et solemni stipu/⁹lazione firmato quod dicti
 ducati /¹⁰ non possint repeti per ipsum /¹¹ dominum Lucam aliquo tempore /¹² a scola predicta
 seu interveni/¹³entibus pro ea, sed salva sine /¹⁴ iura sua contra predictum /¹⁵ dominum
 Paulum quovis modo. /¹⁶ Et similiter dicti interveni/¹⁷entes pro schola predicta nunquam /¹⁸
 possint repetere ab ipso domino /¹⁹ Luca argenta, et bona supra/²⁰scripta occasione predicta.
 /²¹ Que quidem omnia et /²² singula suprascripta, et // (φ. 36^v) in presenti instrumento
 conten/²ta promisserunt atque promittunt /³ ambe partes nominibus quibus /⁴ interveniunt
 sibi in vicem /⁵ et vicissim singula singulis /⁶ referendo firma, rata, et /⁷ grata habere, tenere,
 attendere /⁸ et observare, et non contrafa/⁹cere vel contravenire per se /¹⁰ vel alium seu alios
 aliqua /¹¹ ratione vel causa de iure /¹² vel de facto sub poena emen/¹³dationis omnium et
 singulorum /¹⁴ damnorum, expensarum et /¹⁵ interesse litis et extra. Quibus /¹⁶ solutis vel non
 nihilominus /¹⁷ presens instrumentum cum /¹⁸ omnibus in eo contentis /¹⁹ in sua perpetuo
 maneat /²⁰ firmitate. Et pro validiore // (φ. 37^r) observatione omnium premissorum /²

obligaverunt et hypothecaverunt /³ sibi in vicem et vicissim nominibus /⁴ quibus interveniunt sese, et /⁵ omnia, ac singula eorum bona /⁶ mobilia, et stabilia presentia /⁷ et futura omnibus iuris vel /⁸ facti legumque ac statutorum au/⁹ xiliis omnino cessantibus et /¹⁰ remotis.

/¹¹ Actum Venetiis in Rivoalto ad /¹² cancellum mei notarii infra/¹³ scripti presentibus domino Augu/¹⁴ stino Trivisano notario et /¹⁵ ser Antonio quondam Aloysii /¹⁶ famulo officii dominorum /¹⁷ super pompis testibus rogatis.

/¹⁸ Ego Sebastianus Pillotus quondam /¹⁹ ser Lazari, civis Venetus, publicus /²⁰ imperiali et Venetiarum aucto// (φ. 37^v) ritatibus notarius premissis /² omnibus et singulis interfui /³ atque rogatus scripsi, et in hanc /⁴ publicam formam redegi signo /⁵ meo appposito consueto.

/⁶ Hoc est exemplum sive transumptum /⁷ unius No. carte complete /⁸ et roborate tenoris ut infra, valet.

/⁹ In nomine Dei eterni amen. Anno /¹⁰ ab incarnatione domini nostri /¹¹ Iesu Christi millesimo ducentesimo /¹² nonagesimo quinto, mensis /¹³ Februarii, die decima, indicti/¹⁴ one nona, Rivoalti. Cum de /¹⁵ rebus ambiguis ad precipiendum /¹⁶ notitiam veritatis sepe labori/¹⁷ osa exercitatio oriatur quod /¹⁸ perscrutatum est maxime /¹⁹ cum diligentia non est prote/²⁰ reundum negligenter sed // (φ. 38^r) scripturis notariorum recondendum. Igitur /² nos Petrus Gradenico, Dei gratia /³ Venetiarum, Dalmacie atque Chrovatie /⁴ dux cum in nostro palatio resside/⁵ remus cum nostris iudicibus exa/⁶ minatorum et aliis nostre patrie /⁷ bonis hominibus fidelibus nostris /⁸ pretractantibus et unicuique petenti /⁹ iustitiam legariter difinientibus; /¹⁰ venit ante nostram et nostrarum /¹¹ iudicum presentatam providus /¹² vir magister Dominicus /¹³ Medicus de confinio Sante /¹⁴ Marine et ostendit nobis /¹⁵ duas cartas completas et /¹⁶ roboratas; una quarum est /¹⁷ venditionis et securitatis /¹⁸ carta, facta anno ab incar/¹⁹ natione domini nostri Iesu /²⁰ Christi millesimo ducentesimo // (φ. 38^v) nonagesimo quarto, mense Iunii, /² die tertio, intrante indictione /³ septima, Revoalto, qua mani/⁴ festum fecit Regina, uxor /⁵ magistri Dominici Mediti /⁶ de confinio Sante Marine cum /⁷ suis successoribus, quia in Dei /⁸ et Christi nomine dedit, vendidit /⁹ atque transactavit eidem /¹⁰ suprascripto magnifico Dominico /¹¹ Medico de dicto confinio Sancte /¹² Marine, dilecto viro suo et /¹³ suis heredibus, unam suam /¹⁴ proprietatem terre copertam /¹⁵ et discopertam que domus de /¹⁶ sergentibus et vinea posita /¹⁷ in confinio Santi Antonini; /¹⁸ secundum quod ipsa proprietas /¹⁹ firmat unum suum caput /²⁰ in rivo Sancti Antonini, // (φ. 39^r) unde habet introitum et /² exitum suum proprium /³ iunctorum et *** et alium /⁴ suum caput firmat partim /⁵ in rivo Sancti Laurentii /⁶ unde habet introitum et /⁷ exitum iunctorum et ia/⁸ glationem et partim firmat /⁹ in proprietate quondam Philippe, /¹⁰ uxoris Thome Foscarenii, secundum /¹¹ formam divisionis facte inter /¹² ipsam et Ceciliam, uxorem /¹³ Johannis Teupulo et Helise, /¹⁴ uxoris Leonardi Mauroceno /¹⁵ ex una parte et Saraii, /¹⁶ uxorem Jacobi Contareno /¹⁷ ex altera, omnes filia /¹⁸ Thome Agati, facte anno /¹⁹ Domini millesimo ducentesimo /²⁰ tricesimo quinto, mensis // (φ. 39^v) Novembris, die secundo, intrante /² indictione nona, Rivoalti, prout /³ in ipsa divisione plenius /⁴ continetur et cetera. Ab uno /⁵ suo latere firmat partim /⁶ in proprietate quondam dicte /⁷ Philipe Fuscharini,

φ. 37^v/7: Νº: στὸ φωτοαντίγραφο: "notitie".

φ. 38^v/14: στὸ φωτοαντίγραφο μεταξύ τῶν λέξεων terre καὶ copertam παρεμβάλλονται οἱ λέξεις "et case".

φ. 39^r/3: ***: στὸ φωτοαντίγραφο iaglationem.

secundum /⁸ formam dicte divisionis, et /⁹ partim firmat in calle comuni, /¹⁰ qui discurit ad Santum /¹¹ Antoninum unde habet /¹² introitum et exitum et ab /¹³ alio suo latere firmat /¹⁴ partim in proprietate /¹⁵ quondam Ioannis Quirini /¹⁶ et nunc est Angelli Quirini /¹⁷ cum suo muro proprio, /¹⁸ partim in proprietate quondam /¹⁹ Ridiani Mutatio et nunc est /²⁰ dicti Angeli Quirino et partim // (φ. 40^r) firmat cum suo murro proprio /² in proprietate quondam domini Petri /³ Ziani, Venetiarum ducis et nunc /⁴ est Marchisine, relicte Marci /⁵ Badovarii. Quam quidem pro/⁶prietatem nostri iudices examinerum /⁷ secundum nove constitutionis /⁸ ordinem apreciati fuerunt /⁹ libras denariorum Venetorum /¹⁰ mille septingentes et post /¹¹ modum stridare fecerunt /¹² si propinquus vel lateranus /¹³ aut aliquis alius tam emere /¹⁴ vellit, quia vero de predictis /¹⁵ nullus comparuit qui tam /¹⁶ emere voluisset nisi ipse /¹⁷ qui infra dies triginta /¹⁸ pro ipsa emenda comparuit /¹⁹ et pignus ad rationem /²⁰ de libris decem per centum // (φ. 40^v) presentavit ideo pro suprascriptis /² libris denariorum Venetiarum /³ mille septingente dictam pro/⁴prietatem et dedit, vendidit /⁵ atque transactavit cum omni /⁶ longitudine et latitudine /⁷ sua, cum capitibus et lateribus /⁸ suis, cum calibus quoque et viis suis, /⁹ cum accessu et egressu suo /¹⁰ per terram et per aquam /¹¹ atque cum omnibus habentiis /¹² et pertinentiis seu adiacentiis /¹³ suis intus et foris, que tam /¹⁴ subtus terram quam supra /¹⁵ terram ibidem adesse /¹⁶ noscuntur ex tunc in antea /¹⁷ cum cum plenissima virtute /¹⁸ et potestate intromittendi, /¹⁹ habendi, tenendi, dandi, donandi, /²⁰ dominandi, commutandi // (φ. 41^r) et perpetuo possidendi vel /² quicquid inde sibi placuerit /³ faciendi nemine sibi contra/⁴dicente cum omnibus cartis /⁵ novis et veteribus et illarum /⁶ vigore et robore ad /⁷ ipsam proprietatem per/⁸tinentibus pretium autem /⁹ secundum suprascriptorum /¹⁰ iudicium examinerum /¹¹ *** ab eo inde /¹² recepit suprascritas /¹³ libras denariorum Venetiarum /¹⁴ mille septingentas. Quapropter /¹⁵ plenam et irevocabilem /¹⁶ securitatem fecit ipsa /¹⁷ suprascripta Regina, uxor /¹⁸ magistri Dominici de /¹⁹ confinio Sante Marine /²⁰ cum suis successoribus // (φ. 41^v) suprascritto magistro Domenico /² Medico de dicto confinio /³ Sante Marine, dilecto viro /⁴ suo, et suis heredibus quatenus /⁵ tam de suprascripta et predesignata /⁶ proprietate quam de supradicto eius /⁷ pretio securus et quietus per/⁸maneant in perpetuum et cetera /⁹ ut in ea legitur. Altera /¹⁰ vero est investitionis carta /¹¹ sine proprio facta anno et /¹² incarnatione domini nostri Iesu /¹³ Christi millesimo ducentesimo /¹⁴ nonagesimo quarto, mensis /¹⁵ Iunii, die quinto, intrante indi/¹⁶ctione septima, Rivoalti; qua /¹⁷ testificatur Sempreben minister/¹⁸ialis curiae palatii quod die /¹⁹ suprascripta propter preceptum /²⁰ nostrum et per legem iudicum // (φ. 42^r) examinerum investivit sine /² proprio ad nomen magistri Do/³minici Medici de confinio Sancte /⁴ Marine suprascriptam suam /⁵ proprietatem terre, et case coho/⁶pertam, et discopertam, que /⁷ est domus de sergentibus, et /⁸ vinea posita in confinio Sancti /⁹ Antonini secundum quod ipsa /¹⁰ firmat pro ut superius est firmata /¹¹ propter suprascriptam venditionis /¹² et securitatis cartam. Cui inves/¹³titioni interfuerunt Iohannes /¹⁴ de Raynaldo, et Andreas Galteus /¹⁵ ambo precones et cetera ut in /¹⁶ ea sequitur. Que investitio /¹⁷ cum ab uno festo sanctorum /¹⁸ Apostolorum Petri et Pauli /¹⁹ usque ad aliud festum eorundem /²⁰ Apostolorum et ex inde usque // (φ. 42^v) ad [δυσσαν.] Augusti et amplius secun/²dum novum constitutum ordinem /³ super suprascriptam proprietatem /⁴ *** que sunt nobis supra/⁵scriptus magister Dominicus /⁶ cum instantia supplicando qua/⁷tenus totam suprascriptam pro/⁸prietatem terre et case

φ. 41^r/11: ***: extimatorum.

φ. 42^v/4: ***: στὸ φωτοαντίγραφο stetisse.

cohopertam /⁹ *ec discopertam ad eius nomen* /¹⁰ *appropriare facere dignaremur.* /¹¹ *Cum autem id quod petebat* /¹² *de iure fieri debent totam* /¹³ *suprascriptam proprietatem* /¹⁴ *ad nomen suprascripti ma/*¹⁵*gistri Dominici fecimus apro/*¹⁶*priare sicut continetur in* /¹⁷ *unam testificati cartam ex* /¹⁸ *inde facta anno ab incar/*¹⁹*natione domini nostri Iesu* /²⁰ *Christi millesimo ducentesimo // (φ. 43^r) nonagesimo quinto, mense De/*²*cembris, die septima, indictioni* /³ *nona, Rivoalti; qua testificavit* /⁴ *Andreas Galetus ministerialis/*⁵*curie palatii, quod die primo supra/*⁶*scripti mensis Decembris propter* /⁷ *preceptum nostrum atque legum* /⁸ *iudicum examinatorum inves/*⁹*tivit ad nomen magistri* /¹⁰ *Dominici Medici de confinio* /¹¹ *Sancte Marine suprascriptam* /¹² *unam proprietatem terre* /¹³ *et case coopertam, et discopertam,* /¹⁴ *que est domus de sergentibus* /¹⁵ *et vinea posita in confinio Sancti* /¹⁶ *Antonini; secundum quod ipsa* /¹⁷ *firmat pro ut superius est* /¹⁸ *firmata propter suprascriptam* /¹⁹ *venditionis et securitatis* /²⁰ *cartam, cui proprio interfuerunt* /²¹ *Sempreben et Marinus Percacinus, // (φ. 43^v) ambo precones et cetera* /² *ut in ea legitur. Cunque* /³ *suprascrittum proprium super* /⁴ *iam dicta proprietate terre* /⁵ *et case per dies triginta et* /⁶ *amplius secundum usum* /⁷ *stetisset et fuisset stridatum* /⁸ *et nullum inde audissemus* /⁹ *clamorem quesivit a nobis* /¹⁰ *et nostris iudicibus examinatorum* /¹¹ *suprascrittus magister* /¹² *Dominicus cum instantia* /¹³ *suplicando quatenus* /¹⁴ *totam suprascriptam proprietatem* /¹⁵ *terre et case copertam* /¹⁶ *et discopertam ei pro suprascripto* /¹⁷ *pretio daremus et transacta/*¹⁸*remus per nostre notitie* /¹⁹ *cartam cum autem ipsis dominis // (φ. 44^r) iudicibus examinatorum constitisset* /² *quod omnia que in hac causa* /³ *et per hac causa agenda* /⁴ *fuerant ita ad plenum fuissent* /⁵ *per acta quod nullum in aliquo ha/*⁶*buisset deffectum dixerunt* /⁷ *ipsi nostri iudices examinatorum* /⁸ *per legem et iudicium ut.* /⁹ *totam suprascritam et predesignatam* /¹⁰ *proprietatem terre et case* /¹¹ *copertam et discopertam* /¹² *ad suprascriptum magnificum dominum* /¹³ *Dominicum pro suprascritto* /¹⁴ *pretio daremus et trancta/*¹⁵*remus per noster notitie* /¹⁶ *cartam; ex iudicio igitur* /¹⁷ *nostrorum iudicum examinatorum* /¹⁸ *et nostra confirmata* /¹⁹ *cunctam super totam* /²⁰ *suprascritam et predesignatam // (φ. 44^v) proprietatem terre et case* /² *copertam et discopertam* /³ *ad suprascritum magistrum* /⁴ *Dominicum pro suprascritto* /⁵ *pretio damus et transa/*⁶*ctamus per hanc nostre* /⁷ *notitie cartam cum omni* /⁸ *longitudine et latitudine* /⁹ *sua, cum capitibus et* /¹⁰ *lateribus suis, cum calibus* /¹¹ *quoque et viis suis, cum accessu* /¹² *et egressu suo per terram* /¹³ *et per aquam atque* /¹⁴ *cum omnibus habentiis* /¹⁵ *et pertinentiis seu* /¹⁶ *adiacentiis suis intus* /¹⁷ *et foris, que tam subtus* /¹⁸ *terram quam supra terram* /¹⁹ *ibidem adesse noctuntur* /²⁰ *amodo cum plenissima // (φ. 45^r) virtute et potestate intromi/*²*tendi, habendi, tenendi, dandi,* /³ *donandi, dominandi, vendendi,* /⁴ *commuttandi, perpetuo possi/*⁵*dendi et quicquid inde sibi placu/*⁶*erit faciendi, cum omnibus cartis* /⁷ *novis et veteribus et illarum* /⁸ *vigore et robore ad suprascriptam* /⁹ *proprietatem pertinentibus nemine* /¹⁰ *sibi contradicente unde* /¹¹ *suprascriptum magistrum Dominicum* /¹² *ab omni homine et perssona* /¹³ *in perpetuum sicurum* /¹⁴ *reddimus et quietum; siquis* /¹⁵ *igitur huic nostre notitie* /¹⁶ *carte obviare presumpserit* /¹⁷ *sicut se cum suis heredibus* /¹⁸ *et successoribus compositurum* /¹⁹ *auri libras decem medietatem* /²⁰ *camere nostri palatii et // (φ. 45^v) et aliam medietatem suprascripto* /² *magistro Dominico et eius* /³ *heredibus et hec nostre* /⁴ *notine carta in sua* /⁵ *permaneant firmitate.*

/⁶ *Ego Petrus Gradenico Dei* /⁷ *gratia dux mea manu subscripsi.*

/⁸ *Ego Laurentius Ziadro iudex* /⁹ *examinatorum manu mea subscripsi.*

/¹⁰ *Ego Petrus Dandulo iudex* /¹¹ *examinatorum manu mea subscripsi.*

/¹² Ego Pangrati Barozi iudex /¹³ examinerum manu mea subscripsi.

/¹⁴ Ego Mateus presbiter Sancti Can/¹⁵tiani nottarius et aule incliti ducis /¹⁶ Venetiarum cancellum complevi /¹⁷ et roboravi. // (φ. 46^r) Ego Angelus Tronus iudex /² examinerum pro ut vidi /³ in filia testis sum in nepte.

/⁴ Ego Franciscus a Vidua filius /⁵ domini Mathei curia maioris /⁶ et examinerum nottarius pro ut /⁷ vidi in filia testis sum /⁸ in nepte.

/⁹ Ego Sebastianus Pillotus quondam /¹⁰ ser Lazari, Venetiarum nottarius, /¹¹ supra-scriptum exemplum /¹² fideliter auscultavi cum /¹³ dicta autentica carta /¹⁴ una cum suprascriptis /¹⁵ dominis iudice et nottario /¹⁶ de anno millesimo quingentesimo /¹⁷ vigesimo nono, die XXII mensis /¹⁸ Martii et quia dictum // (φ. 46^v) exemplum sive transumptum /² in omnibus et per omnia /³ cum dicta auctoritate /⁴ carta concordare inveni /⁵ ideo complevi et roboravi.

/⁶ Hoc est exemplum sive tra/⁷nsumptum unius venditionis /⁸ carte complete et roborate /⁹ tenoris ut infra valet:

/¹⁰ In nomine Dei eterni amen. /¹¹ Anno ab incarnatione domini /¹² nostri Iesu Christi millesimo trece/¹³ntesimo quarto, mense /¹⁴ Decembris, die decimo nono, /¹⁵ instante inditione tertia, /¹⁶ Rivoalti. Creator umani /¹⁷ generis a quo veritas /¹⁸ et iustitia orta est /¹⁹ sue providentia maiestatis // (φ. 47^r) ad laudem bonorum et male/²factorum vindictam man/³davit reges in terris et /⁴ principes pressidere quibus /⁵ terre iudicium est comissum /⁶ et mandatum ut diligant /⁷ iustitiam et hodie ava/⁸ritiam habentibus in ipsis /⁹ veritas reviviscat /¹⁰ quatenus unde indigne /¹¹ naturae hominum iacturam /¹² et dispendium sustinebat /¹³ merito subveniat ponentia /¹⁴ presidentum. Cum itaque /¹⁵ coram nobis Nicolao Sanudo /¹⁶ et Henrico Delphino iudicibus /¹⁷ petitionum, nobile viro /¹⁸ domino Michaelae Faletro, /¹⁹ dicto Beletto, tertio iudice /²⁰ curie tunc absente, // (φ. 47^v) quibus ex auctoritate incliti domini /² nostri ducis suorum iudicum eiusque /³ minoris et maioris consilii quadra/⁴ginta, et collaudatione populi Vene/⁵tiarum commissum est totaliter /⁶ intromettere et sententiarum illos /⁷ et illorum bona mobilia, et /⁸ immobilia qui cum hanexe /⁹ aliorum pregravati onere de/¹⁰bitorum a libris denariorum Vene/¹¹tiarum centum supra de /¹² Venetiis se absentari. Accedentes /¹³ plerique creditorum magistri /¹⁴ Dominici Phisici de confinio /¹⁵ Sancti Antonini sua in/¹⁶sinuatione et querella /¹⁷ verisimili monstraverunt /¹⁸ humiliter suplicando quod /¹⁹ cum ipse magister Dominicus /²⁰ sibi esset in debitis obligatus // (φ. 48^r) et se absentando turpiter de /² Venetiis effugisset satisfactione /³ eis non prestita dignaremur /⁴ ipsius magistri Dominici /⁵ bona mobilia et immobilia /⁶ intromittere et de ipsis bonis /⁷ ad indemnitate eorum intendere /⁸ ex nobis in iuncto officio per /⁹ statutum nempe quia iudicium /¹⁰ exigit debitum proposita /¹¹ persecutari si consonant /¹² veritati et iuri antequam nostri /¹³ officii manus porigatur eisdem /¹⁴ nos suprascritti iudices /¹⁵ statuto constricti vinculo /¹⁶ iuramenti per quod nobis /¹⁷ ut superius est expressum /¹⁸ in cuiusmodi casibus omnis /¹⁹ iurisditio totaliter est comissa /²⁰ providentia iuris et statuti // (φ. 48^v) nostri ordinem prossequentes /² fecimus edita ordinantes /³ et exdamantes voce preconia /⁴ facientes ut tam ipse debi/⁵tor quam omnis eius creditor /⁶ coram nobis sub certo termino /⁷ assignato peremptorie com/⁸pareret iura sua quilibet /⁹ edocturus infra quem /¹⁰ terminum [assignato perempto/¹¹rie compareret iura sua /¹² quilibet] ipso debitore nulla /¹³ tenus

φ. 46^r/11-12: μεταξὺ τῶν λέξεων exemplum καὶ fideliter παρεμβάλλεται στὸ φωτοαντίγραφο: sive transumptum ab autentica carta aliena manu sumptum et exemplatum.

comparente creditoribus /¹⁴ eius qui de suo iure legi/¹⁵ time docuerunt coram /¹⁶ nobis bona omnia ipsius /¹⁷ debitoris mobilia et /¹⁸ immobilia assignare vole/¹⁹ ntes per incantum tra/²⁰ didimus Marco Pingino de // (φ. 49^r) confinio Sante Marine infrascriptam /² proprietatem que erat suprascripti /³ magistri Dominici Phisici pro /⁴ libris denariorum Venetiarum /⁵ duobus millibus sexcentis /⁶ vigintiquinque ad grossos; quas /⁷ a nominato Matheo Pingino /⁸ pro tutto precio ipsius proprietatis /⁹ ad satisfaciendum omnibus creditoribus /¹⁰ ipsius magistri Dominici /¹¹ pro ut unicuique dictaverit /¹² equitas atque iura integre /¹³ recepimus et habuimus absolve/¹⁴ ntes tandem proprietatem /¹⁵ et liberam iudicantes /¹⁶ perpetuo ab omni et uni/¹⁷ versso onere debitorum quibus /¹⁸ usque nunc foret subiecta. /¹⁹ Et dicimus sententiamus /²⁰ per iudicium laudum et // (φ. 49^v) arbitrium ut per nostram cartam /² venditionis et securitatis /³ atque defensionis de dicta propri/⁴ etate dictus Marcus Pinginus /⁵ permaneant perpetuo securus /⁶ et quietus ab omni homine /⁷ et perssona. Et supplendo /⁸ ex autoritate nobis tradita /⁹ omnem defectum siquis esset /¹⁰ ad habendam securam dictam /¹¹ proprietatem liberam /¹² censimus ut infrascrita carta /¹³ venditionis et securitatis, /¹⁴ promissionis et defenssionis /¹⁵ in solemnibus notitie et /¹⁶ roboris potiatur. Mandantes /¹⁷ omni auctoritate qua /¹⁸ fungimur ex officio con/¹⁹ stitutione ac statuto /²⁰ nostro anexo officio per // (φ. 50^r) minus et maius consilium /² quadraginta et collaudatio/³ ne populli Venetiarum ut /⁴ quelibet curiarum a ducali /⁵ potentia derivata eidem /⁶ Marco Pingino et eius /⁷ heredibus tam ratione, /⁸ ius et iustitiam faciat, /⁹ reddat, compleat et impendat /¹⁰ qualem faceret si dictus /¹¹ Marcus Pinginus ipsam /¹² proprietatem secundum /¹³ usum novum Venetiarum /¹⁴ per notitiam acquisisset. /¹⁵ Quapropter manifestum fa/¹⁶ cimus nos Nicolaus Sanudo /¹⁷ et Henricus Delphinus iudices /¹⁸ suprascripti quia in Dei et /¹⁹ Christi nomine cum /²⁰ nostris successoribus // (φ. 50^v) damus, vendimus et transactamus /² sibi predicto Marco Pingino /³ de confinio Sancte Marine /⁴ et eius heredibus cunctam /⁵ et super totam prenominatam /⁶ proprietatem terre et case /⁷ coperte et discoperte quae /⁸ erat suprascripti magistri /⁹ Dominici Phisici qui propter /¹⁰ debita de Venetiis fugerat, /¹¹ posita in dicto confinio /¹² Sancti Antonini; secundum /¹³ quod ipsa proprietas firmat /¹⁴ ab uno suo capite in rivo /¹⁵ Sancti Antonini unde /¹⁶ habet introitum et exitum /¹⁷ suum proprium iunctorum /¹⁸ et iaglationem et ab alio /¹⁹ suo capite firmat partim /²⁰ in rivo Sancti Laurentii unde // (φ. 51^r) habet introitum et exitum iuncto/² rium et iaglationem et partim /³ firmat in proprietate quondam /⁴ Philippe uxoris Thome /⁵ Fuscarenno secundum formam /⁶ divisionis facte inter ipsam /⁷ et Ceciliam, uxorem Ioannis /⁸ Teupulo et Helise, uxore /⁹ Leonardi Mauroceno ex /¹⁰ una parte et Sarai, uxorem /¹¹ Jacobi Contarenno ex altera, /¹² omnes filias Thome Agadi, /¹³ facta millesimo ducentesimo /¹⁴ tricesimo quinto, mensis /¹⁵ Novembris, die secundo, /¹⁶ instante indictione nona, /¹⁷ Rivoalti, prout in /¹⁸ ipsa divisione plenius con/¹⁹ tinetur; ab uno suo latere /²⁰ firmat partim in proprietate // (φ. 51^v) dicte quondam Philipe Fusarenno /² secundum formam dicte /³ divisionis et partim firmat /⁴ in calli comuni qui discurrit /⁵ ad Sanctum Antoninum unde /⁶ habet introitum et exitum /⁷ et ab alio suo latere /⁸ firmat partim in /⁹ proprietate quondam /¹⁰ Ioanis Quirini et nunc /¹¹ est Angeli Quirini cum /¹² suo muro proprio, partim /¹³ in proprietate quondam /¹⁴ Ridiani Mutatio et nunc /¹⁵ est dicti Angeli Quirini /¹⁶ et partim firmat cum /¹⁷ suo muro proprio in /¹⁸ proprietate quondam /¹⁹ domini Petri Ziani ducis /²⁰ et nunc est Marchesine, // (φ. 52^r) relite Marci Baduario. Hanc /² autem proprietatem terre /³ et case copertam et discopertam /⁴ damus, vendimus et tra/⁵ nssactamus tibi Marce /⁶ Pingino predito et tuis /⁷ heredibus cum omni longi/⁸ tudine et latitudine sua, /⁹ cum capitibus et lateribus /¹⁰ suis, cum calibus quoque /¹¹ et viis suis, cum accessu /¹² et egressu suo per terram /¹³ et per aquam atque cum /¹⁴ omnibus habeniis et

per/¹⁵ tinentiis seu adiacentiis /¹⁶ suis intus et foris que tam /¹⁷ subtus terram quam supra /¹⁸ terram ibidem adesse /¹⁹ noscuntur amodo cum /²⁰ plenissima virtute et // (φ. 52^v) potestate intromittendi, habendi, /² tenendi, vendendi, donandi, /³ dominandi, commutandi, et /⁴ in perpetuum possidendi vel /⁵ quicquid inde sibi placuerit /⁶ faciendi cum omnibus cartis /⁷ novis, et veteribus et illorum /⁸ vigore et robore ad suprascriptam /⁹ et predesignatam proprietatem /¹⁰ pertinentibus nullo unquam /¹¹ homine contradicente, quia /¹² de ipsa proprietate securum /¹³ et quietum et semper /¹⁴ esse volumus, et reddimus /¹⁵ atque sibi permittimus per /¹⁶ nos et successores nostros /¹⁷ et deffendere et varentare /¹⁸ ab omni homine, et /¹⁹ personam. Pretium autem /²⁰ fuerunt suprascripte // (φ. 53^r) libre denariorum Venetiarum /² duomillia sexcentum viginti /³ quinque ad grossos, quas solvisti /⁴ nobis disponentibus ipsas /⁵ inter omnes creditores supra/⁶scripti magistri Dominici /⁷ Phisici secundum nostri provi/⁸dentiam iuxta iura et consu/⁹etudinem nostri officii me/¹⁰morati. Unde plenam et /¹¹ irrevocabilem securitatem /¹² facimus nos suprascripti /¹³ Nicolaus Sanudo, et Henricus /¹⁴ Delphino iudices petitionum /¹⁵ auctoritate domini ducis /¹⁶ eiusque maioris et minoris /¹⁷ consilii quadraginta, et /¹⁸ collaudatione populi Venetiarum /¹⁹ cum nostris successoribus /²⁰ tibi predicto Marco Pingini // (φ. 53^v) de confinio Sancte Marine /² et eius heredibus quatenus /³ tam de suprascripta, et pre/⁴designata proprietate terre /⁵ et case cooperte et discoperte /⁶ quam de suprascripto suo /⁷ pretio, et securum reddimus /⁸ et esse volumus perpetuo /⁹ et quietum ab omni homine /¹⁰ et persona; quia nihil ex /¹¹ inde remansit unde amplius /¹² possit requiri vel compelli /¹³ per ullum ingenium sive /¹⁴ modis. Siquis igitur /¹⁵ huic nostre venditionis secu/¹⁶ritatis et promissionis carte /¹⁷ obviare presumpserit sicut /¹⁸ se compositurum cum suis /¹⁹ heredibus, et successoribus /²⁰ auri libras decem medietatem // (φ. 54^r) sibi et eius heredibus, et hec /² nostre venditionis, securitatis, /³ deffensionis ac promissionis /⁴ carta in sua permaneant fir/⁵mitate in qua nos supradicti /⁶ iudices subscribentes ad /⁷ maiorem evidentiam, et /⁸ stabilem firmitatem tam /⁹ per infrascriptum nostrum /¹⁰ notarium dicti officii man/¹¹davimus roborari.

/¹² Ego Nicolaus Sanuto iudex /¹³ petitionum manu mea scripsi.

/¹⁴ Ego Henricus Delphino iudex /¹⁵ petitionum manu mea subscripsi.

/¹⁶ Ego Andreas Doro, ecclesie Sancti /¹⁷ Luce presbiter et notarius, /¹⁸ complevi et roboravi.

/¹⁹ Ego Angelus Tronus iudex /²⁰ examinatorum pro ut vidi // (φ. 54^v) testis sum in nepte.

/³ Ego Franciscus a Vidua, filius /⁴ domini Marci, curiae maioris /⁵ et examinatorum notarius pro ut /⁶ vidi in filia testis sum /⁷ in nepte.

/⁸ Ego Sebastianus Pillotus quondam ser Lazari, /⁹ Venetiarum notarius, suprascriptum /¹⁰ exemplum sive transumptum /¹¹ ab autentica carta aliena /¹² manu sumptum et exemplatum /¹³ fideliter auscultavi cum /¹⁴ dicta autentica carta /¹⁵ una cum suprascriptis dominis /¹⁶ iudice et notario de anno /¹⁷ millesimo quingentesimo /¹⁸ vigesimo nono, die XXII, mensis /¹⁹ Martii et quia dictum ex/²⁰emplum sive transumptum /²¹ in omnibus et per omnia // (φ. 55^r) cum dicta autentica carta /² concordare inveni dio complevi /³ et roboravi.

φ. 53^v/16: μεταξὺ securitatis καὶ et παρεμβάλλεται στὸ φωτοαντίγραφο ἡ λέξις promissionis.

φ. 54^r/1: πρὶν ἀπὸ τὴν πρώτη λέξις ἔχει παραλειφθεῖ: camere ducalis palati et aliam medietatem.

^{/4} Hoc est exemplum sive transumptum ^{/5} unius cartae venditionis cum ^{/6} investitione sine proprio, et ^{/7} ad proprium tenoris ut infra valet:

^{/8} In nomine Dei aeterni amen. Anno ^{/9} ab incarnatione domini nostri Iesu ^{/10} Christi millesimo quadringente^{/11} simo nonagesimo tertio, indictione ^{/12} XII^a, die vigesimo nono mensis ^{/13} Martii, Rivoalti. Manifestum ^{/14} facio ego Aloysius Contareno ^{/15} quondam domini Augustini cum ^{/16} meis successoribus quia in ^{/17} Dei et Christi nomine do, vendo ^{/18} atque transacto vobis domine ^{/19} Marie, uxori domini Petri ^{/20} Lauredano quondam domini // (φ. 55^v) Laurentii vestrisque successoribus ^{/2} cunctam et super totam quandam ^{/3} proprietatem terrae et case coopertam ^{/4} et discopertam, que est plures ^{/5} domus à sergentibus in solario et ^{/6} ad pedem planum, et cum sua ^{/7} terra vacua sive vinea magna ^{/8} a parte [posteden] posteriori posita; ^{/9} que comprehendit tam subtus ^{/10} et quam supra se a terra usque ad ^{/11} tectum; tota insimul coniuncta ^{/12} posita est in confinio Sancti ^{/13} Antonini secundum quod ^{/14} ipsa firmat ab uno suo capite ^{/15} per totum cum dicta sua pro^{/16} prietate, muro, portis, fenestris ^{/17} et balconibus propriis in ^{/18} via comuni que discurit ^{/19} ad Sanctum Antoninum, et ^{/20} alio unde habet introitum ^{/21} et exitum, et ab alio suo // (φ. 56^r) capite firmat partim cum ^{/2} dicta sua terra vacua sive ^{/3} vinea in muro comuni huic ^{/4} proprietati, et proprietati quon^{/5} dam domini Georgii Fuscarenno ^{/6} et partim firmat cum dicta ^{/7} sua terra vacua sive vinea ^{/8} in muro proprie proprietatis ^{/9} que fuit de cha Buxello, et ^{/10} nunc est domini Luce Valaresso ^{/11} et partim firmat in muro ^{/12} proprio ser Ioannis Vendra^{/13} mino et partim firmat ^{/14} in muro proprio proprietatis de ^{/15} cha Buxello et partim firmat ^{/16} aliquantulum per pedes sex ^{/17} in circha in proprietate de cha ^{/18} Buxello; ab uno suo latere ^{/19} firmat cum suo muro proprio ^{/20} in terra vacua de cha Fusca// (φ. 56^v) reno, et partim firmat cum ^{/2} dicta sua terra vacua sive vinea ^{/3} cum suo fundamento lapideo ^{/4} ac palata, et pariter propriis ^{/5} recto tramite cum fundamento ^{/6} de cha Fuscarenno in rivo Sancti ^{/7} Laurentii, unde habet intro^{/8} itum et exitum iunctorum et ^{/9} iaglactorum et ab alio suo latere ^{/10} firmat partim cum dicta ^{/11} sua proprietate et terra ^{/12} usque ad tectum in muro ^{/13} comuni huic proprietati ^{/14} et proprietati domini Laure^{/15} ntii Contareno et partim ^{/16} firmat cum sua terra ^{/17} vacua sive vinea in ^{/18} murro et pariere comuni ^{/19} huic proprietati et proprietati ^{/20} domini Laurentii Contareno ^{/21} et partim firmat in muro // (φ. 57^r) comuni huic proprietati domini Laurentii ^{/2} Contareno et partim firmat in ^{/3} muro comuni huic proprietati et ^{/4} uni domus de cha Busello et partim ^{/5} firmat per pedes decem vel arca ^{/6} in muro proprio de cha Busello. ^{/7} Hanc autem suprascriptam et ^{/8} predesignatam proprietatem ^{/9} vobis do, vendo atque transacto ^{/10} cum omni longitudine et ^{/11} latitudine sua, cum capitibus ^{/12} et lateribus suis, cum calibus ^{/13} quoque et viis suis cum accessibus ^{/14} et egressibus suis per terram et per ^{/15} aquam atque cum omnibus habentiis ^{/16} et pertinentiis seu universsis ^{/17} adiacentiis suis que tam subtus ^{/18} et quam supra se ibidem adesse ^{/19} noscuntur amodo cum plenissima ^{/20} virtute et potestate habendi, // (φ. 57^v) tenendi, dandi, donandi, dominandi, ^{/2} vendendi, commitendi et perpetuo ^{/3} possidendi vel quicquid vobis ^{/4} placuerit de cetero faciendi ^{/5} cum omnibus suis cartis novis ^{/6} et veteribus ac aliorum vigore ^{/7} et robore ad suprascriptam ^{/8} proprietatem pertinentibus ^{/9} nemine vobis gradicente; ^{/10} pretium autem est ducatti duo^{/11} millia et sexcenti auri. Quapropter ^{/12} plena et irevocabilem secu^{/13} ritatem facio ego Aloisius ^{/14} Contareno cum meis suc^{/15} cessoribus vobis domine Marie ^{/16} Lauredano unusque successoribus ^{/17} quatenus soluto dicto precio ^{/18} de dicta proprietate se^{/19} cura et quieta remaneatis ^{/20} in perpetuum. Si igitur contra // (φ. 58^r) hanc venditionis et securitatis ^{/2} cartam ire tempravero tunc ^{/3} emendare debeam cum meis ^{/4} successoribus vobis vestrisque

/⁵ successoribus auri libras quinque. /⁶ Et nichilominus presens /⁷ carta in suo robore persequeret /⁸ signum suprascripti domini Aloisii /⁹ Contareno quihec fieri rogavit.

/¹⁰ Ego Laurentius Dandolo iudex examinatorum subscripsi.

/¹¹ Ego Iacobus de Canalli iudex examinatorum subscripsi.

/¹² Eisdem millesimo, indictione, mense /¹³ et die quibus supra, Rivoalti. /¹⁴ Testificor ego Petrus Ricardi, /¹⁵ prece et curie palatii /¹⁶ ministerialis, quod die eodem /¹⁷ propter preceptum nostri serenissimi /¹⁸ principis domini Augustini Bar/¹⁹badico Dei gratia incliti /²⁰ Venetiarum ducis et per legem // (φ. 58ᵛ) dominorum iudicium examinatorum /² investivi sine proprio ad /³ nomen domine Marie, uxoris /⁴ domini Petri Lauredano, cunctam /⁵ et super totam suprascritam /⁶ proprietatem positam /⁷ et confinatam ut supra /⁸ propter suprascritam ve/nditionis et securitatis /¹⁰ cartam quia manifestum /¹¹ facit dominus Aloisius Con/¹²tareno cum suis successoribus /¹³ quia in Dei et Christi nomine /¹⁴ dedit et vendidit suprascripte /¹⁵ domine Marie suprascritam pro/¹⁶prietatem positam et /¹⁷ confinatam ut supra. /¹⁸ Pretium autem est ducati /¹⁹ duomilia et sexcenti auri /²⁰ ut in ea legitur. Hec autem // (φ. 59ᵣ) investitio sine proprio antequam /² poneretur cognita facta /³ fuit et stridacta quibus /⁴ quando et ubi fieri debuit /⁵ secundum formam statuti. /⁶ Ad hec autem testificamur /⁷ nos nos Thadeus Simonis et /⁸ Baptista Philipi, ambo pre/⁹cones, quod nos tunc eramus /¹⁰ cum dicto ministeriale quando /¹¹ ipse suprascritam institutionem /¹² posuit ad nomen suprascite /¹³ posuit ad nomen suprascritte /¹⁴ dominae Mariae super suprascripta /¹⁵ proprietate propter suprascritam /¹⁶ venditionis et securitatis /¹⁷ cartam. Et hoc per verum /¹⁸ dicimus testimonium /¹⁹ signum suprascriptorum /²⁰ ministerialis et testium // (φ. 59ᵛ) qui hec fieri rogaverunt.

/² Ego Laurentius Dandolus iudex examinatorum subscripsi.

/³ Ego Iacobus de Canalli iudex examinatorum subscripsi.

/⁴ Dominus Laurentius Salomon

/⁵ Dominus Laurentius Dandulo

/⁶ Dominus Iacobus de Canalli

/⁷ In nomine Dei eterni amen. Anno ab /⁸ incarnatione Domini nostri Iesu /⁹ Christi millesimo quadringentesimo /¹⁰ nonagesimo quinto, indictione /¹¹ quintadecima, die XXVI mensis /¹² Martii, Rivoalti. Testificor /¹³ ego Petrus Ricardi, prece et /¹⁴ curie palatii ministerialis, /¹⁵ quod diem eodem investivi ad /¹⁶ proprium ad nomen domini /¹⁷ Petri Contareno quondam domini Augusti/¹⁸ni cunctam et super totam // (φ. 60ᵣ) suprascriptam proprietatem /² positam et confinatam ut /³ supra propter duas cartas, /⁴ quarum prima est suprascripta /⁵ venditionis et securitatis /⁶ carta, qua manifestum facit /⁷ dominus Aloisius Contareno cum /⁸ suis successoribus quia in Dei /⁹ et Christi nomine dedit et /¹⁰ vendidit domine Marie Lauredano /¹¹ suprascritam proprietatem /¹² positam et confinatam ut /¹³ supra. Altera vero est sententie /¹⁴ documenti carta completa /¹⁵ et roborata manu Sebastiani /¹⁶ Piloto, curie examinatorum nottarii, /¹⁷ in 1493, die tertio mensis /¹⁸ Iunii, qua nobiles domini Nicolaus /¹⁹ Iustiniano, Laurentius Dandulo /²⁰ et Hieronimus Lippomano // (φ. 60ᵛ) iudices examinatorum per legem /² et iudicium sententiando dixerunt /³ et sentiaverunt dictam /⁴ proprietatem eidem domino /⁵ Petro spectare debere ac /⁶ spectat et pertinet iure /⁷ propinquitatis ut in ea legitur. /⁸ Pretium autem est ducati /⁹ duomilia sexcenti auri /¹⁰ ut in ea legitur. Hec /¹¹ autem investitio ad proprium /¹² antequam poneretur cognita /¹³ facta fuit et stridata /¹⁴ quibus quando et ubi fieri /¹⁵ debuit secundum formam /¹⁶ statuti. Ad hec autem /¹⁷ testificamur nos Thadeus /¹⁸ Simonis et Matheus /¹⁹ Theodori, ambo precones, /²⁰

quod nos tunc eramus quando // (φ. 61^r) suprascriptus ministerialis suprascriptam /² investitionem posuit ad /³ nomen suprascripti domini /⁴ Petri Contareno super /⁵ suprascripta proprietate /⁶ propter suprascriptas ven/⁷ditionis securitatis et /⁸ sententie documenti /⁹ cartas. Et hoc per verum /¹⁰ dicimus testimonium /¹¹ signum suprascriptorum /¹² ministerialis et testium /¹³ qui hec fieri rogaverunt.

/¹⁴ Ego Antonius Quirino iudex examinatorum.

/¹⁵ Ego Orsatus Iustiniato iudex examinatorum.

/¹⁶ Ego Franciscus Rubens, archidia/¹⁷conus Torcellanus nec non /¹⁸ ecclesie Sancti Martini de /¹⁹ Murano plebanus Venetiarum /²⁰ curieque examinatorum notarius // (φ. 61^v) suprascriptas tres cartas /² complevi et roboravi.

/³ Dominus Antonius Quirino

/⁴ Dominus Ursatus Iustiniano Iudex

/⁵ Dominus Ioanes Andreas Pizamano examinatorum

/⁶ Ego Angelus Tronus iudex examinatorum /⁷ pro ut vidi in filia testis /⁸ sum in nepte.

/⁹ Ego Franciscus Vidua filius domini /¹⁰ Marci, curiae maioris et /¹¹ examinatorum notarius prout /¹² vidi in filia testis sum /¹³ in nepte.

/¹⁴ Ego Sebastianus Pillotus quondam /¹⁵ ser Lazari, Venetiarum notarius /¹⁶ suprascriptum exemplum /¹⁷ sive transumptum ab /¹⁸ auctentica carta aliena /¹⁹ manu sumptum et exempla/²⁰tum fideliter auscultavi // (φ. 62^r) cum dicta auctentica carta /² una cum suprascriptis dominis /³ iudicis et notario de anno /⁴ millesimo quingentesimo /⁵ vigesimo nono, die XXII mensis /⁶ Martii; et quia dictum exe/⁷mplum sive transumptum /⁸ in omnibus et per omnia /⁹ cum dicta autentica carta /¹⁰ concordare in veri ideo /¹¹ complevi et roboravi.

/¹² Hoc est exemplum sive transum/¹³ptum unius sententie /¹⁴ documenti carte facte /¹⁵ de nomen viri nobilis /¹⁶ domini Petri Contareno /¹⁷ quondam domini Augustini /¹⁸ huius tenoris:

// (φ. 62^v) In nomine Dei eterni amen. Anno /² ab incarnatione domini nostri /³ Iesu Christi millesimo quingentesimo /⁴ nonagesimo tertio, /⁵ mensis Iunii, indictione XI^a, Rivoalti. /⁶ Cum dominis Aloisius /⁷ Contareno quondam domini Augustini /⁸ vendiderit et transactave/⁹rit domine Marie, uxori domini /¹⁰ Petri Lauredano quondam /¹¹ proprietatem positam /¹² in confinio Santi Antonini /¹³ pretio ducatorum 2.600 /¹⁴ auri et posmodum dicta /¹⁵ proprietas ad eius nomen /¹⁶ fuerit sine proprio in/¹⁷vestita prout de /¹⁸ dictis venditione et investitione /¹⁹ in actus curie apparet /²⁰ et infra terminum triginta // (φ. 63^r) dierum a die cogniti sibi facti /² coram officio examinatorum com/³paruit dominus Petrus Contareno /⁴ quondam domini Augustini frater /⁵ dicti venditoris et apresentaverit /⁶ super dicta proprietate volens /⁷ eam habere iure propinquitatis /⁸ et fideiussionem in curia consi/⁹gnaverit unde domini Nicolaus /¹⁰ Iustiniano, Laurentius Dan/¹¹dulo et Hieronymus Lippomano, /¹² iudices examinatorum, volentes /¹³ exequi formam statuti ut de /¹⁴ iure tenentur. Audito dicto /¹⁵ domino Petro Contareno presente /¹⁶ dictam proprietatem sibi advidi/¹⁷cari debere vigore sue a pre/¹⁸sensationis iure propinquitatis /¹⁹ et dato sacramento dicto /²⁰ domino Aloysio Contareno vendi // (φ. 63^v) venditori et domino Petro Lauredano /² nomine uxoris suae de pretio /³ et mercato et de pactis, et conven/⁴tionibus inter ipsas partes /⁵ habitis et firmatis et eis iuran/⁶tibus quod nullum aliud /⁷ pactum erat inter eos nisi ut /⁸ in mercato continetur de lato /⁹ etiam sacramento dicto domino /¹⁰ Petro presentanti et dictam propri/¹¹etatem volebat pro se et si /¹² de suis denariis ipsam soluebat /¹³ et si hoc faciebat in preiudicium /¹⁴ alicuius persone, et eo iurante /¹⁵ quod dictam proprietatem /¹⁶ volebat pro se

et quod de /¹⁷ suis denariis ipsam soluebat /¹⁸ et quod non faciebat in /¹⁹ preiudicium alicuius personae /²⁰ et consideratis considerandis // (φ. 64^r) super hoc habito diligenti consilio /² maturaque deliberatione per /³ legem et iudicium sentendi /⁴ ando dixerunt, et sententi /⁵ averunt dictam proprietatem /⁶ eidem domino Petro presentandi /⁷ spectare debere et eidem /⁸ adiudicaverunt, et quid carte /⁹ facte ad nomen dictae domine /¹⁰ Marie Lauredano nihil /¹¹ ei valeant sed valeant et /¹² valere debent ipsi domino /¹³ Petro iure propinquitatis pre /¹⁴ sentanti ac si primo ad eius /¹⁵ nomen facte fuissent cum /¹⁶ pactis modis et condicionibus /¹⁷ inter ipsas partes habitis /¹⁸ ec firmatis causis et rati /¹⁹ onibus antedictis.

/²⁰ Ego Nicolaus Iustiniano /²¹ iudex examinerum subscripsi.

// (φ. 64^v) Ego Laurentius Dandulo /² iudex examinerum subscripsi.

/³ Ego Sebastianus Pillottus quondam /⁴ ser Lazari notarius et curie /⁵ examinerum coadvisor com /⁶ plevi ec roboravi.

/⁷ Ego Angelus Tronus iudex exa /⁸ minatorum pro ut in Domini fidem /⁹ testis sum in nepte.

Κείμενο Α'

1526. 27 Settembre Pietro Contarini quondam Agostino /² vende à Teodoro Paleologo, Andrea de' Zeta, Paolo /³ Coressi e Matteo Barelli come procuratori elletti dal capitolo /⁴ di san Nicolo della nazione Greca /⁵ un terreno vacuo posto in contrada de Sant' Antonino con una /⁶ teza da legname, coperta di coppi, et una casetta à pepian /⁷ coperta de copi; confina da una parte il rio, ossia canal di San /⁸ Lorenzo, da uno li eredi del fù Zorzi Foscari, dall' altro /⁹ lato li Valeressi e li Buselli, e la calle de' Grondal come per /¹⁰ le carte del detto venditor appar, dall' altro capo hà la sua /¹¹ intrada sopra la strada comune che decorre à Sant' Antonino /¹² dove si deve far una calle ossia strada discoperta comune à /¹³ tutte due le parte trà il muro, qual calle deve esser fatta /¹⁴ larga fino al muro della casa, ossia bottega à pepian dove al /¹⁵ presente stà il fabro; dalli quali muri si hà da tirar una /¹⁶ trezuola recto tramite fin al muro delli sopradetti Buselli /¹⁷ dovendo detto messer Petro far desfar il luoco che al presente è coperto /¹⁸ talmente che sempre la detta calle stia aperta e discoperta /¹⁹ sopra la qual calle cadauna delle parti predette possino far porte /²⁰ balconi, gorne et altro; e la longhezza di detto terreno si intendi /²¹ esser dalla detta calle da esser fatto sino al canal di San Lorenzo /²² e questo per il prezzo di ducatti 2168 da lire 6:4 per [contanti], colla /²³ messetaria, e spese à carico dei compratori.

Ὁπισθόγραφο:

Zigurà 1804

Alegazione Catterina Appolonia Pecetti contro / Giovanni Cardamici di lei marito per scioglimento di matrimonio.

Κείμενο Β'

(φ. 1^r) Copia

1526 adi 17 Septembrio in Venetia

/² Compra el magnifico misser Theodoro Palaleogo, misser Andrea /³ de Zeta, misser Paulo Coressi et misser Mathio Barelli /⁴ come procuratori facti per el capitulo de la scola de

/⁵ misser san Nicolo de la nation Greca et Servi, zoe /⁶ stradioti, marcadanti, marinari et ogni altra persona /⁷ de le dicte nation, dal magnifico misser Piero Contarini /⁸ fo del magnifico et generoso misser Agustin uno terren vacuo /⁹ posto in la contra de Sant' Antonin cum una teza de /¹⁰ legname coverta de copi et una caseta a pe pian /¹¹ coverta de copi; confina da uno suo capo nel rio /¹² over canal de San Lorenzo, da uno ladi li heredi /¹³ fo del quondam misser Zorzi Foscari over altri che possedeno /¹⁴ da quel ladi in muro comun, dal' altro ladi li Valaressi, /¹⁵ li Buselli over inzegneri over altri in calle de Grondal /¹⁶ come per le carte del dicto misser Piero venditor /¹⁷ appar. Dal' altro capo die haver la sua intrada /¹⁸ sopra la strada communa che discorre a Sant' Antonin /¹⁹ dove se die far una calle over strada descoberta // (φ. 1^v) communa a tutte do le parte tra el muro comun confina /² cum el dicto misser Piero venditor li sopradicti Foscari; /³ la qual calle die esser facta larga fin al muro de la /⁴ casa over bottega a pe pian dove al presente sta /⁵ el fauro che partisse la bottega dove al presente sta /⁶ el varoter, dali qual muri se hano a tirar una /⁷ trezuola recto tramite fin al muro de li sopradicti /⁸ Buselli over inzegneri o sia altri dovendo el dicto /⁹ misser Piero far ruinar over desfar el loco che al presente /¹⁰ e coperto talmente che sempre la dicta calle stagi /¹¹ aperta e disoccupata. Sopra la qual calle chadauna /¹² de le parte predictae possino far porte, balchoni, gorne /¹³ et altro como a loro parera et piacera et come se /¹⁴ suol far in le calle che sono commune a tutte do le /¹⁵ parte et non ad altri, possando alzar tutte do le /¹⁶ parte da le bande sue quanto a loro parera et piacera /¹⁷ senza contradiction de alguna persona.

ducati 2.168

// (φ. 2^r) Et la longeza del dicto terren venduto se intendi esser /² dal dicto calle da esser facto fin al canal de San /³ Lorenzo. Et questo per pretio de ducati do millia cento /⁴ et sexanta octo a rason de lire 6 soldi 4 per ducato da esser /⁵ pagadi per li dicti compradori de boni danari d' oro over /⁶ monede per el precio che correno ali officii dela Illustrissima /⁷ Signoria nostra de contadi fora de banco a stride quiete del /⁸ mese, intendando che in caso chel fosse passado le /⁹ stride quiete del mese et chel dicto misser Piero non /¹⁰ fosse integralmente satisfacto de tutta la quantita de /¹¹ dicti ducati /2.168/, sia in liberta del dicto misser /¹² Piero cassar, revocar et annullar el presente marchado /¹³ over vendeda talmente che la resti de niun valor. /¹⁴ Et ogni spesa che per questo fosse seguita over /¹⁵ seguira sia per conto de li dicti compradori /¹⁶ et che li dicti compradori siano obligati pagar /¹⁷ al dicto misser Piero el fito che paga li affictuali // (φ. 2^v) del dicto terren, teza et casetta in caso che li affictuali /² se partisseno de le sue affictation avanti che pagasseno /³ integralmente la dicta quantita de danari al dicto misser /⁴ Piero venditor, li qual tutti compradori di sopra /⁵ nominati se intendino esser obligati in sua spetialita /⁶ et in parte et in tutto fino ad integro pagamento de /⁷ dicti ducati do millia cento sexanta octo ut supra. /⁸ Et li dicti compradori siano obligati a pagar tutta /⁹ la messetaria et tutte spese che potesseno seguir /¹⁰ per la presente vendition. Li quali compradori se /¹¹ sottoscriverano de man propria esser cussi contenti /¹² et similiter se sottoscrivera el sopradicto magnifico misser /¹³ Piero.

/¹⁴ Et mi Alvise de Zorzi ho scripto per nome del /¹⁵ sopra scripto magnifico misser Thodaro Palaleogo la presente /¹⁶ sottoscription perche el dixit non poter scriver.

// (φ. 3^r) Item ho sottoscripto per nome de misser Andrea de Zeta /² perche el dixit non saper scriver.

/³ Io Mathio Barelli sum contento et prometto quanto di /⁴ sopra e scripto.

/⁵ Io Paulo Coressi sum contento e prometto quanto di sopra.

/⁶ E di 27 Settembre 1526 io Piero Contarini fo de misser Agustin /⁷ sum contento a quanto e soprascripto.

/⁸ Ego Sebastianus Pillotus quondam ser Lazari publicus imperiali /⁹ et Venetiarum

auctoritatibus notarius ab autentico fideliter /¹⁰ [scripsi] exemplavi. Et in fidem me subscripsi.

Ὁπισθόγραφο:

Iesus Christus

/² Per el marchado del teren /³ posto in la contrada de Santo /⁴ Antonin per fabrigar la /⁵ gexia Greca de San Zorzi.

Σχόλια

Ἡ ἱστορία τοῦ οἰκοπέδου πού ἀγοράζει ἡ ἐλληνική Ἀδελφότητα ἀρχίζει τὸ 1295 ὅταν ἡ Regina πωλεῖ στὸ σύζυγό της Dominico Medico "unam proprietatem terre copertam et discopertam que domus de sergentibus et vinea, posita in confinio Santi Antonini"⁶. Ἡ ἰδιοκτησία αὐτὴ ἐκτεινόταν τότε ἀπὸ τὸ κανάλι τοῦ San Lorenzo ἕως τὸ κανάλι τοῦ Sant' Antonin. Στὰ βόρεια ἔφθανε μέχρι τὸ δημόσιο δρόμο πού ὀδηγοῦσε στὸ Sant' Antonin καὶ τὴν ἰδιοκτησία τῆς Philippa Foscari, ἐνῶ στὰ νότια μέχρι τὴν ἰδιοκτησία τοῦ Ang. Quirini καὶ τῆς Marchisina, χήρας τοῦ Marco Badovario.

Τὸ 1304 ὁ Domenico Medico φεύγει ἀπὸ τὴ Βενετία ἐξ αἰτίας τῶν ὑπέρογκων χρεῶν πού εἶχε δημιουργήσει καὶ ἡ Βενετικὴ πολιτεία γιὰ νὰ ἱκανοποιήσει τοὺς πιστωτές του ἀποφασίζει τὴ δήμευση τῆς περιουσίας του. Ἔτσι τὸ οἰκόπεδό του, στὴν ἐνορία τοῦ Sant' Antonin, ὅπου ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπάρχει μόνο ἓνα σπίτι καὶ ἓνα ἀμπέλι, πωλεῖται στὸν Marco Pingino⁷.

Ἡ ἐπόμενη μνεία τοῦ οἰκοπέδου εἶναι δυὸ σχεδὸν αἰῶνες μετὰ, τὸ 1493. Στὸ ἐνδιάμεσο αὐτὸ χρονικὸ διάστημα ἔχει ἀλλάξει καὶ πάλι τὸ ἰδιοκτησιακὸ καθεστῶς, ἀλλὰ καὶ ἡ μορφή τοῦ οἰκοπέδου. Τώρα ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ οἰκοπέδου Aloisius Contareno πωλεῖ τὸ οἰκόπεδο στὴ Maria, σύζυγο τοῦ Petro Lauredano⁸. Ἡ ἀγοραπωλησία ὥστόσο ἀκυρώνεται, διότι παρουσιάζεται καὶ ἄλλος ἀγοραστής, ὁ Pietro Contarini, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴ βενετικὴ νομοθεσία ἔχει περισσότερα δικαιώματα λόγῳ τῆς γειτνίασης τῆς ἰδιοκτησίας του μὲ τὸ πωλούμενο οἰκόπεδο (ius propinquitatis) καὶ ἔτσι σ' αὐτὸν κατακυρώνεται τελικὰ τὸ 1495 τὸ ἀκίνητο⁹. Ἡ ἔκταση τοῦ οἰκοπέδου ἔχει, ὅπως ἀναφέραμε, ἐν τῷ μεταξύ ἀλλάξει καὶ τὸ ἀνατολικὸ ὄριό του δὲν φθάνει πιά μέχρι τὸ κανάλι τοῦ Sant' Antonin ἀλλὰ μέχρι τὴν ἰδιοκτησία τοῦ (προφανῶς) συγγενοῦς του Laurentio Contareno. Ἡ βόρεια πλευρά του ἐξακολουθεῖ νὰ ὀρίζεται ἀπὸ τὸ δρόμο πρὸς τὴν ἐκκλησία τοῦ Sant' Antonin, τὴ σημερινὴ salizzata dei Greci. Ἐπίσης ἔχει μεταβληθεῖ σημαντικὰ ἡ μορφή τοῦ οἰκοπέδου, ὅπως καὶ τῶν γειτονικῶν ἰδιοκτησιῶν: τώρα δὲν πρόκειται πιά γιὰ ἓνα κτῆμα μὲ ἓνα μικρὸ σπίτι μόνο, ἀλλὰ γιὰ ἓνα οἰκόπεδο ὅπου ὑπάρχουν "plures domus in solario et ad pedem planum"· τὸ ἀμπέλι ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ ὑφίσταται.

Τὸ οἰκόπεδο κατακερματίζεται γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, ὅταν στὶς 27 Σεπτεμβρίου 1526 ὁ Pietro Contarini πωλεῖ στοὺς ἀντιπροσώπους τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος Ματθαῖο Βάρελλη, Ἀνδρέα de Zeta, Παῦλο Κορέσση καὶ Θεόδωρο Παλαιολόγο τὸ δυτικὸ τμῆμα του.

Ταυτόχρονα λοιπὸν μὲ τὴν ἱστορία τοῦ συγκεκριμένου οἰκοπέδου, οἱ συμβολαιογραφικὲς πράξεις δίνουν πολλὰς πληροφορίες γιὰ τὴν οἰκιστικὴ ἐξέλιξη τῆς περιοχῆς. Ἡ ἀραιοκατοικημένη περιοχή τοῦ Sant' Antonin καὶ τῆς συνοικίας τοῦ Castello γενικότερα, ὅπου τὸν 13ο αἰῶνα ὑπῆρχαν κτῆματα τῶν εὐγενῶν οἰκογενειῶν τῆς Βενετίας (ὅπως τῶν Loredano, Contarini, Badoer κλπ., πού ἀναφέρονται καὶ στὸ συμβόλαιο), μεταβάλλεται σιγά-σιγά, μὲ τὴν αὐξησὶν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πόλης σὲ πυκνοκατοικημένη ζώνη. Τὴν καλύτερη καὶ πιὸ παραστατικὴ εἰκόνα

6. Βλ. παραπάνω 125, φ. 38^v/13.

7. Βλ. παραπάνω 128, φ. 46^v/6 κέ.

8. Βλ. παραπάνω 131, φ. 55^v/4 κέ.

9. Βλ. παραπάνω 132, φ. 59^v/7 κέ. Γιὰ τὸ ius propinquitatis βλ. καὶ παραπάνω, 8 σημ. 31.

τῆς Βενετίας αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μᾶς δίνει ὁ χάρτης τοῦ Jacopo de' Barbari (1500), ὁ ὁποῖος μαζὶ μετὰ τὶς πληροφορίες τοῦ συμβολαίου τῆς ἀγορᾶς μᾶς βοηθᾷ νὰ ἀναπλάσουμε τὴν ἀρχικὴ εἰκόνα τοῦ οἰκοπέδου¹⁰.

Τὰ ὅρια τοῦ οἰκοπέδου ποὺ ἀγόρασε ἡ Κοινότης ἦταν τὰ ἐξῆς: στὰ βόρεια ἡ ἰδιοκτησία Foscari, ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ ἐλληνικὴ ἰδιοκτησία χωρίζοταν μετὰ κοινόχρηστο τοῖχο ἐνῶ στὰ δυτικὰ τὸ κανάλι τοῦ San Lorenzo, ποὺ σύντομα μετονομάστηκε σὲ Rio dei Greci. Στὰ νότια τὰ ὅρια εἶναι κάπως ἀσαφῆ: τὸ οἰκόπεδο ἔφθανε μέχρι ἓνα στενὸ δρόμο, τὴν calle de Grondal (ἡ ὁποία δὲν ὑπάρχει πιά σήμερον), τὴν αὐτὴ τῆς ἰδιοκτησίας Valaresso, ἀπὸ τὴν ὁποία χωρίζοταν μετὰ τοῖχο καὶ συνέχιζε πάλι μέχρι τὴν calle de Grondal ποὺ ἦταν στὸ σημεῖο αὐτὸ κοινὴ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἰδιοκτησίας Da Musto (εἶναι φανερό ὅτι καὶ ἐδῶ ἔχει ἀλλάξει ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἰδιοκτησιακὸ καθεστὼς)¹¹. Στὰ ἀνατολικά, ἐπειδὴ ἡ ἐλληνικὴ ἰδιοκτησία ἀποτελοῦσε ἀρχικά, ὅπως εἴπαμε, τμήμα ἐνὸς μεγαλύτερου οἰκοπέδου καὶ δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτούμενη πρόσβαση ἀπὸ τὴν ξηρά, ὁ Contarini ἔπρεπε νὰ χαράξει ἓνα δρόμο, ὅπως εἶχε συμφωνηθεῖ στὸ συμβόλαιο, ποὺ θὰ ἦταν κοινὸς μεταξὺ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος καὶ τῆς ὑπόλοιπης ἰδιοκτησίας του. Ὁ ἴδιος ἀνέλαβε ἐπίσης τὴν ὑποχρέωση νὰ διανοίξει τὸ βόρειο ἄκρο τοῦ δρόμου αὐτοῦ, ποὺ ἦταν φραγμένον μετὰ τοῖχο κοινὸ μεταξὺ τῶν ἰδιοκτησιῶν Foscari καὶ Contarini, προκειμένου τὸ οἰκόπεδο τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος νὰ ἀποκτήσῃ διέξοδο πρὸς τὸ δρόμο ποὺ συνδέει τὸ κανάλι τοῦ San Lorenzo μετὰ τὸ Sant' Antonin. Μετὰ τὴν χάρτη τοῦ de' Barbari (εἰκ. 5,6) τοὺς χάρτες τοῦ G. Paganuzzi¹² (εἰκ. 8) καὶ τῶν B. Combatti - F. Berlan¹³ (1821 καὶ 1826 ἀντίστοιχα, εἰκ. 7) καθὼς καὶ ἓνα τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς περιοχῆς, φτιαγμένον τὸ 1958 (εἰκ. 4), ἐποχὴ τῆς ἀναστήλωσης τοῦ ναοῦ ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Meo, λαμβάνοντας δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ τοπογραφία τῆς Βενετίας δὲν ἀλλάζει σημαντικὰ μετὰ τὸ 1500, φαίνεται πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ δρόμος ποὺ ἀνοίξε ὁ Contarini ταυτίζεται περίπου μετὰ τὴ σημερινὴ calle dei Greci.

Ὅπως συμπεραίνουμε τόσο ἀπὸ τὰ συμβόλαια, ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ χάρτη τοῦ de' Barbari, μέσα στὸ τμήμα αὐτὸ τοῦ οἰκοπέδου ποὺ εἶχε πωλήσῃ ὁ Contarini στοὺς Ἑλλήνες ὑπῆρχε καὶ μιὰ μικρὴ ἰσόγεια κατοικία, νοικιασμένη σ' ἓνα σιδερά καὶ ἓνα γουναρά. Ἴσως τὸ κτίριο αὐτὸ νὰ ταυτίζεται μετὰ αὐτὸ στὸ ὁποῖο γνωρίζουμε ὅτι τὸ 1530 κατοικοῦσε ἡ Cristina Contarini καὶ ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ ἀδελφοὶ (ὅπως ὀνομάζονταν τὰ μέλη τῆς Ἀδελφότητος) εἰσέπρατταν ἐνοίκιο 35 δουκάτα τὸ χρόνο¹⁴. Φαίνεται ὅτι τὸ σπῆτι αὐτὸ βρισκόταν στὴ ΒΑ γωνία τοῦ οἰκοπέδου, σ' ἐπαφὴ μετὰ τὴ μεσοτοιχία πρὸς τὴν ἰδιοκτησία Foscari, ἐφ' ὅσον ἀποτελοῦσε, ὅπως ἀναφέρεται στὸ συμβόλαιο, τὸ ΒΔ ὅριο τοῦ δρόμου ποὺ θὰ ἀνοίγε ὁ Contarini. Ἀπὸ τὸ κτίριο αὐτὸ ὁ δρόμος ἐκτεινόταν σὲ εὐθεία μέχρι τὴν ἰδιοκτησία τοῦ da Musto (πρῶν Busello) στὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τοῦ οἰκοπέδου¹⁵. Στὸ οἰκόπεδο ὑπῆρχε ἀκόμη, στηριγμένη στὴ μεσοτοιχία τῶν Foscari, μιὰ ξύλινη ἀποθήκη¹⁶, καθὼς καὶ ἓνα λουτρό-ἀποχωρητήριο στὴ ΒΔ γωνία¹⁷, πάνω ἀπὸ τὸ κανάλι τοῦ San Lorenzo, ἡ δὲ τοῦ ὁποίου ἦταν διαμορφωμένη μετὰ τοῖχο καὶ σκαλοπάτια. Στὸ χάρτη τοῦ de' Barbari διακρίνονται ἐπίσης κάποια δένδρα μέσα στὸ οἰκόπεδο.

Ἡ τιμὴ τοῦ οἰκοπέδου ἦταν 2168 δουκάτα. Ὁ φόρος τῆς messetaria¹⁸ ἐπιβάρυνε τοὺς ἀγοραστές, οἱ ὁποῖοι μάλιστα ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ πληρώνουν στὸν Contarini τὸ ἐνοίκιο τῆς

10. Βλ. παραπάνω, 13.

11. Γιὰ τὸ βόρειο καὶ τὸ νότιο ὅριο βλ. καὶ ASVen, Giudici del Piovego, b. 24: Sopraluoghi di misurazioni per fabbriche 1526-1539, φ. 22^ν. Βλ. ἐπίσης παραπάνω 113 κέ., φ. 3^ν-4^ν, 6^ν.

12. G. B. PAGANUZZI 1821.

13. B. COMBATTI - G. COMBATTI - F. BERLAN 1846, 79-80.

14. ASVen, Dieci Savii sopra alle Decime in Rialto (classe E, serie I, f. 2), n. gen. 1232: libro delle traslatazioni 1524-1535, φ. 139. Βλ. καὶ 23.

15. Βλ. παραπάνω 114, φ. 6^ν, 7^ν.

16. Ο.π.

17. Βλ. παραπάνω 113, φ. 2^ν, 3^ν.

18. Γιὰ τὸ φόρο τῆς messetaria βλ. παραπάνω, 12 σημ. 16.

μικρῆς ισόγειας κατοικίας πού ὑπῆρχε στό οἰκόπεδο σέ περίπτωση πού οἱ ἐνοικιαστές της ἐφευγαν πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξόφληση τοῦ οἰκοπέδου. Ἡ πληρωμὴ τοῦ οἰκοπέδου ἔπρεπε νὰ γίνεи ἀμέσως μετὰ τὴν ἀράοδο ἐνὸς μηνὸς ἀπὸ τὴν ἀναγγελία τῆς ἀγοραπωλησίας. Σὲ ἀντίθετη περίπτωση ὁ Contarini εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἀκυρώσει τὸ συμβόλαιο.

Ἡ ἐξόφληση τοῦ οἰκοπέδου γίνεται τελικὰ σὲ 6 δόσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ πρῶτες τρεῖς καταβάλλονται τὸ Δεκέμβριο τοῦ 1526: 1050 δουκάτα στὶς 3 Δεκεμβρίου, 300 δουκάτα στὶς 5 Δεκεμβρίου καὶ 150 δουκάτα στὶς 12 Δεκεμβρίου¹⁹. Τὴν ἴδια ἡμέρα πού πληρώνεται ἡ τρίτη δόση, οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Ἀδελφότητος ὑπόσχονται στὸν Contarini ὅτι θὰ ἐξοφλήσουν τὸ οἰκόπεδο μέχρι τὴν ἑορτὴ τῆς Ἀναλήψεως τοῦ ἔτους 1527²⁰ καὶ τοῦ παραδίδουν, ὡς ἐγγύηση γιὰ τὰ ὑπόλοιπα 668 δουκάτα πού τοῦ χρωστοῦν ἀκόμη, διάφορα σκεύη (ἓνα δοχεῖο χάλκινο δουλεμένο καὶ ἐπιχρυσωμένο, μιὰ χρυσὴ βέργα, δυὸ φιάλες, 25 κύπελλα καὶ ἓνα μεγάλο θυμιατό), τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ὁποίων ἀνήκει στὸν Παῦλο Κορέσση. Τὸ 1527 ὥστόσο ἡ Ἀδελφότητα καταφέρει νὰ δώσει στὸν Contarini μόνο 100 δουκάτα στὶς 3 Ὀκτωβρίου²¹, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο χρέος ἐξοφλεῖται σὲ δυὸ δόσεις τῶν 368 καὶ 200 δουκάτων στὶς 13 καὶ 20 Μαρτίου τοῦ 1528 ἀντίστοιχα. Τὸ τελικὸ συμβόλαιο γίνεται στὶς 20 Μαρτίου τοῦ 1528²² καὶ ἐπιστρέφονται στὴν Ἀδελφότητα τὰ σκεύη πού εἶχαν δοθεῖ ὡς ἐγγύηση στὸν Contarini. Ἡ Κοινότητα μὲ τὴ σειρά της ἐπιστρέφει τὰ σκεύη στὸν Παῦλο Κορέσση, ὁ ὁποῖος διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου του Luca de Rocha da Scio, δωρίζει στὴν Ἀδελφότητα 200 δουκάτα γιὰ τὴν ἀνέγερση τῆς ἐκκλησίας. Ἡ δωρεὰ αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη στὴ μακρὰ σειρά τῶν δωρεῶν πρὸς τὴν Κοινότητα, μὲ τὴ συμβολὴ τῶν ὁποίων κτίζεται τελικὰ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

2. Μεταβίβαση τοῦ οἰκοπέδου στὴν ἐλληνικὴ Ἀδελφότητα

ASVen, Dieci Savii sopra alle Decime in Rialto (classe E, serie I, f. 2), n. gen. 1232: Libro delle Traslatazioni 1524-1535, φ. 139. Πρωτότυπο.

1530, Μαρτίου 14

Περίληψη. Ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος καὶ οἱ ἄλλοι ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας ἀποδέχονται τὴ μεταβίβαση τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τὸν Contarini στὴν κατοχὴ τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος. Ἡ Κοινότητα εἰσπράττει ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο καὶ τὸ σπίτι, ὅπου μένει ἡ Cristina Contarini, ἐνοίκιο 35 δουκάτων τὸ χρόνο· ὁ φόρος τῆς decima²³ πού ἀναλογεῖ στό ἀκίνητο καὶ τὸν ὁποῖο θὰ πρέπει νὰ καταβάλλει ἡ Ἀδελφότητα, ἀνέρχεται στὸ ποσὸ τῶν 3 λιρῶν καὶ 12 σολδίων.

Adi 14 Marzo 1530

/² Nui messer Teodoro Paleologo chompagni come covernadori de la gexia de /³ messer San Zorzi de la nazione di Grezi semo contenti che il sia trato daconto /⁴ del magnifico messer Piero Contarini fo de messer Agustin fo de messer Francesco uno teren con /⁵ la teza posto in la

19. Βλ. παραπάνω 117 κέ., φ. 14^v, 17^r, 20^r.

20. Βλ. παραπάνω 121 κέ., φ. 24^v-26^r.

21. Βλ. παραπάνω 122 κέ., φ. 28^r-32^r.

22. Βλ. παραπάνω 123, φ. 32^v.

23. Decima ὀνομαζόταν φόρος πού ἐπέβαλλε ἡ Βενετικὴ πολιτεία στὰ ἀκίνητα.

*contra de Sant' Antonin et quello sia posto aconto de /⁶ la gexia de messer San Zorzi di Grezi per aver quello conprado dita /⁷ nazion dal dito messer Piero come appar per el marcado soprascritto al anno /⁸ del 1526 adi 27 Settembrio; il qual teren e teza sono ducatti 35 de fito /⁹ al ano, nela qual suma in la [λέξη δυσανάγνωστη] caxeta che soleva star madona /¹⁰ Cristina Contarini pagava ducatti sette che son insoma ducatti 35 i sopra/¹¹ diti; e die comen-
zar la dezima aconto de ditta gexia de /¹² San Zorzi dal di del marcado adriedo, che sora per
dezima ducatti /¹³ 3 lire 12. E mi Matio Barelli sottoscrivo de volonta del dito /¹⁴ magnifico
messer Teodoro qual era prexente.*

Ἀκολουθεῖ ἡ ιδιόχειρη ὑπογραφή τοῦ Contarini:

Io Piero Contarini fo de messer Agostin fo de messer Francesco son chonttentto de quantto e
soprascritto.

Στὸ ἀριστερὸ περιθώριο : ser Pietro Contarini condan ser Agustin condan ser Francesco.

3. Registro 69 (1544 - 1547)

Μία ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς οἰκονομικῆς ἀνθησης τῆς Βενετίας ἦταν ἡ ἀνάπτυξη τῆς
λογιστικῆς καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν μεθόδων τήρησης τῶν οἰκονομικῶν βιβλίων.

Σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση, τὸ σύστημα τῆς διπλῆς καταχώρησης στὰ οἰκονομικὰ
βιβλία «ἐφευρέθηκε» τὸ 15ο αἰῶνα στὴ Βενετία (scrittura alla veneziana)²⁴. Στὴν πραγματικό-
τητα ὅμως ἡ διπλὴ καταχώρηση, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια ἐφεύρεση ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς
σειρᾶς τελειοποιήσεων τῆς ἀπλῆς καταχώρησης ὅπου τὸ «δοῦναι καὶ λαβεῖν» (dare e avere)
καταχωροῦνται σὲ δυὸ ἀντικριστὲς σελίδες (ἢ τὸ ἓνα πάνω ἀπὸ τὸ ἄλλο) ἦταν ἤδη πρὸ
πολλοῦ γνωστὴ στὴ Γένοβα (1340) καὶ τὴν Τοσκάνη²⁵.

Ἡ Βενετία θεωρήθηκε ὅτι προηγήθηκε στὴν εἰσαγωγή τῆς διπλῆς καταχώρησης διότι ἡ
πρῶτη ἀναλυτικὴ περιγραφή αὐτοῦ τοῦ συστήματος ὀφείλεται στὸ μοναχὸ Luca Pacioli, ὁ
ὁποῖος, τὸ 1494, τύπωσε στὴ Βενετία τὸ σύγγραμμά του "Summa de arithmetica". Ὁ
Pacioli ὅμως δὲν εἰσάγει κάποια καινοτομία ἀλλὰ ἀπλῶς ἐκθέτει μεθοδικὰ ὀρισμένα συστή-
ματα ποὺ ἦσαν ἤδη ἐν χρήσει στὴν ἐποχὴ του²⁶. Ἡ ἔρευνα ἄλλωστε ἔχει ἀποδείξει ὅτι
τελικὰ ὑπῆρχαν πολὺ περισσότερες παραλλαγές στὰ συστήματα τήρησης τῶν οἰκονομικῶν
βιβλίων ἀπὸ ὅσες περιγράφονται στὰ ἐγχειρίδια τῆς ἐποχῆς ἀπὸ τὸν L. Pacioli (1494) ἕως
τὸν G. Casanova (1558)²⁷.

Οἱ Βενετοί, ἂν καὶ δὲν ἦσαν οἱ πρῶτοι ποὺ χρησιμοποίησαν τὴ διπλὴ καταχώρηση,
βελτίωσαν ὅμως σημαντικὰ τὴν ὁργάνωση τῶν οἰκονομικῶν βιβλίων: εἰσήγαγαν τὴν κατὰ-
τάξη ὄλων τῶν ὀφειλῶν στὴν ἀριστερὴ σελίδα καὶ τῶν πιστώσεων στὴ δεξιὰ, σὲ παράλληλες

24. Βλ. G. LUZZATTO 1961, 227· F. LANE 1977, 140.

25. Βλ. F. LANE, ὁ.π.· F. LANE 1967, 153· G. LUZZATTO, ὁ.π. 227-228.

26. G. LUZZATTO, ὁ.π.· F. LANE 1967, 158. Ὁ Luca Pacioli θεωρεῖ ἀπαραίτητη τὴν ταυτόχρονη τήρηση τριῶν
οἰκονομικῶν βιβλίων προκειμένου μιὰ ἐπιχείρηση νὰ ἔχει τὸν ἑλεγχὸ τοῦ κέρδους ἢ τῆς ζημίας της.

27. F. LANE, ὁ.π. 154.

στῆλες, ἐπέβαλαν ἕναν ἀπλὸ καὶ ὁμοιόμορφο τύπο καταχωρήσεων²⁸, τὶς κατέταξαν κατὰ εἶδος καὶ θέμα καὶ ὑπέδειξαν τὸν τρόπο παραπομπῆς ἀπὸ τὸ ἕνα ταμιακὸ βιβλίο στὸ ἄλλο²⁹.

Τὰ ταμιακὰ βιβλία τῆς ἐλληνικῆς ἀδελφότητος, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀντλήσαμε τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν οἰκοδομὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (δηλαδὴ τὰ Reg. 68, 69, 2, 3, 4, 6, 7 καὶ 87)³⁰, ἀκολουθοῦν σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ παραπάνω λογιστικὸ σύστημα καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ Ἕλληνες τῆς Βενετίας εἶχαν ἐξοικειωθεῖ μ' αὐτό.

Τὸ Reg. 68, τὸ πρῶτο χρονολογικὰ οἰκονομικὸ βιβλίο τῆς Κοινότητος, εἶναι ἕνα *Memoriale*, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ σκριβάνος (γραμματέας) τῆς Ἀδελφότητος (φ. 2^ρ): *“Memorial della schola de messer San Nicolo et della chiesa de messer / San Zorzi della nation grecha et serva in el qual se teniva partichular conto delle hocorentie che aparteniva per / schola et fabrica de messer San Zorzi. Et de questo si potra / trazer in zornal, et del zornal nel libro como e / solitto della terra”*. Πρόκειται δηλαδὴ γιὰ τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ τρία βιβλία ποὺ ὁ Luca Pacioli θεωροῦσε ἀπαραίτητα στὸ προαναφερθὲν σύγγραμμά του³¹. Τὸ *memoriale* ἀποτελοῦσε τὴ βάση ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλοῦσε ὁ γραμματέας πληροφορίες γιὰ νὰ τὶς καταχωρήσει στὸ ἡμερολόγιο καὶ τὸ βιβλίο δοσοληψιῶν κατὰ θέμα.

Τὸ Reg. 69, ποὺ ἐν μέρει συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὸ Reg. 68, εἶναι ἕνα ἡμερολόγιο ταμείου ποὺ ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο στὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῆς ἀνέγερσης τῆς ἐκκλησίας. Καὶ τὰ δύο βιβλία ἀκολουθοῦν τὸ παλιότερο καὶ ἀπλούστερο σύστημα τῆς καταγραφῆς τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων σὲ ἀντικριστὲς σελίδες. Ὑπάρχουν ὥστόσο ἐνδείξεις ὅτι ὑπῆρχαν καὶ ἄλλα σύγχρονα ταμιακὰ βιβλία τὰ ὁποῖα δὲν μᾶς ἔχουν σωθεῖ.

Τὰ οἰκονομικὰ βιβλία 2, 3 καὶ 4 εἶναι ἡμερολόγια (*Giornali*) καὶ ἀκολουθοῦν τὸ σύστημα τῆς διπλῆς καταχώρησης³², ἐνῶ τὸ Reg. 87 εἶναι ἕνα πρόχειρο ἡμερολόγιο τῶν ἐτῶν 1554-1576 καὶ χρησίμευσε ὡς βάση γιὰ τὸ Reg. 3· ἀκολουθεῖ τὸ ἴδιο σύστημα μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι λείπουν στὸ περιθώριο οἱ ἀναφορὲς στὶς σελίδες τοῦ Reg. 3.

28. Βλ. F. LANE 1977, 140-143. Ἡ κάθε δοσοληψία ἀναλυόταν σὲ χρέωση καὶ πίστωση καὶ σημειωνόταν μὲ χρονολογικὴ σειρὰ στὸ ἡμερολόγιο μὲ τὸν παρακάτω συγκεκριμένο τρόπο: κάθε καταχώρηση ἀρχίζε μὲ τὴ λέξη *per* μπροστὰ ἀπὸ τὸ ὄνομα ἢ τὸ λογαριασμὸ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ χρεωθεῖ καὶ μετὰ ἀπὸ δύο παράλληλες κάθετες γραμμὲς συνέχιζε μὲ τὴ λέξη *A* πρὶν ἀπὸ τὸ ὄνομα ἢ τὸ λογαριασμὸ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ πιστωθεῖ. Παραθέτουμε ἕνα παράδειγμα ἀπὸ τὸ Reg. 3 (*Giornale A*):

φ. 65^ρ

adi 6 ditto (6 Ἰανουαρίου 1567)

Per rason de fabrica // A cassa conttadi a mastro Nocente tagiapiera / a bon conto de lavori lire 25 soldi 10, et a ser Zuanantonio Chiona protto / della ditta per il suo sallario del mese de Decembrio passatto lire 9 / summano in tutto lire 34 soldi 10

val

Οἱ καταχωρήσεις αὐτὲς σημειώνονταν στὴ συνέχεια σ' ἕνα libro Maestro (δηλ. βιβλίο ὅπου οἱ καταχωρήσεις γράφονταν κατὰ θέμα), ἔτσι ὥστε νὰ συγκεντρώνονται μαζὶ πράξεις ποὺ ἀφοροῦσαν τὸ ἴδιο θέμα ἢ τὸ ἴδιο πρόσωπο. Ὄταν ἡ χρέωση σημειωνόταν στὸ Maestro, ὁ γραφέας τραβοῦσε μιὰ διαγώνια γραμμὴ στὴν ἀντίστοιχη εἰσαγωγὴ στὸ ἡμερολόγιο καὶ σημείωνε δίπλα τῆς (στὸ ἀριστερὸ περιθώριο) τὴν ἀντίστοιχη σελίδα τοῦ Maestro. Μιὰ δευτέρη διαγώνια γραμμὴ σήμαινε ὅτι καὶ ἡ πίστωση εἶχε σημειωθεῖ στὸ ἀντίστοιχο κεφάλαιο τοῦ Maestro. Ἡ ἀναφορὰ στὴ συγκεκριμένη σελίδα τοῦ Maestro γράφονταν ἐπίσης στὸ ἀριστερὸ περιθώριο τοῦ ἡμερολογίου (π.χ. ἡ παραπάνω καταχώρηση ἀπὸ τὸ Reg. 3 ἔχει διαγραφεῖ δύο φορὲς καὶ φέρει στὸ περιθώριο τοὺς ἀριθμοὺς 123/124, οἱ ὁποῖοι παραπέμπουν στὰ φ. 123 καὶ 124 (π. ἀρ.) τοῦ Reg. 6 (Maestro A), τῆς ἰδίας χρονικῆς περιόδου).

29. F. LANE 1977, 140-143.

30. Βλ. καὶ παραπάνω, 23.

31. F. LANE 1967, δ.π.

32. Βλ. παραπάνω, 139.

Τὰ οἰκονομικὰ βιβλία 6 καὶ 7 εἶναι Maestri, δηλαδή βιβλία ὅπου ἀναφέρονται ὀργανωμένες κατὰ θέμα καὶ εἶδος ὅλες οἱ δοσοληψίες τῆς Κοινότητος, τόσο τὰ ἔξοδα ὅσο καὶ τὰ ἔσοδά της³³.

Τὸ Reg. 69 ἐπελέγη νὰ ἐκδοθεῖ ἀνάμεσα στὰ οἰκονομικὰ βιβλία τῆς ἐλληνικῆς 'Αδελφότητος παρ' ὅλον ὅτι καλύπτει μιὰ περίοδο τεσσάρων μόνο ἐτῶν διότι εἶναι τὸ μόνο ποὺ ἀσχολεῖται ἀποκλειστικὰ μὲ τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα τῆς οἰκοδομῆς³⁴ καὶ ἐπομένως παρέχει στὸν ἀναγνώστη μιὰ σαφέστερη ἂν καὶ «δειγματοληπτική» εἰκόνα.

Χρονικὰ τὸ Reg. 69 ὑπερκαλύπτεται ἀπὸ τὸ Reg. 68 (1536-1547). Τὸ Reg. 69 εἶναι ὅμως πιὸ ἀναλυτικὸ καὶ λεπτομερειακὸ. Ὅλες οἱ καταχωρήσεις στὰ ταμιακὰ βιβλία γίνονταν ἀπὸ τὸ γραμματέα τῆς 'Αδελφότητος, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ εἶναι παρὼν σὲ ὅλες τὶς συναλλαγές, ὥστε νὰ τὶς καταγράφει κατ' εὐθείαν στὰ ἀντίστοιχα κατάστιχα. Ἐνῶ ὅμως τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν τήρηση τοῦ Reg. 68 εἶχε ὁ ἐκάστοτε πρόεδρος τῆς Κοινότητος, ἡ τήρηση τοῦ Reg. 69 εἶχε ἀνατεθεῖ στὸν ἐπίτροπο (governator) ποὺ ἐκτελοῦσε κάθε φορὰ καὶ χρέη ταμίας³⁵.

Συγκεκριμένα τὸ Reg. 69 μᾶς δίνει πληροφορίες γιὰ τὴν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὸ διάστημα 'Απριλίου - Δεκεμβρίου 1544 (φ. 1^ν-9^ν), 'Ιανουαρίου - Μαΐου 1545 (φ. 6^ν, 8^ν, 9^ν, 10^ν), Φεβρουαρίου - Δεκεμβρίου 1546 (φ. 10^ν-14^ν), 'Ιουνίου - Αὐγούστου 1547 (φ. 15^ν-21^ν), 'Ιανουαρίου 1548 (φ. 21^ν). Δὲν γνωρίζουμε ἂν οἱ ἐργασίες συνεχίζονταν στὰ μεσοδιαστήματα, τὸ γεγονός ὅμως ὅτι καὶ τὸ Reg. 68 σιωπᾷ, μᾶς ὁδηγεῖ μᾶλλον στὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐργασίες διακόπτονται.

Οἱ καταχωρήσεις ἀκολουθοῦν ἓνα ἀπλὸ σύστημα: τὰ ἔσοδα καὶ τὰ ἔξοδα καταγράφονται μὲ χρονολογικὴ σειρὰ χωριστὰ σὲ δύο ἀντικριστὲς σελίδες. Στὸ τέλος τῆς κάθε σελίδας, ὁ λογαριασμός κλείνει (τὴν ἴδια ἡμερομηνία καὶ στὶς δυὸ σελίδες), γίνεται τὸ ἄθροισμα καὶ τὸ ἐκάστοτε χρεωστικὸ ἢ πιστωτικὸ ὑπόλοιπο μεταφέρεται στὴν ἀντίστοιχη ἐπόμενη σελίδα. Στὸ Reg. 69 στὰ φ. 1^ν-14^ν τὰ ἔξοδα εἶναι στὴ δεξιὰ σελίδα (recto) καὶ τὰ ἔσοδα στὴν ἀριστερὴ (verso) (πλὴν τοῦ φ. 7^ν ὅπου εἶναι γραμμένα ἐπίσης ἔξοδα), ἐνῶ στὰ φ. 14^ν-21^ν γίνεται τὸ ἀντίστροφο ποὺ εἶναι καὶ ἡ πιὸ συνηθισμένη τακτικὴ στὴ Βενετία. Γιὰ τὴν εὐχερέστερη κατανόηση τοῦ κειμένου σημειώνουμε ἐπίσης ὅτι ἡ ἀρχικὴ ἀρίθμηση τοῦ κώδικα ἦταν διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ σημερινή: ὡς φ. 2 θεωροῦνται τὰ φ. 1^ν-2^ν, ὡς φ. 3 τὰ φ. 2^ν-3^ν κ.ο.κ.

Τὸ κείμενο ἔχει τὴν ἐξῆς μορφή: στὸ στενὸ ἀριστερὸ περιθώριο κάθε σελίδας ἀναγράφεται ἡ ἡμερομηνία κάθε εἰσαγωγῆς. Ἀκολουθεῖ τὸ περιεχόμενο τῆς εἰσαγωγῆς σὲ μιὰ πλατιά κεντρικὴ στήλη καὶ τέλος τὸ δεξιὸ περιθώριο, χωρισμένο σὲ τρεῖς στήλες ὅπου μὲ ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς σημειώνονται τὰ ποσὰ σὲ λίρες καὶ σολδία. Ὅλες οἱ καταχωρήσεις εἶναι διαγραμμένες διαγωνίως· ἐπίσης στὸ δεξιὸ περιθώριο ὑπάρχουν κάποια σύμβολα (π.χ. $\sqrt{\quad}$) ποὺ δηλώνουν ὅτι τὸ Reg. 69 εἶχε ἀντιστοιχία καὶ μὲ ἄλλα οἰκονομικὰ βιβλία ποὺ δὲν μᾶς ἔχουν σωθεῖ. Ἀλλωστε ἀναφορὲς σὲ ἄλλα βιβλία ἔχουμε καὶ στὸ ἴδιο τὸ κείμενο: libro delle promesse, libro grande³⁶ κλπ.

33. Βλ. καὶ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ 1976, 27-28.

34. Reg. 69, φ. 2^ν: *libero.... per tegnir el conto della fabricha della.... iesia*. Σημειώνουμε ὅτι ὁ κώδικας στοίχισε 2 λίρες καὶ 6 σολδία.

35. Βλ. καὶ Φ. ΜΑΥΡΟΕΙΔΗ, ὁ.π. 27.

36. Reg. 69, φ. 8^ν, 9^ν, 13^ν, 14^ν κλπ.

Περιγραφή. Ὁ κώδικας ἔχει ἐπένδυση ἀπὸ μονοκόμματο τεμάχιο δέρματος ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν πρόσθια κύρια ὄψη, τυλίγει τὸ κατὰστιχο καὶ καταλήγει πάλι στὴν πρόσθια ὄψη, τὴν ὁποία καλύπτει ἐν μέρει. Φέρει διακόσμηση ἀπὸ ἔγκαυστα γεωμετρικὰ σχέδια (γραμμὲς χιαστὶ καὶ ρόμβους). Ἐπάνω στὸ δερμάτινο κάλυμμα εἶναι ραμμένες ὀριζόντιες (μὲ ὑποκίτρινη κλωστή ποὺ σχηματίζει ρόμβους) τρεῖς, παράλληλες μεταξύ τους, δερμάτινες ταινίες. Οἱ τρεῖς αὐτὲς ταινίες ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν κύρια ὄψη τοῦ καλύμματος καὶ καταλήγουν στὸ μέσον περίπου τῆς πίσω πλευρᾶς. Ἡ μεσαία ταινία φέρει στὴν πρόσθια ἀπόληξή της σιδερένια πόρπη ἢ ὁποία συνδεόταν μὲ ἄλλη στενὴ δερμάτινη ὀριζόντια ταινία στερεωμένη στὴν ἀπέναντι παρυφὴ τῆς δερμάτινης ἐπένδυσης· ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ ταινία σώζεται σήμερα μόνο τὸ τμῆμα ποὺ εἶναι ραμμένο στὴν παρυφὴ.

Ὁ κώδικας ἔχει στάχωση ἐπιμελημένη. Ἀριθμεῖ 202 φύλλα ἀπὸ ὑποκίτρινο χαρτί, διαστ. 310 × 213 χιλ. Μεταξὺ δερματίνου καλύμματος καὶ φύλλων ὑπάρχει, ἔμπρὸς καὶ πίσω, παράφυλλο ἀπὸ χαρτόνι. Τὰ φύλλα εἶναι μοιρασμένα σὲ τεύχη τῶν 20 φύλλων πλὴν τοῦ 5ου τεύχους ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ 22 φύλλα.

Ὁ κώδικας εἶναι σὲ καλὴ κατάσταση διατήρησης. Ὑπάρχουν λίγες μόνο φθορὲς (ὀπές) ἀπὸ ἔντομα καὶ ἔχνη ὑγρασίας στὸ ἐπάνω περιθώριο καὶ στὴν κάτω ἐξωτερικὴ γωνία τῶν φύλλων.

Στὶς κάτω ἀκμὲς τῶν φύλλων εἶναι γραμμένο μὲ καστανὸ μελάνι καὶ μεγάλα κεφαλαῖα γράμματα CASSE.

Τὸ κείμενο ἀρχίζει ἀπὸ τὸ φ. 1^ο καὶ φθάνει ἕως τὸ φ. 21^ο, ἐνῶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα φύλλα εἶναι λευκά. Λευκὰ εἶναι ἐπίσης καὶ τὰ φύλλα 1^ο, 8^ο, 9^ο-10^ο, 14^ο-15^ο.

Ἀνάμεσα στὰ λευκὰ φύλλα λυτὸ ἀχρονολόγητο σημείωμα, γραμμένο μὲ καστανὸ μελάνι σὲ φύλλο χαρτιοῦ διαστ. 195 × 88 χιλ.

Στὸ σημείωμα εἶναι γραμμένος ὁ παρακάτω κατάλογος ὀνομάτων:

ser Anargiro Antonizi
ser Michellin Pollo
ser Dimitri Cacuri
ser Nicolo Comita
ser Iani Fallerimo
ser Zorzi Novacho
ser Zorzi Matarango
ser Nicolo Macri
ser Zorzi Postichi
ser Zorzi Maurizi
ser Iani Ttapino
ser Piero Bernardo
ser Nicolo Llitino
ser Manolli Gavra
ser Iani Ralli
ser Bastian Callauro ongari i
ser Apanomiriti
ser papa Nicolla

Πρὶν ἀπὸ ὅλα τὰ ὀνόματα (πλὴν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ταπεινοῦ) ὑπάρχει X.

Ὅπισθόγραφο

Ἐπάνω ἀριστερά 1 . 1. 16

Ἐπάνω δεξιά 10 . 13

	2	
6		6
7		8
	13	
<hr/>		
8	.	1

Στὸ Reg. 69 διακρίνουμε πέντε διαφορετικὲς γραφές:

α) φ. 1^v-13^v, 14^r. Κοινή. Ὑποθέτουμε ὅτι ἀνήκει στὸ Δημήτριο Εὐγενικό, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐκλεγεῖ γραμματέας τῆς Κοινότητος τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1544³⁷.

β) φ. 13^v-14^r. Κοινή.

γ) φ. 14^r, 21^r. Κοινή. Ἀνήκει στὸ σύνδικο Δημήτριο Μαρμορέττο.

δ) φ. 15^v-21^r. Καλλιγραφική.

ε) φ. 21^r. Κοινή, ἀνήκει στὸ σύνδικο Μάρκο Καλαβρό.

37. E.I.B., Π.Α., Mariegola, φ. 26^r.

φ. 1^v

Ilaus Deo 1544 adi 23 April

	Messer Marco Samariari guvernador al presente casser dela fabricha / dela iesa de messer San Zorzi die dar per contai have da messer Zuan Samio / da Cerigo: i qualli dete per anima soa per conto della fabricha ducati otto / a lire 6 soldi 4 per ducato fano lire 49 soldi 12	val	lire 49, soldi 12
adi 5	Mazo per contai da messer Piero Condoleo guvernador al conto deli danari pro/messe dar ala fabricha dela gesia per l' anima soa dete per parte vene/ziani cechini n° 10 zoe ducati diese cechini a lire 8 l' uno fano		lire 80, soldi —
adi 9	ditto per contadi da ser Mina Cobici da Cerigo i qualli dete per l' anima soa per conto / dela fabricha ducati 5 a lire 6 soldi 4 per ducato	val	lire 31, soldi —
adi 10	ditto porto de qui per saldo di questa i qualli porto avanti in haver summa / in tutto lire 37 soldi 8 a carta 2	val	lire 37, soldi 8
		suma	lire 198, soldi —

φ. 2^r

Ilaus Deo 1544 adi 25 April

	Messer Marcho Samariari al' incontro guvernador die haver per contai a ser / Zuanpiero Furlan burchier e a ser Zuanmaria burchier piateri per capara / per cavar le fosse dela fontamenta dela iesa a rason de lire 10 el passo / de pie n° 10 alto et pie n° 10 largo el passo ala longa de pie cinque e far / da passa n° 15 in circha de essa funtamenta como per lo instromento appar / fato de man de ser Alvyse de Zorzi noder sotto el campagniel de San Mar/cho e per capara haveno scudo uno d' oro	val	lire 6, soldi 18
adi —	ditto per contai a ser Alvyse de Zorzi noder per far el sopradicto instromento cum i so/prascritti burchieri li o datto lire — soldi 18	val	lire —, soldi 18
adi	29 ditto per contai per terra de savon tolto ala Zudeicha alla savonaria del Pi/sani burchiele n° 4 a lire 5 la burchela monta		lire 20, soldi —
adi 3	Mazo per contai a messer Zuanpiero Furlan e a ser Zuanmaria burcher per la sua condotta / per haver condotto terra de savon burchelle n° 4 a lira 1 per burchella ho datto lire 4	val	lire 4, soldi —
adi	ditto per contai a ser Zuanpiero Furlan e ser Zuanmaria burchier compagni a bon / conto della sua fadiga per cavar le		

	fuosse della fundamenta della iesia ho / datto lire 12 soldi —		
		val	lire 12, soldi —
adi	5 ditto per calzina mastelli n° 60 tolti per la fundamenta della ditta ie/sia a soldi 7 el mastello ho datto de contai lire 21 et alla piata per condurla / in la gesia ditta lira 1 soldi — che sono suma in tutto lire 22	val	lire 22, soldi —
adi	6 ditto per contai per el presente libero che fo comprato per tegnir el conto della fabricha della / ditta iesia lire 2 soldi 6	val	lire 2, soldi 6
adi	ditto per contai per parte delle taolle e ponti de llariso tolti della bottega de ser Marcho / di Conti pontti n° 50 e taole n° 50 a soldi 8 l'una cussi i ponti come le taole / per meter sotto la fundamenta amontano summa lire 40 soldi — a conto delli qualli ho dato / al suo fator de bottega per parte	val	lire 8, soldi —
adi	ditto per contai ai fachini et piata che a condotto essi ponti e taolle tolti per meter / sotto la fundamenta ho datto lira 1 soldi 4	val	lire 1, soldi 4
adi	7 ditto per contai dette a ser Santto Lionbardo nostro proto per parte lire 6	val	lire 6, soldi —
adi	9 ditto per contai a ser Feramonte da Esti barchariol patron de barcha per calcina mastelli / no° 222 a soldi 7 el mastello amonta che li vien lire *** soldi *** e di essi mi lasso / lira 1 soldi 4 resta che li ho datto di contai lire 76 soldi 10	val	lire 76, soldi 10
adi	ditto per contai per discargar la sopraditta calzina tutta mastelli n° 222 li ho datto / in tutto lire 2 soldi 4	val	lire 2, soldi 4
adi	ditto per contai a ser Marco Antonio della Gatta signor al purgo dei pani per tterra de savon / burchelle n° 10 per metter in la fundamenta della gesia a lire 3 soldi 12 la burchella / amonta che o dato lire 36	val	lire 36, soldi —
		summa	lire 198, soldi —

φ. 2^v

llaus Deo 1544 adi 11 Mazo

	Messer Marcho Samariari al' incontro die dar per contadi da messer / *** Demonoianni governador della ditta iesia i qualli dete / a conto delli ducati *** che promesse dar per l'anima soa in la fabri/cha della ditta iesia a conto delli qual dette per parte ducati 10 a lire 6 soldi 4 per / ducato	val	lire 62, soldi —
adi	ditto per contai da messer Zorzi Caluzi governador della ditta iesia i qualli / dete a conto delli ducati *** che promesse dar per l'anima soa in la / fabricha della ditta iesia a conto delli qualli dete per parte lire 126	val	lire 126, soldi —

adi ditto per contadi da messer Piero Condoleo governador della
ditta iesia i qua/lli dette a conto delli ducati *** che
promesse dar per l' anima sua in la fa/bricha della ditta iesia
a conto delli qual dette per parte lire 44 val lire 44, soldi —
summa lire 232

φ. 3^r

llaus Deo 1544 adi 10 Mazo

Messer Marcho Samariari guvernador et al presente casser die
haver per resto / trato da driedo e posto in dar per saldo di
quella summa in tutto lire 37 soldi 8 carta 1 val lire 37, soldi 8

adi ditto per contadi a ser Zuanmaria Saltamachia piater per
burchella una de piere / per la fundamenta ho dato lire 2
soldi 8 val lire 2, soldi 8

adi ditto per contadi a mastro Santto de Domenego murer per
zornade n° 4 che a lavoratto / in la fundamenta della iesia
per lire 2 soldi 4 al zorno cum el suo fante val lire 8, soldi 16

adi ditto per contadi a doi manoali uno per zornade n° 3 che a
lavorato in la fun/damenta della gesia a soldi 18 el zorno
monta lire 2 soldi 14 e l' altro per zor/nate n° 2½ a soldi 16
al zorno amonta lire 2 soldi — che fano che a dato summa lire 4, soldi 14

adi ditto per contadi a ser Veturo Ciprioto e a ser Stamati
Mavroidi da Napoli ma/noali per zornate n° 3 che hanno
lavorato in la fundamenta della / gesia zoe zornade n° 3 per
homo a soldi 20 al zorno amonta che o dato / lire 3 soldi — e
per haver sechade el pozzo in doi volte li ho dato lira 1 soldi
16 che / fano in tutto summa che li ho dato val lire 4, soldi 16

adi ditto per contai a ser Zuanmaria burchier e a ser Agustin
burchier e compagni per pi/ere per la fundamenta burchelle
n° 10 a lire 2 soldi 18 la burchella amonta / che ho dato lire
29 soldi — val lire 29, soldi —

adi ditto per contadi a ser Zuanmaria burchier e a ser Agustin
burchier e compagni / sopraditti per terra de savon burchelle
n° 2 a lire 5 soldi — la burchella amonta / lire 10 soldi 7 e
per la sua cunduta a lira 1 per burchella amonta lire 2 soldi
— che / amonta summa in tutto che li ho dato lire 12 soldi
— val lire 12, soldi —

adi ditto per contadi a ser Zuanpiero Furlan e a ser Zuanmaria
burchier compagni / a bon conto della sua fadiga per cavar
le fuosse della fundamenta della gesia / ho dato lire 24 soldi
16 val lire 24, soldi 16

adi 16 ditto per contadi a ser Michiel Rampan noder a Rialto per

	haver messo in nel libro / dela iesa i doi ponti del testamento de madonna Canalla fie del / quondam magnifico messer Pelegrin da Canal la qual lasso ducati cento in la fabri/cha della gesia e ducati diese hogni anno in perpetuo dei / fitti della sua casa come per i ditti ponti del suo testamento appar / e per copiar ditti doi ponti del testamento li ditti lire 3	val	lire 3
adi 17	ditto per contadi a ser Zuanmaria piater e cumpagni per terra de savon / burcheli n° 4 per la fundamenta a lire 5 la burchiella monta / lire 20 e per sua condotta soldi 20 per burchella amonta lire 4 che amonta / che ho dato suma in tutto lire 24	val	lire 24, soldi —
adi	ditto per contadi al ditto ser Zuanmaria per haver condotto terra de savon bur/chelle n° 2 ttolta dal Purgo a soldi 20 la burchella amonta summa		lire 2, soldi —
adi	ditto per contai a ser Marcho ditto Marchonburchier per piere per la funda/menta burchelle n° 10 a lire 2 soldi 18 la burchiella amonta summa		lire 29, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Agustin e a ser Zuanmaria sopraditti burchieri et com/pagni per piere per la fundamenta burchielle n° 11 a lire 2 soldi 18 la / burchiella amonta lire 31 soldi 18	val	lire 31, soldi 18
adi	ditto per simedemo i qualli porto avanti in dar per suo saldo val carta 3		lire 18, soldi 4
		summa	lire 232, soldi —

φ. 3^v

l'laus Deo 1544 adi 17 Mazo

	Messer Marcho Samariari guvernador al presente casser della fabricha / della iesa de messer San Zorzi die dar per resto trato da driedo e posto / in haver per saldo di quella summa in tutto lire 18 soldi 4 a carta 2	val	lire 18, soldi 4
adi 18	ditto per contadi da ser Thodoro Iannistopullo della Cania patron del schira/zo i qualli dete per oferta ala fabricha	val	lire 7, soldi 10
adi	ditto per contadi havi da ser Zorzi Caluzi a conto delli ducati promesse / dar in la fabricha della ditta iesa lire 16	val	lire 16, soldi —
adi 22	ditto per contai da messer Sofiano Demonioiani guvernador a bon conto / della soa promessa lire 62	val	lire 62 soldi —
adi	ditto per contadi da ser Zuan Nadal Defterto a conto della promessa / lui feze per l' animo soa per conto della fabricha ducati 5	val	lire 31, soldi —
adi	ditto per contadi da messer Zorzi Caluzi governador i qualli hebbi da ser Zorzi Notara / da Cerigo i qualli dete per l'		

	anima soa in la fabricha della ditta iesa ducati 6	val	lire 37, soldi 4
adi 24	ditto per contadi da ser Dimitri Sonidi ditto Capelleto i qualli dete per parte et a / bon conto delli ducati 5 che promesse dar in la fabricha della ditta / iesa dette per parte lire sie soldi 4	val	lire 6, soldi 4
	summa		lire 178, soldi 2

φ. 4^r

llaus Deo 1544 adi 17 Mazo

	Messer Marcho Samariari al' incontro die haver per contadi a mastro Santto de / Domenego murer per zornade n° 6 che a lavorato in la fundamenta / della iesa lui et el suo fante a lire 2 soldi 4 el zorno amonta che ho da/tto lire 13 soldi 4		
		val	lire 13, soldi 4
adi —	ditto per contadi a ser Bernardin manoval per zornade n° 6 che a lavora/to in la [iesa] fundamenta della iesa a soldi 16 al zorno amonta summa		lire 4, soldi 16
adi	ditto per contadi a ser Iacomo manoval per zornade n° 6 che a lavurato in la / fundamenta della iesa a soldi 18 al zorno amonta che ho dato	val	lire 5, soldi 8
adi	ditto per contadi a ser Vetro Ciprioto e a ser Stamati Mavroidi manovali / per zornade n° 6 per homo che hanno lavorato in la fundamenta della / ditta iesa a soldi 10 al zorno per homo amonta che li ho dato lire 6 soldi —	val	lire 6, soldi —
adi	ditto per contadi al piater e fachini che porto tole de lariso n° 25 / e ponti n° 25 per metter sotto la fundamenta e per scorzi d' albeo / n° 20 ttolti ttutto esso legname della botega de messer Marcho di Conti / li ho dato lire — soldi 16	val	lire —, soldi 16
adi	ditto per contadi a ser Beneto de Venturin fator de messer Marcho di Conti / a bon conto de legniamme zoe dei ponti e ttaole tolti da lui e messi sotto la fundamenta li ditti al presente	val	lire 16, soldi —
adi	18 ditto per contadi a ser Zuanpiero Furlan e a ser Zuanmaria burchier compagni / a bon conto della sua fadiga per cavar le fuosse della fundamenta / della gesia ho dato	val	lire 36, soldi —
adi	ditto per contai a ser Batista Basso burcher per terra savon burchelle n° 2 / che porto per la fundamenta a lire 4 la burchiella amonta lire 8 e per / sua condotta a soldi 24 la burchiella amonta che ho dato lire 2 soldi 8 che / fano summa in tutto lire 10 soldi 8	val	lire 10, soldi 8
adi 24	ditto a ser Zuanmaria per terra de savon burchele n° 2 a lire 5 la bur/chella amonta summa lire 10 e per sua condotta		

	soldi 20 per burchiella amonta / lire 2 summa in tutto lire dodese	val	lire 12, soldi —
adi	ditto per contadi al ditto ser Zuanmaria burchier per la sua condotta per haver condotto / terra de savon burchelle n° 3 del Purgo a soldi 20 la burchella amonta summa	lire	3, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Zuanpiero Furlan a ser Zuanmaria burchier cumpagni a bon / conto della sua fadiga per cavar le fosse della fundamentta della iesia / ho dato lire 39 soldi —	val	lire 39, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Mathio da Vienza per haver lavorato zornade n° 2½ / in la crea del pozo a soldi 24 el zorno ho dato	val	lire 3, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Batista da Vicenza manual per haver lavorato zornade n° 2 / in la crea del puzo a soldi 16 el zorno ho dato	val	lira 1, soldi 12
adi	ditto per contadi a mastro Santo de Domenego murer per zornade n° 4 che a la/ vorato in la fundamenta sollo senza el suo fante a soldi 30 el zorno	lire	6, soldi —
adi	ditto per contadi a Bernardin manual per zornade n° 4 che a lavorato in / la fundamenta a soldi 16 al zorno monta	val	lire 3, soldi 4
adi	ditto porto de qui per saldo di questi i qualli porto avanti in dar / in tutto lire 17 soldi 14 val a charta 4	val	lire 17, soldi 14
	summa	lire	178, soldi 2

φ. 4^v

Il laus Deo 1544 adi 24 Mazo

	Messer Marcho Samariari guvernador et al presente casser della fabricha / della iesia de messer San Zorzi die dar per resto trato da driedo e puosto / in haver per saldo di quella summa in tutto lire disisete soldi 14 a carta 3	val	lire 17, soldi 14
adi 26	ditto per contadi da messer Manoli Alamano guvernador a conto delli ducati / che promesse dar per l' anima sua in la fabricha della ditta iesia ducati 10	val	lire 62, soldi —
adi 31	ditto per contadi da messer Piero Condoleo guvernador a conto delli ducati che prome/ sse dar in la fabricha della gesia per l' anima sua ducati 5	val	lire 31, soldi —
adi	ditto per contadi da messer Zorzi Caluzi guvernador a conto delli ducati che prome/ sse dar in la fabricha della gesia per l' anima sua ducati 2 soldi 12	val	lire 13, soldi —
adi	ditto per contadi da messer Marcho Samariari guvernador ducati 10 i qualli li dete a conto della promessa fata per lui per la fabricha della iesia	val	lire 62, soldi —
	summa	lire	185, soldi 4

Ilaus Deo 1544 adi 24 Mazo

	Messer Marcho Samariari al' incontro die haver per contadi a ser Iacomo mano/al per zornade n° 4 che a lavorato in la fundamenta a soldi 18 el zorno / amonta lire tre soldi 12 val	lire 3, soldi 12
adi	ditto per contadi a ser Ianni da Charara fator de messer Zuanantonio Malipiero / per calcina mastelli n° 80 a soldi 7 el mastello amonta che ho dato in tutto	lire 28, soldi —
adi	ditto per contadi a Stamati Mavroidi manoal per zornade n° 4 che a lavorato / in la fundamenta a soldi 10 al zorno amonta che ho dato	val lire 2, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Veturo Ciprioto manoal per zornade n° 4 che a lavu/ratto in la fundamenta a soldi 10 al zorno amonta lire 2 soldi — e per haver / sechato il pozo e lle fosse duo note et uno zorno ho dato lira 1 soldi 4 che fano / summa intutto lire tre soldi 4	val lire 3, soldi 4
adi	ditto per contadi alla piata e fachini che porto la calzina mastelli n° 80 ho / dato lira una soldi 4	val lira 1, soldi 4
adi 31	ditto per contadi a ser Borttolomeo Bersan burchier per calcina bagnada tolta da lui per / la fundamenta della gesia burchele n° 7 a lire 2 soldi — la burchiella	lire 14, soldi —
adi	ditto per contadi a Michali da Napoli over della Malvasia manual per zornade / do che a lavorato ala funtamenta a soldi 10 al zorno amonta che ho dato	lira 1, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Manoli da Napoli manual per zornade doi che a lavorato in la / fundamenta a soldi 12 al zorno amonta lira 1 soldi 4	val lira 1, soldi 4
adi	ditto per contadi a ser Iani della Cania manual per zornade doi che a lavorato in / la fundamenta a soldi 10 al zorno amonta lira una	val lira 1
adi	ditto per contadi a ser Nanachi de Malvasia manual per zornada una che a la/vurato in la fundamenta a soldi 10 al zorno amonta	val lira —, soldi 10
adi	ditto per contadi a ser Veturo Ciprioto manual per zornate n° 6 che a lavurato / in la fundamenta della iesia a soldi 10 al zorno amonta lire 3 soldi — e per / haver sechato le fuosse della fundamenta ho dato lire — soldi 6 summa	lire 3, soldi 6
adi	ditto per contadi a ser Zuanmaria per terra de savon burchielle n° doi una lire 5 / e l' altra per lire 5 soldi 10 che amonta che ho dato lire 10 soldi 10 e per sua condotta / a soldi 20 la burchiella amonta lire 2 soldi — che fano summa in tutto	val lire 12, soldi 10
adi	ditto per contadi a mastro Santto de Domenego murer per zornade n° 6 che a la/vurato in la fundamenta della iesia a lira 1 soldi 10 el zorno	val lire 9, soldi —

adi	ditto per contadi a Bernardin manual per zornade n° 6 che a lavorato in la / fundamenta della giesia a soldi 16 el zorno amonta	lire 4, soldi 16
adi	ditto per contadi a ser Iacomo manual per zornade n° 6 che a lavurato in la fun/damenta della iesia a soldi 18 al zorno amonta che ho dato	lire 5, soldi 8
adi	ditto per contadi a ser Zuanne manual per zornada una che a lavuratto in la fun/damenta della iesia ho dato soldi 16 val	lire —, soldi 16
adi	ditto per contadi a mastro Borttolomeo pozer per zornade n° 6 che a lavurato in lo puzo / et in la fundamenta a soldi 30 al zorno amonta val	lire 9, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Mathio Visintin manual che a lavurato in la crea / del puzo et in la fundamenta della iesia a soldi 24 el zorno amon/ta che ho dato lire 7 soldi 4	lire 7, soldi 4
adi	ditto porto de qui per saldo di questa i qualli porto avanti in dar in tutto / lire 78 soldi — val a carta 5	lire 78, soldi —
	summa	lire 185, soldi 14

φ. 5^v

llaus Deo 1544 adi 31 Mazo

	Messer Marco Samariari guvernador et al presente casser della fabri/cha della iesia de messer San Zorzi die dar per resto trato da driedo / e puosto in haver per saldo di quella summa in tutto lire settantaotto val a carta 4	lire 78, soldi —
adi 10	Zugno per simedemo porto die haver qui avanti per suo resto val carta 6	lire 33, soldi 10
	summa	lire 111, soldi 10

φ. 6^r

llaus Deo 1544 adi 31 Mazo

	Messer Marco al' incontro die haver per contai a ser Piero da Napoli per / aver sechato le fuosse della fundamenta della iesia ho dato	lire —, soldi 10
adi	ditto per contai: a ser Zuanpiero Furlan e a ser Zuanmaria burchier cum/pagni a bon conto della sua fadiga per cavar le fuosse della funda/menta della iesia ho dato lire dodese val	lire 12, soldi —
adi 2	Zugno per contai a Marchonburchier per piere per la fundamenta burchiela / una ho dato lire 2 soldi 14 val	lire 2, soldi 14
adi	ditto per contai a ser Antonio Carabella burchier per piere per la fundamenta / burchelle n° 4 a lire 2 soldi 15 la	

	burchiella amonta che ho data	lire 11, soldi —
adi 5	ditto per contadi a ser Beneto de Venturin fator de messer Marcho di Conti a bon / conto de legniam zoe de ponti n° 30 tolti da lui adi 27 Mazo / per meter sotto la fundamenta a soldi 11 l' uno amonta summa lire 16 soldi 10 a / conto delli quali li ho dato per parte lire 8 soldi 10	val lire 8, soldi 10
adi	ditto fo adi 27 Mazo per contadi a la barcha et fachini portto / i ditti ponti n° 30 gi ho dato lire — soldi 9 et al fauro per agui libre 2 / per far i ponti soldi 6 fano in tutto soldi 15	val lire —, soldi 15
adi 7	ditto per contadi a mastro Borttolomeo pozer per zornade 4 che a lavurato / per conzar el puzo a soldi 30 al zorno amonta che ho dato	lire 6, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Mathio Visintin manual che a lavurato in / la crea del pozo per conzar esso pozo per zornatte n° 4 che a lavurato / a soldi 24 el zorno amonta che ho dato	val lire 4, soldi 16
adi	ditto per contadi a mastro Borttolomeo pozer per uno burchio di crea per meter in nel pozo / amonta che ho dato lire cinque	val lire 5, soldi —
adi	ditto per contadi a ser Piero Bresan manoval per una zornata che a lavurato / in el pozo ho dato soldi 16	val lire —, soldi 16
adi	ditto per contadi a ser Beneto de Venturin fator de messer Marcho di Conti / per resto delli ponti e taole zoe per i ponti n° 75 e taole n° 75 tolti / per avanti et messe sotto la fundamenta fano summa n° 150 a soldi 8 cussi / taole come i ponti amontano summa lire 60 soldi — item per ponti n° 30 messi / sotto la ditta fundamenta a soldi 11 l' uno fano lire 16 soldi 10 e per sotto scorzi / n° 30 a soldi 2 l' uno amonta lire 30 soldi — che amonta tutto esso legna/me summa lire 79 soldi 10 a conto delle qual lire 79 soldi 10 have da mi per a/vanti in piu volte come in nel presente libero appar summa lire 32 soldi 10 / per lo resto suo che sono lire 47 soldi — li ho dati di contadi per resto et / saldo	val lire 47, soldi —
adi 9	ditto per contadi a ser Santo nostro proto per parte lire sie soldi —	val lire 6, soldi —
adi 10	ditto per contadi spesi al' officio della iustizia vechia per la lite che me fano ser Zuanma/ria piater e compagni per el cavar delle fosse che domandavano dover esser pagati / de piu di quello li vegniva in nel cavar delle fuosse della fundamenta / de ditta iesa et in le piere portorno e / messa in ditta fundamenta / e per cavati ditti per la risposta della destesa ditti lire 4 soldi 13 e soldi 4 per notar / uno comesso e lira 1 soldi 4 ditti al ditto comesso et avvocato e soldi 8 per cavar la / copia dello instromento dello acordio fato con loro che fano summa lire 6 soldi 9	val lire 6, soldi 9
	summa	lire 111, soldi 10

φ. 6^v

Ilaus Deo anno MDXLIII

	Messer Marco Samariari a l' incontro die dar adi 15 Zugno per contadi da / ser Mina Defterego da Cerigo falconier i qualli dete a conto delli ducati cinque / che promesse a dar in la fabrica della iesia per li qual dete per parte	val	lire 6, soldi 4
adi	ditto per contadi da ser Paulo Zelaiti patron de nave i qualli me conto messer Zorzi / Caluzi suo parzinevele a conto delli ducati cinque che promesse dar el ditto / ser Paulo Zelaiti patron per conto della fabrica per l' anima sua delli qual / dete per parte lire sie soldi 4	val	lire 6, soldi 4
adi	6 Luio per contadi havi da messer Nadal Murmuri gastaldo lire cento e vintiotto / soldi 2 come appar in libero della iesia et in el conto tenuto per esso messer Nadal		lire 128, soldi 2
adi [14]	5 Avosto per contadi habbi da messer Zorzi Caluti guvernador i quali dete a con/to delli ducati trenta che promesse dar in la fabrica della iesia per l' a/nima soa dete di contai al presente lire quattordese soldi —	val	lire 14, soldi —
adi 14	ditto per contadi havi da messer Nadal Mormori gastaldo come appar in libro / della iesia e conto de cassa tenuta per esso messer Nadal havi lire 12	val	lire 12, soldi —
adi 23	ditto per contadi have da messer Nadal Mormori gastaldo como appar in el libro / della gesia a conto della cassa tenuta per esso messer Nadal per pagar ai maestri / zoe a ser Filippo de Gasparo lire 9 et a mastro Varischo suo cumpagno lire 6 che / fano in tutto summa lire 15 soldi —	val	lire 15, soldi —
adi 26	Ottumbrio per simedemo trazo da conto la sopra assignata parte e posta in falo		lire 16, soldi —
adi 2	Novembrio per simedemo trazo da conto la sopra assignata parte e posta in falo		lire 15, soldi —
adi 17	Mazo 1545 per contadi da messer Piero Condoleo guvernador et al presente / casser per resto et saldo delle suprascripte partide dela ministration dela / presente cassa lire sessanta quatro soldi 11	val	lire 64, soldi 11
		summa	lire 277, soldo 1

φ. 7^r

Ilaus Deo anno MDXLIII adi 10 Zugno

Messer Marco Samariari guvernador et al presente casser die haver per resto /trato da driedo e posto in dar per saldo di

- quella summa in tutto lire 33 soldi 10 val lire 33, soldi 10
- adi 10 ditto per contadi spesi al' officio della iustia per la lite che ho havuto con ser Zuanmaria / et compagni quando fuo fato l' ato et data la prova ai ditti piateri val lire 4, soldi 13
- adi 28 ditto per contadi per copie delle scritture tolte dal' officio della iustitia per conto delle sopra/ditte lite ho dato lire 2 soldi 8 e per suspender la sententia e notar la suspension ditti soldi 12 / fano in tutto summa lire tre val lire 3, soldi —
- adi 4 Luio per contadi ditti al' offitio dei auditori vechi percurati per spazar la sententia / fata al' officio della iustitia vechia in favor dei sopraditti piateri lire 8 soldi 2 / e per suspender ditta sententia ho dato soldi 8 e a ser Iacomo Daponte avvocato ho dato / el qual parlo avanti i signori auditori vechi ho dato lire 2 soldi 8 e per tre / cumandamenti fatti per avanti ho dato soldi 12 fano summa in tutto lire 11 soldi 10 val lire 11, soldi 10
- adi ditto per contadi ditti ditti a ser Zuanmaria piater e compagni sopraditti per la / tansa delle spese tansade al' officio della iustitia vechia e per la tansa / di auditori vechi ho dato per la lite sopraditta ho dato lire 18 soldi 12 per la tansa / della iustitia e lire 3 per la tansa di auditori e per cumandarli ala / iustitia spesi soldi 6 e lire 2 soldi 8 ditti ai avvocati nostri della iustitia che / fano summa lire vinti quattro soldi 6 val lire 24, soldi 6
- adi 6 ditto per contadi ditti a ser Zuanmaria piater e a ser Zuanpiero Furlan burchier / e compagni per resto e saldo per el cavar delle fosse della fundamenta della / giesia: qual fundamenta tutta fuo stimada per i peritti e proti dadi per lo / officio della iustitia laqual fuo fatta tutta passa 19½ a soldi 10 el passo amonta / summa lire 195 a conto delle qual lire 195 anno havuto in piu volte a conto / ditto come per el presente libero appar summa lire 130 soldi 14 e lo resto suo che sono / lire 64 soldi 6 li ho dato al presente di contai per resto e saldo val lire 64, soldi 6
- adi ditto per contadi ditti a ser Zuanmaria piater e compagni per pierie messe in la / fundamenta della ditta iesia burchielle n° 22 a lire 2 soldi 18 la bur/chiela amonta chi ho dato in tutto lire sesanta tre soldi 16 val lire 63, soldi 16
- adi 5 Avosto per contadi ala piata e fachini che hano condotto pierie vive / miara n° 40 tolti *** a soldi 7 el miger amonta / che ho dato per essa condotta lire quatornese val lire 14, soldi —
- adi 14 ditto per contadi a ser Varischo taiapiera et a mistro Philippo de ser Gasparo ta/gliapiera: a bon conto delli basamenti che fano in nel muro luongo / della iesia ho dato lire sie soldi — per cadauno che ho dato a tutti doi val lire 12, soldi —
- adi 23 ditto per contadi a mastro Filippo di Gasparo tagiapiera lire 9 et a mastro Varischo / suo cumpagno tagiapieri lire 6 a bon

	conto deli basamenti che fano in el / muro longo della gesia i qual danari li conto messer Nadal Mormori ga/staldo e per haver me fato debitor di essi lire 15 me fazio anche creda/dor di essi fano summa	lire 15, soldi —
adi	26 ditto per contai a mastro Filippo lire 10 et a ser Varischo lire 6 summa	lire 16, soldi —
adi	2 Novembrio per contai a mastro Filippo lire 9 et a ser Varischo lire 6 summa	lire 15, soldi —
	summa	lire 277, soldi 11

φ. 7^v

Llaus Deo 1546

Spese fate per messer Nadal Mormori gastaldo de ordine dei signori / guvernadori per conto dela fabricha dela gesia nostra como qui sotto / appar et prima i qual danari sono [le qualli] del quondam ser Symon / de Cipri el qual habitava in la caseta et ceta dela nostra gesia / li qual danari che fo trovato fano in tutto lire 147 soldi 18 deli qual danari / lire 147 soldi 18 fo speso per el ditto messer lo gastaldo in la ditta fabricha del / muro le sottoscritte partie et prima per calcyna mastelli 40 a soldi 10 el mastello val lire 20 et / per la piata che a portato ditta calzina lira 1 e per sabion barchade / n° 4 a lira 1 soldi 10 la barca lire 6 item per calcyna un' altra volta / masteli n° 40 a soldi 10 el mastello lire 20 e per piere cotte migera n° tre / a lire 9 soldi 15 el miaro monta lire 29 soldi 5 e per 2 barche che hano portato / le piere et calcyna lire 3 e per la fatura del maistro che a tolto so/pr a d' essi lire 31 summa in tutto lire 110 soldi 5 val lire 110, soldi 5

φ. 8^v

Llaus Deo anno MDXLIII adi 30 Avosto

	Messer Piero Condoleo guvernador et al presente casser della fabricha / della iesia de messer San Zorzi die dar per contai have da messer Nadal / Mormori al presente gastaldo della ditta iesia et scola lire dodese / per pagar i tagliapieri como appar in libro della cassa del ditto / messer lo gastaldo	val lire 12, soldi —
adi 6	Settembrio per contai have dal ditto messer lo gastaldo per pagar i sopraditti / como in ditto libro de messer lo gastaldo appar	val lire 15, soldi —
adi 13	ditto per contai have dal suprascritto messer lo gastaldo per pagar i sopraditti come / appar in ditto libro dal ditto messer	

	lo gastaldo	val	lire 12, soldi —
adi 20	ditto per contai have del ditto messer lo gastaldo per pagar i soprascritti come / in ditto libro de messer lo gastaldo appar	val	lire 15, soldi —
adi 19	Ottobrio per contai have da messer Manoli Alamano guver- nador a bon conto / della soa promessa appar in libro delle promesse ducati 10	val	lire 62, soldi —
adi 6	Decembrio per contai have da messer Nadal Mormori gastaldo per pagar a mastro Alvy/se taiapiera per parte dele piere hanno habuto da esso como in ditto libro / de messer lo gastaldo appar lire trenta sette	val	lire 37, soldi —
adi 10	Zener per contai have dal ditto messer lo gastaldo per pagar parte dele piere al / suprascritto mastro Alvyse taiapiera lire vintisette [apar in ditto libro]	val	lire 27, soldi —
1545	adi primo Marzo per contai have dal suprascritto messer lo gastaldo per pagar lo resto dele piere / al suprascritto mastro Alvyse taiapiera lire disisette [apar in ditto libro]	val	lire 17, soldi —
adi 15	ditto per contai have dal reverendo messer pre Anastasio Porfiro per parte della soa promessa / como appar in libro delle promesse ducati 45 lira 1 soldi —	val	lire 280, soldi —
	summa		lire 477, soldi —

φ. 9^r

Il laus Deo anno MDXLIII adi 30 Avosto

	Messer Piero Condoleo guvernador et al presente casser al' incontro die / haver adi suprascripto per contai dete a mastro Filippo de ser Gasparo / taiapiera a bon conto del suo servir lire 6 et a ser Varischo taia/piera suo cumpagno a bon conto ut supra lire 6 summa in tutto	val	lire 12, soldi —
adi 6	Settembre per contai a suprascritto mastro Varischo lire 6 et a suprascritto ser Filippo lire 9 summa		lire 15, soldi —
adi 13	ditto per contai a mastro Varischo suprascritto lire 6 et a mastro Filippo suprascritto lire 6 summa		lire 12, soldi —
adi 20	ditto per contai a mastro Filippo suprascritto a bon conto lire 9 et a ser Varischo suo cum/pagno lire 6 summa in tutto lire quindese	val	lire 15, soldi —
adi 28	ditto per contai a mastro Filippo suprascritto a bon conto lire 9 et a ser Varischo lire 6 summa		lire 15, soldi —
adi 5	Ottubrio per contai a mastro Filippo suprascritto a bon conto lire 9 et a ser Varischo lire 6 summa		lire 15, soldi —
adi	ditto per contai a mastro Alvyse tagliapiera per resto e saldo de migera / quaranta de piere lire sesanta otto	val	lire 68, soldi —
adi	12 ditto per contai a mastro Filippo suprascritto a bon conto lire 9 et a mastro Varischo lire 6 summa		lire 15, soldi —

adi	ditto per contai ai fachini et ala piata per haver condotto et dis/cargato le piere miera 25 a soldi 7 per migero monta summa	lire 8, soldi 15
adi 18	ditto per contai a mastro Filippo suprascritto a bon conto lire 9 et a ser Varischo lire 6 summa	lire 15, soldi —
adi 26	ditto per contai a mastro Filippo suprascritto lire 10 et a ser Varischo lire 6 summa	lire 16, soldi —
adi 2	Novembrio per contai a mastro Filippo lire 9 et a ser Varischo lire 6 summa	lire 15, soldi —
adi 9	ditto per contai a mastro Filippo lire 9 et a ser Varischo lire 6 in tutto	lire 15, soldi —
adi 6	Decembrio per contai a mastro Alvyse taiapiera per parte delle sue piere	lire 37, soldi —
adi 10	Zener per contai al ditto mastro Alvyse taiapiera per parte dele sue piere	lire 27, soldi —
1545	adi primo Marzo per contai al soprascritto mastro Alvyse taiapiera per resto delle sue piere	lire 17, soldi —
adi 17	Mazo per contai a messer Marcho Samariari [olim guv] guvernador et / olim chasser per resto et saldo della ministration dela soa cassa	lire 64, soldi 11
adi	25 ditto per contai a messer Marcho Samariari desegnato casser per resto et / saldo dela ministration dela cassa del soprascritto messer Piero lire nonanta quatro soldi 14 val	lire 94, soldi 14
	summa	lire 477, soldi —

φ. 10^v

Ilaus Deo 1545 adi 25 Mazo

	Messer Marcho Samariari al presente casser et guvernador della scholla / de messer San Nicolo posta in gesia de messer San Zorzi di nation di Greci die dar / adi suprascritto per contai have da messer Piero Condoleo guvernador / et olin casser per resto e saldo della ministration della cassa / tenuta per el soprascritto messer Piero lire nonantaquatro soldi 14	val	lire 94, soldi —
1546	adi 26 Marzo per contai da messer Nadal Mormori al presente gastaldo / per conto dela fabricha lire cento e vinti	val	lire 120, soldi —
adi	ditto e fo adi 22 Fevrer per contai havi a conto de lasso dei ducati sie / che lasso per l' anima soa el quondam ser Andrea dela Vigna del Zante in la / fabricha dela giesia el qual lasso per cumessario ser Zorzi Novacho dal / Zante suo cugnado e per nomine de esso ser Zorzi Novacho me li conto ser An/drea Orfano da Zefalonia nohero dela mia caravella a conto / deli ditti ducati sie me conto per parte lire vinti	val	lire 20, soldi —

- adi 21 *Marzo per contai havi da ser Zorzi Manessi per conto dela
fabricha / dela gesia de messer San Zorzi i qualli dete per l'
anima de piu perssone / como appar in libro dela promessa
dela ditta gesia havi schudi n¹³ / zoe tredese oro in oro
franzesi a lire 7 l' uno fano summa in ttutto lire / nonanta
una soldi —* val lire 91, soldi —
- adi 9 *Aprile per contadi havi dala camara de armamento a conto de
lasso lasso / el quondam ser galiazo da Corfu fu galiotto con
la galia patron el quondam / magnifico messer Etor Contarini
el qual lasso per breviarior tutti i soi avanzi / per l'anima soa
in la fabricha dela gesia de messer San Zorzi alo qual / li
avanzava lire 166 soldi 11 in la ditta camara d' armamento e
die / esser lire 166 soldi 11 havi per parte ducati diese fano
lire 62 presenti messer Sofiano / Demonioiani guvernadior
della ditta gesia i qualli me li porto di con/tai le ditte lire 62*
val lire 62, soldi —
summa lire 387, soldi 14

φ. 11^r

1546 adi 18 Marzo

- Messer Marcho Samariari al' incontro die haver adi supra-
scritto / per contai dete ala piata et fachini che a condotto
piere vive / miara n° 28 comprate da ser Santto Lombardo ho
dato ai fa/chini soldi 5 per miar et ala piata soldi 2 per miar
che ho dato in / tutto soldi 7 per miar per i miara n° 28
supraditti ho dato in tutto / lire nove soldi 16* val lire 9, soldi 16
- adi *ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio taiapiera per andar a
cercar / con la misura et trovar dele piere vive per comprar
per conto / dela fabricha per zornate do che e sta cercar a
trovar ditte piere / a soldi 28 al zorno ho dato lire do soldi
16* val lire 2, soldi 16
- adi 20 *ditto ho dato a ser Santo Lombardo a bon conto dele piere
vive / miara n° 28 comprate da lui a rason de lire 4 soldi 1 el
mier / amontano summa lire cento e tredese soldi 8 al conto
dele qual / lire cento e tredese soldi 8 li o dato di contai al
presente per parte / et a bon conto lire sesanta do soldi —*
val lire 62, soldi —
- adi *ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio taiapiera et a mastro
Thomaso / de Christofalo daiapiera per zornate n° 4 per
homo che ano / lavorato in lo pilastro grandio che va in el
canton dele ca/pelle dela iesia a soldi 28 per zornata ho dato
in tutto a tutti / doi per zornate 4 per homo ho dato a mastro
Iacomo lire 5 soldi 12 et a mastro / Christofalo lire 5 soldi*

	12 et a uno suo fante per zornate qua/tro a soldi 8 el zorno li o dato lira 1 soldi 12 che ho dato in tutto a tutti / summa lire dodese soldi 16	val	lire 12, soldi 16
adi 27	ditto ho dato a ser Santo Lombardo per resto e saldo delle piere vive miara / n° 28 comprate da lui adi 20 ditto a rason de lire 4 soldi 1 il miaro amon/tano lire 113 soldi 8 a conto de le qual lire 113 soldi 8 li o datto di contai adi 20 / ditto lire 62 soldi — per parte et al presente li o ditto per resto e saldo da ditte / piere lire 51 soldi 8	val	lire 51, soldi 8
adi	ditto ho dato a ser Zuanpiero di Zanchi tagiapiera a bon conto dele piere / vive comprate da lui li quali me le die consignar le ho dato per parte / et a bon conto lire setantasie soldi	val	lire 76, soldi —
adi	ditto ho dato ai sottoscritti tagiapiera che hano lavurato in lo pilastro grando / che va in el canton delle capelle dela giesia et prima a mastro Thomaso de Chri/stofalo Davurna per zornate n° 5 che a lavorato a soldi 28 al zorno / ho dato lire 7 soldi — et a mastro Iacomo de Mafio per zornate n° 5 che a lavorato / a soldi 28 el zorno ho dato lire 3 soldi — et a mastro Hyeronimo de Zuanpiero Bresan / che a lavorato per zornate n° 4½ a soldi 28 al zorno ho dato lire 6 soldi 6 / et al fante de mastro Piero per zornate n° 5 a soldi 8 al zorno li ho dato / lire 2 soldi — che ho dato suma in tutto lire vintido soldi 6	val	lire 22, soldi 6
adi	ditto per contai: a mastro Santo Lombardo nostro proto al conto de suo salario / li ho datto per parte lire dodese soldi —	val	lire 12, soldi —
adi 29	ditto per contadi ai fachini et ala piata che hano conduto in doi / volte piere vive miara n° 39 comprate da ser Zuanpiero di Zanchi / taipiera ho dato soldi 5 per miar ai fachini per miara n° 39 sopra/ditti ho dato lire 9 soldi 15 et ala piata soldi 2 per miar per i ditti miara n° 39 / ho datto lire 3 soldi 18 che ho dato in tutto ai ditti fachini et piata	lire	13, soldi 13
adi	ditto per simedemo porto die dar per suo resto qui avanti a carta 11	lire	124, soldi 19
	summa	lire	387, soldi 14

φ. 11^v

l'laus Deo 1546 adi 29 Marzo

Messer Marcho Samariari guvernador dela nostra schola de messer / San Nicolo posta in gesia de messer San Zorzi de nation grecha et al presente / casser die dar adi suprascripto per simedemo porto die haver / qui da drio a carta 10 per suo resto

val lire 124, soldi 19

Ilaus Deo 1546 adi 3 April

- Messer Marcho al' incontro die haver adi suprascripto per
 contai a mastro Tho/maso de Christofalo Daverna tagiapiera
 per zornate n° 3 che a la/vorato per compir el pilastro grande
 che va in nel canton delle / capelle dela giesia ho dato a soldi
 28 el zorno lire 4 soldi 4 et a mastro Hyeronimo / de
 Zuanpiero per lavorar in ditto pilastro grando per compirlo
 per zornate n° 3 a soldi 28 al zorno ho dato lire 4 soldi 4 che
 ho dato a tutti doi maestri / sopraditti summa in tutto lire
 otto soldi 8 val lire 8, soldi 8
- adi ditto ho dato a mastro Thomaso de Christofalo Daverna et a
 mastro Hyeronimo / de Zuanpiero sopraditti tagiapiera a bon
 conto del pilastro che va in le / capelle dela giesia la qual
 hano tolto sopra d' essi a farlo a rason / de lire *** soldi ***
 el pe. Et a bon conto dela ditta sua manifatura / ho dato lire
 otto soldi — val lire 8, soldi —
- adi ditto ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera et a
 mastro Nicollo / de Antonio tagiapiera a bon conto della
 investison delle capelle / dela gesia che hano tolto sopra d'
 essi a farla a soldi *** el pe l' o dato / lire 6 soldi — per
 homo che ho dato a tutti do summa lire dodese soldi 1 val lire 42, soldi —
- adi 10 ditto ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera
 sopraditto / lire 6 soldi — et a mastro Nicollo de Antonio
 tagiapiera sopraditto lire 6 soldi — a bon / conto dela
 investison delle capelle di la gesia sopraditta che hano / tolto
 sopra de essi a farle ho dato a tutti doi in tutto lire dodese
 soldi — val lire 12, soldi —
- adi ditto ho dato a mastro Zuanpiero tagiapiera a bon conto della
 alete che lavora / li ho dato a bon conto lire tre soldi —
 val lire 3, soldi —
- adi ditto ho dato a mastro Thomaso de Christofallo Daverna et a
 mastro Hyeronimo de Zuan/piero tagiapiera a bon conto del
 pilastro che va in le capelle dela / gesia li qual hano tolto
 sopra d' essi a farli ho dato a bon conto al presente lire 7, soldi —
- adi ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio tagiapiera a bon
 conto de uno altro / pilastro che va in le capelle della gesia lo
 qual l' a tolto sopra d' essi / a farlo a lire *** soldi *** per lo
 qual li ho dato per parte et a bon conto val lire 11, soldi —
- adi 12 ditto per contai a mastro Thomaso de Christofallo Daverna et
 a mastro Hyeronimo / de Zuanpiero tagiapiera per resto e
 saldo del pilastro che va in le / capelle della gesia qual
 pilastro e pie $8\frac{1}{3}$ a rason / de lire 2 soldi 4 el pe cum una
 fazada che a fato de piu amonta / summa lire 18 soldi 6 la

sua manifatura a conto della qual li ditti in / doi volte una
 adi 3 ditto lire 8 e l'altra adi 10 ditto lire 7 soldi — / che
 fano summa lire 15 soldi — come in libro appar e lo resto
 suo che sono / lire 3 soldi 6 li ho datti al presente di contai
 per resto e saldo lire 3 soldi 6 val lire 3, soldi 6
 adi ditto ho dato a mastro Hyeronimo de Zuanpiero tagiapiera
 per resto e saldo / di doi alete fate li qual sono pie n° 10 a
 soldi 10 el pe da cordo/ne acordo il nostro protto amonta
 summa lire 5 soldi — e per sfender una piera / ho dato soldi
 4 [li ditti] che fano summa lire 5 soldi 4 a conto deli qual lire
 5 soldi 4 / li ditti adi 10 ditto lire 3 soldi — et al presente li
 ho dato per resto e saldo lire 2, soldi 4
 adi 17 ditto ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera lire 6
 et a mastro / Nicollo de Antonio lire 6 a bon conto della
 investison delle capelle / della gesia ho dato a tutti doi lire
 dodese val lire 12, soldi —
 adi ditto per simedemo porto die dar qui avanti a carta 12 per
 suo resto lire 46, soldo 1
 summa lire 124, soldi 19

φ. 12^v

llaus Deo 1546 adi 17 Avril

Messer Marcho Samariari guvernador dela nostra schola et al
 / presente casser die dar adi suprascripto per simedemo porto
 die dar / qui da drio a carta 11 per suo resto val lire 46, soldo 1
 adi 15 Mazo per simedemo porto die haver qui davanti a carta 13
 val
 per suo resto lire centovinti soldi 7 val lire 120, soldi 7
 summa lire 166, soldi 8

φ. 13^r

llaus Deo 1546 adi 17 Avril

Messer Marcho al' incontro die haver adi suprascritto per
 contai / a mastro Thomaso de Christofalo Daverna a bon
 conto del pilastro / pizulo che fa per el muro longo li ho dato
 a bon conto lire sette val lire 7, soldi —
 adi ditto ho dato a mastro Francesco Bresan tagiapiera a bon
 conto de uno / altro pilastro pizulo che fa per el muro longuo
 li ho dato a bon conto lire 6, soldi —
 adi ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio tagiapiera per resto
 del pilastro / che a lavorato lo qual va ala capela dela gesia

	qual pilastro / e pie n° 7 a rason de lire 2 soldi 4 el pe cum una fazada che a fato de piu amonta summa lire 15 soldi 8 a conto dele qual lire 15 soldi 8 / have adi 10 ditto lire 11 soldi — come per lo presente libro appar e lo re/sto che sono lire 4 soldi 8 le ho dato al presente di contai per resto e saldo	lire 4, soldi 8
adi	ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio sopraditto a bon conto dela bassa / che fa li ho dato a bon conto lire quatro	
	val	lire 4, soldi —
adi 24	ditto per contai ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera / lire 5 et a mastro Nicolo de Antonio tagiapiera lire 5 a bon conto dela in/vestison delle capelle della gesia amonta che ho dato a tutti doi / summa lire diese	val lire 10, soldi —
adi	ditto ho dato a mastro Thomaso Daverna a bon conto dela basse che fa / li ho dato a bon conto lire sie soldi —	val lire 6, soldi —
adi	ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio tagiapiera a bon conto dele basse / che fa cum mastro Nocente tagiapiera che a lavurato con lui / per conto del ditto maistro Iacomo a conto delle ditte basse: li ho dato / in tutto lire quindese	val lire 15, soldi —
adi 30	ditto ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera a bon conto del ba/samento de soto lire 3 soldi — et a mastro Nicolo de Antonio tagiapiera a bon con/to del basamento de sotto lire 3 soldi — amonta che ho dato a tutti doi summa	lire 6, soldi —
adi 30	ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio tagiapiera a bon conto dela basse / che fa cum mastro Nocente tagiapiera che a lavurato con lui per conto del / ditto mastro Iacomo a conto del ditte basse li ho dato in tutto lire 5 soldi —	val lire 5, soldi —
adi 8	Mazo ho dato a mastro Zuanpiero di Zanchi tagiapiera per resto e / saldo delle piere vive miara n° 39 zoe trenta nuove havute / da lui per avanti a rason de lire 3 soldi 19 el miar amonta lire 154 soldi — / a conto dele qual lire 154 soldi — li ho dato adi 27 Marzo lire 76 soldi — / e lo resto suo che sono lire 78 soldi — li ho dato al presente per resto e saldo / dele ditte piere lire 78 soldi —	val lire 78, soldi —
adi	ditto ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera a bon conto / dela investison lire cinque et a mastro Nicolo de Antonio tagiapiera / a bon conto dela investison lire cinque che ho dato a tutti do summa in tutto	lire 10, soldi —
adi	ditto ho dato a mastro Iacomo de Mafio tagiapiera a bon conto dela basse / che fa li ho dato lire tre	val lire 3, soldi —
adi 15	ditto ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera a bon conto / dela investison lire sie et a mastro Nicolo de Antonio tagiapiera a bon / conto della investison lire sie et a mastro Nicolo de Antonio tagiapiera a bon / conto della investison ho dato lire sie soldi — che ho dato a tutti do summa	lire 12, soldi —
	summa	lire 166, soldi 8

φ. 13^v

Illaus Deo 1546

- Messer Marcho Samariari guvernador et casser dela supra/scritta nostra schola die dar adi *** Mazo per contai have / dala camara d' armamento per resto de laso laso el quondam / ser Galiazo da Corfu fuo galiotto cum la galia patron / el quondam magnifico messer Hector Contarini el qual laso per bre/viario tutti li sui avanzi per l' anima soa in la fabricha / dela gesia de messer San Zorzi alo qual li avanzava lire / cento sessanta sie soldi 11 valet lire 166 soldi 11 in la ditta cama/ra d' armamento e di esse lire 166 soldi 11 li avi adi 9 de April / lire sesanta duo soldi — valet lire 62 soldi — presente messer Sofiano Demo/noiani guvernador dela ditta gesia et lo resto che sono lire / cento e quattro soldi 11 fono dati al ditto messer Sofiano Demonoiiani / ala ditta camera d' armamento per mio nome e lui me li por/to di contai val lire 104, soldi 11
- adi 25 Mazo per contai have da messer Nadal Mormori al presente gastaldo lire cento / e vinti soldi 3 val lire 120, soldi —
- adi 4 Zugno per contai havi da messer Nadal Mormori gastaldo al presente in la / schola et gesia sopraditta delli danari che se trova in le sue / mani deli danari della ditta gesia li dete al ditto messer Marcho di contai lire sesanta duo val lire 62, soldi —
- adi ditto per contai havi da messer Nadal Mormori gastaldo al presente in la schola / et gesia supraditti deli danari che se atrova in le sue mani deli / danari dela ditta gesia le fizi contar a mastro Alvyse tagiapiera / a San Filise a bon conto dele piere miara n° 53 comprati da lui / per conto dela fabricha dela ditta gesia in tanti bagatini et qua/trini lire 24 soldi 16 val lire 24, soldi 16
- adi 5 ditto per contai havi da messer Nadal Mormori sopraditto gastaldo deli / danari che se atrovava in le sue mani deli danari dela ditta gesia / a bon conto lire 90 soldi — val lire 90, soldi —
- adi 13 ditto per contadi avi da ser Paulo Zelaitti pattron de nave / per resto dela sua promesa de ducati 5 che promese per l' a/nima sua in la fabricha dela iexia ett dette per avanti / denttro ducato uno ett al presentte dette per resto come appar / in libro dele promese lire 24 soldi 16 val lire 24, soldi 16
- adi ditto per contadi avi da ser Zuane Ichonomo a da ser / (λ. δυσανάγκη.) de Maino falchonier a bon conto de una / sua promesa de ducati 4 che promese in la fabricha / per l' anima sua e dette per partte come appar in libro / dele promese lire 6 soldi 18 val lire 6, soldi 18
- adi 7 di Novembre contadi da messer Zorzi Paidi gastaldo al presentte ducati 4 val lire 24, soldi 16

adi 22 Dezembro contadi da messer Zorzi Paidi gastaldo al presentte lire 12, soldi 8

summa lire 470, soldi 8

 $\varphi. 14^r$

Ilus Deo 1546 adi 15 Mazo

*Messer Marcho Samariari guvernadore della schola de messer
San Nicolo / posta in gesia de messer San Zorzi di Greci et al
presente casser della / ditta schola: die haver adi sopraiscripto
per simedemo porto / die dar qui da drio a carta 12 per suo
resto val*

val lire 120, soldi 7

adi 23 ditto ho dato a mastro Varischo de Marcello tagiapiera a bon
con/to della investison lire 2 et a mastro Nicolo de Antonio
tagiapiera a bon conto / dela investison o dato lire 2 che ho
dato a tutti do summa in tutto lire 4 val

val lire 4, soldi —

adi 28 ditto ho dato ala piata et fachini per condur e descargar piere
/ vive miara n° 53 comprata da mastro Alyyse *** tagiapiera
/ sta a San Filise a lire 3 soldi 7 el miar et ai fachini ho dato
soldi 5 per miar amonta / che ho dato lire 13 soldi 5 et ala
piata ho dato soldi 2 per miar per li miara n° 53 / ho dato
lire 5 soldi 6 che ho dato ala piata et fachini summa in tutto
lire 18 soldi 11 val

val lire 18, soldi 11

adi 30 ditto ho dato a mastro Alvyse *** taiapiera a San Filise / a bon conto dele piere vive n° 53 miara a lire 3 soldi 7 el miaro d'acordo / cussi con lo ditto amontano summa lire *** soldi *** et a bon conto del ditti danari / ho dato lire 62 val

val lire 62, soldi —

adi 4 Zugno ho dato a mastro Alvyse tagiapiera sopraditto a San
Filise i qualli / fati contar messer Nadal Mormori al ditto
mastro Alvyse intanti bagatini / e quatrini a bon conto dele
supraditte pieri miara n° 53 lire 24 soldi 16 / e per haver mi
fato debitor de essi mi fazo anche credador

lire 24, soldi 16

adi 7 di Novembre contadi a mastro Alvixe ttagiapiera per parte /
del suo chredito ducati 4 val

val lire 24, soldi 16

adi 12 *Dezembro contadi a mastro Alvixe ttagiapiera / per parte del*
suo chredito ducati 2 *val*

val lire 12, soldi 8

— ditto per simedemo porto in libro grande a conto del ditto
messer Marcho / per saldo di questo carta 118 val ducati 32
lire 5 soldi 2

lire 203, soldi 10

summa lire 470, soldi 8

$\varphi. 15^v$

'Ιησοῦς Χριστὸς MDXXXVII: adi 6 Zugno

Al nome sia delo omnipotente Idio fabricha principiata dela

giesia de messer Santo / Zorzi et scola de messer San Nicolo
dela nation dei Greci governata per el spectabile / messer
Chanachi Chuvli governor et al presente et al presente
chasier de dita fa/bricha con la volonta dei altri governatori
gastaldo et avichario:

adi —	ditto // per chalcina mastelli 50 a soldi 7 el mastelo	val	lire	17, soldi 10
	per la portadura de dita chalcina		lira	1, soldo 1
	per ponte de larise per meter soto le fondamente n° 16 a			
	soldi 16 l' uno	val	lire	10, soldi 8
	per sotoscorsi n° 20 a soldi 2 l' uno et per portadura de ditti			
	legniami soldi 9		lira	1, soldi 9
	per antenele n° 2 a soldi 5 l' una	val	lire	—, soldi 10
	a mastro Santo proto sopra la fabricha a bon conto per la sua			
	mercede scudo 1	val	lire	6, soldi 18
	a mastro Santo proto murer per la dita zornada		lira	1, soldi 10
adi 7	a mastro Isepo morer per la dita zornada		lira	1, soldi 4
	per manuali n° 2 a soldi 20 l' uno	val	lire	2, soldi —
adi —	ditto // per uno sechio de rame niovo con el suo manego	val	lire	3, soldi 18
	ditto // per piere cote n° 6.600 a lire 8 soldi 10 el mier			
	monta		lire	55, soldi 7
	per portadure delle ditte piere	val	lire	5, soldi —
	per sabion burchielete n° 3 a soldi 30 l' una	val	lire	4, soldi 10
	a mastro Santo morer per la ditta zornata		lira	1, soldi 10
	a mastro Isepo per la dita zornada		lira	1, soldi 4
	ali manuali n° 2 a soldi 20 l' uno	val	lire	2, soldi —
	a Vitor Ciprioto manual per la ditta zornata a soldi 14 al			
	zorno	val	lire	—, soldi 14
adi 8	ditto // a mastro Santo morer per la dita zornada	val	lire	1, soldi 10
	a mastro Isepo morer per la dita zornada		lira	1, soldi 4
	per manuali 2 ut supra	val	lire	2, soldi —
	a Vitor manual	val	lire	—, soldi 14
adi 10	ditto // a mastro Santo morer per zornada una		lira	1, soldi 10
	a manuali n° 3 a soldi 20 l' uno	val	lire	3, soldi —
	a Vitor Ciprioto per la ditta zornata		lire	—, soldi 14
	per uno taiapiera per asetar li peci		lire	—, soldi 12
adi 11	ditto // per contadi a mastro Santo morer per una zornada		lira	1, soldi 10
	a mastro Isepo murer per la ditta zornada		lira	1, soldi 4
	a manuali n° 3 a soldi 20 l' uno	val	lire	3, soldi —
	a Vitor Ciprioto per la ditta zornada		lire	—, soldi 14
adi 13	ditto per mastelli n° 25 de chalcina a soldi 6 el mastelo et per			
	sua portadura in tuto		lire	8, soldi 10
	per sabion burchielle una et meza condotta in fina la chiesa			
		val	lire	2, soldi —
	a mastro Sancto morer per la dita zornata soldi 30 et a mastro			
	Isepo soldi 24	val in tuto	lire	2, soldi 14

a manuali n° 4 a soldi 20 l' uno et a Vitor Ciprioto soldi 14				
	val in tuto	lire	4, soldi	14
a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante per la ditta				
zornata lire 2 soldi 2	val	lire	2, soldi	2
a mastro Varisco taiapiera per una zornata		lira	1, soldi	8
	summa	lire	155, soldi	7

φ. 16^r

Ἰησοῦς Χριστὸς MDXXXVII adi 10 Zugno

	fabricha contrascritta dela giesia de messer San Zorzi // die			
	haver per con/tadi da messer Nicolo Murtato Ciprioto			
	gastaldo della ditta scola de messer / San Nicolo per la ditta			
	fabricha al ditto messer Chanachi como governa/tor et			
	chasier sopraditta fabricha ducati 16	val	lire	99, soldi 4
adi 12	ditto // dal sopraditto gastaldo ut supra ducati 8 lire 3 soldi 8			
		val	lire	53, soldi —
adi 14	ditto // fabricha dita die haver per resto et saldo di questa li			
	qualli meto / in dar a carta 16	val	lire	3, soldi 3
		summa	lire	155, soldi 7

φ. 16^v

Ἰησοῦς Χριστὸς MDXXXVII adi 14 Zugno

	Fabricha de messer San Zorzi governada per messer Chanachi			
	Chuvli governorator / et al presente chasier // die dar per resto			
	trato de una paitida come ap/par qui dadriedo a carta 15	val	lire	3, soldi 3
adi —	ditto // a mastro Santo morer per la ditta zornada	val	lira	1, soldi 10
	a mastro Isepo morer per la dita zornada	val	lira	1, soldi 4
	per manuali 4 a soldi 20 l' uno et a Vitor Ciprioto soldi 14			
		val in tuto	lire	4, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante per la dita			
	zornada	val	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la dita zornada		lira	1, soldi 8
adi 15	ditto // per piere rotte barchade n° 2 a lire 3 la barcha	val	lire	6, soldi —
	a mastro Santo morer per la ditta zornada	val	lira	1, soldi 10
	a mastro Isepo morer per la ditta zornada	val	lira	1, soldi 4
	per manuali 4 a soldi 20 l' uno et a Vitor Ciprioto soldi 14			
		val in tuto	lire	4, soldi 14
	a mastro Giacomo tagiapiera con el suo fante per la ditta			
	zornada	val	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada		lira	1, soldi 8
adi 16	ditto // per piere rotte barchade n° 2 a lire 3 la barcha	val	lire	6, soldi —

	a mastro Santo morer per la dita zornada	val	lira	1, soldi 10
	a mastro Isepo morer per la ditta zornada	val	lira	1, soldi 4
	per manuali 4 a soldi 20 l' uno et a Vitor Ciprioto soldi 14			
		val in tutto	lire	4, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante per la dita zornada	val	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada		lira	1, soldi 8
adi 17	ditto // per chalcina mastelli n° 200 a lire 33 el cargo et descargarla lire 2 soldi 4		lire	68, soldi 4
	per sabion burchielete n° 5 a soldi 30 la burchiela	val	lire	7, soldi 10
	per piere rote barchade 2 ut supra	val	lire	6, soldi —
	a mistro Santo morer per la ditta zornada	val	lira	1, soldi 10
	a mistro Isepo morer per la ditta zornada	val	lira	1, soldi 4
	per manuali 4 a soldi 20 l' uno et a Vitor Ciprioto soldi 14 in tuto		lire	4, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante per la ditta zornada		lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada		lira	1, soldi 8
adi 18	ditto // per piere cote barchade n° 3 ut supra		lire	9, soldi —
	per condur dui barchade de piere rote et una de schagi		lire	3, soldi —
	a mastro Santo morer per la ditta zornada et a mastro Isepo morer a tuti dui		lire	2, soldi 14
	per manuali 4 et a Vitor Ciprioto in tuto come appar ut supra		lire	4, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante per la ditta zornada		lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada	val	lira	1, soldi 8
adi 19	ditto // fabricha ditta die dar per saldo di questa porto in haver a carta 17		lire	4, soldo 1
		summa	lire	167, soldi 8

φ. 17^r

Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 18 Zugno

	Fabricha contrascritta die haver per contadi dal gastaldo de ditta giesia / ducati 6 et da ser Zorzi peota ducato 1			
		val in tuto	lire	43, soldi 8
adi 19	ditto // da messer Nicolo Chiefala governador de ditta giesia dete per elemo/sina per l' anima sua per la dita fabricha ducati 10	val	lire	62, soldi —
adi	ditto // da messer Matheo Vergi governor dete per elemosina in ditta / fabricha ducati 10	val	lire	62, soldi —
		summa	lire	167, soldi 8

φ. 17^v

'Ιησοῦς Χριστὸς 1547 adi 20 Zugno

	fabricha antedita governata per messer Chanachi Chuvli		
	governador et al presente / chasier // die dar per ponti de		
	larise per le fondamente n° 40 a soldi 13 l' uno	lire	26, soldi —
adi	ditto // per altri ponti piu grandi n° 12 a soldi 18 l' uno	val lire	10, soldi 16
	per portadura de tuti i sopraditti ponti e per fachini et piata		
		val lira	1, soldi 8
	per una chariola con le rode et el suo fero	val lira	1, soldi 12
	per corda grossa per levar le piere libre 4½ a soldi 4 la libra		
		val lire	—, soldi 18
	a mastro Santo morer per la dita zornada et a mastro Isepo		
	morer per la ditta a tuti dui	lire	2, soldi 14
	per manuali 5 a soldi 20 l' uno et a Vitor Ciprioto lire 14		
		val in tuto lire	5, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante	val lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada	val lira	1, soldi 8
	per piere rotte barchae tre lire 9 et per una burchiella di scagi		
	lira 1 fano	lire	10, soldi —
adi 21	ditto // per piere rote barchade 2 lire 6 et per sabion		
	burchielle 3 lire 4 soldi 10	lire	10, soldi 10
	a mastro Santo morer et a mastro Isepo morer per la dita		
	zorna a tuti dui	lire	2, soldi 14
	per manuali 5 lire 5 et a Vitor Ciprioto manual soldi 14		
		val in tuto lire	5, soldi 4
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante per la dita		
	zornada	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la dita zornada	val lira	1, soldi 8
adi 22	ditto // per piere rote barchade n° 2	val lire	6, soldi —
	a mastro Santo morer et a mastro Isepo morer per la ditta		
	zornada a tuti dui	lire	2, soldi 14
	per manuali n° 5 lire 5 et a Vitor Ciprioto manual soldi 14		
		val in tuto lire	5, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante per la dita		
	zornada	val lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la dita zornada	val lira	1, soldi 8
adi 23	ditto // per piere rote barchade n° 4 a lire 3 la barchada ut		
	supra	val lire	12, soldi —
	a mastro Santo morer et mistro Isepo morer per la dita		
	zornada come supra	lire	2, soldi 14
	per manuali 4 lire 4 et a Vitor Ciprioto soldi 14	val in tuto lire	4, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera per la ditta zornada con el suo		
	fante	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada	lira	1, soldi 8

adi 25	ditto // per piere rotte barchade 4 a lire 3 l' una	val	lire 12, soldi —
	a mastro Sancto murer per la ditta zorna et mistro Isepo morer a tuti dui		lire 2, soldi 14
	per manuali 4 lire 4 et a Vitor Ciprioto soldi 14	val	lire 4, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera per la ditta zornada con el suo fante		lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada		lira 1, soldi 8
adi 27	ditto // per piere rotte barchade 3½ a lire 3 la barchada		
		val	lire 10, soldi 10
	per sabion burchielle n° 8 a soldi 30 l' una	val	lire 12, soldi —
	a mastro Santo et a mastro Isepo mureri per la dita zornada a tuti dui		lire 2, soldi 14
	per manuali n° 5 lire 5 et a Vitor Ciprioto soldi 14	val	lire 5, soldi 14
	a mastro Iacomo morer con el suo fante per la dita zorna		lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la dita zornada	val	lira 1, soldi 8
		summa	lire 182, soldi 14

φ. 18^r

Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 19 Zugno

	fabricha contrascrita die haver per resto e saldo de una partida posta / in dar a carta 16 come in quella appar	val	lire 4, soldo 1
adi 20	ditto // da messer Nicolo Murtato gastaldo per elemosina dete in dicta fabricha per / l' anema sua scudi 6	val	lire 41, soldi 8
adi	ditto // da messer Chanachi sopraditto governator et chasier mese in la dicta fa/bricha per elemosina ducati 10	val	lire 62, soldi —
adi	ditto // da messer Nicolo Murtato gastaldo contadi da lui per tanto se aveva ricolto		lire 21, soldi —
adi	ditto // fabricha ditta die haver per resto et saldo de questa la qual porto / avanti in dar a carta 18	val	lire 54, soldi 5
		summa	lire 182, soldi 14

φ. 18^v

Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 27 Zugno

	Fabricha del' antedita giesia de messer San Zorzi die dar per resto et saldo de una / partida come appar qui da driedo a carta 17	val	lire 54, soldi 5
adi 28	ditto // per scagi e piere rote barchade n° 2 lire 3	val	lire 3, soldi —
	a mastro Santo morer et mastro Isepo morer per la ditta zornada		lire 2, soldi 14
	per manuali 5 lire 5 et a Vitor Ciprioto soldi 14	val in tuto	lire 5, soldi 14

	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante per la dita zornata	lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la dita zornada	lira 1, soldi 8
adi 30	ditto // per piere rote barchade 5 lire 3 la barchada val	lire 15, soldi —
	a mastro Santo et a mastro Isepo mureri per la ditta zornada	val lire 2, soldi 14
	per manuali 5 lire 5 et a Vitor soldi 14 val in tuto	lire 5, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante per la ditta zornada	lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada	lira 1, soldi 8
adi primo	Lugio per piere rote barchade 3 et per non esser ben charge date a quelli	lire 8, soldi —
	per chalcina mastelli n° 30 a soldi 6 et per sabion burchiele n° 3 con la portadura	lire 14, soldi 8
	a mastro Santo morer et a mastro Isepo per la ditta zornada ut supra	lire 2, soldi 14
	per manuali 5 lire 5 et a Vitor Ciprioto soldi 14 val in tuto	lire 5, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante per la dita zorna	lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zorna	lira 1, soldi 8
adi 2	ditto // a mastro Santo murer et a mastro Isepo per la dita zornada	lira 2, soldi 14
	per manuali 5 lire 5 et a Vitor soldi 14 val in tuto	lire 5, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante per la ditta zorna	lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la dita zorna	lira 1, soldi 8
adi 4	ditto // a mastro Santo et mastro Isepo mureri per la dita zorna	lire 2, soldi 14
	per manuali 3 lire 3 et ha Vitor Ciprioto soldi 14 val	lire 3, soldi 14
	a mastro Giacomo tagapiera con el suo fante	lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco taiapiera per ditta zornada	lira 1, soldi 8
adi 5	ditto // a mastro Santo et a mastro Isepo morer per la ditta zornada	lire 2, soldi 14
	a mastro Domenego morer padre de mistro Sancto per zornade n° 2 a soldi 28	lire 2, soldi 16
	per manuali n° 3 lire 3 et a Vitor Ciprioto soldi 14	val in tuto lire 3, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo fante	lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco taiapiera per la ditta zornada	lira 1, soldi 8
adi 6	ditto // a mastro Francesco Chatrin tagiapiera sta a Santo Chasan per piere vive n° 12 / sono miara 10 a lire 4 el mier li o tenuto soldi 8	val lire 39, soldi 12
	ala piata et ai fachini per condur et descargar le dite piere	lire 4, soldi 14
	a mastro Santo et a mastro Isepo mureri per la dita zorna	lire 2, soldi 2
	per manuali n° 3 et a Vetor Ciprioto soldi 14	lire 3, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante per la ditta zorna	lire 2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera et mistro Polo taiapiera per la	

ditta zornada lire 2, soldi 10

summa lire 219, soldi 9

φ. 19^r

Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 3 Luglio

fabricha contrascrita de messer San Zorzi die haver li quali li
conto el so/pradito messer lo gastaldo per la dita fabricha
ducati 17

val lire 105, soldi 8

adi 5 ditto // fabricha ditta die aver per saldo di questa la qual
porto avanti / in dar a carta 19

val lire 114, soldo 1

summa lire 219, soldi 9

φ. 19^v

Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 6 Luglio

Fabricha de messer San Zorzi governata per messer Chanachi
Chuvli al presente / chasier de la ditta // die dar per resto de
una partida posta qui da driedo / a carta 18 come in quella
appar

val lire 114, soldo 1

adi 7 ditto per chalcina masteli 20 a soldi 7 el mastelo et per sabion
burchiletta una / et per conditura de ditta chalcina et poco de
sabion soldi 21

val in tuto lire 9, soldi 11

a mastro Santo murer et a mastro Isepo murer per la ditta
zornada

lire 2, soldi 14

per manuali n° 3 a lire 3 et a Vitor Ciprioto soldi 14

val in tuto lire 3, soldi 14

a mastro Iaco.no tagiapiera con el suo lavorante

lire 2, soldi 2

a mastro Isepo tagiapiera per la dita zornada

lira 1, soldi 8

a mastro Isepo et a mastro Polo tagiapieri per la dita zornada
a tuti dui

lire 2, soldi 10

per piere cote da Zuane Bochadolce miaro uno val lire 11
soldi 10 et per la / conditura di quelle lira 1

val in tuto lire 12, soldi 10

adi 8 ditto // a mastro Santo et a mastro Isepo mureri per la ditta
zorna

lire 2, soldi 14

per manuali n° 2 lire 2 et a Vitor Ciprioto soldi 14

val in tuto lire 2, soldi 14

a mastro Iacomo taiapiera con el suo lavorante

lire 2, soldi 2

a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zorna [lira 1 soldi 8]

val lira 1, soldi 8

a mastro Isepo tagiapiera et a mastro Polo tagiapiera per la
dita zorna

lire 2, soldi 10

adi 9 ditto // per chiodi grossi libre 6 a soldi 3 la libra

val lira —, soldi 18

	a mastro Santo et mistro Isepo mureri per la dita zornada	lire	2, soldi 14
	per manuali n° 2 lire 2 et a Vitor Ciprioto soldi 14	val	lire 2, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante per la ditta zornada	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera per la ditta zornada	lira	1, soldi 2
	a mastro Polo tagiapiera et a mastro Isepo taiapiera per la ditta zornada	lire	2, soldi 10
adi 11	ditto a mastro Santo morer et a mastro Isepo morer per la ditta zornada	lire	2, soldi 14
	a mastro Iacomo tagiapiera con el suo lavorante per la dita zorna	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco taiapiera et a mastro Polo taiapiera per la ditta zorna	lire	2, soldi 10
	a Vitor ciprioto manual	lire	—, soldi 14
adi 12	ditto // per chiodi da 25 n° 300 et per aneli per la riva et do arnese [lire 2 soldi 17]	lire	2, soldi 17
	a mastro Santo morer et mistro Isepo morer per la ditta zorna	lire	2, soldi 14
	a mastro Iacomo taiapiera con el suo lavorante	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco taiapiera et a mastro Polo taiapiera per la ditta zornada	lire	2, soldi 10
	a Vitor Ciprioto soldi	lire	—, soldi 14
adi 13	a mastro Santo morer et a mistro Isepo morer et a mastro Domenego morer	lire	4, soldi 2
	a mastro Iacomo morer con el suo fante per ditta zornada	lire	2, soldi 2
	a mastro Varisco tagiapiera et mastro Polo tagiapiera per la ditta zornada	lire	2, soldi 10
	a Vitor Ciprioto	lire	—, soldi 14
	summa	lire	200, soldi 3

φ. 20^r

Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 8 Luglio

	fabricha contrascritta de messer San Zorzi die haver li quali me conti el ga[st]/staldo ducati 7	val	lire 43, soldi 8
adi 10	ditto // me conto el patron del scirazo de Crisolura ditto ser Ligo // per elemosina / ala ditta fabricha	lire	12, soldi 12
	da messer Frango Delonda per l' anema del quondam Zorzi dala Morea per la ditta / fabricha ducati 3	val	lire 18, soldi 12
adi 12	ditto da madona Gudelina da Corfu per la ditta fabricha	lire	6, soldi 16
adi —	ditto fabricha de messer San Zorzi die haver per resto et saldo dele con/trascritte partide la qual porto avanti in dar a carta 20	val	lire 118, soldi 15
	summa	lire	200, soldi 3

φ. 20^v*Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 12 Lugio*

	<i>Fabrigha de messer San Zorzi governata per messer Chanachi Chuvli al pre/sente chasier della ditta // die dar dita fabricha per saldo de una partida come appar qui drio a carta 19</i>	val	lire 118, soldi 15
adi 14	<i>ditto // per tole d' albeo n° 14 a soldi 4 l' una et per portadura soldi 6</i>	val	lire 3, soldi 2
	<i>per chantinelle n° 20 et per proche n° 200 et per bortaele 4 et uno cainazo</i>		lire 2, soldi 5
	<i>per aneli n° 2 et pionbo libre 6 per impionbar el scalin granda dela riva</i>		lira 1, soldi 13
	<i>a mastro Santo morer et a mastro Isepo morer per la ditta zornada</i>		lire 2, soldi 14
	<i>a mastro Iacomo taiapiera con el suo fante per la ditta zornada</i>		lire 2, soldi 2
	<i>a mastro Varisco et a mastro Polo taiapieri per la ditta zorna a tuti dui</i>		lire 2, soldi 10
	<i>a Vittor Ciprioto a soldi 14 el zorno</i>		lire — soldi 14
adi 15	<i>ditto a mastro Iacomo taiapiera con el suo fante per la ditta zorna</i>		lire 2, soldi 2
	<i>a mastro Varisco taiapiera per la dita zorna</i>		lira 1, soldi 8
	<i>a Vitor Ciprioto</i>		lire —, soldi 14
	<i>et per una chiave de larise con la sua portadura</i>		lire 3, soldi 19
adi 16	<i>ditto // a mistro Santo morer et mistro Isepo per meza zorna per omo / val</i>		lira 1, soldi 7
	<i>a mastro Iacomo taiapiera zornada meza et a mastro Polo zornada una</i>	val	lire 2, soldi 3
	<i>a mastro Isepo morer per una zornata haveva fato per avanti</i>	val	lira 1, soldi 4
	<i>al padre de mastro Santo per una zornada haveva fato per avanti</i>	val	lira 1, soldi 2
	<i>summa</i>		lire 147, soldi 18

φ. 21^r*Ἰησοῦς Χριστὸς 1547 adi 16 Avosto*

	<i>Fabrigha contrascritta de messer San Zorzi die haver per tanti mi conto / el ditto messer lo gastaldo per la ditta fabricha duchati 10</i>	val	lire 62, soldi —
adi 27	<i>Octubrio // contadi dal dito gastaldo per resto et saldo della dicta fabri/cha como appar al' incontro</i>		lire 85, soldi 18
	<i>summa</i>		lire 147, soldi 18

adi 21 Zener 1547

Io Marco Chalauro quondam ser Zorzi et come ssidicho dela gesia de / misser San Zorzi chreatto dala schola dela ditta gesia per l' a/utoritta e liberitta che io lo a visto ttute le ssovrascritte par/didi item li giudamentte et guridichamente spese fate ila fa/pricha dela ditta gesia per misser Chanachi Cuvli ett zia lire [λ. δυσανάγν.] / per i maistri de 1547 adi 17 Lugio come in quella appar / e dito ser Chanachi come guvernador de la ditta gesia fato / cul ezezia volonda de gaestaldo e de i altri guvernadori / cola mia ma propria subscripsi.

Io Demetrio Marmoreto come sindaco per l'auturita mia afermo / quanto di sopra si chontien
Io Demetrio Marmoreto come sindaco per l'auturita mia afermo / quanto di sopra si chontien

4. Συμφωνητικὸ γιὰ τὴν προμήθεια τοῦ βλῶν καὶ ἀσβέστη³⁸

1556 (βενετ. ἔτ. 1555), Ἰανουαρίου 28

Περίληψη. Ὁ Βενετὸς Nikolò Malipiero συμφωνεῖ μετὰ τὸν Ἑμμανουὴλ Κατακουζηνὸ νὰ προμηθεύσει στὴν Ἀδελφότητα 30.000 τοῦ βλῶν καὶ τὴν ποσότητα τοῦ ἀσβέστη ποὺ ἀπαιτεῖται γιὰ τὸ κτίσιμό τους. Ἡ τιμὴ τῶν τοῦ βλῶν ἀνέρχεται σὲ 12 λίρες καὶ 10 σολδία ἢ χιλιάδα (mier) καὶ τοῦ ἀσβέστη σὲ 8 σολδία γιὰ κάθε κουβὰ (mastello). Κατὰ τὸ συμφωνητικὸ ἡ ἐξόφληση τῶν παραπάνω ὑλικῶν ἔπρεπε νὰ γίνεи μέσα στὸ διάστημα ἑνὸς ἔτους.

E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο (πρωτότυπο).

Δίφυλλο ἀπὸ χαρτί, διαστ. 315 × 215 χιλ. Τὸ κείμενο εἶναι γραμμένο στὸ f. 1^ο. Οἱ ὑπογραφές εἶναι ἰδιόγραφες. Στὸ φ. 2^ο ὀπισθόγραφο: Mercato di pierre et / calcina tra el / clarissimo messer Nicolò Malipiero et messer / Manoli Catachoxino per conto della fabricha.

1555 adi 28 Zener in Venetia

^{/2} El si dichiara per la presente scrittura qualmente ser Manoel ^{/3} gastaldo di la giesia di Grieghi è romasto ^{/4} dacordo col illustrissimo messer Nicolo Malipiero chel detto magnifico messer Nicolo ^{/5} gli debba dar pierre cotte de le suoi fornase de Charara ^{/6} miara n° 30 in tutto, cio è miara trenta et la calcina ^{/7} che farà bisogno per metter in opera le pierre sopradette, ^{/8} in quel tempo che sara piu comodo a sua magnificentia a farle ^{/9} condur in questa città per precio de lire dodesse soldi 10 il miaro ^{/10} condute fino alla riva della ditta giesia et la calcina ^{/11} a soldi 8 il mastello condotta fin al Spirito Santo. Et per chiare ^{/12} za de una et l' altra parte si à fatto il presente instrumento ^{/13} del qual se ne farà due copie, una che habia a restare ^{/14} apresso il preditto magnifico messer Nicolo l' altra apresso detto messer ^{/15} Manoel. Al qual pagamento si obliga tutto il chonsortio ^{/16} de essi Greci et imparticular esso ser Manoel, el qual ^{/17} possi esser constretto de qui à uno anno dover pagar ^{/18} lo amontar dela sopra dita robba.

^{/19} presente messer Nicolo Chiefala et io Zuane Bevilaqua de voluntà dele parte subscripsi.

^{/20} Io Nicolo Malipiero afermo quanto e soprascrito.

38. Βλ. παραπάνω, 111 σημ. 1.

5. Ἀπόφαση τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος γιὰ ἐξεύρεση χρημάτων³⁹

1556, Μαρτίου 31

Περίληψη. Ἡ Ἀδελφότητα ἐκλέγει μεταξύ τῶν μελῶν της 30 ἀδελφούς, στοὺς ὁποίους ἀναθέτει τὸ ἔργο τῆς ἐξεύρεσης χρημάτων γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τῆς ἐκκλησίας, τοὺς δίδει δὲ τὸ δικαίωμα νὰ λάβουν ὅποια μέτρα θεωροῦν ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ.

E.I.B., Π.Α., Reg. 219 (Mariegola), φ. 53^v (π.ἀρ.).

Parte messa per il magnifico messer Emanuel Catacosino /² al presente dignissimo gastaldo

/³ Essendo desiderio universale della nation nostra redur la /⁴ fabrica della chiesa di messer San Zorzi martire della na/⁵tion Greca a perfetto fine, è necessario di proveder, et far /⁶ elettione di 30. nostri fratelli per /⁷ far provisione di danaro per la preditta fabrica, et non lasciar/⁸la piu nelli termini che al presente si trova esser scoperta /⁹ per tutto, et con gran discomodo si offitia li Sacri Offitii; ma /¹⁰ redurla almeno in bona parte al perfetto fine, che si possa offitiar /¹¹ al coperto ad honor, et gloria del nostro Signore Iddio, et laude /¹² et honor della nation nostra, però

/¹³ L' anderà parte, che li sottoscritti eletti nominati dal magnifico messer /¹⁴ Manuel Catacusino al presente dignissimo gastaldo de dit/¹⁵ta nostra natione, siano confirmati, et haver debbino ampla li/¹⁶berta et autorita insieme con il nostro gastaldo, governatori, et /¹⁷ banca far, et proveder di danaro per la preditta fabbrica; met/¹⁸tendo quelle parte che a loro pareranno a beneficio di essa chie/¹⁹sia, et tutto quella, che da loro sarà deliberato, et preso, sia fermo /²⁰ et valido, come fusse stà preso nel capitolo nostro general de dit/²¹ta natione, mettendo fine a questa bona, et honorevole fabrica /²² a perpetua gloria, e consolatione della ditta nostra natione.

/²³ Adi 31. Marzo 1556 redutto il capitolo general de tutta la /²⁴ nostra natione, quali sono stà numerati n° 143, la qual fù /²⁵ presa con ballotte de si n° 137 et de no 6.

/²⁶ Il reverendo messer pre Basilio Varelli

/²⁷ Messer Canachi Cuvli

/²⁸ Messer Dimitri Verghi

/²⁹ Messer Piero Mormori

/³⁰ Messer Zuan de Medicis

/³¹ Messer Nicolò Chiefalà

/³² Messer Dimitri Lascari Governator de Cipro

/³³ Messer Zuan Paleologo

/³⁴ Messer Thodoro Demonogiani

/³⁵ Messer Nicolò Mortato

/³⁶ Messer Piero Mina

/³⁷ Messer Jacomo Samariari

/³⁸ Messer Iacomo Mormori

39. Τὰ ἔγγραφα ὑπ' ἀρ. 5 καὶ 6 ἀναλύονται μὲ περισσότερες λεπτομέρειες στὴ σ. 34.

/³⁹ Messer Constantin Siguro

/⁴⁰ Messer Leandro Zebetton

/⁴¹ Il Reverendo messer papa Thomaso Auloniti

/⁴² Messer Ercole Ciprioto ditto Galatta

/⁴³ Messer Iacomo Caravella

/⁴⁴ Messer Lunardo Messeri

/⁴⁵ Messer Dimitri Chalasari

/⁴⁶ Messer Zorzi Armenioti

/⁴⁷ Messer Antonio Paniperi

/⁴⁸ Messer Cornelio Mormori

/⁴⁹ Messer Zorzi Maurizi

/⁵⁰ Messer Dimitri de Nicolò

/⁵¹ Messer Zuane Metrio

/⁵² Messer Nicolo Xanthopullo

/⁵³ Messer Dimitri Clada

/⁵⁴ Messer Piero Clada

6. Καθιέρωση τῶν χρηματικῶν προσφορῶν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν

1556, Ἰουνίου 7

Περίληψη. Οἱ ἐκλεγέντες (σύμφωνα μὲ τὴν προηγούμενη ἀπόφαση ὑπ' ἀρ. 5) ἀδελφοί, μαζί μὲ τὰ μέλη τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου, τοὺς ἐπιτρόπους καὶ τὸν πρόεδρο ἀναλαμβάνουν οἰκειοθελῶς τὴν ὑποχρέωση νὰ προσφέρουν οἱ ἴδιοι χρήματα γιὰ τὴν ἐκκλησία, ἀποφασίζουν δὲ ἀκόμη ὅτι ὅποιος ὑπαναχωρήσει στὴν ὑπόσχεσή του, θὰ τιμωρεῖται μὲ κατάσχεση ὅλων τῶν κινητῶν καὶ ἀκινήτων του ἀγαθῶν. Ἡ ποινὴ αὐτὴ θὰ ἔχει ἰσχὺ καὶ γιὰ τὶς μελλοντικὲς προσφορές.

E.I.B., Π.Α., Reg. 219 (Mariegola), φ. 54^v (π. ἀρ.).

Parte messa per il magnifico messer Manuel Catacosino /² al presente dignissimo gastaldo

/³ Essendo redutto in essecution della parte presa nel nostro /⁴ maggior capitolo sotto di ultimo Marzo passato il preditto /⁵ magnifico messer Manuel nostro gastaldo con li suoi governatori, et banca /⁶ insieme con li aggiunti, et eletti per il detto maggior capitolo per /⁷ far proveder de danari per il fabricar della giesia nostra de misser /⁸ San Zorzi, et avendo esso gastaldo, governatori, et banca, et predit/⁹ ti eletti fatta promissione di dar, et pagar per il fabricar di essa /¹⁰ giesia quel tanto appar per la loro sottoscrizione fatta con la /¹¹ loro spontanea volontà sopra uno foglio di carta sotto il presente /¹² giorno, et essendò universale desiderio, che la ditta promissione /¹³ sia più ferma, et valida, et che del tutto habbi presta essecutione, però

/¹⁴ L' anderà parte, che il ditto nostro gastaldo, governatori, et ban/¹⁵ ca insieme con tutti li aggiunti, et eletti siano tenuti, et obli/¹⁶ gati dar, et pagar tutto quello, che per la ditta promissione, et sotto/¹⁷ scrittione appare fatta de mano propria sopra un foglio di /¹⁸ carta sotto il presente giorno; et la presente parte sia, et s' inten/¹⁹ da, come sentenza volontaria,

non possendo però nissun di loro /²⁰ tirarsi indriedo sotto obligatione de suoi beni, mobili et stabili, /²¹ presenti, et futuri; et similmente siano tenuti, et obligati da /²² re, et pagar tutti quelli, che prometteranno iusta la loro sottoscrit /²³ tione, che parerà in ditto foglio sotto le preditte obligatione. Et per /²⁴ il scoder l' amontar di ditte promessioni siano eletti per esattori messer /²⁵ Piero Minà, messer Iacomo Samariari, messer Iacomo Mormori, et misser /²⁶ Zane Ionoma, che possano loro scoder, et aver debbino quella /²⁷ autorità di astrenzer ciacheduno di loro per via di iuditio; /²⁸ et tutto quello, che averanno scosso li ditti nostri esattori, siano te /²⁹ nuti, et obligati consegnarli al ditto nostro gastaldo.

/³⁰ Adi 7 Zugno 1556 fu presa la ditta parte con /³¹ balotte de si n° 33 de no 3.

7. Πιστοποίηση ἐργασιῶν καὶ ἀπόδειξη πληρωμῆς τοῦ λιθοξόου Inocente

1568, Ἰουνίου 26

Περίληψη. Ὁ λιθοξόος Inocente παραδίδει στὴν Ἀδελφότητα κατάλογο τῶν ἐργασιῶν ποὺ ἔχει πραγματοποιήσει στὴν ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (κατασκευὴ πεσσῶν, κογχῶν, κορνιζῶν, φεγγιτῶν, ἐπένδυση μὲ πέτρα τμημάτων τῆς ἐκκλησίας κλπ.), γιὰ τὶς ὁποῖες, σύμφωνα μὲ τὴ σχετικὴ ἀπόδειξη, ἔλαβε τὸ συνολικὸ ποσὸν τῶν 815 λιρῶν καὶ 8 σολδίων.

E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο (πρωτότυπο).

Δίφυλλο ἀπὸ χαρτί, διαστ. 310 × 215 χιλ. Κατάσταση διατήρησης καλή. Κείμενο στὸ φ. 1^γ, γραμμένον ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λιθοξόο Inocente. Ὁπισθόγραφο στὸ φ. 2^γ: N° 3 di ser Nocente / tagiapiera di / lire 815 soldi 8.

(φ. 1^γ)

In nome di Dio

/ ² Per il primo cocholo da baso pie 31½ a soldi 6 / ³ il pe montta	lire 9, soldi 9
/ ⁴ Item pilastri 3 a lire 30 l'uno computando / ⁵ la sua base sotto monta	lire 90, soldi —
/ ⁶ Item dui nichii a ducati 20 l'uno / ⁷ montano	lire 248, soldi —
/ ⁸ Item per la investixon atorno li nichii / ⁹ mexurade a pe quadro pie 76 / ¹⁰ a soldi 5 il pe montano	lire 22, soldi 16
/ ¹¹ Item per dui ochii un de dentro l'altro de fora / ¹² per esser un pe de piu de ll'axe a rata / ¹³ portion de li altri che fu a lire 70 / ¹⁴ l' uno questi sariano lire 75 soldi 8 l' uno	val lire 150, soldi 16
/ ¹⁵ Item per la sua investixon che li va intorno / ¹⁶ reduta a pe quadro pie 60 a soldi 6 il pe / ¹⁷ monta	lire 18, soldi —
/ ¹⁸ Item il volto grando dentro via pie 52 / ¹⁹ a soldi 26 il pe monta	lire 67, soldi 12
/ ²⁰ Item la cornixe de la gorna che va a / ²¹ lire 3 soldi 17 il pe mexurada pie 43 / ²² monta	lire 165, soldi 11
/ ²³ Item li doi frontaspici per non haver / ²⁴ architravi et metando parte de le gole / ²⁵ per di sotto sono pie 16 a soldi 54 il pe / ²⁶ montano	lire 43, soldi 4
/ ²⁷ suma	lire 815, soldi 8

(φ. 1^ν)*Laus Deo 1568 adi 26 Zugno in Venetia*

/² Ricevi io Nocente taiapiera da messer Piero Mina /³ per conto de la mia manifatura che ho lavorato /⁴ ala giexia de messer San Zorzi de li Greci in più /⁵ volte fina adi dito lire setecento e quaranta /⁶ quatro et al prexexente per resto lire setantauna /⁷ e soldi otto che sono in tutto lire 815 soldi 8 /⁸ justa l'amontar de la dita fatura /⁹ como apar in dita poliza.

8. Τρία ἔγγραφα σχετικά μὲ διαιτησίᾳ μεταξὺ τῆς ἐλληνικῆς ἀδελφότητας καὶ τοῦ λιθοξόου Inocente

Ἔγγραφο Α'

1573 (βενετ. ἔτος 1572), Φεβρουαρίου 11

Περίληψη. Ὁ λιθοξόος Inocente ἐξετέλεσε κάποιες ἐργασίες στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, γιὰ τίς ὁποῖες δὲν εἶχε ὑπογράψει προηγουμένως συμφωνητικὸ μὲ τὴν Ἀδελφότητα. Ἐπειδὴ στὴ συνέχεια προέκυψε διαφωνία μεταξὺ τῆς Κοινότητος καὶ τοῦ παραπάνω λιθοξόου ὡς πρὸς τὴν ἀξία τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν, λεπτομερὲς κατάλογος τῶν ὁποίων παρατίθεται στὸ ἔγγραφο, οἱ δύο πλευρὲς ἀποφάσισαν νὰ ἐπιλύσουν τὸ θέμα μὲ διαιτησίᾳ καὶ ὄρισαν ὡς κριτὲς τοὺς λιθοξόους Philippo, ἀπὸ τὴν ἐνορία τοῦ Sant' Antonin, καὶ Francesco Quattrin. Ἀπὸ τοὺς δύο κριτὲς ὁ πρῶτος ἐκπροσωποῦσε τὴν Ἀδελφότητα καὶ ὁ δεύτερος τὸν Inocente, σὲ περίπτωσι δὲ ἀσυμφωνίας ἔπρεπε νὰ ἐκλέξουν καὶ τρίτο κριτὴ (ὀρίζεται τελικὰ ὁ λιθοξόος Zuane Paliaga) καὶ νὰ ἀποφασίσουν πλέον μὲ πλειοψηφία.

E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο (πρωτότυπο).

Χαρτὶ ὑποκίτρινο, διαστ. 314 × 212 χιλ. Κατάστασι διατήρησις ἀρκετὰ καλή, μελάνι κατὰ τόπους ἐξίτηλο. Μονόφυλλο, τὸ κείμενο γραμμένον στὸ φ. 1^ρ ἀπὸ τὸν γραμματέα τῆς Ἀδελφότητος Zuane Nassin. Οἱ ὑπογραφὲς τῶν λιθοξόων εἶναι ἰδιόγραφες ἐνῶ ἀντὶ τοῦ προέδρου τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος ὑπογράφει ὁ γραμματέας. Στὸ φ. 1^ν ὀπισθόγραφο, ἐπίσης ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Nassin:

/ Item habbino libertà di stimar la fattura del battisterio / che è in sacrestia

/ Item le due finestre piccole della scola

/ Item il pezo delle gorne agionta di novo

/ Item le astoline che vā sopra i copi intorno la cubba

/ Io Zuane Nassin hò aggionto la presente notta de ordine del magnifico gastaldo.

1572 + adi 11 Febraio in Venetia

/² Essendo stato fatto alquanti lavori per mastro Inocente taiapiera nella /³ cuba della chiesa de San Zorzi di Greci, delli quali non è statto /⁴ mai fatto di essi merchatto alcuno, et perche al presente per il paga /⁵ mento di essi vertisse difficulta ne i precii fra il magnifico messer Zuane /⁶ Galatà al presente dignissimo vardian di essa chiesa et il preditto /⁷ mastro Inocente, però per oviar ogni littigio che per questa occasione /⁸ potesse nascer, si contentano che siano elletti dui homeni da /⁹ bene, uno per parte, i quali aldite le ragioni de l' una et de /¹⁰ l' altra parte per tutto quello che per loro dui sarà fatto per lor /¹¹ consientia rimanghi fatto come se

fusse fatto per qual si /¹² vogiia giuditio et liquidato che serà essi precii sii fatto li /¹³ conti di esso mastro Inocente et tirato in resto se anderà poi /¹⁴ creditore esso magnifico vardian gli promete subito satisfarlo /¹⁵ in contadi di [ogni] esso suo resto, et lui mastro Inocente gli /¹⁶ debbi far un ricever per resto et saldo di tutto quello hà fatto in /¹⁷ essa chiesa sino il giorno presente.

/¹⁸ I quali lavori che sono in difficoltà sono li sottoscritti, valet /¹⁹ la investison di piera viva che è al presente d' intorno a tutta /²⁰ la cubba, le quatro fenestre di essa cubba et la cor/²¹ nisetta stretta che è sopra esse fenestre di dentro et non d' altro; le qual tutte /²² cose sono statte fatte, et poste in oppera da esso mastro Inocente /²³ et tutto quello che per essi elletti, li quali sono dalla parte del magnifico vardian /²⁴ mastro Filippo taiapiera à sant' Antonin et dalla parte de mastro Inocente mastro Francesco Quatrin, /²⁵ serà fatto, sii et si intendi esser inappellabile nel muodo de Venetia; /²⁶ et non essendo essi dui giudici d' accordo loro dui giudici habbino /²⁷ libertà di poter ellezzer un terzo zudese et quello che per la /²⁸ maggior parte di essi serà fatto, sii diffinitivo et inappellabile /²⁹ come di supra alla quale scrittura si sottoscriverano.

/³⁰ Io Zuane Galatà al presente guardian de ditta chiesa mi contento ut supra et /³¹ io Zuane Nassin al presente scrivon de ditta chiesa hò fatto la presente sottoscrizione /³² di ordine del sopradetto magnifico vardian.

/³³ Io Inocente taiapiera son contento quanto di sopra e scritto.

/³⁴ Accordo mastro Francesco soprascritto iudese abbitro et io Filippo soprascritto avemo /³⁵ eleto per terzo iudese mastro Zuane Paliaga taiapiera a San Vidal per terzo /³⁶ et per fede dela verita il sopradito mastro Francesco sottoscrivera di suo pugno /³⁷ eser cosi contento.

/³⁸ Io Francesco sopradito io afermo ut supra.

"Εγγραφο Β'

1573, Μαΐου 28

Περὶ ληψῆς. Οἱ τρεῖς κριτὲς Filippo, Francesco Quatrin καὶ Zuane Paliago, ἀποφασίζουν ὅτι ἡ Ἀδελφότητα χρωστᾷ στὸν λιθοξόο Inocente τὸ ποσὸ τῶν 442 λιρῶν. Ἡ ἀμοιβὴ τῶν κριτῶν, ποὺ χρεώνεται στὴν Ἀδελφότητα, εἶναι 12 λίρες.

E.I.B., Π.Α., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο (πρωτότυπο).

Δίφυλλο ἀπὸ χαρτὶ κιτρινωπὸ διαστ. 318 × 214 χιλ. Κατάσταση διατήρησης ἀρκετὰ καλή, μελάνι κατὰ τόπους ἐξίτηλο. Τὸ κείμενο γραμμένο στὸ φ. 1' ἀπὸ τὸν τρίτο κριτὴ Zuane Paliago. Οἱ ὑπογραφὲς τῶν λιθοξόων ἰδιόγραφες. Ὁπισθόγραφο στὸ φ. 2': *Si abbiamo ttansato / per nostra merzede / lire 12 le / quale bisogna / pagarle avanti / si avanza la sentenza.*

Laus Deo 1573 adi 28 Mazo

/² Averttendo diferenzia ttra el magnifico misser Zuane Galatta dignisimo vardian /³ della giesia di messer San Zorzi de Grezi et tra mastro Inozentte ttagiapiera per ochasine /⁴ de fatture di piera viva fatti per dito mastro Nozentte in dita gesia et schuola de dita /⁵ giesiea et per fugir le litte et conservar la amizizia, sian conpromeso /⁶ in iudese arbittri; li quali iudesi abia libertta per sua consienzia tterminar quanto /⁷ meritta ditto mastro Nozente per sua

merzede di diti fatture et il magnifico vardian sia /⁸ eletto per suo iudese mastro Filipo ttaipiera a Sant' Antolin et mastro Nozente siano eletto /⁹ mastro Francescho Quattrin, con liberta di potter elezer uno tterzo in chaso di dischordia /¹⁰ et ttutti doi dachordo ano eletto per tterzo iudese mi Zuane Paliago ttaiapiera /¹¹ a S. Vidal et questo apar per conpromeso fatto de mano de misser de Nassin al presente /¹² schrivan de dita giesia sin sopra di 11 Febrer 1572 et sopraschritto di man del /¹³ magnifico vardian sopradito; et noi iudesi ttute tre abiamo aldide le partte /¹⁴ et visti li lavori fatti per dito mistro Nozente e mesuratti diligemente et /¹⁵ invochando el nostro Signior misser Ieso Christo, dove ogni bongiudetti dipende, /¹⁶ senttentenziemo et ttraminemo chel magnifico vardian sopradetto debia dar /¹⁷ aditto mastro Nozente per resto et saldo di quanto el pottese dimandar per ochasin de li /¹⁸ lavori fatti in dita gesia e schula lire quatro zento et quaranta doi /¹⁹ di pezole banttendoli pero da chontto quel ttanto lavora in tutto a bon /²⁰ conto ponendo fin [p do] ogni sua deferenzie per ttal ochasion; et chosi tutti /²¹ tre da chordo abiamo supraschritto la presente senttencia et io Zuane Paliaga /²² terzo iudese io schritto la dita senttencia di volonta di ttuti doi li /²³ sopraschritto zudesi e mi cholega, quali sottoschrivera di sua mano /²⁴ e son cosi contentti et si ttansemo per nostra merzede lire dodese de /²⁵ pizoli quali sin ben pagar le [λέξι δουσιν.] per uno et se uno pagera abia argarso /²⁶ contra l' alttro.

/²⁷ Io Felipuo taiapiera a Sant' Antolin afermo a quanto e sopraschrito.

/²⁸ Io Francesco Quattrin sopradito afer/²⁹mo di quanto e sopraschrito.

"Εγγραφο Γ'

1573, 'Ιουνίου 4

Περίληψη. 'Ο λιθοξόος Inocente δηλώνει ότι η Κοινότητα του έξόφλησε τὸ ποσὸν πού του χρωστοῦσε. 'Η τελευταία δόση ανερχόταν στὸ ποσὸ τῶν 86 λιρῶν καὶ 5 σολδίων.

E.I.B., Π.A., Reg. 57, λυτὸ ἔγγραφο (πρωτότυπο).

Χαρτί διαστ. 317 × 216. Κατάσταση διατήρησης καλή. Τὸ κείμενο γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ λιθοξόο Inocente.

1573 adi 4 Zugno in Venetia

/² Ricevi io Nocente de Alvixe taiapiera haver habuto et recevutto /³ dal messer Zuane Galata gastaldo de la giexia de messer San Zorzi /⁴ de li Greci lire otanta sei soldi cinque coe lire 86 soldi 5 /⁵ li quali danari sono per resto e saldo de tuta /⁶ la manifatura che ho lavorato per conto de dita giexia /⁷ etiam che altri havese lavorato per mio nome de taiapiera per conto de dita /⁸ giexia per quanto aspeta alarte del taiapiera del tutto /⁹ son pagato et satisfato et per resto de ogni raxon che /¹⁰ ho havuto a far fina al zorno prexente me chiamo /¹¹ contento et satisfato per cadauna causa et raxon coquieto /¹² de non poder piu domandar cosa alcuna val per resto de /¹³ ogni raxon fina a sto di
lire 86 soldi 5

Σχόλια

'Ο λιθοξόος Inocente εργάσθηκε για πολλά χρόνια στὴν ἐκκλησία του 'Αγίου Γεωργίου, σ'

αὐτὸν δὲ ὀφείλεται μεγάλο μέρος τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου. Στὸ Reg. 57 σώζονται ἀρκετὲς ἀποδείξεις πληρωμῆς καθὼς καὶ πιστοποιήσεις ἐργασιῶν ποὺ ἐξετέλεσε στὴν ἐκκλησία.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπόθεση τῆς διαιτησίας φαίνεται ὅτι ὁ Inocente ζητοῦσε ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν Ἀδελφότητα τὸ ποσὸ τῶν 645 λιρῶν περίπου. Στὸ Reg. 57 σώζεται ἐπίσης λυτὸ ἔγγραφο, ὅπου οἱ δύο κριτὲς Filippo καὶ Francesco Quatrin μετροῦν μὲ κάθε λεπτομέρεια ὅλες τὶς ἐργασίες τοῦ Inocente καὶ προσδιορίζουν τὴν ἀξία τους.

2. ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΧΕΔΙΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ (16ος-19ος αϊ.)

Από το 16ο και το 17ο αϊ. δύο μόνον απεικονίσεις της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου είναι γνωστές. Η πρώτη, ένα σκαρίφημα της κάτοψης της εκκλησίας, προέρχεται από το βιβλίο του M. Crusius¹, *Germanograeciae*, του 1585, ενώ τη δεύτερη απεικόνιση της εκκλησίας βρίσκουμε σε κρητική εικόνα των αρχών του 17ου αϊ.²

Αργότερα ωστόσο, το 18ο και 19ο αϊ., καθώς στη Βενετία αναπτύσσεται, ακμάζει και παρακμάζει το ζωγραφικό ρεύμα του *vedutismo*³, της αρχιτεκτονικής δηλαδή άποψης, ή εκκλησία του Αγίου Γεωργίου των Ελλήνων μαζί με τη *scuola*, το Φλαγγίνειο και το *campo dei Greci* αποτέλεσε συχνά το θέμα απεικονίσεων, άλλοτε — ιδίως στην αρχή — από γνωστούς επώνυμους Βενετσιάνους και ξένους καλλιτέχνες, όπως οι Carlevarijs, Coronelli, Zucchi, Pieter van der Aa, D. Lovisa κλπ., και άλλοτε από άνωνυμους που αντιγράφουν μηχανικά τα σχέδια των προηγούμενων.

Οι 45 απεικονίσεις της εκκλησίας, που δημοσιεύουμε, δεν είναι όλες άγνωστες, ποτέ όμως έως τώρα δεν είχε γίνει συστηματική συγκέντρωσή τους⁴. Με την παρουσίαση του υλικού αυτού γίνεται αντιληπτό όχι μόνον πόσο συχνά απεικονίσθηκε η εκκλησία του Αγίου Γεωργίου, αλλά και, κατ' επέκταση, πόσο έντονη υπήρξε η ελληνική παρουσία στο βενετικό χώρο — δεδομένου ότι οι ζωγράφοι προτιμούσαν συνήθως τα γνωστά και χαρακτηριστικά σημεία μιας πόλης.

Πολλοί είναι οι λόγοι που προκάλεσαν το ενδιαφέρον για την ελληνική εκκλησία: πρώτα-πρώτα το γεγονός ότι μέχρι τα μέσα του 19ου αϊ. η εκκλησία έθεωρείτο έργο του αρχιτέκτονα J. Sansovino⁵. Έπειτα η θέση του μνημείου που βρίσκεται πολύ κοντά στην πλατεία του Αγίου Μάρκου και στο πέρασμα προς την ένορία του Αγίου Αντωνίου. Τέλος, σημαντικό ρόλο έπαιξε το ορθόδοξο δόγμα των Ελλήνων καθώς και οι ιδιομορφίες της ελληνικής Κοινότητας που πάντα προκαλούσαν την περιέργεια Βενετών και ξένων.

Απεικονίσεις του Αγίου Γεωργίου βρίσκουμε κυρίως σε χαλκογραφίες⁶, υπάρχουν όμως και μερικές χρωμολιθογραφίες, έλαιογραφίες, ύδατογραφίες κ.ά.

1. Το σκαρίφημα αυτό της κάτοψης μου υπέδειξε ο Διευθυντής του Ε.Ι.Β. κ. Νικ. Παναγιωτάκης, τον οποίο και εύχαριστώ θερμά.

2. Η εικόνα αυτή ήταν το θέμα ανακοίνωσης της κ. Μαρίας Καζανάκη-Λάππα στο Η' Διεθνές Κρητολογικό Συνέδριο (1991). Όλα τα στοιχεία που αναφέρω παρακάτω για την εικόνα (άρ. 2) προέρχονται από το άδημοσίευτο ακόμη κείμενο της ανακοίνωσης αυτής, το οποίο ή κ. Καζανάκη είχε την καλοσύνη να με αφήσει να συμβουλευθώ.

3. Για το ζωγραφικό είδος της αρχιτεκτονικής άποψης και την ανάπτυξή του στη Βενετία υπάρχει πλούσια βιβλιογραφία. Έντελώς έπιλεκτικά αναφέρουμε: CALABI 1931· M. LANCHORONSKA 1950· T. PIGNATTI 1964· του ίδιου 1978· M. LEVEY 1973· P. ZAMPETTI 1978· D. SUCCI 1983· E. FORSMAN 1986.

4. Το έναυσμα για τη συστηματική συλλογή των απεικονίσεων του Αγίου Γεωργίου μου έδωσε ο άκαδημαϊκός Μ. Ι. Μανούσικας, τον οποίο εύχαριστώ θερμά και για την προθυμία με την οποία μου παραχώρησε την ιδιωτική του συλλογή χαλκογραφιών για φωτογράφιση και δημοσίευση.

5. Βλ. παραπάνω 1.

6. Οι χαλκογραφίες, φθηνές και εύρεϊες κυκλοφορίας, ήταν πιο προσιτές στο μέσο άνθρωπο απ' ότι π.χ. οι έλαιογραφίες. Η αύξηση της παραγωγής χαλκογραφιών συνδέεται όμως άμεσα και με την ανάπτυξη του «τουρισμού» που παρατηρείται αυτά τα χρόνια: όλοι οι ταξιδιώτες, φιλότεχνοι, συλλέκτες κλπ. που συρρέουν στην πόλη, αγοράζουν χαλκογραφίες με αρχιτεκτονικές άπόψεις που θα πάρουν μαζί τους φεύγοντας από τη Βενετία. Βλ. σχετικά και E. FORSMAN, ό.π. 32, καθώς και T. PIGNATTI, ό.π. 2.

Στό 18ο αί. χρονολογούνται και τὰ πρῶτα, με τὴ σημερινή ἔννοια, ἀρχιτεκτονικά σχέδια, σχεδιασμένα ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό τοῦ Antonio Visentini⁷. Τὸ ἐργαστήριό αὐτό, πού στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰ. ἀναπτύχθηκε παράλληλα με τὸ καθαυτὸ ρεῦμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς εἰκόνας (*veduta*), ὑποστηρίζομενο ἀπὸ τὸ φιλότεχνο καὶ συλλέκτη πρόξενο τῆς Ἀγγλίας στὴ Βενετία W. Smith, ἀσχολήθηκε ἀποκλειστικά σχεδὸν με τὴ σχεδίαση κατόψεων, ὄψεων, τομῶν κλπ. διαφόρων κτιρίων τῆς Βενετίας, κυρίως αὐτῶν πού κρίνονταν ἀξιόλογα καὶ ἀρχιτεκτονικῶς «ὀρθά»⁸, σύμφωνα πάντα με τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό τοῦ Visentini προέρχονται ἑννέα σχέδια τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, τὰ ὁποῖα, παρὰ τὰ (λίγα) λάθη τους, εἶναι πολὺ σημαντικά, ἐπειδὴ εἶναι τὰ πρῶτα ὑπὸ κλίμακα ἀρχιτεκτονικά σχέδια πού ἔχουμε γιὰ τὸ μνημεῖο. Τὸ παράδειγμα τοῦ Visentini ἀκολούθησαν ἀργότερα καὶ ἄλλοι, ἰδίως γιὰ τὴν εἰκονογράφηση κειμένων τῆς ἱστορίας τῆς τέχνης κ.ἄ.

Καὶ οἱ ἀρχιτεκτονικὲς ἀπόψεις ὅμως πολὺ συχνὰ στηρίζονται σὲ κανονικὲς μετρήσεις καὶ σχεδιάζονται ὑπὸ κλίμακα, ἄσχετα ἂν, ἀνάλογα με τὶς προτιμήσεις τοῦ ζωγράφου, ἀλλάζει ἡ ὀπτική γωνία καὶ προστίθενται ἢ ἀφαιροῦνται μορφές, γόνδολες κλπ., στοιχεῖα δηλαδὴ πού δίνουν ζωὴ καὶ χρῶμα στὴν εἰκόνα καὶ ἐντάσσουν τὸ ἀρχιτεκτόνημα μέσα στὸ πλαίσιο τῆς πόλης. Χαρακτηριστικό στοιχεῖο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἀποψῆς εἶναι ἄλλωστε ἡ κατὰ τὸ δυνατόν πιστὴ καὶ λεπτομερὴς ἀναπαράσταση τοῦ ἀντικειμένου⁹.

Ἔτσι λοιπόν, τόσο τὰ ἀρχιτεκτονικά σχέδια ὅσο καὶ οἱ ἀπεικονίσεις τοῦ ναοῦ εἶναι σημαντικὲς πηγὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὸ 16ο ἕως τὸ 19ο αἰ. Ἀπὸ αὐτὲς διαπιστώνεται ὅτι ὁ Ἅγιος Γεώργιος εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ λίγα κτίρια τῆς Βενετίας πού δὲν ἔχει ὑποστῇ σημαντικὲς ἀλλοιώσεις στὸ πέρασμα τοῦ χρόνου. Οἱ μόνες διαφορὲς πού παρατηροῦμε βρίσκονται στὴ διαμόρφωση τοῦ *campo* πού περνᾷ ἀπὸ διάφορα στάδια μέχρι νὰ φθάσει στὴ σημερινή, τελικὴ μορφή του.

Τὰ σχέδια πού δημοσιεύονται δὲν ἔχουν ὅλα τὴν ἴδια καλλιτεχνικὴ ἀξία. Οὐσιαστικά λίγα μόνον ξεχωρίζουν γιὰ τὴν πρωτοτυπία τοῦ θέματος, τὰ περισσότερα εἶναι λιγότερο ἢ περισσότερο πιστὲς ἀντιγραφὲς τῶν προηγούμενων¹⁰. Ὅλες οἱ ἀρχιτεκτονικὲς ἀπόψεις, ἐκτὸς ἀπὸ δύο, ἀπεικονίζουν τὸ ἐξωτερικὸ τοῦ κτιρίου καὶ συμπεριλαμβάνουν συνήθως ὅλο τὸ *campo*, τὸ καμπαναριό, τὸ Φλαγγίνειο καὶ τὸ κτίριο τῆς Ἀδελφότητος. Ἡ ὀπτική γωνία εἶναι ἀρχικά μετωπική, ἀργότερα ὅμως ἀλλάζει, μετατοπίζεται στὰ βορειοδυτικὰ τῆς ἐκκλησίας δίνοντας ἔτσι περισσότερο τὴν αἴσθηση τῆς προοπτικῆς καὶ τοῦ βάθους στὴν παράσταση. Οἱ πρῶτες ἀπεικονίσεις εἶναι ἀρκετὰ αὐστηρές, χωρὶς πολλὰ «γραφικὰ» στοιχεῖα· ἀργότερα προστίθενται παραστάσεις τῆς καθημερινῆς ζωῆς, κόσμος πού περιφέρεται, ὀρθόδοξοι παπάδες μπροστὰ στὸ Φλαγγίνειο, γόνδολες πού φορτώνουν καὶ ξεφορτώνουν ἐμπορεύματα, μιὰ κηδεῖα κλπ. Στὸ 19ο αἰ. ἔχουμε καὶ μιὰ ἄλλη, ἀσυνήθιστη ὀπτικὴ γωνία: οἱ ζωγράφοι προσπαθώντας νὰ ποικίλλουν τὸ θέμα καὶ νὰ πρωτοτυπήσουν, ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ ἀντικείμενό τους, διαλέγουν μιὰ ὀπτικὴ γωνία βόρεια ἢ νότια τοῦ *campo dei Greci*,

7. Γιὰ τὸν A. Visentini καὶ τὸ ἐργαστήριό του βλ. J. MCANDREW 1974, 6-12.

8. Ὁ.π. 8.

9. Βλ. T. PIGNATTI, ὁ.π.

10. Ἡ ἀντιγραφή «πρωτότυπων» ἀρχιτεκτονικῶν ἀπόψεων ἀπὸ ἐλάσσονες καλλιτέχνες εἶχε δημιουργήσει πρόβλημα ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἐμφάνισης τοῦ εἰδους. Οἱ χαλκογράφοι γιὰ νὰ προστατευθοῦν εἶχαν ἐνωθεῖ στὸ σωματεῖο «*arte degli incisori*» (1719), βλ. σχετικὰ ὁ.π. Ἔτσι ἡ χαλκογραφία ὑπ' ἀρ. 4 ἀντιγράφει τὴν ὑπ' ἀρ. 3, οἱ ὑπ' ἀρ. 8 καὶ 9 τὴν ὑπ' ἀρ. 7 κ.ο.κ.

μέσα στο κανάλι καί, παραλείποντας έντελῶς τὴν ἐκκλησίαν ἀπεικονίζουν μόνο τὸ χαρακτηριστικὸ κεκλιμένο καμπαναριό.

Ἀπὸ τὰ 45 σχέδια ποὺ ἀκολουθοῦν, τὰ 28 εἶναι χαλκογραφίες, 9 εἶναι σχέδια μὲ μελάνι σὲ χαρτί, 1 ὕδατογραφία, 2 ἐλαιογραφίες, 3 χρωμολιθογραφίες, 1 λιθογραφία καὶ μία εἰκόνα (αὐγοτέμπερα). Στὸν κατάλογο ποὺ ἀκολουθεῖ οἱ ἀπεικονίσεις τῆς ἐκκλησίας εἶναι καταταγμένες κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ ἀνεξαρτήτως εἰδους¹¹.

1. MARTIN CRUSIUS:

Σκαρίφημα τῆς κάτοψης τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (εἰκ. 81)

Χαλκογραφία. Ἀπὸ τὸ βιβλίον *Germanograeciae libri sex* (Basileae 1585) liber quintus, σ. 237. Βενετία, BNM.

Τὸ σκαρίφημα τῆς κάτοψης, τὸ παλιότερο σχέδιο ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἐκκλησίαν, φτιαγμένο ὀκτῶ μόλις χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀποπεράτωσή της, συνοδεύεται ἀπὸ κείμενο μὲ τὴν περιγραφή τοῦ ναοῦ, τὸ ὁποῖο παραθέτω:

Σφωνῆ Γεωργεῖον: *Graecorum S. Georgii templum, magnitudine templum aequat S. Iacobi / Tybigense: sumptibus ipsorum Graecorum aedificatum. Ideo, adhuc novum, nec pictis / imaginibus absolutum.*

Habet Templum tres portas, α, β, γ: quarum inferior, α, aliquanto caeteris maior est: / quae mulieres tantum ingredientur; conscesurae suum (in alto positum) ambonem, Bor / kirchen. Inde per lapideos quasi cancellos prospiciunt, et audiunt, quae infra geruntur. / Pauperulae tamen, post viros infra stant, sub illo ambone. Supra portam foemineam, in / alto est turracula, cum duabis parvis campanis. Murus coemeterii α, alluit canalis marinus.

Supra portam γ, imago S. Georgii, in lapide excisa. Sanctum Sanctorum, apud literam / δ est: intra quod celebrantur leitourgiae, ibi in altari. Is locus, ubique inauratus est, cum mul / torum Sanctorum eiconibus. Habet illud Sanctum tres portas: supra quas omnes, sub / fornice, a muro β usque ad murum γ, depictus auro aliisque coloribus est ὁ εὐαγγελισμός. Supra / eius mediam portam, sub εὐαγγελισμῷ, dependet imago lignea Christi crucifixi picta: qua / in parte, ab iis, qui foris sunt, in Sanctum introspici potest. Ad utrunque autem latus Crucifi / xi, extra Sanctum, imagines conspiciuntur D. virginis, Petri et Pauli, Cosmae et Damiani, / S. Georgii et aliae. Ante singulas tres portas, dependent totidem lampades. Inter eas por / tas stant ex orichalco candelabra: in quibus cerei, eleganter picti.

In medio templaris tecti ε, surgit turris: quae non habet campanas, sed fenestras. Ea tur / ris non incipit a pavimento, sed a fornice, Templi. Ibi ex centro turris dependet lychnus / aeneus in quo diebus festis plura lumina, oleo nutrita, ardent.

Ubi punctula posui, subsellia sunt: quorum summum lateris γ occupat ArchiEpiscopus / Presbyteri, tantum circiter 4 sunt. In caeteris subsellius, Laici praecipui. In medio Templi, / nulla subsellia. Nullum in Templo videas suggestum fixum: sed tempore Quadragesi / mae, in suo loco ob conciones habendas positum.

Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πληροφορία, ὅτι ἐπάνω ἀπὸ τὴ νότια πύλη τῆς ἐκκλη-

11. Οἱ διαστάσεις τῶν ἔργων εἶναι σὲ χιλιοστά. Ἡ πρώτη διάσταση εἶναι τὸ πλάτος, ἡ δευτέρα τὸ ὕψος.

σίας, εκεί όπου αργότερα (1619) θα τοποθετηθεῖ τὸ μνημεῖο τοῦ Γ. Σεβήρου, ὑπῆρχε γλυπτὴ ἀπεικόνιση τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

2. ΑΝΩΝΥΜΟΥ:

Ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ

Αὐγοτέμπερα, 250 × 375 χιλ. Κρητικὴ Σχολή (ἀρχές 17ου αἰ.).

Ἀθήνα, ἰδιωτικὴ συλλογή.

Ἡ εἰκόνα ἐντοπίστηκε ἀπὸ τὴ Μαρία Καζανάκη-Λάππα σὲ ἰδιωτικὴ συλλογὴ τῆς Ἀθήνας καὶ ἀποτέλεσε τὸ θέμα ἀνακοίνωσης τῆς ἴδιας ἐρευνήτριας στὸ Η΄ Κρητολογικὸ Συνέδριο (1991). Τὸ κύριο θέμα τῆς εἰκόνας ἀποτελεῖ ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ἡ ὁποία πλαισιώνεται ἀπὸ τοὺς Ἀγίους Γεώργιο καὶ Νικόλαο, τοὺς ὁποίους στεφανώνουν δυὸ ἄγγελοι. Ἡ ἀπεικόνιση τῆς ἐκκλησίας εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς πιστὴ (ἂν καὶ ὁ ζωγράφος ἀλλάζει τὶς ἀναλογίες τοῦ κτιρίου), τονίζονται ὅμως ἰδιαίτερα τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκεῖνα ποὺ τὴ συνδέουν μὲ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση (ὅπως λ.χ. οἱ ψηφιδωτὲς παραστάσεις τῆς πρόσοψης κλπ.). Ἐντελῶς λανθασμένη εἶναι ὡστόσο ἡ θέση τοῦ καμπαναριοῦ, ποὺ διακρίνεται πίσω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν, ἐνῶ στὴν πραγματικότητά βρίσκεται στὰ ΝΔ τῆς.

Ἡ εἰκόνα ἔχει ὡς πρότυπο κατὰ πάσαν πιθανότητα κάποιον χαρακτηριστικὸ, τὸ ὁποῖο παραμένει πρὸς τὸ παρὸν ἄγνωστο.

3. LUCA CARLEVARIJS:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ (εἰκ. 82)

Ἀπὸ τὴ συλλογὴ ἀρχιτεκτονικῶν ἀπόψεων *Le fabbriche e vedute di Venezia disegnate, poste in prospettive et intagliate da Luca Carlevarijs con privilegii* (1703) tav. 30.

Χαλκογραφία, 291 × 181 χιλ. (κάτω περιθώριο: S. Giorgio / Chiesa dei Greci // 30, κάτω δεξιὰ: Luca Carlevarijs del. et inc.).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (St. F. 25).

Ὁ Luca Carlevarijs εἶναι ὁ πρῶτος ποὺ κυκλοφορεῖ συλλογὴ ἀρχιτεκτονικῶν σχεδίων στὴ Βενετία. Ἡ μετωπικὴ, σχεδὸν ἐπίπεδη παράσταση μᾶς δείχνει τὴν ἐκκλησίαν, τὸ Φλαγγίνειο καὶ τὸ κτίριο τῆς Ἀδελφότητος ὅπως εἶναι καὶ σήμερα. Διαφορὲς ὑπάρχουν μόνον στὴ διαμόρφωση τῆς αὐλῆς: ὁ τοῖχος πρὸς τὸ κανάλι εἶναι ἀπλός, χωρὶς τὴ μορφή ποὺ παίρνει στοὺς κατοπινούς χρόνους, ἡ πόρτα εἶναι ἔκκεντρα τοποθετημένη σὲ σχέση μὲ τὴν ἐκκλησίαν. Τοῖχος διαμορφωμένος μὲ πόρτα καὶ παράθυρα παρατηρεῖται μόνον στὸ βόρειο τμήμα, μπροστὰ ἀπὸ τὴ scuola, ἐνῶ μπροστὰ ἀπὸ τὸ Φλαγγίνειο ὑπάρχει σιδερένιο κιγκλίδωμα. Κάποιες ἀνακρίβειες διαπιστώνονται στὴν ἐπίστεψη τῆς πρόσοψης καθὼς καὶ στὸ καμπαναριὸ (λείπει τὸ ρολοῖ κλπ.) καὶ στὴν εἴσοδο τοῦ Φλαγγινείου.

Ἡ ὀπτικὴ γωνία βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλευρὰ τοῦ καναλιοῦ, μπροστὰ ἀπὸ τὸ Φλαγγίνειο.

4. VINCENZO CORONELLI:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ (εἰκ. 83)

Ἀπὸ τὴ συλλογὴ ἀρχιτεκτονικῶν ἀπόψεων *Chiese di Venezia*.

Χαλκογραφία, 252 × 182 χιλ. (ἐπάνω ἀριστερὰ μέσα σὲ πλαίσιο: S. Giorgio / Chiesa / de Greci).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (St. E. 16, F. 41).

Ὁ γνωστὸς χαρτογράφος Vincenzo Coronelli (1650-1718) κυκλοφόρησε τὸ 1708 συλλογὴ ἀρχιτεκτονικῶν ἀπόψεων μὲ τίτλο *Chiese di Venezia*. Οἱ χαλκογραφίες, φτιαγμένες ἀπὸ ἀνώνυμους τεχνίτες, εἶναι μιὰ ἀπλουστευμένη ἀντιγραφὴ τῶν χαλκογραφιῶν τοῦ Carlevarijs.

Ἡ διαμόρφωση τῆς αὐλῆς εἶναι ὅπως καὶ στὴν ὑπ' ἀρ. 3. Ἡ ποιότητα τοῦ σχεδίου εἶναι πολὺ χαμηλότερη ἀπ' ὅτι στὸ πρωτότυπο, ἐνῶ δὲν λείπουν καὶ λάθη ὅπως προοπτικῆς (λ.χ. τὰ κυκλικὰ κοσμήματα τοῦ μακροῦ τοίχου τῆς ἐκκλησίας) καὶ ἀναλογιῶν (π.χ. τὰ ἀνοίγματα τοῦ Φλαγγινείου). Γενικὰ ἡ γραμμὴ εἶναι ἀπλοποιημένη καὶ ἡ αἴσθησις τῶν ὀγκῶν μειωμένη (ὅπως π.χ. στὴν ἀπόδοση τοῦ τρούλλου).

5. DOMENICO LOVISA:

Ἐξωτερικὴ ἄποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ (εἰκ. 84)

Ἀπὸ τὴ συλλογὴ ἀρχιτεκτονικῶν ἀπόψεων *Il gran teatro di Venezia ovvero raccolta delle principali vedute e pitture che in essa si contengono diviso in due tomi*. Tomo I, tav. 32 (v. ἀρ.) (πρώτη ἔκδοσις 1717).

Χαλκογραφία, 488 × 353 χιλ. (κάτω περιθώριο: Veduta di S. Giorgio della nazione Greca con il suo Collegio de studii).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (St. A. 10).

Ὁ ἐκδότης D. Lovisa συνεργάσθηκε μὲ πολλοὺς ἐπώνυμους καὶ ἀνώνυμους χαλκογράφους γιὰ τὴν ἔκδοσις τῆς παραπάνω συλλογῆς. Ἔτσι δὲν ξέρουμε ποιὸς εἶναι ὁ καλλιτέχνης αὐτῆς τῆς χαλκογραφίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ποὺ παρουσιάζει ἐνδιαφέρον διότι μᾶς δείχνει πολλὰ λεπτομέρειες στὴ διαμόρφωση τῆς αὐλῆς: ἀμέσως νότια τῆς μεσαίας πύλης διακρίνεται τοῖχος ποὺ χωρίζει τὸν Ἅγιο Γεώργιο ἀπὸ τὴ scuola καὶ τὸ Φλαγγίνειο. Ὁ τοῖχος αὐτός, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές, χρησίμευε γιὰ τὴν τοποθέτηση τῶν ἐπιτύμβιων στηλῶν τοῦ νεκροταφείου γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν¹² καὶ γκρεμίστηκε κατὰ τὴν ἀναστήλωση τοῦ συγκροτήματος τὸ 1958 (φαίνεται καὶ σὲ παλιὰς φωτογραφίες). Ἡ νότια πύλη εἶναι ἔκκεντρα τοποθετημένη σὲ σχέσι μὲ τὴν ἐκκλησίαν, ἔχει ἀποκτήσει ὅμως πιὸ ἐπιμελημένη μορφή. Ἀνάμεσα στὴ μεσαία καὶ τὴ νότια πύλη διακρίνονται στὴ ράχη τοῦ ἀδιαμόρφωτου ἀκόμη δυτικοῦ μανδρότοιχου δοκάρια καὶ σκεπὴ κάποιου ὑπόστεγου. Μπροστὰ ἀπὸ τὸ Φλαγγίνειο ὑπάρχει σιδερένιο κιγκλίδωμα.

Ἡ χαλκογραφία ἔχει ἔντονο τὸ στοιχεῖο τῆς γραφικότητος. Ἡ ὀπτικὴ γωνία εἶναι χαμηλὴ, στὸ ἐπίπεδο τοῦ δρόμου, καὶ ἀπομακρυσμένη.

12. Βλ. ΒΕΛΟΥΔΟΥ 1872, στὸ τέλος τοῦ βιβλίου (χωρὶς σελιδαρίθμηση), ὅπου περιγράφονται τὰ ταφικὰ μνημεῖα ποὺ ἦσαν τοποθετημένα στὸν τοῖχο βόρεια τῆς ἐκκλησίας. Ὁ τοῖχος αὐτὸς ταυτίζεται πιθανὸν μὲ τὸν τοῖχο ποὺ ἔκτισε ἡ Κοινότητα τὸ 1575 (βλ. παραπάνω 137, 201) στὰ ὄρια μὲ τὴν ιδιοκτησίαν τῶν Foscarini.

6. PIETER VAN DER AA:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ (εἰκ. 85)

Ἀπὸ τὸ βιβλίον *Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae, regionum et urbium juris veneti. Tomi quinti pars secunda*¹³.

Thesaurus antiquitatum et historiarum Italiae, quo continentur optimi quique scriptores qui regionum et urbium juris Veneti confiniumque Populorum ac Civitatum Res antiquas, aliasque vario tempore gestas, memorie prodiderunt. Digeri olim coeptus cura et studio Ioannis Georgii Graevii; accesserunt variae et accuratae tabulae, tam geograficae quam aliae, ut et iudice ad singulos libros locupletissimi: cum prefationibus Petri Burmanni, J.U.D. Historiarum, Graecae Linguae, Eloquentiae et historiae foederati Belgii, in Academia Lugduno-Batava Professoris. Tomi quinti, pars secunda. Lugduni Batavorum. Excudit Petrus van der Aa Bibliopola, Civitatis atque academiae Typographus, MDCCXXII.

Στὴ σ. 112 χαλκογραφία, 300 × 237 χιλ.

Βενετία, Biblioteca del Museo Correr (C. 159).

Καὶ αὐτὴ ἡ χαλκογραφία ἔχει ὡς πρότυπο τὴ χαλκογραφία τοῦ Carlevarijs, ἔχει ἄλλωστε καὶ τὶς ἴδιες ἀνακρίβειες στὴν ἐπίστεψη τῆς ἐκκλησίας, στὸ ρολόι τοῦ καμπαναριοῦ, στὴν πύλη τοῦ Φλαγγινείου. Παρουσιάζονται ὅμως καὶ μερικὰ ἀκόμη λάθη: οἱ κόγχες τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας παρουσιάζονται σὰν παράθυρα, τὰ παράθυρα τοῦ Φλαγγινείου ἔχουν σχεδιασθεῖ λανθασμένα.

7. FRANCESCO ZUCCHI:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ (εἰκ. 86)

Ἀπὸ τὴ συλλογὴ ἀρχιτεκτονικῶν ἀπόψεων *Teatro delle fabbriche più cospicue in prospettiva della città di Venezia. Tomo primo che contiene le chiese e fabbriche pubbliche di detta città.*

Nella stamperia di Giambattista Albrizzi q. Gir. No. 22, San Giorgio.

Χαλκογραφία, 640 × 590 χιλ.

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (St. H. 20).

Ἡ ὀπτικὴ γωνία εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν ἐκκλησία, ἡ ἀπεικόνιση ἀφελής, ἐντελῶς σχηματική, μὲ λάθη προοπτικῆς καὶ πολλὲς ἀνακρίβειες. Ἀξιοπρόσεκτος εἶναι ὁ γκρεμισμένος δυτικὸς μανδρότοιχος: εὗρημα τοῦ χαλκογράφου γιὰ νὰ δείξει ὅλη τὴν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας ἢ πραγματικὴ κατάσταση;

8. ΑΝΩΝΥΜΟΥ (μίμηση τοῦ F. Zucchi):

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ

Χαλκογραφία, 62 × 64 χιλ.

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (E. 34).

Ἀνώνυμη μίμηση τῆς ὑπ' ἀρ. 7.

13. Ἡ ἴδια χαλκογραφία ὑπάρχει στὴ σ. 112-113 τοῦ βιβλίου *Splendor magnificentissimae urbis Venetiarum clarissimus; in duas partes distributus* (Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr, D. 489).

9. ΑΝΩΝΥΜΟΥ (μίμηση του F. Zucchi):

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ δυτικὰ

Χαλκογραφία, 64 × 58 χιλ. Τίτλος: S. Giorgio de' Greci.

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (P. D. 2201, 7999).

Μίμηση τῆς ὑπ' ἀρ. 7.

10. C. P. MAI - M. ENGELBRECHT:

Ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου

Χαλκογραφία. Τίτλος: Veduta di San Giorgio della Nazione Greca con il suo Collegio de studii in Venetia. Prospekt der Kirche des H. Georgii der griechischen Nation mit seinem Collegio der Studierenden in Venedig.

Ἰδιωτικὴ συλλογὴ Μ. Ι. Μανούσασκα, Ἀθήνα.

11. ANTONIO VISENTINI:

α) Κάτοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 87)

Μελάνι σὲ χαρτί, 495 × 760 χιλ. [Insc. verso: Li Greci / Chiesa dei Greci (μὲ μολύβι) καὶ Greci / 6 pezzi (μὲ πενάκι), Λονδίνο, RIBA 00071/F5/27(1). Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν J. McAndrew, Catalogue, ἀρ. 109.

β) Πρόσοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (εἰκ. 88)

Μελάνι σὲ χαρτί, 495 × 760 χιλ. (Insc. verso: Greci), Λονδίνο, RIBA 00071/F5/27(2). Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸ J. McAndrew, ὁ.π.

γ) 1. Τομὴ κατὰ πλάτος στὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Ἀγίου Γεωργίου(;)

2. Ὁψη τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 89)

Μελάνι σὲ χαρτί, 495 × 760 χιλ. (Insc. verso: Greci), Λονδίνο, RIBA 00071/F5/27(3). Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸ J. McAndrew, ὁ.π.

δ) Τομὴ κατὰ πλάτος στὸ ἀνατολικὸ τμήμα (ἱερὸ) τοῦ Ἀγίου Γεωργίου καὶ προβολὴ τοῦ τρούλλου (εἰκ. 90)

Μελάνι σὲ χαρτί, 495 × 760 χιλ. (Insc. verso: Greci), Λονδίνο, RIBA 00071/F5/27(4). Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸ J. McAndrew, ὁ.π.

ε) Πλάγια ὄψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (εἰκ. 91)

Μελάνι σὲ χαρτί, 760 × 495 χιλ. (Insc. verso: Greci), Λονδίνο, RIBA 00071/F5/27(5). Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸ J. McAndrew, ὁ.π.

στ) Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (εἰκ. 92)

Μελάνι σὲ χαρτί, 760 × 495 χιλ. (Insc. verso: Greci), Λονδίνο, RIBA 00071/F5/27(6). Δημοσιευμένο ἀπὸ τὸ J. McAndrew, ὁ.π.

ζ) Κάτοψη, χωρὶς τὸν τρούλλο (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 93)

Μελάνι σὲ χαρτί. Ἀπὸ τὸ βιβλίο *Admiranda urbis Venetae*, Λονδίνο (BM 71i, vol. 3).

η) Πρόσοψη του 'Αγίου Γεωργίου (ὕπὸ κλίμακα) (εἰκ. 94)

Μελάνι σὲ χαρτί. 'Απὸ τὸ βιβλίο *Admiranda urbis Venetae*, Λονδίνο (BM 71i, vol. 3).

θ) Κεντρικὴ πύλη τοῦ 'Αγίου Γεωργίου (λεπτομέρεια, ὕπὸ κλίμακα) (εἰκ. 95)

Μελάνι σὲ χαρτί. 'Απὸ τὸ βιβλίο *Admiranda urbis Venetae*, Λονδίνο (BM 71i, vol. 3).

ι) Παράθυρο στὴν πρόσοψη τοῦ 'Αγίου Γεωργίου (εἰκ. 96)

Χαλκογραφία, 87 × 157 χιλ. 'Απὸ τὸ βιβλίο *Osservazioni di Antonio Visentini architetto veneto che servono di continuazione al trattato di Teofilo Gallaccini sopra gli errori degli architetti, Venezia MDCCLXXI per Giambattista Pasquali*. Τίτλος χαλκογραφίας: Una delle Finestre della facciata della Chiesa di / San Giorgio de' Greci.

Βενετία, Biblioteca del Museo Correr (D. 348).

Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Α. Visentini εἶναι πολὺ σημαντικὰ διότι εἶναι τὰ παλιότερα ποὺ ἔχουμε γιὰ τὴν ἐκκλησία. Εἶναι ὅλα σχεδιασμένα μὲ μελάνι σὲ χαρτί πλὴν τοῦ τελευταίου (9ι) ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Α. Visentini, *Osservazioni...*, ὅπου παρατηρεῖ καὶ ἐπικρίνει τὰ διάφορα λάθη τῶν ἀρχιτεκτόνων· εἶναι μάλιστα περίεργο πῶς ἀφιέρωσε ἐννέα σχέδια στὴν ἐκκλησία, ἐφ' ὅσον στὸ βιβλίο τὴν χαρακτηρίζει «τερατώδη» ("mostruosa")¹⁴.

Τὰ σχέδια εἶναι ὅλα ὑπὸ κλίμακα, ἔχουν ὡστόσο κάποιες ἀνακρίβειες ἢ παραλείψεις. Γιὰ παράδειγμα τὸ (α) καὶ τὸ (ζ), ἐνῶ δείχνουν καὶ τὰ δυὸ τὴν κάτοψη, ἔχουν διαφορές: τὸ (α) παραλείπει τὸ γυναικωνίτη καὶ τοὺς τρούλλους τοῦ ἱεροῦ ἐνῶ τὸ (ζ) τὸν κεντρικὸ τρούλλο καὶ τοὺς τρούλλους τοῦ ἱεροῦ.

'Ακόμη τὸ (α) δείχνει τὴν ἐκκλησία πιὸ μακρόστενη ἀπ' ὅσο τὸ (ζ). Ἰδια προβλήματα παρατηροῦνται καὶ στὰ σχέδια τῆς πρόσοψης (β) καὶ (η): τὸ (η) παραλείπει ἐντελῶς τὰ μετάρρια μὲ τὴ Δέηση· καὶ τὰ δύο παραλείπουν τὴν ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφή. Τὸ ἀέτωμα τῆς κεντρικῆς πύλης στὸ (β) δὲν ἀκουμπᾷ στὴν κορνίζα, ἐνῶ στὸ (η) ἐφάπτεται (στὴν πραγματικότητα εἰσχωρεῖ λίγο στὴν κορνίζα). Καὶ στὰ δυὸ σχέδια τὰ ἀετώματα τῶν παραθύρων ποὺ πλαισιώνουν τὴν κεντρικὴ πύλη ἀγγίζουν ἀπλῶς τὴν κορνίζα, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα εἰσχωροῦν σ' αὐτὴ (ἐδῶ ἴσως τὸ λάθος ἔγινε ἠθελημένα, γιὰ νὰ διορθώσει μιὰν «ἀδυναμία» τοῦ ἀρχιτέκτονα)¹⁵. Τὸ σχέδιο (γ.1) εἶναι ἐντελῶς λανθασμένο διότι δείχνει τὸ ρόδακα τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ ἀπὸ κάτω τμήμα τῆς διαμόρφωσης τῶν μακρῶν πλευρῶν ἐνῶ τὸ (γ.2) παραλείπει τὰ παράθυρα τοῦ ἱεροῦ καθὼς καὶ τὴ στέγη. Τὸ (ε) παραλείπει τὸν τρούλλο καὶ τὴ στέγη, καὶ ἔχει λάθος στὸ σχέδιο τῆς πλάγιας θύρας. Τὸ (στ) παραλείπει γιὰ μιὰ ἀκόμη φορὰ τὸν τρούλλο, παραλείπει τὸ γυναικωνίτη καὶ παρουσιάζει τὸ δυτικὸ παράθυρο ἴδιο μὲ τὰ ὑπόλοιπα (αὐτὸ ἴσως νὰ ὀφείλεται πάλι στὴ διάθεση τοῦ Visentini νὰ διορθώσει τὶς ἀσυμμετρίες τοῦ ναοῦ). Τέλος τὸ (θ) ἀποδίδει λανθασμένα τὴ ζωφόρο τῆς κεντρικῆς πύλης.

Παρ' ὅλα αὐτὰ τὰ σχέδια τοῦ ἐργαστηρίου Visentini εἶναι ἄνετα, κομψά, μὲ αἴσθηση τῆς πλαστικότητος τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τοῦ κτιρίου (χρησιμοποιώντας γιὰ αὐτὸ τὸ σκοπὸ καὶ σκιαφωτισμό).

14. Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του ὁ Visentini διακατέχεται ἀπὸ ἓναν «στεῖρο ἀκαδημαϊσμό», ἀντιτίθεται στὸ ρεῦμα τοῦ μπαρόκ καὶ ἐπαινεῖ ὡς μόνη «ὀρθή» τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Α. Palladio (J. MCANDREW, ὁ.π. 8).

15. J. MCANDREW 1969, 19.

12. LEOPOLDO CICOGNARA - ANTONIO DIEDO - GIANANTONIO SELVA:

Ἀπὸ τὸ βιβλίο *Fabbriche e monumenti cospicui di Venezia illustrati da Leopoldo Cicognara, Ant. Diedo e Gianantonio Selva*. Venezia; dalla tipografia di Alvisopoli MDCCCXX, vol. II, tav. 16-21.

Βενετία, Biblioteca del Museo Correr (21A 10).

α) Πρόσοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 97)

Ὁ.π., πίν. 16 (ν. ἀρ.). Χαλκογραφία, 301 × 471 χιλ. Τίτλος: Prospetto della Chiesa di S. Giorgio dei Greci (κάτω ἀριστ.: A. Mauro dis., κάτω δεξιά: Dalà inc.).

β) Πλάγια ὄψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 98)

Ὁ.π., πίν. 17 (ν. ἀρ.). Χαλκογραφία, 300 × 465 χιλ. Τίτλος: Fianco della Chiesa di S. Giorgio dei Greci (κάτω ἀριστ.: A. Mauro dis., κάτω δεξιά: Musitelli inc.).

γ) Τομή κατὰ μῆκος τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 99)

Ὁ.π., πίν. 18 (ν. ἀρ.). Χαλκογραφία, 303 × 472 χιλ. Τίτλος: Spaccato per lungo della Chiesa di S. Giorgio dei Greci (κάτω ἀριστ.: A. Mauro dis., κάτω δεξιά: Dalà inc.).

δ) Κεντρικὴ πύλη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 100)

Ὁ.π., πίν. 19 (ν. ἀρ.). Χαλκογραφία, 300 × 465 χιλ. Τίτλος: Porta maggiore nel Prospetto della Chiesa di S. Giorgio dei Greci (κάτω ἀριστ.: A. Mauro dis., κάτω δεξιά: Dolcetti inc.).

ε) Λεπτομέρειες ἐπιστυλίων, κιονοκράνων κλπ. (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 101)

Ὁ.π., πίν. 20 (ν. ἀρ.). Χαλκογραφία, 300 × 465 χιλ. Τίτλος: Parti degli Ordini esterni e della Trabeazione interna (κάτω ἀριστ.: A. Mauro dis.).

στ) Κάτοψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (ὑπὸ κλίμακα) (εἰκ. 102)

Ὁ.π., πίν. 21 (ν. ἀρ.). Χαλκογραφία, 300 × 463 χιλ. Τίτλος: Pianta della Chiesa di S. Giorgio dei Greci (κάτω ἀριστ.: A. Mauro dis., κάτω δεξιά: Zuliani inc.).

Τὰ ἔξι ἀρχιτεκτονικὰ σχέδια ποὺ περιλαμβάνονται στὸ βιβλίο τῶν Cicognara-Diedo-Selva εἶναι ἀκριβῆ. Τὸ σχέδιο ἔχει λεπτότητα καὶ εὐαισθησία. Τὰ λάθη εἶναι ἐλάχιστα (π.χ. στὴ ζωφόρο τῆς κεντρικῆς πύλης στὸ σχέδιο (δ)). Οἱ χαλκογραφίες συνοδεύουν ἓνα κείμενο ποὺ ἐκθειάζει τὸν Ἅγιο Γεώργιο ὡς ἔργο τοῦ Sansovino.

13. RICHARD PARKES BONINGTON:

Ἀποψη τοῦ κωδωνοστασίου ἀπὸ τὰ νότια.

Ὑδατογραφία, 7¼ × 5½ inches. The Rio dei Greci and the Greek Church. Ἀπὸ κατάλογο τοῦ Sotheby's (1826(;) ¹⁶).

16. Ὑποθέτουμε ὅτι τὸ ἔργο ἔγινε τὸ 1826, διότι τότε ἐπισκέφθηκε ὁ Bonington τὴ Βενετία (βλ. καὶ E. FORRSMAN, ὁ.π. 35).

14. ANDREA TOSINI - ANTONIO LAZZARI:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ (εἰκ. 103)

Ἀπὸ τῆ συλλογῇ χαλκογραφιῶν *Vedute prospettiche degli interni dei migliori templi e delle situazioni più pittoresche della città di Venezia disegnate da Andrea Tosini ed incise all'acquatinta da Antonio Lazzari* (Venezia 1829).

Χαλκογραφία, 184 × 123 χιλ. (κάτω περιθώριο: Veduta della Chiesa di S. Giorgio de Greci, κάτω ἀριστ.: A. Tosini dis., κάτω δεξιὰ: A. Lazzari inc.).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (St. H. 43).

Ὅπως βλέπουμε, ἡ ὀπτικὴ γωνία ἔχει ἀλλάξει, ἔχει ἔρθει στὰ βορειοδυτικὰ τῆς ἐκκλησίας, πάνω στὸ ponte dei Greci δίνοντας ἔτσι βάθος στὰ κτίρια καὶ στὸ κανάλι. Ἡ ὀπτικὴ αὐτὴ γωνία συνηθίζεται στὸ 19ο αἶ.

Ἡ χαλκογραφία αὐτὴ εἶναι ἡ πρώτη ποὺ μᾶς δείχνει τὸν περίβολο τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ Φλαγγινείου ὅπως εἶναι σήμερα. Εἶναι σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀκριβῆς, λείπουν μόνο τὰ μικρὰ ἀνάγλυφα ἐλικοειδῆ στοιχεῖα τῆς ἐπίστεψης.

15. ΑΝΩΝΥΜΟΥ (μίμηση τῶν A. Tosini - A. Lazzari):

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ (εἰκ. 104)

Χαλκογραφία, 185 × 125 χιλ. (κάτω περιθώριο: St. George des Grecs).

Ἰδιωτικὴ συλλογὴ Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀθήνα.

Πιστὴ ἀντιγραφὴ τῆς ὑπ' ἀρ. 14.

16. DEROY-LEMERCIER:

Ἀποψη τοῦ κωδωνοστασίου τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ, 1840(;))

Χρωμολιθογραφία, 184 × 249 χιλ. (ἐπάνω περιθώριο: Italie (no. 84), κάτω περιθώριο: Venise / Vue de St. Georges des Grecs // Venezia / S. Giorgio dei Greci, κάτω ἀριστ.: Dessiné d'après nature et lith. par Derooy, κάτω δεξιὰ: Imp. Lemercier, Benard et Co).

Ἰδιωτικὴ συλλογὴ Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀθήνα.

Ἡ ὀπτικὴ γωνία ἔχει ἀπομακρυνθεῖ κατὰ τέτοιο τρόπο, ὥστε μόλις νὰ διακρίνονται τὸ Φλαγγίνεο καὶ ὁ περίβολος, ἐνῶ ἡ ἐκκλησία δὲν φαίνεται καθόλου. Πρωτεύουσα θέση στὴ λιθογραφία κατέχει τὸ κωδωνοστάσιο καὶ τὸ κανάλι.

17. ROUARGUE - DELPECH:

Ἀποψη τοῦ κωδωνοστασίου ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ, 19ος αἶ.(;)) (εἰκ. 105)

Χρωμολιθογραφία, 290 × 395 χιλ. (Περιθώριο: Chiesa di S. Giorgio dei Greci - St. Georges, église des Grecs - Venise, κάτω ἀριστ.: Rouargue, κάτω δεξιὰ: Lith. de Delpech).

Ἰδιωτικὴ συλλογὴ Μ. Ι. Μανούσακα, Ἀθήνα.

Ὅπως ἡ ὑπ' ἀρ. 16.

18. MARCO MORO - ANTONELLI:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ (εἰκ. 106)

Ἀπὸ τὸ βιβλίο *Venezia in miniatura o principali vedute e pianta di questa città, disegnata da Marco Moro e brevemente descritte a lume del forestiero da Francesco Zanotto* (Venezia 1847) parte III, 94-102 (περιγραφή τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου).

Λιθογραφία, 123 × 84 χιλ. (κάτω περιθώριο: Chiesa S. Giorgio dei Greci * Eglise S. George des Grecs, κάτω ἀριστ.: M. Moro dis., κάτω δεξιά: Lit. Antonelli).

Βενετία, Biblioteca del Museo Correr (IX F 7/3).

Καὶ ἐδῶ ὑπάρχει ἡ συνηθισμένη ὀπτική γωνία τοῦ 19ου αἰ. ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ τῆς ἐκκλησίας. Τὸ σχέδιο εἶναι ἀκριβὲς ἐκτὸς ἀπὸ λεπτομέρειες, π.χ. στὴν ἀπόδοση τοῦ τρούλλου κλπ. Γιὰ πρώτη φορά αἰσθημα προοπτικοῦ βάθους. Στὶς σελ. 94-102 γίνεται ἐκτενὴς περιγραφή τῆς ἐκκλησίας (ἔχουν γίνει γνωστοὶ ἤδη οἱ ἀρχιτέκτονές της) καὶ ἀναφορὰ στὴν ἱστορία τῆς Κοινότητος.

19. MARCO MORO - MICHELE KIER:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ (εἰκ. 108)

Χρωμολιθογραφία, 346 × 268 χιλ. (κάτω ἀριστ.: M. Moro dis., κάτω δεξιά: pr. Lit. Kier, στὸ μέσον κάτω: Maggio 1857, Michele Kier ed. Merceria dell'Orologio no. 263/33).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (St. P. D. 2558).

Διακρίνεται ἡ πόρτα τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου μεταξὺ ἐκκλησίας καὶ scuola. Καὶ σ' αὐτὴ τὴ λιθογραφία παρατηρεῖται σωστὴ προοπτικὴ βάθους.

20. ROUARGUE - OUTHWAITE:

Ἐξωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ, 19ος αἰ. (εἰκ. 107)

Χαλκογραφία, 113 × 168 χιλ. (κάτω ἀριστ.: Rouargue del., κάτω δεξιά: Outhwaite sc., στὸ κέντρο κάτω: St. Georges des Grecs Imp^e par Chardou Aine et Are) Histoire de Venise, Publié par furne, Paris.

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampo del Museo Correr (St. P. D. 3467).

Ἡ πρώτη χαλκογραφία ποὺ παριστάνει κάποια συγκεκριμένη σκηνή: κάποια πομπή, ἴσως κηδεία; Τὸ 19ο αἰ. οἱ ζωγράφοι προσπαθώντας νὰ ποικίλουν τὶς παραστάσεις τοὺς ἀπεικονίζουν καὶ συγκεκριμένους σκηνές καὶ ὄχι μόνο περαστικούς, γόνδολες κλπ. Κατὰ τὰ ἄλλα ἡ χαλκογραφία ἔχει τὴ συνηθισμένη πιά ὀπτική γωνία ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ. Στὴν ἀπόδοση τοῦ τρούλλου καὶ τῆς ἐπίστεψης ὑπάρχουν μερικὲς ἀνακρίβειες.

21. PODESTÀ:

Ἐσωτερικὴ ἀποψη τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (εἰκ. 109)¹⁷

17. Οἱ χαλκογραφίες ὑπ' ἀρ. 21 καὶ 22 ὑπάρχουν καὶ στὸ βιβλίο τοῦ E. PAOLETTI 1839, vol. II, 254-255.

Χαλκογραφία, 125 × 91 χιλ. (κάτω περιθώριο: Interno della Chiesa dei Greci, κάτω άριστ.: Podestà inc.).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (Prov. Correr 2463).

‘Η όπτική γωνία βρίσκεται στη βορειοδυτική γωνία τής έκκλησίας. ‘Η προοπτική άπόδοση είναι άδέξια: ή έκκλησία δίνει την έντύπωση ότι έχει μεγαλύτερο μήκος άπ’ ότι στην πραγματικότητα, ό τρούλλος είναι σχεδιασμένος άσχημα, ή άπόδοση του μαρμάρινου δαπέδου είναι άφελής. Στόν πεσσό του νάρθηκα κρέμεται εικόνα τής Παναγίας¹⁸.

22. G. BERNASCONI:

‘Εξωτερική άποψη του ‘Αγίου Γεωργίου άπό τά βορειοδυτικά (είκ. 110)

Χαλκογραφία, 140 × 91 χιλ. (κάτω περιθώριο: Chiesa di S. Giorgio de Greci, κάτω άριστ.: G. Bernasconi dis. e inc.).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (Prov. Correr 2462).

‘Αντιγράφει ούσιαστικά την ύπ’ άρ. 14 (Α. Tosini - Α. Lazzari) με κάποιες διαφορές στα στοιχεία τής σύνθεσης και στις μορφές. Μεταβάλλει τό κλασικιστικό αίσθημα τής παλαιότερης χαλκογραφίας σε πιό μαλακό και ρομαντικό ύφος.

23. ΑΝΩΝΥΜΟΥ (μίμηση τών Α. Tosini - Α. Lazzari):

‘Εξωτερική άποψη του ‘Αγίου Γεωργίου άπό τά βορειοδυτικά (είκ. 111)

Χαλκογραφία, 114 × 76 χιλ. (πάνω περιθώριο: Venezia, κάτω περιθώριο: S. Giorgio de Greci / Milano presso Pietro e Giuseppe Valliardi Cont. S. Margherita no. 1101).

‘Ιδιωτική συλλογή Μ. Ι. Μανούσακα, ‘Αθήνα.

Μιμείται την ύπ’ άρ. 14 με μερικές μικρές διαφορές στις ανθρώπινες μορφές και στις γόνδολες.

24. ΑΝΩΝΥΜΟΥ (μίμηση του D. Lovisa):

‘Εξωτερική άποψη του ‘Αγίου Γεωργίου άπό τά δυτικά (είκ. 112)

Χαλκογραφία, 135 × 66 χιλ. (κάτω περιθώριο: S. Giorgio de Greci, Chiesa di quella Nazione / Saint George des Grecs, Eglise de cette Nation).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (St. P. D. 2138).

25. ΑΝΩΝΥΜΟΥ:

‘Αποψη του κωδωνοστασίου άπό τά βορειοδυτικά

Μίμηση τών Rouargue-Delpech με προσθήκη μερικών μορφών.

18. Την εικόνα αύτή άναφέρει και ό ΒΕΛΟΥΔΟΣ, ό.π. 35.

26. ΑΝΩΝΥΜΟΥ:

Κεντρική πύλη του 'Αγίου Γεωργίου (υπό κλίμακα)

Χαλκογραφία, 54 × 30 χιλ. (ή πύλη). Τίτλος: Ingressi principali di palazzi e chiese (έπάνω άριστ.: Détails modernes / Portes, έπάνω δεξιά: Dettagli moderni / Porte, έπάνω κέντρο: no. 229 / Tav. aggiunta).

Βενετία, Gabinetto Disegni e stampe del Museo Correr (P. D. 3364).

'Η πύλη του 'Αγίου Γεωργίου άπεικονίζεται ανάμεσα σέ πολλές άλλες.

27. ΑΝΩΝΥΜΟΥ:

'Εσωτερικό του 'Αγίου Γεωργίου

'Ελαιογραφία, 580 × 780 χιλ. (στην πίσω πλευρά: Pour le conte Tatischeff, 1835).

Ρώμη, Galleria Raoul Vangelli.

'Αποδίδεται στόν Giovanni Migliara. Δημοσιευμένο στόν κατάλογο τής έκθεσης "Risorgimento greco e filellenismo italiano", Roma 1986, σ. 195 άρ. 12α.

28. ΑΝΩΝΥΜΟΥ:

'Εσωτερικό 'Αγίου Γεωργίου

'Ελαιογραφία, 470 × 630 χιλ.

Βενετία, E.I.B., άρ. εύρ. 265.

'Εχει τήν ίδια άνορθόδοξη προοπτική με τή χαλκογραφία του Podestà. Μήπως τò ένα άντιγράφει τò άλλο; Δημοσιεύεται στόν παραπάνω κατάλογο, σ. 195 άρ. 12β.

29. DALÀ - MAURO:

Πρόσοψη του 'Αγίου Γεωργίου

Χαλκογραφία, 465 × 300 χιλ., Dalà - Mauro.

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (Fondo Gherro, parte I, no. 222).

'Αντιγράφει τήν ύπ' άρ. 12α.

30. ZULIANI - MAURO:

Κάτοψη 'Αγίου Γεωργίου

Χαλκογραφία, 465 × 300 χιλ., Zuliani - Mauro.

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (Fondo Gherro, parte I, no. 221).

31. ΑΝΩΝΥΜΟΥ:

'Εξωτερική άποψη του 'Αγίου Γεωργίου από τὰ δυτικά

Χαλκογραφία, 62 × 59 χιλ. (κάτω: p. 123).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (Fondo Gherro, parte I, no. 223).

Ἀντιγράφει τὴν ὑπ' ἀρ. 7.

32. ORSI - FALKAISEN:

Ἑσωτερικὸ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου

Χαλκογραφία, 108 × 75 χιλ. (ἐπάνω περιθώριο: Venezia, κάτω περιθώριο: Interno della Chiesa dei Greci / Milano presso Pietro e Giuseppe Vallardi Cont. di S. Margherita no. 1101 (;), κάτω ἀριστ.: Orsi dip., κάτω δεξιὰ: Falkaisen inc.).

Βενετία, Gabinetto Disegni e Stampe del Museo Correr (Fondo Gherro, parte I, no. 224).

Ἀντιγράφει τὴν ὑπ' ἀρ. 21.

3. ΤΟ ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΒΕΝΕΤΙΑΣ¹

Είναι γνωστό ότι το έδαφος της Βενετίας είναι λασπώδες· έτσι η θεμελίωση αποτελούσε το πιο δαπανηρό τμήμα του κτιρίου², φθάνοντας σε όρισμένες περιπτώσεις μέχρι και το 1/3 του συνολικού κόστους της οικόδομης. Δύο τρόποι θεμελίωσης υπήρχαν: σε μερικά σημεία, και κυρίως στα νησιά, όπου αρχικά αναπτύχθηκε η πόλη (όπως π.χ. στο Dorsoduro) και όπου το έδαφος ήταν πιο σκληρό και σταθερό, η κοίτη θεμελίωσης ήταν δυνατό να διανοιγεί, όπως συνήθως γίνεται, μέσα στο φυσικό έδαφος. Σε όρισμένες περιπτώσεις στην κοίτη θεμελίωσης γινόταν επίστρωση με πέτρες προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερη σταθερότητα εδάφους (όπως π.χ. στην εκκλησία του San Rocco). Συχνότερα όμως το έδαφος άπετελείτο από συσσωρευμένη λάσπη που προερχόταν από τη διάνοιξη ή την εκβάθυνση καναλιών, και χρειαζόταν όπωσδήποτε ιδιαίτερη ενίσχυση. Στην τελευταία αυτή περίπτωση, στην οποία ανήκει και ο "Άγιος Γεώργιος, η θεμελίωση ήταν πολύπλοκη και ακολουθοῦσε την εξής διαδικασία, η οποία περιγράφεται με κάθε λεπτομέρεια στα registri 68 και 69.

Κατ' αρχήν ανοιγόταν η κοίτη θεμελίωσης³, το βάθος της οποίας ποίκιλλε ανάλογα με το βάθος που βρισκόταν σε κάθε περίπτωση το στέreo έδαφος (στέreo έδαφος έδω ένοοῦμε στρώμα σκληροῦ πηλοῦ που ὑπάρχει σ' ὅλη σχεδόν τὴν έδαφική έκταση τῆς Βενετίας κάτω από τὴν λάσπη). Ἡ κοίτη φρασσόταν με ξύλα, έτσι ὥστε νὰ μὴν ξαναγεμίσει με λάσπη καὶ με ἀντλίες που δούλευαν συνεχῶς ἀπορροφοῦσαν τὰ νερά καὶ στέγνωναν κατὰ τὸ δυνατόν τὸ έδαφος⁴. Στὴ συνέχεια τοποθετοῦσαν μέσα στὸ στρώμα τοῦ σκληροῦ πηλοῦ πασσάλους ἀπὸ κορμούς δένδρων⁵, ἐργασία που ἀπαιτοῦσε προσοχή, διότι κάτω ἀπὸ τὸ σταθερὸ έδαφος εἶχε διαπιστωθεῖ (σ' ὅλη σχεδόν τὴ Βενετία) στρώμα ἄμμου καὶ νεροῦ που θὰ προκαλοῦσε διάβρωση στὰ θεμέλια, ἂν ἔβρισκε διέξοδο πρὸς τὰ ἐπάνω. Τὸ μῆκος τῶν πασσάλων ποίκιλλε ἀπὸ 2.5-6 μ. (διάμ. 0.15-0.20 μ.), ἀνάλογα με τὸ βάθος που βρισκόταν τὸ στέreo έδαφος. Τὸ καταλληλότερο ξύλο ἦταν βελανιδιὰ ἀπὸ τὴν ὄροσειρὰ Dolomiti στὴ Β. Ἱταλία ἢ ἀπὸ τὴ Γιουγκοσλαβία, καὶ ἔλατο ἀπὸ τὴν περιοχὴ Cadore τῆς Ἱταλίας. Ἡ πυκνότης τῶν καθέτων αὐτῶν πασσάλων ἦταν συνήθως 9 ἀνὰ τ.μ.· ἀνάμεσά τους (στὰ κενὰ) ἔρριχναν ἓνα μίγμα ἀπὸ πέτρες, τοῦβλα, χαλίκι καὶ ἀσβέστη ἢ κάποιον κονίαμα (malta) ἀνθεκτικὸ στὸ νερό. Τὸ μίγμα αὐτὸ στερεοποιούμενο σχημάτιζε μιὰ συμπαγὴ μάζα⁶.

Πάνω ἀπὸ αὐτὴ τὴν κατασκευὴ τοποθετοῦσαν σανίδες σὲ δυὸ-τρεῖς στρώσεις, έτσι ὥστε νὰ σχηματισθεῖ εἶδος «πλατφόρμας». Πάνω σ' αὐτὴ τὴν «πλατφόρμα» ἀρχίζε τὸ κτίσιμο τῶν θεμελίων που ἦταν εἴτε ἀπὸ τοῦβλα εἴτε ἀπὸ πέτρα τῆς Ἰστρίας⁷ στὶς πολυτελέστερες κατασκευές. Γιὰ τὸ κτίσιμο τῶν θεμελίων ἡ πέτρα τῆς Ἰστρίας εἶναι πιὸ κατάλληλη

1. Γιὰ τὸ κεφάλαιο αὐτὸ χρησιμοποιήθηκαν κυρίως οἱ παρακάτω μελέτες: F. SANSOVINO 1581, 382· *Venezia e le sue lagune*, vol. II/I, 398· A. SACREDO 1857, 37-43· R. E. TRINCANATO 1948, 114· UNESCO 1969, 164-173· J. MCANDREW 1983, 505-508.

2. D. HOWARD 1975, 123· A. WIROBISZ 1965, 336.

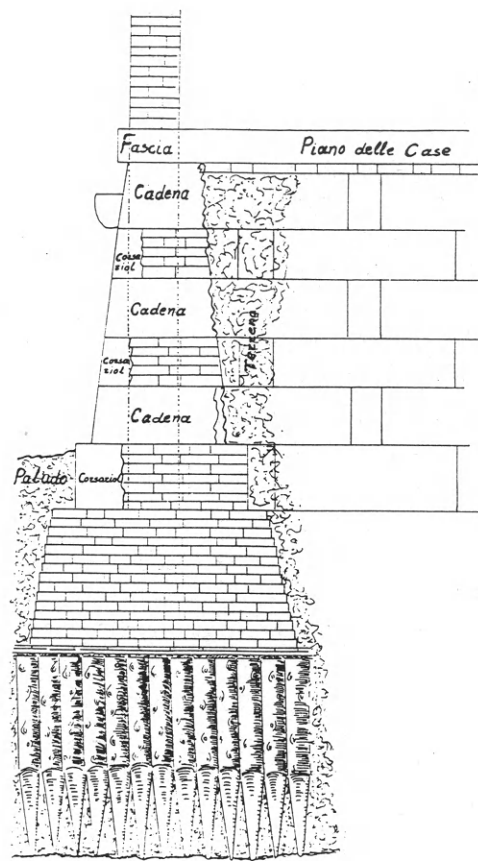
3. E.I.B., Π.Α., Reg. 68, φ. 28', 32', καὶ Reg. 69, φ. 2', 3', 4'.

4. "Ο.π., Reg. 68, φ. 27', 30', 32', 34', 36'.

5. "Ο.π., Reg. 68, φ. 28', 29', 32', 35' καὶ Reg. 69, φ. 2', 4'.

6. "Ο.π., Reg. 68, φ. 28', 29', 31', 32', 33', 34', 35', 36', 37', 75' καὶ Reg. 69, φ. 2', 3', 4', 5', 6'.

7. "Ο.π., Reg. 68, φ. 38', 40', 41', 43'.

Τυπικὸς τρόπος θεμελίωσης (ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ J. McAndrew, *L'architettura veneziana*).

ἀπὸ τὰ τοῦβλα, γιατί εἶναι πιὸ ἀνθεκτικὴ στὴ διάβρωση ἀπὸ τὸ νερὸ καὶ τὸ ἀλάτι, δὲν εἶναι πορώδης καὶ ὑδροπερατὴ καὶ ἐπομένως δὲν ἐπιτρέπει τὴ διείσδυση τῆς ὑγρασίας στοὺς τοίχους τῶν κτιρίων (χρησιμεύει δηλαδὴ καὶ σὰν μόνωση). Γιὰ λόγους οἰκονομίας ὅμως χρησιμοποιοῦσαν τὰ τοῦβλα πιὸ συχνά. Σ' αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἔπρεπε τὸ θεμέλιο νὰ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς χαμηλότερης στάθμης τῆς παλίρροιας ("bassa marea"), ὥστε νὰ σκεπάζεται πάντα ἀπὸ τὸ νερό, διότι εἶχε διαπιστωθεῖ ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ ὑγρασίας-ξηρασίας προκαλοῦσε μεγαλύτερη φθορὰ στὰ τοῦβλα ἀπὸ ὅ,τι ἡ μόνιμη ὑγρασία (ἡ ὁποία τελικὰ μάλλον προστάτευε παρὰ ἔβλαπτε). Πολλὲς φορές, τὸ θεμέλιο εἶχε ἐπένδυση ἀπὸ πέτρα τῆς Ἰστρίας· ἄλλες φορές πάλι ἡ πέτρα τῆς Ἰστρίας ἐναλλασσόταν μὲ τὰ τοῦβλα σὲ ὀριζόντιες ζῶνες. Σὲ κάθε περίπτωση ὅμως, πάνω ἀπὸ τὸ τοῦβλινο θεμέλιο ἀκολουθοῦσε ζώνη ἀπὸ πέτρα⁸, ποὺ σκοπὸ εἶχε νὰ μονώσει τὸ ἐπάνω τμῆμα τοῦ κτιρίου ἀπὸ τὴν ὑγρασία τοῦ θεμελίου. Τὸ θεμέλιο εἶχε σὲ διατομὴ τὸ σχῆμα τοῦ κανονικοῦ τραπεζίου (ὅπως δηλαδὴ τὰ σημερινὰ πέδιλα στὶς οἰκοδομές, ἦταν ὅμως συνεχὲς κάτω ἀπὸ ὅλους τοὺς, περιμετρικοὺς τουλάχιστον, τοίχους τοῦ κτιρίου) μὲ βάση δηλαδὴ πλατύτερη ἀπὸ τὴν κορυφή του, ἔτσι

8. Ὁ.π., φ. 70'.

ώστε να μεταφέρει καλύτερα τὸ φορτίο τῶν τοίχων στὸ ἔδαφος. Ἐπειδὴ ὅμως, θεμέλιο εἶχαν συνήθως μόνον οἱ ἐξωτερικοί, περιμετρικοί τοῖχοι, στὸ ἐσωτερικὸ τῶν κτιρίων (γύρω ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικούς, ἐνδιάμεσους, τοίχους) συνέβαινε συχνὰ καθίζηση τοῦ ἐδάφους, ἢ ὁποῖα συμπαρέσυρε τελικὰ καὶ τοὺς ἐξωτερικούς τοίχους ποὺ ἀποκτοῦσαν κλίση πρὸς τὸ κέντρο τοῦ ἐκάστοτε κτιρίου⁹.

Πάνω ἀπὸ τὸ πολύπλοκο αὐτὸ θεμέλιο ἄρχιζε ἡ ἀνωδομὴ τῶν τοίχων ποὺ ἦταν συνήθως ἀπὸ τοῦβλα γιὰ νὰ μὴ βαραίνουν πολὺ τὰ θεμέλια¹⁰. Οἱ ἐξ ὀλοκλήρου πέτρινες κατασκευές εἶναι ἐλάχιστες στὴ Βενετία, διότι χρειάζονταν ἀκόμη πιὸ ἐνισχυμένη θεμελίωση. Σὲ πολυτελὴ κτίρια οἱ τοῖχοι ἐπενδύονταν μὲ διαφόρων εἰδῶν μάρμαρα καὶ συνηθέστερα μὲ πέτρα τῆς Ἰστρίας ποὺ ἔχει μεγαλύτερη ἀνοτοχὴ καὶ μοιάζει μὲ μάρμαρο¹¹.

Οἱ στέγες τῶν κτιρίων καὶ κυρίως οἱ τροῦλλοι καὶ οἱ καμάρες ἔχουν ξύλινο σκελετό, κάλυψη μὲ κεραμίδια ἢ καὶ μολύβι (στὰ δημόσια κτίρια) καὶ ἐσωτερικὰ ἐπένδυση μὲ κονίαμα, εἶναι δηλαδὴ καὶ πάλι ἐλαφρὲς κατασκευές ὥστε νὰ ἀποφεύγονται οἱ ἰσχυρὲς ὠθήσεις.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ παραπάνω, τρία ἦταν τὰ βασικὰ ὑλικά δόμησης: ξυλεία, τοῦβλα-κεραμίδια καὶ πέτρα, ἐνῶ ὁ ἀσβέστης καὶ ἡ ἄμμος χρησίμευαν σὰν συνδετικὴ ὕλη. Καθὼς ἡ Βενετία ἦταν μιὰ πόλη κτισμένη πάνω στὸ νερό, χωρὶς δική της ἐνδοχώρα, ἀπὸ τὴν ὁποία θὰ μπορούσε νὰ προσποριστεῖ πρῶτες ὕλες, καὶ χωρὶς τὸν κατάλληλο χῶρο, ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ ἀναπτυχθοῦν οἱ βιοτεχνίες ἐπεξεργασίας τῶν πρώτων ὑλῶν, εἶναι φυσικὸ ὅτι τὰ ὑλικά ἦσαν ἀκριβὰ καὶ τὸ κόστος τῶν οἰκοδομῶν ὑψηλό. Ὅλα τὰ ὑλικά ἔπρεπε νὰ μεταφεροῦν καὶ νὰ εἰσαχθοῦν ἀπὸ μακρινὲς ἀποστάσεις: ξυλεία ἀπὸ τοὺς Δολομίτες, πέτρα ἀπὸ τὴν Ἰστρία, μάρμαρο ἀπὸ τὴν Καρράρα, τοῦβλα ἀπὸ τὸ Τρεβίζο¹². Πολὺ συχνά, γιὰ οἰκονομία, ξαναχρησιμοποιοῦσαν ὑλικά (ιδίως πέτρες καὶ τοῦβλα) ἀπὸ παλιότερα (βυζαντινὰ) κτίρια τῆς γύρω περιοχῆς¹³. ἐπίσης ποτὲ δὲν κατέστρεφαν τὰ θεμέλια τῶν παλιῶν κτιρίων διότι εἶχαν ἤδη σταθεροποιήσῃ τὸ ἔδαφος.

9. UNESCO, ὁ.π. 164-173. Παρόμοια καθίζηση εἶχε παρατηρηθεῖ καὶ στὸν Ἅγιο Γεώργιο καὶ ἐπισκευάσθηκε τὸ 1958 (στὸ Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βενετίας ὑπάρχει σχετικὴ ἔκθεση τῆς τότε διευθύντριας Σ. Ἀντωνιάδου).

10. BMC, Archivio J. MCANDREW, b. 1.

11. Ἡ πέτρα τῆς Ἰστρίας μοιάζει μὲ μάρμαρο μόνον τὸν πρῶτο καιρό. Ὑστερα λόγῳ τῆς ὑγρασίας σκουραίνει στὰ τμήματα τῶν κτιρίων ποὺ βρίσκονται στὴ σκιά ἐνῶ παραμένει λευκὴ ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἐκτεθειμένη στὸν ἥλιο, δημιουργώντας ἔτσι ἀπρόσμενες χρωματικὲς ἀντιθέσεις.

12. A. WIROBISZ, ὁ.π. 336-339· J. MCANDREW 1983, 505. Συχνὲς εἶναι οἱ ἀναφορὲς στὰ ταμιακὰ βιβλία γιὰ *piere cotte trivisane* (τοῦβλα ἀπὸ τὸ Τρεβίζο).

13. J. MCANDREW, ὁ.π. 505· D. HOWARD, ὁ.π. 116.

4. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

- 1498, Νοέμβριος. Ίδρυση τῆς ἐλληνικῆς Ἀδελφότητος τοῦ Ἀγίου Νικολάου.
- 1511, 4 Ὀκτωβρίου. Ἡ ἐλληνικὴ Ἀδελφότης, μετ' αἰτήσῃ της πρὸς τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα, ζήτησε τὴν ἄδεια νὰ ἀγοράσει οἰκόπεδο καὶ νὰ κτίσει ἐκκλησίαν. Τὸ αἶτημα ἔγινε ἀποδεκτό.
- 1514, 30 Ἀπριλίου. Τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα ἐνέκρινε τὴν ἀγορὰ οἰκοπέδου στὴν ἐνορία τοῦ San Canzian ὑπὸ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ Ἀδελφότης θὰ ἐπετύγχανε καὶ τὴν ἔγκρισιν τοῦ πάπα.
- 1514, 18 Μαΐου, 8 Ἰουνίου. Ὁ πάπας Λέων Ι', μετὰ δυὸ βουλλὰς του, ἐπέτρεψε στοὺς Ἕλληνας τὴν ἀνέγερσιν τῆς ἐκκλησίας καί, τὸ κυριότερον, τοὺς ἀνεξαρτητοποίησε ἀπέναντι στὸν κλῆρον καὶ στὸν πατριάρχη τῆς Βενετίας. Στὸ ἐξῆς ἡ Ἀδελφότης ὑπαγόταν ἀπ' εὐθείας στὴν παπικὴ ἔδρα.
- 1515, 20 Μαρτίου, 26 Μαρτίου, 26 Ἀπριλίου. Ὁ πατριάρχης τῆς Βενετίας Antonio Contarini διαμαρτυρήθηκε ἔντονα γιὰ τὰ προνόμια ποὺ παραχώρησε τόσο ὁ πάπας ὅσο καὶ τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα στοὺς Ἕλληνας καὶ ζήτησε τὴν ἀκύρωσίν τους. Ἡ ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου ματαιώθηκε λόγω τῆς ἀντίδρασης τῶν γειτόνων.
1526. Μετ' δευτέρῃ αἰτήσῃ της ἡ Ἀδελφότης ζήτησε ἀπὸ τὸ Συμβούλιο τῶν Δέκα τὴν ἄδεια νὰ ἀγοράσει οἰκόπεδο στὴν ἐνορία τοῦ Sant'Antonin.
- 1526, 11 Ἰουλίου. Θετικὴ ἀπάντησις τοῦ Συμβουλίου.
- 1526, 15 Αὐγούστου. Ἡ Ἀδελφότης ἐξέλεξε πέντε ἀντιπροσώπους γιὰ νὰ διαπραγματευθοῦν τὴν ἀγορὰ τοῦ οἰκοπέδου.
- 1526, 5 Σεπτεμβρίου. Βούλλα τοῦ πάπα Κλήμεντος Ζ' ποὺ ἐπικύρωσε τὰ προνόμια ποὺ εἶχαν παραχωρηθεῖ στοὺς Ἕλληνας ἀπὸ τὸν πάπα Λέοντα Ι'.
- 1526, 27 Σεπτεμβρίου. Συμβόλαιον ἀγορᾶς οἰκοπέδου.
- 1527, 15 Ἀπριλίου. Ἐχει ἤδη κτισθεῖ ἡ πρώτη, πρόχειρη ἐκκλησία.
- 1527-1528. Ὁ πατριάρχης τῆς Βενετίας Girolamo Querini στράφηκε, μετὰ διώξεις καὶ ἀφορισμούς, κατὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ἐκκλησίας τους.
- 1528, Μάρτιος. Ὁριστικὸν συμβόλαιον ἀγορᾶς οἰκοπέδου.
- 1530, 14 Μαρτίου. Ἐπίσημη μεταβίβασις τοῦ οἰκοπέδου ἀπὸ τὸν P. Contarini στοὺς Ἕλληνας.
1531. Οἱ Ἕλληνας ἔλαβαν τὴν ἄδεια γιὰ κάποιες ἐργασίες στὴν ὄχθη τοῦ καναλιῦ.
- 1536, 15 Αὐγούστου. Ἡ Ἀδελφότης, μετὰ πρότασιν τοῦ προέδρου της Dionisio dalla Vecchia, προσδιόρισε τὰς διαστάσεις τῆς ἐκκλησίας. Ἀκόμη κατασκευάσθηκε τὸ πρόπλασμα τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν «ἐλληνικὴν τεχνοτροπία».
- 1539, 1 Νοεμβρίου. Θεμελίωσις τοῦ ναοῦ.
- 1539, 2 Νοεμβρίου. Πρώτη μνεία τοῦ Sante Lombardo.
- 1539, Νοέμβριος-1540, Ἰανουάριος. Διάνοιξις θεμελίων ἱεροῦ.
- 1540, Ἰανουάριος-Ἰούνιος. Ἀρχισε ἡ κατασκευὴ τῆς ἀνωδομῆς τοῦ ἱεροῦ.
- 1540, Ἀπρίλιος. Πρώτη μνεία γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ τοίχου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς.
- 1540-1543, Ὀκτώβριος. Διακοπὴ ἐργασιῶν ἕως λόγῳ τῆς ἀναταραχῆς ποὺ δημιουργήθηκε ὕστερα ἀπὸ τὴν κλοπὴν τῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας τῆς Κρυπτῆς.
- 1543, Ὀκτώβριος-1544, Μάιος. Κατασκευάσθηκε ἡ ἀνωδομὴ τοῦ ἱεροῦ, θεμελιώθηκαν καὶ κτίσθηκαν

οί πεσσοί του καὶ ἐπενδύθηκ' ἐν πέτρᾳ. Ἀκόμῃ ἄρχισε ἡ ἀνωδομὴ τῆς μακρᾶς πλευρᾶς (;).

1544, Ἰανουάριος. Τὸ ἱερὸ καλύπτεται μὲ κεραμίδια.

1544, Ἀπρίλιος-Ἰούνιος. Διάνοιξη θεμελίων τῆς δεύτερης μακρᾶς πλευρᾶς.

1544, Αὐγούστος-Σεπτέμβριος. Κτίσθηκε ἡ ἀνωδομὴ τῆς μιᾶς ἀπὸ τὶς δυὸ μακρᾶς πλευρᾶς.

1546, Μάρτιος. Ἡ Κοινότης ἀποφασίζει τὴν καθιέρωση τῆς φορολογίας τῶν Ἑλλήνων ναυτικῶν.

1546, Μάρτιος-Μάιος. Συνεχίσθηκε ἡ οἰκοδόμησις τῶν πεσσῶν τοῦ ἱεροῦ, τῆς μακρᾶς πλευρᾶς καὶ δύο ἄλλων πεσσῶν. Συνεχίσθηκε ἐπίσης ἡ ἐπένδυσις τοῦ ἱεροῦ μὲ πέτρα.

1546, Ἰούνιος-1547, Ἰούνιος. Διακοπὴ ἐργασιῶν, ἴσως λόγῳ τῆς διαμάχης γιὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ τοποθέτησε στὸ ἐξωτερικὸ τῆς κεντρικῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ ὁ Μάρκος Σαμαριάρης.

1547, Ἰούνιος-Ἰούλιος. Διάνοιξη τοῦ θεμελίου τῆς πρόσοψος καὶ ἐργασίες στὴν ὄχθη τοῦ καναλιοῦ.

1548, 2 Ἰουλίου. Συμβόλαιο τοῦ νέου ἀρχιτέκτονα Zuanantonio Chiona μὲ τὴν Ἀδελφότητα.

1550, Μάιος. Κατασκευὴ τῆς πρώτης κορνίζας (ζώνης μὲ κυμάτια;).

1550, Σεπτέμβριος. Στέγαση τοῦ ἱεροῦ.

1552, Ἰανουάριος-Μάρτιος. Κατασκευὴ τῶν (πλευρικῶν) πυλῶν τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τους διακόσμου.

1556, Μάρτιος-Ἰούνιος. Ἡ Κοινότης ἀποφασίζει τὴν καθιέρωση τῶν μεγάλων χρηματικῶν προσφορῶν.

1556, Οκτώβριος. Ἀρχίζει ἡ στέγη τῆς ἐκκλησίας.

1558, Φεβρουάριος. Κατασκευὴ τοῦ μεγάλου κυκλικοῦ φεγγίτη στὴν πρόσοψη.

1558, Δεκέμβριος. Τοποθετήθηκαν οἱ καμπάνες (ποὺ βρίσκονταν σὲ τοῖχο πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ καναλιοῦ) στὴν ἐπίστεψη τῆς ἐκκλησίας.

1560, Ἰανουάριος. Λάξευση κιονοκράνων.

1560, Σεπτέμβριος. Κατασκευὴ τῆς κορνίζας μὲ τὶς ὑδρορροές καὶ προμήθεια ξυλείας γιὰ τὴ στέγη.

1561, Ἰούνιος. Κατασκευὴ στέγης (μὲ κεραμίδια).

1561, Ἰούλιος. Κατασκευὴ κιγκλιδωμάτων σὲ δυὸ παράθυρα.

1562, Μάρτιος. Ἀγορὰ μολύβδου γιὰ τὴν κάλυψη τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ.

1563, Ἰούνιος. Ἀγορὰ μολύβδου γιὰ τὴν κάλυψη τῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ.

1563, Οκτώβριος. Ἀρχισε ἡ κατασκευὴ τῆς κεντρικῆς πύλης.

1564, Ἰούλιος. Συνέχισις τῆς κατασκευῆς τῆς κεντρικῆς πύλης καὶ τῆς πρόσοψος, λάξευση τῆς ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς πάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πύλη, κατασκευὴ τμήματος τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ διακόσμου, κατασκευὴ τῆς ψηφιδωτῆς παράστασης τοῦ Παντοκράτορος στὸ τύμπανο τῆς κεντρικῆς πύλης.

1564-1574. Κατασκευὴ τῶν ψηφιδωτῶν τῆς Δεήσεως στὴν πρόσοψη.

1566, Ἰούλιος. Κατασκευὴ τῶν ἐπικράνων τῶν πεσσῶν τῆς Ὁραίας Πύλης.

1567, Μάιος-Ἰούνιος. Κατασκευὴ κιονοκράνων γιὰ τοὺς κίονες τῶν κογχῶν καὶ ἐπικράνων γιὰ τοὺς πεσσοὺς κλπ.

1568, Μάρτιος. Κατασκευὴ τριῶν πεσσῶν.

- 1568, *Ιούλιος - Οκτώβριος*. Κατασκευή του αετώματος(;) της πρόσοψης και συνέχιση γενικά των εργασιών στην πρόσοψη.
- 1570, *Νοέμβριος*. Κατασκευή μίας καμάρας.
- 1571, *Μάιος*. 'Η Κοινότητα ζήτησε τη συμβουλή του protto alle Fortezze προκειμένου να κατασκευάσει τον τροῦλλο της εκκλησίας. Σύσκεψη δύο (ἀνώνυμων) protti για τον τροῦλλο.
- 1571, *Ιούνιος*. 'Η 'Αδελφότητα ζητεί τη συμβουλή του κτίστη Delibero σχετικά με την κατασκευή του τροῦλλου.
- 1572, *Οκτώβριος*. Κατασκευή τῶν παραθύρων του τροῦλλου.
- 1573, *Μάιος*. 'Επένδυση του τροῦλλου με πέτρα, κατασκευή του σταυροῦ πάνω ἀπὸ τον τροῦλλο, κατασκευή ὑδρορρόης.
- 1573, *Ιούνιος*. Κάλυψη του τροῦλλου.
- 1573, *Σεπτέμβριος*. 'Η 'Αδελφότητα ἀποφάσισε τὴν πλακόστρωση τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῆς ἐκκλησίας ἐσωτερικά (δηλαδή ἀπὸ τὸ ἱερὸ μέχρι τις πλάγιες πύλες), τὴν κατασκευή στασιδίων καὶ τὴν κατασκευή τοῖχου στὴν ἀνατολική πλευρά τοῦ οἰκοπέδου (ὅπου συνόρευε με τὴν ἰδιοκτησία τοῦ P. Contarini).
- 1574, *Μάρτιος*. Πλακόστρωση γύρω καὶ κάτω ἀπὸ τὰ στασίδια.
- 1574, *Σεπτέμβριος*. Κατασκευή τῶν δυὸ θυρῶν τοῦ τέμπλου.
1574. 'Αρχίζει ἡ εἰκονογράφηση τοῦ τέμπλου ἀπὸ τὸν Μιχαὴλ Δαμασκηνό.
- 1575, *Φεβρουάριος*. 'Η 'Αδελφότητα ἀποφάσισε νὰ ξανακτίσει τὸν τοῖχο πρὸς τὴν πλευρά τῶν Foscarini με ἔξοδά της. 'Επειδὴ ὅμως ὁ τοῖχος ἦταν κοινὸς μεταξὺ τῶν δύο ἰδιοκτησιῶν, προσπάθησε νὰ ἐξαναγκάσει τὸν Foscarini νὰ καταβάλει τὰ μισὰ ἔξοδα.
- 1575, *Μάρτιος*. 'Η 'Αδελφότητα ἀποφάσισε τὴν κατασκευή τοῦ γυναικωνίτη.
- 1575, *Μάιος*. 'Αμοιβὴ τοῦ Andrea Palladio γιὰ μιὰ συμβουλή ποὺ ἔδωσε γιὰ τὸ γυναικωνίτη.
- 1576, *Ἰανουάριος*. 'Αποπεράτωση τοῦ γυναικωνίτη.
- 1577, *Μάρτιος*. 'Αγορὰ μολύβδου γιὰ τὸν τροῦλλο.
1586. Κατασκευάζεται ἡ ἐσωτερικὴ κορνίζα (ποὺ χωρίζει τὸν τοῖχο σὲ δυὸ τμήματα) καὶ διακοσμούνται τὰ παράθυρα.
- 1589-1590. 'Ο ζωγράφος Ἰωάννης ὁ Κύπριος ζωγραφίζει τὸν τροῦλλο.
1597. Κατασκευή τοῦ ἄμβωνα ἀπὸ τὸν Giovanni Grapiglia.
- 1598-1599. Κατασκευή τῆς ψηφιδωτῆς παράστασης τοῦ Χριστοῦ στὸ τεταρτοσφαίριο τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (σύμφωνα με σχέδιο τοῦ ζωγράφου Θωμᾶ Μπαθᾶ).
- 1599-1600. Ψηφιδωτὴ παράσταση Δεήσεως στὴν καμάρα τοῦ Ἱεροῦ Βήματος (σύμφωνα με τὸ σχέδιο τοῦ I. Βλαστοῦ ἢ τοῦ 'Αν. Βασιλάκη).
- 1601-1602. Κατασκευή τῆς ψηφιδωτῆς παράστασης τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐπάνω ἀπὸ τὸ τέμπλο.
1619. 'Ο Baldassare Longhena κατασκευάζει τὸ μνημεῖο τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου.
- 1664-1666. Ψηφοθετεῖται τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Μεταμορφώσεως στὸ νότιο τοῖχο.
1886. Κατασκευάζεται τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Καθόδου στὸν Ἅδη στὸ βόρειο τοῖχο.

RIASSUNTO

Il presente lavoro si occupa della storia e dell'architettura della chiesa di San Giorgio dei Greci a Venezia ed è basato principalmente sullo studio del ricco materiale d'archivio dell'Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia e su quello sistematico dell'architettura dell'edificio. Nel 1498 Venezia permise ai Greci di istituire una Confraternità, permesso dato anche alle altre minoranze etniche (Albanesi, Dalmati, Slavi, ecc.). L'organizzazione dei Greci in una confraternità e la loro susseguente dipendenza, nel 1514, dalla giurisdizione religiosa del Papa, pose le fondamenta per un rapido sviluppo della Comunità in quanto permise ai Greci da una parte di inserirsi legalmente nella società veneziana e dall'altra di liberarsi dalla logorante pressione quotidiana del clero locale che li considerava scismatici.

Il primo bisogno dei Greci fu quello di possedere un proprio luogo di culto. Durante tutto il XV secolo i Greci avevano più volte tentato di ottenere il permesso di edificare una chiesa ma le loro richieste avevano sempre incontrato il rifiuto dello stato Veneziano che li obbligava a celebrare la messa nelle cappelle di chiese cattoliche e, dal 1470 in poi, in una cappella della chiesa di S. Biagio dove però erano frequentemente infastiditi dal clero cattolico. Nel 1514 lo stato Veneziano acconsentì alla richiesta dei Greci e permise loro di costruire una chiesa. Nel 1526 la Confraternità ellenica comprò, con molte difficoltà, un terreno pagando, l'altissima per quell'epoca, somma di 2.168 ducati.

Su questo terreno che si trova nel sestiere di Castello vicino a San Marco cominciò alcuni anni più tardi, nonostante le discordie tra i membri della Confraternità e le persecuzioni che subiva la Comunità da parte del patriarca di Venezia, la costruzione della chiesa di San Giorgio.

Le difficoltà economiche costrinsero la Confraternità ad edificare una prima chiesa, costruita in pochi mesi e che fu terminata agli inizi del 1527. Questa chiesa piccola a navata unica, era molto probabilmente in legno, e fu utilizzata dalla Comunità per trent'anni fino al 1556 quando, secondo testimonianze scritte, fu demolita.

L'odierna chiesa di San Giorgio fu costruita nel periodo tra il 1539 ed il 1577. Però già dal 1536 la Comunità in una riunione del suo Capitolo Generale aveva stabilito la pianta e le dimensioni della chiesa e aveva incaricato l'architetto Giovanni (Zuane) Zelestro di farne un modello in legno.

Nel novembre del 1539 cominciarono i lavori. La sorveglianza dell'opera fu affidata a Sante Lombardo, discendente di una grande famiglia veneta di famosi scultori e architetti. Lombardo mantenne l'incarico di architetto fino al 1547. Secondo gli archivi sotto la direzione di Lombardo, che veniva compensato con uno scudo d'oro al mese, furono costruiti l'Ieròn, la Prothesis ed il Diaconicon e iniziata la costruzione dei lati lunghi. Nel 1548 assunse l'incarico l'architetto Giovanni Antonio (Zuanantonio) Chiona, probabilmente

parente dei Lombardo. Nel contratto stipulato tra il Chiona e la Comunità viene citato che il suo salario sarebbe stato di 9 lire al mese; che aveva l'obbligo di passare due volte al giorno dal cantiere per sorvegliare e coordinare le varie squadre di operai; che avrebbe dovuto presentare al Capitolo Generale della Confraternità un modello in carta della metà orientale della chiesa. Chiona continuò l'opera fino al 1570. In questo periodo venne costruita la maggior parte della chiesa e fatto il rivestimento in pietra d'Istria. Chiona, che era lui stesso tagliapietra, realizzò di propria mano nicchie, capitelli, l'iscrizione dedicatoria sopra l'ingresso, ecc. Nel 1571 presero il posto di Chiona due architetti anonimi (fino al 1573) i quali costruirono la cupola, alla cui costruzione partecipò anche il *proto* alle Fortezze di Venezia, cioè l'ingegnere che sorvegliava la costruzione delle fortificazioni venete. Nel 1575 venne costruito il matroneo sotto la sorveglianza di un architetto, d'altronde ignoto, col nome Giovanni Maria (Zuanamaria). Molto interessante è il fatto, come si deduce dagli archivi, che partecipò alla costruzione del matroneo anche il grande architetto Andrea Palladio. La costruzione della chiesa venne portata a termine nel 1577 quando abbiamo anche l'ultima testimonianza di una compera di fogli di piombo per la copertura della cupola.

Alla costruzione della chiesa di San Giorgio cooperarono sette architetti: Giovanni (Zuane) Zelestro, Sante Lombardo, Giovanni Antonio (Zuanantonio) Chiona, i due architetti anonimi, Giovanni Maria (Zuanamaria) e Andrea Palladio.

La chiesa di San Giorgio è una basilica ad una navata con cupola collocata al centro della navata. L'abside dell'Ieròn nonché le due absidi minori, quelle del Diaconicon e della Prothesis, non sono iscritte nella navata. La chiesa è lunga esternamente 33, 20 m., larga 14, 40 m. e alta, cupola compresa, 35 m. E' tutta rivestita con pietra d'Istria, caso raro a Venezia, e stà su un basso podio.

La facciata è articolata, in altezza, in tre parti. Al centro della parte inferiore si trova la porta principale, fiancheggiata da due finestre. L'arco sopra il soprasoglio porta la rappresentazione musiva del Pantocrator. Al di sopra di questa si trova l'architrave ed un fregio sovrastati da un frontone triangolare. La parte inferiore della facciata è limitata da un cornicione, al centro del quale, sopra l'ingresso, si trova l'iscrizione dedicatoria.

Nella parte centrale della zona mediana domina un rosone, fiancheggiato da due nicchie (una a destra e una a sinistra) con quadrante a forma di conchiglia delimitate da semicolonne snelle, senza scanalature, sovrastate da un frontone ad arco ribassato. La parte inferiore della zona mediana è decorata con tre medaglioni che portano rappresentazioni musive della Deesis, mentre la parte superiore termina con una trabeazione, su cui poggiano, alle estremità (al di sopra delle nicchie) due timpani triangolari. Sopra la parte centrale della zona mediana si trova l'ultima, più stretta, zona della facciata, decorata anche essa con nicchie, che si alza al di sopra il tetto a doppio spiovente della chiesa e quasi nasconde il volume della cupola. Questa parte è fiancheggiata da due volute che coprono gli spioventi del tetto e la legano al resto della facciata.

Le parti laterali sono divise, in altezza, in due zone. Al centro della zona inferiore c'è un'entrata laterale, fiancheggiata da quattro semplici finestre ad arco; nella zona superiore ci sono cinque nicchie. Tra la zona superiore e quella inferiore si trova una fascia con cinque medaglioni recanti pitture raffiguranti gli Apostoli.

La facciata orientale è caratterizzata dalle tre absidi dell'Ieròn, del Diaconicon e della Prothesis. Sopra l'abside dell'Ieròn c'è un rosone simile a quello della facciata principale mentre sopra i bema laterali ci sono nicchie simili a quelle dei lati lunghi.

L'interno della chiesa è costituito da una sola navata, che è coperta nella parte orientale

e in quella occidentale da una volta a botte e al centro dalla cupola che fu decorata dal pittore Ioannis (Giovanni) da Cipro. Subito dopo l'ingresso, sopra il nartece, si trova il matroneo sostenuto da due pilastri. Sopra la porta settentrionale si trova l'ambone costruito, nel 1597, da Giovanni Grapiglia e sopra quella meridionale il monumento funerario in onore del primo metropolita di Philadelphia Gabriele Sevro, scolpito nel 1619 da Baldassare Longhena. L'ambone, il monumento di G. Sevro e le finestre che fiancheggiano le entrate laterali sono coronati da frontoni alternativamente triangolari e ad arco ribassato. Dai frontoni triangolari partono delle pesanti mensole a voluta che arrivano fino alla base della cupola.

L'Ieròn, un po' sopraelevato, è diviso dalla chiesa principale tramite l'iconostasi decorata con opere di Michele Damasceno e di altri artisti. Sopra l'iconostasi e fino alla volta di copertura c'è la rappresentazione musiva dell'Annunciazione che si sviluppa a destra e a sinistra del rosone.

Il Diaconicon e la Prothesis sono coperti da piccole cupole schiacciate mentre il Bema con una volta a botte. Mosaici raffiguranti Cristo in trono e la Deesis ornano, l'arco ed il quadrante dell'abside dell'Ieròn. Due altre rappresentazioni musive, quella della Metamorfosi di Cristo e quella della Discesa all'Ade, decorano rispettivamente la parete meridionale e quella settentrionale della navata, al di fuori dell'Ieròn.

La chiesa di San Giorgio fu costruita da architetti ed artigiani veneziani. La Comunità, oltre alla realizzazione dei modelli, non sembra aver cambiato i progetti intervenendo nella costruzione della chiesa. Nel corso dei suoi quattrocento anni di vita la chiesa di San Giorgio, da quanto si può verificare da rappresentazioni su incisioni e nei registri della Comunità, non ha subito che limitati e insignificanti restauri. A differenza della maggior parte delle chiese di Venezia, che, date le frequenti ristrutturazioni, presentano una forma confusa e non chiara, San Giorgio è un "puro prodotto" dell'epoca in cui fu costruita e un buon esempio dell'architettura manieristica anche se gli architetti scelti dalla Comunità non erano tra i migliori di quell'epoca.

I dati a nostra disposizione, che fanno riferimento ad altre opere del Lombardo e del Chiona, i due principali architetti della chiesa, sono alquanto confusi, sicché il migliore esempio del loro stile rimane la chiesa di San Giorgio. Questa chiesa presenta comunque molte particolarità dovute in parte al fatto che la chiesa era destinata ad affrontare i bisogni del rituale greco-ortodosso e in parte all'ispirazione dei suoi architetti.

La facciata della chiesa, con la singolare divisione in tre zone per larghezza e altezza e la parte superiore stretta, è insolita a Venezia. La incontriamo soltanto in due chiese di Jacopo Sansovino: nella chiesa del Santo Spirito in Isola e di San Geminiano, oggi demolite e note solo da alcune incisioni. E nonostante che la somiglianza delle facciate delle due chiese ricordate con quella di San Giorgio si limiti solo al modo in cui sono articolate, quella di San Giorgio presenta la forte influenza dello stile del Sansovino (al quale d'altronde per circa due secoli — XVIII-XIX — tutti avevano attribuito la costruzione della chiesa). Le volute, il fregio con i triglifi e le metope, i capitelli e i pulvini delle paraste copiano elementi di opere del Sansovino.

Oltre alla chiara influenza del Sansovino, la facciata di San Giorgio conserva pure alcuni elementi arcaiceggianti, come la fascia con i medaglioni, ricordo del primissimo stile della bottega dei Lombardo, o come anche il rosone centrale che s'incontra in molte chiese di Venezia dal gotico in poi, mentre insolite per il XVI secolo si possono ritenere le rappresentazioni musive (Deesis, Pantocrator, ecc.), che probabilmente hanno quale modello San Marco, ma non è da escludere però che seguano semplicemente la tradizione greco-ortodossa.

Comunque, oltre a particolari arcaiceggianti e all'influenza del Sansovino, la facciata rivela una nuova tendenza architettonica. Mentre l'idea principale, cioè la divisione della facciata in tre zone per larghezza e per altezza, è comune in tutte e tre le chiese (San Geminiano, Santo Spirito e San Giorgio), lo stile e la disposizione dei singoli elementi sono del tutto diversi: nel breve intervallo di tempo intercorso dalla costruzione delle facciate del Sansovino fino alla costruzione della facciata di San Giorgio, l'espressione architettonica è già mutata.

Le facciate delle chiese di Santo Spirito e di San Geminiano (almeno così come vengono rese nelle incisioni) sono statiche e piane con l'asse orizzontale accentuato e tutte le loro parti avendo un rapporto equilibrato e calmo tra di loro. Al contrario, nella facciata di San Giorgio è accentuato soprattutto l'asse verticale. Questa impressione si accentua per l'impiego delle volute, che assottigliandosi nella parte superiore sembrano trascinare tutto l'edificio verso l'alto.

L'allegro stile rinascimentale iniziale dei Lombardo si trasforma qui in un agitato stile manieristico, col risultato che la facciata presenta molti contrasti: la zona centrale con il grande rosone sembra costituire il nucleo attorno al quale si sviluppa l'edificio. Lo stesso rosone è sproporzionatamente grande rispetto alle nicchie laterali e crea l'impressione che queste vengano spinte all'infuori. Le volute sono anch'essi molto pesanti in rapporto all'insieme. Le paraste delle finestre e le semicolonne delle nicchie sono sottili sia rispetto ai frontoni che sorreggono sia rispetto alle mensole che le sostengono. La sommità dei frontoni delle finestre penetra nella cornice che sta al di sopra.

Nonostante ciò non possiamo negare che la facciata conservi ancora una sua coerenza; la sovrabbondanza delle paraste, delle nicchie e delle finestre, la varietà dei motivi, l'alternanza di elementi orizzontali e verticali, di frontoni ad arco ribassato e triangolari, ecc., le danno una forte plasticità che viene accentuata dai chiaroscuri creati dall'alternanza di elementi architettonici rientranti e sporgenti.

Alla complessità e varietà degli stili della facciata subentra nei lati lunghi dell'edificio, una certa monotonia e tranquillità. Comunque, anche se lo stile è più calmo, gli elementi che compongono le facciate laterali sono altrettanto manieristici. Il manierismo è ancora più evidente all'interno della chiesa. Mentre il tipo della basilica ad una navata è comune nelle chiese parrocchiali più piccole di Venezia, San Giorgio è l'unico esemplare di basilica ad una navata a cupola. Il modo di sostegno della cupola è anch'esso del tutto insolito: apparentemente poggia su enormi pesanti mensole che fuoriescono dai graziosi frontoni triangolari delle finestre. Il fatto che le pesanti mensole "poggino" sopra i frontoni delle finestre e di conseguenza sulle finestre, cioè su un'apertura dell'edificio e non su un pilastro come di solito, crea l'impressione che la cupola s'innalzi senza sostegni e che non abbia peso.

Altre due particolarità della chiesa sono il matroneo e l'iconostasi. Il matroneo non è un elemento caratteristico delle chiese veneziane del XVI secolo. Era comune soprattutto nel XV secolo, la sua forma infatti era una galleria che attraversava la chiesa in larghezza o poggiava sul muro occidentale. Il matroneo di San Giorgio, alla cui costruzione, ricordiamo, prese parte anche Andrea Palladio, è di quest'ultimo tipo. L'ipotesi che il Palladio sia stato pagato per i progetti e per il modello del matroneo o solamente per i progetti è particolarmente affascinante; più probabile però è che abbia dato soltanto qualche consiglio riguardo ad alcuni dettagli della costruzione.

Anche nell'iconostasi incontriamo alcuni elementi contraddittori: la sua presenza

certamente è dovuta al rituale greco-ortodosso e a ciò si deve anche la fitta decorazione iconografica. La sua forma architettonica però, che è nascosta dalla decorazione, è occidentale del tipo dell'arco di trionfo (con un alto arco centrale e due laterali più bassi) e ricorda il *Sancta Sanctorum* delle chiese cattoliche di Venezia.

La costruzione della chiesa di San Giorgio costò quasi 18 mila ducati, somma enorme per l'epoca. Nei 40 anni in cui venne costruita la chiesa, la Confraternità era amministrata soprattutto da marinai e commercianti e furono loro principalmente a sostenere economicamente l'opera con offerte volontarie, lasciti, collette, ecc. Non va dimenticato comunque il contributo dei rimanenti membri della Comunità, come pure dei Greci di Venezia in genere, che di buon grado concorsero al completamento della chiesa.

La chiesa, di cui si è data una descrizione della forma quanto più completa possibile e si sono descritte le tappe della sua costruzione e le condizioni storiche collegate ad essa, è un notevole monumento dell'architettura manieristica. Per i Greci però è forse ancora più rilevante il fatto che questa chiesa fosse il monumento greco più importante al di fuori dai confini dell'impero ottomano negli anni in cui la Grecia si trovava sotto il giogo turco. Con la sua storia ed il suo aspetto monumentale la chiesa di San Giorgio dei Greci di Venezia mostra non solo l'indomita volontà dei Greci per la sopravvivenza e la conservazione della loro tradizione religiosa ma anche il loro desiderio per la rinascita della nazione.

ETPETHPIO

"Αγιος Ἀθανάσιος 76
 "Αγιος Ἀλύπιος 75
 "Αγιος Βασίλειος 76
 "Αγιος Γεώργιος 64, 66, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 185
 "Αγιος Γρηγόριος 76
 "Αγιος Δαμιανός 75, 77
 "Αγιος Ἰωάννης 75
 "Αγιος Κοσμάς 75, 77
 "Αγιος Μελχισεδέκ 75
 "Αγιος Νικόλαος 68, 70, 73, 75, 76, 77, 185
 "Αγιος Σπυρίδων 76
 "Αγιος Συμεών Στυλῖτης 75
 "Αγοροπούλου-Μπιρμπίλη Α. ιβ'
 "Αδελφότης Ἀγίου Νικολάου
 ἐγγραφές 22, 24, 25, 39, 106
 συνδρομές 22, 24, 25, 39, 106
 ἐκκλησιαστικὸς ἔρανος (ricolta) 22, 24, 27
 luminarie 22
 Γενικὴ Συνέλευση 3, 11, 15, 16, 20, 25, 26, 33, 34, 35, 82, 97, 205, 206
 Διοικητικὸ Συμβούλιο 11, 35, 37, 38, 39, 176
 πρόεδρος (gastaldo) 11, 12, 15, 16, 18, 19, 22, 24, 25, 26, 31, 33, 38, 49, 50, 82, 111, 122, 141, 153, 154, 155, 163, 164, 166, 167, 169, 171, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 199
 ἀντιπρόεδρος (vicario) 11, 12, 25, 26, 38
 γραμματέας (scrivan) 11, 24, 26, 140, 141, 143, 178, 179, 180
 γέροντες (decani) 11
 σύνδικοι (sindici) 11, 15, 38, 143, 174
 ἐπίτροποι (governatori, procuratori) 11, 12, 15, 17, 24, 25, 26, 38, 141, 144, 145, 147, 149, 151, 153-159, 161, 163-169, 174, 175
 Προσθήκη (Zonta) 11, 37, 38, 39
 "Αδελφότης Καλαθᾶδων 9
 "Ακηλύϊα 59
 "Ακρης Βερνάρδος 77
 "Αναγέννηση (Renaissance, Rinascimento κλπ.) ιβ', κ', κα', κγ', κδ', κε', κστ', κζ', κη', κθ', λ', 2, 58, 60, 61, 67, 81, 94, 96, 97, 98
 "Ανάληψη τοῦ Χριστοῦ 75, 76
 "Ανάσταση Λαζάρου 76
 "Αναστάσιος (ιερέας) 16

Ἀνδρέας (ιερέας) 7
 Ἀνδρώνης Σταμάτης 31
 Ἀντωνιάδης Σ. ιζ', 12, 23, 24, 26, 33, 34, 46, 65
 Ἀποστόλης Ἀρσένιος 15, 17
 Ἀρχάγγελος Μιχαήλ 75
 Αὐγερινὸς Ἰωάννης (ιερέας) 63

Βαϊοφόρος 75
 Βακαλόπουλος Α. ιζ'
 Βάπτιση τοῦ Χριστοῦ 75, 76
 Βάρελλης Ματθαῖος 11, 12, 112-124, 134, 135, 136, 139
 Βασιλάκης Ἀντώνιος 77, 201
 Βελουῖδος Ἰωάννης ια', ιζ', λ', 2, 5, 6, 7, 8, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 20, 21, 46, 63, 67, 72, 74, 75, 76, 77, 81, 83, 86, 101, 106, 113, 186, 193
 Βενετικὴ Γερουσία ιη', 6
 Βεργῆς Ματθαῖος 18, 19, 29, 30, 44, 48, 49, 167
 Βλάσση Δ. ιβ'
 Βλαστὸς Μπουνιαλέττος Ἰωάννης 77, 201

Γέννηση τοῦ Χριστοῦ 75
 Γιαννιώτης Πέτρος 31
 Γκούμας ἀπὸ τὰ Γιάννενα 31
 Γκουργκούραινα Ἰζαμπέττα 31
 Γρηγορόπουλος Ἰωάννης 5

Δαμασκηνὸς Μιχαήλ ια', ιζ', 74-76, 201, 207
 Δασκαλάκης Α. ιζ'
 Δέηση 69, 76, 77, 94, 189, 200, 201, 206, 207
 Δημακόπουλος Ι. ιβ', 60, 73
 Δημαῖς, Κ. Θ. ιζ', 23
 Δοντᾶς Γ. ιγ'
 Δωρῇ Ἐλένη ιβ'

"Εκκλησίαι Βενετίας
 San Biagio 6-9, 64, 65, 205
 San Cancian 8, 128, 199
 San Fantin λ', 62, 84, 98
 San Felice 84, 98, 164
 San Francesco della Vigna 84, 91, 94
 San Geminiano 58, 91, 92, 95, 98, 107, 207, 208

- San Giobbe 98
 San Giorgio Maggiore 81
 San Giovanni in Bragora 6, 32
 San Giovanni Crisostomo 6, 61, 98
 San Giovanni Elemosinario 98
 San Giovanni Evangelista 61
 San Giovanni e Paolo 64, 65
 San Giuliano 58, 61, 62, 91, 93
 San Giuseppe di Castello 100
 San Lio (capella Gussoni) 93, 98, 114
 San Lorenzo 6, 113, 114, 115, 125, 129, 131, 134, 135, 136, 137
 San Luca 130
 San Marco 91, 94, 99, 144, 182, 205, 207
 San Martino 91, 92, 93, 94
 San Martino di Murano 133
 San Michele in Isola 99, 100
 San Pietro di Castello 60
 San Rocco 61, 99, 102, 196
 San Salvatore 61, 81, 84
 San Salvatore degli Incurabili 65, 79, 91
 San Samuele 83, 86
 San Sebastiano 99, 100, 102
 San Sepolcro 92
 San Servilio 6
 San Severo 6
 San Silvestro 85
 San Vidal 179, 180
 San Zaccaria 79, 91
 Sant'Agata 6
 Santa Caterina delle Sacche 6
 Santa Maria Formosa 61, 98, 122
 Santa Maria Maggiore 94
 Santa Maria Mater Domini 94, 98
 Santa Maria dei Miracoli κε', 62, 65, 79, 98, 99, 100
 Santa Maria Nuova 86
 Santa Maria dei Servi 100, 101
 Santa Maria delle Vergini 83
 Santa Maria del Zobenigo ἢ del Giglio 81
 Santa Marina 120, 121, 125, 126, 127, 129, 130
 Santa Marta 100
 Santi Apostoli 98, 123
 Sant'Alvise 100
 Sant'Andrea della Certosa 99
 Sant'Andrea della Zirada 100
 Sant'Angelo Raffaele 62
 Sant'Antonin 9, 11, 13, 14, 112-114, 118, 120, 122, 123, 125-129, 131, 133, 134-136, 139, 178-180, 182, 199
 Sant'Antonio di Castello 100, 101
 Santo Spirito 174
 Santo Spirito in Isola 91, 92, 95, 207, 208
 Santo Stefano 61
 Chiesa della Croce (Giudecca) 100
 Ἐκκλησίαις ἐκτὸς Βενετίας:
 San Lorenzo (Φλωρεντία) κστ', 79
 San Petronio di Bologna 79
 San Pietro di Milano κστ'
 Santa Maria del Fiore (Φλωρεντία) 78, 79
 Ἐμπόριος Βενέδικτος 76, 77
 Ἐνθρονος Χριστός 77
 Ἐπιτάφιος θρῆνος 76
 Ἐσταυρωμένος 64, 75
 Ἐτοιμασία τοῦ θρόνου 76
 Εὐαγγελισμός 73, 75, 77, 201, 207
 Εὐγενικός Δημήτριος 143
 Ἡγούμενος Παναγιώτης 29, 42
 Θόδωρος ἀπὸ τὸ Ναύπλιο 30
 Ἰησοῦς ἔμπροσθεν τοῦ Πιλάτου 76
 Ἰννοκέντιος Η' (πάπας) 7
 Ἰσίδωρος (καρδινάλιος) ιη', 6
 Ἰστρία 1, 67, 96, 196, 197, 198, 206
 Ἰωάννης (ιερέας) 7
 Ἰωάννης Κύπριος 76, 201, 207
 Ἰωάννης Πρόδρομος 77
 Καβοπένα Ξένη 32
 Καζανάκη-Λάππα Μ. ια', 182, 185
 Κάθοδος στὸν Ἄδη 75, 76, 77, 201, 207
 Καλαβρός Δαμιανός 21, 40
 Καλαβρός Μάρκος 143, 174
 Καλαβρός Νικόλαος 32
 Καλλιέργης Ζαχαρίας 5
 Κάλλιστος Γ' (πάπας) 6
 Κανάλ Κανάλα 31, 147
 Καραβέλλας Ἰάκωβος 29, 35, 37, 39, 40, 45, 176
 Καρβελάς Ι. 76
 Καρράρα 174, 198
 Κατακουζηνός Ἐμμανουὴλ 19, 26, 29, 30, 34, 37, 39, 40, 51, 174-176
 Κατσιαρδῆ Ο. ιβ'
 Κεφαλᾶς Μανώλης 122
 Κεφαλᾶς Νικόλαος 19, 35, 167, 174, 175
 Κλήμης Ζ' (πάπας) 12, 14, 17, 199
 Κολυβά Μ. ιζ', 12
 Κορέσσης Παῦλος 12, 112-124, 134-136, 138
 Κουβλῆς Κανάκης 18, 19, 35, 41, 50, 165, 166, 168, 169, 171, 173-175
 Κουβλῆς Νικόλαος 20, 21, 26, 29, 39, 41
 Κούγκου Ε. ιβ', ιζ', 2, 36
 Κυριακούλης Θεόδωρος 29

Κωνσταντουδάκη-Κιτρομηλίδου Μ. ια', ιβ', ιζ',
75

Κώττα Β. ιη'

Λαμπάρδος 'Εμμανουήλ ια', 77

Λάνδος 'Ιερώνυμος 7

Λασκαρίνα 28

Λάσκαρις 'Ιανός 5

Λεφαρᾶς 'Ιερώνυμος 12

Λέων Ι' (πάπας) 8, 9, 10, 12, 17, 199

Λιάτα Ε. Δ. ιη', 7, 8, 16, 28, 29, 31, 39

Μαλαξός Γρηγόριος 29

Μανιερισμός (Manierismo κλπ.) ια', ιβ', κα', κδ',
κστ', 60, 61, 67, 90, 94, 95, 96, 99, 207

Μαρκιανή βιβλιοθήκη ιβ', ιστ', 3, 58, 78, 91, 93

Μανούσακας Μ. Ι. ια', ιβ', ιη', ιθ', 2, 5, 6, 15, 16,
18, 20, 30, 51, 74, 75-77, 83, 86, 87, 111,
182, 188, 191, 193

Μαρκόπουλος Θωμάς 29

Μαρμωρέττος Δημήτριος 143, 174

Μαρτύριο του πρωτομάρτυρος Στεφάνου 75

Ματθαῖος ἀπὸ τὰ Χανιά 31

Μαυροειδῆ-Πλουμίδη Φ. ιη', ιθ', 2, 7, 8, 9, 11,
12, 14, 15, 16, 18, 19, 22, 24-34, 37-39, 46,
52, 63-65, 83, 86, 91, 141

Μέρτζιος Κ. Δ. ιθ', 31, 64, 65

Μεσσίνης Σ. ιβ'

Μεταμόρφωση Χριστοῦ 75, 77, 201, 207

Μῆ μου ἄπτου 76

Μηνᾶς Πέτρος 29, 35, 38, 39, 42, 45, 175, 177,
178

Μητροφάνης μητροπολίτης Καισαρείας 18

Μιχαλίνα Ξένη 30

Μιχελῆς ἀπὸ τῆ Μῆλο 29

Μόρμορης 'Ιάκωβος 29, 35, 42, 175, 177

Μόρμορης Κορνήλιος 29, 35, 42, 176

Μόρμορης Πέτρος 32, 35, 175

Μοσχονᾶς Ν. Γ. ιθ', κστ', 5, 6

Μοσχόπουλος Γ. ιθ', 2

Μουσοῦρος Μᾶρκος 5

Μπαθᾶς Θωμάς κ', 77, 102, 201

Μπαθᾶς Μᾶρκος 63

Μπουνιαλῆς 'Εμμανουήλ Τζάνε 75, 76

Μυστικὸς Δεῖπνος 75, 76

Μωϋσῆς 75, 76

Νομισματοκοπεῖο Βενετίας 58, 91

Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου Μ. 5

Ξανθοπούλου-Κυριακοῦ Α. ιθ', 2

Πάδοβα 59

Παλαιολόγος Θεόδωρος 12, 64, 112-120, 122,
134-136, 138, 139

Παλαιολόγος Λάσκαρης 29

Παλιούρας Α. Δ. ια', ιη', ιθ', 68-71, 74-77

Παναγία 69, 75-77, 193

Παναγία ἡ Κρυπτή (εἰκόνα) 16, 84, 199

Παναγία 'Οδηγήτρια 75, 76

Παναγία 'Οδηγήτρια ἡ Μεσοπαντίτισσα 76

Παναγία τοῦ Πάθους 77

Παναγιωτάκης Ν. ιβ', 182

Παναγιωτοπούλου Κ. ιθ', 2, 24, 26, 33, 34, 48, 52

Πανιπέρης 'Αντώνιος 29

Παντοκράτωρ 68, 75-77, 94, 200, 206

Παπαδία Ν. ιβ', ιθ', 15

Πάρδος Α. Δ. ιθ', 2, 8, 11, 12, 22, 23

πατριάρχης Βενετίας 5-10, 14, 63, 105, 199, 205

πατριάρχης Λατίνος 6, 7

Παῦλος Γ' (πάπας) 17, 18

Παῦλος Δ' (πάπας) κστ'

Πεντηκοστή 75, 76

Πετράκος Β. ιγ'

Πῖος Δ' (πάπας) 19

Πλουμίδης Γ. Σ. ια', ιθ', 5, 8, 17, 52

προφήτης Δαυὶδ 76

προφήτης 'Ηλίας 75

προφήτης 'Ησαίας 76

Ρῶσος 'Ιωάννης (ιερέας) 7

Σαβίνας (ιερέας) 9, 63

Σάθας Κ. 12

Σαμαριάρης 'Ιάκωβος 18, 20, 21, 35, 37-39, 43,
45, 100, 175

Σαμαριάρης Μᾶρκος 16-18, 25, 50, 71, 144-152,
157-161, 163, 164, 177, 200

Σαρακηνόπουλος Φραγκίσκος 77

Σεβήρος Γαβριήλ κ', 72, 73, 103, 201, 207

Σέρβος 'Ανδρέας 7

Σκορδύλης Ζ. κ'

Σοφιανός Μιχαήλ κστ', 20, 69

Σταύρωση 77

Στελίνης 'Αρσένης 22

Στέλλα, σύζυγος τοῦ Francesco ἀπὸ τὴν Κύπρο 33

Στεργέλλης Α. κ', 72

Συγκλητικὸς 'Αλέξανδρος 72

Συμβούλιο τῶν Δέκα 6, 7, 8, 11, 15, 16, 199

Συμιακάκη Ι. ιβ'

Σφυρόερας Β. ιβ'

Σωτηρίου Γ. κ'

Ταρχανιώτης 'Αντώνιος 29

Τρεβίζο 198

Τριζέντος Νικόλαος 16, 17

Τρύφων Γεώργιος 29
 Τωμαδάκης Ν. Β. κ', 69

Υπαπαντή 75

Φερράρα-Φλωρεντία (σύνοδος) 6, 9
 Φλαγγίνειο 182, 183, 185-187, 191

Aa van der Pieter 3, 182, 187
 Achelli Andrea da Rettimo 40
 Ackerman J. S. κ', 47, 60, 61, 78-80, 91, 96
 Agati (ἡ Agadi) Thoma 125, 129
 Agiopanditi Manuso 33
 Agustin (burchier) 146, 147
 Albrizzi G. κ', 1, 187
 Al(l)amano Manolli 33, 149, 156
 Allamano Pollo 40
 Aloisio fratre 119
 Alvise de Zorzi (νοτάριος) 50, 51, 115, 118, 119, 135, 144
 Alyse (λιθοξόος) 156, 157, 163, 164
 Anania Lazaro 28
 Andrea protto 20, 21, 107
 Andreassi 17
 Anesa del quondam papa Nertelli 33
 Angelini L. κ', 83
 Antippa Mattio 40
 Antonelli 191, 192
 Antonius quondam Aloysii 125
 Antonizi Anargiro 142
 Anttonizi Zorzi de Candia 40
 Apanomeriti 142
 Armachi Zorzi de Candia 40
 Armeniotti Zorzi 35, 176
 Armeriotti Zorzi della Gianina 40
 Atanassi Alessio da Chorfu 40
 Athanassi Zorzi 32, 40
 Aulonitti Tomaso 35, 40, 176
 Avogadori di Comun 26
 Avogaria di Comun 17
 Aymard M. κ', 57

Badovario Marco 126, 129, 136
 Balano Stefo 40
 Baldassare (fenestrer) 20, 51
 Ball J. κ', 39
 Balli Anargiro (ἡ Stratigo) de Armenachi 33
 Ballian de Alvise 40
 Balsamo Dimitri dal Zante 40
 Baptista Philipi 132
 Barbadico Aloisius 117

Χαλεπᾶ Μαρία 30
 Χασιώτης Ι. 12
 Χατζηδάκης Μ. ια', κ', κβ', 74-77, 102
 Χρυσόστομος 76

Ψηλάφηση τοῦ Θωμᾶ 77

Barbadico Augustinus 132
 Barbarico Ioanes Philipus 116
 Barberin Piero 40
 Barbo Marcantonio 117
 Bardi G. κα', 1, 98
 Barelli Basilio 35, 40, 175
 Barelli Inpollito 40
 Barelli Nicolo 40
 Barozi Pangrati 128
 Bassi E. κα', 72, 84
 Basso Batista 148
 Batista Bresan 49
 Batista da Vienza 149
 Battisti E. κα', 60
 Becker F. κθ', 72, 83, 84, 85
 Becherucci L. κα', 60
 Bella 30, 31
 Bello di Ambrosi 28, 40
 Beloch G. C. κα', 60
 Beltrami D. κα', 60
 Benedetto (ιερέας) 49
 Benzoni G. κα', 60
 Berlan F. κβ', 1, 46, 137
 Bernardin (ἐργάτης) 148, 149, 151
 Bernardina, σύζυγος τοῦ Dimitri de Zuane 31
 Bernardo de Alvise 40
 Bernardo Piero 142
 Bernardus de Thomasiis 122, 124
 Bernasconi G. 193
 Bersan Borttolomeo 150
 Bevilaqua Zuane 174
 Blunt A. κα', 60
 Bochadolce Zuane 171
 Boerio G. κα', 8, 12, 15
 Bon Antonio 81-83
 Bonastro Olivier 37, 40
 Bondimerio (ἡ Bondumerio) Ioanes 116
 Bonington Parkes Richard 190
 Borttolamio (μαραγκός) 81
 Borttolomeo (κατασκευαστής πηγαδιῶν) 151, 152
 Bossichi Repossi 40
 bottega 47, 83
 Branca V. κα'
 Braudel F. κα', 46, 47, 57, 60

- Brendano Jacomo 34, 40
 Brendano Theodoro da Corfu 40
 Brocheto Aloisius 116
 Brunelleschi 80
 Buchari Vincenzo 40
 burchier 48
 Buselli(-o) 114, 115, 131, 134, 135

 Ca di Dio (πτωχοκομείο) 79
 Cacuri Dimitri 142
 Calabi κα', 182
 calciner 48
 Callauro Bastian 142
 Callogera Manolli da Napoli 40
 Calopullo da Chorfu 40
 Caluzi Zorzi 145, 147, 149, 153
 Calvo Coressi Antonio 40
 Camera dell' Armamento 30, 31, 158
 Canal Grande 60
 Cannareggio (sestiere di) 60
 Canza Marietta 32
 capella Corner (Santi Apostoli) 98
 capella Giustiniana (San Francesco della Vigna) 84
 capella Gussoni (San Lio) 98
 Cappelletti G. κα', 1
 Cappelli A. κα', 36
 Carabella Antonio 151
 Caravella Piero de Candia 40
 Cardamici Giovanni 134
 Carlevarijs Luca κα', 182, 185-187
 Cartofilaca Nicolo 40
 Cartofilaca Stefano 41
 Carvuri (ῥ Carvuni) Zuan 31
 Casanova G. 139
 Cassini G. καβ' 64, 97
 Castello (sestiere di) 60, 136, 205
 Catichura Manoli 41
 Cecchetti B. καβ', 5
 Cecchini G. καβ'
 Cecilia, σύζυγος τοῦ Johannes Teupulo 125, 129
 Celestro Joanne 81
 Centuri Lucio 28
 Chachotrafitti Thoma 41
 Chalasari Dimitri 35, 176
 Chalchia Dimo 41
 Chalenzo Todorin 29
 Challogera Zuane da Napoli 41
 Challothetto Jacomo da Chorfu 41
 Challottefani Dimitri da Napoli 41
 Chanachalu Maria 29
 Chaticura Zuane da Napoli de Romania 41
 Chefalla Michiel 41
 Chiona Zuanantonio 2, 18, 20, 21, 48, 50, 65, 77,
 79, 80, 82, 83, 85-91, 93, 94, 97, 100, 106, 140,
 200, 205-207
 Chochalla Piero dal Zante 41
 Chornaro Zorzi 41
 Chrasso Nicolo 41
 Churmelli Andrea 31
 Churtopullo Zorzi 41
 Cicogna E. A. καβ', 85
 Cicognara Leopoldo καβ', 1, 190
 Cigalla Dimitri 41
 Ciliano Zuane 41
 Cimbli Michiel 41
 Clada Dimitri 35, 41, 176
 Clada Piero 35, 41, 176
 Cobici Mina 144
 Cochalli Andrea da Rettimo 41
 Cochini Zorzi da Chorfu 37, 41
 Cocoli Draco 41
 Cocolli Nicolo 41
 Codussi Mauro 84, 91
 Colleggio dei Mercanti di vino 85
 Colletti Marc'Antonio 41
 Colona Natale 114
 Combatti B. καβ', 1, 46, 137
 Combatti G. καβ', 1, 46, 137
 Combici Martin 32
 Comita Nicolo 142
 Condoleo Piero 28, 41, 144, 146, 149, 153-157
 Condolignotti Piero 34, 41
 Confraternita dei Preti di San Vettor 86
 Constantini Zuane 41
 Contareno Aloysius 131-133, 136
 Contareno Francesco 114, 138
 Contareno Ioannes 114
 Contareno Jacobus 125, 129
 Contareno Laurentius 131, 136
 Contarini Antonio (πατριάρχης Βενετίας) 6, 8, 9,
 199
 Contarini Augustin 112-114, 116-121, 124, 131-135,
 138
 Contarini Cosma 114
 Contarini Cristina 137, 138, 139
 Contarini Etor 30, 158, 163
 Contarini Pietro 12-14, 23, 25, 111-124, 132-139,
 199, 201
 Corcomelli Andrea 41
 Coressi Dimitri 41, 123
 Cornaro 41
 Cornelius F. καβ'
 Corner Flaminio καβ', 1, 86
 Corogona Zorzi 41
 Coronelli Vincenzo καβ', 182, 185, 186
 Correr (Μουσεῖο) ιβ', ιε', ιστ', 2, 3, 185-195

- Costopulo Zorzi 33
 Cresti C. κβ', 79
 Crissi Lambriano 41
 Crissi Manusso 38, 41
 Crissi Zorzi 41
 Crisso Piero 41
 Cristinelli B. κβ', 72
 Crusius Martin κβ', 182, 184
 Cucchiessi Zorzi 41
 Cuduna Gabriel 41
 Cuvli Andronico da Napoli 31, 38, 39, 41

 da Canal Pelegrin 147
 da Esti Feramonte 145
 Dala 190, 194
 Dalonda Zorzi da Napoli 41
 Damalla Zuane 41
 da Montechiaro Antonio 20
 da Mosto 114, 137
 DaMosto A. κβ', 13, 83
 dal Sur Marco 30, 44
 Dandolo Laurentius 132-134
 Dandolo Petrus 127
 Da Paris Antonio 41
 Da Paris Zorzi 41
 da Ponte Antonio 20
 da Ponte Iacomo 154
 Darmaro Zuane 41
 Daverna Tomaso de Christofalo (λιθοξόος) 49, 158-162
 de'Barbari Jacopo 13, 137
 de Canalli Iacobus 132
 decima 138
 Defterego Mina 152
 Defterto Zuan Nadal 147
 DeFusco R. κβ', 60, 61
 de Grondal calle 13, 113, 114, 134, 135, 137
 Delibero (κτίστης) 20, 21, 78, 201
 della Gatta Marco Antonio 145
 della Vecchia Dionisio 15, 22, 24, 31, 111, 199
 della Vigna Andrea 31, 157
 Delonda Frango 172
 Delonda Zorzi 30
 Delpech 191, 193
 Delphino Henricus 128-130
 Demonogianni Theodoro 35, 175
 Demonoianni 145
 Demonoianni Sofiano 147, 158, 163
 de Musto Ioanes Andreas 116
 de Pizigatto Zuanmaria (κτίστης) 50, 51
 de Rocha Luca 122-124, 138
 Deroy 191
 de Venturin Beneto 148, 152

 de Zeta Andrea 12, 112-115, 117-122, 134-136
 di Castiniol Piero 49
 di Conti Marcho 145, 148, 152
 Diedo Antonio κβ', 1, 86, 190
 di Grandi Paulo (νοτάριος) 32
 di Luchadelli Antonio 29
 di Medicis Zuane 29, 35, 175
 Dimitri 41
 Dimitri (ἐργάτης) 65
 Dimitri da Patrasso 41
 Dimitri de Nicollo 35, 176
 Dimitri de Zuane 31
 Dimitrio (ιερέας) 49
 di Moreschi Ieronimo Bressan 51
 DiPasquale S. κγ', 79
 di Quadro Zuane 49
 di Riedes Benetto 43
 di Riedes Bortollo 43
 di (E)Riedi Marco 43
 DiStefano D. κγ', 59, 64, 81, 83, 85, 86, 90, 92, 94, 98-100
 di Zanchi Zuanpiero 51, 159, 162
 Dolcetti 190
 Domenego (κτίστης) 170, 172
 Donati U. κγ', 83, 84
 Doro Andreas 130
 Dorotheo episcopo 41
 Dorotheo episcopo da Legena 41
 Dorsoduro (sestiere di) 60, 196
 Drandafilo Zuan 34, 38, 41
 Dyggve E. κγ', 96

 Engelbrecht M. 188
 Eparco Michiel 41
 Ercule Cipriotto detto Galata 29, 35, 42, 176
 Ettlinger L. D. κγ', 78-80, 82

 Faletro Michaelae, detto Beletto 128
 Falkaisen 195
 Fallerimo Iani 142
 fante 47, 48, 49
 Faraclo Zuane 41
 fauro 48
 Fedalto G. ια', κγ', 2, 5-10, 12, 14-19, 60, 63
 fenestrer 48
 Ferro M. κγ', 8, 12, 14
 Filippo de Gasparo 153-157
 Fletcher B. κγ', 60, 83, 98
 Fontana V. κγ', 47, 49
 Forlani 97
 Forssman E. κγ', 67, 68, 182, 190
 Foscareno Thoma 125, 129, 136
 Foscari A. κθ', 60, 61, 78, 80

- Foscarini 13, 114, 115, 131, 135, 137, 186, 201
 Foscarini (ἡ Fuscarenò) Georgius (ἡ Zorzi) 113, 114, 131, 134, 135
 Francesco Bresan 161
 Francesco d'Atenes 29, 42
 Francesco da Verona 49
 Franciscus a Vidua 128, 130, 133
 Franzoi U. κγ', 59, 64, 81, 83, 85, 86, 90, 92, 94, 98, 99, 100
 Frisafi Zorzi 31
 Furlan Zuanpiero 50, 51, 144, 146, 148, 149, 151, 154

 Gabriel curazer 42
 Gaeta F. κγ', 10, 47
 Gaitano Alvise 77
 Galata Giacomo 42
 Galata Zuane 42, 178, 179, 180
 Galiato da Corfu 30, 158, 163
 Galteus (ἡ Galetus) Andreas 126, 127
 Gambello M. 79
 garzo 47
 garzone 48, 57
 Gavra Manolli 142
 Geanakoplos D. J. κδ', 5, 9
 Germani Andrea 42
 Giacomi Theodoxio da Napoli 42
 Gianachopullo Zorzi 42
 Gini (ἐργάτης) 52
 Giolma Stathi 38, 42
 Giolma Theodorin 38, 42
 Giolma Zorzi 42
 Giolma Zuane 42
 Gionoma Zuan 34, 35, 42
 Giornale 24, 140
 Giudici del Piovego 14, 137
 Giustizia Vecchia 51
 Godinho M.V. κδ', 47
 Gollemi Lucha 42
 Gradenico Onofrio quondam Longo 117
 Gradenico Petrus 125, 127
 Graevius I. G. κδ', 1
 Grapiglia Giovanni 72, 103, 201, 207
 Grassi L. κδ', 60
 Greci (campo dei) 3, 182, 183
 Gregos Nicolo 42
 Gritti Andrea 116
 Gudolina da Corfu 172

Hager W. κδ', 60
Hauser A. κδ', 60
 Helisa, σύζυγος τοῦ Leonardus Mauroceno 125, 129
 Howard D. κδ', 14, 17, 25, 39, 46, 58, 61, 62, 65, 78, 79, 82, 91-93, 196, 198
 Huse N. κδ' 59, 81, 83, 92, 94
 Hyeronimo de Zuanpiero (λιθοξόος) 49, 159-161

Iacobus de Thomasiis 123
Iacomo (ἐργάτης) 148, 150, 151
Iacomo de Mafio 158-162, 166-173
Iani dalla Cania (ἐργάτης) 52, 150
Ianni da Charara 150
Iannistopullo Thodoro della Cania 147
Ichonomo Zuane 163
Imhaus B. κδ', 5
Innocente de Silvestro (λιθοξόος) 49
Inocente de Alvise (λιθοξόος) 20, 50, 51, 58, 78, 111, 140, 162, 177-180
Ioannes quondam Dominici aromatarius 120, 121
Iohannes de Raynaldo 126
Ionoma (ἡ Jonoma) Zane 177
Isepo (κτίστης) 49, 165-173
Isepo (λιθοξόος) 171, 172
Iustiniano Nicolaus 132-134
Iustiniato Orsatus 133

Jacomo (λιθοξόος) 29, 50
Jacomo di Mafio 50
Jeronimo Bresan 49

Kier Michele κβ', 192
Kostof S. κδ'

Lambopullo Zuane 42
Lanchoronska M. κδ', 182
Lane F. C. κδ', 46, 47, 59, 60, 82, 83, 139, 140
Lanfranchi Bianca 112
Lascari Andrea 42
Lascari Dimitri 35, 42, 175
Lauda Zorzi (ἐργάτης) 52
Lauredana Maria 131-134, 136
Lauredano Petrus 131-134, 136
lavorante 48
Lazzari Antonio κε', κη', κθ', 2, 83, 86, 191, 193
Lazzarin de Lazarin 42
Lecomte J. κε', 1, 83
Lemercier 191
Levey M. κε', 182
Lieberman R. κε', 61, 62, 65, 78, 80, 81, 83, 84, 90, 94, 98, 99, 100
Ligo 172
Lippomano Hieronimus 132, 133
Littino Marco 29
Llittino Nicolo 142
Logara (ἐργάτης) 52
Lombardo Pietro 83, 90, 98

- Lombardo Sante 2, 16, 18, 21, 48, 78, 80-87, 90-94, 97, 98, 100, 106, 107, 145, 152, 158, 159, 165, 199, 205-207
 Lombardo Theodorin 38, 42
 Lombardo Tullio 83, 84, 90, 92-94
 Longhena Baldassare 72, 103, 201, 207
 Lorenzetti G. κε', 81, 83-85, 92
 Lovisa Domenico κε', 3, 182, 186, 193
 Luca (χρυσόχοος) 120, 121
 Luran Bortolo 20
 Lutretina Marina 42
 Luzzatto G. κε', 46, 47, 61, 139

 MacAndrew J. ιε', κε', 2, 16, 60, 61, 70, 72, 77, 79-81, 83, 84, 90-100, 183, 188, 189, 196-198
 Macri Nicolo 142
 maestro 47, 49, 57
 Maestro (libro) 24, 140, 141
 Magnagallo Nicolao 118
 Mai C. P. 188
 Malachi Zorzi 34, 42
 Malipiero Nicollo 51, 111, 174
 Malipiero Zuanantonio 150
 Mallevitti Nicollo 42
 Malsburg R. von der κατ', 80
 Manessi Achini (ἐργάτης) 52
 Manessi Zorzi 158
 manoal (ἡ manual) 48, 52, 146, 148
 Manolli da Napoli (ἐργάτης) 52, 150
 Manoluso Nicolo 42
 marangon 48
 Maranini G. κε', 6
 Marchiano Manoli 42
 Marchisina, χήρα τοῦ Marco Badovario 126, 129, 136
 Marcho detto Marchonburchier 147, 151
 Marcopullo Thoma 42
 Marcura Todorin 42
 Marietta dal Despotato 32
 Marini Zuanantonio 77
 Marmaretto Dimitri 42
 Martinelli D. κε', 1
 Martinioni G. κατ', κη', 1, 85
 Matarango Zorzi 142
 Mateus presbiter 128
 Matheus Theodori 132
 Mathio da Vienza 149, 151, 152
 Maurizi Constantin 38, 42
 Maurizi Francesco 42
 Maurizi Manoli 42
 Maurizi Zorzi 35, 42, 142, 176
 Mauro A. 190, 194
 Mauroceno Leonardo 125, 129

 Mavroidi Stamati (ἐργάτης) 52, 146, 148, 150
 Medico Dominicus 125-130, 136
 Megaianni Zacharia (ἐργάτης) 52
 Megiser H. κατ', 1
 Meschini A. κατ', 69
 Messeri Lunardo 35, 42, 176
 messetaria 12, 115, 137
 Metrio Zuane 35, 42, 176
 Michali da Napoli (ἐργάτης) 52, 150
 Michalski E. κατ', 60
 Migliara Giovanni 194
 Millon H. A. κατ', 79
 Minotti Nicolo 28
 Miozzi E. κατ', 84
 Miro Stavro 42
 Molmenti P. G. κατ'
 Monti G. M. κατ'
 Mormori Zorzi 42
 Moro Marco κβ', κατ', λ', 2, 46, 83, 86, 191, 192
 Mortato (ἡ Murtato) Nicolo 35, 42, 166, 169, 175
 Moschini G. κατ', 1, 83, 86
 Moschovichio Zorzi 42
 Mothes Oskar κατ', 2, 83, 84, 86
 Muazo Manolli 42
 Mumford L. κατ', 59, 60
 Muir E. κζ'
 Murano 60
 Muraro M. κζ', 84
 murer 48
 Murmuri Nadal 153-157, 163, 164
 Musatti E. κζ', 2, 83, 84, 86
 Musitelli 190
 Mustachina Zuana 32
 Mutatio Ridianus 126, 129
 Mutinelli F. κζ', 1, 83

 Nanachi da Malvasia (ἐργάτης) 52, 150
 Nassin Zorzi 42
 Nassin Zuane 42, 178, 179, 180
 Naya-Böhm ιβ'
 Negroponte Andrea 38, 42
 Negroponte Livio 42
 Negroponte Marcanttonio 42
 Neper Benetto (λιθοξόος) 32
 Neper Paulo (λιθοξόος) 32
 Nerulli Alessandro 28
 Nicolla (ιερέας) 142
 Nicollo dal Zante 64
 Nicollo de Antonio (λιθοξόος) 49, 160-162, 164
 Nicolo marangon 65
 Niero A. κζ'
 Nomicho Zuane 42
 Notara Zorzi 147

- Novacho Zorzi 142, 157
Nuntio Theophilo 42
- Offizio del Mobele 25
Onofrio quondam Longo 117
Orfano Andrea 157
Orsi 195
Ospedale degli Innocenti (Φλωρεντία) 80
Outhwaite 192
- Pacioli Luca 139, 140
Paganuzzi G. B. κζ', 137
Paidi Zorzi 43, 63, 163, 164
palazzi Bevetίας
 palazzo Contarini a San Benetto κζ', 84
 palazzo Corner-Spinelli 83
 palazzo Gradenigo 84
 palazzo Grimani a San Luca 79
 palazzo Malipiero-Trevisan a Santa Maria Formosa 84
 palazzo Piovene al Canal Grande 84
 palazzo Vendramin-Callergi 84
Palazzo Strozzi (Φλωρεντία) 79
Paleologa, σύζυγος τοῦ Sebastian Trivisan 32
Paleologo Zuan 35, 43, 175
Paliaga Zuane 178-180
Palladio Andrea κ', κζ', λ', 20, 21, 67, 72, 82, 87, 90, 98, 101, 107, 189, 201, 206, 208
Paluri Ciprian 43
Paluri Jeronimo de Cipro 43
Palma Jacopo 77, 102
Pana Nicolo 43
Pandimo Michiel 38, 43
Pane R. κζ', 82, 101
Paniperi Antonio 35, 43, 176
Pariani Fiorenza 33
Paoletti E. κζ', 1, 84, 192
Paoletti P. κζ', 2, 58, 81, 83, 84, 86
Papaianpulo Marco 43
Parchilli Marco 43
Pascalli Anargiro 38, 43
Pavliotti Theodosio 43
Pecetti Caterina Appolonia 134
Peculli Dimo 43
Pedro da Bresa 49
Pellechassi Nicollo 43
Percacinus Marinus 127
Perdicari Zorzi 43
Perdiculli Zorzi 43
Perocco G. κζ', 81, 83
Petrobua Frosini 28
Petrolia(n) de Candia 43
Pevsner N. κζ', 60
- Philippa, σύζυγος τοῦ Thoma Foscareno 125, 129, 136
Philippo (ἡ Filippo), λιθοξόος στὴν ἐνορία Sant'Antonin 178-181
piatter 48
Piero Bresan (ἐργάτης) 152
Piero da Napoli (ἐργάτης) 52, 151
Piero de Zuane (λιθοξόος) 50
Pietro manual 65
Pignatti T. κζ', κη', 8, 182, 183
Pignatopullo Nichollo 43
Pilotto Sebastiano (νοτάριος) 12, 13, 111, 116-121, 123, 125, 128, 130, 132-135
Pingino Marcus 129, 130, 136
Pingino Matheo 129
Pisani P. κζ', 5, 6
Piscopopullo Costantin 43
Pizamano Ioanes Andreas 133
Planiscig L. κζ', 92
Plumidis G.S. κζ'
Podestà 192-194
Pollo Michellin 142
Polo (λιθοξόος) 170-173
Pommier E. κη', 47
Porfiro Anastasio 156
Possot D. κζ', 64, 66
Postichi Zorzi 142
Procuratie Nuove 91
Procuratie Vecchie 81
Prossalendi Nicollo 32
protto 20, 78, 80, 81, 83, 152, 159, 165, 201
Protto al Sal 83
Protto alle Fortezze 20, 78, 107, 201, 206
Provveditori al Sal 83
Provveditori di Comun ιε', 8, 15, 17, 46, 47
Provveditori sopra la fabbrica 82
Pullan B. κη', 8, 46, 47, 52, 57, 62
- Quadri A. κη', 1, 83 84
Quartano Antonello 43
Quatrin Francesco (λιθοξόος) 170, 178-181
Querini Girolamo 14, 199
Quirino Antonius 133
Quirinus Angellus 126, 129, 136
Quirinus Ioannes 126, 129
- Ralli Dimitri 43
Ralli Iani 142
Rampan Michiel (νοτάριος) 146
Rangone Tommaso 58
Regina, σύζυγος τοῦ Dominicus Medico 125, 126, 136
Regini Francesco (νοτάριος) 32

- Remussati Zorzi 43
 Renio Piero (νοτάριος) 33
 Rialto 60, 61, 81, 113, 114, 116-119, 123, 125-129, 131-133, 146
 Ricardi Petrus 132
 Risicari Dimo 43
 Rizo Nicolaus 116, 117
 Romario Ioanes 123
 Rosso Nicolo 43
 Rotta Paolo, ἐπίσκοπος Πάδοβας 17
 Rouargue 191-193
 Royal Institute of British Architects ιβ', ιστ', 2, 188
 Rubens Franciscus 133
 Ruzier Francho da Napoli 43

 sabioner 48
 Sachulla Constantin 43
 Sagnano Nicolo 43
 Sagredo A. κη', 1, 196
 Salerno Zuane 43
 Salomon Laurentius 132
 Saltamachia Zuanmaria 146
 Salvadori A. κζ', 81, 83
 Salvioni 97
 Samariari Michiel 43
 Samio Zuan 144
 Sammicheli Michele 61, 91, 98
 Sandri G. M. κη'
 San Marco (sestiere di) 60, 81
 San Polo (sestiere di) 60
 Sansovino Francesco κστ', κη', 1, 85, 86, 196
 Sansovino Jacopo κδ', κθ', 1, 2, 58, 61, 78, 82, 86, 91, 92, 93, 95, 101, 106, 182, 190, 207, 208
 Santo (κτίστης) 49, 166-173
 Santo (λιθοξόος) 83
 Santo de Domenego (κτίστης) 48, 146, 148-150
 Sanudo Marin κη', 12, 64
 Sanudo Nicolaus 128-130
 Sara, σύζυγος τοῦ Jacobus Contareno 125, 129
 Sarvo Piero 43
 Scharpogiorgi Zuan 43
 Scollari Caritto 43
 Scuola Grande della Misericordia 79, 82
 Scuola Grande di San Marco κθ'
 Scuola Grande di San Rocco κστ', 52, 57, 81-85, 94
 Selva Gianantonio κβ', 1, 190
 Selvatico P. κη', 1, 2, 83, 86
 Semenzato C. κη', 72
 Sempreben 126, 127
 Serlio Sebastiano κη', 61, 67, 68, 71, 72, 91, 93

 Sidereno Francesco 43
 Siguro Constantin 35, 43, 176
 Siguro Jacomo 43
 Siguro Marco 43
 Siguro Zorzi 43
 Silvestro de Antonio 51
 Simoncini G. κθ', 60, 61
 Simon de Florio 43
 Simonis Thadeus 132
 Sinadino Triphon 43
 Smith W. 183
 Smyth C. H. κστ', 79
 Soderino Francesco 38, 39, 43
 Sohm Ph. L. κθ', 8, 15, 17, 25, 39, 62, 78, 81-83, 85
 Someritti Zuan 43
 Sonidi Dimitri detto Capelleto 148
 Sotolo Stathi 43
 Spavento Giorgio 84
 Stamigni Simon 43
 Stefano di Rossi 43
 Stratigo Zacaria 43
 Strazarolus Dominicus 116, 117
 Succi D. κθ', 182
 Sugduri Luca 43
 Sumachi Antonio 44
 Sumachi Michiel 44
 Summerson J. κθ', 91
 Surgino Aloisio 118
 Symon de Cipri 155

 tagliapiera (taiapiera, tagliapietra) 48, 78
 Tafuri M. κθ', 60-62, 77, 79, 80, 81, 83, 85, 91, 94, 98, 99
 Tandi Pollo 44
 Tassini G. κθ', 2, 83-86
 Temanza Tommaso κθ', 1, 83, 84, 106
 Tenenti A. κθ'
 Teupulo Johannes 125, 129
 Thieme U. κθ', 72, 83-85
 Thiriet F. κθ', 5, 6, 9, 34
 Thodorin dal Zante 29
 Tiepolo M. F. κθ', 58
 Tintoretto Jacopo 76
 Tosini Andrea κε', κθ', 191, 193
 Toso M. ιβ'
 Tracagnotti Antonio 44
 Trincanato R. E. λ', 196
 Trivisan Sebastian 32
 Trivisano Augustinus 123, 125
 Trivolli Nicolo 44
 Tronus Angelus 128, 130, 133, 134
 Ttapino Iani 142

Ufficio del Consolo di Mercandanti 51

Ufficio delle Inside 32

Ufficio del Proprio 30, 33

Unesco λα', 196, 198

Valaresso 13, 113, 114, 134, 135, 137

Valaresso Luca 131

Varischo de Marcello (λιθοξόος) 49, 153, 154, 156, 157, 160, 161, 162, 164, 166-172

Vassila Dimo 44

Vatica Giacomo 44

Vatramo Zuane 34

Vavassore A. 64, 65

Velona Piero 33

Velonni Zuan 44

Vendramino Ioannes 131

Vendramo Zuane 44

Venturi A. λ'

Verghi Antonio 44

Verghi Dimitri 35, 44, 175

Verghi Zuan 44

Vergi Zuan Antonio 44

Vergici Piero 44

Vetturo Cipriotto (ἐργάτης) 52, 146, 148, 150, 165-173

Vicenzo (λιθοξόος) 49

Vio G. λ'

Visentini Antonio λ', 1, 2, 92, 96, 100, 101, 183, 188, 189

Vittoria Alessandro 94, 98

Voltera Zorzi 44

Vurgari Dimitri 44

Vuruni Dimitri 44

Wichman P. λ', 14

Wilkinson C. λ', 78-80

Willich H. λ', 2, 98

Wirobisz A. λ', 47-49, 51, 57, 60, 61, 196, 198

Wittkower R. λ', 2, 60, 81, 83, 95, 96

Wolters, W. κδ', 59, 81, 83, 92, 94

Xanthopullo Nicolo 35, 44, 176

Xeno Zorzi 44

Zampetti P. λ', 182

Zanolino Ioannes Franciscus 122

Zanotto Francesco κστ', λ', 2, 46, 83, 84, 86, 192

Zavoianni Manolli 29, 34, 43

Zebetto Piero 44

Zebetton Leandro 35, 38, 39, 44, 176

Zelaiti Paulo 153, 163

Zelestro Zuane 15, 21, 79-82, 86, 93, 100, 102, 106, 107, 205, 206

Zenese Antonio 22

Ziandro Laurentius 127

Ziani Petrus 126, 129

Zorzi (ἐργάτης) 65

Zorzi da Legena 44

Zorzi dala Morea 172

Zorzi ἀπὸ τὸ Ναύπλιο 32

Zorzi peota 167

Zorzi Rodiotto 44

Zorzi de Zuane ἀπὸ τὸ Χάνδακα 33

Zuan (λιθοξόος) 63

Zuan da Coron 18, 26, 63

Zuane (ἐργάτης) 65, 151

Zuane da Patrasso 44

Zuane da Scio 44

Zuane de Tedaldo Toscan 81

Zuanantonio di Charona 85

Zuanmaria 50, 51, 144, 146-152, 154, 206

Zuanmaria di Giacomo (λιθοξόος) 50

Zuanmaria protto 21, 72, 101, 107

Zucchi Francesco λ', 182, 187, 188

Zucker P. λ', 2, 98

Zuercher R. λ', 60

Zuliani 190, 194

EIKONEΣ

et non conuincere vel
conuincere per se
vel aliam seu aliorum aliquam
rationem vel causam de
iure vel de facto sub
poena emendationis amittit
et singulos dampnos
expensas et interuentus litis
et expensarum iudicis solutis
vel ad nichilominus
prossens iustitiam
cum omni in eo conuictis
in sua respectus in reat
firmitate et pro uat. d. d. d.
obseruatione amariam
premissos obligatis et
satisfecit et consideres
et successores suos et omnia et
singula eius bona mobilia
et stabilia presentia et futura

[illegible]

924 : 4

21208

~ op

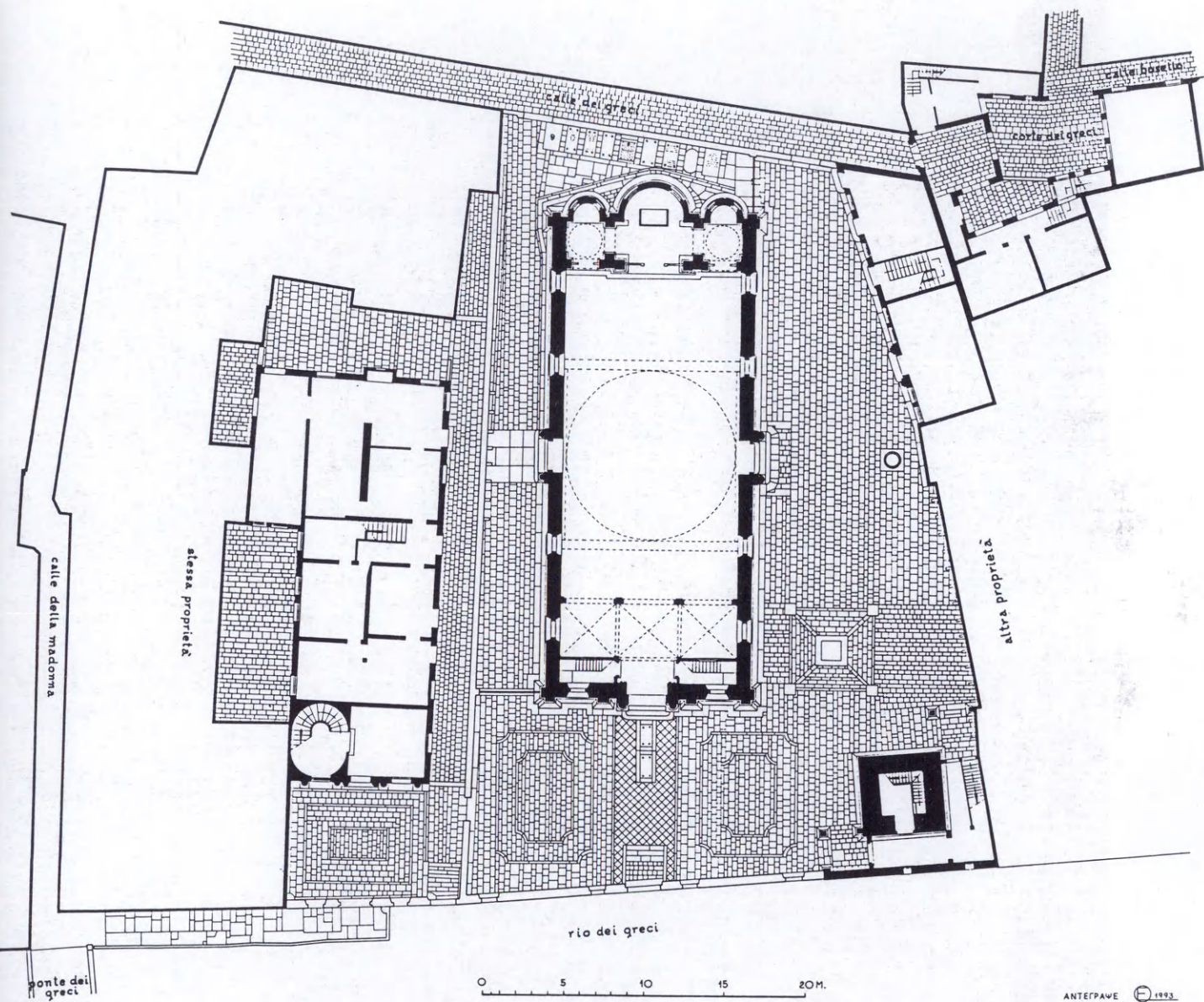
y i

2 62-11

7 2 3 8 7 14

3. Ἀεροφωτογραφία τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων (φωτ. Pellegrini)

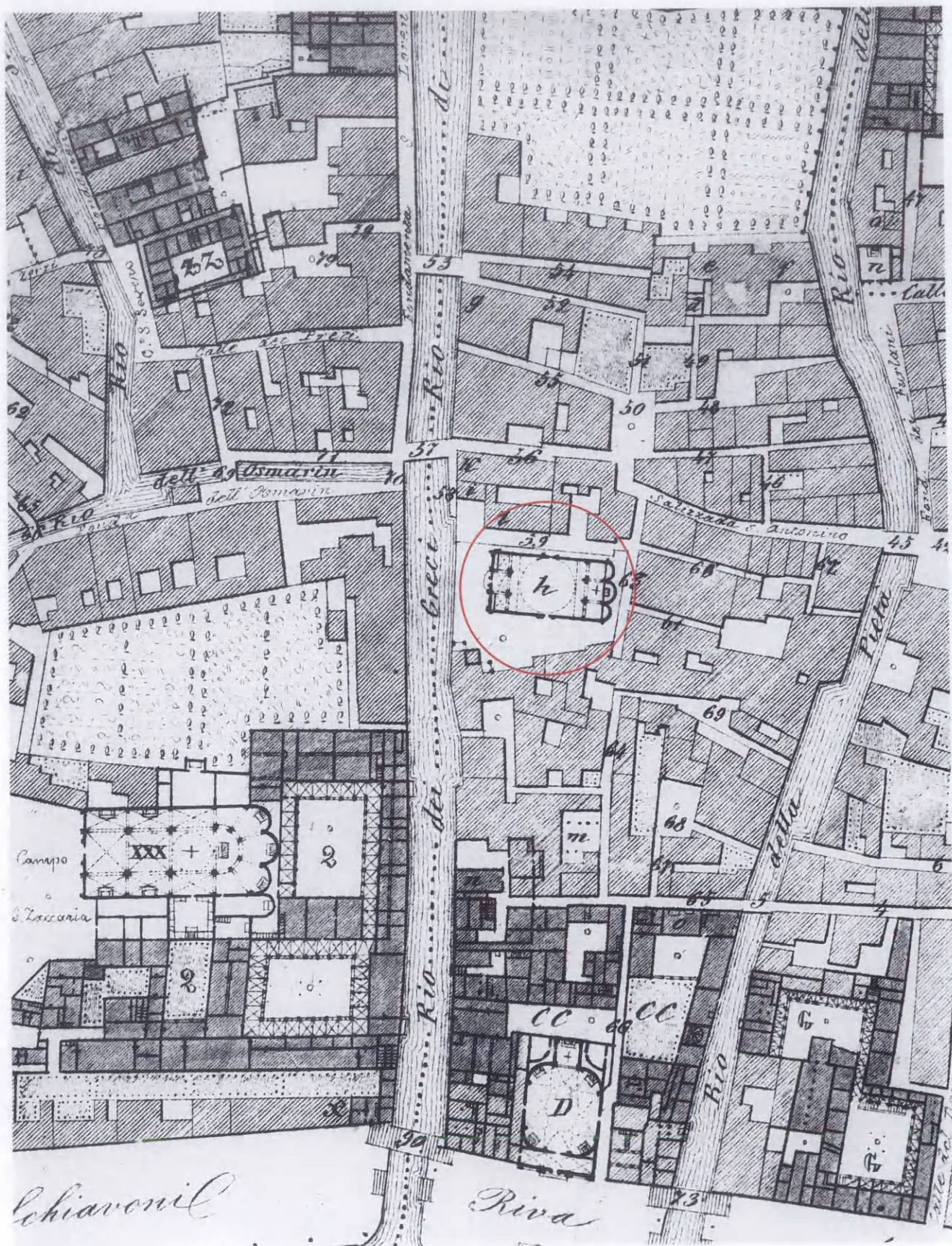
4. Γενικό τοπογραφικό σχέδιο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, τοῦ κτιρίου τῆς Ἀδελφότητος (scuola) καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας

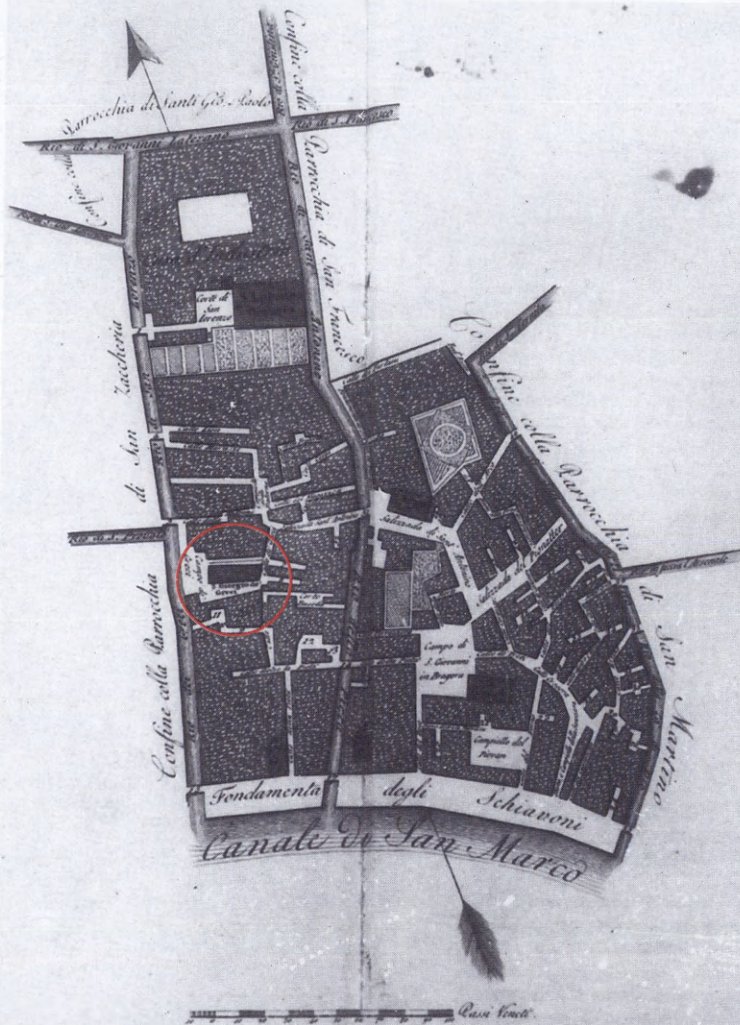
5. Απόσπασμα από το χάρτη του Jacopo de' Barbari ca 1500 (BMC)

6. Χάρτης του Jacopo de' Barbari, λεπτομέρεια (BMC)

7. B. Combatti - F. Berlan. 'Απόσπασμα από τὸ χάρτη (BMC)

Spiegazione Dei Numeri

27. Ramo secondo della riva, e Corte Monsena
28. Ramo primo Corte Monsena
29. Ramo Calle del Cagnolato
30. Corte nera, e Ramo
31. Calle del Gancinben
32. Ponte Crizzo
33. Sottoportico del Cristo
34. Ramo primo } Calle Gritti
35. Ramo secondo }
36. Sottoportico del Canon
37. Ponte Santo
38. Calle del Pignoletto
39. Fondamenta del Tinter
40. Corte Margherita
41. Ramo Calle de Conzzeri
42. Corte de Conzzeri
43. Sottoportico de Conzzeri
44. Corte de Orti
45. Calle del Forno vecchio
46. Ponte dell' Arco
47. Ramo Fontana
48. Campiello del Forno
49. Ramo del Forno
50. Calle delle Torze
51. Ponte Sant. Antonino
52. Ramo Satorani

9. Λεπτομέρεια από το χάρτη της Βενετίας του Α. Vavassore (1525;) (BMC)

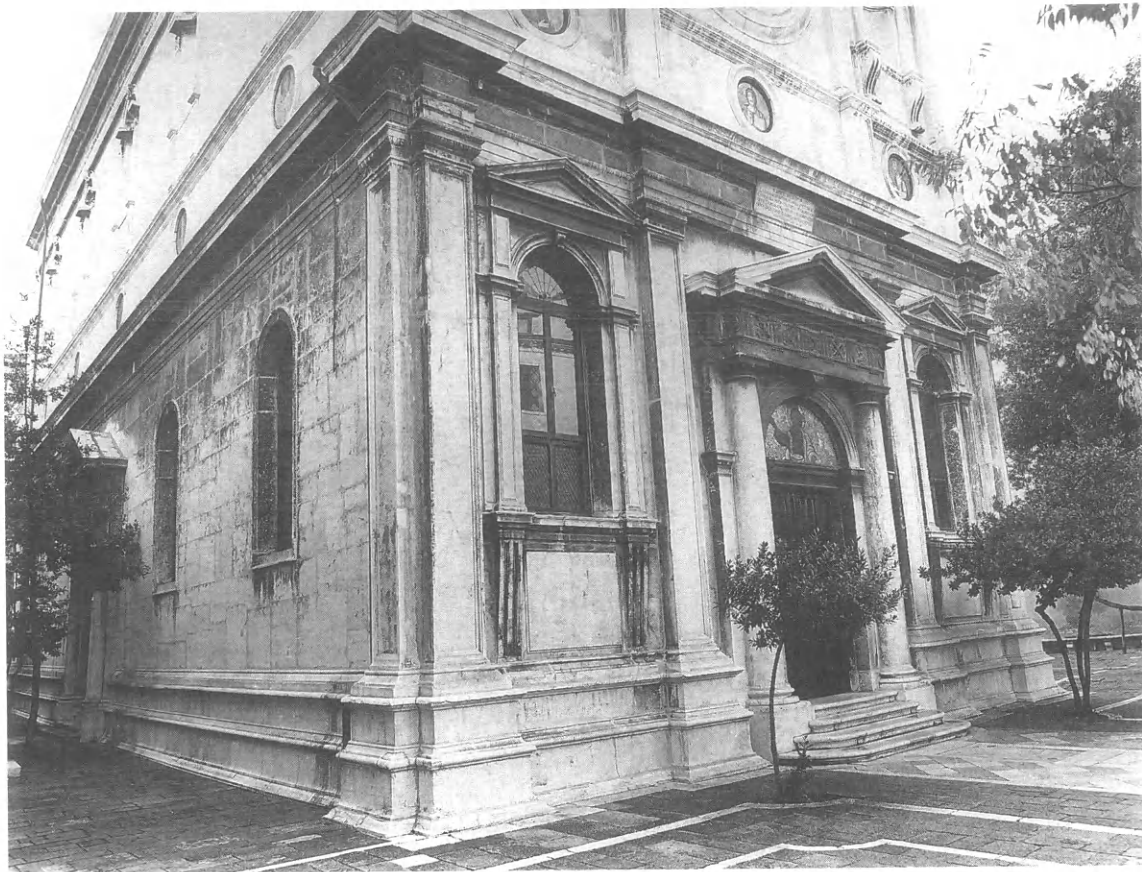
10. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (λήψη ἀπὸ τὰ βορειοδυτικά) (Ε.Ι.Β.)

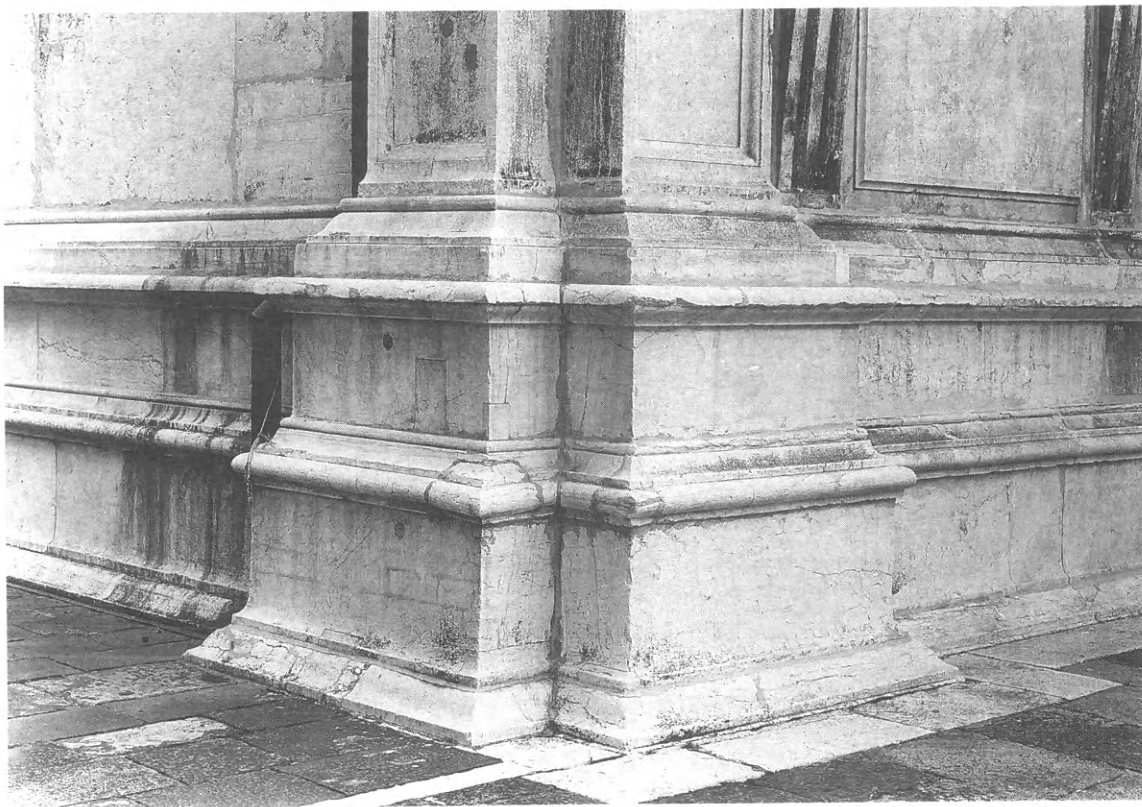
11. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (λήψη ἀπὸ τὰ νοτιοδυτικὰ) (Foto Toso)

12. Ἡ πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου (1958) (Ε.Ι.Β.)

13. Τὸ κατώτερο τμήμα τῆς πρόσοψης καὶ τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Foto Toso)

14. Κατώτερο τμήμα πρόσοψης, λεπτομέρεια βορειοδυτικῆς γωνίας (Foto Toso)

15. Κατώτερο τμήμα πρόσοψης, κεντρική πύλη (Foto Toso)

16. Ἡ ψηφιδωτὴ παράσταση τοῦ Παντοκράτορος στὸ τύμπανο τῆς κεντρικῆς πύλης (Foto Toso)

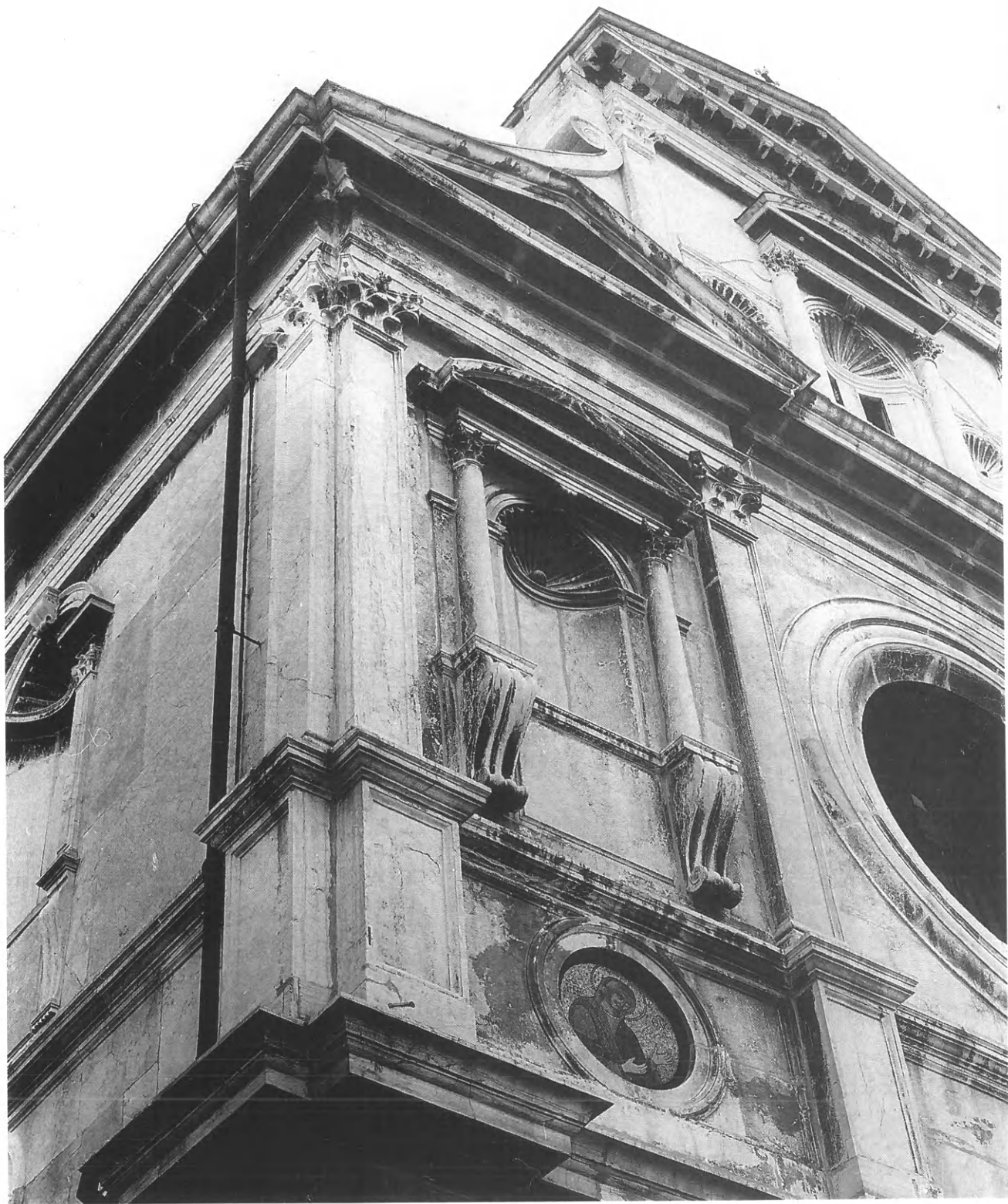
17. Παράθυρο βόρεια τῆς κεντρικῆς πύλης (Foto Toso)

18. Ἡ ἀφιερωματικὴ ἐπιγραφὴ ἐπάνω ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πύλη

19. Μεσαΐο και άνώτερο τμήμα πρόσοψης (Foto Toso)

20. Μεσαία ζώνη πρόσοψης, βορειοδυτική γωνία (Foto Toso)

21. Μεσαία ζώνη πρόσοψης, κεντρικό και βόρειο τμήμα (Foto Toso)

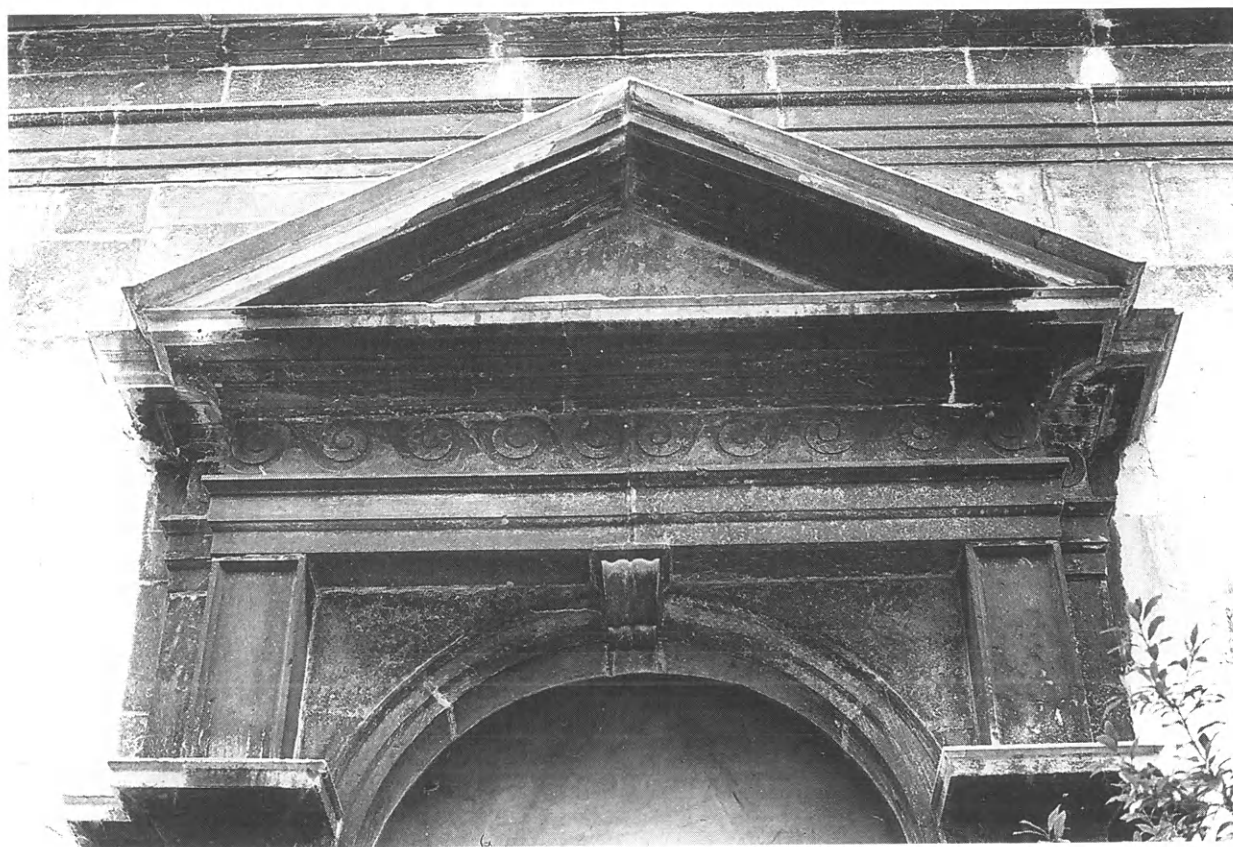
22. Παράθυρο στο κάτω τμήμα της βόρειας πλευράς (Foto Toso)

23. Νότια πύλη (Foto Toso)

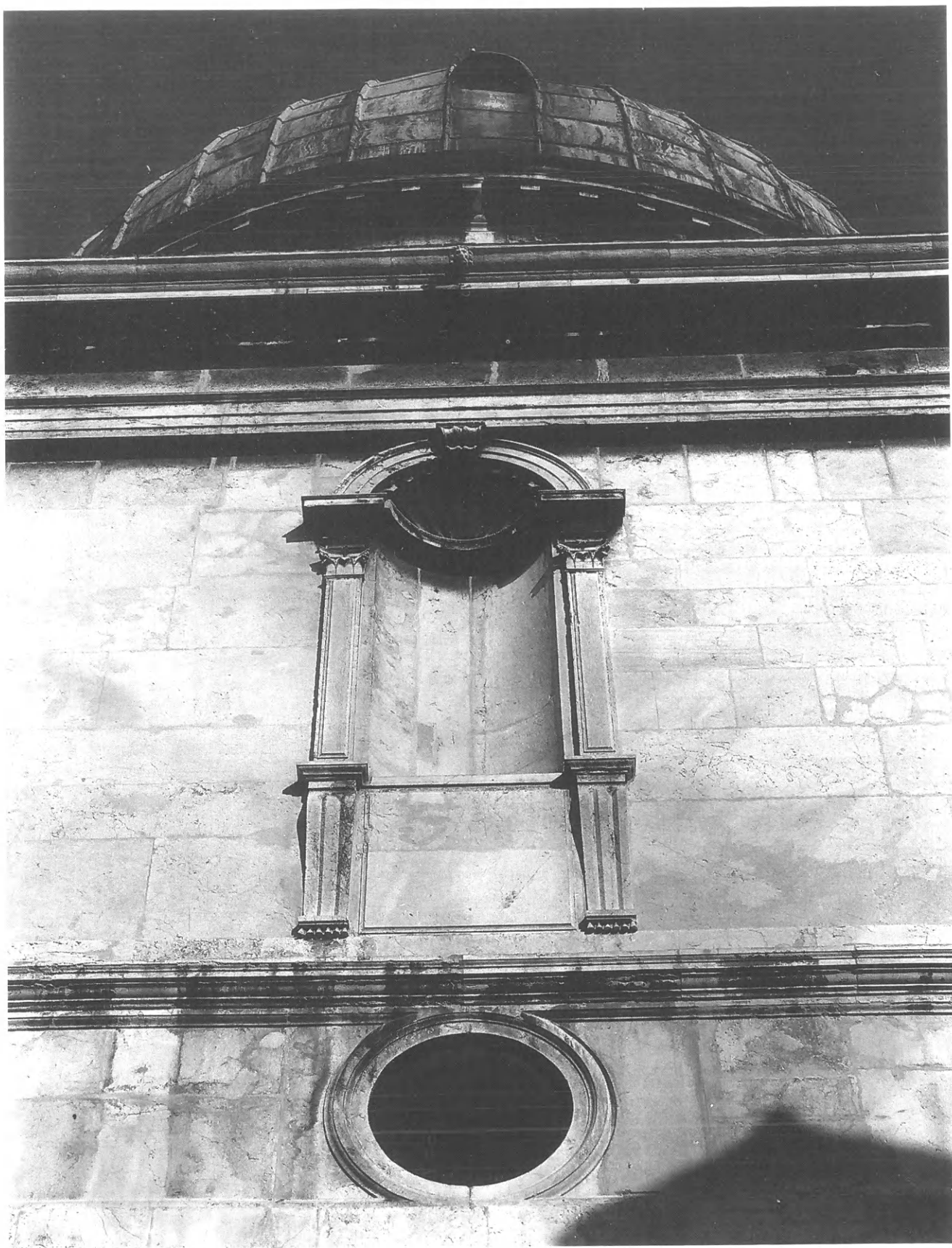
24. Λεπτομέρεια νότιας πύλης (Foto Toso)

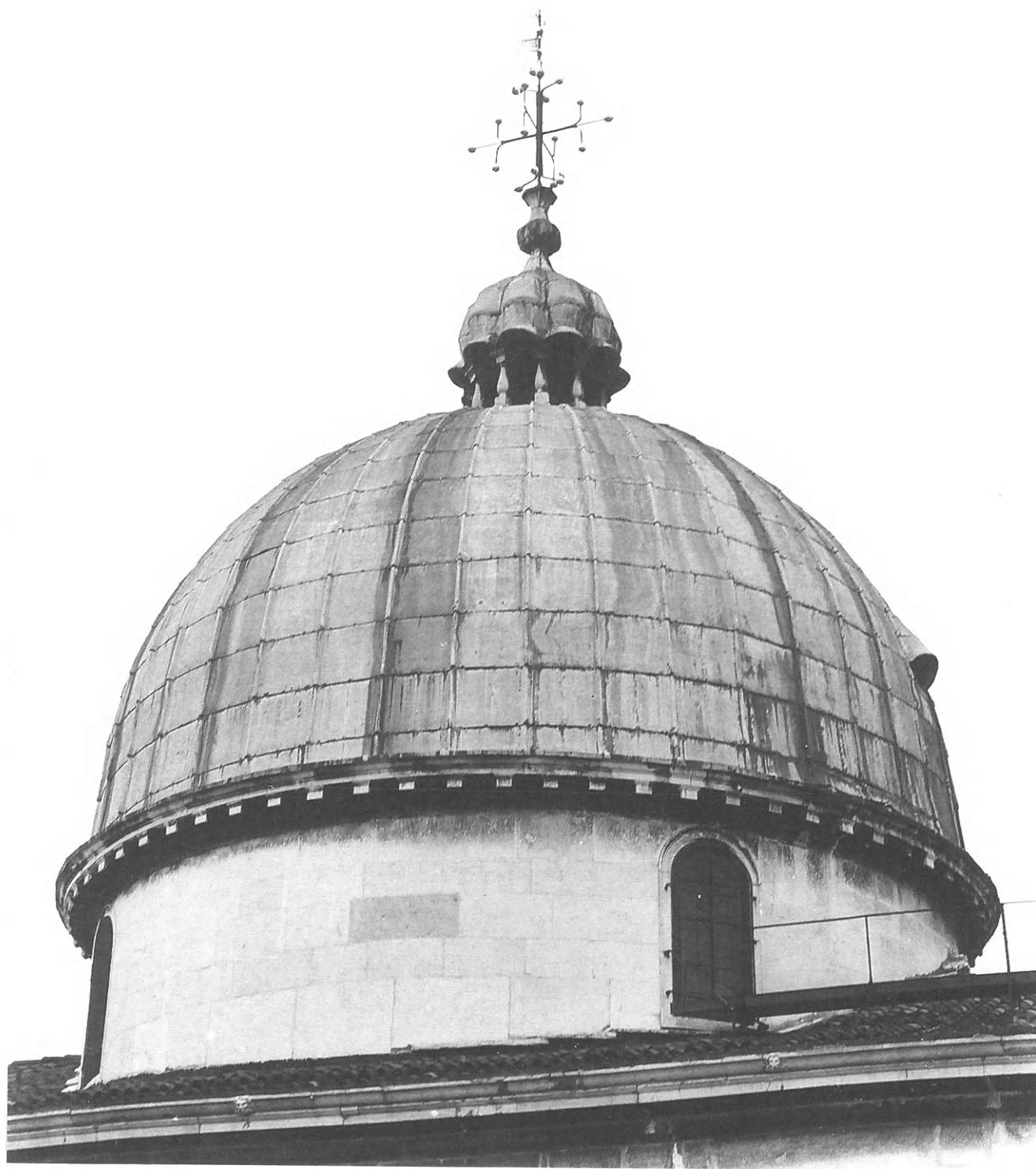
25. Βόρεια πύλη

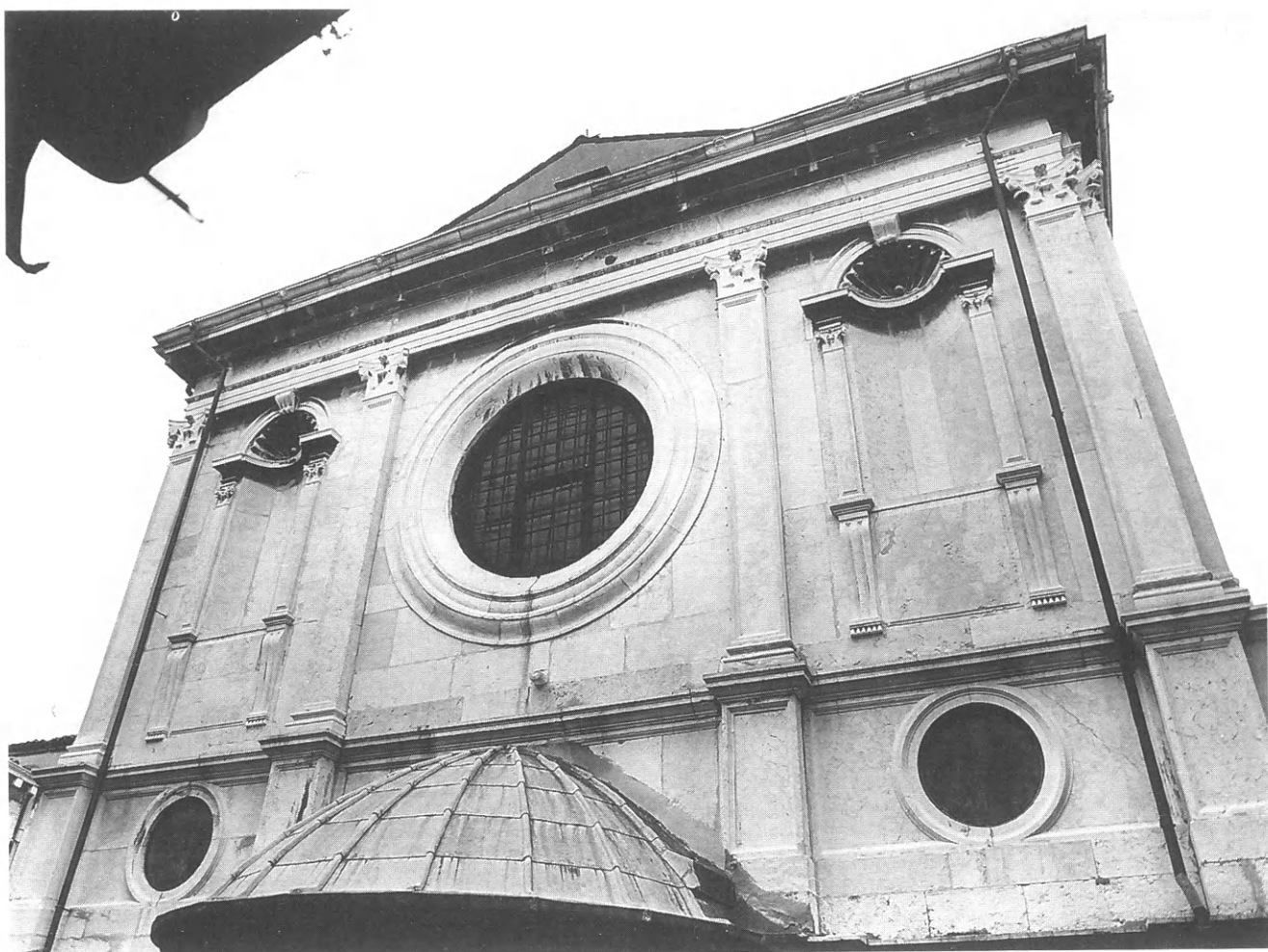
26. Άνώτερο τμήμα βόρειας πλευρᾶς (Foto Toso)

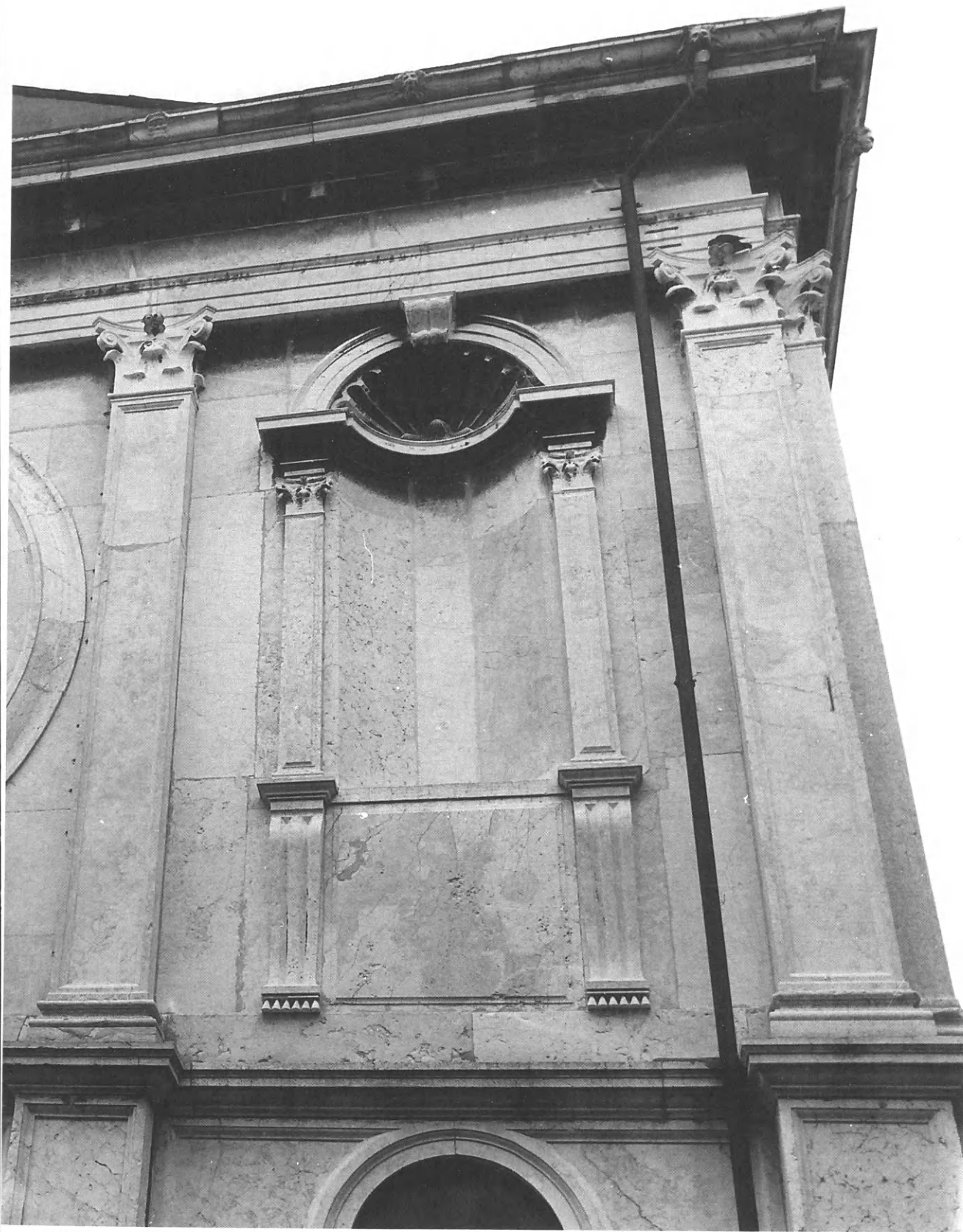
27. Κόγχη στο άνωτερο τμήμα της νότιας πλευράς (Foto Toso)

28. Τροῦλλος (Foto Toso)

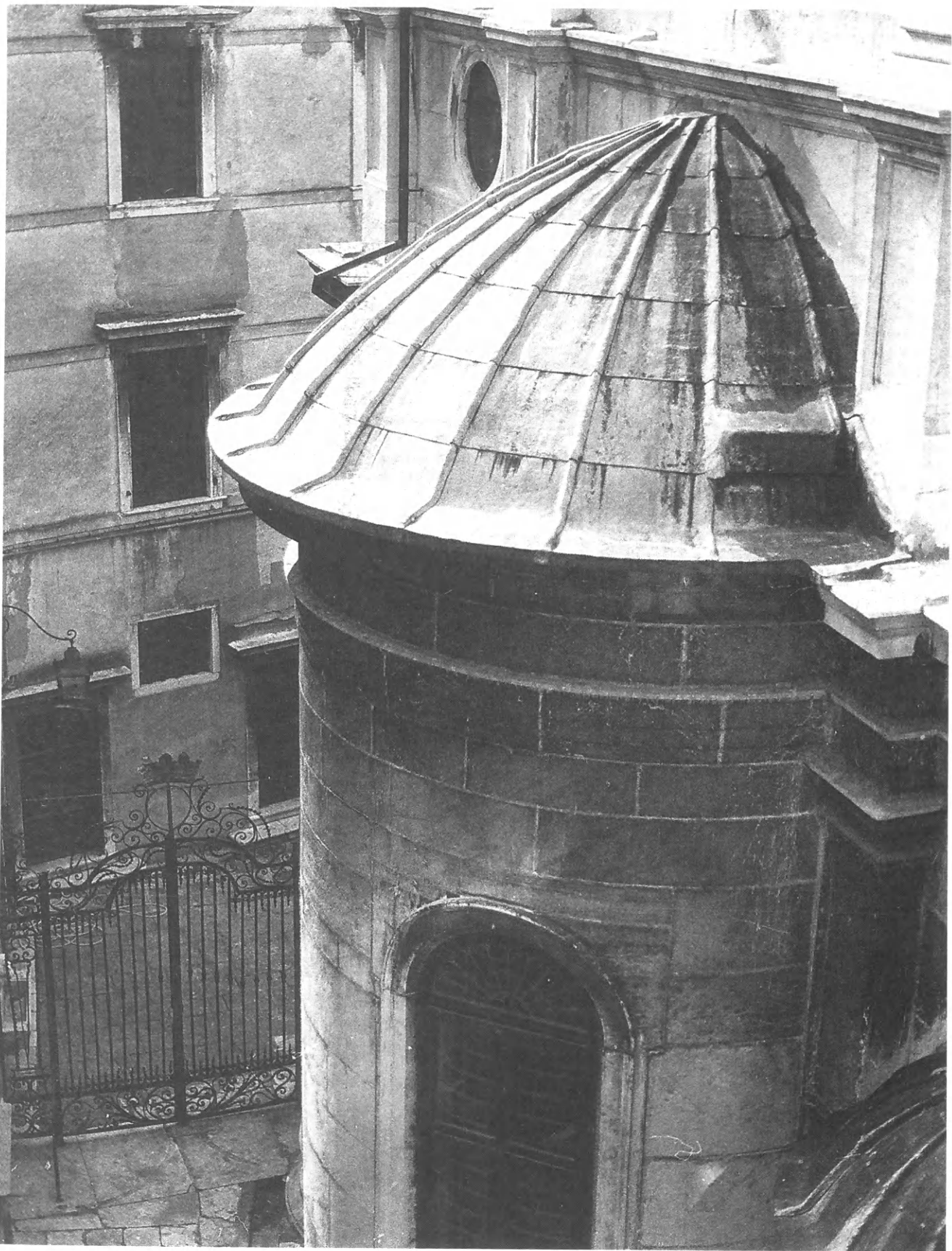
29. Ανατολική πλευρά ('Ιερό), άνώτερο τμήμα (Foto Toso)

30. Βόρεια κόγχη ανατολικῆς ὄψης, λεπτομέρεια (Foto Toso)

31. Ἀψίδες Ἱεροῦ (Foto Toso)

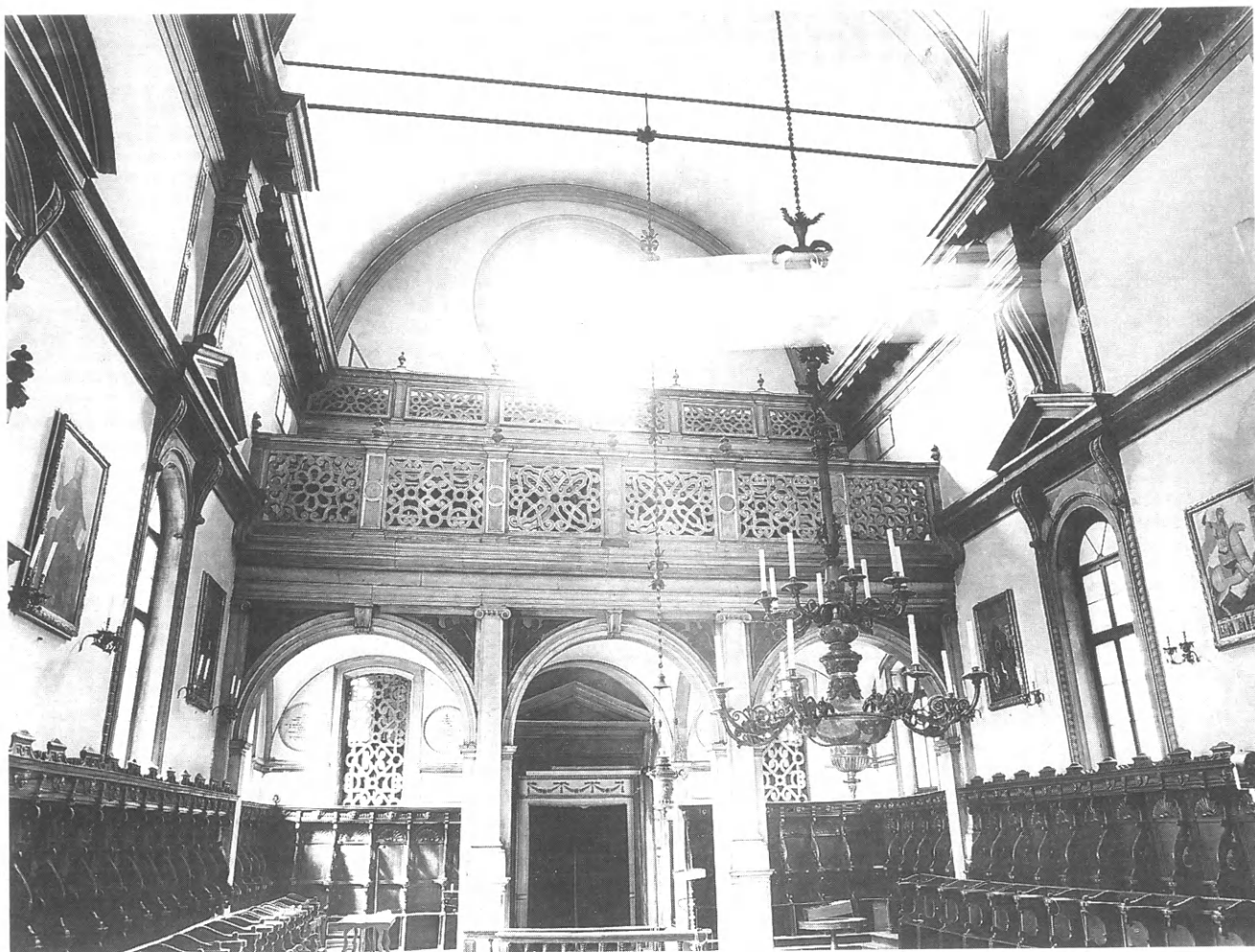
32. Κεντρική αψίδα 'Ιεροῦ

33. Ἀφιερωματικὴ πλάκα ἐντοιχισμένη στὴν κεντρικὴ ἀψίδα τοῦ Ἱεροῦ

34. Νάρθηκας και γυναικωνίτης (Foto Toso)

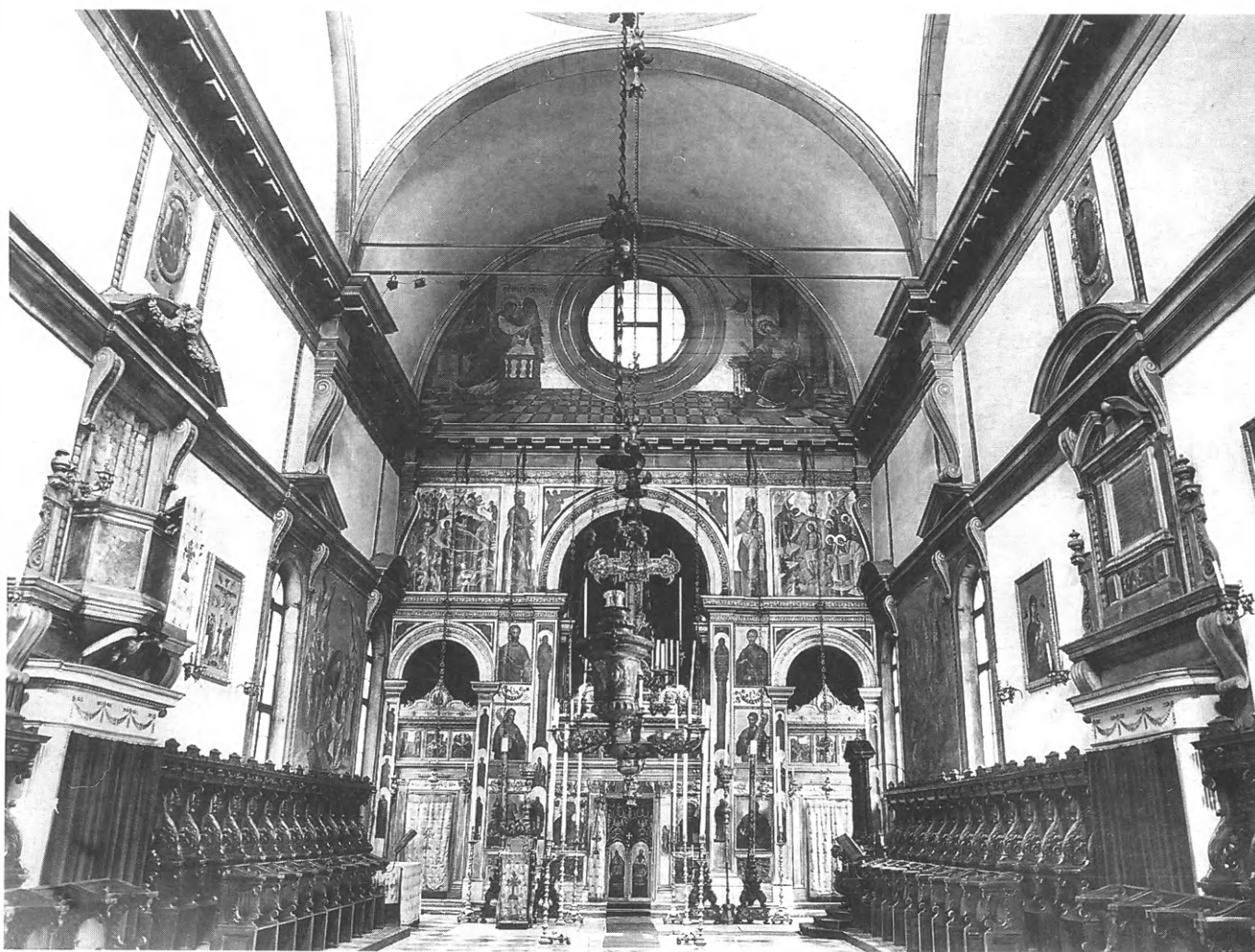
35. Νάρθηκας και γυναικωνίτης (Foto Toso)

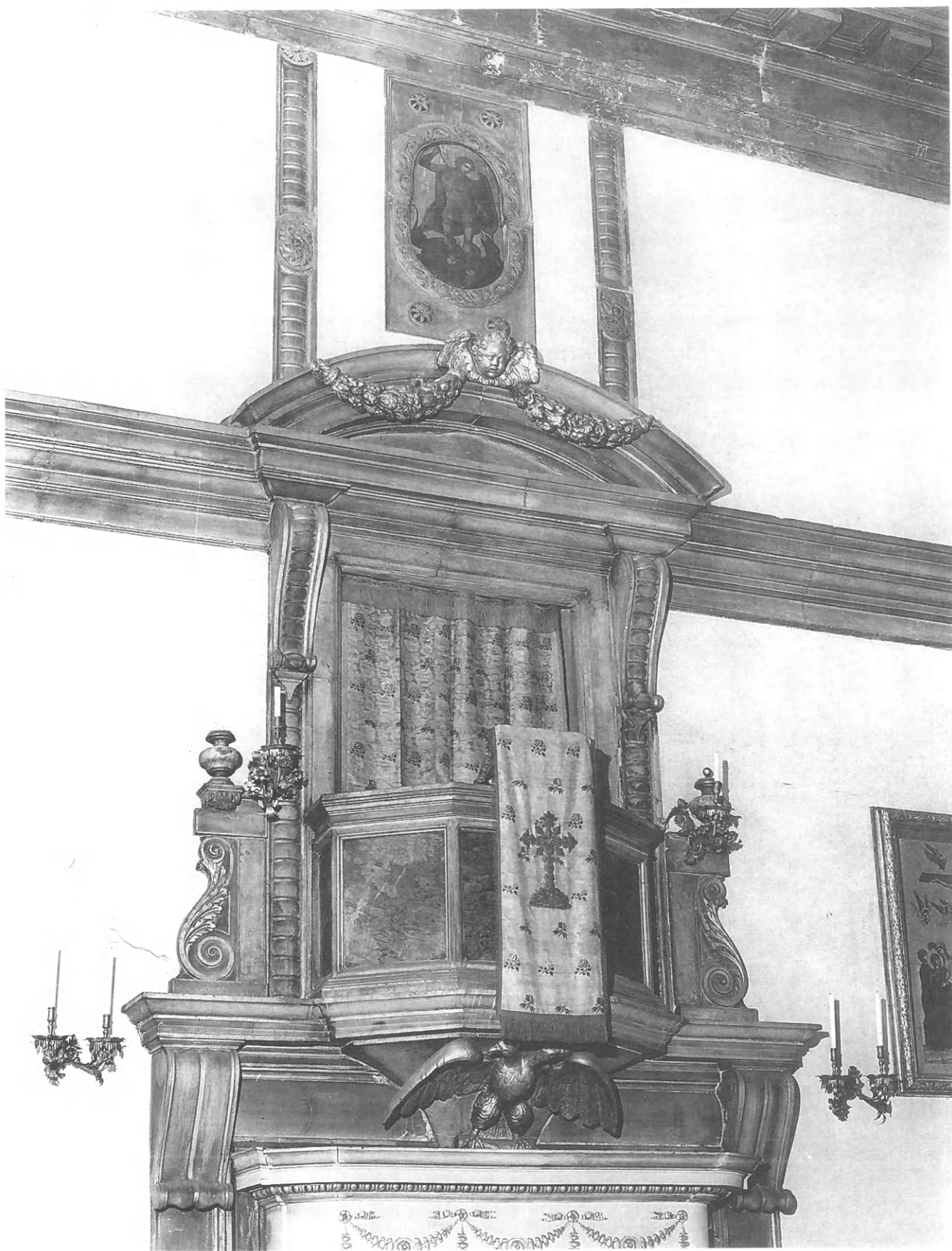
36. Έσωτερική πλευρά κεντρικής πύλης (Foto Toso)

37. Μερική άποψη του έσωτερικού τής έκκλησίας (Foto Toso)

38. Μερική άποψη του έσωτερικοῦ τῆς ἐκκλησίας (Foto Toso)

39. Ο ἄμβωνας ἐπάνω ἀπὸ τῆ βόρεια πύλη (Foto Toso)

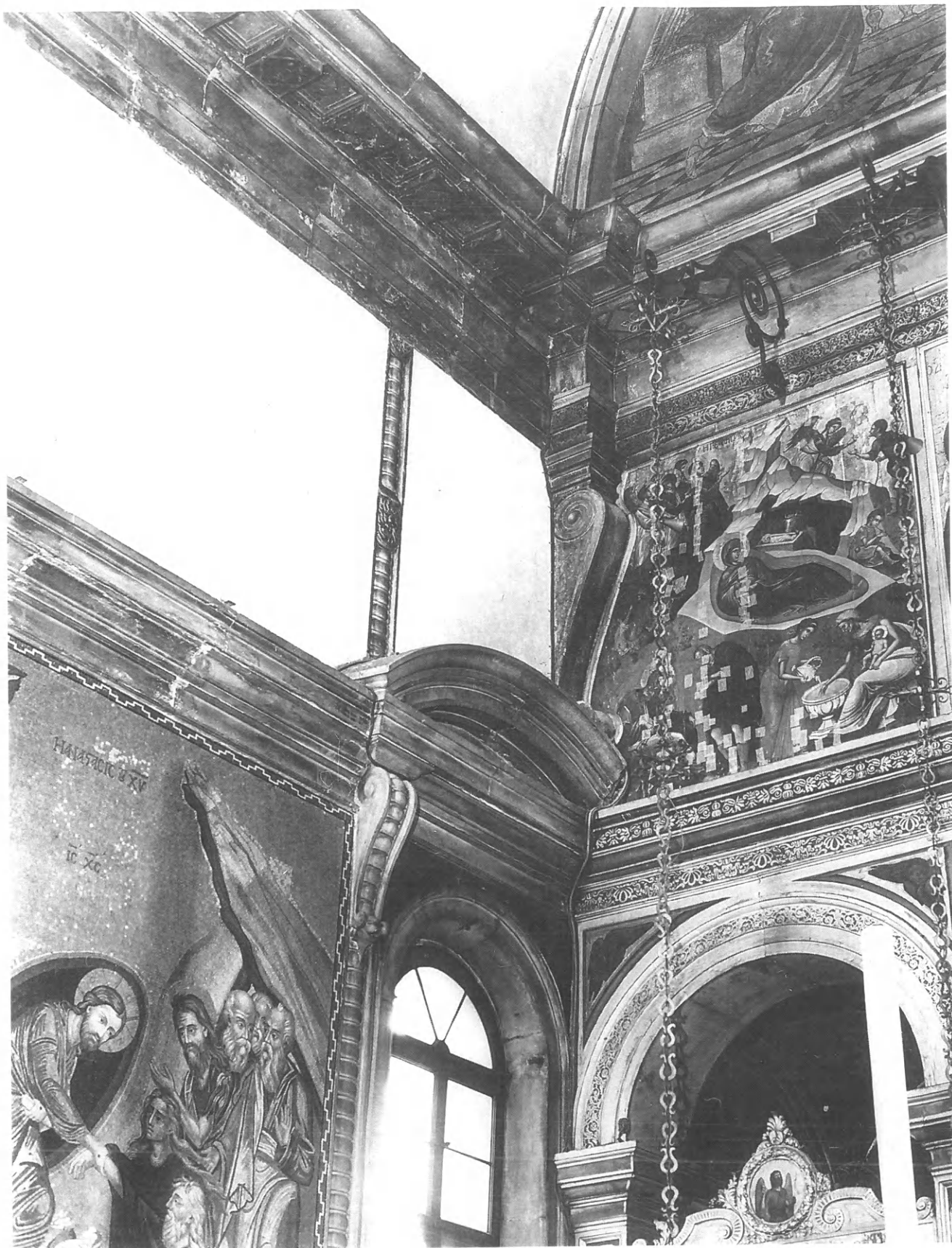
40. Βόρεια πύλη (έσωτερικό) (Foto Toso)

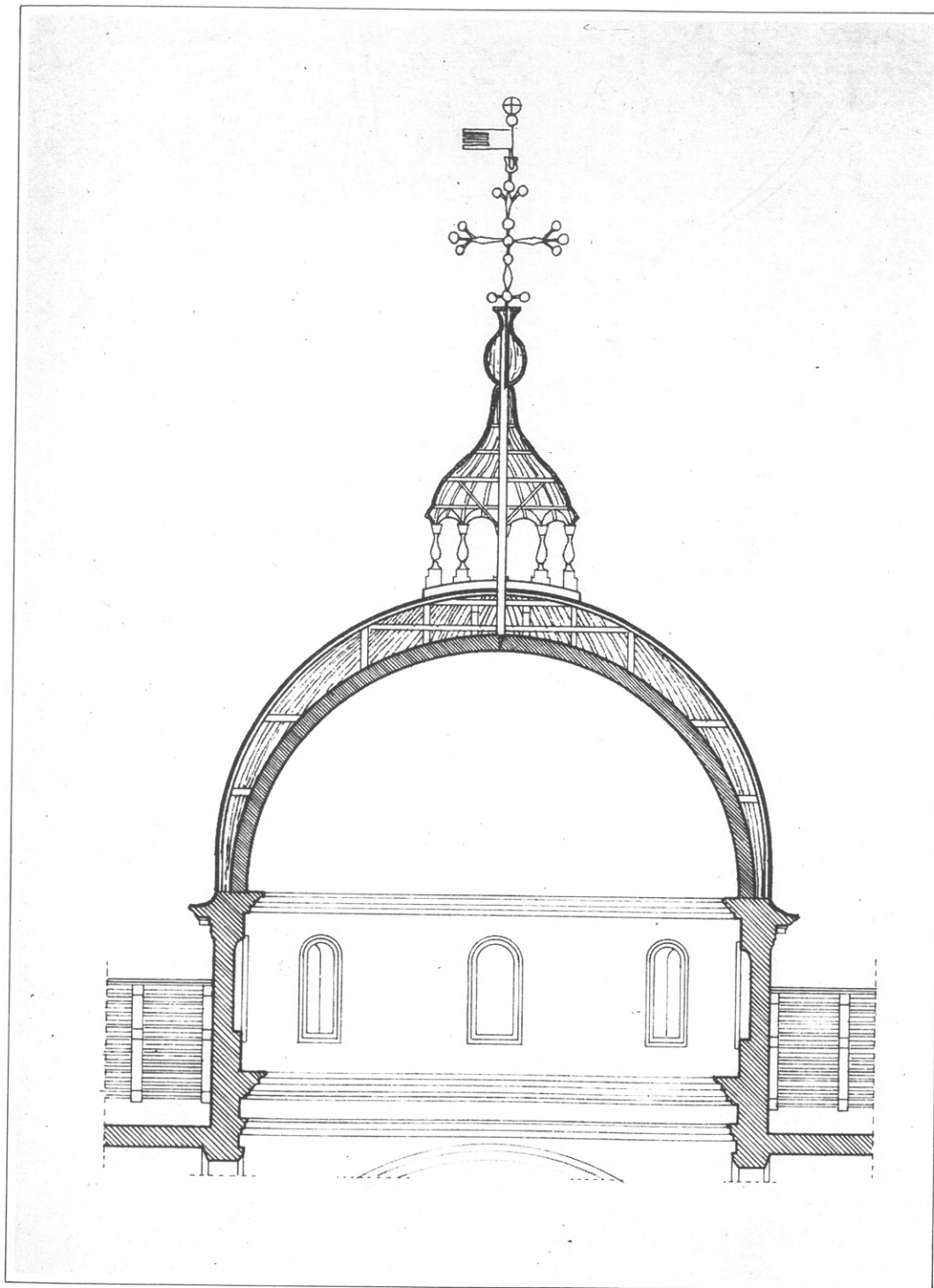
41. Τὸ μνημεῖο τοῦ Γαβριὴλ Σεβήρου ἐπάνω ἀπὸ τῆ νότια πύλη (Foto Toso)

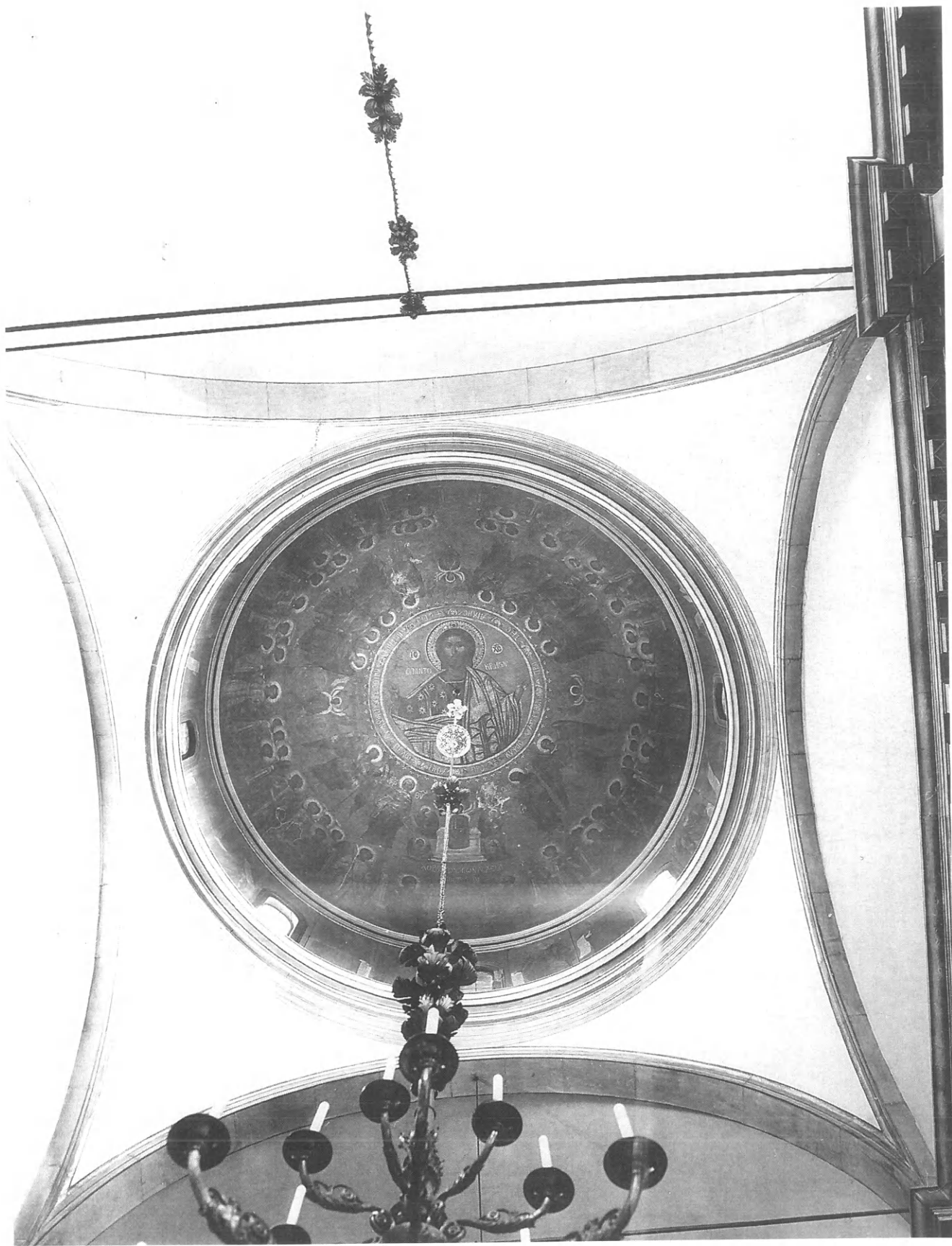
42. Παράθυρο στη βόρεια πλευρά (Foto Toso)

43. Τὸ ἀνατολικὸ παράθυρο τῆς βόρειας πλευρᾶς καὶ τμήμα τοῦ τέμπλου, λεπτομέρεια (Foto Toso)

44. Τομή τοῦ τρούλλου (Prof. Renato Padoan)

45. Τροῦλλος (Foto Toso)

46. Μορφές 'Αποστόλων στο τύμπανο τοῦ τρούλλου (E.I.B.)

47. Ἡ παράσταση τοῦ Παντοκράτορος καὶ τῆς Ἑτοιμασίας τοῦ θρόνου στὸν τροῦλλο (E.I.B.)

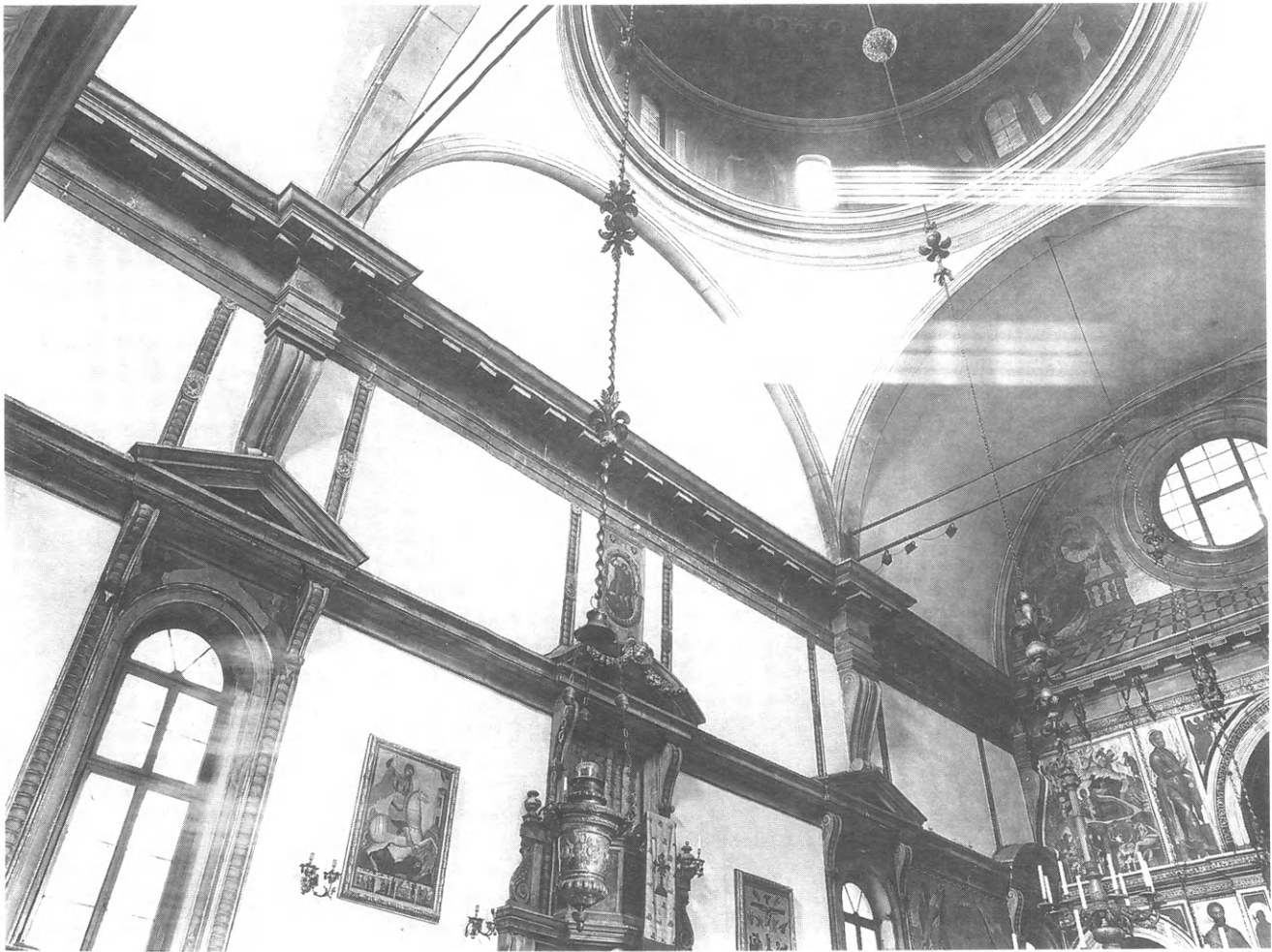
48. Τέμπλο (E.I.B.)

49. Τέμπλο (Ε.Ι.Β.)

50. Ἡ ψηφιδωτὴ παράσταση τοῦ Εὐαγγελισμοῦ ἐπάνω ἀπὸ τὸ τέμπλο (E.I.B.)

51. Βόρεια πλευρά και τμήμα τοῦ τρούλλου (Foto Toso)

52. Τροῦλλος Διακονικοῦ (Foto Toso)

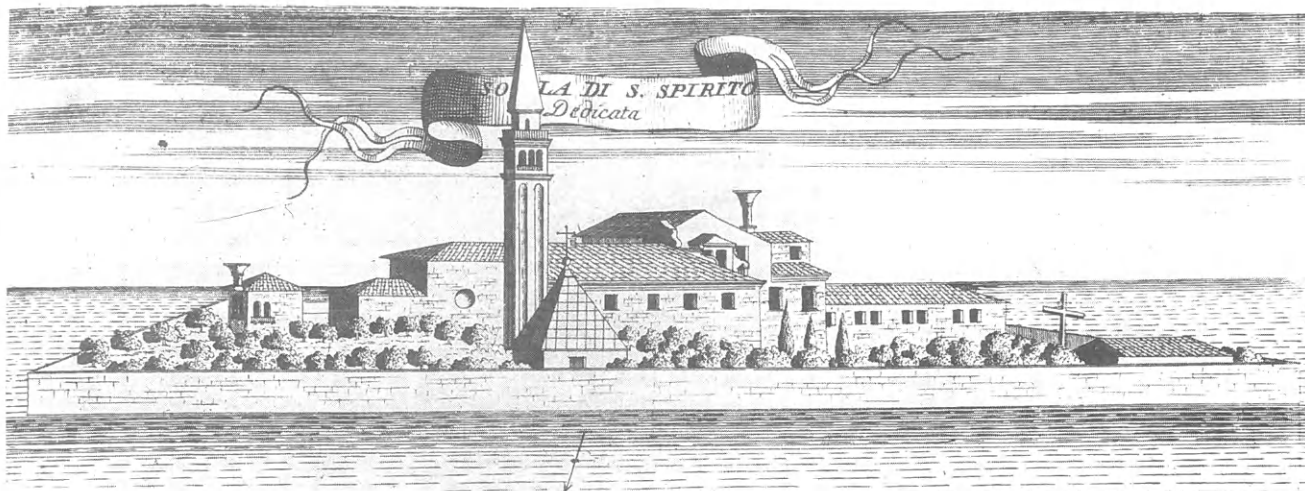
53. Ἐσωτερικὸ ἱεροῦ (Foto Toso)

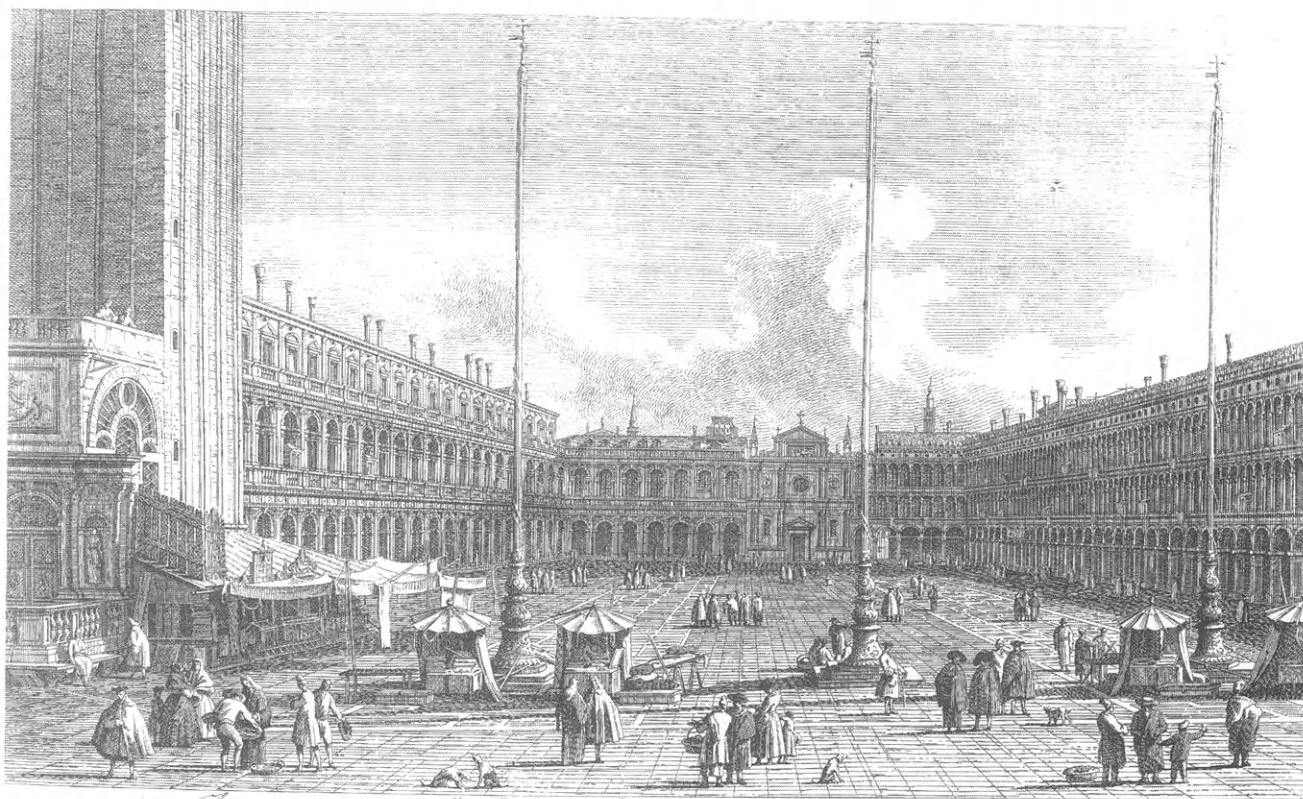
54. Λεπτομέρεια τῆς διακόσμησης τῆς κόγχης τοῦ Ἱεροῦ (ἀποδιδόμενη στο Μ. Δαμασκηνὸ) (Ε.Ι.Β.)

55. Ο σταυρός επάνω από το τέμπλο (Foto Toso)

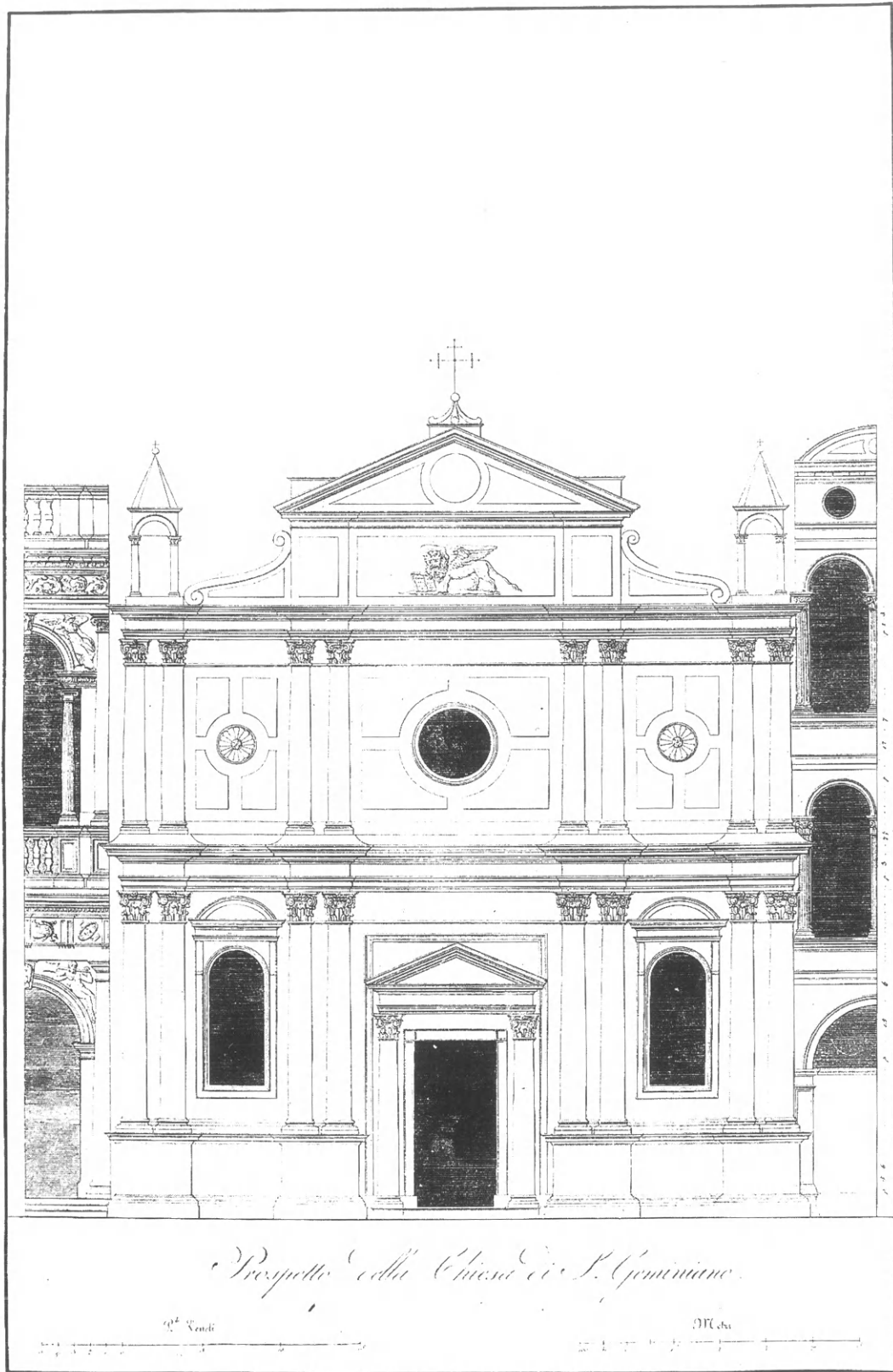
56. Ἡ μοναστηριακὴ ἐκκλησία τοῦ Santo Spirito (ἀπὸ τὴ συλλογὴ χαλκογραφιῶν τοῦ V. Coronelli, *L'isolario della laguna veneta*) (BMC)

Areae majoris S. Marci Prospectus ad Templum S. Geminiani.

XI

57. Ἡ πλατεῖα τοῦ Ἁγίου Μάρκου μετὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ San Geminiano στὸ βάθος (ἀπὸ τὴ συλλογὴ χαλκογραφιῶν "Le prospettive di Venezia dipinte da Canaletto e incise da Antonio Visentini") (BMC)

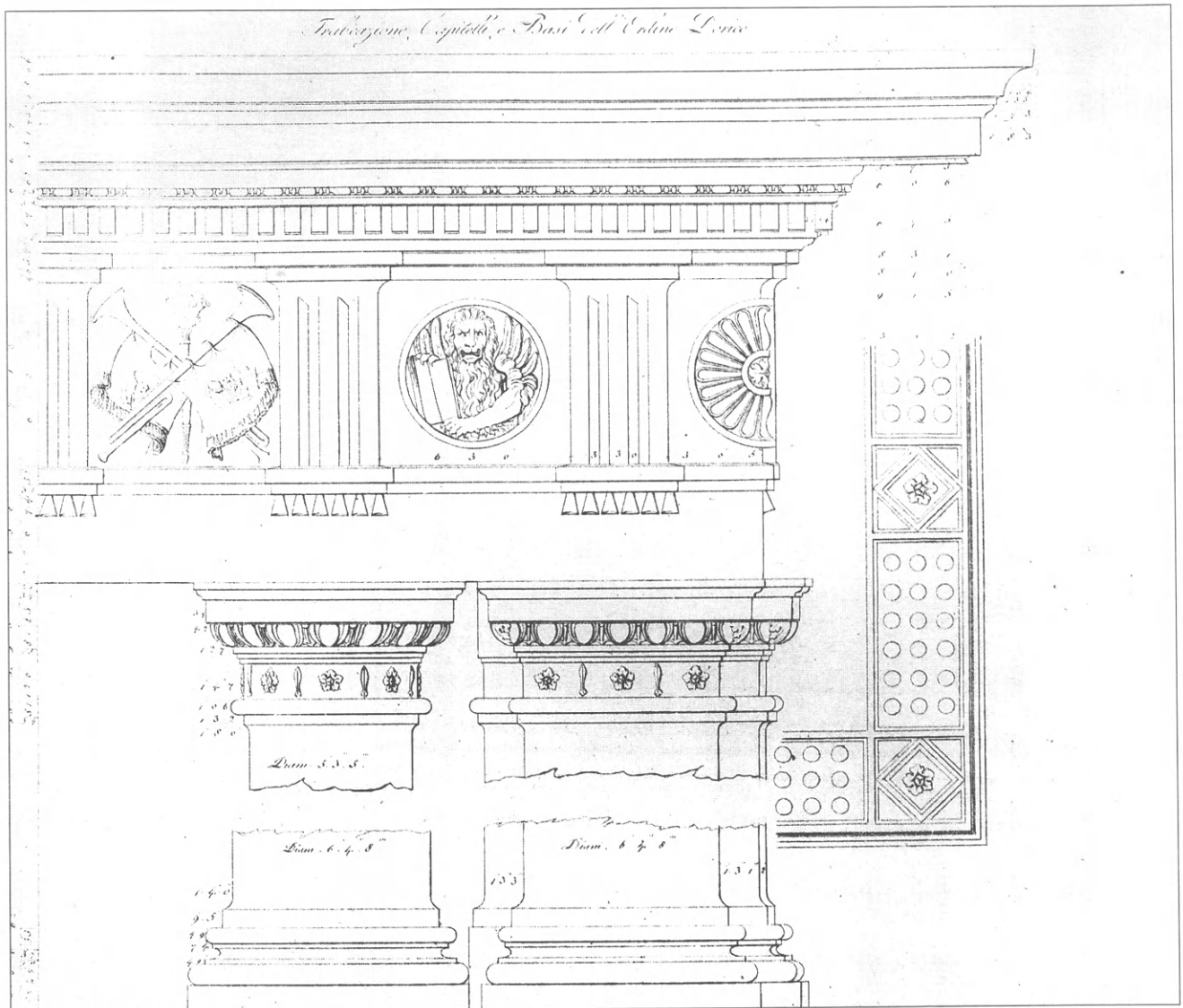
58. Ἡ πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Geminiano (L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva) (BMC)

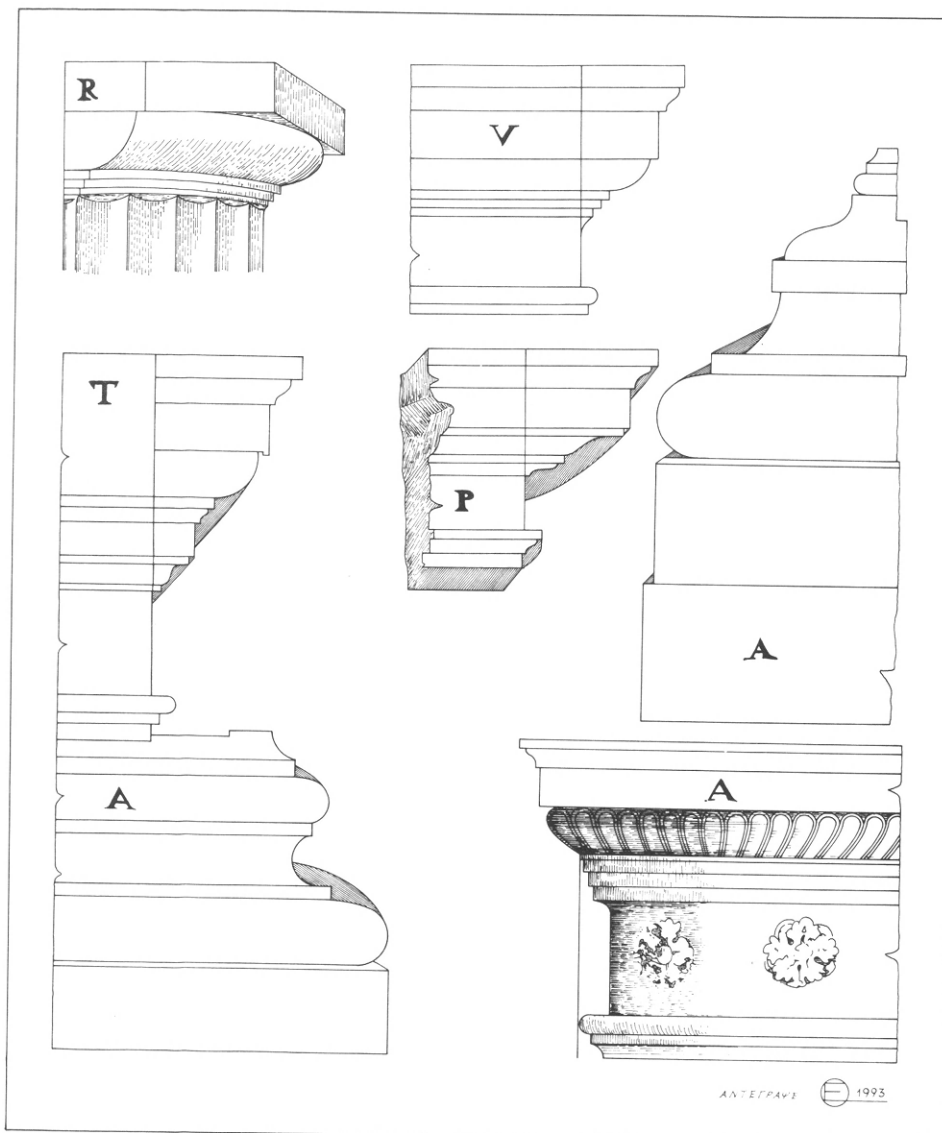
59. Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, λεπτομέρεια

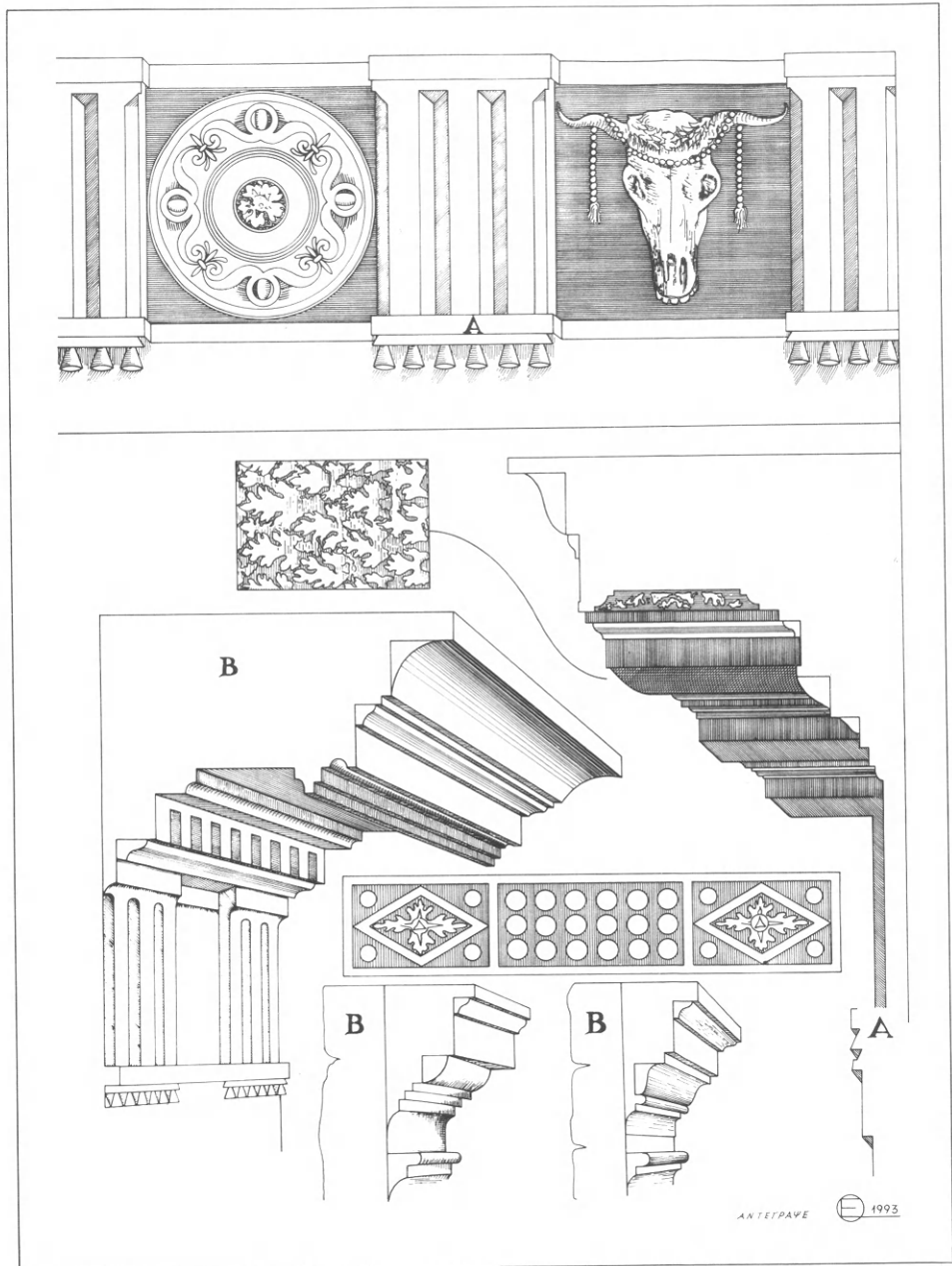
60. Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, λεπτομέρεια

61. Μαρκιανή Βιβλιοθήκη, λεπτομέρειες (L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva) (BMC)

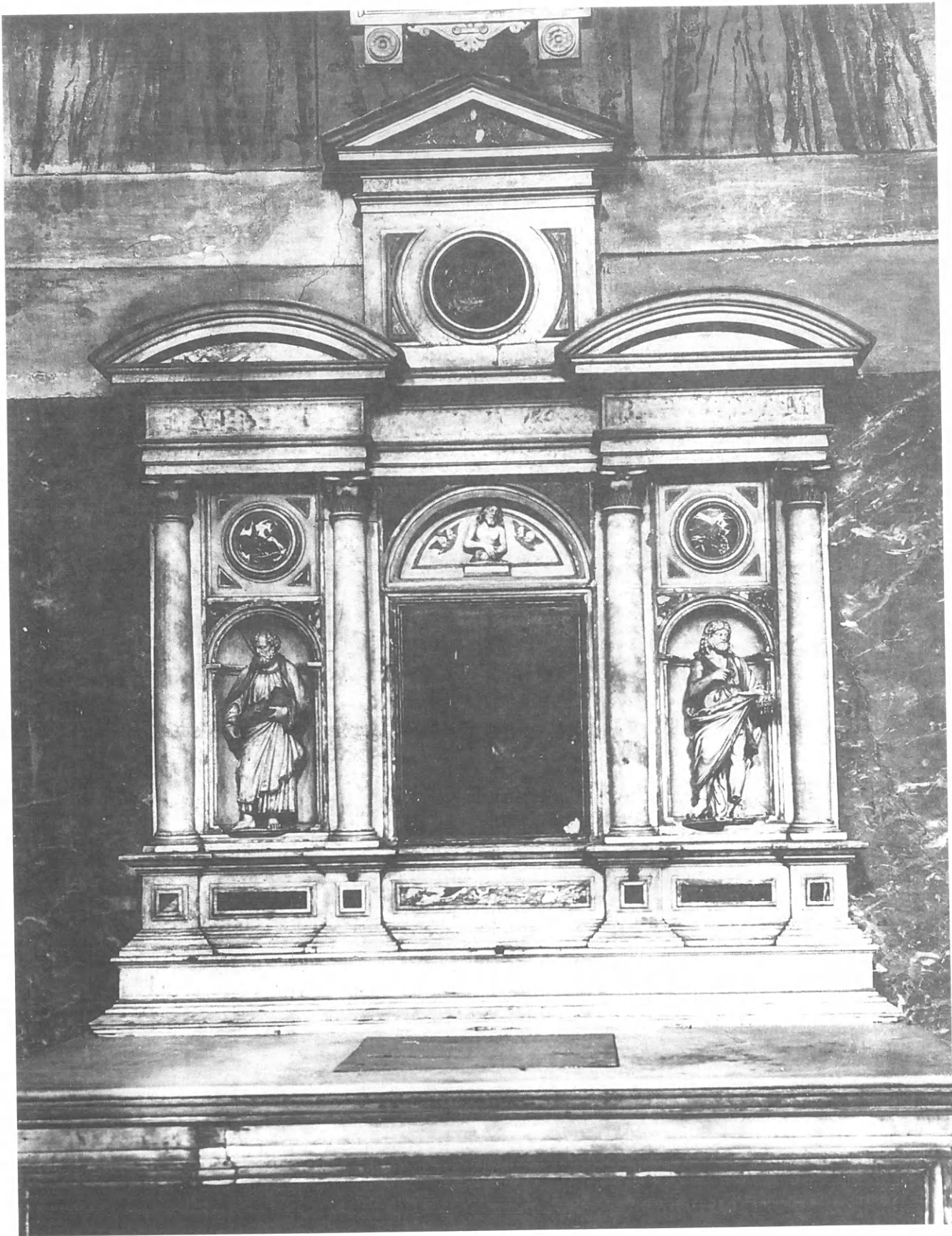
62. Λεπτομέρειες του «δωρικού ρυθμού» (S. Serlio)

63. Λεπτομέρειες ζωφόρου, τριγλύφων κλπ. (S. Serlio)

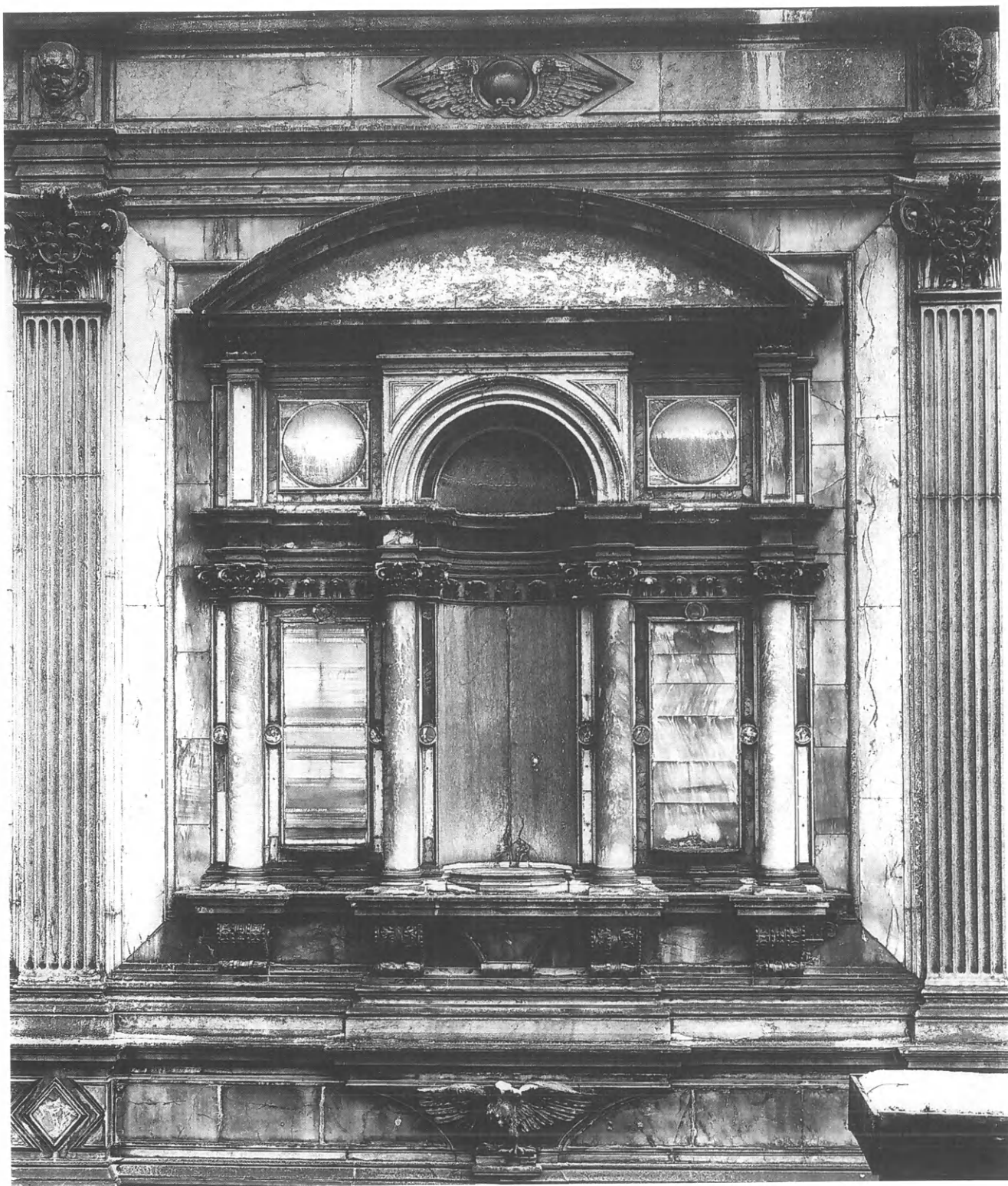
64. Ἁγία Τράπεζα στὴν ἐκκλησία τοῦ San Martino

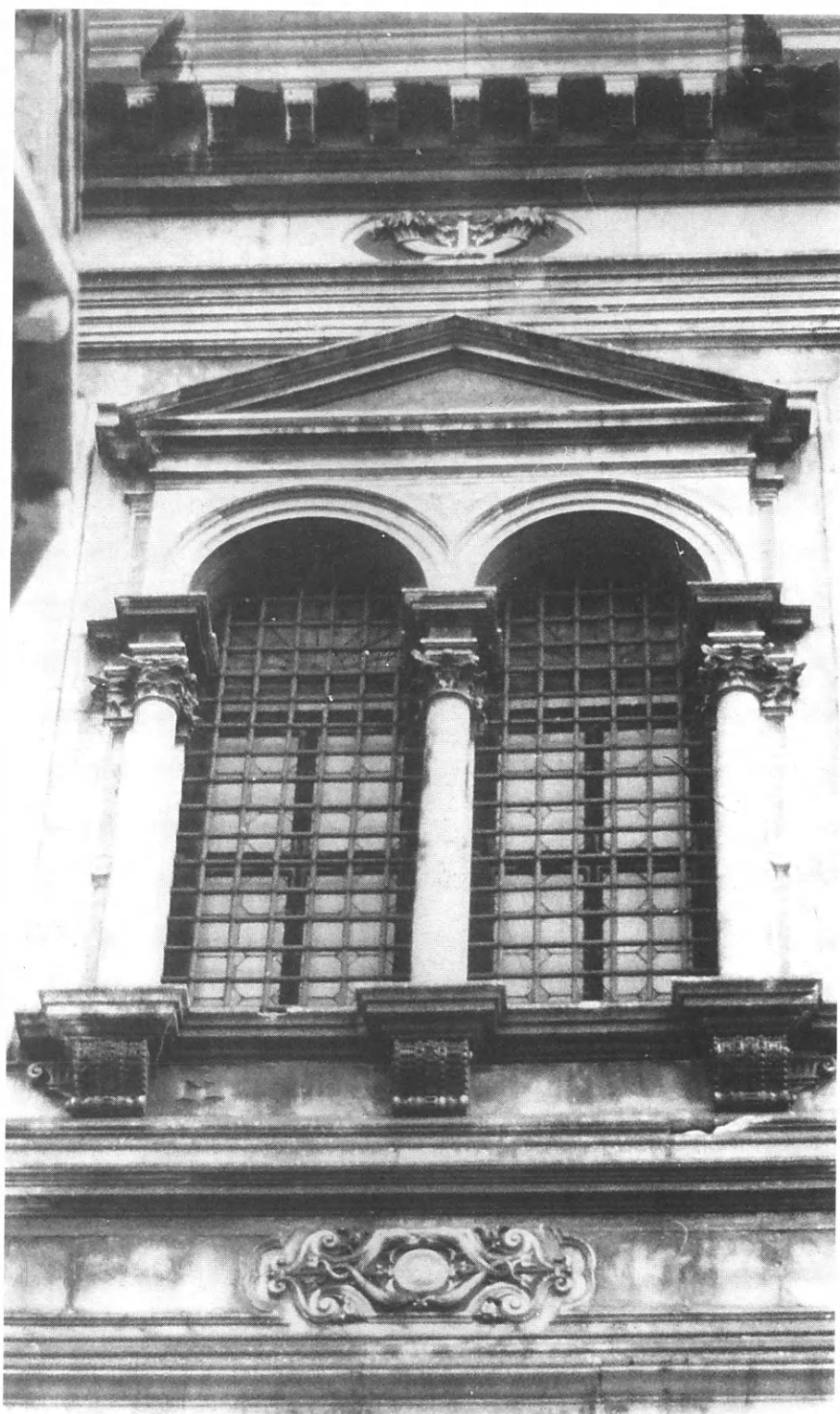
65. Ἁγία Τράπεζα στὴν ἐκκλησία τοῦ San Martino, λεπτομέρεια (BMC)

66. Scuola di San Rocco, λεπτομέρεια τῆς πίσω ὀψης (φωτ. Ν. Σκουτέλλη)

67. Scuola di San Rocco, λεπτομέρεια τῆς πίσω ὀψῆς (Archivio Böhm)

68. Scuola di San Rocco, λεπτομέρεια τῆς πίσω ὀψῆς (φωτ. Ν. Σκουτέλλη)

69. Scuola di San Rocco, πλάγια όψη

70. Ἡ ἐκκλησία τῆς Santa Maria dei Miracoli (Archivio Böhm)

71. Santa Maria dei Miracoli, τροῦλλος ἱεροῦ

72. Palazzo Malipiero-Trevisan a Santa Maria Formosa

73. Palazzo Contarini a San Benetto (BMC)

74. Ἡ capella Corner στὴν ἐκκλησία τῶν Santi Apostoli

75. Ἡ ἐκκλησία τοῦ San Michele in Isola, κεντρικὸ κλίτος καὶ ἱερὸ (BMC)

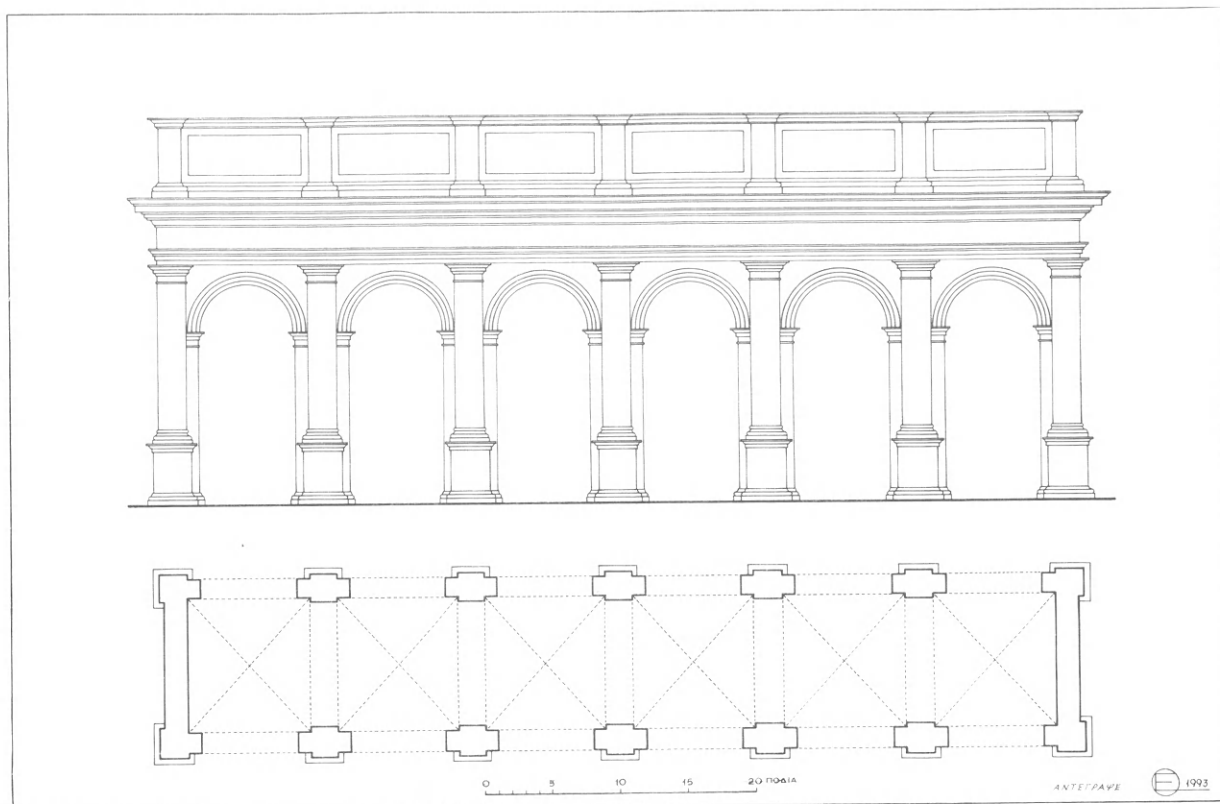
76. Ἐκκλησία τοῦ San Sebastiano, τροῦλλος Ἱεροῦ (Archivio Böhm)

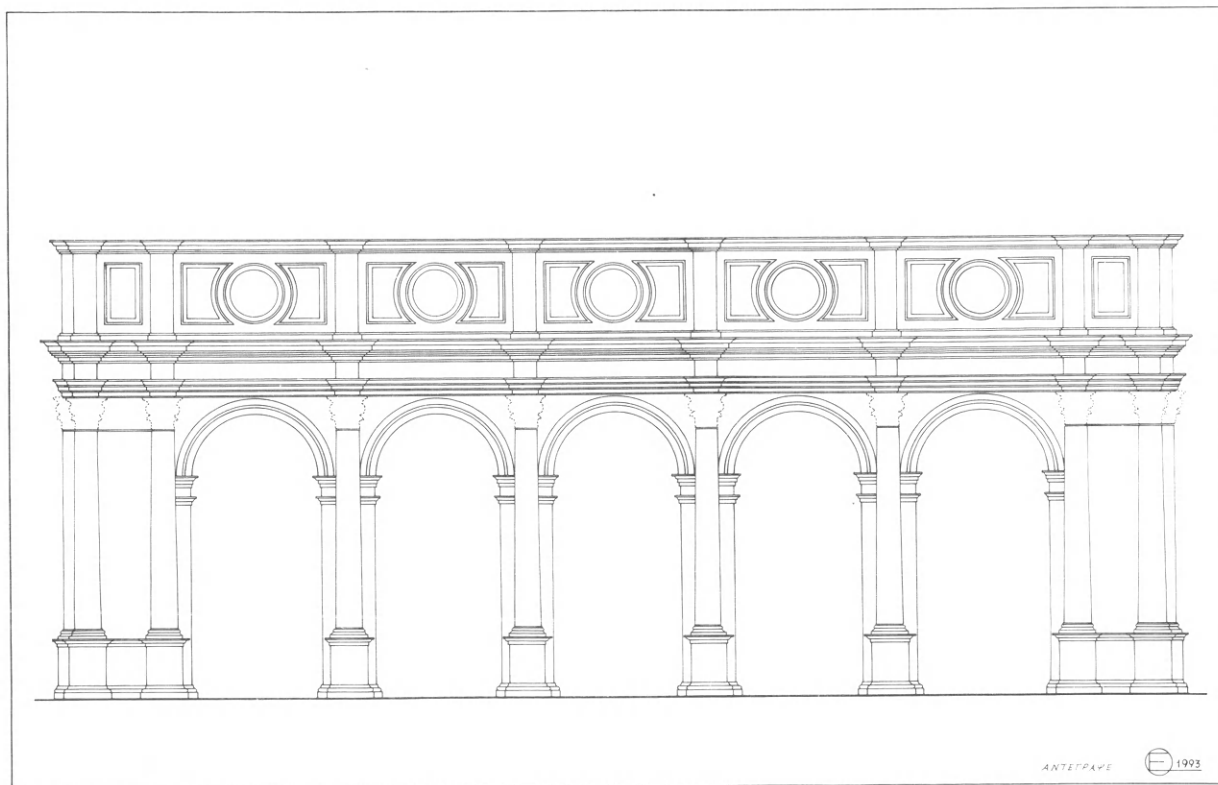
77. Τὸ "barco" τῆς ἐκκλησίας τοῦ San Michele in Isola (Archivio Böhm)

78. Ἡ ἐκκλησία τοῦ San Sebastiano. Ἀποψη τοῦ γυναικωνίτη (Archivio Böhm)

79. 'Ο γυναικωνίτης στην ἐκκλησία τῆς Santa Maria dei Servi
(σχέδιο τοῦ ἐργαστηρίου Visentini, J. McAndrew 1974)

80. 'Ο γυναικωνίτης στην ἐκκλησία τοῦ Sant'Antonio di Castello
(σχέδιο τοῦ ἐργαστηρίου Visentini, J. McAndrew 1974)

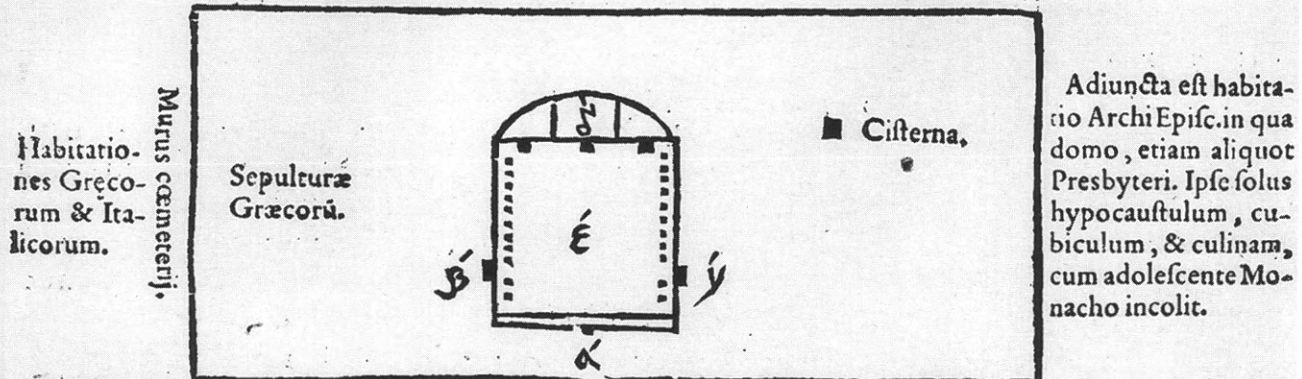
Νέας) Mirum inter cætera, quemadmodū ponderosissimæ illæ naues in Mare deiiciatur.

Θήσαυρον) Armamentarium, non paucis Germaniæ oppidis maius.

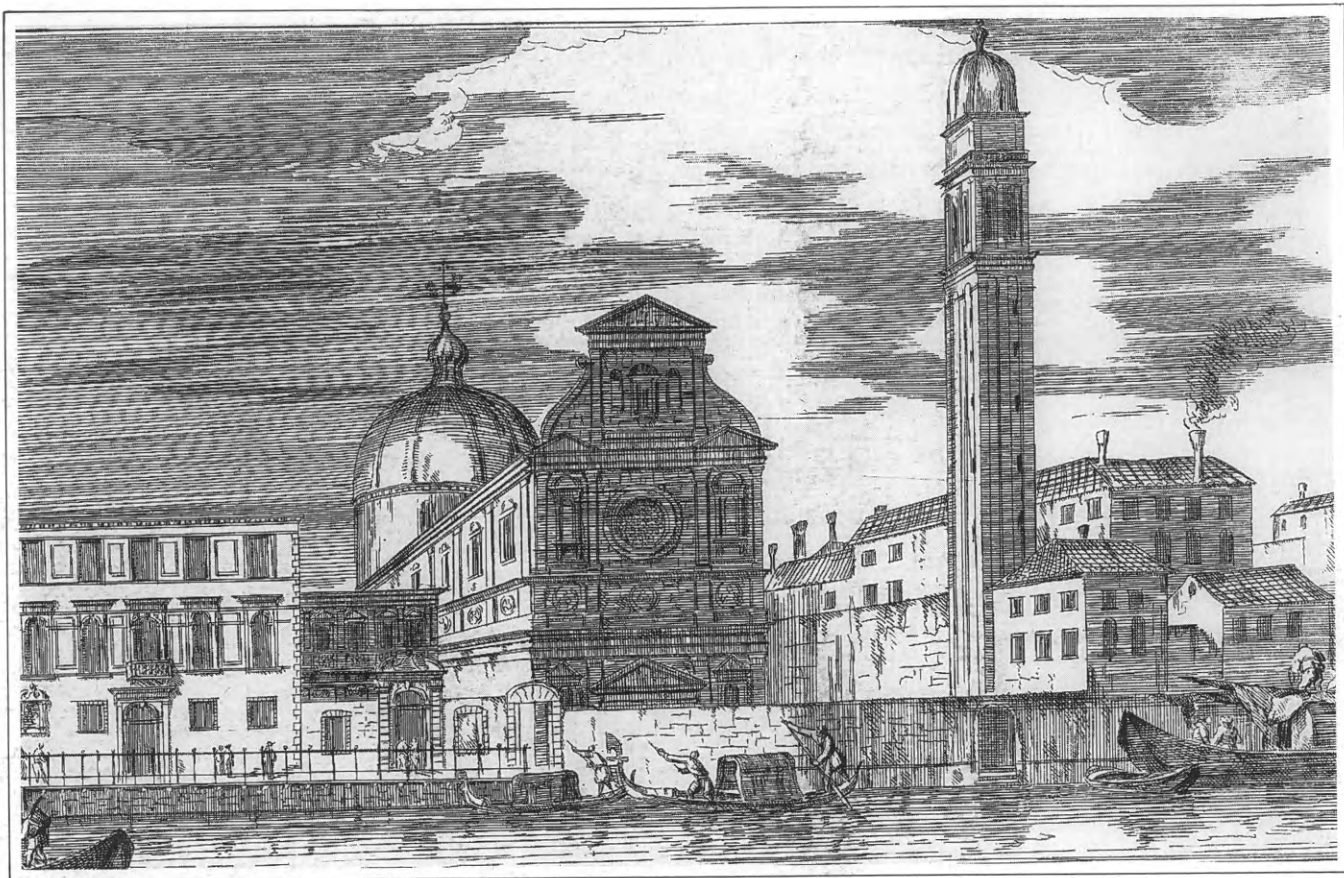
Τάβλαρχεον.) In quo, sellæ auro & gemmis ad stuporem ornatae, mensæ preciosissimæ, lecti auro & serico pulcherrimi, statuæ & alia antiqua plurima.

Σφωρὶ Γεωργεον) Græcorum S. Georgii templum, magnitudine templum æquat S. Iacobi Tybingense: sumptibus ipsorum Græcorum ædificatum. Ideo, adhuc nouum, nec pictis imaginibus absolutum.

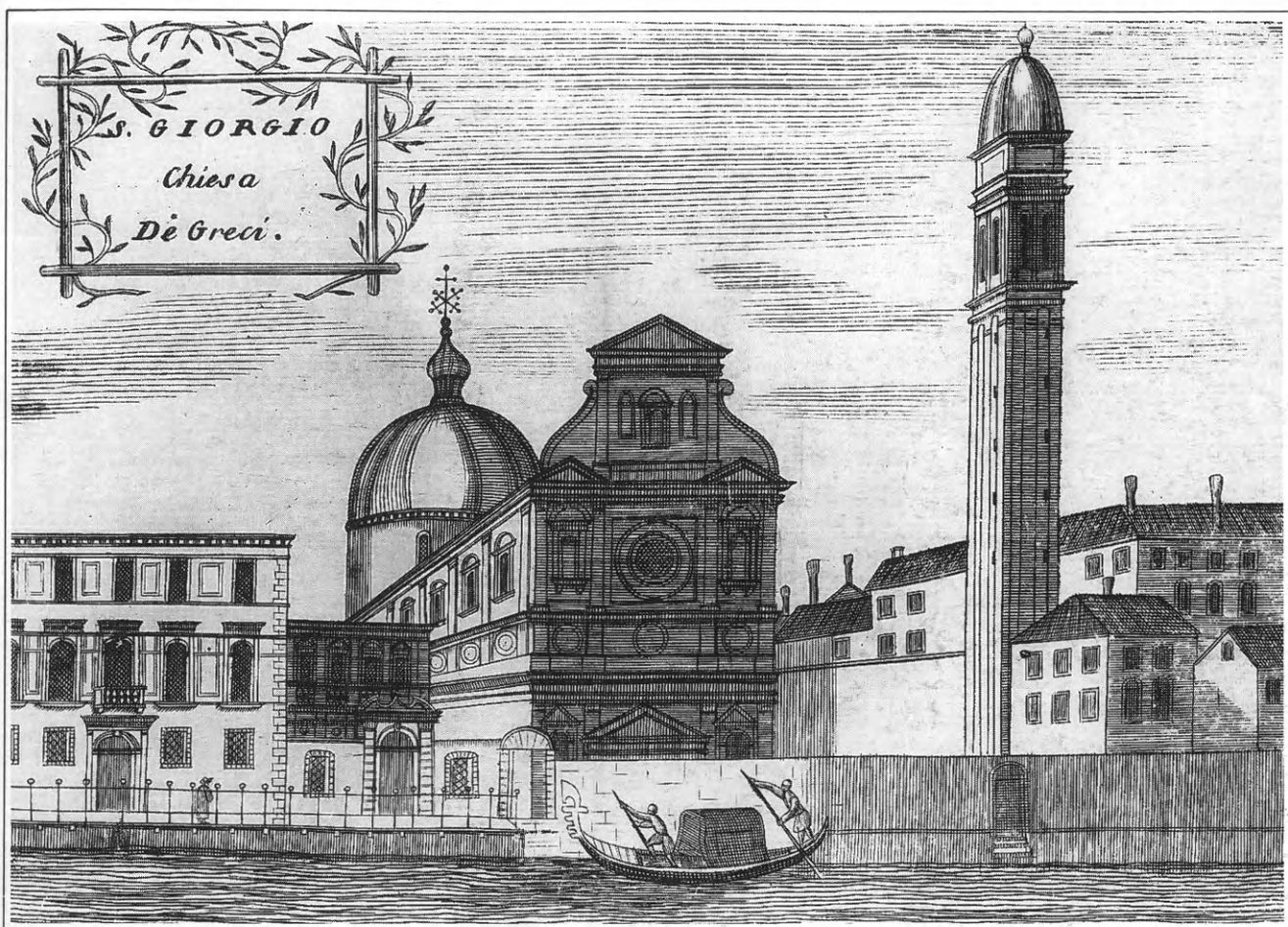
FIGVRA FVNDAMENTI EIVS.

Habet Templum tres portas, α, β, γ: quarum inferior, α, aliquantò cæteris maior est: qua mulieres tantum ingrediuntur; conscensuræ suum (in alto positū) ambonem, Βορ-
Fischen.

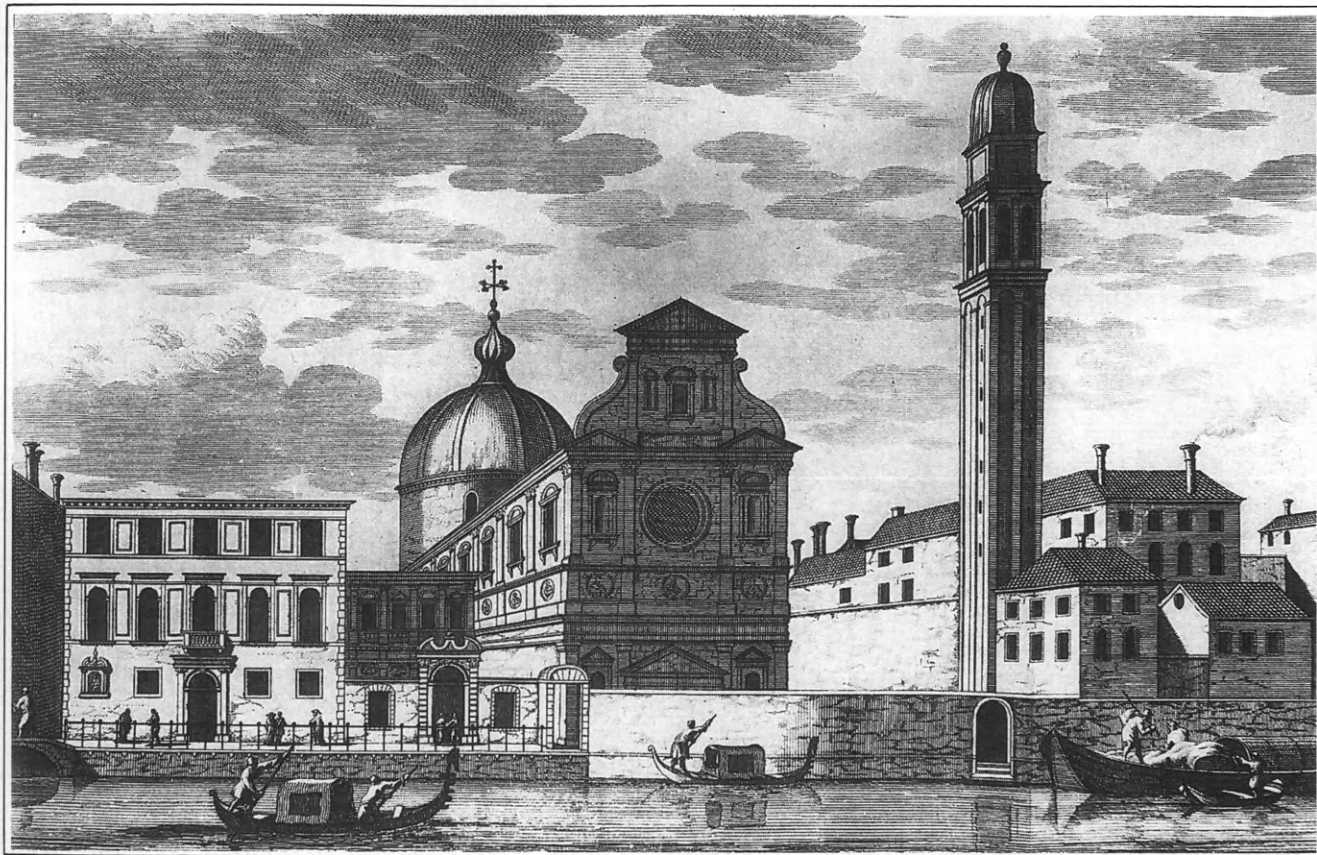
82. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, χαλκογραφία Luca Carlevarijs (ἀρ. 3) (BMC)

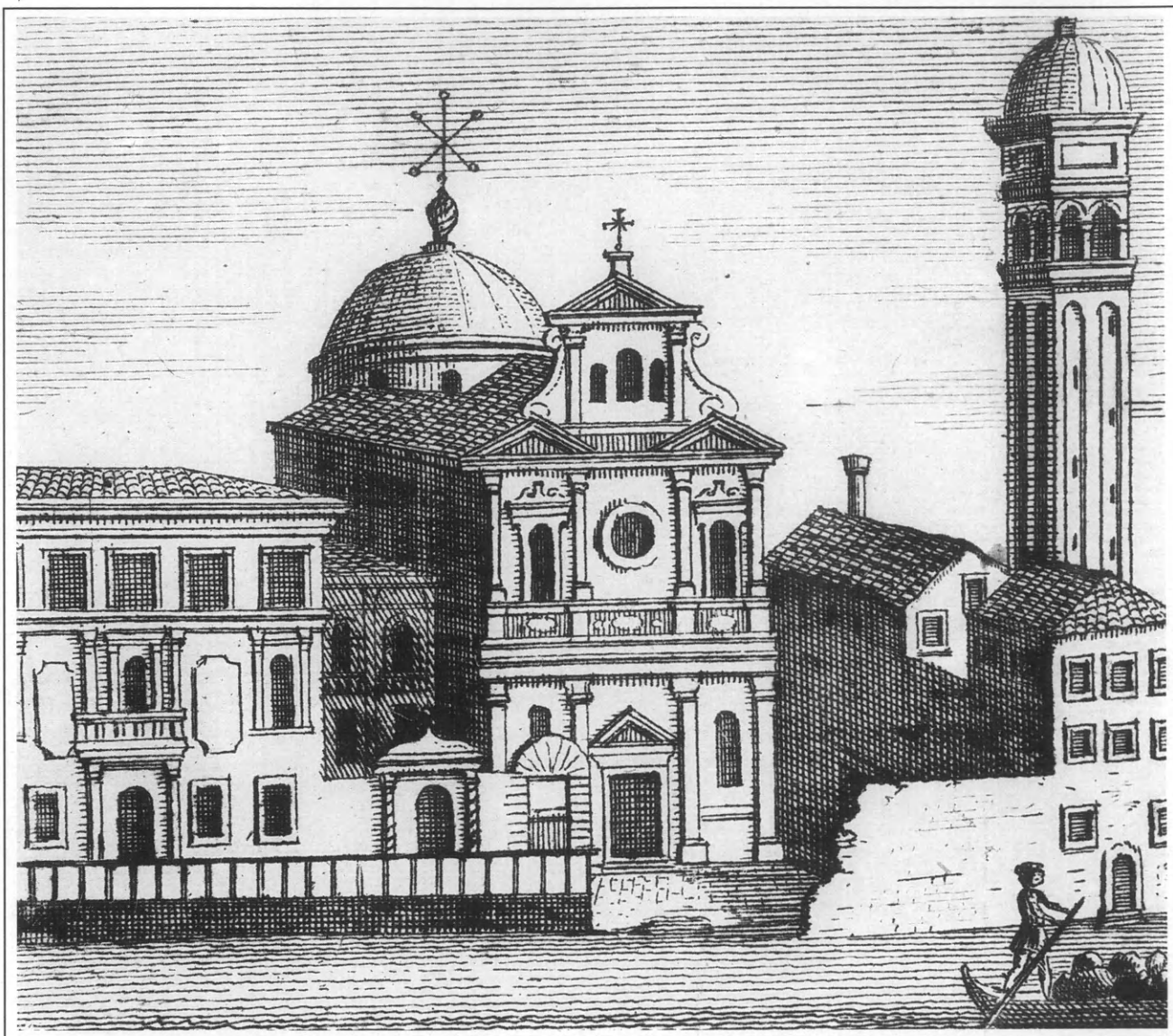
83. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, χαλκογραφία V. Coronelli (ἀρ. 4) (BMC)

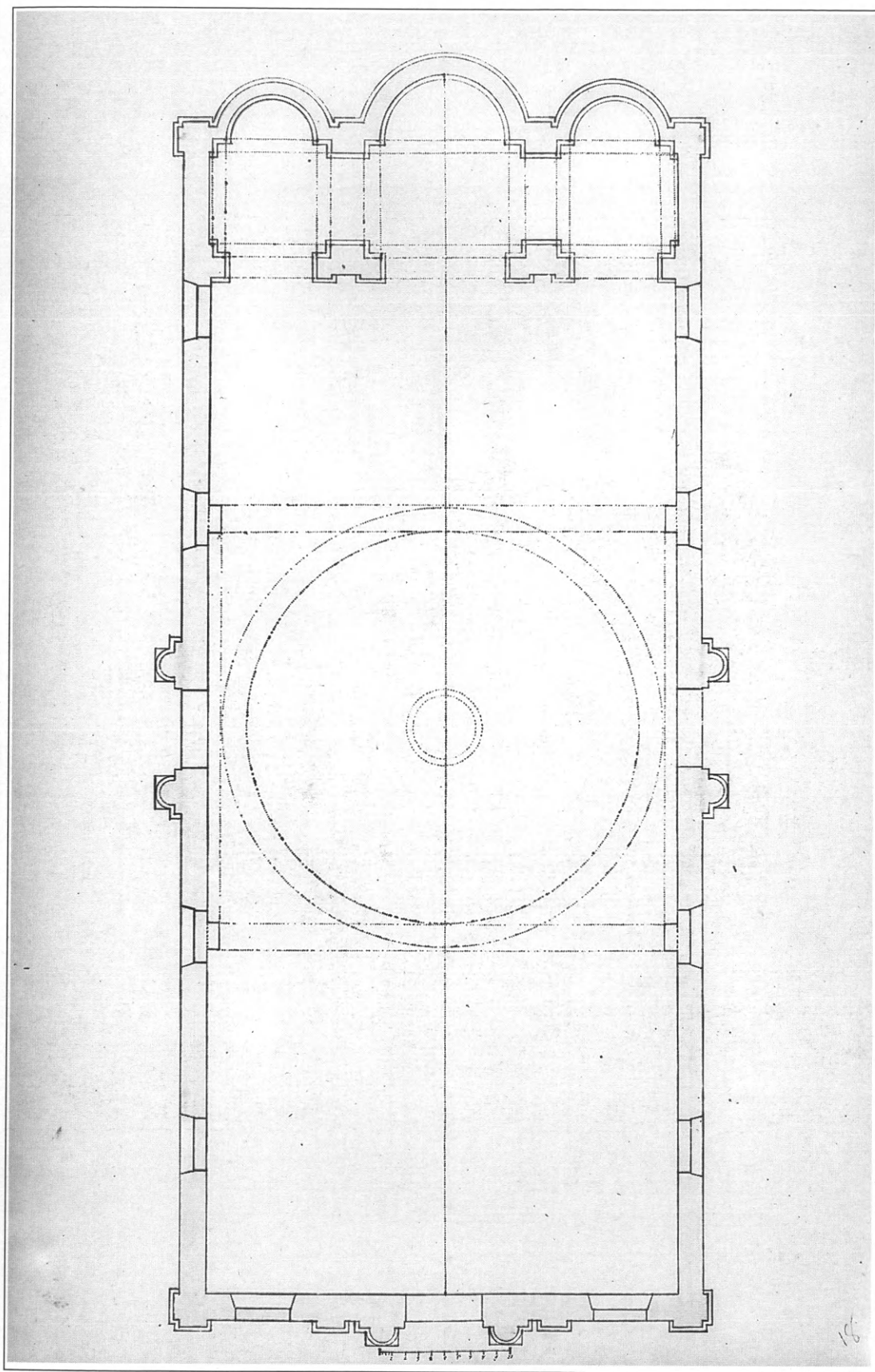
84. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, χαλκογραφία D. Lovisa (ἀρ. 5) (BMC)

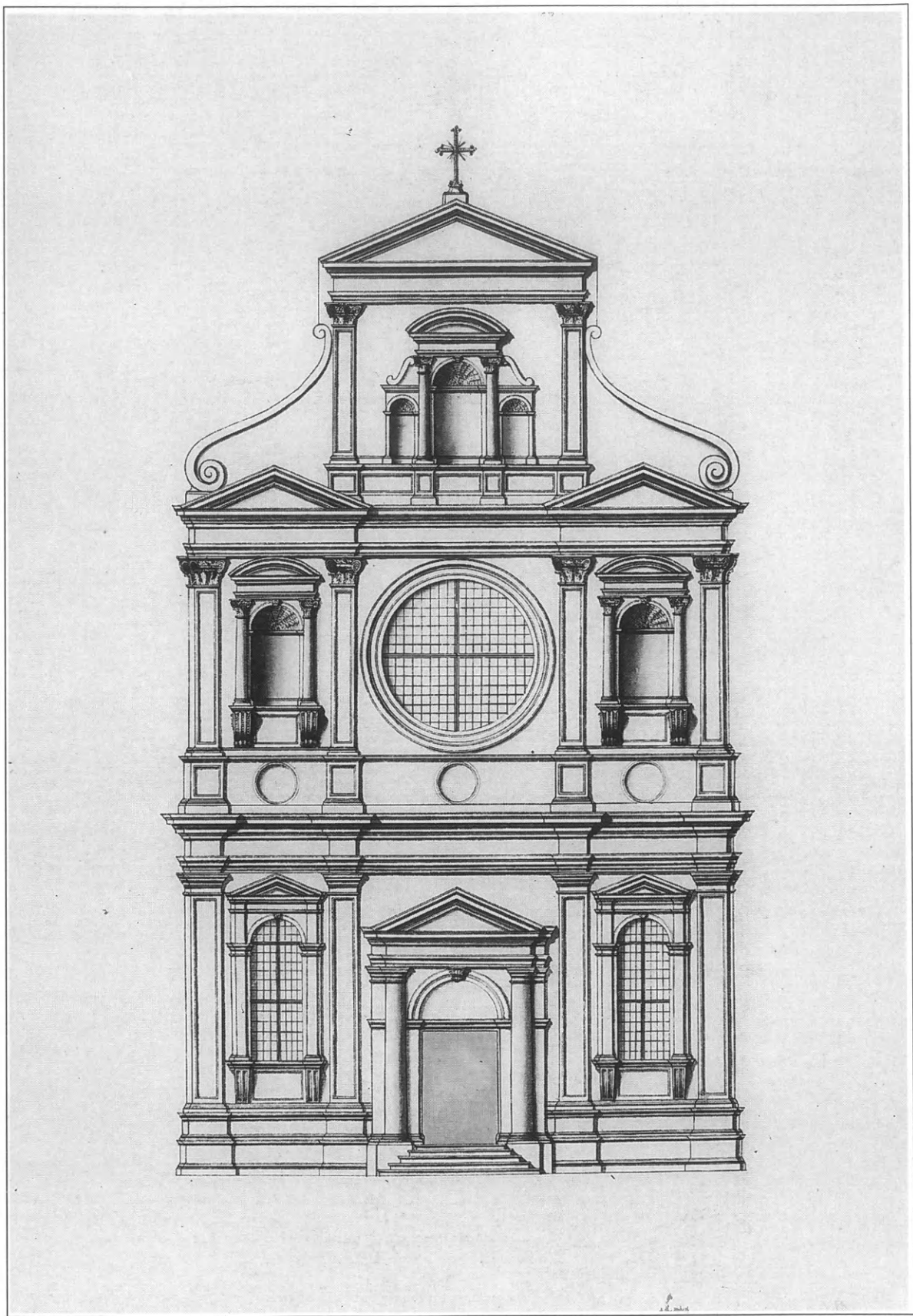
85. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, χαλκογραφία P. van der Aa (ἀρ. 6) (BMC)

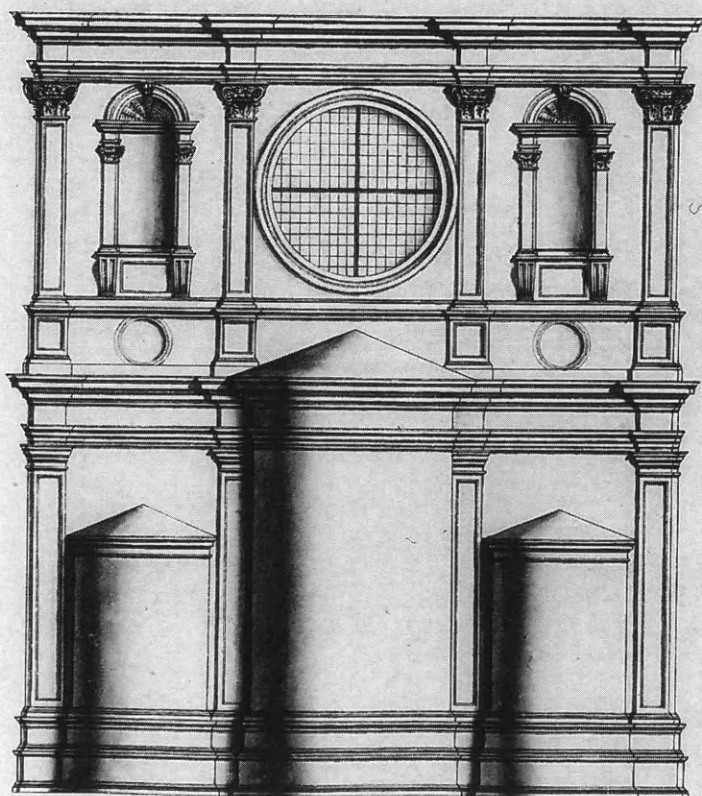
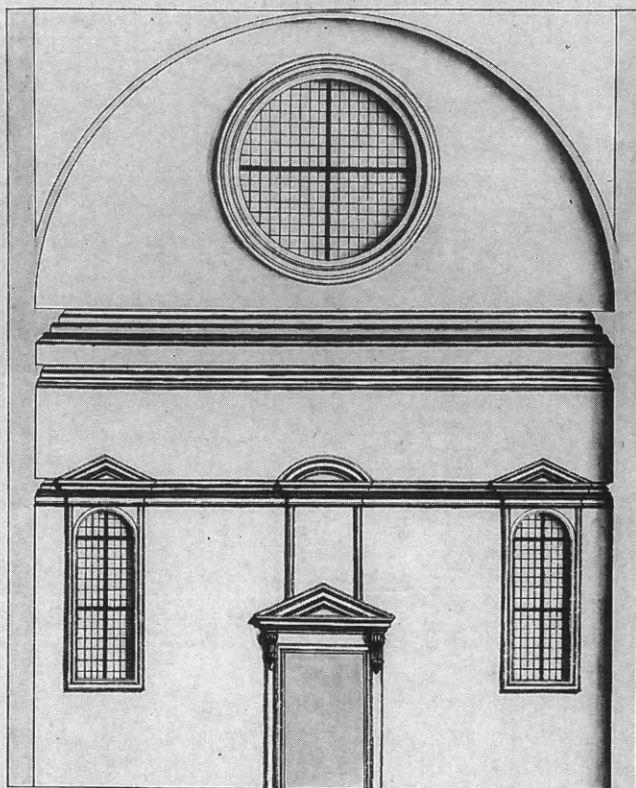
86. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, χαλκογραφία F. Zucchi (ἀρ. 7) (BMC)

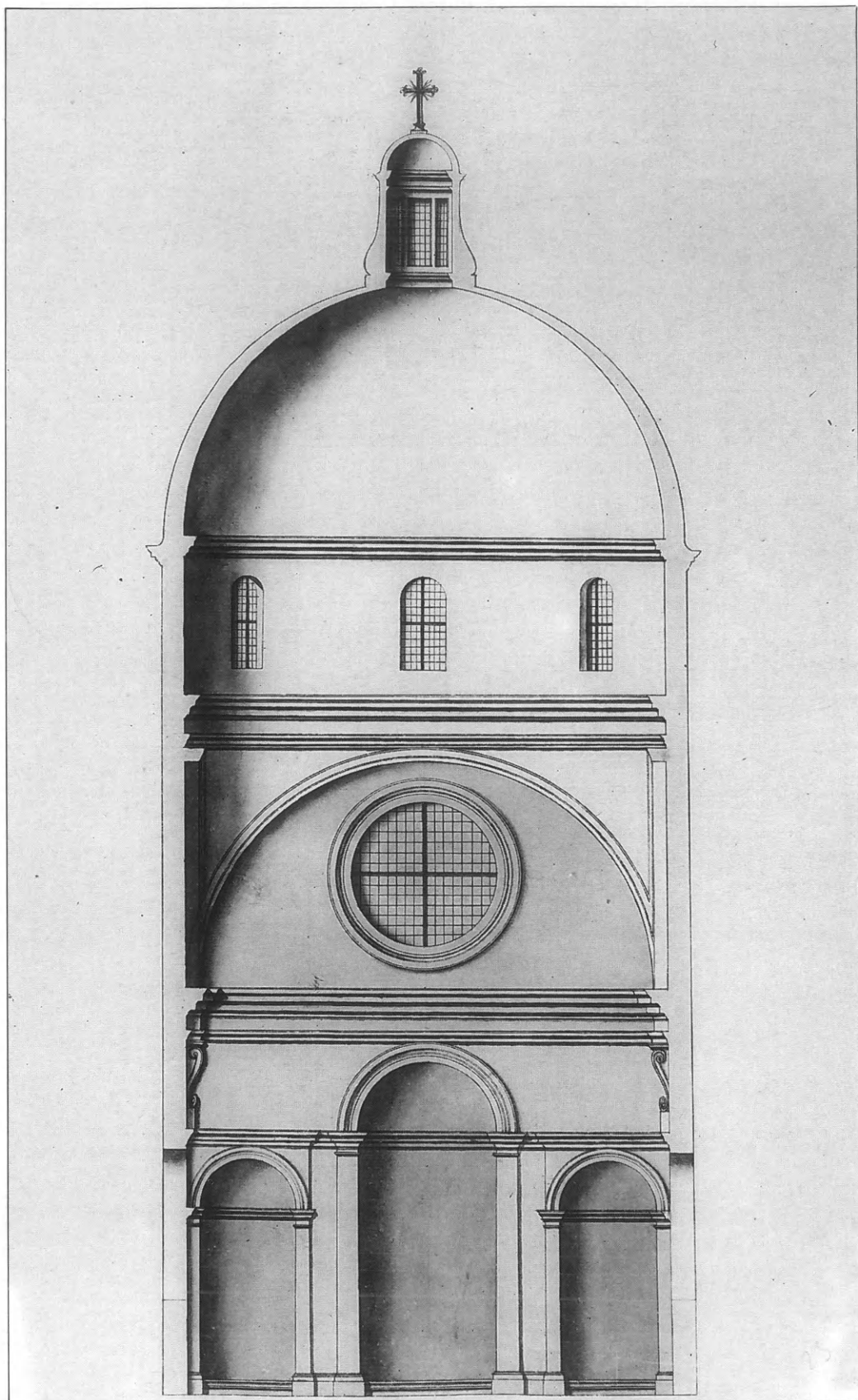
87. Κάτοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, σχέδιο ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 11α) (RIBA)

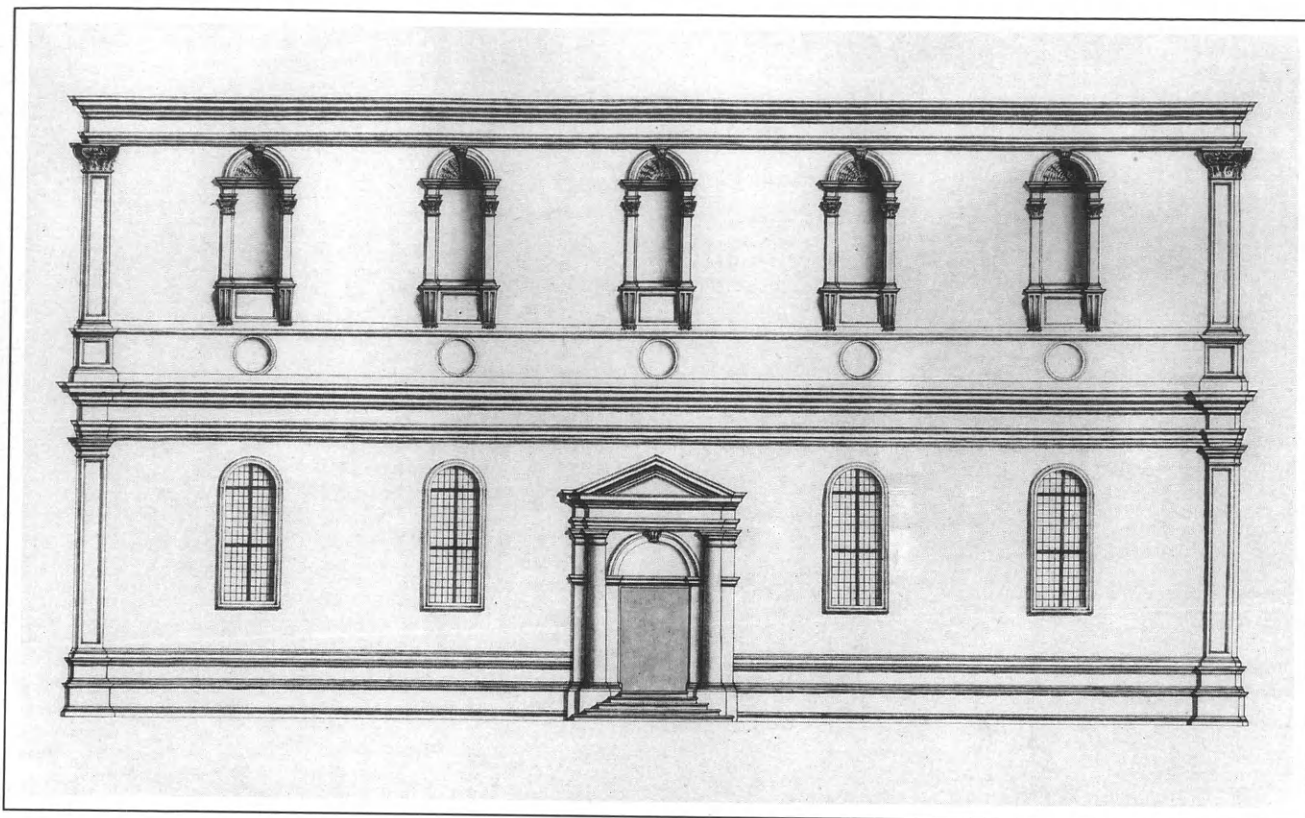
88. Πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, σχέδιο ἐργαστηρίου Visentini (άρ. 11β) (RIBA)

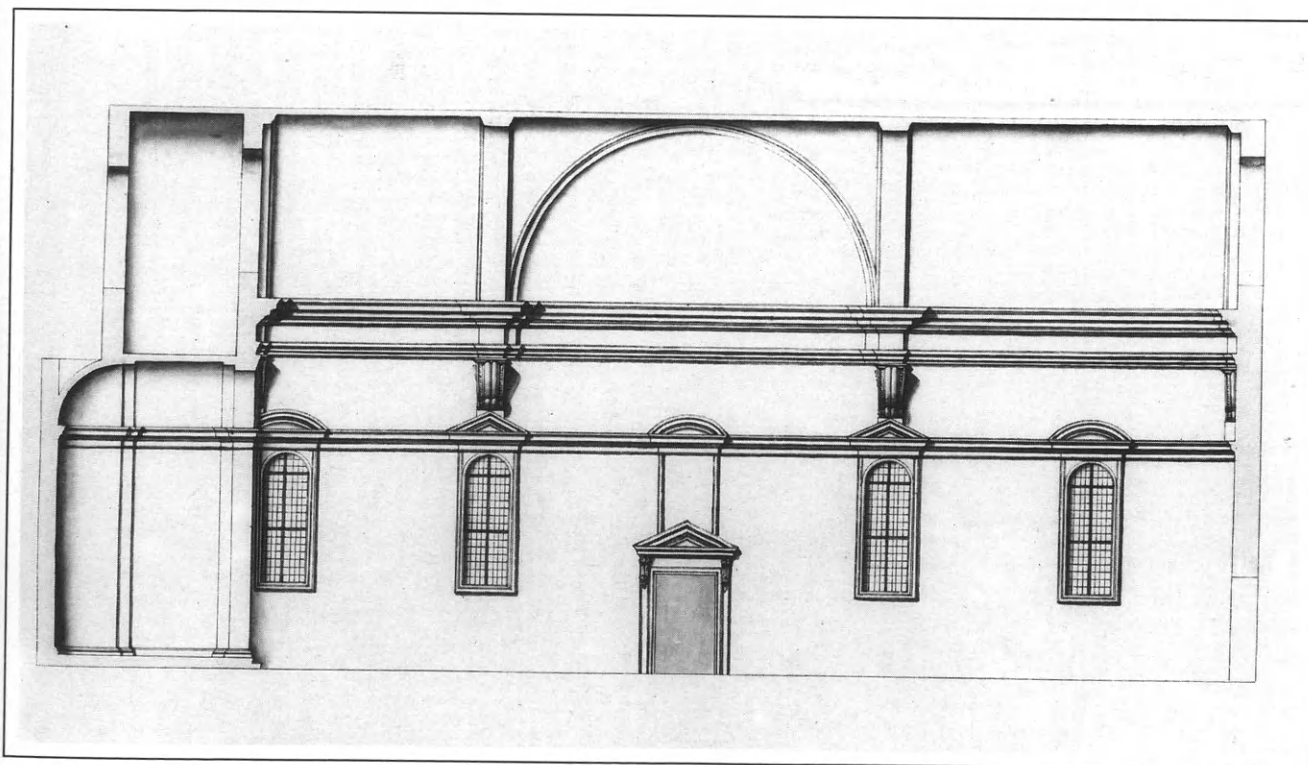
89. Όπίσθια ὄψη καὶ τομὴ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σχέδιο
ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 11γ) (RIBA)

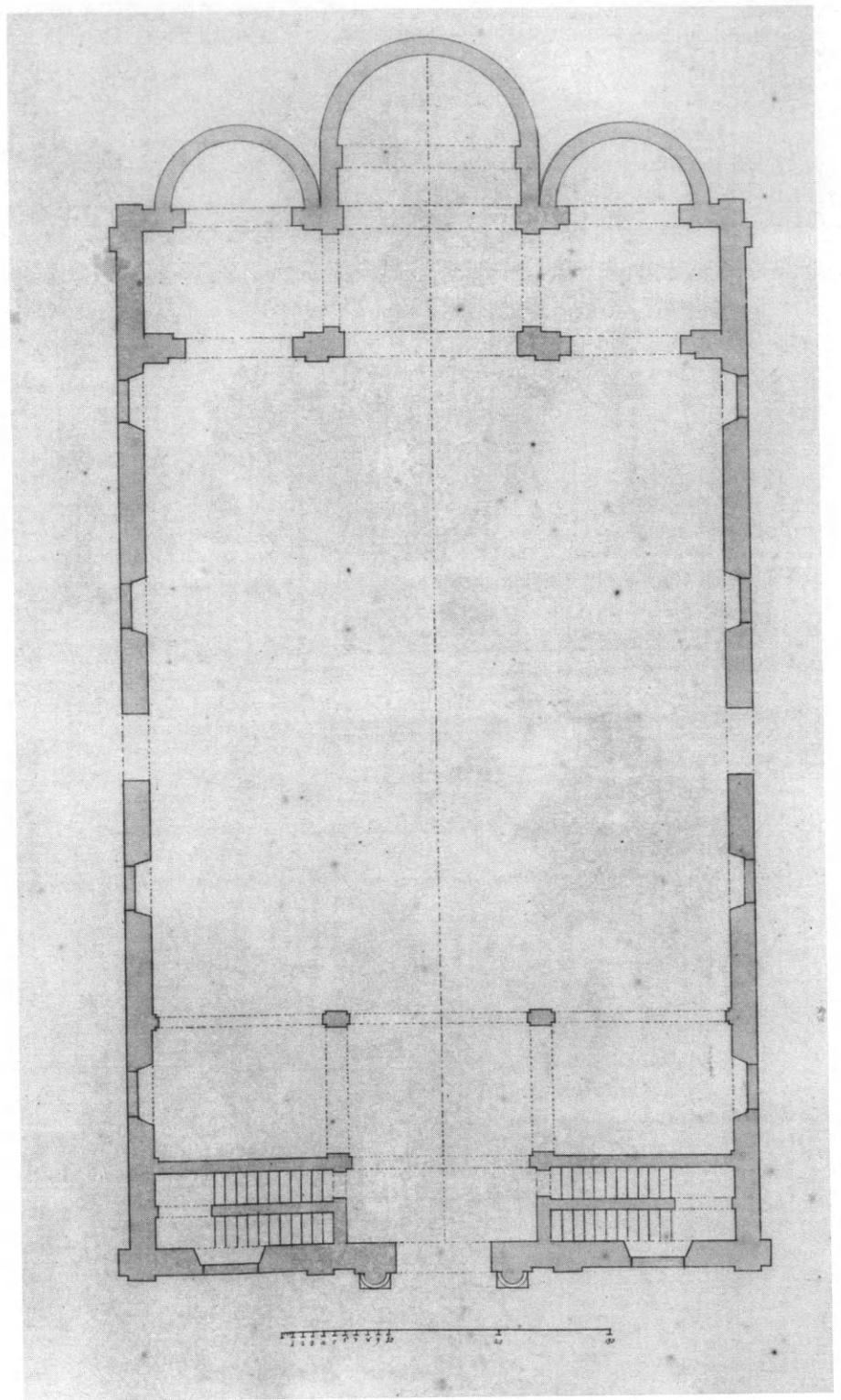
90. Τομή κατά πλάτος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου,
σχέδιο τοῦ ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 118) (RIBA)

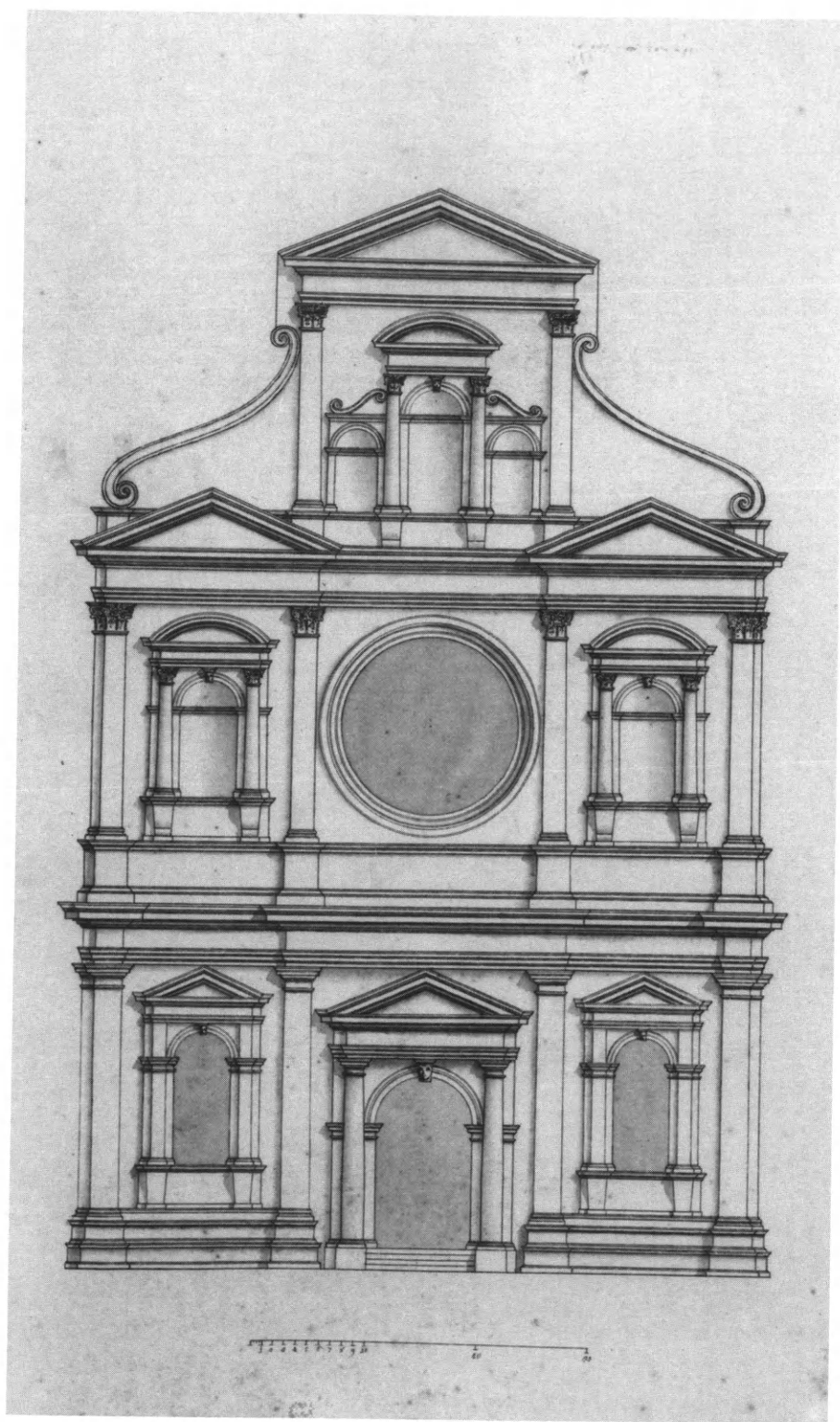
91. Πλάγια ὄψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σχέδιο τοῦ ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 11ε) (RIBA)

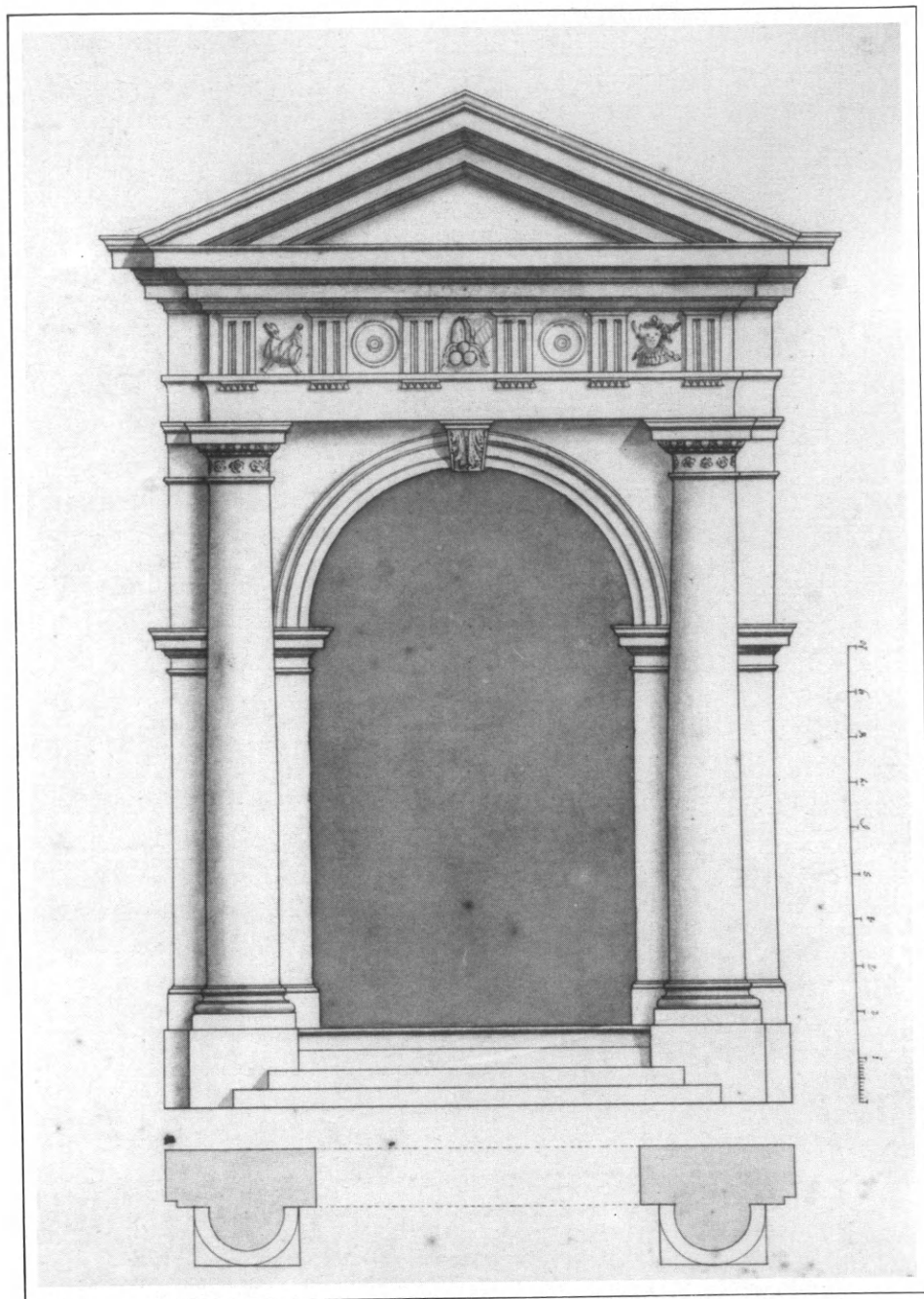
92. Τομή κατὰ μῆκος τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, σχέδιο τοῦ ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 11στ) (RIBA)

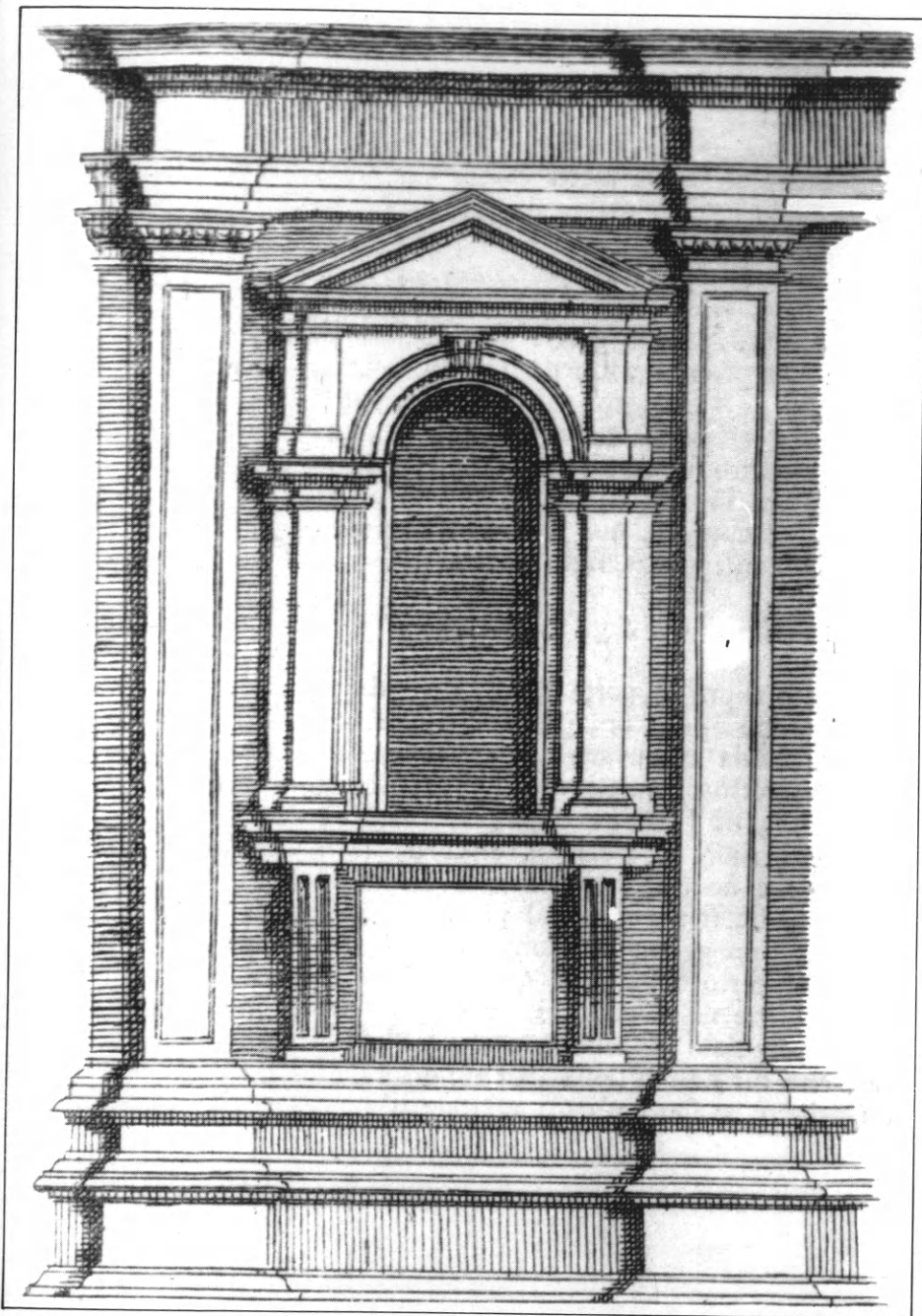
93. Κάτοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων,
σχέδιο ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 11ζ) (BM)

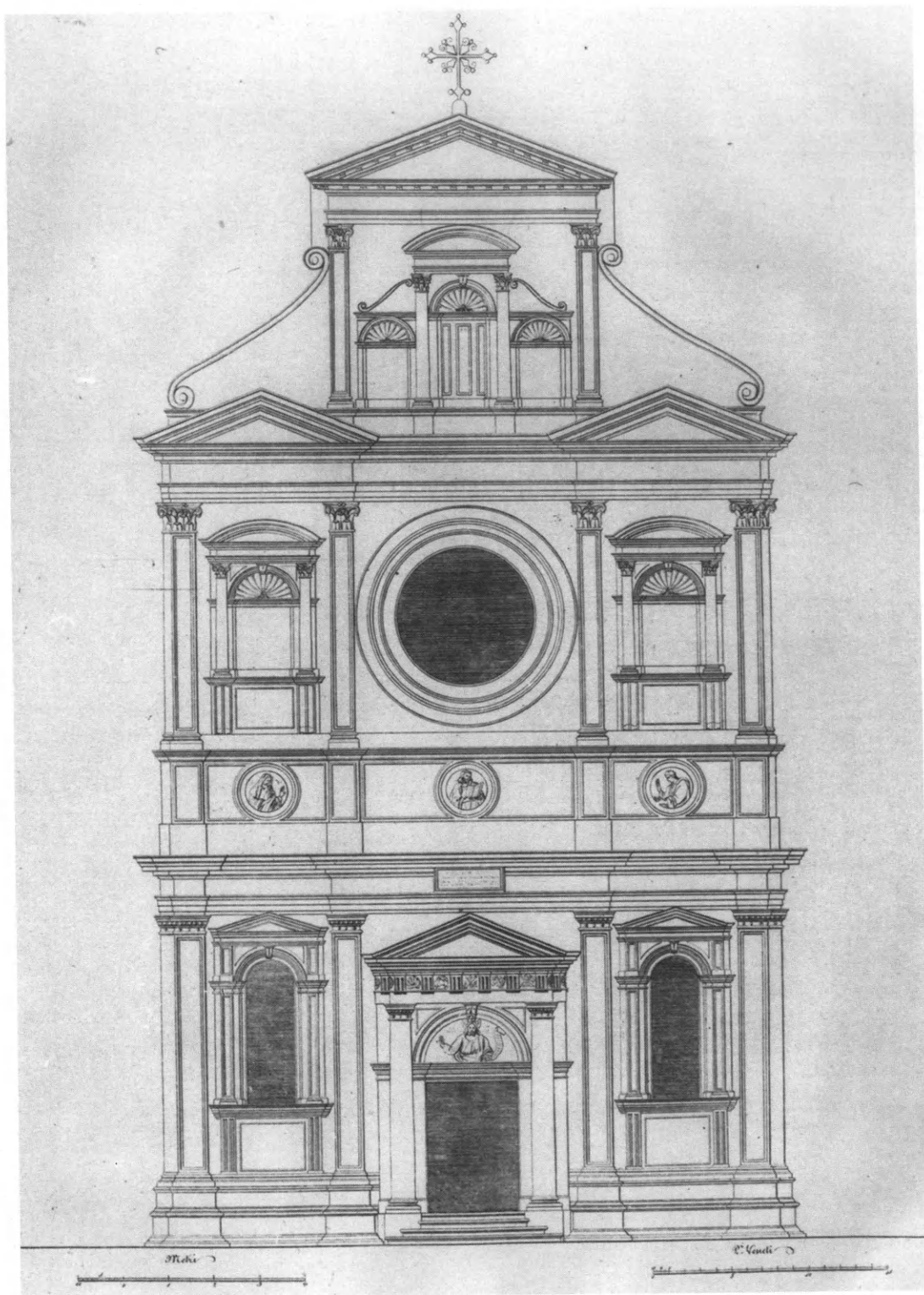
94. Πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου,
σχέδιο ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 11η) (BM)

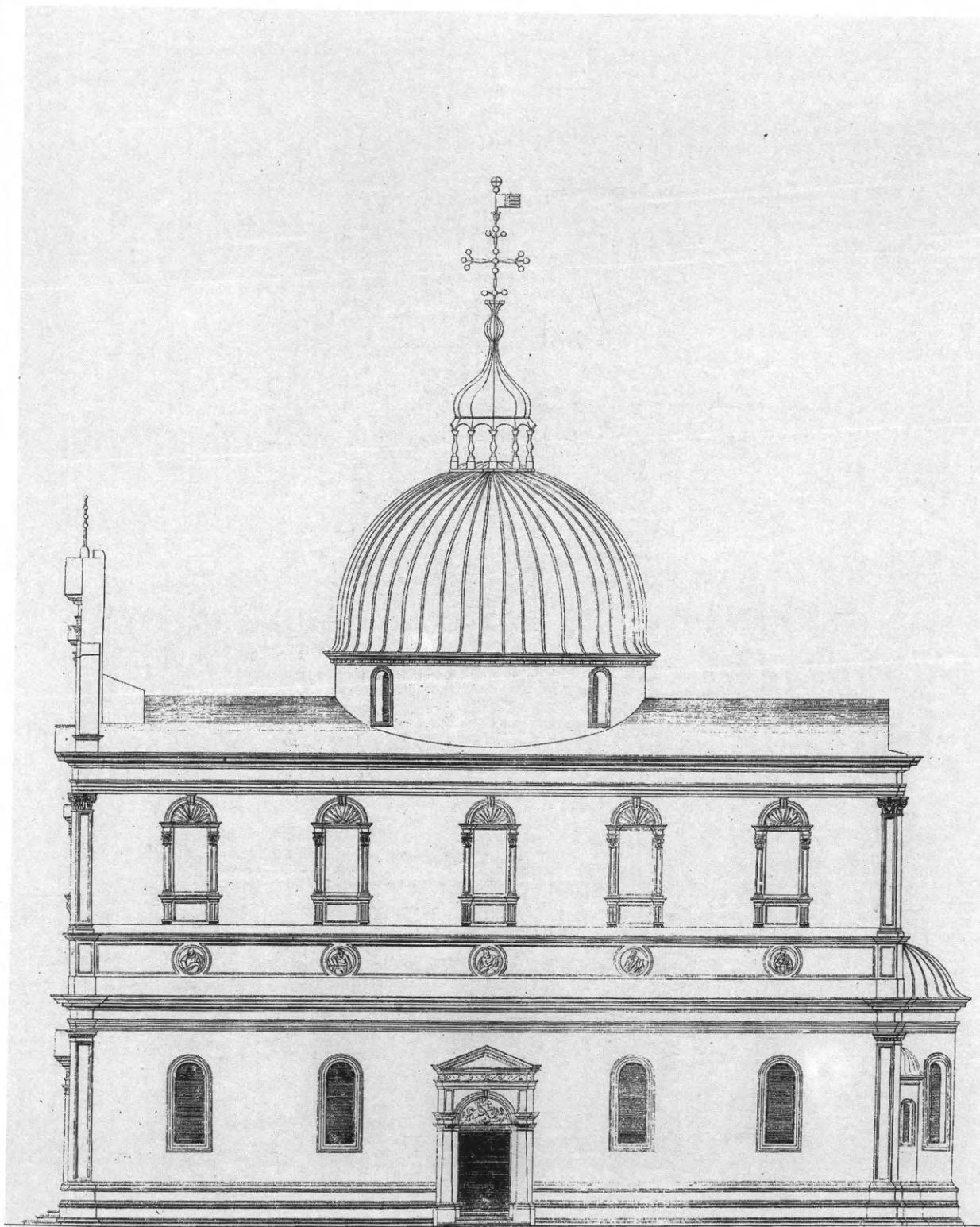
95. Κεντρική πύλη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου,
σχέδιο ἐργαστηρίου Visentini (ἀρ. 110) (BM)

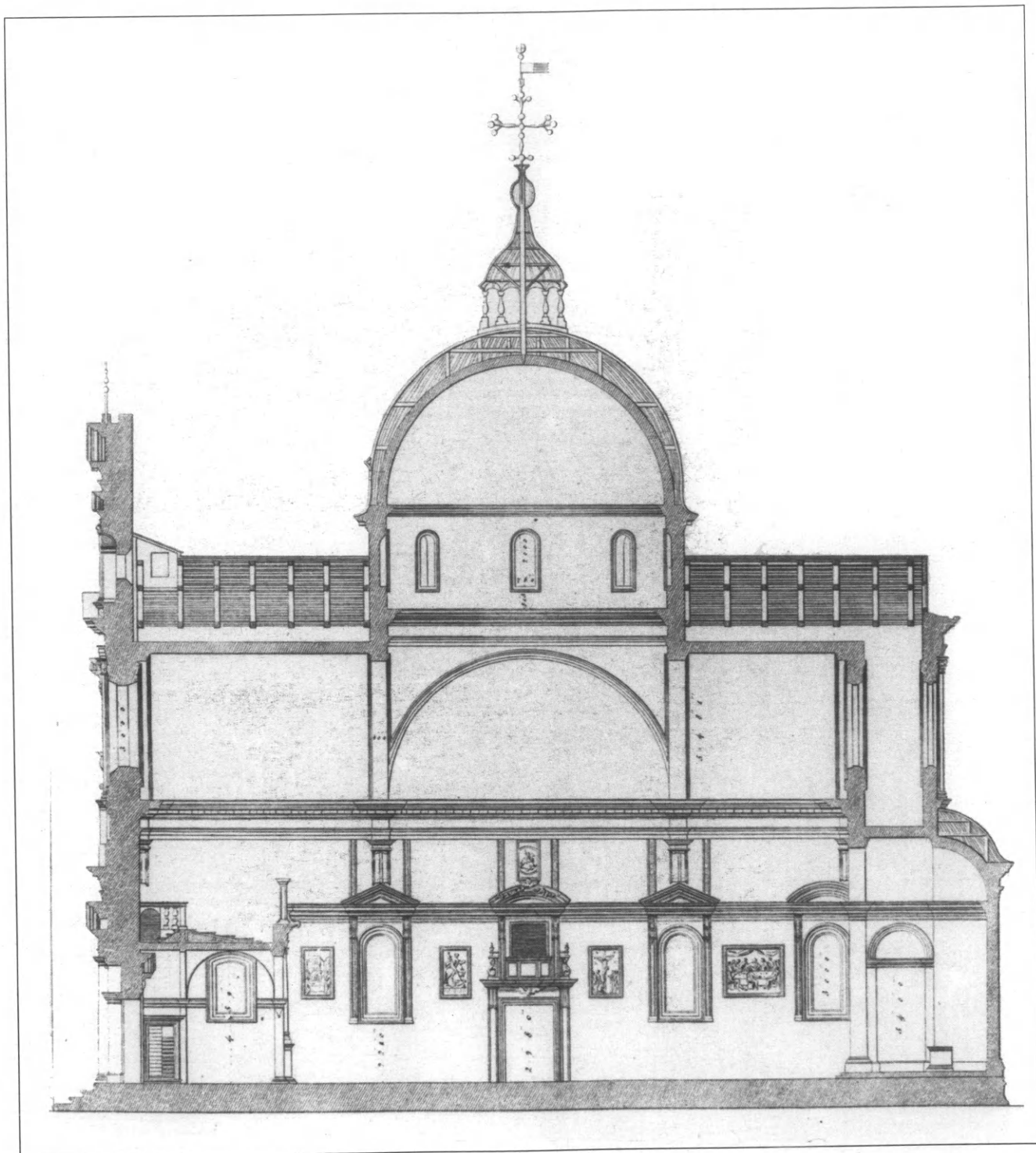
96. Παράθυρο στην πρόσοψη του Ἁγίου Γεωργίου (ἀρ. 11ι)
(χαλκογραφία ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ A. Visentini, 1771)

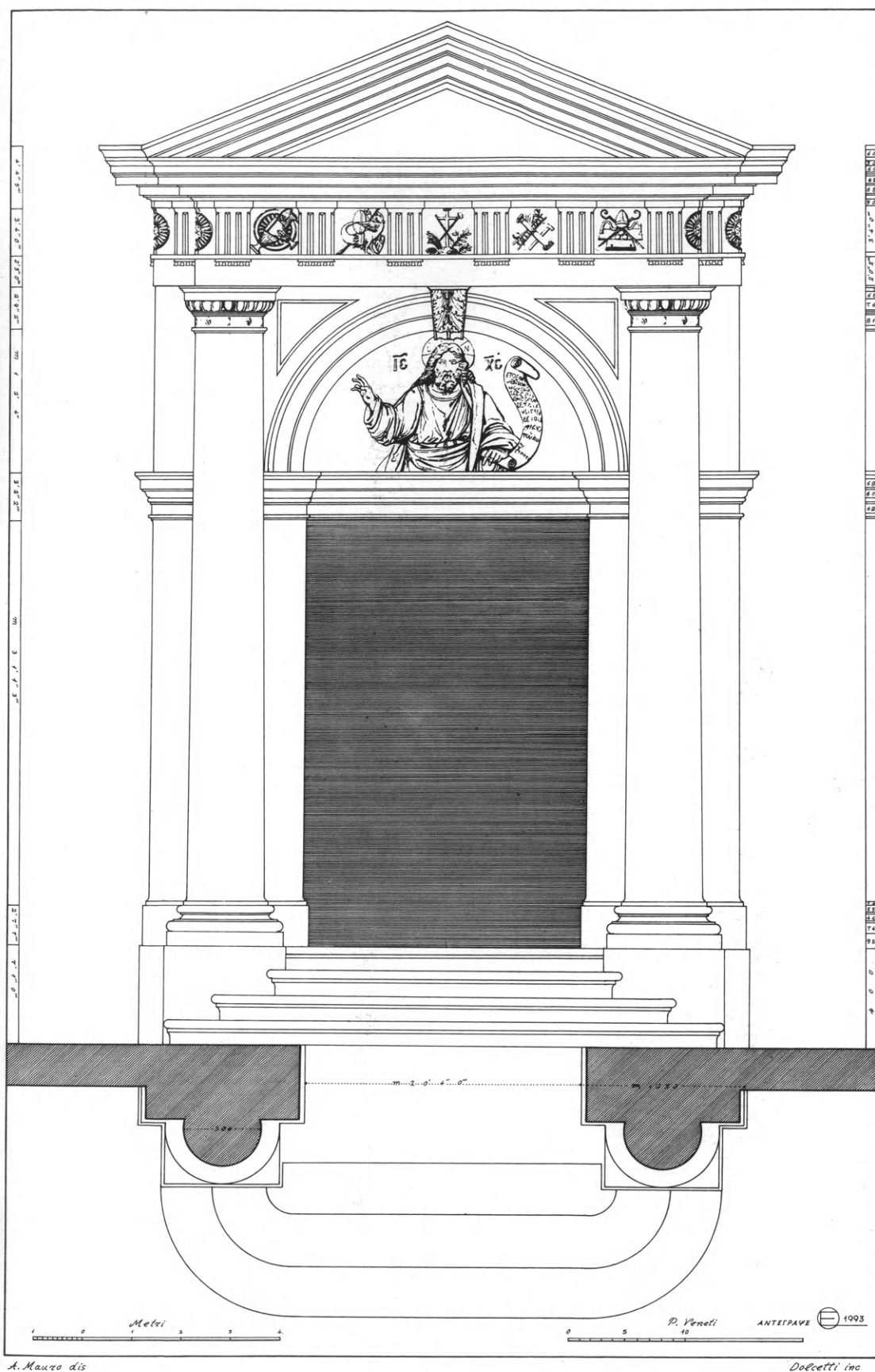
97. Πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου
(L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva) ἀρ. 12α (BMC)

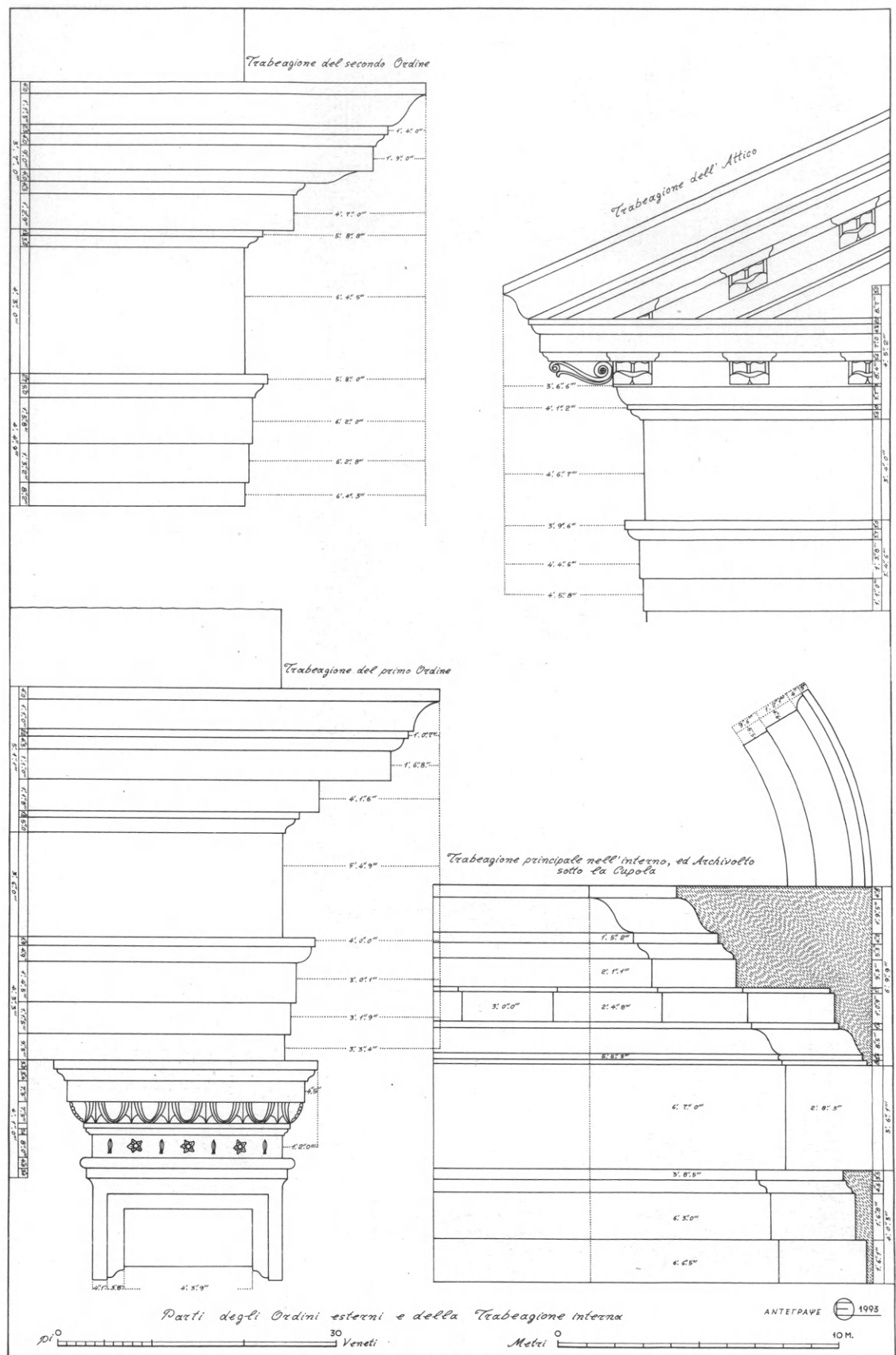
98. Πλάγια ὄψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων
(L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva), ἀρ. 12β (BMC)

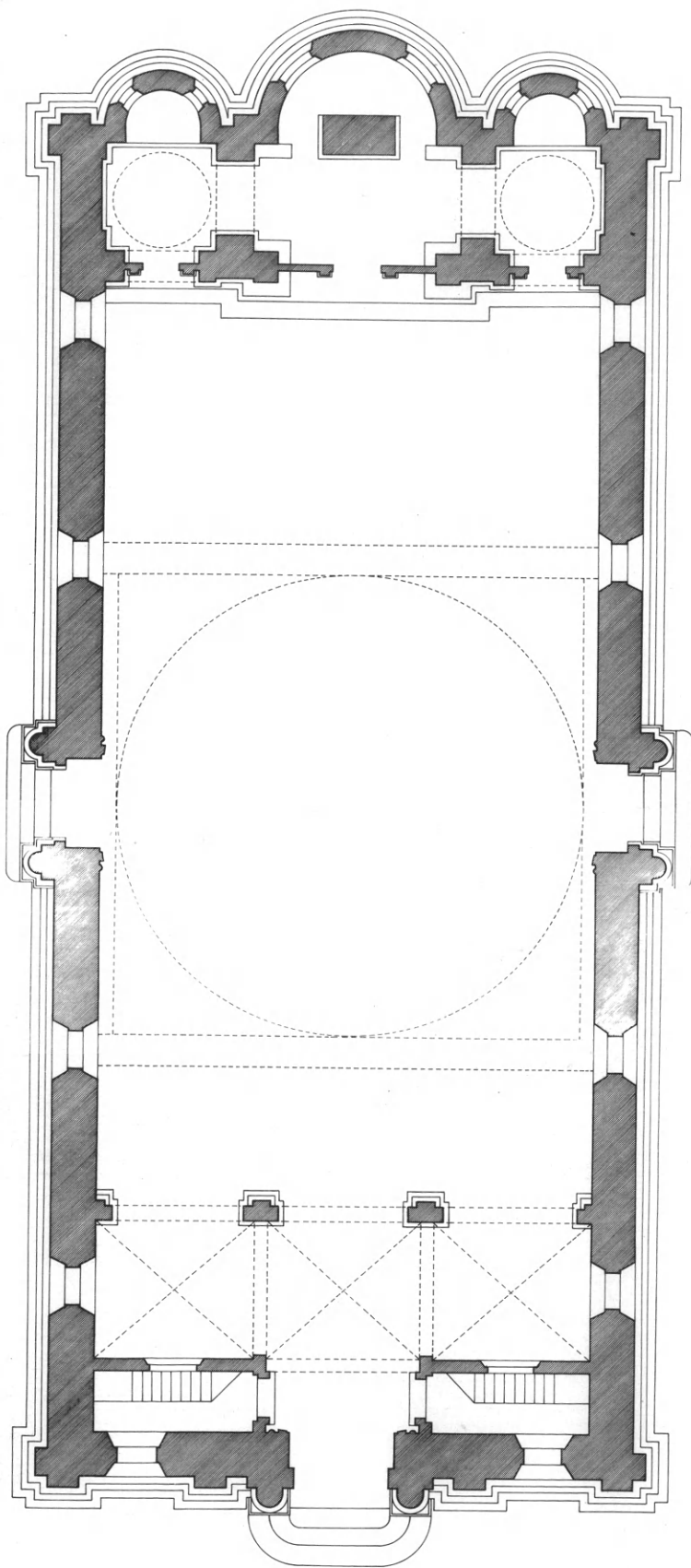
99. Τομή κατά μήκος της ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου
(L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva), ἀρ. 12γ (BMC)

100. Κεντρική πύλη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Γεωργίου
(L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva), ἀρ. 128 (BMC)

101. Λεπτομέρειες κυματίων, παραστάδων κλπ. από την ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου
(L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva), ἀρ. 12ε (BMC)

0 5 M.

АНТЕПАНЕ 1993

102. Κάτοψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (L. Cicognara - A. Diedo - G.-A. Selva), ἀρ. 12στ (BMC)

103. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, χαλκογραφία τῶν A. Tosini - A. Lazzari (ἀρ. 14) (BMC)

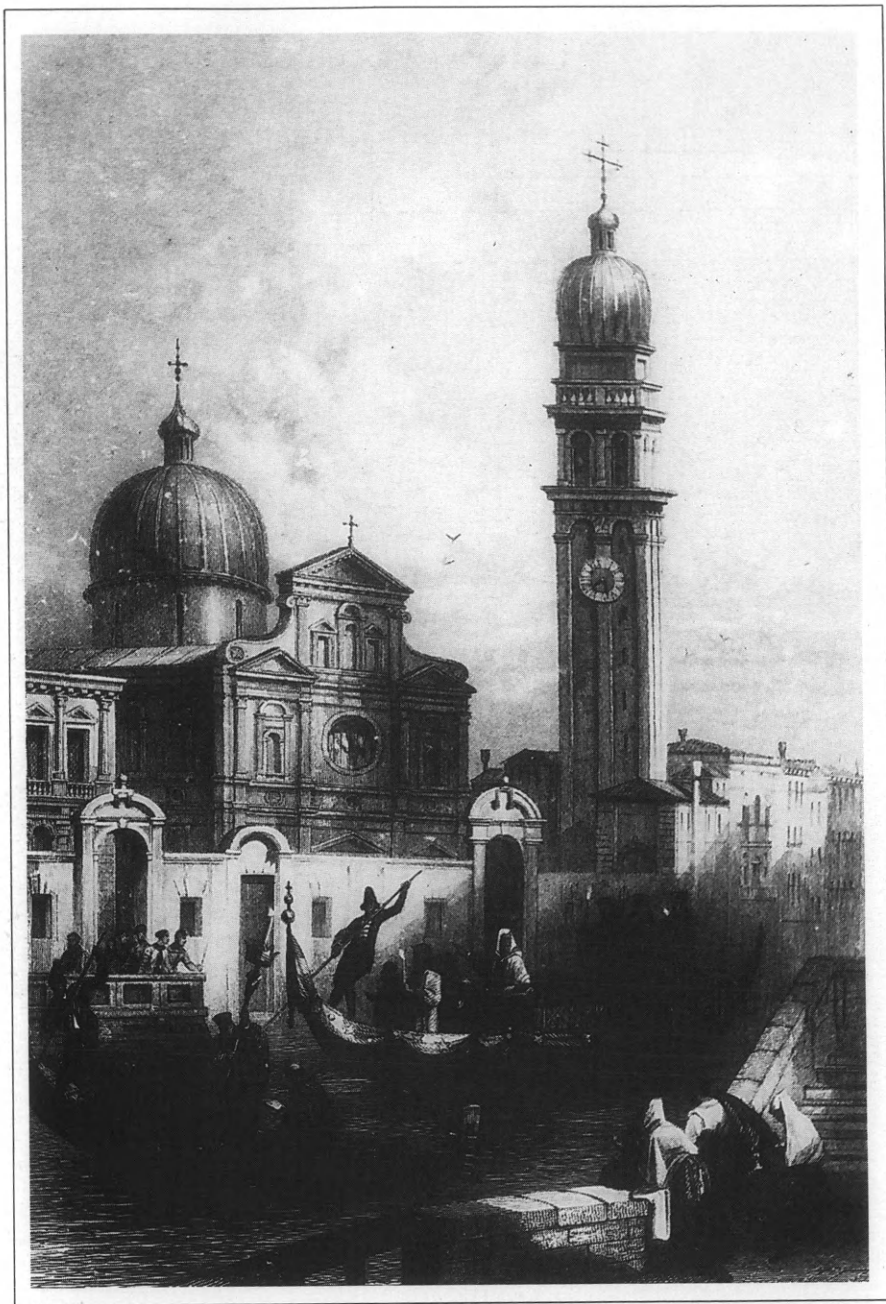
104. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, χαλκογραφία ἀνώνυμη (ἀρ. 15) (BMC)

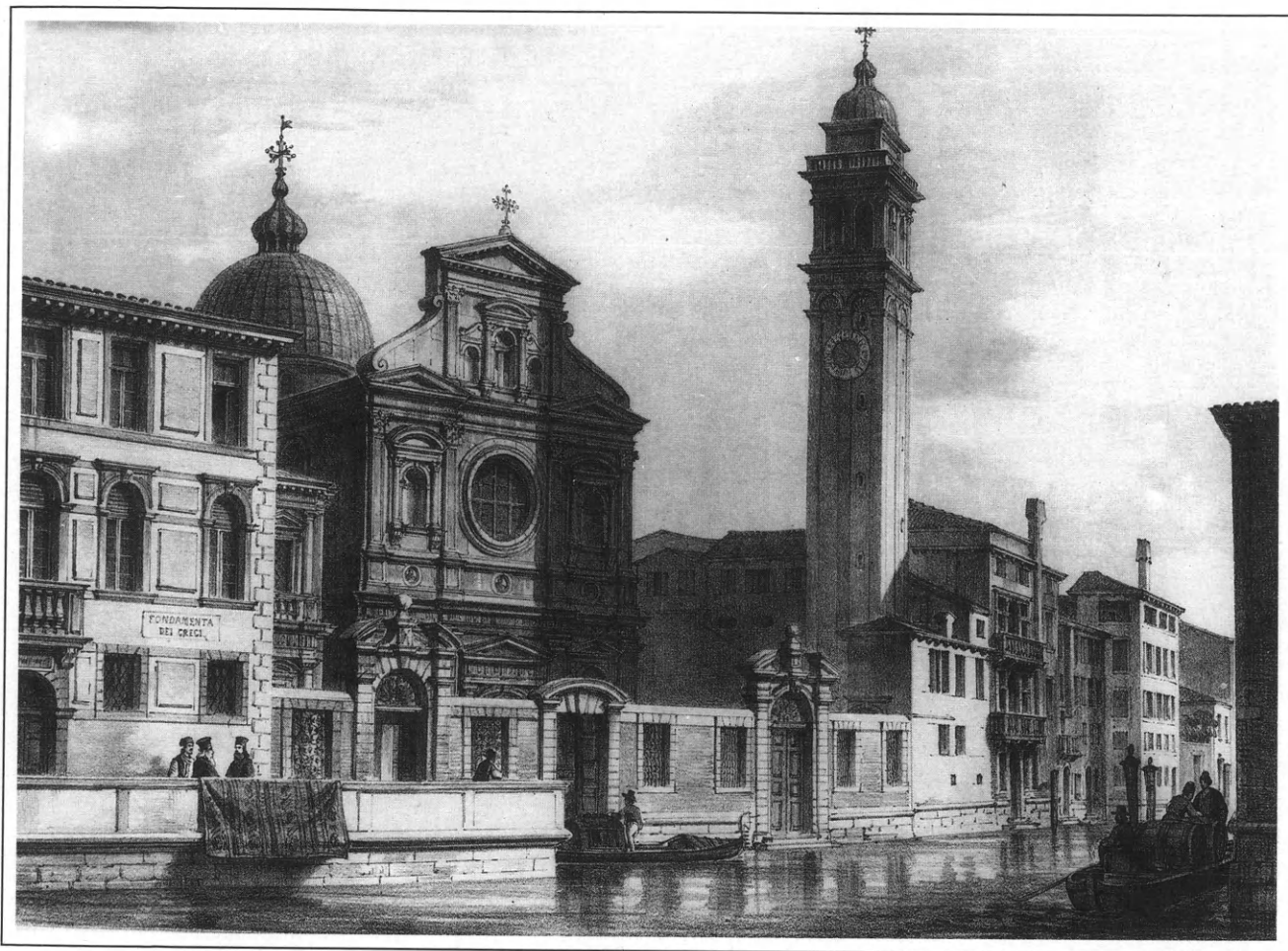
105. "Αποψη τοῦ κωδωνοστασίου τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, χρωμολιθογραφία τῶν Rouargue-Delpech (ἀρ. 17) (ἰδιωτικὴ συλλογὴ Μ. Ι. Μανούσακα)

106. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων, λιθογραφία τῶν M. Moro-Antonelli (ἀρ. 18) (BMC)

107. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, χαλκογραφία τῶν Rouargue-Outhwaite (ἀρ. 20) (BMC)

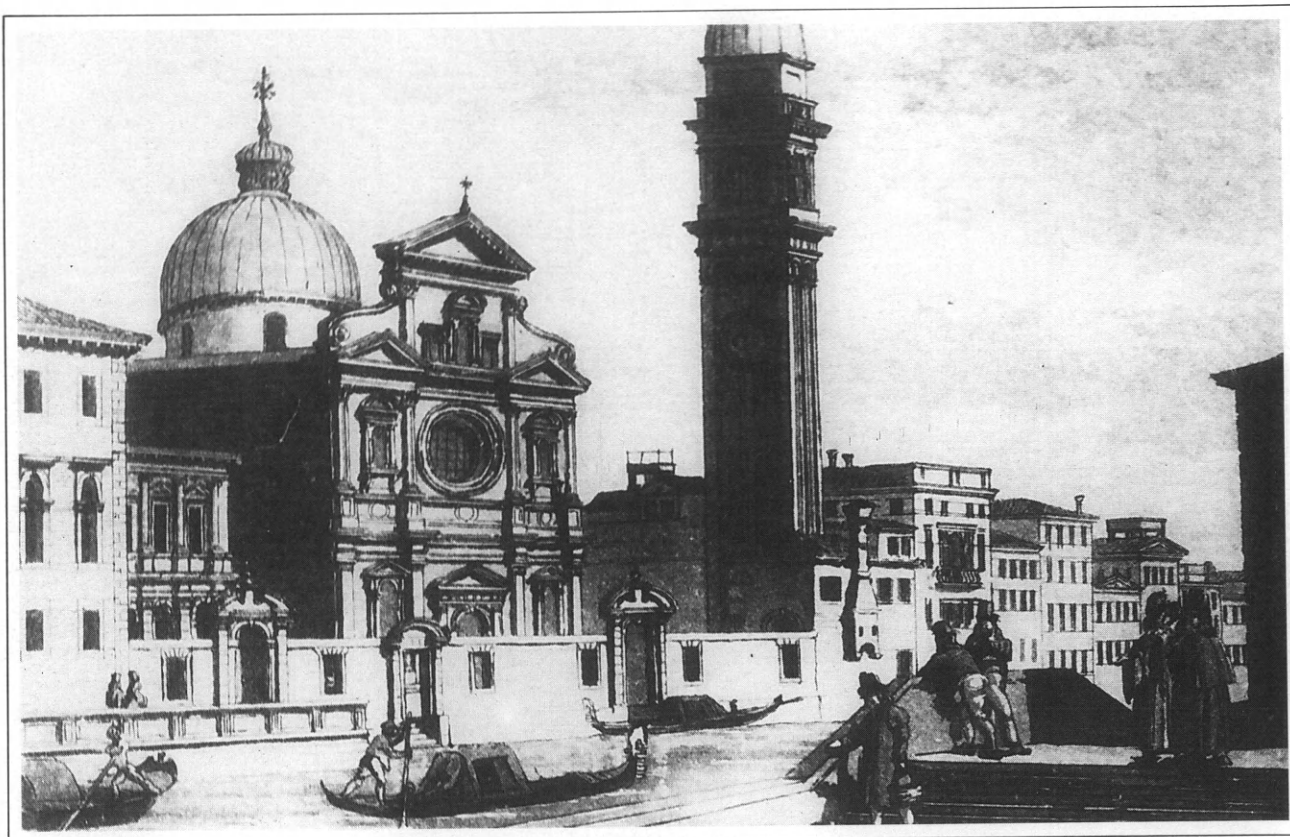
108. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, λιθογραφία M. Moro - M. Kier (ἀρ. 19) (BMC)

109. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, χαλκογραφία Podestà (ἀρ. 21) (BMC)

110. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, χαλκογραφία G. Bernasconi (ἀρ. 22) (BMC)

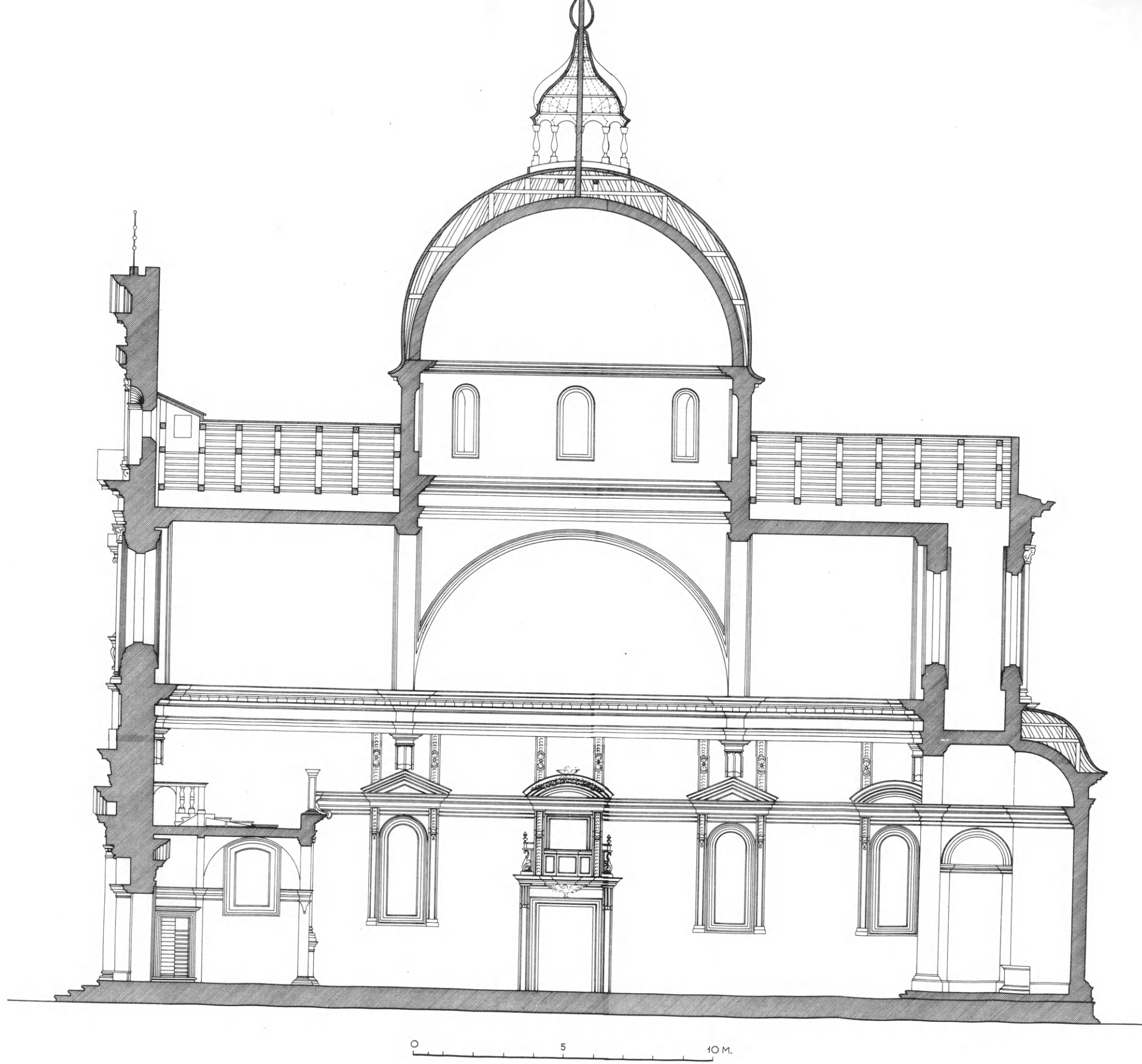

111. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, χαλκογραφία ἀνώνυμη (ἀρ. 23) (BMC)

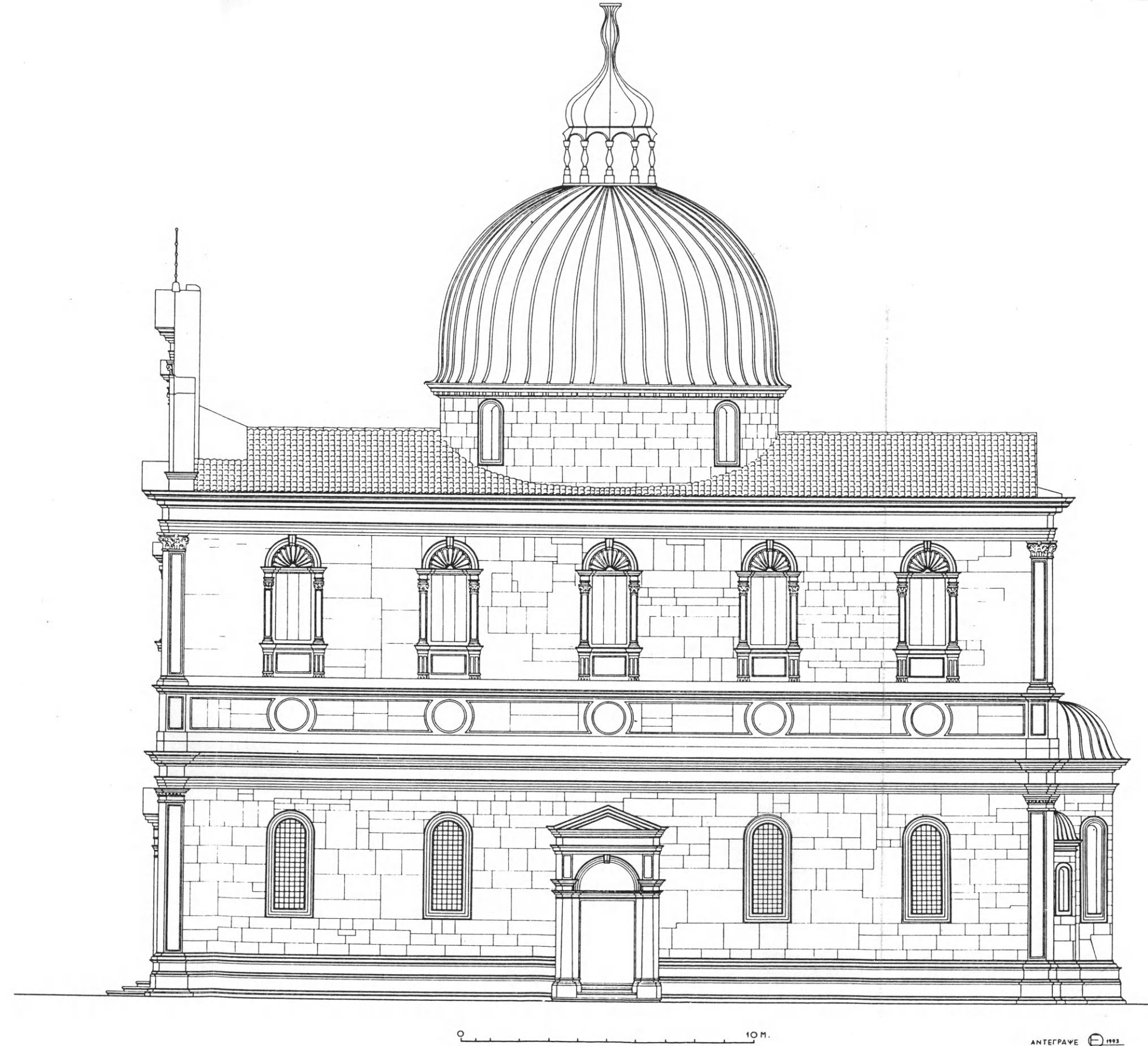

112. Ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, χαλκογραφία ἀνώνυμη (ἀρ. 24) (BMC)

ΣΧΕΔΙΑ

Τομή κατά μήκος και νότια ὄψη τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΕΡΣΗΣ ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ
Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΣΤΗ ΒΕΝΕΤΙΑ
ΑΡ. 148 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ 1995
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ ΑΠΟ
ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΑ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΛΟΛΑΣ ΧΑΔΙΩ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ ΛΥΧΝΟΣ Ε.Π.Ε.
ΠΛΑΤΕΙΑ ΘΕΑΤΡΟΥ 24, ΑΘΗΝΑΙ

0 10 M.

ΑΝΤΕΓΡΑΦΕ 1923

Πρόσοψη τοῦ Φλαγγινείου καὶ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τῶν Ἑλλήνων